

**КОНФЕРЕНСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ
ИЛМИЮ АМАЛӢ ДАР МАВЗӢИ
«МАСЪАЛАҶОИ МУБРАМИ НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ
ТАДҚИҚОТИ ПЕДАГОГӢ: ДУРНАМОИ РУШДИ ОН
ДАР ЗАМОНИ МУОСИР»**

**МЕЖДУНАРОДНАЯ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
«АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ:
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ»**

**INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
“CURRENT ISSUES IN THE THEORY AND PRACTICE OF
PEDAGOGICAL RESEARCH: PROSPECTS FOR
DEVELOPMENT IN THE MODERN WORLD”**

19 ОКТЯБР, 2023

УДК 20+22.1+63.5+97.4(точик)
ББК 08+5(54)+909+896+342(579.3)

Зери назари
Начмиддиниён Асадулло Мирзо
номзади илмҳои физика математика, дотсент
Иматзода Лутфия Махмадулло
доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Мураттибон: Б.Ҳакимова, М.Абдуллозода, Ш.Котибова
Мухаррири техникӣ: М.Сафаров

Дар маҷмуаи конференсияи байналмилалӣ «Масъалаҳои мубрами назария ва амалияи тадқиқоти педагогӣ: дурнамои инкишофи он дар замони муосир» маърузаҳои илмӣ профессорону ходимони илмӣ Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Чомӣ ва олимону профессорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ ва хориҷи кишвар, унвонҷӯёну докторантон гирд оварда шудааст. Маҷмуа барои кормандони илмӣ, омӯзгорон, докторантону магистрон ва донишҷӯёни макотиби олии кишвар тавсия мешавад. Шакли электронии маҷмуа дар сомонаи <https://www.prmatt.tj> дастрас аст.

Под общей редакцией
Наджмиддиниён Асадулло Мирзо
кандидат физико-математических наук, доцент
Иматзода Лутфия Махмадулло
доктор педагогических наук, профессор

Составители: Б.Хакимова, М.Абдуллозода, Ш.Котибова
Технический редактор: М.Сафаров

В сборнике международной конференции «Актуальные вопросы теории и практики педагогических исследований: перспективы ее развития в современности» включены научные доклады профессоров и научных сотрудников Института развития образования имени Абдурахмана Джами, ученые и профессора высших учебных учреждений республики и зарубежья, соискателей и докторантов. Сборник рекомендован научным работникам, преподавателям, докторантам и магистрам, а также студентам вузов страны.

Электронная версия сборника доступна на сайте <https://www.prmatt.tj>

Under the general editorship of
Najmiddiniyon Asadullo Mirzo
Candidate of Physical and Mathematical Sciences,
Associate Professor
Imatzoda Lutfiya Mahmaddullo
Doctor of Pedagogy, Professor

Compiled by: B.Khakimova, M.Abdullozade, Sh. Kotibova
Technical editor: M.Safarov

The collection of the international conference “Current issues in the theory and practice of pedagogical research: prospects for its development in modern times” includes scientific reports by professors and researchers at the Abdurahman Jami Institute for Educational Development, famous scientists from higher educational institutions of the republic and abroad, applicants and doctoral students. The collection is recommended for researchers, teachers, doctoral and master's students, as well as university students across the country.

The electronic version of the collection is available on the website <https://www.prmatt.tj>

Масъулияти муътаво, далелъҳо ва иқтибосҳои илмӣ мақола ба ундаи муаллиф аст.
Ответственность за содержание, фактов и научные цитаты несет автор.
The author is responsible for the content, facts and scientific citations.

**МУНДАРИЧА
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT**

**БАХШИ 1. ИЛМҲОИ ПЕДАГОГӢ, ГУМАНИТАРӢ ВА
ҶОМЕАШИНОСӢ
РАЗДЕЛ 1. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ, ГУМАНИТАРНЫЕ И
СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
SECTION 1. PEDAGOGICAL, HUMANITIES AND SOCIOLOGICAL
SCIENCES**

Начмиддиниён А.М. Такмили мазмун ва мундариҷаи таҳсилот - талаботи муҳими ислоҳоти соҳа.....	7
Каримова И.Х. Учебный процесс в малокомплектной школе.....	16
Назирӣ Л.Қ. Роҳҳои ташкил ва гузаронидани мониторинги сифати таҳсилот.....	18
Мачидова Б. Хислатҳои шахсияти махсус дар хурдсолон ва роҳҳои бартарарафсозии онҳо.....	21
Иматзода Л.М. Заминаҳои методии инкишофи таҳқиқот дар педагогикаи муосир.....	26
Кудрявцева Е.А. Особенности организации взаимодействия детей старшего дошкольного возраста в совместной образовательной деятельности.....	32
Сейсенова А.Д. Нормативно-правовая база, способствующая развитию инклюзивности в образовании в Республике Казахстан.....	37
Верхотурова Н. Ю., Зайцев А. А. Компетентностный подход: предпосылки, проблемы и перспективы исследования эмоциональной компетентности школьников.....	42
Латифзода Д. Межэтнические отношения и формирование этноэстетической культуры средствами социально-культурной деятельности.....	47
Мирализода А.М., Давлатов Р.М. Качество образования и его основные положительные факторы.....	51
Оганисян Ш. Г. Организация учебно-воспитательной работы по формированию толерантности у дошкольников.....	55
Иванова Н.Г. Тенденции развития современной системы высшего образования.....	59
Лутфуллоева П.М. Саҳми мутахассисони Пажухишгоҳ дар самти омӯзиши забонҳои хоричӣ.....	62
Имомназаров Д. Такмили мундариҷаи таҳсилот - самти бунёди ислоҳот	67
Иматзода Л.М., Палавонов А. Омилҳо ва роҳҳои баланд бардоштани сифати таълим бо истифода аз технологияҳои педагогӣ.....	78
Мачидова Б., Ёров А.Б. Методи фаъолияти лоиҳавӣ ва мавқеи он дар таълим, тарбия ва инкишофи кӯдакон.....	83
Тоҳириён Ш.А. Таъсири тарбияи фарҳанги муошират дар тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои 5-9 зимни таълими фанни адабиёти тоҷик.....	88
Назиров Н.Д. Ҳадафҳои асосии омӯзиши фанҳои ҷомеашиносӣ дар макотиби миёна ва олии ҷумҳурӣ.....	90
Uktamjon Ortikov. Code-switching in bilingual education: a comprehensive review.....	94
Луфов М. Т. Садиров М.Ш. Роль общения в формировании нравственных качеств дошкольников.....	102
Ҳақимова Б.Р. Таҳқиқоти илмӣ дар татбиқи ислоҳоти педагогӣ.....	107

Абдуллозода М.И., Мирзозода А.М. Чанбаҳои педагогӣ татбиқи методҳои фаъол дар ташаккули салоҳиятҳои коммуникативии хонандагон дар раванди таълими забони англисӣ.....	112
Котибова Ш.П. Инкишофи нутқи мураттаб дар синфҳои ибтидоӣ.....	119
Таджибаева М.И. Структура и содержание стимулирования самообразования при изучении русского языка в условиях кредитной технологии обучения.....	125
Юлдашева М.Р., Имомназаров Д. Малокомплектная школа Таджикистана	130
Бобоева М.Р. Рушди таҳсилоти томактабӣ дар замони истиқлол.....	139
Исломов Ш., Бобоева З. Таълими интерактивии омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти Абдурахмони Қомӣ дар МТМУ.....	144
Шарипов Ш. Р., Калонova М. Қ. Мактаби тарбияти зухурии туршезӣ (андешаҳои ахлоқӣ-педагогӣ шоир).....	150
Джонмахмадова Г.Ш. О результатах исследования учебной литературы для средних общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан.....	157
Мирхонova Н.М. Ташаккули хувияти миллӣ дар фаъолияти педагогӣ мураббияҳои муассисаҳои таълимии томактабӣ.....	164
Абдурашитов Н.Ф. Масъалаҳои методикаи таълими психология дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии самти омодагии омӯзгори синфҳои ибтидоӣ.....	167
Юсуфҷонova Д.Х. Роҳҳои муосири ташаккули фаъолияти эҷодии омӯзгори синфҳои ибтидоӣ дар чараёни таълим.....	176
Файзуллоева И.Б. Роҳҳои инноватсионии ташаккули салоҳиятҳои таълимии хонандагон дар дарсҳои адабиёти тоҷик.....	180
Назриева Ф.А. Роҳҳои рушди қобилиятҳои эҷодии хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	183
Рустамова Г. А., Буриев Б. Организация самостоятельной работы в малокомплектных школах.....	185
Хасанзода Ю.Ю. Психолого-педагогическое просвещение как фактор развития педагогической культуры родителей.....	194
Кадырова М. Б. Хақимова Б.Р. Организация воспитательного процесса в малокомплектной школе.....	199
Мавлонова Р.М., Хидирова Л.С. Роль и место народной педагогики и национальных ценностей в подготовке старшеклассниц к семейной жизни	202
Шарифова С.С., Ҳақимова Қ. Асосҳои назариявии равиши кор дар тарбияи кӯдак.....	208
Арбобова Ф. Педагогическая характеристика особенностей межнациональной общительности студентов.....	211
Ҳамидов Р. А. Положение учительства, обеспечение общеобразовательных школ учительскими кадрами и характеристика их деятельности.....	213
Ҳақимова Х.С. Моҳияти таълими технология (таълими меҳнати духтарон) дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ.....	219
Сирочиддинзода М.М. Ақидаҳои педагогӣ оид ба пойдоии оила аз дидгоҳи Абӯалӣ Ибни Сино.....	224
Салимова Д. И. Категорияҳои ҳиссаҳои нутқ дар таълими дарсҳои забони тоҷикии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	228
Қаюмов С. Р., Убайдуллоев А. Т. Моҳияти тарбияи ватандӯстии ҷавонон дар замони муосир.....	233
Чалолова Г.С. Мақсад ва вазифаҳои тарбияи одоби муошират дар кӯдакистон ва оила.....	237
Хасанов Х. Нуқсонҳои нутқӣ ва сабабҳои пайдоиши онҳо.....	241
Мардинаева М. Тарбияи иҷтимоӣ ва маънавию ахлоқии хонандагон	243

ҳамчун проблемаи педагогӣ.....	
Келдиёрова Ф. Т. Роҳу усулҳои таълими калимасозии ҳиссаҳои номии нутқ дар дарсҳои забони модарӣ.....	247
Ахмедова Ф., Лундукова Ч. Роҳу усулҳои ташаккули маданияти иқтисодии кӯдакон дар раванди бозӣ.....	251
Нурахмадзода Р. Ташаккули ҳиссиёти муҳаббат ба Ватан дар кӯдакони синни томақтабӣ мавриди шиносӣ бо муҳити атроф.....	254
Маҳмадқулова О.С. Педагогическая технология, виды и правила использования.....	257
Давлатова М., Немонов А. Масъалаҳои ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоии ҷавонандар замони муосир.....	261
Ашрафова М.М., Бобоева И.С. Инкишофи нутқ ҳамчун омили муҳими ташаккули шахсияти кӯдакони синни томақтабӣ.....	264
Қодирова М. А. Усулҳои муосири гузаронидани машғулияти беруназсинфӣ ва имконияти методии он дар инкишофи нутқи хонандагони хурдсол	266
Салимов З., Оқимшоева Р. Ташаккули салоҳиятҳои маърифатию эҷодии кӯдакон тавассути технология нави таълим.....	272
Хасанова Ш., Мамаджанова М. Технология использования игры в образовательном процессе ДОУ.....	275
Ҳабибова О. Нақши корҳои беруназсинфӣ дар тарбияи шахсияти мактаббачагон.....	279
Қурбонзода Ҳ.Н. Нақши корҳои мустақилона дар таълими синтаксиси фанни забони тоҷикӣ.....	283
Назарзода Ғ. Маърифати экологӣ ва аҳамияти он дар ҳифзи муҳити зист.....	287
Нематов Ф. Имкониятҳои мушаххаси мусиқӣ ҳамчун воситаи ташаккули шахсияти хонандагони таҳсилоти ибтидоӣ.....	290
Кодирова Н.И., Тешаева С. Эффективные формы взаимодействия дошкольного учреждения и семьи в формировании личности ребенка.....	294
Мадалиева Г. Ҷанбаҳои таърихӣ истифодаи бозӣҳо дар таҷрибаи педагогӣ	297
Зарифов Н.М. Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ.....	302
Ризоева Н. Ташаккули ҷаҳонбинии шахсияти наврас дар асоси педагогикаи халқӣ.....	304
Ниёзӣ А.Н. Нақши шарикони рушд дар татбиқи усулҳои фаъоли таълим.....	307
Абдулов Ҷ. Осорхона – маҳзани илму маърифат.....	310
Шарифиён М.Х. Ташаккули нутқи образноки кӯдакони синни томақтабӣ тавассути амсиласозӣ.....	312
Рафибаева Н.И. Омӯзиши низомӣ нави таълими салоҳиятнокӣ аз фанни забони англисӣ дар муассисаҳои таълимӣ.....	316

**БАҲШИ 2. ИЛМҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ
РАЗДЕЛ 2. ЕСТЕСТВЕННЫЕ, ТОЧНЫЕ И МАТЕМАТИЧЕСКИЕ
НАУКИ**

SECTION 2. NATURAL, EXACT AND MATHEMATICAL SCIENCES

Наджмиддиниён А.М., Буриев Б.Б. «Математизированная поэзия» как способ формирования творческого мышления учащихся.....	320
Mamadaliyev F.A., Khaminov B.T., Ablullaev Z. Dj. Consideration of human capabilities in mastering engineering sciences.....	324
Джураев Х.Ш., Сайдахмадов И.С., Восидов Ш.Ю. Теоретический обзор основ компьютерного моделирования образовательных вопросов механики	326

в высшем учебном заведении.....	
Бӯриев Б.Б. Омӯзиши таърихи риёзиёти ниёгон ҳамчун омиле ташаккули чаҳонбинӣ, тарбияи ифтихори миллӣ, ватандӯстӣ ва ҳисси худшиносии насли ҷавон.....	331
F.A.Mamadaliyev Calculating the perimeter and surface of the Egyptian triangle formulas and methods.....	338
Бегимов Ҳ.Х. Ба муаллимони ояндаи синфҳои ибтидоӣ оид ба истифодаи методи монандӣ ҳангоми омӯзиши амалҳои арифметикӣ.....	339
Isomidinov A.S., Xomidov X.R. Application of a rotor-filter device in the cleaning of coal dust and research of its effectiveness.....	343
Турдалиев А.Т. Эффективность использования интерактивных методов в преподавании естественных наук.....	349
Шарофиддин Ю., Ҷӯраев Х.Ш., Восидов Ш.Ю. Омӯзиши компютерӣ ва ҳисоббарориҳои ҳалли масъалаҳои геометрии барои таҳқиқи шаклҳои геометрии (дар мисоли эллипси гаризонталӣ).....	351
Сафаров М.С. Технологияи модерасионӣ ва корҳои лабораторӣ дар рушди сифати таълим (физика).....	354
Азимова Н.С. О структурных компонентах математической компетентности студентов вузов.....	359
Dehkonov B., Mirzayev I. Teaching specific english vocabulary to technical learners in the field of engineering	364
Маҳкамова М. Хусусиятҳои хоси таълими математика дар синфҳои ибтидоӣ.....	368

БАХШИ 1. – ИЛМҶОИ ПЕДАГОГӢ, ГУМАНИТАРӢ ВА ҶОМЕАШИНОСӢ

ТАКМИЛИМАЗМУН ВА МУНДАРИҶАИ ТАҲСИЛОТ- ТАЛАБОТИ МУҶИМИ ИСЛОҲОТИ СОҶА

Наҷмиддиниён А.М. - номзади илмҳои физика-математика, дотсент,
директори Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи
Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Аннотатсия: Дар мақола муаллиф дар бораи фароҳам овардани заминаи илмӣ барои таҳияи асосҳои арзёбии муносири натиҷаҳои таълимии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо назардошти тағйироти системаи муносири таҳсилот, масъалаҳои мубрами ислоҳоти соҳа баҳри таҳким бахшидан ба сифати таҳсилот ва таъмини роҳҳои босуботи он андешаҳои муфид пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: озмоиш, арзёбӣ, таҳхисӣ, ташаккулдиҳанда, ҷамъбасти, пешрафт, бозғитимод, мониторинг, худбаҳодихӣ, рақобат.

Дар тӯли солҳои Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон дар низомии таҳсилоти кишвар тағйироти кулӣ ба миён омад, ки рушди бемайлоии ин соҳаи ояндасози ҷомеаро таъмин хоҳад кард. Қабул ва таҳрири нави Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (2013), «Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2015 ва тағйироту иловаҳо ба он соли 2018)», «Стандартҳои тамоми фанҳои таълимӣ», «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020» (ҚҶҚТ аз 30.06.2012, №334) ва «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то солҳои 2030» (ҚҶҚТ аз 29.09.2020, №526), «Дар бораи бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ эълон кардани солҳои 2020-2040» (ҚҶҚТ аз 30.07.2020, №47) ва санадҳои дигари муҳими меъёрии ҳуқуқии соҳаи маориф, ки ба тақмили сифати таҳсилот, ташаккули шахсияти баркамол, равона гардидаанд, пояи устувори илмӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии мактабдорӣ Тоҷикистонро устувор гардониданд. Иҷрои талаботи ин санадҳо ва санадҳои дигари муҳимму бунёди шароити мусоид фароҳам меорад, ки Тоҷикистон эъмори маорифи навини худро дар асоси илму фарҳанги миллии ва меъёрҳои байналмилалӣ, бо ба эътибор гирифтани ғояҳои давлатдорӣ, суннатҳои миллии дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд ва тамоми тарафҳои ба таълиму тарбия масъул ба сомон расонад.

Дар ин росто, дар қатори силсилаи вазифаҳои давлатсозӣ, мақом ва ҷойгоҳи хоса доштани соҳибхитӣ маорифу мактаби миллии борҳо аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид карда шуда буданд: «Дар соҳаи маориф, ки яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат маҳсуб меёбад, стандартҳои асосноку кафолатноки таҳсилот, ҳамзамон қонунҳои танзимкунандаи соҳаро таҷдиди назар намудан зарур аст» [7, С.4].

Гузашта аз ин, на бояд фаромӯш сохт, ки дар шароити тағйирёбӣ ва рушди бемайлоии ҷаҳони имрӯза, ҷараёнҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирӣ дар соҳаи маориф аз як тараф ва зухуроти номатлуби дорои характери террористӣ ва ифротгарӣ, ки ба пояҳои амнияти миллии ва байналмилалӣ таҳдид мекунанд, аз ҷониби дигар, тавачҷуҳи мунтазамро ба ҳалли масъалаҳои муҳимми таълиму тарбия тақозо дорад. Ҷамаи ин зарурати таҷдиди назар намудани мазмуни барнома, китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ методиро ба маротиб зиёд намуда, Вазорати маориф ва илм ва муассисаҳои зерсохтори он дар ин самт корҳои назаррасро ба анҷом мерасонанд.

Дар робита бо ин, қайд намудан зарур аст, ки дар «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» оид ба зарурати навсозии мазмун ва мундариҷаи стандарт, барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ, зарурати таҷдиди назар намудани мазмуни таҳсилот ба таври зерин баён шудааст: «Таҷдиди назар намудани стандартҳои давлатии таҳсилоти ибтидоӣ ва умумии

асосии муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ, коркарди барномаҳои таълим дар асоси муносибати босалоҳият барои таҳсилоти ибтидоӣ, асосӣ ва миёнаи умумӣ ба нақша гирифта шудааст. Умуман, стандартҳои давлатии таълим бояд мустақилияти шахсиро барои аз худ кардани дониш таъмин намуда, барои ташаккули малакаҳои коммуникативӣ (иртиботӣ)-и идораи иттилоот ва технологияҳо, ҳалли мушкилот, инчунин ташаббускорӣ ва эҷодиёт мусоидат мекунанд, нигаронида шавад” [3, С. 34].

Қиҳати иҷроӣ дастуру ҳидоятҳои ибразнамудаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни вохурӣ бо зиёиёни кишвар дар шаҳри Душанбе (18.03.2020) ба роҳбарияти Вазорати маориф ва илм бо мақсади мутобиқ сохтани мазмуни таҳсилот ба талаботҳои муосир ва меъёрҳои байналмилалӣ, аз ҷумла, стандартҳои фаннӣ ва нақшаву барномаҳои таълим барои ҳамаи зинаҳои таҳсилот [8, С.2] ходимони илмӣ Пажӯхишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон омӯзиш, таҳқиқ ва арзёбии мазмун ва мундариҷаи барномаи таълим ва китобҳои дарсиро идома бахшида, натиҷаи онро ба Вазорати маориф ва илм, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон давра ба давра дар барои ворид сохтани тағйиру иловаҳо дар шакли маълумотнома пешниҳод менамоянд.

Қобили қайд аст, ки дар омӯзиш, мушоҳида, таҳқиқи мазмуну мундариҷа ва муҳтавои барномаҳои таълим ва китобҳои дарсии феълии фанҳои алоҳида саҳми Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон назаррас арзёбӣ мегардад, зеро **аввал**, таҳти сарпарастии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон “Консепсияи таҳияи китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимию методӣ барои муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз ҷониби Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ва Пажӯхишгоҳи рушди маориф таҳия гардида, бо қарори Мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.08. 2021, №12/1 ба тасвиб расиданд, ки онҳо кори муаллифон-таҳиягарон, коршиносон ва муҳаққиқони китобҳои дарсиро имрӯз ба маротиб осон мегардонанд. **Дуҷум**, дар ин робита, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон мазмун ва мундариҷаи барномаҳои таълим ва китобҳои дарсии фанҳои таълимӣ, аз ҷумла, фанҳои ҷамъиятию гуманитариро бо мақсади арзёбии сифати таълиф ва самараи татбиқи онҳоро дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ (озмоишӣ) дар шароити ислоҳоти соҳа дар ҳамкорӣ бо муаллифон, коршиносон, омӯзгорони эҷодкор ва шарикони рушд марҳала ба марҳала идома бахшида, муайян сохтани мушкилот ва дурнамои таҳияи онҳоро алақай барои зинаи дуҷуми таҳсилот шурӯъ намудааст. **Сеҷум**, муҳаққиқон зимни таҳқиқот мазмун ва мундариҷаи китобҳои дарсӣ, мувофиқат ва мутобиқати онҳоро ба талаботи муосир ва меъёрҳои байналмилалӣ муайян намуда, ба муаллифон, коршиносон барои такмил додани мундариҷаи онҳо барои ҳамаи зинаҳои таҳсилот давра ба давра тавсияҳои муфид пешниҳод менамоянд.

Ҳамзамон, бояд зикр кард, ки дар китоби дарсӣ пайваста ва муназзам мазмуни фанни таълимӣ бояд дарҷ гардида, воситаи муҳими баланд бардоштани сифати таҳсилот, ташкили муҳити муосир ва самарабахши таълим гардида, бояд фарогири талаботҳои асосии зерин бошад:

- мазмун ва мундариҷаи он набояд бо талабот ва манфиати хонандаи сатҳи миёна ва ё сустхон маҳдуд гардад. Мазмун ва мундариҷаи он аз нуқтаи назари илмӣ комилан бояд мусаллаҳ бошад;

- интиҳоб ва ҷобачогузори маводди таълим дар китобҳои дарсӣ тасаввуроти илми муосир ва фанни омӯзиширо инъикос намуда, тавассути роҳу усули фаҳмо ва дастрас пешниҳод гардад;

- маводди китоби дарсӣ қудрати таъмини сатҳи амиқ ва дахлдори омӯзиши фанро дошта бошад;

- маводди таълимии китоби дарсӣ бояд бо барномаи таълим робитаи зич ва ногусаста дошта, воситаи асосии таъмини натиҷаҳои он маҳсуб ёбад;

- забон ва тарзи баён, шарҳ ва нақли муҳтавои маводди таълим, интихоби матнҳо, коркарди маҷмӯи машқҳову супоришҳои китоб бояд дар заминаи муносибати босалоҳият ба таълим сурат гирифта, ба даст овардани натиҷаҳои амалии таълимро таъмин намояд.

Аз ин рӯ, китобҳои дарсӣ бояд ягонагӣ ва ҳамгироии се рукни асосӣ (иттилооти илмӣ-таълимӣ, навгониҳои дидактикӣ ва технологияҳои иттилоотӣ)-ро таъмин намуда, ифодагари принципҳои методологии миллӣ (хусусӣ)-и зерин бошанд:

- дастовардҳои ватании замони истиқлолият дар онҳо бояд воқеъбинона инъикос ёфта бошанд;

- аз нигоҳи таърих ва фарҳанг бояд таъки ба арзишҳо, ғояҳои давлатдорӣ миллӣ ва арзишҳои ҳуввиятсозӣ халқи тоҷик дошта бошанд;

- аз якҷарафа маънидод кардани маводди таълим бояд канораҷӯӣ намоянд;

- ҳифзи манфиатҳои миллиро бояд таъмин созанд;

Дар ин робита, муҳаққикон зимни омӯзиш, арзёбӣ ва таҳқиқи мазмуну муҳтавои барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ, муҳимияти интихоби маводди таълимӣ, аз ҷумла, дорой ғояҳои давлатдорӣ миллӣ ва арзишҳои ҳуввиятсозӣ халқи тоҷик, мутобиқат ва мувофиқати мундариҷаи таҳсилот ба талаботи замони муосир, меъёрҳои байналмилалӣ андешаҳои директорон, муовинони директорон оид ба корҳои таълим, роҳбарони иттиҳодияҳои методӣ фаннӣ, омӯзгорон волидон ва хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии шаҳрҳои Душанбе, Бохтар, Ваҳдат, Ҳисор, Леваконт, ноҳияҳои Рӯдакӣ, Вахш, Хурӯсон, Ҷайхун, Дӯстӣ, Кӯшонӣён, Лахш, Рашт, Зафаробод, Деваштич, бобоҷон Ғафуров ва ғайраҳо муайян намуда, ҳулосаҳои аз нигоҳи илмӣ асоснокӣ онро дар шакли маълумотнома, мақолаҳои илмӣ-таҳлилӣ, презентасияҳо ба муаллифон, коршиносон, омӯзгорон пешниҳод месозанд.

Бояд зикр кард, ки ба таҳқиқоти мазкур 84 нафар директорон, муовинони директор оид ба корҳои таълим, роҳбарони иттиҳодияҳои методӣ, 100 нафар омӯзгорон, 200 нафар хонандагон ва 60 нафар падару модарон фаро гирифта шуданд. Фикру андешаи онҳо роҷеъ ба сифати мазмуну мундариҷаи барномаҳои таълим ва китобҳои дарсии фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ, риёзӣю техникаӣ барои зинаи дуҷуми таҳсилот (синфҳои 5-9), натиҷаи мушоҳидаи дарсҳо, пурсишнома, мусоҳиба бо омӯзгор, роҳбарони муассисаҳо, роҳбарони иттиҳодияҳои методӣ фаннӣ, хонандагон, волидон гирд оварда шуда, аз афзалияти тақмили мазмун ва мундариҷаи сифати таҳсилот дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим, зуҳури илм, пешрафти техникаю технология дарак медиҳанд. Пурсидашудагон бо мазмуни маводди пешниҳодшуда, воқифанд, онҳо бо мундариҷаи он ҳанӯз дар солҳои 2015-2021 ошно гардидаанд ва аз он истифода мекунанд, аз ҷумла:

- барои омӯзгори фаннӣ дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим таҳияи модели таълим (омӯзишӣ), аз ҷумла барои худомӯзӣ, раҳнамо барои омӯзгор ва дар дохили он матни стандарти фаннӣ, барномаи таълими фанни мушаххас, нақшаҳои тақвимӣ ва дарсӣ гирд оварда шуда, ба ҳар як омӯзгори фаннӣ давра ба давра дастрас карда шуданд;

- Роҳнамои омӯзгор (нашри минбаъда) аз рӯи мундариҷаи барномаи таълим ва китоби дарсӣ таҳия гардида, дар онҳо то андозае равиш ва усулҳои гузариши ҳар як дарс аз рӯи мавзӯи мушаххаси фанни таълимӣ бо истифода аз усулҳои муосири таълим инъикос гардидааст, албатта, дар сурати бозбинии мазуни барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ зарурати тақмили он ба миён меояд.

Дар ин рост, ходимони илмии Пажӯҳишгоҳ дар муассисаҳои таълимии озмоишӣ фикру мулоҳизаҳои дигари омӯзгорону роҳбарият ва хонандагон, дарҳости волидонии таълимгоҳҳоро оид ба тасҳеҳ, таҳриру тақмили китобҳои дарсии фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ мавриди омӯзиш ва таҳлили ҷамъониба қарор доданд. Аз ҷумла, зимни мушоҳидаи дарси омӯзгор ба эътибор гирифта шуданд:

- самараи истифодаи маводди таълим, аз ҷумла китоби дарсӣ, Роҳнамои омӯзгор,

стандартҳои фаннӣ, барномаи таълиму маводди иловагӣ, супоришҳои фаъол, саволҳои кушодаи ба рушди қобилияти фикрӣ, салоҳиятҳои асосӣ ва фаннии хонандагон нигаронидашуда дар раванди таълим;

- сатҳи тафриқа ва инфиродикунони раванди таълим бо назардошти рушди қобилияти гуногуни хонандагон;
- риояи тавозуни суҳанронӣ ва амалиёти ҳуди омӯзгорон нисбат ба суҳанронӣ ва амалиёти хонандагон дар раванди таълим ва омӯзиш;
- истифодаи мақсадноки вақти дарс ва фарогирии хонандагон ба фаъолияти идроккунӣ;
- сатҳи дарки муҳтавои мавзуи омӯхташаванда аз ҷониби ҳуди омӯзгор ва таъмини амалӣ намудани арзёбии бардавоми хонандагон (таҳлили сифатии дастовард, мушкилот ва дурнамои пешрафти ҳар як хонанда) ва ғайра.

Ҳамзамон дар натиҷаи мушоҳидаи дарсҳои омӯзгорон ва мусоҳиба бо онҳо маълум гардид, ки мавҷудияти барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ, аз ҷумла самараи истифодаи китобҳои дарсӣ ва мутобиқати онҳо бо барномаҳои фаннӣ чунин арзёбӣ гардид:

- аксарияти омӯзгорон барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ дошта, онҳоро асосан бонизом истифода мебаранд, вале теъдоди ками онҳо маводи иловагиро дар раванди таълим истифода мебаранд;

- дар китобҳои дарсӣ зимни ҷой додани маводди таълим на ҳамеша қобилияти воқеии хонандаи мушаххас ба эътибор гирифта мешавад, аксаран, дар онҳо супоришҳо барои ҳамаи хонандагон яхела пешниҳод мегардад. Қобилияти хонандагони боистеъдоду фаъол ва ба кумаки иловагӣ ниёзманд на ҳамеша ба эътибор гирифта мешавад (нигаред ба маводди китобҳои дарсӣ);

- омӯзгорон сатҳи рушди салоҳиятҳои бунёдӣ, аз ҷумла, коммуникативӣ (иртиботӣ), ҳамкорӣ, эҷодкорӣ, тафаккури интиқодӣ, маҳорати хониш дар раванди азхудкунии мавзуи мушаххас дар сатҳи зарурӣ арзёбӣ карда наметавонанд, зеро меъёрҳои арзёбии (стандартонидашудаи) онҳо муайян ва коркард карда нашудаанд, (нигаред ба стандарту барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ).

Натиҷаи таҳқиқоти арзёбии мазмуну мундариҷаи китобҳои дарсии фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ барои синфҳои 5-9, мусоҳиба бо директорон, роҳбарони иттиҳодияҳои методии фаннӣ, омӯзгорони фаннӣ, гурӯҳи директорон, гурӯҳи омӯзгорон, коллективи омӯзгорон собит намуд, ки муаллифон зимни интиҳоб ва ҷобачогузори маводи таълимӣ талаботи зеринро асосан риоя мекунанд:

- пайдарҳамӣ ва мантиқи илмӣ - методии ҷобачогузори маводди таълимӣ;
- пайвастагии мазмун ва мундариҷаи маводди дохили матн китобҳои дарсӣ;
- алоқамандии дохилифаннӣ ва байнифаннии маводи таълимӣ;
- таркиббандии китоби дарсӣ дар асоси нақша ва барномаҳои таълим бо дарназардошти таҳкурсии дониши хонанда;
- вучуд доштани шаклҳои гуногуни таълими ташаккулдиҳанда (хулосабарорӣ, муқоиса, баҳодихӣ, банизомдарорӣ, шарҳи васеи мафҳумҳо ва ғайра дар китобҳои дарсӣ).

Дар нишондоди китобӣ:

- мувофиқати матн ва сохтори маводи китоб ба 4 давраи ҷараёни таълим: тасаввурот, инкишоф, татбиқ (истифода), ҳамгирӣ;

- истифодаи амалиёти омӯзишӣ: такрор, фарқ кардан, танзим, татбиқ, ташаббускорӣ, танқид, бунёд нисбати ҳар чор давраи таълим;

- ба эътибор гирифтани ороиш, супоришҳои фаъол, диаграмма, нақшаю схемаҳо, тарзи истифодаи рангҳо ҳангоми таҳия ва нашри китоби дарсӣ;

- ҷой додани намудҳои гуногуни супоришҳо, иҷрои кори амалӣ, бозиҳои омӯзишӣ, мувоҳисаҳо, мушоҳида, корҳои лабораторӣ, амалӣ, амалигардонии лоиҳа ва ғайра;

- бедор намудани ташаббуси хонанда барои ҷустуҷӯҳои эҷодӣ, ихтироъкорӣ, тартиб додани картотека, воситаҳои аёнӣ, истифодаи энциклопедия, луғатҳо ва

ғайра;

- мавҷудияти супоришҳо (машқ, мисолу масъала, матн, порчаҳои шеърӣ) барои хонандагони дорои қобилияти баланд, миёна ва пасти захнӣ (тафриқақунонӣ ва фардиқунонӣ);
- инъикос намудани хусусиятҳои таърихӣ фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон: гуногунии фарҳангҳои миллӣ, мавзӯҳои таърихӣ ва атрибутҳои муосир;
- ҷой додани мавод барои рушди тафаккур (мундариҷаи муқолаҳои мавҷиб ва имконияти кори вариантнок (тағйирёбанда);
- хориҷ кардани унсурҳои экстремизми динӣ ва терроризм аз мундариҷаи китобҳо ва ғайра.

Дар раванди таҳқиқот маълум гардид, ки 95% -и хонандагони муассисаҳои таълимӣ бо китобҳои дарсӣ таъмин карда шуда бошанд ҳам, намуди зоҳирӣ ва дохилии китобҳои дарсӣ ҳам аз ҷиҳати интихоб, мазмуни маводди таълим ва ҳам аз ҷиҳати ороиш, сифати varaқаҳои дохил ва муқоваи онҳо ба талаботи муосир ҷавобгӯ нестанд. Намуди китобҳои зиёди имрӯзаи нашршуда диққатҷалбкунанда ва ба омӯзиш водоркунанда арзёбӣ намегардад.

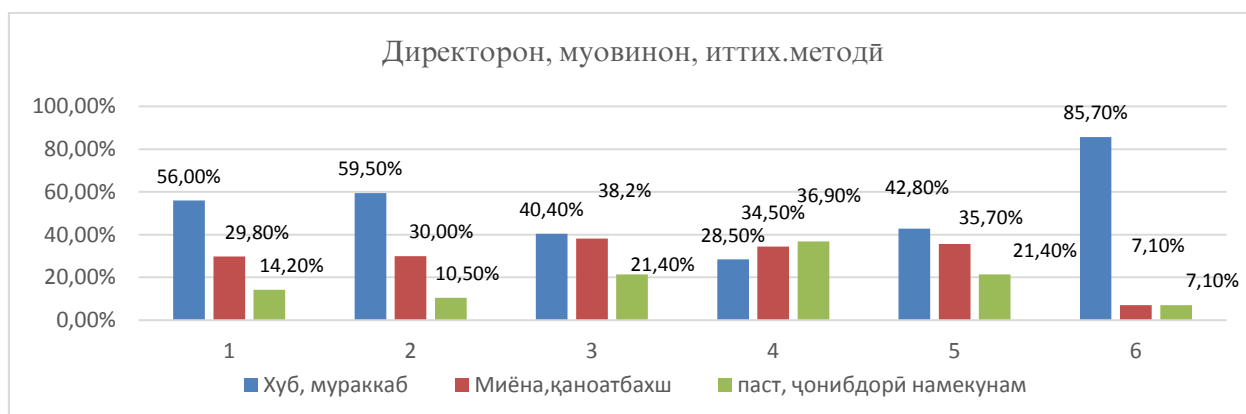
Натиҷаи ҷавобҳои директорон, муовинон, роҳбарони иттиҳодияҳои методӣ, омӯзгорон инчунин нишон медиҳад, ки таълим дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим барои 80% -и онҳо писанд буда, мушкilotи он танҳо таъминоти иқтисодӣ (дастрасӣ ба маводи тақсимотӣ ва истифодаи воситаҳои техникӣ) маҳсуб меёбад.

Зимни омӯзиш ҳаҷм ва сатҳи мураккабии маводди интихобшудаи китобҳои дарсӣ, баътиборгирии хусусиятҳои синнусолӣ, қобилиятҳои зеҳнии хонандагон (тафриқақунонӣ ва инфиродиқунонӣ), сатҳи дарки маводди пешниҳодшуда аз ҷониби хонандагон, пешниҳоди тағйироту иловаҳо ба барномаҳои таълим, китобҳои дарсии фанҳои мушаххас ва мувофиқати барномаи таълим бо стандартҳои фанӣ чунинанд (нигаред ба диаграммаи 1):

Адешаҳои

директорон, муовинони директор оид ба корҳои таълим, роҳбарони иттиҳодияҳои методӣ, роҷеъ ба мазмун ва мундариҷаи барномаҳои таълими фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ

Диаграммаи 1.

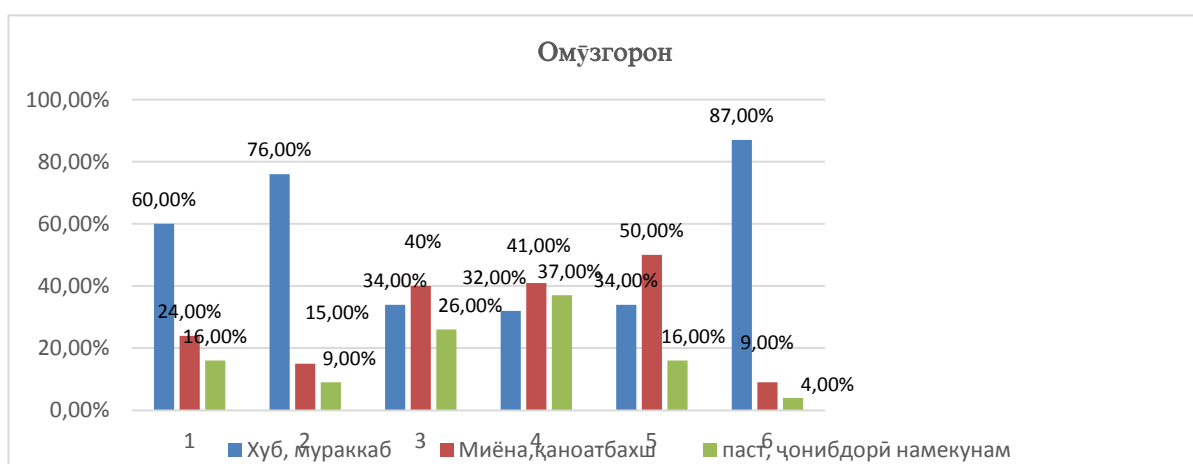
Тавзеҳот: 1 –сифати барномаи таълим; 2 - ҳаҷм ва сатҳи мураккабии барнома; 3 - хусусиятҳои синнусолӣ, қобилиятҳои зеҳнӣ, (тафриқақунонӣ ва инфиродиқунонӣ); 4 - пешниҳоди тағйирот ба барнома; 5 - дарки маводи таълим аз ҷониби хонандагон; 6 - мувофиқати барнома бо стандарти фанӣ.

Диаграммаи 1 нишон медиҳад, ки 56% директорон, муовинони онҳо ва роҳбарони иттиҳодияҳои методӣ дараҷаи маводи барномаҳои таълими фанҳои ҷамъиятию гуманитариро мувофиқ ба талаботи замон ва 14,2% нисбатан осон мешуморанд. 40,4% иштирокчиён мавод барои инфиродиқунонии маводди таълимии

китобҳои дарсиро қаноатбахш, 59,5% ҳаҷм ва сатҳи мураккабии маводи интихобшудаи барномаҳои таълим, 85,7% мувофиқати барномаи таълимро бо стандарти фаннӣ сифатан хуб мешуморанд ва танҳо 7 % -и онҳо номувофиқии барномаи таълимро бо стандарти фаннӣ қайд мекунанд. Дар пешниҳоди тағйиру иловаҳо ба барномаҳои таълим, ки дар раванди омӯзиши вазъи иҷроии барномаҳои таълими фанҳои мушаххас, мазмуну мундариҷа китобҳои дарсӣ, сифати дониш аз ҷониби директорон, муовинони директор оид ба таълим ва роҳбарони иттиҳодияҳои методӣ, омӯзгорон дар сатҳи мауссисаҳои таълимӣ баррасӣ, муҳокима ва таҳлил карда мешаванд, мавқеи фаъол нишон намедиханд. Аз ин рӯ, дар маҷмӯъ танҳо 28,5% -и онҳо тағйиру иловаҳоро ба барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ дар асоси хулосаҳои аз нигоҳи илмӣ асоснок муфид мешуморанд.

Диаграммаи 2.

Андешаҳои омӯзгорон оид ба мазмун ва мундариҷаи барномаҳои таълим ва китобҳои дарсии фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ

Тавзеҳот: 1 –сифати барномаи таълим ва китобҳои дарсӣ; 2 - ҳаҷм ва сатҳи мураккабии барнома, китобҳои дарсӣ; 3 -хусусиятҳои синнусолӣ, қобилиятҳои зехнӣ, (тафриқақунонӣ ва инфиродиқунонӣ); 4 - пешниҳоди тағйирот ба барнома ва китобҳои дарсӣ; 5 - дарки маводди таълим аз ҷониби хонандагон; 6 - мувофиқати барнома бо стандарти фаннӣ.

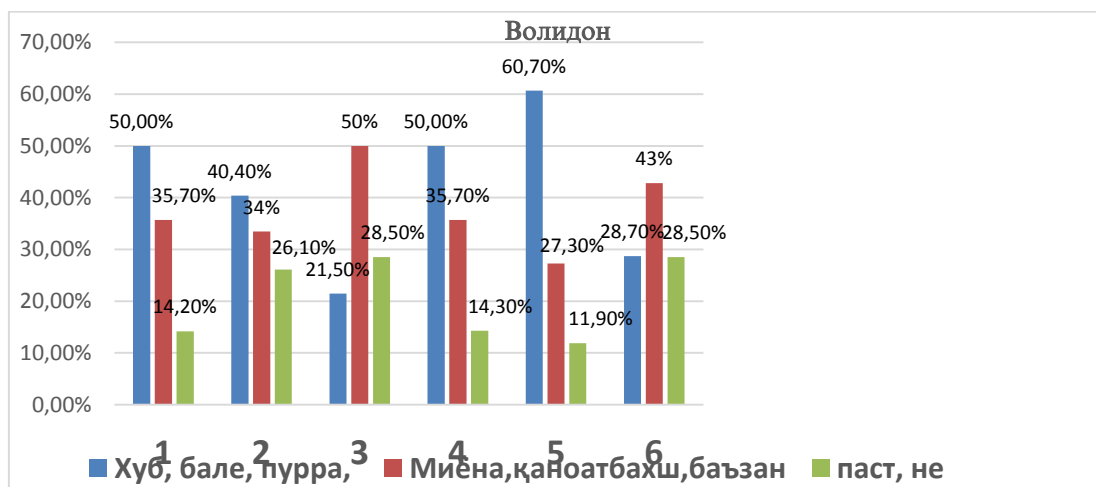
Таҳлили диаграммаи 2 нишон медиҳад, ки:

- ба мавод барои инфиродиқунонии раванди таълим, ки дар пешрафти таълимии хонандагони дорой қобилиятҳои гуногун мавқеи хоса доранд, аз ҷониби омӯзгорон дар сатҳи талабот нисбатан кам тавачҷуҳ зоҳир карда мешавад. Танҳо 34% омӯзгори таълимгоҳҳо онро мақсаднок истифода мекунанд ва барои хонандагон ин гуна маводро (иловагӣ) омода мекунанд (дар китобҳои дарсӣ барои амалӣ намудани он маводди хеле маҳдуд пешниҳод шудааст). Аз ин рӯ, 26 % омӯзгорон қайд менамоянд, ки маводди иловагӣ барои таъмини пешрафти муваффақона ва ташаккули қобилиятҳои инфиродии хонандагон дар барномаҳои таълим кам ҷой дода шудаанд.

Диаграммаи 4.

Андешаҳои

падару модарон оид ба мазмун ва мундариҷаи барномаҳои таълим ва китобҳои дарсии фанҳои гуманитарӣ ва ҷамъиятӣ

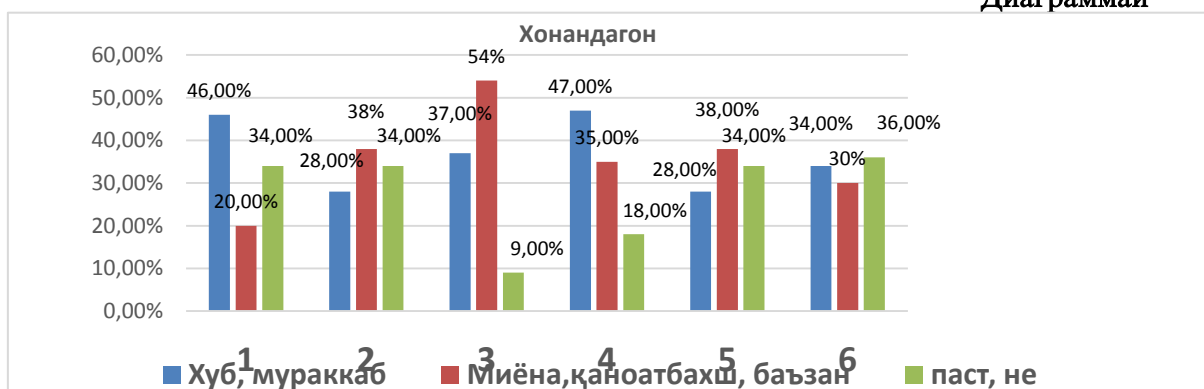
Тавзеҳот (ба диаграммаи 4): 1 - миқдори маводи шавқовар; 2 - алоқамандии маводди китоб бо ҳаёти имрӯза ва ояндаи хонанда; 3 - миқдор, ҳаҷми маводи душворфаҳм; 4 – ҳаҷм ва мундариҷаи маводди таълимии дорои ғояҳои давлатдорӣ ва миллӣ ва ҳувиятсозӣ халқи тоҷик; 5–дархост барои ворид кардани тағйирот ба китобҳои дарсӣ; 6 - мавод барои тафриқа ва инфиродикунонӣ.

Бояд зикр кард, ки зимни арзёбии мазмун ва мундариҷаи барномаҳои таълим ва китобҳои дарсии фанҳои ҷамъиятӣ гуманитарӣ мавқеъ, нақши волидон (инчунин онҳое, ки ба ҳайси ҳам омӯзгор ва ҳам падару модар дар таълимгоҳ фаъолият мебаранд) маълум гардид, ки волидони хонандагонӣ муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, дар баробари дастгирии пардохти маблағи иҷораи китобҳои дарсӣ, инчунин дар арзёбӣ ва тақмили мундариҷаи барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ низ то андозае саҳм доранд. Аз ҷумла, аз 60 нафар волидони пурсидашуда 36 нафар (60,7%) тавсияҳои хешро дар тақмили мазмун ва мундариҷаи барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ дар шакли маҳдуд ҳам бошад, баён кардаанд. Албатта, сатҳи нокифояи маълумотнокии теъдоди муайяни волидон ва мавқеи ғайрифавқолии онҳо дар пешниҳод намудани андешаҳо низ ба назар мерасад, зеро қисми муайяни волидон ба дарки мазмун ва мундариҷаи барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ (тафриқа ва инфиродикунонии маводди таълим) эътибори зарурӣ намедиханд ва танҳо 17 нафар (28,5%) оид ба кам будани ин гуна мавод дар китоби дарсӣ фикрашонро иброз доштанд.

Андешаҳои

хонандагон оид ба мазмун ва мундариҷаи китобҳои дарсии фанҳои гуманитарӣ ва ҷамъиятӣ

Диаграммаи 5.

Тавзеҳот (ба диаграммаи 5): 1 - миқдори маводи шавқовар; 2 - алоқамандии маводди китоб бо ҳаёти имрӯза ва ояндаи хонанда; 3 - миқдор, ҳаҷми маводи душворфаҳм; 4 – ҳаҷм ва мундариҷаи маводди таълимии дорои ғояҳои давлатдории миллӣ ва ҳуввиятсозии халқи тоҷик; 5–дарҳост барои ворид кардани тағйирот ба китобҳои дарсӣ; 6 - мавод барои тафриқа ва инфиродикунонӣ.

Таҳлили натиҷаи диаграмма 5 нишон медиҳад, ки хонандагон оид ба мазмун ва мундариҷаи китобҳои дарсӣ маълумоти муайян доранд. 92 нафар (46 %) хонандагон маводди китобҳои дарсиро шавқовар, 68 нафар (34%) баръакс изҳор намудаанд, ки дар китобҳои дарсӣ маводди таълимии шавқовар ба омӯзиш водоркунанда бояд бештар ҷой дода шавад. 74 нафар (37 %) хонандагон миқдор ва ҳаҷми маводи китобҳои дарсиро душворфаҳм, 72 нафар (36%) хонандагон маводди пешниҳодшудаи китобҳои дарсиро барои амалӣ намудани инфиродикунонии раванди таълим маҳдуд ва 92 нафар (47%) ҳаҷми маводди таълимии дорои ғояҳои давлатдории миллӣ ва ҳуввиятсозии халқи тоҷикро қаноатбахш меҳисобанд. 68 нафар (34%) хонандагон бошанд, аз пешниҳоди дарҳост барои ворид кардани тағйирот ба китобҳои дарсӣ худдорӣ намуданд.

Муҳаққиқон зимни таҳқиқот дар баробари бо андешаҳои болозикр шинос гардидан, инчунин бо фикрҳои дигари директорон, роҳбарони иттиҳодияҳои методӣ, муовинони директор оид ба таълим, омӯзгорон, волидон ва хонандагон аз наздик шинос гардиданд ва баъзе пешниҳоди зеринро ирсол кардаанд:

- аз рӯйи мазмун дар китобҳои дарсӣ хусусиятҳои синнусолӣ ва идроккунии хонандагон (59%) кам ба эътибор гирифта шудааст;

- дар мундариҷаи китобҳои дарсӣ алоқаи дохилифанӣ ва байнифанӣ кам мушоҳида карда мешавад;

- дар маҷмуъ, бештар аз 56% омӯзгорон дар пурсишнома баён доштанд, ки маводи китоб бояд, пеш аз ҳама, шавқовар бошад, 50% алоқаманд бо ҳаёти имрӯза ва ояндаи хонанда буда, забони баёни китоб соддаю раво бошад. Китобҳои адабиёти тоҷик барои синфи 5-9 бояд ҷавобгӯӣ ба талаботи стандарти давлатӣ бошанд.

- 59,5% омӯзгорон баён доштанд, ки китобҳои дарсии “Адабиёти тоҷик” барои синфҳои 5 ва 6 бо забони душворфаҳм навишта шуда, калимаву мафҳумҳои зиёд шарҳ дода нашудаанд.

Ба барномаи таълим барои синфи 5 омӯзиши ҳаёт ва осори 10 адиб ва синфи 6 – 13 адиб аз адабиёти классикӣ ворид шудааст, ки тақрибан 50% -и ҳаҷми маводди барномаро ташкил медиҳад. Мавзӯҳои дарс ба соатҳо дуруст тақсим нашудаанд. Масалан, барои омӯзиши “Афсонаҳо” (30 саҳифа) ҳамагӣ 1 соат ҷудо шудааст. Барои омӯзиши мавзӯи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (8 саҳ.) ва мавзӯи С. Айнӣ (64 саҳ.) 5 соат ҷудо шудааст.

Инчунин, аз асари “Сиёсатнома”-и Низомулмулк ба ин китоб ҷанд ҳикоёт ворид гардидаанд, ки услуби баёни онҳо барои хонандагони синфи 5-ум хеле мушкилфаҳм мебошад. Тавсия дода мешавад, ки мурағибони барномаи таълимӣ ин асарро дар оянда дар адабиёти синфи 8 ҷой диҳанд.

Бо дарназардошти пешниҳоди директорон, муовинони директор оид ба корҳои таълим, роҳбарони иттиҳодияҳои методӣ, омӯзгорон ва волидон ҷиҳати тақмили мазмун ва мундариҷаи барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ тавачҷуҳ зоҳир карда шаванд:

- ба интиҳоб ва ҷобачогузории маводди таълимии дорои ғояҳои давлатдории миллӣ ва ҳуввиятсозии халқи тоҷик дар китобҳои дарсӣ аз ҷониби муаллифон;

- ба эътибор гирифтани дараҷаи рушди қобилиятҳои зеҳнӣ, таҳкурсии дониши воқеӣ ва маҳоратҳои амалии хонандагон, талаботи муосир ҳангоми муайян намудани ҳаҷм ва миқдори машқҳо (супоришҳо)-и китобҳои дарсии фанҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ;

- дар баробари олимон, мутахассисон чалб кардани омӯзгорони амалгаро, соҳибтаҷриба ва эҷодкор ба таҳияи китобҳои дарсӣ;
 - ба ҷой додани саволномаҳои тестӣ дар охири ҳар як боб, фасл ва мавзӯҳои калонҳаҷми китобҳои дарсӣ;
 - ба алоқаманд кардани маводди таълимии пешниҳодшудаи барномаҳои таълим ва китобҳои дарсии ба ҳаёти имрӯза ва ояндаи хонанда;
 - ба таваҷҷуҳи бештар зоҳир намудан ба мувофиқат ва мутобиқати мазмун ва мундариҷаи барномаҳои таълим, китобҳои дарсӣ ба талаботи замони муосир ва меъёрҳои байналмилалӣ;
 - ба худдорӣ намудан аз интиҳоб ва ҷой додани матнҳои калонҳаҷм, душворфаҳм, пешниҳоди зиёди маводди назариявӣ (қоидаҳо), мафҳумҳои илмӣ (бе шарҳу тафсир), рақамҳои сершумор, дастгоҳи номукаммали методӣ дар маводди таълим;
 - ба эътибор гирифтани пешниҳоди омӯзгорон, хонандагон, коршиносон, муҳаққиқон, волидон, аҳли ҷомеа ҳангоми тақмили ворид сохтани тағйиру иловаҳо ба мазмуну мундариҷаи барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ;
 - ба бархӯрдор гарданд муаллифони китобҳои дарсӣ аз вазъи истифодаи китобҳои дарсии таҳиянамудаи ҳеш дар раванди таълим ва омӯзиш дар муассисаҳои таълимӣ, омӯхтани мушкilotи татбиқ ва тақмили минбаъдаи мазмуну мундариҷаи онҳо;
 - ба зиёд кардани соатҳои таълими шеърҳои ватандӯстонаи Мирзо Турсунзода ва дигар шоирони даврони истиқлолият (дар китоби забон ва адабиёти тоҷики синфи 7);
 - ба ҷой додани маълумоти бештар аз таърихи «Шоҳнома»-нависӣ ва нақли дostonҳои қаҳрамони он, ба монанди, «Ҷанги Рустам бо деви Сафед» ва ғайра дар китоби адабиёти синфи 6;
 - ба ҷой додани матнҳои хурдҳаҷм дар бораи муқаддасоти миллӣ: пули миллӣ, парчам ва нишони давлатӣ, бо ифода намудани моҳияти ин арзишҳои миллӣ дар китобҳои забони тоҷикӣ барои хонандагони синфҳои 5-6.
- Албатта, гуногунии мазмуну мундариҷаи маводди китобҳои дарсӣ, шаклу усулҳои иҷрои онҳо бояд ба рушди бемайлоии тафаккури хонанда равона карда шавад, аз ҷумла:
- мавод барои таъмини мақсадноки раванди маърифат – азхудкунии илму донишҳо (дарс, машғулият, тамрин, фаъолияти мустақилона, эҷодӣ, муошират, истифодаи китоб, маводди иловагӣ, сарчашмаҳои ахбор, технологияи иттилоотӣ ва монанди онҳо);
 - андеша (фикр кардан) ва таҳлил - мушоҳида, муқоиса, ёфтани монандӣ, фарқият, ҳулоса кардан, дарёфт ва қабули қарори дуруст.

Феҳристи манобеъ

1. Қарори Ҳукумати ҶТ дар бораи «Стандарти давлатии таҳсилоти умумӣ дар ҶТ», № 494 аз 1.08.2015 .Дар китоби «Ахбороти Вазорати маорифи ҶТ». – Душанбе: 2015, с.123-130.
2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, №334 “Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020”. Душанбе, 2012.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.09.2020, № 526 “Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”. Душанбе: Ирфон, - 2012.- 154 саҳ.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». (04.07.2013).Душанбе: Ирфон-2013.68 саҳ.
5. Қарори Мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.08. 2021, №12/1.
6. Консепсияи таҳияи китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимию методӣ барои муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Мушовараи ВМ И ҶТ аз 28.08. 2021, №12/1) 20 саҳ.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 20.04.2006.

8. Суханрони асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар (18.03.2020). ш. Душанбе.
9. Шарифзода Ф. «Доктринаи таҳсилоти насли бомаърифати ояндасоз». Душанбе. 16 с.

УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС В МАЛОКОМПЛЕКТНОЙ ШКОЛЕ

Каримова И.Х – академик, д. п. н., вице президент АОТ
e-mail: gumanizm@mail.ru

***Аннотация:** автор статьи отмечает, что малокомплектная школа — это самая актуальная из социальных проблем, так как работа в ней нестандартна и сложна. Это обусловлено спецификой организации педагогического процесса в малокомплектной школе.*

***Ключевые слова:** малокомплектная школа, учебный процесс, Интернет, учащиеся, дистанционное обучение, компьютер.*

В период глобализации вопросы образования и науки являются очень важными и актуальными для любого государства.

Развитие образования становится одним из факторов экономического и социального успеха государства, оно прямо определяет уровень и качество жизни людей, освоения новых технологических возможностей. В соответствии с этим повышаются требования к общему и профессиональному образованию, которое должно соответствовать перспективам мирового прогресса и при этом учитывать многообразие путей национально-культурного развития народов. Повышение роли и качества образования, в конечном счете, должно служить задаче формирования нового и интеллектуально развитого поколения.

Подготовлен ряд стратегически значимых документов, направленных на модернизацию системы образования. Глобальной задачей этих преобразований, в соответствии с поставленными целями, является обеспечение доступа к качественному образованию на протяжении всей жизни человека, полный охват детей начальным образованием, решение гендерных и социальных вопросов при получении образования. Другая стратегическая цель реформы образования сводится к устранению гендерного, социального, этнического и других форм проявления неравенства в образовании, что соответствует Целям Устойчивого развития до 2030 года. Для нашей страны, в целях консолидации проживающих в ней представителей различных национальностей, этнических групп, жизненно- важное значение имеет и решение языковой проблемы. В настоящее время в институте развития образования успешно функционирует отдел национальных меньшинств и малокомплектных школ, который готовит к изданию учебники и методические пособия на родном языке данной категории населения, проживающих на территории Таджикистана.

Географические особенности расположения Таджикистана весьма ограничивают возможности доступа к образованию детей в дальних сельских районах, где расстояния между малочисленными населёнными пунктами является очень большим. Поэтому встает вопрос развития малокомплектных школ.

Наличие малокомплектных школ в системе образования Таджикистана является социально необходимым. Без решения проблем развития современного образования в малокомплектных школах невозможны реализация конституционного права на образование каждого гражданина Таджикистана.

Надо согласиться, что в настоящее время сельская школа должна стать культурным и информационным центром, с привлечением учащихся, педагогов и родителей. Малокомплектная школа оказалась изолированной от центра. Все мероприятия государственного характера, национальные праздники проводятся внутри школы и редко когда кто-либо из администрации села или района становится гостем.

Современная малокомплектная школа должна уметь создать атмосферу в которой каждый ребенок смог бы проявить свою индивидуальность, способствовать его самореализации, дифференцировать учебную работу в соответствии с состоянием здоровья, способностями и возможностями каждого ученика и потребностями семьи в его образовании.

В условиях модернизации образования учитель становится ключевой фигурой. И хотя все малокомплектные школы были преобразованы в основные, но фактически они так и остались МКШ. И здесь резонно встает вопрос: можно ли путем сокращения МКШ повысить качество образования? Сейчас мы громко заявляем о качестве образования и компетентностном подходе в обучении. Вопрос же профессиональной компетенции учителя малокомплектной школы остался не тронутым. Что же мы подразумеваем под профессиональной компетенции учителя малокомплектной школы? А это педагогически целесообразная организация уроков и владение методикой работы с малым количеством обучающихся с разноуровневой подготовленностью и различными способностями.

Говоря об обновлении содержания образования – мы тем самым на учителя налагаем серьезное испытание, требуя от него быть ответственным, мобильным, умение применять новые методики в условиях малой наполняемости класса, т.е. комплектности.

Посещая МКШ и проводя с учителями анкетирование учителя указывали на вопросы, которые вызывают у них определенные трудности при осуществлении профессиональной деятельности. К числу таковых отнесены:

- отсутствие теоретической и практической подготовки для реализации обновленного содержания образования в условиях МКШ;
- слабое информирование об инновационных педагогических технологиях, их применении при планировании и организации учебно-воспитательного процесса в условиях малокомплектной школы;
- знание научно-теоретических основ методологии управления организацией начального образования и др.

Понимая эти проблемы, академия образования организовала в 2018 году обучение педагогов малокомплектных школ с выездом на места в Раштскую зону по теме: «Методика преподавания предметов в совмещенных классах-комплектах».

В настоящее время назрела необходимость проведение цикла семинаров под названием. «Компетенции руководителей и учителей малокомплектных школ по вопросам методики преподавания в совмещенных класс-комплектах».

В программу семинаров необходимо включить вопросы изучения механизмов совершенствования методики преподавания в совмещенных класс-комплектах малокомплектной школы, психолого-педагогические условия методики преподавания предметов в совмещенных классах, а также индикаторы и показатели качества обучения.

Семинары должны способствовать формированию у учителей профессионально-педагогические навыки отбора инновационных образовательных технологий, необходимых в преподавании в совмещенных классах-комплектах, планирования учебного материала по предмету.

Сотрудниками академии образования и института развития образования разработаны материалы, которые будут способствовать развитию методических компетенции учителей, связанных с разработкой технологий уроков, отбором организационных форм и методов преподавания в совмещенных классах-комплектах.

Важным моментом проводимой работы должно стать понимание педагогами малокомплектных сельских школ необходимости профессионально-педагогического становления и саморазвития с помощью самообразования.

В условиях пандемии коронавируса COVID-19 ряд школ были вынуждены перейти на дистанционное обучение и были разработаны видео уроки. К сожалению, и учителя, и учащиеся не могли использовать в учебном процессе видео уроки из-за отсутствия сети Интернет. Ведь для получения такого образования необходим для учителя

индивидуальный компьютер, выход в интернет и желание пополнить свой багаж новыми знаниями. Это идеальный способ для тех, кто, например, хочет учиться, находясь дома, и не выезжать за пределы своего села. Удобно тем, кто продолжает работать и проводить уроки со школьниками.

Активный рост населения и повышение спроса на образовательные услуги, увеличение численности учащихся также требует дополнительного создания ученических мест. Увеличение численности учащихся приводит к росту потребности в педагогических кадрах, в связи с чем, появляется необходимость модернизации системы подготовки педагогических кадров и совершенствования квалификации учителей.

Государственная политика в области высшего образования основывается на принципах равного доступа образованию для всех, с учетом способностей каждого.

Литература:

1. Закон Республики Таджикистан «Об образования», Душанбе 2013 г.
2. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2030 года.
3. Годовой план Академия образования Таджикистана за 2023 г.

РОҶҶОИ ТАШКИЛ ВА ГУЗАРОНИДАНИ МОНИТОРИНГИ СИФАТИ ТАҲСИЛОТ

Латофат Назирӣ – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аннотатсия: *Мониторинг дар низоми маориф ба мақсади чамъоварии маълумот, назорати сифати таҳсилот истифода шуда, барои коркард ва беҳбуд бахшидани раванди идоракунии таълим ва сифати он гузаронида мешавад. Вазифаҳои асосии мониторинг аз гузаронидани таҳлили мунтазам ва арзёбии ҳолат ва дурнамои рушди маориф, таҳлили ҳамаҷонибаи сифати таълиму тарбия, баҳодихӣ ба низоми хуччатгуорӣ ва самтҳои фаъолият дар муассисҳои таълимӣ, таҳлил ва ташҳиси барномаҳои таълимӣ, таҳлили таъминоти муассисаҳои таълимӣ бо кадрҳои педагогӣ ва арзёбии самтҳои мухталифи соҳа иборат аст.*

Калидвожаҳо: *барномаи таълимӣ, мониторинг, фаъолияти таълимӣ, назорати педагогӣ, сифати таълим.*

Маориф яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлат ба ҳисоб меравад. Омӯзгор бо истифода аз неруи зеҳнии худ дар таъмини сифати таҳсилот, баланд бардоштани сатҳи дониш ва таълиму тарбияи насли наврас хизмати шоиста ва арзанда менамояд.

Баланд бардоштани сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот масъалаи муҳиму асосии соҳаи маориф махсуб мешавад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд: "Дар шароити кунунӣ баланд бардоштани сатҳи сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот вазифаи аввалиндараҷаи кормандони соҳаи илму маориф мебошад".

Баланд бардоштани сифати таълим ва ташаккулу инкишофи ҳамаҷонибаи хонанда дар шароити муосир муҳим арзёбӣ гашта, аз маҳорати баланди касбии омӯзгор ва истифодаи методҳои муосири таълимӣ вобастагӣ дорад.

Вазифаи омӯзгор пеш аз ҳама тавассути фаъолияти педагогӣ ва истифодаи технологияи муосир баланд бардоштани сифати таълим буда, истифодаи роҳу усулҳои нав, воситаҳои таълимӣ ва техникаҳои омӯзишӣ имкон медиҳад, ки рушду инкишофи ҳамаҷонибаи хонанда таъмин карда шавад. Раванди таълим ва сифати он, инчунин рушду инкишоф ва пешравии хонанда аз назари илмӣ таҳқиқ ва арзёбиро тақозо менамояд.

Дар шароити муосир барои арзёбӣ намудани раванди таълим, сифати таҳсилот, мазмуну мундариҷаи барнома ва китобҳои дарсӣ, касбияти омӯзгор,

муосиркунонии раванди таълим дар шароити муосир гузаронидани мониторинги баҳодихӣ муҳим аст.

Мафҳуми "мониторинг" дар низоми маориф дар шакли гуногун таъриф дода мешавад ва маъмултарин фаҳмиши он чунин аст: "Мониторинг ҳамчун низоми доимии ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва паҳнкунии иттилоот оид ба таҳсилот ва қисмҳои алоҳидаи он, барои таъмини беҳдошти раванди идоракунии таълим мебошад".

Мафҳуми «мониторинг» аз калимаи лотинӣ бармеояд ва ба маънои "назорат кардан", "огоҳ кардан" истифода мешавад.

Дар ибтидо ин истилоҳ дар экология ба таври васеъ истифода шуда, барои мушоҳида, баҳодихӣ ва пешгӯии ҳолати муҳити зист вобаста ба фаъолияти хоҷагидорӣ инсон амалӣ карда мешуд.

Имрӯзҳо мониторинг дар дигар соҳаҳо ва илмҳо, аз ҷумла илмҳои педагогика ва психология ба таври васеъ истифода мешавад. А.С. Белкин мониторингро ҳамчун пайгирии пайвастаи илмӣ дар асоси ташхис ва пешгӯии раванди таълим муайян мекунад.

Муҳаққиқ Э.Ф.Зер мониторингро ҳамчун раванди пайгирии ҳолати объект бо истифода аз ҷамъоварии маълумот давра ба давра, ки маҷмуи нишондиҳандаҳои муайяни фаъолият мебошад, баррасӣ мекунад.

Мафҳуми «мониторинг» ба мафҳумҳои умумии илмии педагогӣ ва психологӣ, аз қабилҳои «фикр», «рефлексия», «назорат», «сертификатсия» наздик аст, аммо ба гуфтаи Э.Ф. Зер, ҳамаи ин мафҳумҳо унсурҳои алоҳидаи мониторинг ё ҳолатҳои махсуси он мебошанд, ки дар ҳолатҳои мувофиқ истифода карда мешаванд.

Вале бояд донист, ки мониторинг як қатор хусусиятҳои муҳим ва фарқкунанда дорад. Аввалан, ин як системаи мукаммалест, ки бисёр вазифаҳои мухталифро амалӣ мекунад. Баъдан бар хилофи дигар мафҳумҳои педагогӣ ва психологӣ мониторинг дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

- давомнокӣ (ҷамъоварии маълумоти зарурӣ);
- ташхис (мавҷудияти модел ё меъёрҳоеро дар назар дорад, ки бо онҳо ҳолати воқеии объект, система ё раванди назоратшаванда, аз ҷумла раванди таълим ва тарбия алоқаманд карда мешавад);
- самаранокӣ ё иттилоотӣ будани маълумоти бадастовардашуда;
- ҳулоса ва натиҷаҳои ба дастовардашуда, ки имкон медиҳад ба раванди назоратшаванда, аз ҷумла ба раванди соҳаи маориф ислоҳот ворид карда шавад;
- аз рӯи меъёрҳои илмӣ гузаронидани мониторинги даврӣ.

Объектҳои мониторинг шуда метавонанд:

- раванди касбӣ ва таълимӣ;
- фаъолияти таълимии хонандагону донишҷӯён;
- фаъолияти таълимию тарбияви ва касбии шунавандагон;
- фаъолияти касбии омӯзгор;
- истифода бурдани усулҳои муосир ва самарабахши таълимӣ;
- истифодаи инноватсияҳо, аз ҷумла технологияи иттилотию коммуникатсионӣ дар таълим:

- заминаи моддӣ - техникаи муассисаи таълимӣ;

- тақмили ихтисоси омӯзгор ва дигар равадҳо ва объектҳои соҳаи маориф.

Вобаста ба объекти интихобшудаи мониторинг, ҳадафҳо ва вазифаҳои мушаххас вобаста ба татбиқи мониторинг дар амал муайян карда мешаванд, яъне дар ҳар маврид як намуди муайяни мониторинги мувофиқ ба ҳадаф гузаронида мешавад.

Дар системаи мониторинги таълимӣ се вазҳ вучуд дорад:

- инфиродӣ, яъне мониторинг ҳар рӯз аз ҷониби омӯзгор гузаронида мешавад (ин мушоҳидаест, ки динамикаи инкишофи ҳар як хонанда донишҷӯ ва умуман коллективро муайян мекунад);

- дохилимактабӣ; мониторинг аз ҷониби маъмурияти муассисаи таълимӣ амалӣ карда мешавад (пайгирии динамикаи рушди гурӯҳҳо, синфҳо ва дар маҷмуъ,

муассисаи таълимӣ аз рӯи меъёрҳои муайян ё ҳамаҷониба дар якҷанд самт ва дар вақт);

- дар сатҳи мақоми ваколатдор (раёсату шуъбаҳои маориф, шуъба ва раёсатҳои Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илм), ҷиҳати пайгирии динамикаи рушди муассисаҳои таълимӣ амалӣ карда мешавад.

Аз назари илмӣ метавон усулҳои мониторинги истифодашавандаро ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардан мумкин аст:

- мониторинги ҷорӣ бо мақсади пайгирии тағйироти тақмили ихтисос бо таъсири ҷараёни таълим ва муайян кардани мушкилоти ҷойдошта гузаронида мешавад. Самаранокии назорати педагогӣ аз салоҳияти касбии омӯзгор, таҷрибаи ӯ, муносибат ба хонандагон, мавқеи касбӣ ва ғайра вобаста аст.

- усули вистифодаи тестӣ бо мақсади муайян намудани ҳар як ҷузъи сохтори фаъолияти таълимӣ ва касбӣ омӯзгор. Бо ин мақсад аз усулҳои маъмулӣ додани саволҳои аниққунанда, шиносӣ ба амали маърифатии онҳо, расонидани кӯмаки методӣ дар таълим ва ғайра истифода мешаванд.

- шарҳ (аз мафҳуми латинии *explicatio* гирифташуда, маънои ҷобачогузорӣ, тавзеҳ), яъне густариши мундариҷаи фаъолияти таълимӣ ва касбиро дар назар дорад. Ин усул имкон медиҳад, ки на танҳо тағйироти ба амалномада дар инкишофи хонанда ё донишҷӯ муайян карда шавад, балки ба раванди таълим ислоҳот дароварда шавад. Шарҳ тавассути додани саволҳо, расонидани кӯмак дар ҳолати зарурӣ ва татиқи амалҳои муштарак, инчунин дастгирӣ ва рӯҳбаланд намудани хонандагону донишҷӯён аз ҷониби омӯзгор амалӣ мешавад.

Ҳамин тавр қайд кардан зарур аст. мақсади мониторинг гузаронидани таҳлили ҳамаҷонибаи сифати таълиму тарбия, танзими ҳуҷҷатгузорӣ ва муайянкунии самтҳои беҳдошти он, таъмини мутахассисони касбӣ, заминаи моддӣ-техникӣ ва дигар ҷанбаҳои асосии муассисаҳои таълимӣ мебошад. Мониторинг бо мақсади баланд бардоштани сифати таълим, ҷори намудани усулҳои муосиру самарабахш, таъмини сифати раванди таълим ва тағйироти сифатӣ микдорӣ дар муассисаҳои таълимӣ ба роҳ монда шавад.

Вазифаҳои асосии мониторинг иборат аст:

- дастгирии иттилоотӣ барои таҳия ва татбиқи сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф;

- таҳлили мунтазам ва арзёбии ҳолат ва дурнамои рушди маориф, аз ҷумла фаъолияти муассисаҳои давлатӣ ва ғайридавлатие, ки ба таълиму тарбия машғуланд;

- ошкор намудани ҳолатҳои риоя нашудани талаботи конунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф.

- гузаронидани таҳлили ҳамаҷонибаи сифати таълиму тарбия, баҳодихӣ ба низоми ҳуҷҷатгузорӣ ва самтҳои фаъолият дар муассисаҳои таълимӣ;

- таҳлил ва ташҳиси барномаҳои таҳсилотии тайёр намудани мутахассисон дар соҳаҳои гуногун;

- таҳлили банақшагирӣ ва амалигардонии раванди таълим, сифати гузаронидани машғулиятҳо, дараҷаи таъминоти машғулиятҳои дарсӣ бо маводи таълимӣ – методӣ ва сифати онҳо, дараҷаи таъминот бо адабиёти таълимӣ ва таълимию методӣ;

- таҳлили таъминоти раванди таълим, фаъолияти илмӣ-методӣ ва илмӣ-таҳқиқотӣ бо мутахассисони соҳибтаҷриба;

- таҳлил ва баҳогузори сифати таълиму тарбия дар асоси нишондиҳандаҳо, ки ба меъёрҳои талаботи ҳади ақалли мазмуну мундариҷаи Стандартҳои давлатии таълимии таҳсилот мувофиқаткунанда;

- таҳлили таъминоти кадрӣ раванди таълим аз фаъолияти илмӣ-методи ҳайати омӯзгорон;

- таҳлили меъёрҳои нишондиҳандаи батанзимдарории сифати таълим ва усулҳои нисбатан самарабахши назорат;

- мониторинги воситаҳои баҳогузорӣ, шафофият, технологияи назорат ва сифати таълим.

Мониторинг дар соҳаи маориф чузъҳои зеринро дар бар мегирад: - -
чамъоварии маълумот дар бораи татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф;

- коркард, таҳлил ва чамъбасти маълумоти ба дастдаровардашуда;
- ниғаҳдории маълумоти гирифташуда.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили мониторинг аз Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ки дар салоҳияти худ шуъбаи баҳодихӣ ва арзёбии сифати таҳсилотро доранд, амалӣ мекунанд.

Тибқи муқаррарот мониторинг на камтар аз як маротиба дар як сол аз ҷониби мақомоти ваколатдор бояд гузаронида шавад. Азбаски дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона ниҳоди давлатӣ, яъне Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мониторинги соҳаи маорифро мегузаронад, имкони ҳамасола фаро гирифтани муассисаҳои таълимии ҳамаи зинаҳои таҳсилотро надорад. Бинобар ин зарур аст, ки дар ин самт корбарӣ карда шавад, то роҳҳои имкони гузаронидани мониторинги ҳамасола роҳандозӣ гардад.

Зеро маҳз тавассути мониторинг вазъи рушди соҳа, сифати таҳсилот, таъминоти кадрӣ муассисаҳо, заминаи моддӣ-техникӣ, истифодаи усулҳои муосиру самарабахши таълим, дурнамои сиёсати давлатӣ дар соҳа муайян карда шуда, ҳолат ва динамикаи тағирёбии натиҷаҳо ва шароити татбиқи равандҳои таълимӣ фаҳмида мешавад. Дар рафти мониторинг таваҷҷуҳи асосӣ ба чунин нишондиҳандаҳо, аз қабилӣ контингенти хонандагон, дастовардҳои таълимӣ ва беруназсинфӣ хонандагону донишҷӯён, дастовардҳои касбии хатмкунандагони муассисаҳои таълимӣ, шабакаҳои ташкилотҳои, ки ба фаъолияти таълимӣ машғуланд, муайян карда мешавад.

Дар шароити имрӯза, зарур аст, ки мониторингро ҳамчун консепсияи ошкорбаёнӣ системаи маориф ҳисобида, маълумотҳои ба дастовардашударо дар рушди соҳаи маориф истифода шуда, тавассути вебсайтҳои муайян натиҷаи он дастраси кормандони соҳа карда шавад. Зеро рушди соҳаҳо, дар маҷмӯъ, рушди тамаддун беш аз пеш бо роҳи иттилоотикунонӣ, ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ пеш меравад, усулҳои иттилоотӣ барои баланд бардоштани самаранокии соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла дар соҳаи маориф мусоидат менамояд.

ХИСЛАТҲОИ ШАХСИЯТИИ МАҲСУС ДАР ХУРДСОЛОН ВА РОҲҲОИ БАРТАРАФСОЗИИ ОНҲО

Мачидова Б. д. и. п, профессори ДДОТ ба номи С. Айни
e-mail: majidova@mail.ru

Аннотатсия: Муаллифон назарияи психологии «хусусиятҳои шахсият»-и Г.Альперт, Р.Кеттел ва психологияи инфиродии А.Адлерро таҳия намудаанд, ки дар давраи кӯдакӣ ташаккул ёфта, дар одам ҳамчун хусусияти инфиродӣ нигоҳ дошта мешаванд. Дар психологияи таълимӣ кӯдакони дорон имконоти маҳсуси рушд, ки ба кӯмак ва ислоҳи равонӣ ниёз доранд, кӯдакони изтироб ҳастанд, ки бо эҳсоси тарси доимии беасос зиндагӣ мекунанд; рафтори намоишӣ, ки дар ҷалби бештари таваҷҷуҳи дигарон зоҳир мешавад; кӯдакони дорон як намуди муайяни инкишофи равандҳои маърифатӣ, ки бо сатҳи баланди инкишофи нутқ ва сатҳи нисбатан пасти тафаккур хос аст, омӯхта шудаанд. Мақсади ташҳиси кӯдакони дорон имконоти маҳсуси инкишоф муайян кардани омилҳои, ки ба ташаккули хислатҳои маҳсуси шахсияти ин кӯдакон таъсир мерасонанд ва расонидани ёрии психологию педагогӣ барои рушди минбаъдаи устувор ва эмотсионалӣ шукуфоии ҳар як кӯдак мебошад.

Калидвожаҳо. хислат, шахсият, фардӣ, кӯдакон, изтиробнок, худнамоишдиҳанда, пургӯй, олами ҳаёли, ташҳис, фаъолиятҳо, таълим, тарбия, маромнокӣ.

Ҳама гуна фаъолияти бошууронаи инсон барои ноил шудан ба мақсад ва натиҷагирӣ аз амали шахсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ равона карда мешавад. Мушкилтарин фаъолияти инсон ин тарбия намудан, ба камол расондан ва ба доираи

васеи муносибатҳои иҷтимоӣ ворид намудани насли наврас аст, ки ҷавобгӯӣ ба талаботҳои замони худ бошад. Ӯ ҳамчун фарди бошуур доимо худро такмилу тағйир диҳад, мавқеи хешро чун инсонӣ комил дар зиндагӣ ишғол намояд.

Бояд қайд кард, ки дар раванди кори таълиму тарбиявӣ, ки он дар заминаи баҳисобгирии қонуниятҳои инкишоф ва хусусиятҳои синнусолӣ пайгирӣ карда мешаванд, маҷмӯи хислатҳои фардӣ-психикии шахс, ки дар тарзҳои ба ӯ хоси иҷроӣ фаъолиятҳо зоҳир мешаванд, шакл мегиранд. Ин хислатҳои фардӣ дар вазъияту ҳолатҳои муайяни ҳаёти ошкор мегарданд ва онҳо дар муоширату муносибат ба ҳаёту маишат меҳнату таълимгирӣ, махсусан, муносибатҳои иҷтимоӣ зоҳир гардида, шахсияти одамро аз хурдсолӣ то бузургсолӣ муайян мекунанд. Кулли хислатҳои шахсӣ он дар илми муосири психологӣ-педагогӣ ҳамчун характер маводи тавзеҳ қарор гирифтааст ва яке масъалаҳои печида, баҳсноқ ва доманадор буда, ҳамчун психологияи фардӣ эътироф гардидааст, ки асосҳои физиологияи педагогии худро дорад.

Асосгузори назарияи хислатҳои шахсиятӣ Р.Кеттел ва Г.Оллпорт мебошанд. Г. Оллпорт мафҳуми хислатҳои шахсиятиро тавзеҳ дод гурӯҳбандии онҳоро пешниҳод намудааст ва омилҳо, механизмҳои шаклгирии хислатҳои шахсиятиро нишон додааст. Тибқи ақидаи Г. Оллпорт хислатҳои шихсиятӣ тафаккур ва рафтори одамро муайян менамояд. Сохтори он мураккаб, тағйирёбанда ва бо ҳам алоқаманд мебошанд.

Р. Кеттел муайянсозии шаклгирии хислатҳои шахсиятиро бо истифодаи таҳлили омилҳои таъсиррасон пешниҳод намуд ва дар таҳқиқи он натиҷагирӣ аз тестҳои математикӣ пешкаш намуд. Психологӣ шинохтаи ҷаҳонӣ Алфред Адлер, ки ӯ ҳамчун яке асосгузори самти психологияи индивидуалӣ (фардӣ) эътироф гардидааст, ҳама мушкilotҳои равонию рӯҳии одамро дар алоқамандӣ ба муҳити зиндагӣ, таъсиррасонии одамони ихотақарда, омилҳои ирсӣ алоқаманд таҳқиқ намудааст.

Марҳилаи аввали муносибати фардӣ дар бартаарафсозии хислатҳои махсуси кӯдакон ин омӯхтану баҳодихӣ ба хусусиятҳои инкишофи анатомӣ-физиологӣ синнусолӣ, психологӣ ва шахсиятии ҳар як кӯдак аст. Таҳқиқотҳои олимон, таҷрибаи кори таълиму тарбиявӣ бо хурдсолон, ки онро аёми бачагӣ низ меноманд ба давраҳои синнусолии инкишофи психикӣ, ҷисмонӣ, иҷтимоишавӣ (Жан Пиаже, Л.С. Виготский, Д.Б. Элкониин ва дигарон) тақсим намуданд. Эътироф карда шудааст ҳар як кӯдак ҳамчун фард, шахсият дар асоси қонуниятҳои умумии инсонӣ инкишоф меёбад ва дар як вақт ба худ хос аломат, хусусият, самтҳои тарзи иҷроӣ фаъолиятҳо ба худ мегиранд, ки кулли онҳо дар раванди таълиму тарбия, тадрису таҳсилот мушкilotҳо дар ҳаёту зиндагии оила ва фаъолияти мураббӣён ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилотӣ эҷод менамоянд. Ин гурӯҳи кӯдакон гунаҳои (вариантҳои) рафтору амал, гуфтору кирдор, ҳолатҳои махсуси психофизиологӣ, психоиҷтимоиро доро мебошанд, ки одамони гирду атроф онҳоро қобили қабул намеҳисобанд ва мавриди ислоҳу аз нав тарбиякунӣ, ислоҳу тағйирдиҳӣ на ҳама вақт кӯшиш мекунанд. Чунин муносибат сабаби фарқ кардан аз ҳамсолон, дар доираи онҳо мавқеи муносибати махсусро сазовор гаштан мегиранд.

Мушоҳидаҳо, сӯҳбат ба кормандони муассисаҳои томақтабӣ, омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ, таҳлили адабиётҳои психологӣ-педагогӣ имконият дод кӯдаконро аз ҷиҳати психологӣ, ҷисмонӣ солиманд, вале хислатҳои ба худ хоси фарқкунанда ва ниёз ба таъсиррасонии мақсадноки психофизиологӣ доранд ба чунин гурӯҳҳо тақсим намоем:

- изтиробнок;
- худнамоишдиҳанда;
- пургӯӣ;
- дар олами ҳаёлии худбуда.

Боиси таасуф аст, ки баҳше аз волидони ин гуруҳи кӯдакон, ҳатто омӯзгорон ба ин гурӯҳ таваҷҷуҳ зоҳир намекунанд ва онро худбахудгузаранда, худислоҳшаванда ҳисоб мекунанд. Тибқи андешаи Алфред Адлер, табибони

рӯҳшинос хатари ба бемориҳои асаб (неврастания, невроз, ҷунунӣ, нуксонҳои нутқронӣ, махсусан лакнатзабонӣ), паст шудани дараҷаи худбаҳодихӣ, тарсонҷакӣ, мустақилият, даст задан ба амалҳои номатлуб ва ғайраҳо муҳити оилавӣ шуда метавонад.

Изтиробнокӣ ҳолати махсуси психикӣ аст, он дар нооромии ҳаракатӣ, ҳаяҷони махсуси пуртаъсир зоҳир гардида одам майл ба тарс, таҳлукаю ҳавотирӣ дорад ва эҳсоси эмотсионалии таҳдидҳои дар пешистодаро аз сар мегузаронад. Он аз тарс бо он фарқ мекунад, ҳама вақт нохуш анҷом ёфтани ҳодисаю вақеаҳо инсон тасаввур мекунад ва кӯшиш менамояд ба саволҳои “Рафту ягон ҳодиса рух диҳад, баъд чӣ...? Баъд ман бояд чӣ кор намоям?” ва ғайраҳо.

Изтиробнокӣ метавонад менбаъд ба хислати доимӣ мубаддал гардида аломатҳои ба худ хоси зоҳиршавиро гирад. Ба монанди тағйирёбии чеҳра, овоз, ҳаракатҳо, тез ба тарсу ҳарос омадан ва ғайраҳо. Сабабҳои ба вучуд омадани изтиробнокӣ паст будани сатҳи худбаҳодихӣ, яъне ба қувваю имкониятҳои шахсӣ, аз меъёр зиёд хурдагирӣ-эродгирӣ намудани калонсолон, шармгинӣ, дараҷаи баланди ҳассосият ва ғайраҳо шуда метавонанд.

Дар муоина ва таҳлили психологӣ-педагогии кӯдакони гирифтори изтиробнокӣ методҳои зеринро истифода бурдан мумкин аст:

-мушоҳида намудани ҳангоми расмкашӣ интихоби рангҳо ва тасвири ашёю ҳодисаҳо аз тарафи кӯдак, тасвиру ашё, ҳодисаю воқеаҳо ва баҳодихӣ бо онҳо;

-методикаи тасвирии “Тасвири одам”, “Пиктограмма”, “Тасвири оилаи мо”;

-суҳбат бо кӯдак оид ба муҳити оилавӣ, ки он метавонад сабаби изтиробнокии доимии ӯро муайян намояд ва ғайраҳо.

Мушоҳида, суҳбат бо кӯдакону наврасони гирифтори хислати изтиробнокӣ нишон медиҳанд, ки дар муҳити хонавода аз меъёр зиёд хурдагирӣ (эродгирӣ) ва назораткунии бемавқеъ, мавҷудияти рафтори ҳукмраво (авторитарӣ), эркаю ғамхорӣ бемаврид (гиперопека), набудани талаботи ягона ба шахсияти кӯдак, паст задани шахсият, талаботҳои номувофиқ ба имконияту тавоноӣ, муқоиса кардан бо арзишмандии ҳамсолону танқиду танбеҳи зиндагӣ додан ва ғайраҳо аз тарафи калонсолон, сабаби доимо дар ҳолати изтиробнокӣ ва тарсу ҳарос қарор гирифтани онҳо мегарданд.

Дар бартароф намудани хислати изтиробнокии кӯдакон муҳим аст: дар иҷрои супоришу фаъолиятҳои таълимӣ ва маишӣ-меҳнатӣ ёрӣ расондан; дастовардҳо дар муоширату муносибатро таъкид намуда руҳбаланд намудан; изҳори боварӣ намудан ба қудрату тавоноии ӯ дар пешрафту дарёфти муваффақиятҳо; таъмин намудани речаи махсус, ки дар он барои қору фаъолияти мустақилона шароитҳои махсус таъмин мегарданд ва ғайраҳо хеле муҳим мебошанд.

Дар муҳити хонавода, кӯдакостон, мактаб ва ҳатто дар ҷомеа шахсонро дучор мегардем, ки онҳо тавачҷуҳ ва диққати атрофиёро ба худ зиёдтар аз дигарон ҷалб намоянд. Онҳо чун шахсони асосан худнамоишдиҳанда эътироф гардидаанд, ки чунин хислат аз кӯдакӣ шакл мегирад. Аломатҳои чунин табақаи кӯдакону наврасон иборатанд: аз бозича, зару зевар, либос ва дастовардҳои худро чун беҳтарину арзишманд муаррифӣ кардан, тарзи махсуси либоспӯшӣ ва таърифу намоишдиҳӣ дар онҳо, оҳанги махсус ва тарзи суханронӣ, баҳудаю беҳуда истифодабарӣ аз калимаю ибораҳои махсус ва озодонаю бетаҳаммул рафтор кардан дар ҳузури одамон ва ғайраҳо мебошад. Чунин рафтору амалҳо ифодагари худбинӣ, даъвои воломақом будан, намоишдиҳии арзишмандӣ ва афзалиятнокии шахсӣ, худро чун саркарда (лидер) нишон доданро касб мекунад. Баъзан онҳо пешниҳоду талаботҳои калонсолонро бадқасдона эътироф ва иҷро намуданд, ки ин амал ба шаклгирии хислати ҳавобаландӣ, такаббур, носипосӣ ва дурравӣ аз хислатҳои ахлоқӣ мегарданд.

Сабаби пайдоиши хислати худнамоишдиҳӣ дар кӯдакону наврасон аз инҳо иборат шуда наметавонанд: эрка кардан ва қонеъ гардондани қулли талаботҳо аз тарафи калонсолон; намунаи атрофиён ва аз онҳо ибрат гирифтани; азсаргузаронии ҳолати махсуси психофизиологӣ; тақлидгарӣ ба шахсони шинохта ва қаҳрамонони

дустдошта аз асарҳои бадеӣ; кӯдакро доимо, дар ҳама чой таърифу тавсиф намуда ўро бехтарини бехтаринҳо муаррифӣ кардан ва ғайраҳо. Дар кӯдакони ба худнамоишдиҳӣ ва эътирофшуда будан майл дошта дар ҳолатҳои алоҳида, махсусан, аҳамият надодани атрофиён ба онҳо амалҳои ҷангарағӣ, бадқасдкорӣ, якравӣ, ҳукмфармоӣ, хушунатназарӣ, муқобилиятнишондиҳӣ (негативизм) ва ғайраҳо зухур мегарданд. Муҳим он аст дар ҳолати шикасти худнамоишдиҳӣ дар кӯдак ба шаклгирии хислати муқобилият намудан ба ҳама амалу рафторҳои нек мубаддал зухур шуда метавонад.

Дар бартарафсозии хислати худнамоишдиҳӣ баҳисобгирии хусусиятҳои шахсӣ-психологӣ, вазъияту ҳолат ва имкониятҳои дастрас ба ҳисоб гирифта шаванд. Муҳим он аст, ки ба кӯдакону наврасони худнамоишдиҳанда фаъолиятҳои расмкашӣ, сарояндагӣ, навохтани асбобҳои мусиқӣ, иҷрои нақшоҳо дар бозиҳои сахнаӣ, нақл намудани мазмуни афсонаю ҳикояҳо, азёдохони шеър ва ғайраҳо пешкаш карда шаванд, ки онҳо намоиш додани дониш маҳорат, қобилияти эҷодкорӣ, сифатҳои иродавии шахсиятҳоро қонеъ гардонидани метавонанд.

Дар фаъолияти таълиму тарбиявӣ ва муоширату муносибатҳои худ ба шахсони хурду бузурги пургӯӣ (вербализм) дучор мешавем ва ин хислат дар психология чун хислати шахсии пургӯӣ эътироф гардида он дар худ дараҷаи баланди инкишофи нутқ ва сатҳи пасти тафаккурро ифода менамояд. Чунин табақаи нафарон метавонанд суфтаю равон суханронӣ намоянд, аз калимаю ибораҳои зиёди маъмулу номаъмул истифода баранд, дар гуфтори худ ба якчанд мавзӯъ ва масъалаҳои ҳаётию сиёсӣ муроҷиат намоянд, як фикру андешаҳоро якчанд маротиба такрор намоянд, ки оқибатан ба беҳудагӯӣ мебаранд. Чунин хислат дар кӯдакон зиёд дида мешавад. Онҳо ҳатто калимаю ибора, мавзӯъ ва масъалаҳои ба синну солшон номувофикро истифода мебаранд, бо калонсолҳо сӯхбат “калонсолона” барпо намуда ба саволҳо ҷавоб медиҳанд, худро шахси доною зиндагидида арзёбӣ менамоянд, барои намоишдиҳии доноию закимандӣ саволҳо медиҳанд. Вале хангоми иҷрои супоришҳои таълимӣ, махсусан, иҷрои амалҳои фикрӣ (таҳлилу баҳодиҳӣ, монанду муқоисакунӣ, ҳулосаю ҷамъбастаномӣ, таҷлили назар ва тасаввуркунии ҳолату вазъиятҳои гуногун), нақл намудани мазмуни матн ва ғайраҳо ноқомии зеҳнӣ, сатҳи пасти рушди тафаккурро нишон медиҳанд.

Барои муоина ва ташҳиси хислати пургӯӣ будани кӯдакон аз методикаи лоиҳавии “Тасвири одам” (методикаи дар сатҳи байналхалқӣ стандартизатсияшудаи Ф.Гудинаф, А.Харрис ва К.Маховер), ва расми “Тасвири оила” (К. Маховер) зери роҳнамоӣ ва ёрии омӯзгор истифода бурда мешаванд.

Таҷрибаи зиндагӣ ва таҳқиқотҳои илмӣ исбот кардаанд, ки сабаби шаклгирии пургӯӣ будан, бемаҳдуд суханронӣ кардани кӯдакон дар он аст, ки нутқ ифодагари рушди тафаккур асту онҳо бо ҳам алоқаманд ҳастанд, вале кӯдаки пургӯӣ ба мазмун, мавқеъ ва моҳияти андешаи худ аҳамият намедиҳад. Боиси таасуф аст, ки волидон дар муҳити хонавода, мураббияю омӯзгор дар муҳити муассисаҳои таҳсилотӣ фақат ба як самти фаъолият-нутқронӣ аҳамият дода майлу рағбати кӯдакро барои бемаҳдудият гап задан дастгирӣ намуда ба мантиқи он аҳамият намедиҳанд. Гапзанӣ, сухангӯӣ, нутқронӣ ба фаъолияти мебахдуди доимӣ барои имрӯзу фардои кӯдак мубаддал мегардад. Ба шаклгирии хислати пургӯии кӯдакон муҳити оила ва муносибатҳои байнишахсии калонсолон низ таъсир мерасонад.

Дар асоси баҳисобгирии хусусиятҳои синнусолию фардӣ барои пешгирии хислати пургӯӣ дар кӯдакон аз роҳҳои зерин истифода бурдан мумкин аст:

-зиёдтар ҷалб кардани кӯдакон ба фаъолияти маҳсулноқ: расмкашӣ, тартибдиҳӣ, суробсозӣ, навиштан;

-иҷрои супоришҳои меҳнати дастрас: хондани асарҳои бадеӣ, ёрӣ расонидан дар меҳнати майшӣ-хоҷагии оилавӣ;

-парваришу нигоҳубини растаниҳои хонагӣ, паррандаҳо;

-диққат додан ба маъно ва услуби нутқронии кӯдак ва шарҳу эзоҳи мазмуни он;

-хондан ва накл намудани мазмуни афсона, хикоя ва ғайраҳо.

Дар раванди кори таълиму тарбиявӣ ба кӯдакону наврасони дар олами мачозии худ бударо дучор шудан мумкин аст, ки атрофи одату рафтор, амалу хислати онҳо дар миёни волидон ва илми психология баҳсу мунозираҳои доманадор арзи вучуд доранд. Ин гурӯҳи кӯдакон дар муомилоту муносибатҳо худро чун “фантазерҳо”-шахсони ғарқи хаёлот, орзую ҳавасҳо гардида худро дар симои саёҳатчӣ, варзишгар, эҷодкор ва дигар шахсони маъруфу варзида, иҷроқунандаи амалу рафторҳои ғайриоддӣ ва ҷаззоб ва ғайраҳо тасаввур мекунанд.

Чунин “бозӣ дар фикру хаёл” ба онҳо ҳисси қаноатмандӣ мебахшад ва як лаҳза табобатҳояшонро қонешшуда ҳисоб менамоянд. Ин талабот гувоҳи ниёз доштани кӯдак ба диққату таваҷҷӯҳи атрофиён ва қонеш гардонидани хоҳишу рағбати онҳо мебошад.

Волидон, мураббӣён ва омӯзгорони чунин кӯдакон зиёдтар аз парешонхотирӣ, камдиққатӣ, дар олами хаёли парвоз карда аз раванди таълиму тадрис, иҷрои супоришҳои таълимӣ, муоширату муносибати арзишманд дуршавии онҳо шикоят мекунанд ва ҳатто хавотирӣ мекашанд, ки он беасос нест. Чунин ҳолат ва одатҳо ба инкишофи шахсиятии кӯдак духӯрда таъсир мерасонад:

1. Он ба амали гаштани нерӯ ва имкониятҳои донишандӯзӣ, азхудкунии қоида ва меъёрҳои рафтори ҷамъияти таъсири манфӣ мерасонад.

2. Сатҳи дуршавии кӯдакро аз фаъолиятҳои асосӣ ва пешбаранда, ки он инкишофи психофизиологии ӯро бояд таъмин намояд, ба вучуд меорад. Масалан, дар айёми томақтабӣ амал кардан бо ашӯҳо ва бозикунӣ, дар синни хурди мактабӣ-фаъолияти таълимӣ, синни наврасӣ-муошират бо ҳамсолон чун афзалиятҳои арзишманд ва пешбаранда дар инкишофи психофизиологии кӯдакону наврасон эътироф гардидаанд. Инчунин тез ва доимо воридшавӣ аз олами хаёли ба олами реали сабаби изтиробнокӣ, хавотирӣ ва дигар ҳолатҳои номатлуб мегардад.

Бояд қайд кард, ки бо олами хаёлот фуру рафтани кӯдак маромнокии таҳсилотро паст ва сифати таҳсилотро коҳиш медиҳад. Чунин хислати ӯ бо амалҳои то ба охир нарасонидани бозии оғозшуда, расмкашӣ, суробсозӣ, гулмонӣ, иҷрои супоришҳои меҳнатию таълимӣ, маҳсусан, иҷрои вазифаи хонагӣ ва ғайраҳо оварда мерасонад. Бисёр вақт амали хаёлии кӯдак яклаҳзагӣ (ассотсиативӣ), бетартибона (хаотикӣ) буда ҳангоми расмкашӣ зоҳир мегардад. Ӯ метавонад ҳангоми кашидани расм, тасвири манзараҳо чизҳои асосиро фаромӯш намояд чӯзӣ номувофику нодаркорро илова ва ба дафтар ислоҳу дигаргуниҳо ворид намояд. Чунин амалҳо баъзан чун ҳолати инфантилизми психофизиологӣ, иддаопарастӣ, нобоварӣ ба қувваю имкониятҳои шахсӣ, маҳдудияти донишу маҳоратҳои таълимӣ, дар ҳолати тарсу таҳлука будан, боздории рушди равонӣ, сатҳи пасти худбаҳодиҳӣ арзёбӣ карда мешаванд.

Хислати бо олами хаёлот фуруравии кӯдак на танҳо сифати шахсиятӣ, инчунин таъсири муҳити иҷтимоӣ (аз меъёр ва мунтазам маҳдудкунӣ аз фаъолиятҳо ва ба доираи муносибатҳои оилавӣ ҷалб накардан) мебошад. Ба волидон омӯзгорон зарур аст, ки чунин гурӯҳи кӯдакон зиёдтар ба фаъолияти эҷодӣ: расмкашӣ, суробсозӣ, гулмонӣ, нақшофарӣ дар бозихҳои эҷодии сахнавиқардашуда, амалҳои шеърҳои ҷалб карда шаванд ва ҳар як кушишу ғайрат, дастоварду пешравии онҳо дар байни ҳамсолон мавриди дастгирӣ, баҳодиҳӣ ва ҳамчун амалу рафтори арзишманд арзёбӣ карда шаванд.

Бояд қайд кард, ки дар ҷомеаи муосир зерӣ таъсири омилҳои ирсӣ, иҷтимоӣ кӯдакони дорои хислатҳои боздории рушди равонӣ, ҳолати асабоният (неврозҳо), аз меъёр зиёд серҳаракатӣ (гиперактив), худдисрору худбинӣ (эгоизм), зудранҷу канораҷӯӣ, дамдуздӣ, инчиқию яқравидошта ва ғайраҳо арзи вучуд доранд, ки ҳар яки онҳоро муоина ва ташҳиси психологӣ, муайянсозии сабабҳои ба вучуд омадани қору усулҳои пешгирию баргарафсозии онҳоро доранд. Истифода аз роҳу усул ва воситаҳои ташҳисӣ имконият медиҳанд самтҳои кори таълимӣ, тарбиявӣ, ислоҳӣ ва тиббӣ-психологӣ муайян карда шаванд.

Адабиёт:

1. Адлер Альфред, Индивидуальная психология. –СПБ.: Питер, 2022-256с.
2. Веракса А.Н. Индивидуальная психологическая диагностика ребёнка 5-7 лет [\Пособие для психологов и педагогов](#). Москва, 2009.-99-116с.
3. Вожаномай тафсири истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ. Мураттибон Қодиров К.Б. Давлатов М.Тю, Расулов С.Х. Душанбе, 2008-181с.
4. Ковальчук Я.И. Индивидуальный подход в воспитании ребенка. Москва, 1985-112с.
5. Немов Р.С. Психология. Словарь-справочник В 2 т. М.:2007.-Ч2.-351с.
6. Психолог в дошкольном учреждении: методические рекомендации к парктической деятельности Под ред. Лаврентьевой. Москва. 2002, -108с.
7. Ребенок без проблем! Решебник для родителей. Москва, 2008-352с.
8. Смирнова Е.О. Детская психология. 3-е издание, переработанное. Москва, 2009-304с.

ЗАМИНАҲОИ МЕТОДИИ ИНКИШОФИ ТАҲҚИҚОТ ДАР ПЕДАГОГИКАИ МУОСИР

Иматзода Лутфия Махмадулло, д.и.п., профессор,
мудири шуъбаи педагогика, психология ва методикаи таълими
Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Аннотатсия: Дар асоси дастовардҳои навини илмҳои педагогика ва психология, омӯзишу таҳлили мазмуни таҳсилот, роҳандозии технологияҳои нави таълим ва тарбия, ба талаботи замони муосир, ниёз ва дархости хонандаву ҷомеа мувофиқ ва мутобиқ намудани сифати таҳсилот, тақмили стандартҳои давлатии таҳсилот, нақшаю барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, дастурҳои илмию методӣ ва дигар маводи таълимиву тарбиявӣ вазифаҳои мебошанд, ки имрӯз Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ мавриди пажӯҳиш ва роҳандозӣ қарор додааст. Дар мақола фаъолияти илмию таҳқиқотии муассиса зимни дастуру таъкидҳои Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба кормандони соҳаи маориф, Нақшаи чорабиниҳои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Академияи таҳсилоти Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор ёфта, масъалаҳои рушди маорифу илми кишвар дар доираи фаъолияти кории муассиса мавриди таҳлил қарор ёфтааст.

Калидвожаҳо: ҳамгироии илм ва маориф, технологияи таълим, методологияи илм, мавзӯҳои бунёдӣ, сифати таълим, арзёбии мазмун, мустақилияти шахсият, фарогирӣ ба касбу ҳунар, фазои илмӣ ва иттилоотӣ, кадрҳои илмӣ.

Дар марҳилаи ҳозира низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити дигаргуниҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар фаъолият мекунад ва рушд меёбад. Дар ин радиф илми педагогикаи тоҷик низ яке аз қисматҳои муҳими сиёсати иҷтимоии давлат ба шумор рафта, анҷом додани таҳқиқотҳои бунёдӣ дар шароити кунунӣ муносибати навро тақозо дорад.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон доир ба илмҳои педагогикаву психология, мактабшиносӣ, ислоҳоти низоми маориф, мазмуни таҳсилот, технологияи навини таълим ва тарбия дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ таҳқиқот бурда, ба ҳалли масъалаҳои муҳим ва ояндадори стратегияи ислоҳоти иҷтимоию иқтисодии кишвар ёрии амалӣ мерасонад. Илова бар ин, таҳлилу таркиби андешаи илмӣ ва донишҳо, паҳлуҳои мухталифи тадрис, рушди таҳсилот, сиёсат ва стратегияи ин соҳа, бо назардошти таҷрибаи ҷаҳонии ташкили таҳсилот, истифодаи навгониҳои таълимӣ педагогӣ низ масъалаҳои таҳқиқотҳои бунёдӣ муассиса ба ҳисоб мераванд.

Ба таърихи муассиса рӯ оварем, Институти давлатии таҳқиқотӣ-илмӣ тоҷик (ҳозира Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон) бо фармони Комиссариати маорифи халқи РСС Тоҷикистон аз 10.08.1933, таҳти №20 таъсис шуда, бо фармони Комиссариати маорифи халқи

РСС Тоҷикистон аз 24.04.1939, таҳти №448 аз Институти таҳқиқотӣ илмии педагогӣ ба Институти таҳқиқотӣ-илмии мактабҳо табдил дода шуд.

Дар таърихи 29.07.1940 бо қарори Комиссариати маорифи халқи РСС Тоҷикистон таҳти рақами № 616 Институти таҳқиқотӣ-илмии мактабҳо ва Институти рушду бозомӯзии омӯзгорон мутахҳид шуда, Институти давлатии таҳқиқотӣ-илмии мактабҳо ва тақмили ихтисоси муаллимон таъсис ёфт. Баъдан чандин маротибаи дигар тағйири номи муассиса шуда, таи солҳои 1958-1989 Институти таҳқиқотӣ-илмии илмҳои педагогӣ ном гирифт. То Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз соли 1989 Пажӯҳишгоҳи илмҳои педагогии Тоҷикистон, сипас аз 03.12.2009 Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон номгузорӣ шуда, охирин, аз соли 2015 зери номи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон фаъолият менамояд.

Пажӯҳишгоҳ рушди маориф вазифахоеро анҷом медиҳад, ки Президенти мамлакат, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зимааш мегузоранд, аз ҷумла ташкил ва баргузори корҳои илмию таҳқиқотӣ дар робита ба самтҳои афзалиятноки рушди илм, техника, технология ва талаботи замон, иштирок дар таҳия ва тақмили қонун ва барномаҳои давлатии соҳаи маориф; коркард ва таҳияи стандарт, барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ, ҳамоҳангсозии мавзӯҳои илмӣ- таҳқиқотӣ дар ҷумҳурӣ, тарғиби донишҳои илмию педагогӣ, омӯзиш ва густариши таҷрибаи пешқадам, баргузори конференсияҳои илмию методӣ, семинаро, маҷлисҳои машваратӣ ва хонишҳои педагогӣ, ба роҳ мондани робита бо муассисаҳои таълимию илмӣ ва монанди ин. Дар Донишномаи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф бахшида ба 80-солагии муассиса чунин омадааст: «Аз солҳои аввалини таъсис «Институти давлатии таҳқиқотӣ-илмии тоҷик» асосан ба таҳияи нақшаҳои хониш, барномаҳо, китобҳои дарсӣ машғул мешуд. «Низомномаи Институти илмӣ-таҳқиқотии педагогикаи назди Комиссариати маорифи халқи РСС Тоҷикистон» моҳи июли соли 1934 тасдиқ гардида, дар он омадааст, ки «Институти таҳқиқотӣ-илмии педагогика муассисаи илмии назди Институти якуми педагогии Тоҷикистон буда (ва) аз болои ҳамаи корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, маъмурияти институти педагогӣ роҳбарӣ мекунад».

Аввалин шӯбаи заминавии муассиса шӯбаи педагогика ва психология ба ҳисоб рафта, дар он докторону профессорони риштаи педагогика, филология ва фалсафа ҳамроҳ фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ доштанд. Аз зумраи олимони намоёни он давраи шӯба Ш.Ҳусейнзода, Х.Мирзозода, Д.Тоҷиев, Ниёзмухаммадов, И.Обидов, Орифӣ, Н.Фелдштейн, А.Баҳовуддинов, Л.Бузургзода, Н.Маъсумӣ ва дигаронро метавон ном бурд, ки дар рушди илму маорифи кишвар саҳми муносиб гузоштаанд. Аз ҷониби ходимони илмии муассиса роҷеъ ба масоили тарбияи ғоявию сиёсии талабагон, мундариҷа ва усули кори роҳбари синф, кори директорони мактабҳои деҳот, кори шурои педагогӣ, дарсҳои кушод, ки бо падару модарон ва амсоли инҳо муҳокима мешуданд. Солҳои минбаъда низ дар баробари пеш бурдани корҳои илмию методӣ дар мактабҳо, иттиҳодияҳои илмию методӣ, ҳар сол конференсияҳои илмию педагогии ҷумҳуриявӣ ва вилоятӣ доир менамуданд.

Дар даврони Истиқлолияти миллӣ дар мазмуни таҳсилот тағйироти ҷиддӣ ворид гардида, нақша ва барномаҳои нави таълим, китобҳои дарсии насли нав таълиф шуданд. Дар ин давра, аз соли 1992 барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимию методӣ барои ҳамаи фанҳои таълимӣ дар ҷумҳурӣ таълиф шуданд. Коркарди Стандарти давлатии маълумоти силсилаи фанҳои таълимӣ, муайян намудани асосҳои илмию методии китобҳои дарсӣ, интиҳоби мурағатибони барномаҳои таълимӣ ва таълифи китобҳои дарсӣ аз ҷумлаи масъалаҳои мубрами рӯз ба ҳисоб мерафт.

Дар фаъолияти минбаъда низ дар раванди таҳқиқот муайянсозии методологияи илмҳои ҷомеашиносию гуманитарӣ, даврабандии нави таърих, маърифати шаҳрвандӣ ва тарбияи шаҳрвандӣ аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимтарини таърих ва таълиму тарбия маҳсуб меёфт.

Аз солҳои 1996 оғоз карда ходимони илм дар таълифи китобҳои дарсии фанҳои чомеашиносӣ саҳм гузошта, китобҳои дарсии Инсон ва чомеа, Ҳуқуқи инсон, дар ҷамъ 12 китоби дарсиро барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва касбии педагогӣ таҳия намуданд, ки имрӯз мавриди истифода қарор доранд. Кормандони илмӣ дар Лоихаи Консепсияи милли тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои гурӯҳи корӣ буданд. Дар ин марҳила, муҳаққиқону олимони муассисаи кулли маводи арзишҳои педагогидоштаро гирдоварӣ карданд, ки натиҷаи он дар китоби “Антологияи ақидаҳои педагогии мардуми тоҷик”, “Донишномаи педагогикаи навин” гирдоварӣ гашта, дар он асоси методологияи навин ва услуби раҳёфти низомёфта бо таваҷҷуҳ ба асосҳои милли танзим ва таҳия гардиданд.

Имрӯз низ мавзӯи мазкур бо усулу услуби инсонгарой, тарбияи ҷавонон ва инчунин самтҳои ҷаҳонишавии таълиму тарбият мавриди таҳқиқ қарор дорад. Зеро, дар ин росто, ҳам таърихи педагогика ва таҳсилоти макотиб, афқору андешаҳои педагогӣ ва ҳам суннату анъаноти милли таҳқиқ шуда, муҳассилин ва чомеа аз дастовардҳои педагогикаи милли баҳрабардорӣ мекунанд.

Дар Пажӯҳишгоҳ олимони ва муҳаққиқони намоёну варзида чун М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, У. Зубайдов, И. Каримова, Х.Раҳимзода, С.Негматов, С.Шербоев, М. Нӯймонов, С.Сулаймонӣ, Б.Қодиров, С. Аминов, Х.Афзалов, Т.Зиёзода, С.Шербоев, Т.Миров ва дигарон фаъолияти сермахсул намудаанд. Теъдоди зиёди корҳои илмӣ ба сифати монография, китобҳои дарсӣ, дастурҳои методӣ, маҷмӯаҳои илмӣ, тавсияҳои методӣ ва гузоришҳои илмӣ таҳия ва нашр шуданд. Аз ҷумла, дар ин муддат беш аз 50 номгӯи китобҳои дарсӣ ва дастурҳои методӣ, аз зумраи таҳқиқоти Лутфуллоев М. “Усули таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ”, “Шарафномаи миллат”, “Инсон ва тарбия”, Шарифзода Ф. “Таълими ҳамгиро: проблема, таҳқиқ ва андешаҳо”, “Педагогика: назарияи инсонофар ва чомеаи фарҳангӣ”, “Педагогикаи ҳамгиро”, Шарифзода Ф., Каримова И.Х. “Педагогика”, Зубайдов У. Асосҳои назарию амалии таълими тафриқа дар мактабҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Таълими тафриқа-вазъият, проблема, мулоҳиза», Қодиров Б. «Робитаҳои байнифанӣ: инноватсия ва тафаккури эҷодии хонандагон», Шербоев С. Усули таълими забони тоҷикӣ дар мактабҳои олий, С.Сулаймонӣ “Донишномаи фарҳанг”, Х.Раҳимзода “Маърифати оиладорӣ”, Т.Миров «Асосҳои илмӣ, амалӣ ва назарии адабиёти тоҷик» ва дигарон ба таъъ расиданд. Солҳои минбаъда олимони-таҳқиқгарон ва ходимони илми муассисаи И.Давлатшоев, Л.А.Орлова, Б.Боронов, М.Шайхов, М.Кострикова, Б.Раҳимов, Л.Губанова, Д.Имомназаров, С.Амонӣ, Б.Боев, С.Турунов, Д.Маҳкамов, Ҷ.Саидзода, А.Акбаров, Ш.Котибова, П.Лутфуллоева, Б.Мирбобоева, Ҳ.Сатторова, Б.Буриев, Б.Ҳакимова, Н.Мирхонова, Н.Абдурашитов, Г.Ҷонмаҳмадова, Ф.Назриева, И.Файзуллоева, Н.Назирова, Б.Ҳакимова, М.Сафаров ва дигарон дар таҳқиқ, такмил ва азнавсозии мазмунҳои таҳсилот ва коркарди технологияи навини педагогӣ ҳиссаи арзандаи худро гузоштаанд.

Айни замон Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ҳамкориро бо мутахассисони варзидаи илму маориф низ оид ба иҷрои дастуру супоришҳо дар самти такмили мазмуну мундариҷа ва муҳтавои китобҳои дарсӣ дар ҳошияи раҳнамоиҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати милли, Пешвои миллат – президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон густариш медиҳад. Вазифаи асосии таҳқиқоти илмӣ оид ба масъалаҳои назарияи таҳсилот ва педагогика, ҷустуҷӯ ва коркарди андешаҳо, консепсияҳо, назарияҳо мебошад, ки мувофиқи талаботи чомеа ва мушкilotи насли наврас мактабро аз нав сохта тавонанд.

Вобаста ба ин, Пажӯҳишгоҳ оид ба роҳандозӣ, таҳқиқ ва назорати раванди татбиқи низомии муносибати босалоҳият низ корҳои пажӯҳиширо идома дода, таҳқиқи муносибати босалоҳиятро дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, махсусан зинаи таҳсилоти томактабӣ мавриди пажӯҳиш қарор диҳад. Тибқи Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020 дар самти тақвияти низомии дастгирии омӯзгорон дар раванди татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим, ходимони илмии муассисаи Турунов С., Имомназаров Д., Амонӣ С.,

Абдурашитов Н.Ф., Қурбонов С., Файзуллоева И., Ҳакимова Б., Бӯриев Б., Мирбобоева Б., Абдуллоева М. ва дигарон таҳқиқотҳо гузарониданд. Аз таҳқиқоти олимони Пажӯҳишгоҳ бармеояд, ки татбиқи низоми босалоҳият дар муассисаҳои таълимии кишвар хуб чараён дошта, муносибати мазкур на танҳо ба баланд гардидани сифати таҳсилот, шавқу завқи донишандӯзӣ ва истифодаи донишҳои назариявӣ дар амал, балки ба рушди андеша, ташаккули шахсияти насли наврас мусоидат менамояд ва заминаи воқеии инкишофи истифодаи имкониятҳои зехниро дар раванди таълим, берун аз он таъмин месозад.

Навоварии дигар дар фаъолияти муассиса татбиқи низом ва меъёрҳои баҳодихии бисёрбала ба дониши хонандагон махсуб меёбад. Мавриди таҳқиқ муайян гардид, ки низом ва меъёрҳои баҳодихии бисёрбала ба дониш, малака ва маҳорат (салоҳият)-ҳои хонандагон бо мақсади пешниҳоди иттилооти боэътимод дар бораи натиҷаҳои таълимии хонанда, назорати мақсаднок ва идораи босуботи сифати таҳсилот ва фаъолияти хонанда ва таъмини тақвияти сифати таълим, воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ амалӣ мегардад. Фаъолияти муассиса ҷиҳати таҳқиқи мавзӯи мазкур идома дорад.

Пажӯҳишгоҳ таҳқиқоти хешро ба ҳалли масъалаҳои бунёдии педагогӣ ва таълимӣ, ки ҳама ҷиҳатҳои таҳсилоти мутгасилро дарбар мегиранд, равона месозад. Боиси зикр аст, ки дар солҳои истиқлолияти давлатӣ зинаи таҳсилоти томактабӣ ба муваффақияту пешравиҳо ноил гардидааст. Имрӯз ислоҳоти низоми ин зинаро идома дода, таҷдиди назар намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, азҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ”, Барномаи давлатии рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010, 2012-2016, 2020-2025, Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, барномаҳои таълимии ҷавобгӯи талаботи замон ба миён омадааст. Бинобар ин, иштироқи мутахассисон дар таҷдиди назар намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқии зинаи таҳсилоти томактабӣ; таҳия ва ҷорӣ намудани барномаҳои нави замонавӣ бо мақсади омодагии ҷисмонӣ рӯҳии кӯдакон ба фаъолияти мунтазами маърифатӣ, интиҳобу тарбияи кӯдакони болаёқату боистеъдод, коркарди роҳҳои баланд бардоштани сатҳи таълиму тарбия ва фарогирии кӯдакони синну соли 5-7 сола ба омодагии пешзамактабӣ назаррас аст.

Ҳамкорӣ бо олимони ва коршиносони вобаста ба низоми таҳсилоти фарогир ва таҳияи стандарту барномаҳои махсус барои кӯдакони дорои имкониятҳои маҳдуд ва кӯдакони душвортарбия мунтазам мавриди қарор ёфта, олимони муассиса ва коршиносони вобаста ба низоми таҳсилоти махсус қорҳои таҳқиқотиро анҷом дода, иҷрои вазифаҳои зеринро муҳим арзёбӣ намуданд:

- таҳияи стандарт ва барномаҳои махсус барои кӯдакони дорои имкониятҳои маҳдуд ва кӯдакони душвортарбия;
- ҷорӣ намудани барномаҳои касбомӯзӣ вобаста ба майлу рағбат ва имконоти ҷисмонии кӯдакони зикршуда
- таҳия ва дастрас намудани китобу маводи таълимии методӣ барои кӯдакони имконияташон маҳдуд.

Дар Пажӯҳишгоҳ Шӯрои олимони дар асоси нақшаи қорӣ амал мекунад. Дар Шӯро масъалаҳо оид ба фаъолияти қорандони шуъба, лабораторияи илмӣ - тадқиқотӣ ва китобхонаи илмӣ пажӯҳишгоҳ, оид ба иҷрои дастуру супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои ҳарсолашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, вобаста ба масъалаҳои рушди маорифи кишвар, нақша - ҷорабиниҳои Ҳукумати мамлакат, қарорҳои ҳайти мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармоишҳои Вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масъалаҳои илмӣ-методии таълими фанҳои таълимӣ ва ғайра баррасӣ мешаванд. Мунтазам шӯроҳои илмӣ, семинарҳо, конференсҳо, мизҳои муваҷҷаб доир мегарданд, ки дар онҳо масъалаҳои фалсафаи таҳсилот, методологияи педагогика, таърих ва инкишофи маориф ва улуми педагогика,

дидактика, назарияи тарбия, педагогикаи мукоисавӣ мавриди муҳокимаи муфассал қарор мегиранд.

Таҳлили амиқи масъалаҳо аз нуқтаи назари таъминоти назарию методологӣ ва инъикоси онҳо дар мактаби муосир аз хусусиятҳои намоёни қорҳои илмӣ дар солҳои охир махсуб меёбанд. Дар таҳқиқоти илмӣ ғояҳои зиёде инъикос ёфтаанд, ки моҳияти назария ва амалияи педагогиро ошкор месозанд. Яке аз муҳимтарин вазифаҳои низоми таҳсилоти ҷумҳурӣ дар замони муосир дастгирии шаклҳои нави ҳамгироии илм ва маориф бар асоси дастовардҳои навини илми ҷаҳонӣ мебошад. Дар ин самт Пажӯҳишгоҳ таи солҳои 2016-2020 оид ба 5 лоиҳаи илмӣ-таҳқиқотии фармоишӣ қорҳои таҳқиқотӣ-озмоиширо анҷом доданд.

Омӯзиши масъалаҳои муосири ҷомеа, аз ҷумла масъалаҳои худшиносиву ҳудогоҳӣ, ифтихори ватандорӣ, шаъну шарафи шаҳрвандӣ, амнияти иттилоотӣ ва рушди зеҳнии ҷавонон бо назардошти равандҳои ҷаҳонишавӣ ва шиддат гирифтани муборизаҳои иттилоотӣ, пешгирии воридшавии мафкураи бегона ба зеҳни ҷомеа, тавсеаи мафкураи миллӣ, рушди иҷтимоиву сиёсии ҷомеа, таҳкими иттиходи нерӯҳои созидаи кишвар барои ҳифзи манфиатҳои стратегияи миллат ва давлат ва ғайра идома дошта, дар соли 2022 оид ба мавзӯҳои “Асосҳои илмӣ-методии рушд ва фаъолияти муассисаҳои томактабӣ ва синфҳои ибтидоӣ” ва “Роҳҳои ташаккули салоҳиятнокии иҷтимоии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар шароити нав” қорҳои таҳқиқотӣ бурда мешаванд. Мавзӯҳои илмӣ фармоишии мазкур муҳим ва дархурӣ замони буда, монандӣ надоранд, ки бо маълумотномаи Маркази патенти иттилоотӣ назди Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидаанд. Мавзӯҳо актуалӣ буда, масоили зинаҳои таҳсилоти кишварро фарогир ва барои рушди маорифи миллӣ созгор мебошад.

Пажӯҳишгоҳ дар ҷодаи илм бо Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, зерсохторҳои он, донишгоҳу донишкадаҳои таҳассусию омӯзгорӣ, коллеҷҳо, Ассоциатсияи психологҳои Тоҷикистон, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ, ташкилоти дастгирии рушди маориф, муассисаҳои таҷрибаӣ ва ғайра ҳамкорӣ дорад. Шартномаи ҳамкорӣ бо Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Бобочон Ғафуров ва Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни ва муассисаҳои таълимии дигар баста шуда, ҳамкорӣ тибқи бандҳои шартнома идома дорад. Мавриди зикр аст, ки муассисаҳои таълимии баёншуда барои Пажӯҳишгоҳ муассисаҳои таълимӣ-озмоишӣ ба шумор рафта, натиҷаи қорҳои илмӣ -таҳқиқотӣ бо доир намудани ҷорабиниҳои оммавӣ (конференсия, семинар, мизҳои мудавав ва мақолаву дастурҳо) дастраси қормандони соҳа мегардад.

Вобаста ба иҷрои нақшаи қорӣ ва лоиҳаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ аз ҷониби мутахассисони Пажӯҳишгоҳ ҷорабиниҳои оммавӣ - конференсияҳои байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва муассисавӣ, семинар, мизи мудавав ва машваратҳои илмӣ-амалӣ баргузор мегарданд. Аз ҷумла, дар се соли охир, бахшида ба татбиқи «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Таҳқиқоти педагогӣ: мушкilot ва дурнамои он дар замони муосир», конференсияи ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Заминаҳои педагогӣ ва психологӣ ташаккули шахсияти наврасону ҷавонон зимни таҳқиқи масъалаҳои пешгирии амалҳои номатлуб” баргузор гардид. Маърузаҳои ироашуда ва мақолаҳои пешниҳодшуда дар шакли маҷмӯа бо номи «Таҳқиқоти педагогӣ: мушкilot ва дурнамои он дар замони муосир» дар ҳаҷми 408 саҳифа (25 ҷ.ҷ.) нашр гардид.

Дар ин радиף ҷиҳати дар сатҳи байналмилалӣ муаррифӣ намудани дастовардҳои маориф ва илми кишвар Пажӯҳишгоҳи рушди маориф бо бастанӣ шартномаи ҳамкорӣ дар аввалин Конфронси минтақавӣ “Табодули дониш ва навгониҳо дар минтақаи Европа, Осиё ва Уқёнуси Ором” (KIX EAP), ки дар пойтахти Швейтсария, шаҳри Женева дар мавзӯи “Сиёсати маориф ва инноватсия” рӯзҳои 7,14,21,28-уми октябри соли 2021 бо иштироки 21 давлат баргузор гардид, ба

таври маҷозӣ (онлайнӣ) иштирок намуд. Ходимони илм бо маъруза баромад намуда, сазовори сертификат гардиданд. Барои ҳамкориҳои судманд ва дастгирии арзишманд дар баргузориҳои Конфронс Кумитаи минтақавии “Табодули дониш ва навгониҳо дар минтақаи Европа, Осиё ва Уқёнуси Ором” ба унвони Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба таври расмӣ мактуби миннатдорӣ ирсол намуда, сипоси самимиро ба роҳбарият ва ходимони илмии муассиса барои баромад дар бахшҳои конфронс изҳор намуданд.

Дар Пажӯҳишгоҳ аз соли 1992 то инҷониб шуъбаи докторантура (PhD) ва оморасозии кадрҳои илмӣ фаъолият менамояд, ки имрӯз мудирӣ шуъбаро Султонмамадова Марҳабо ба уҳда дорад. Ходимони илмии шуъба фаъолияти қорӣ хешро дар асоси низомнома ба роҳ монда, айни замон фаъолияти илмии 22-нафар докторант ва бештар аз 80 нафар унвонҷӯёнро танзиму тадвин менамоянд.

Моҳи январи соли 2018 дар назди Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, Шӯрои диссертатсионӣ б.д. КОА-036 аз рӯи ихтисоси «Педагогика ва психология» таъсис ва дар Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст, ки тӯли фаъолияти 2-сола зиёда аз 57 нафар муҳаққиқ дар шӯрои мазкур рисолаҳои илмиашонро дифоъ карданд.

Ҷиҳати тақвият бахшидан ба тайёр кардани кадрҳои илмӣ ва илмию педагогӣ дорони дараҷаи илмӣ дар назди муассиса бо фармоиши Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.02.2022, №39/шд Шӯрои диссертатсионӣ оид ба дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (Phd), ихтисосҳои наву нодир, доктор аз рӯи ихтисос доир ба ихтисосҳои 6D010100 - Таълим ва тарбияи томактабӣ, 6D010500 – Педагогикаи ислоҳӣ, 6D012300 – Педагогикаи иҷтимоӣ ва худшиносӣ ва оид ба дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ аз рӯи ихтисосҳои 13.00.03 – Педагогикаи ислоҳӣ, 13.00.05 - Назария, методика ва ташкили фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ, 13.00.06 - Назария ва методикаи таҳсилоти томактабӣ таъсис дода шуд. Фаъолияти қорӣ Шӯрои диссертатсионӣ дар сомонӣ [shurodiss@prmatt](mailto:shurodiss@prmatt.tj) ҷойгир шудааст.

“Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф” - маҷаллаи илмӣ- методӣ ПРМ АТТ аст, ки бо қарори мушовараи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.03.2012 №4/9 таъсис дода шудааст. 19 апрели соли 2012 дар Вазорати фарҳанги ҚТ номнавис шуда, 28.03.2019 ба Феҳрасти нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудааст. “Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф” мақолаҳои олимон, устодони донишқадаву донишгоҳҳо, ходимони илмӣ АТТ, ПРМ ва унвонҷӯёни ватаниву хориҷиро ба таъбир мерасонад, ки дар сомонӣ муассиса prmatt.tj шумораҳои навҷопшуда ва бойгонӣ маҷалла ҷойгир гардидааст.

Сиёсати имрӯзаи давлат дар соҳаи маориф дар низомӣ таҳсилот қорӣ намудани стандартҳои ҷаҳонӣ ва оморасозии мутахассисони соҳибихтисосро, ки ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ бошад, яке аз масъалаҳои муҳим мешуморад. Суръати баланди пешрафти илмию техникӣ ва татбиқи амалии технологияи муосирӣ иттилоотӣ иртибототӣ дар ҳама соҳаҳои ҳаёт ба рушди илмҳои дақиқ ва технологияҳо талаботи нав пеш мегузорад. Аз ин лиҳоз, ҷиҳати аз ҷониби Сарвари давлат эълон гардидани солҳои 2020-2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» дар маҷалла рубрикаи нав кушода шуд.

Дар тӯли 90 соли фаъолият Пажӯҳишгоҳи рушди маориф новобаста ба душворию мушкилиҳо, имрӯз низ тавассути таҳқиқоти илмӣ ба ҳалли масъалаҳои муҳиму ояндадори стратегӣ ислоҳоти иҷтимоӣ иқтисодӣ кишвар, истифодаи навгониҳои таълимию педагогӣ дар зинаҳои гуногуни таҳсилот масъалаҳоро мавриди таҳқиқ қарор мегиранд.

Руйхати адабиёт:

1. Дирӯз ва имрӯзи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Раҳмонов А. А. Расулов А.Б. Қодиров Қ.Б. Афзалов Х.С. Душанбе, 2011. 184 с.
2. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. – Душанбе, 2019. -135с.
3. Донишномаи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф / Мураттибон Махмадалиев А., Туронов С., Хочазод С. – Душанбе, 2013. 310с.
4. Иматова Л.М. Тамоюлҳои асосии рушди таҳсилот ва роҳҳои татбиқи онҳо дар ҷараёни таълим. / Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. 2020, №1(29). С.5-9.
5. Концепсияи таҳияи китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимию методӣ барои муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021.
6. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик. – Душанбе: Сифат. 690 саҳ.
7. Мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо зиёиёни кишвар (18.03.2020).
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», Душанбе, 26 январи соли 2021.
9. Раҳмонов Э.Ш. Маориф омили муҳимтарини таҳкими давлат ва начоти миллат. Душанбе, 2006.-108с.
10. Методика дар низоми таълими салоҳиятнокӣ (Дастур барои омӯзгор). Модули 3. - Душанбе, 2016.-141с.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В СОВМЕСТНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Кудрявцева Е.А., доктор педагогических наук, профессор
кафедры психолого-педагогического и социального образования
БФ ФГБОУ ВО «Воронежский государственный университет»
e-mail: kedre2@mail.ru

***Аннотация.** В статье рассматривается вопрос организации образовательного процесса в дошкольной образовательной организации, который способствует эффективному решению задач развития совместной деятельности детей. Анализируются исследования ученых, работавших в русле проблемы организации взаимодействия дошкольников в образовательных областях. Автор статьи утверждает, что организация образовательного процесса в ДОО закладывает основы успешного развития личности ребенка и способствует эффективному решению задач, стоящих в целом перед дошкольным образованием. В статье представлены экспериментальные данные по изучению развития умений детей взаимодействовать в совместной образовательной деятельности.*

***Ключевые слова:** специфика дошкольного возраста, взаимодействие детей, совместная образовательная деятельность, инициативность, активность, эмоциональная отзывчивость.*

Организация образовательного процесса в ДОО закладывает основы успешного развития личности ребенка и способствует эффективному решению задач, стоящих в целом перед дошкольным образованием. В условиях модернизации Российского отечественного образования особо остро стоит проблема развития самостоятельной, свободной личности, способной созидать и взаимодействовать с социокультурной средой. В условиях целенаправленного воспитания для развития подобной личности дошкольный возраст выступает наиболее благоприятным периодом в жизни человека. Особенности организации образовательной деятельности дошкольника, как указывается в ФГОС ДО, является повышение роли игры как основного вида деятельности детей дошкольного возраста, переход традиционных занятий в статус развивающей образовательной деятельности, индивидуальной траектории развития ребенка, а также широкий выбор разнообразных форм работы с детьми.

Психолого-педагогическая наука рассматривает дошкольный возраст как наиболее благоприятный период для освоения разнообразных форм взаимодействия дошкольника со сверстниками [1, 2, 3, 4]. Проблеме развития взаимодействия со сверстниками в дошкольном возрасте посвящены многие исследования, в которых доказывается, что совместная игра создает условия для возникновения детского общества и развития качеств личности, позволяющих детям взаимодействовать друг с другом [3, 4, 5].

Возникновению детского сообщества, как отмечают Т.И. Бабаева и Л.С. Римашевская, способствует все возрастающая потребность старших дошкольников в общении со сверстниками, в совместных играх и деятельности. Авторы указывают, что сверстник интересуется другим сверстником как партнером по игре и практической деятельности, расширяя круг общения со сверстниками, частоту контактов между детьми. По мере усиления взаимных связей дошкольники быстрее принимают согласованные решения и достигают продуктивности совместной деятельности» [6, 7].

Исследователями доказано, что совместная игра создает условия для возникновения детского сообщества и развития качеств личности, позволяющих детям взаимодействовать друг с другом. Именно игра, являясь моделью социальных отношений взрослых, при определенных психолого-педагогических условиях, профессиональном сопровождении, своим содержанием обогащает внутренний мир ребенка, формирует положительные межличностные взаимоотношения между детьми дошкольного возраста [4, 5]. Умение взаимодействовать друг с другом видится как необходимое условие комфортного пребывания дошкольника в группе сверстников, а сам процесс взаимодействия – основой для формирования активности, гуманизма, бесконфликтности и других важнейших качеств личности.

Деятельность, как известно, представляет собой активное взаимодействие субъекта с социумом, в результате которого происходят изменения в психической деятельности субъекта и в том объекте, на который направлена активность человека. Образовательная деятельность, в свою очередь, – деятельность по индивидуальному образовательному маршруту и реализации образовательных программ. В контексте выше упомянутых понятий организованная деятельность выступает как специальная целенаправленная организация детской активности, предусматривающей общение, конструктивное взаимодействие и эмоциональное благополучие ребенка. В психологии указывается, что процессы воспитания и обучения не сами по себе непосредственно развивают ребёнка, а тогда, когда они выступают в форме деятельности и обладают соответствующим содержанием.

Сегодня организованная образовательная деятельность дошкольников в детском саду рассматриваются как ведущая форма организации совместной деятельности педагога и ребенка, определяется уровнем освоения общеобразовательной программы дошкольного образования и решения конкретных образовательных задач, возрастными критериями, тематическим планированием воспитательно-образовательного процесса, тесным взаимодействием с родителями. Современная организованная образовательная деятельность объединяет такие специфические виды деятельности, как-то: игровая, двигательная, коммуникативная, познавательно-исследовательская, конструктивная, музыкальная, художественно-эстетическая. Интеграция указанных видов деятельности направлена на развитие личности ребёнка в целом, а не только на усвоение знаний, умений и навыков, кроме того, на поддержку становления психических новообразований дошкольного возраста. Принятая в советский период традиционная форма обучения – занятие в детском саду, претерпела существенные изменения в связи с введением в 2014 году Федеральных государственных образовательных стандартов дошкольного образования. В частности, традиционная форма образовательной деятельности в

ДОО – занятие, модифицирована, наполнена новым содержанием. Сегодня в детском саду «занятием» является насыщенная развивающая деятельность для дошкольников, специально организованная воспитателем, и подразумевающая активное общение, взаимодействие, освоение информации об окружающем мире, а также формирование, закрепление конкретных знаний, умений и навыков дошкольников. Претерпел изменение и способ организации детских видов деятельности с позиций руководства взрослого – на позицию совместной, партнерской деятельности взрослого и ребёнка, являющихся полноправными субъектами взаимодействия.

Основной формой обучения детей в дошкольной организации в соответствии с ФГОС ДО выступает непосредственно образовательная деятельность. Основные положения действующего стандарта согласуется с принципом организованного обучения, ведущего за собой развитие, в результате которого достигается успешность воспитания и образования детей в дошкольной образовательной организации. Структура образовательной деятельности в соответствии с ФГОС ДО основана на совместной деятельности взрослого и детей, в числе приоритетов которой – диалогическое общение педагога с ребенком, продуктивная деятельность, разносторонняя предметная среда, учёт возрастных, психо-физиологических особенностей детей.

Опираясь на данные Е.О. Смирновой, следует указать, что при организации взаимодействия детей в процессе совместной образовательной деятельности требуется умение применять определенные способы организации и управления. Общее дело объединяет детей одной целью, заданием, побуждает переживать радость, огорчение, разное эмоциональное состояние в зависимости от результата. Исследователь убеждает в том, что совместная деятельность требует умений ребенка в распределении обязанностей, согласованных действиях. Вовлекаясь в непосредственную образовательную деятельность в детском саду, ребёнок учится уступать желаниям сверстников или убеждать их в своей правоте, прилагать усилия для достижения общего результата. Возникновение успешного взаимодействия возможно в процессе организации совместной деятельности субъектов взаимодействия [5].

В процессе организации взаимодействия детей при осуществлении совместной образовательной деятельности педагог ДОО применяет методы, приёмы, формы работы с детьми, способствующие развитию у детей инициативы, самостоятельности, произвольности, ответственности; систему взаимосвязанных заданий, помогающих ребенку находить ответы на вопросы, решать проблемные ситуации. Правильный выбор соответствующих методов и приемов в процессе реализации совместной деятельности способствует осуществлению рефлексивной деятельности, коррекции действий, ведущей к продуктивному результату. Например, такие методы и приемы, как применение элементов соревнования, дидактическая игра, создание игровой ситуации создают условия для включения ребенка в условия командной работы, необходимости совместно решать возникающие вопросы и трудности [8, 9,10].

Основной целью нашей экспериментальной работы в анализируемом аспекте было изучение уровня умений детей старшего дошкольного возраста устанавливать взаимодействие в совместной образовательной деятельности. Применяя метод наблюдения за взаимодействием испытуемых, мы выделили такие показатели поведения, как активность и инициативность, готовность откликаться на предложения сверстника, характер эмоциональной окраски взаимодействия. Анализ результатов наблюдения за детьми в совместной образовательной деятельности показал, что для испытуемых с низким уровнем умений (15 %) устанавливать взаимодействие с детьми характерно отсутствие или слабовыраженная активность и

инициативность. Заметно проявлялись равнодушие и индифферентность к воздействиям сверстника, нейтральный эмоциональный фон. Дошкольники со средним уровнем развития умений устанавливать взаимодействия с детьми (50%) нередко проявляли активность и инициативу в непосредственной образовательной деятельности, но не всегда изъявляли желание согласовывать свои действия с другими детьми, обращать внимание на настроение товарища. Испытуемые, достигшие высокого уровня развития умений устанавливать взаимодействия с детьми (35%), стараются привлечь к себе внимание сверстника, побуждать к совместной деятельности, положительно отзываются на его предложения. Характерным показателем взаимодействия со сверстниками отмечается положительный настрой, дружелюбные, радостные эмоции. Необходимость повысить процент выраженности соответствующих показателей низкого уровня развития умений детей взаимодействовать между собой обусловили целесообразность организации педагогического сопровождения совместной образовательной деятельности дошкольников.

Успешность формирования совместной образовательной деятельности дошкольников зависит от мотивации, целесообразности содержания, направленности и характера деятельности, а также учета возрастных особенностей. В нашей работе мы исходили из целей и задач, направленных на отбор такого содержательного материала, который содействовал бы расширению и закреплению знаний и умений, обогащению опыта детей, развитию разносторонних интересов. Мы полагали, что характер взаимодействия сверстников следует направлять на нравственный выбор и взаимную поддержку.

Педагогическое сопровождение организации совместной деятельности старших дошкольников осуществлялось в социально-коммуникативной, познавательной и художественно-эстетической образовательных областях. Выбор методических средств был направлен на поддержку положительного эмоционального фона в ходе взаимодействия детей. В работу были включены беседы на усвоение представлений о сотрудничестве и конструктивном взаимодействии; демонстрация образцов общественного поведения с использованием игровых персонажей, а также включенность педагога в совместную деятельность в качестве партнера.

На начальном этапе работы нам представлялось значимым расширить представления дошкольников о сверстнике как о партнере совместной деятельности в процессе социально-коммуникативного развития на примере таких тем, как «Мои друзья», «Дружба», «Мои товарищи». В контексте заданных тем проводились беседы, дидактические игры, создавались проблемные ситуации. Эмоциональный положительный фон поддерживался музыкальным сопровождением, упражнениями-релаксантами, физкультминутками. Кроме того, детские представления о дружбе и товариществе закреплялись в ходе применения пословиц и поговорок о дружбе по ребусам, разгадывании загадок.

Применяя различные способы и приемы организации совместной образовательной деятельности, остановимся на примере использования технологии развития детского сотрудничества, предусматривающей цикл развивающих занятий с особой структурой. Так, на первом этапе детям предлагается проблемная ситуация, которая побуждает их к поиску решения не только поставленной проблемы, но и способов организации для ее успешного решения. Выслушав мнение детей, и обобщив несколько точек зрения, мы предлагали проверить, кто из них был прав, выбрав тот или иной способ выполнения предложенного задания. На втором этапе определялась форма организации взаимодействия детей и педагога для решения поставленной задачи в парах или микрогруппах. Третий этап представлял собой непосредственное выполнение дошкольниками задания, где педагог включался в

деятельность детей, работающих в паре или микрогруппе, а также оставлял за собой право отдельно выполнять свою часть задания, включаясь в общее дело по мере необходимости. Заключительный этап был связан с осуществлением контроля и оценкой результата совместной образовательной деятельности.

Применение дидактических упражнений оказалось эффективным приёмом для развития детского сотрудничества. Например, дидактическое упражнение «Сказочный ковёр-самолёт», цель которого – установление навыков сотрудничества в познавательной сфере. Мы предлагали подгруппе испытуемых карточку с изображением модели ковра-самолёта в виде уменьшенной схемы геометрических фигур. При этом условием для взлёта ковра-самолёта было его соответствие схеме, предусматривающей закрепление навыков порядкового счета в пределах 10, умение находить смежные числа, сравнивать и классифицировать предметы по длине. Дети включались в ситуации совместной деятельности, где требовались знания счета в пределах десятка, представления о геометрических фигурах, а также умение обсуждать, доказывать свой выбор, считаться с мнением товарищей. Общая цель объединяла детей, мотивировала их к установлению сотрудничества, проявлению терпимости и дружелюбия.

С целью оценки эффективности педагогического сопровождения взаимодействия детей в процессе совместной образовательной деятельности проводилась повторная диагностика и сравнительный анализ полученных результатов, в результате которых была выявлена положительная динамика в диагностируемых показателях. В частности, многие дети стали более инициативными, эмоционально отзывчивыми к воздействиям сверстников, научились прислушиваться к их мнению, согласовывать совместные действия.

Таким образом, организованное педагогическое сопровождение взаимодействия детей в совместной образовательной деятельности показало свою эффективность в развитии умений дошкольников действовать согласованно со сверстником, проявлять к нему эмоциональную отзывчивость, дружелюбие, конструктивные навыки сотрудничества.

Литература

1. Развитие общения у дошкольников / под ред. А.В. Запорожца и М.И. Лисиной. – М.: Педагогика, 2004. – 288 с.
2. Репина Т.А. Отношения между сверстниками в группе детского сада / Т.А. Репина. – М.: Педагогика, 1988. – 148 стр.
3. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах (общие и возрастные особенности) / Я.Л. Коломинский. – Минск: Тетра Системс, 2008. – 432 с.
4. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка / М.И. Лисина; под ред. А.Г. Рузской. – М.: Институт практической психологии; Воронеж: Модэк, 1997. – 384 с.
5. Смирнова Е.О. Межличностные отношения дошкольников: диагностика, проблемы, коррекция. / Е.О. Смирнова, В.М. Холмогорова – М.: Владос, 2005. – 158 с.
6. Римашевская Л.С. Субъектные проявления старших дошкольников в процессе сотрудничества со сверстниками: особенности сопровождения /Л.С.Римашевская // Детский сад от А до Я. – 2011. – № 2(50). – С. 105-112
7. Бабаева Т.И. Как развивать взаимоотношения и сотрудничество дошкольников в детском саду: учебно-методическое пособие / Т.И. Бабаева, Л.С. Римашевская. – СПб.: Детство - пресс, 2012. – 224 с.
8. Кудрявцева Е.А. Особенности становления детского сотрудничества в старшем дошкольном возрасте / Е.А. Кудрявцева // Детский сад: теория и практика. – 2014. – № 5. – С.14-20
9. Маврина И.В. Развитие взаимодействия младших дошкольников со сверстниками в условиях образовательного процесса / И.В. Маврина // Психологическая наука и образование. – 2005. – № 2. – С. 94-100.

10. Антипова Л.В. Становление продуктивных взаимодействий дошкольников с ровесниками как важное направление их успешного развития / Л.В. Антипова // Северный регион: наука, образование, культура. – 2010. – № 2 (22). – С. 14-18.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ БАЗА, СПОСОБСТВУЮЩАЯ РАЗВИТИЮ ИНКЛЮЗИВНОСТИ В ОБРАЗОВАНИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Сейсенова Алмагуль Даулетказиевна

Кандидат филол. наук, доцент,
старший научный сотрудник «Национальный
научно-практический центр развития
специального и инклюзивного образования» (ННПЦ РСИО),
87079077102, seisenova@mail.ru.

Инклюзивное образование является одним из направлений реформирования систем образования во многих странах мира, цель которого – реализация права на образование без дискриминации.

В основе инклюзивных подходов в образовании лежат международные правовые документы – Декларации и Конвенции, заключаемые под эгидой Организации Объединенных Наций (ООН) и Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО), касающиеся прав человека и недопустимости дискриминации по какой-либо причине.

Многие международные правовые акты утверждают право человека на образование, которое не дискриминирует его ни по какому признаку – будь то половая, расовая, религиозная, культурно-этническая или языковая принадлежность, состояние здоровья, социальное происхождение, наличие статуса беженца и др. Основываясь на данном утверждении исходит определение инклюзивного образования, приводимое в методических материалах ЮНЕСКО: *инклюзивное (включающее)* образование – это такая организация учебного процесса, при которой все дети, независимо от их физических, психических, интеллектуальных, культурно-этнических, языковых и иных особенностей, включены в общую систему образования и обучаются по месту жительства вместе со своими сверстниками в одних и тех же общеобразовательных школах. При этом школы учитывают их *особые образовательные потребности* и оказывают своим ученикам необходимую специальную поддержку [1].

Существует множество законодательных актов и документов международного уровня в области инклюзивного образования, которые являются основой для всех процессов в данной сфере и составляют концептуальную базу для развития и осуществления политики и практики инклюзии. Эти документы являются также и доминирующими принципами для продвижения ценностей социально-образовательной инклюзии и установления обязательств стран в реализации инклюзивного образования. Так в **Статье 26 Всеобщей декларации прав человека**, принятой резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года указано:

1. Каждый человек имеет право на образование. Начальное образование должно быть обязательным. Техническое и профессиональное образование должно быть общедоступным, и высшее образование должно быть одинаково доступным для всех на основе способностей каждого.

2. Образование должно быть направлено к полному развитию человеческой личности и к увеличению уважения к правам человека и основным свободам.

3. Родители имеют право приоритета в выборе вида образования для своих малолетних детей [2].

28 Статья Конвенции о правах ребенка (от 20 ноября 1989 года), ратифицированная Правительством РК 08 июня 1994 году утверждает:

1. Государства-участники признают право ребенка на образование, и с целью постепенного достижения осуществления этого права на основе равных возможностей они, в частности:

а) вводят бесплатное и обязательное начальное образование;

б) поощряют развитие различных форм среднего образования, как общего, так и профессионального, обеспечивают его доступность для всех детей и принимают такие необходимые меры, как введение бесплатного образования и предоставление в случае необходимости финансовой помощи;

с) обеспечивают доступность высшего образования для всех на основе способностей каждого с помощью всех необходимых средств [3].

В статье № 1 *Всемирной Декларации об образовании для всех* (Джомтъян, Тайланд, 1990 г.) прописано, что всем людям – детям, молодежи и взрослым – предоставляются возможности получения образования, предназначенные для удовлетворения их базовых образовательных потребностей [4].

Саламанкская Декларация «О принципах, политике и практической деятельности в сфере образования лиц с особыми потребностями и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями» Саламанка, Испания, 7-10 июня 1994 года утверждает:

Признаны «необходимость и безотлагательность обеспечения образования для детей, молодежи и взрослых с особыми образовательными потребностями в рамках обычной системы образования».

Заявлено:

- каждый ребенок имеет уникальные особенности, интересы, способности и учебные потребности;

- лица, имеющие особые потребности в области образования, должны иметь доступ к обучению в обычных школах, которые должны создать им условия на основе педагогических методов, ориентированных, в первую очередь, на детей с целью удовлетворения этих потребностей.

Обращение «ко всем правительствам»:

- принять в форме закона или политической декларации принцип инклюзивного образования.

Призыв к международному сообществу:

- одобрить подход, заключающийся в обучении в инклюзивных школах.

При этом не исключается, что наряду с совместным обучением в общеобразовательных школах, некоторые дети могут обучаться в специальных учреждениях [5].

Статья 24 «Образование» Конвенции ООН «О правах инвалидов» (от 13 декабря 2006 года), ратифицированная Республикой Казахстан 20 февраля 2015 года утверждает:

1. Государства-участники признают право инвалидов на образование. В целях реализации этого права без дискриминации и на основе равенства возможностей государства-участники обеспечивают инклюзивное образование на всех уровнях и обучение в течение всей жизни ...

2. При реализации этого права государства-участники обеспечивают, чтобы:

б) инвалиды имели наравне с другими доступ к инклюзивному, качественному и бесплатному начальному образованию и среднему образованию в местах своего проживания;

д) инвалиды получали внутри системы общего образования требуемую поддержку для облегчения их эффективного обучения;

е) в обстановке, максимально способствующей освоению знаний и социальному развитию, согласно с целью полной охваченности принимались эффективные меры по организации индивидуализированной поддержки.

5. Государства-участники обеспечивают, чтобы инвалиды могли иметь доступ к общему высшему образованию, профессиональному обучению, образованию для взрослых и обучению в течение всей жизни без дискриминации и наравне с другими [6].

Все вышеперечисленные и приведенные в пример международные нормативные акты в поддержку идей инклюзивности образования являются документами для установления обязательств стран в реализации инклюзивного образования. Республика Казахстан не является исключением в данном процессе и после ратификации международного акта либо присоединения к тому или иному документу выполняет свои обязательства, вносит изменения и дополнения в действующую нормативно-правовую базу по мере необходимости и совершенства процессов, происходящих в стране.

Законодательством Республики Казахстан в соответствии с основополагающими международными документами в области образования предусматривается принцип равных прав на образование всех граждан, в том числе и детей. Гарантии права детей на получение образования закреплены в *Конституции Республики Казахстан*, Законах Республики Казахстан «*О правах ребенка в Республике Казахстан*», «*Об образовании*», «*О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями*», «*О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан*», «*О специальных социальных услугах*» [7, 8, 9, 10, 11, 12] и других НПА.

За последние годы в Закон РК «*Об образовании*» введены нижеследующие понятия и определения к ним:

7-4) *специальные условия для получения образования* – условия, включающие учебные, а также специальные, индивидуально развивающие и коррекционно-развивающие программы и методы обучения, технические, учебные и иные средства, среду жизнедеятельности, психолого-педагогическое сопровождение, медицинские, социальные и иные услуги, без которых невозможно освоение образовательных программ лицами (детьми) с особыми образовательными потребностями, а также детьми с ограниченными возможностями;

19-2) *лица (дети) с особыми образовательными потребностями* – лица (дети), которые испытывают постоянные или временные потребности в специальных условиях для получения образования соответствующего уровня и дополнительного образования;

19-3) *оценка особых образовательных потребностей* – определение необходимых специальных условий для получения образования;

21-7) *инклюзивное образование* – процесс, обеспечивающий равный доступ к образованию для всех обучающихся с учетом особых образовательных потребностей и индивидуальных возможностей;

45-3) *специальная психолого-педагогическая поддержка детей с ограниченными возможностями* – комплекс услуг и мероприятий, направленных на восстановление или компенсацию способностей к выполнению того или иного вида деятельности;

50-3) психолого-педагогическое сопровождение – системно-организованная деятельность, реализуемая в организациях образования, в процессе которой создаются социально-психологические и педагогические условия для успешного обучения и развития лиц (детей) с особыми образовательными потребностями на основе оценки особых образовательных потребностей.

В Статье 49 «*Права и обязанности родителей и иных законных представителей*» указано:

1. Родители и иные законные представители несовершеннолетних детей имеют право:

1) выбирать организации образования с учетом желания, индивидуальных склонностей и особенностей ребенка;

4) получать консультативную помощь по проблемам обучения и воспитания своих детей в психолого-медико-педагогических консультациях [9].

В *Перечень должностей педагогов*, утвержденный Приказом МОН РК от 15.04.2020 года № 145, введены должности: «**Педагог-ассистент**», **Специальный педагог** (учитель-дефектолог, дефектолог, учитель-логопед, логопед, олигофренопедагог, сурдопедагог, тифлопедагог) [13].

Примечание подраздела «Общеобразовательные школы» *Типовых штатов работников организаций образования* дополнено нижеследующим абзацем: «В общеобразовательных школах должность **педагога-ассистента** устанавливается по рекомендации психолого-медико-педагогической консультации» [14].

В *Типовые правила деятельности общеобразовательных организаций (начального, основного среднего, общего среднего)*, утвержденные Приказом МОН РК № 595 в редакции от 18.05.2020 № 207 внесены изменения и дополнения:

9. В организациях образования предусмотрено обучение обучающихся с особыми образовательными потребностями с учетом интересов родителей (законных представителей):

1) в общем классе (не более трех детей) **по типовой учебной программе**, в том числе **сокращенной** или **индивидуальной учебной программе**;

2) и (или) в специальных классах по видам нарушений в развитии **по специальным учебным планам и программам**.

10. Перевод обучающихся с особыми образовательными потребностями из общеобразовательной в специальную организацию образования осуществляется с согласия родителей (законных представителей) на основании заключения и рекомендаций психолого-медико-педагогической консультации [15].

За последние годы приняты и утверждены ряд официальных документов и НПА, касающихся вопросов образования и воспитания, социальной поддержки и комплексной помощи детям с ограниченными возможностями и с особыми образовательными потребностями. Распоряжением Правительства РК от 17 августа 2020 года № 2020 утверждена «Дорожная карта по совершенствованию оказания комплексной помощи детям с ограниченными возможностями в Республике Казахстан на 2021-2023 годы» [16]. Помимо этого принято Постановление Правительства РК от 15 марта 2021 года № 137 «Об утверждении модели развития дошкольного воспитания и обучения» [17]. Принят Закон от 26 июня 2021 года № 56-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования» [18]. Данный Закон направлен на реализацию прав лиц с особыми образовательными потребностями, в том числе с инвалидностью на доступное образование без дискриминации. Нововведения закона предусматривают:

✓ расширение категории лиц с особыми образовательными потребностями, включающая не только лиц, испытывающие трудности в обучении обусловленные только здоровьем, но и те, кому трудно обучаться по различным экономическим, социальным и др. причинам в соответствии с международными нормами (например, дети мигрантов, дети из социально уязвимых семей и др.);

✓ введено понятие психолого-педагогического сопровождения детей с особыми образовательными потребностями в учебном процессе, которые будут определяться правилами, разработанными уполномоченным органом в области образования;

✓ введена оценка особых образовательных потребностей, с учетом подушевого финансирования;

✓ включены нормы, обеспечивающие вариативность, гибкость учебных планов, программ. Организациям образования дано право адаптировать типовые учебные программы для детей с особыми образовательными потребностями, с учетом их уровня развития;

✓ впервые вводится государственный образовательный заказ на специальную психолого-педагогическую поддержку детей с ограниченными возможностями, которые будут размещать местные исполнительные органы в частных организациях;

✓ усилена ответственность руководителя организации образования за нарушение правил приема в организации образования и несоздание специальных условий, предусмотренных в нормативных правовых актах для воспитания и обучения лиц детей с особыми образовательными потребностями в условиях организации образования.

Инклюзивный подход в образовании лиц с особыми образовательными потребностями, в числе которых есть дети с ограниченными возможностями в развитии и/или инвалидностью, базируется на изменении отношения общества к ним, что потребует понимания инвалидности не с позиции *медицинской модели*, а с позиции *социальной модели*.

Социальная модель определяет причину инвалидности не в состоянии здоровья человека, не в его недуге, а в существующих в обществе физических (архитектурных) и социальных (предрассудки, стереотипы, стигмы) барьерах. При социальной модели понимания инвалидности ребенок с инвалидностью или другими особенностями в развитии не является «носителем проблемы». Проблемы и барьеры в обучении и воспитании такого ребенка создает общество и несовершенство общественной системы образования, которая не соответствует разнообразным потребностям всех учащихся в условиях общей школы. Для успешного осуществления включения детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательный процесс и реализации социального подхода требуются изменения системы образования. Общая система образования должна стать гибкой и способной к обеспечению прав и возможностей обучения всех детей без какой-либо дискриминации.

Использованные и рекомендуемые источники:

1. *Руководящие принципы политики в области инклюзивного образования*. ЮНЕСКО. 2009.
2. *Всеобщая декларация прав человека*, принятая резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года.
3. *Конвенция о правах ребенка* от 20 ноября 1989 года, Нью-Йорк.
4. *Всемирная декларация об образовании для всех* (Джомтхен, Тайланд, 1990 год).
5. *Саламанкская Декларация «О принципах, политике и практической деятельности в сфере образования лиц с особыми потребностями и Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями»* Саламанка, Испания, 7-10 июня 1994 года.
6. *Конвенция ООН «О правах инвалидов»* (принятая Резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 13 декабря 2006 г. N 61/106), ратифицированная РК 20.02.2015 г.
7. *Конституция Республики Казахстан* от 30 августа 1995 года.
8. Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345 «*О правах ребенка в Республике Казахстан*».
9. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «*Об образовании*».
10. Закон Республики Казахстан от 11 июля 2002 года № 343-II «*О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями*».
11. Закон Республики Казахстан от 13 апреля 2005 года № 39 «*О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан*».
12. Закон Республики Казахстан от 29 декабря 2008 года № 114-IV «*О специальных социальных услугах*».
13. *Перечень должностей педагогов*. Приложение к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 15 апреля 2020 года № 145.
14. *Типовые штаты работников государственных организаций образования*, утвержденные Постановлением Правительства Республики Казахстан от 30 января 2008 года № 77.
15. *Типовые правила деятельности организаций среднего образования (начального, основного среднего и общего среднего)*, утвержденные Приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 30 октября 2018 года № 595.
16. *Дорожная карта по совершенствованию оказания комплексной помощи детям с ограниченными возможностями в Республике Казахстан на 2021-2023 годы*, утвержденная распоряжением Премьер-Министра Республики Казахстан от 17 августа 2020 года № 112-р.
17. *Модель развития дошкольного воспитания и обучения*, утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 15 марта 2021 года № 137.

18. Закон Республики Казахстан от 26 июня 2021 года № 56-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования».
19. Открытое досье по инклюзивному образованию. Материалы в помощь менеджерам и администрации.– ЮНЕСКО. 2003.
20. Руководство по инклюзии: обеспечение доступа к образованию для всех. Перевод с англ. С. Котова. Редакция М. Перфильева. – Москва: Владимир ООО «Транзит-ИКС», 2007.

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД: ПРЕДПОСЫЛКИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ

Верхотурова Наталья Юрьевна

ФГБОУ ВО «Красноярский государственный педагогический университет имени В.П. Астафьева», Красноярск, Россия
Кандидат психологических наук, доцент,
Доцент кафедры специальной психологии

Зайцев Александр Александрович

ФГБОУ ВО «Красноярский государственный педагогический университет имени В.П. Астафьева», Красноярск, Россия
Магистр 3 курса направления подготовки психолого-педагогическое образование

***Аннотация.** В статье представлен теоретический анализ проблемы исследования эмоциональной компетентности школьников в условиях компетентностно-ориентированной образовательной парадигмы. Раскрываются теоретические предпосылки, учения и методологические основания разработанности проблемы в современном научном знании. В результате исследования было выявлено противоречие между необходимостью современного образования в подготовке гармонично-развитого, культурно-компетентного выпускника, обладающего необходимым набором социально значимых компетенций, обеспечивающих полноценное функционирование в условиях современного общества и отсутствием специальных программ и технологий по целенаправленному формированию эмоциональной компетентности у подрастающего поколения школьников.*

***Ключевые слова:** компетентностный подход, эмоциональная компетентность, эмоциональное реагирование, управление эмоциональным реагированием школьников.*

Одним из актуальных и перспективных направлений исследований в мире и России является проблема повышения качества образования. Современные социальные, экономические и культурные преобразования обусловили возникновение новых ценностей образования, изменили взгляды на его направленность, цели, содержание и результаты. Происходящие изменения определили устойчивые запросы общественности в подготовке гармонично-развитого, культурно-компетентного человека, обладающего необходимым набором социально значимых компетенций, позволяющих осуществлять сложные культуросообразные виды деятельности, активно взаимодействовать с социумом и продуктивно выполнять различные социальные роли.

Имеющиеся тенденции обусловили поиск новых подходов и технологий образования, ориентированных на активное присвоение личностно- и социально значимых умений, способностей, компетенций, способствующих наилучшей социальной адаптации и социализации каждого человека с учётом его потенциальных возможностей. В этой связи особую актуальность представляет изучение эмоциональной компетентности школьников, состояние и сформированность которой во многом предопределяют успешность социализации подрастающего поколения в условиях современного общества.

Проблема управления качеством образования в условиях парадигмы компетентностного подхода нашла отражение в целом ряде современных исследований (В.А. Болотов, В.В. Сериков, 2003; А.А. Дмитриев, 2014; А.В. Хуторской, 2003; Э.М.

Коротков, 2007; М.М. Поташник, 2000; Дж. Равен, 2002; Т.А. Строкова, 2010; В.И. Загвязинский, 2014; И.А. Зимняя, 2008 и другие). В работах отечественных исследователей указывается, что в новой образовательной парадигме смещаются акценты с принципа адаптивности на принцип компетентности выпускников образовательных учреждений, при котором содержание образования не сводится к знаниево-ориентировочному компоненту, а предполагает усвоение учащимися совокупности ключевых функций, социальных ролей, основных видов социального опыта решения жизненных проблем, освоение которых обеспечивает преемственность в социокультурном прогрессе.

В работе В.А. Болотова, В.В. Серикова (2003), *компетентность* рассматривается, как сложный синтез когнитивного, предметно-практического и личностного опыта учащихся, способствующего личностной самореализации, нахождению воспитанником своего места в мире.

Занимаясь разработкой вопросов определения структурных характеристик социально-личностных компетенций и их структуризации, А.А. Дмитриев (2014), формулирует следующее определение: «компетенция – способ деятельности, позволяющий использовать знания, умения и навыки в разнообразных ситуациях; компетентность – целостное образование, которое складывается из компетенций» [4, с. 17]. Овладение обучающимся совокупным набором структурно-функциональных характеристик той или иной компетентности свидетельствует об определённом уровне его грамотности в соответствующей области.

Аналитический обзор современных подходов к пониманию сущности и детерминационной зависимости возникновения и оформления компетентности как определённого уровня функциональной грамотности, указывает на социокультурное феноменологическое основание данного понятия. Аргументируя данную точку зрения, И.А. Зимняя (2008) пишет, что все компетентности по своему происхождению *социальны*, поскольку они вырабатываются и формируются в социуме; они также социальны по своему содержанию, поскольку проявляются и функционируют в этом социуме. Следовательно, их формирование социально значимо и обуславливает необходимость поиска новых подходов и технологий по целенаправленному их формированию у подрастающего поколения с целью наилучшей социализации в условиях современного общества.

Схожей точки зрения придерживался М.М. Поташник (2000), который указывал на необходимость изменения вектора современного образования с традиционного знаниево-ориентированного на культурно-компетентностный, проникнутый мировоззренческим содержанием и усилением воспитывающей функции обучения. Направленность современной модели образования, по мнению автора, должна быть ориентирована на формирование у подрастающего поколения социально значимых результатов, совокупным социальным заказчиком которых является сама жизнь.

В докторской диссертации В.П. Панасюка (1998) дана характеристика качества образовательного процесса, под которым понимается такая совокупность его свойств, которая определяет его способность выполнять выдвинутые обществом задачи по формированию и развитию всей личности в аспектах её обученности, воспитанности, развитости, а также выраженности социальных, психических и физических свойств. Совершенствование качества образовательного процесса автор видит в разрешении противоречий между современными требованиями, предъявляемыми к качеству образования, обеспечиваемого школой, нацеленного на многогранное развитие личности школьника, и ограниченностью возможностей решения этих задач с применением традиционных подходов к управлению этим качеством.

Схожую критику взглядов традиционной системы образования, ориентированной на узконаправленный знаниевый компонент, мы обнаруживаем в высказываниях Е.А. Ямбурга, который справедливо признаёт, что: «...без нового по сути, по содержанию

гуманистического образования, основанного на новых ценностях, говорить о качестве школьного образования бессмысленно» [9, с. 119].

Опираясь на идеологию компетентностно-ориентированной образовательной парадигмы, можно констатировать, что качество современного образования должно определяться не только количеством и качеством знаний, умений и навыков в функционировании когнитивных структур (что присутствует сегодня в практике работы многих современных школ), но и качеством личностного, духовного, нравственного и эмоционального развития подрастающих поколений. Следовательно, решение ключевых вопросов, касающихся проблемы повышения качества образования возможно только при условии целенаправленного формирования у подрастающего поколения обобщённого комплекса интегративных (охватывающих все стороны психического развития), социально значимых компетенций, спрогнозированных с возможной степенью точности максимально возможных результатов (обученности, воспитанности, развитости ученика), а также качественного контроля за всем ходом многоаспектного оформления психики ребёнка, включая эмоционально-личностный блок в общем психическом развитии.

Со всей очевидностью, актуальными для нас сегодня представляются слова, высказанные Л.С. Выготским (1999): «Почему-то в нашем обществе сложился односторонний взгляд на человеческую личность, и почему-то все понимают одарённость и талантливость только применительно к интеллекту... Эмоциональная сторона личности имеет не меньшее значение, чем другие стороны, и составляет предмет и заботу воспитания в такой же мере, как ум и воля» [3, с. 105]. Определяя ведущую роль культурального фактора в психическом становлении ребёнка, классик отечественной психологии и педагогики указывал на необходимость организации социальной ситуации в процессе обучения детей, сравнивая её с условием и источником общего психического и, в том числе, эмоционального развития в детские годы.

В методологических воззрениях С.Л. Рубинштейна (1999) прослеживается необходимость рассмотрения эмоций как высшей психической функции, становление и совершенствование социальных характеристик (способностей) которой происходит только в социально-значимых видах деятельности и в условиях социального опыта, опосредующего и стимулирующего их последующее оформление.

В работах А.А. Дмитриева, Н.Ю. Верхотуровой (2013), Р.Л. Harris (1989), Е.П. Ильина (2001), П. Лафренье (2004), L.A. Sroufe (1996) также указывается необходимость целенаправленного обучения детей управлять своими эмоциями и контролировать их внешнее проявление. Формирование данных умений жизненно важно, поскольку позволяют ребёнку успешно ориентироваться в окружающей действительности; адекватно воспринимать и конструктивно отражать информацию, согласуя эмоциональное реагирование контексту ситуации; овладевать нормами и средствами культуросообразного поведения и конгруэнтного взаимодействия с окружающими; охранительно относиться к использованию личностных ресурсов; сохранять устойчивость и эмоциональное равновесие в различных ситуациях и при эмоциональных нагрузках; принимать активное участие в освоении различных форм социальной жизни и общественной деятельности.

Исследования, проведённые отечественными и зарубежными психологами (А.А. Дмитриев, Н.Ю. Верхотурова, 2013; Р.Л. Harris, 1989; П. Лафренье, 2004; L.A.Sroufe, 1996; Л.С. Выготский, 1984; А.В. Запорожец, Я.З. Неверович, 1985; А.Д. Кошелёва, В.И. Перегуда, О.А. Шаграева, 2003 и др.), показали, что эмоции играют важную роль в психическом и соматическом здоровье человека, помогают воспринимать действительность, адекватно реагировать, осуществлять оценку, регуляцию и управление собственного поведения. Состояние эмоционального реагирования оказывает существенное влияние на всю психическую активность ребёнка: его когнитивные процессы, мотивацию, поведение, личностные структуры; развивает направленность,

интересы, самооценку; предопределяет успешность субъекта во всех видах и способах деятельности; расширяет сферу межличностных и социальных контактов.

В работах А.В. Запорожец, Я.З. Неверович (1985), А.Д. Кошелёвой, В.И. Перегуда, О.А. Шаграевой (2003), рассматривается становление социальных эмоций в детском возрасте как мощнейшего регулятора поведения и отмечается их роль в оформлении не только личностных, но и когнитивных процессов. Авторы указывают на поступательность развития эмоционального реагирования в онтогенезе, восходящего от элементарных форм эмоционального отражения к высшим социально-детерминированным, сознательно регулируемым и управляемым формам эмоционального поведения. Становление социальных эмоций рассматривается учёными как иерархический процесс, последовательно раскрывающийся по мере физического и общего психического развития ребёнка. По мнению современных исследователей (Н.Ю. Верхотурова, 2012; P.L. Harris, 1989; L.A.Sroufe, 1996), данные прогрессивные изменения включают эмоциональную сложность и восприимчивость к эмоциональной экспрессии окружающих, рост понимания значений своих эмоций, эмоциональных реакций других людей, правил выражения и сдерживания эмоций в ситуациях социального взаимодействия. При этом, в качестве основных маркеров статуса зрелости эмоциональных реакций учёными отмечается совершенствование в детские годы механизмов регуляции, контроля и управления в эмоциональном реагировании.

Данные прогрессивные изменения в развитии высших форм эмоционального реагирования можно рассматривать как последовательное «наращивание» эмоционального опыта, раскрывающегося в эмоциональной грамотности человека, его знаниях, умениях, способностях адекватно понимать эмоциональные реакции окружающих, конструктивно выражать собственные эмоции, продуктивно эмоционально взаимодействовать на основе внешних экспрессивных средств эмоционального реагирования, осуществлять эмоциональную регуляцию, контроль и управление за своим поведением в ситуациях социального взаимодействия, сохраняя при этом своё эмоциональное благополучие и здоровье.

Интегративная представленность способностей, обеспечивающих эмоциональную компетентность человека, сегодня относятся к социально значимым качествам личности, востребованным современным обществом, поскольку обеспечивают человеку успешность реализации им ключевых жизненных функций в деятельности, поступках, взаимоотношениях с окружающими, выполнении социальных ролей, а, следовательно, должны явиться предметом пристального внимания со стороны специалистов по их целенаправленно-организованному сопровождению, своевременному изучению, оценке зрелости и формированию средствами специально разработанных технологий.

Последовательное оформление эмоциональной грамотности в детском возрасте носит поступательный характер, согласующийся с законами общего психического развития и требует целенаправленного сопровождения со стороны специалистов, не в меньшей мере, чем сопровождение когнитивных процессов. Несмотря на выраженную практическую значимость в решении данного круга вопросов, практика образования показывает, что внимание специалистов, прежде всего, ориентировано на становление когнитивных умений, навыков и способностей детей, определяя доминирующее значение когнитивной грамотности и отдавая ей приоритет в подготовленности личности к эффективному социальному функционированию в обществе, тем самым, оставляя в тени целенаправленное формирование эмоциональной компетентности у подрастающего поколения.

Несмотря на единство взглядов отечественных и зарубежных авторов в необходимости изменения направленности и содержания системы современного образования, переосмысления его целей и результатов с позиций компетентностно-ориентированной образовательной парадигмы, спорными и противоречивыми в науке остаются вопросы дифференциации компетенций и их группировок по различным

классификационным основаниям; определения направленности тех или иных групп компетентностей к разряду «базовых», «ключевых», «учебных», «профессиональных»; выявления иерархических связей и уровней их приоритетности и социальной значимости. Имеющееся расхождение взглядов, безусловно, определяет неясность и неоднозначность научных подходов как в понимании самого феномена эмоциональной компетентности и его компонентной структуры, так и в реализации комплексных эмпирических исследований, направленных на оценку его поступательного развития в детском возрасте, определении нормативов появления новообразований, а также динамики их оформления.

Анализ теоретических предпосылок, учений и методологических оснований по обозначенной проблеме, а также собственное исследование позволяют говорить о том, что большинством учёных декларируется факт необходимости понимания эмоциональной компетентности как сложного, многокомпонентного образования, характеризующегося своей многомерностью и полифункциональностью. Однако, в результате аналитического обзора нами было выявлено отсутствие комплексных интегративных исследований эмоциональной компетентности, имеющих в своей основе компонентно-индексируемую систему оценки поступательного развития, накопления и оформления всех компонентов его структурной организации.

В условиях компетентностно-ориентированной идеологии современного образования, нацеленной на развитие культурно-компетентного человека, обладающего необходимым набором социально значимых личностных компетенций, особое значение приобретает разработка технологий управления эмоциональным реагированием школьников и формированием у них способностей эмоционально-компетентного поведения. В свете современных тенденций науки и практики образования, данное направление исследования крайне востребовано, имеет высокую теоретико-практическую ценность и представляет одно из приоритетных направлений исследований в современной науке.

Библиографический список:

1. Болотов В.А., Сериков, В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В.А. Болотов, В.В. Сериков // Педагогика. – №10, – 2003. – С. 8–14.
2. Верхотурова Н.Ю. Эмоциональное реагирование: функции, компоненты, характеристики, проблемы и перспективы исследования // Вестник российского университета дружбы народов: научный журнал. Серия Психология и педагогика. Москва, 2012. № 1. С. 94–99.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 536 с.
4. Дмитриев А.А. Структурные характеристики социально-личностных компетенций детей с ограниченными возможностями здоровья как оценочные критерии качества специального образования // Специальное образование. 2014. – №3. – С. 12–20.
5. Дмитриев А.А., Верхотурова Н.Ю. К проблеме управления эмоциональным реагированием учащихся младшего школьного возраста с нарушением интеллектуального развития // Вестник российского университета дружбы народов: научный журнал. Серия Психология и педагогика. — Москва. 2013. – № 1. – С. 124–129.
6. Запорожец А.В. Эмоциональное развитие дошкольника / под. ред. А.В. Запорожец, Я.З. Неверович, А.Д. Кошелёвой. – М.: Просвещение, 1985. – 176 с.
7. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании // Россия в болонском процессе: труды методологического семинара. М.: Изд-во ГТУ, 2008. 54.
8. Панасюк В.П. Педагогическая система внутришкольного управления качеством образовательного процесса; автореферат дис. ... на соискание уч. степ. доктора педагогических наук. – Санкт Петербург: СПбПУ, 1998. – С. 17–20.

МЕЖЭТНИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИЕ ЭТНОЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СРЕДСТВАМИ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Латифзода Д.Н.

доктор педагогических наук, профессор

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития межэтнических отношений и вопросы эстетической культуры в Таджикистане и роль социально-культурной деятельности в их формировании. На материалах опыта образовательных и культурно-досуговых учреждений, анализируются место и роль этих учреждений, возможности среды, типов аудитории (одно-и полиэтнических), организационных форм, которые дополняют, обогащают и совершенствуют систему эстетического воспитания, культуру межнационального общения на основе интеграции этнических и универсальных ценностей.

Ключевые слова: межэтнические отношения, этноэстетическая культура, социально-культурная деятельность, культура межнационального общения.

В формировании межэтнических отношений и укреплении национального единства общества важная роль принадлежит культуре. Следовательно, реализуя задачи развития формирования эстетической культуры мы одновременно развиваем культуру межнациональных и межличностных отношений.

Вовлекая человека в мир культуры социокультурные институты призваны, раскрыть все её многообразие, всю многослойность культурных явлений и процессов на разных уровнях функционирования духовной жизни.

Может быть задействован комплекс наук исследующих национальные и эстетические процессы. Во - первых, это исследуемый этнологией и культурной антропологией, уровень эстетической культуры, характеризующейся локально-групповым восприятием действительности и представленный наследием письменных средств общения информации, ритуалами и иными формами традиционной культуры.

Во-вторых, это изучаемый семиотикой и смежными наукам уровень национальной культуры, который закреплен в литературе, музыке, хореографии, театральном, изобразительной и иных жанрах искусства и наиболее ярко выражает себя в национальном менталитете, национальной идентичности и формирует национальное самосознание.

В-третьих, это анализируемый социальной культурологией уровень массовой культуры, принимающий благодаря современным средствам информации транснациональный характер.

К сожалению, кино, телевидение, иллюстрированные журналы и другие средства массовой информации, равно, как и реклама или коммерческие развлекательные учреждения, часто пропагандируют далеко не лучшие образцы культуры и в определенной подрывают в массовом сознании традиции этнической и национальной культуры. Однако, уровень массовой культуры во всей своей противоречивости - это объективная реальность. Её нужно постигать по мере возможности совершенствовать.

Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон уделяет огромное внимание национальной политике в стране. Он подчеркивает, что: «национальное согласие нужно республике как воздух. Только идя по пути единения и взаимопонимания, мы сможем обеспечить независимость страны, ее надежную оборону и единство народа» [10]. И в процессе этом важная роль принадлежит культуре и искусству, ибо во все времена они служили важным фактором и средством национального единства, стабильности общества, взаимного влияния цивилизаций, представление достижений народов, этнических групп и стран мировому сообществу.

Ключевой ракурс в исследовании, осуществляемой применительно к формированию эстетической культуры средствами социально-культурной деятельности включает проработку подходов ориентированных на личность и национально-этнические

постулаты. Ориентированность на национально-этнические опоры в процессе освоения эстетических ценностей предусматривает учет особенностей сложившихся в республике двух типов образовательных и культурно-досуговых учреждений, занимающих социально-культурно-деятельностью:

- во-первых, однопациональных, в которых, преимущественно занимается и вовлечено коренное население. Здесь необходимо широко использовать национально-культурные традиции, ориентировать население в первую очередь, молодёжь осваивать языки (национальный, русский, английский), отечественную литературу, искусство, социально-культурное творчество и т.д.;

- и во вторых, в образовательных учреждениях и культурно-просветительных учреждениях с преобладанием полиэтнического состава населения, где целесообразно гармонизовать национально-этнические отношения; содействовать тому, чтобы ориентировать эти институты на освоение общечеловеческих ценностей, культурно-эстетическое творчество этнических групп, а также национально-культурному наследию коренного населения.

И в моноэтнических, а также полиэтнических учреждениях, оказывающих образовательные услуги и занимающихся культурным обслуживанием необходимо формировать этническую культуру, осваивать национальные традиции, овладевать и в совершенстве владеть иностранными языками. Лучше приобщать население к образцам эстетической культуры народов региона, ценностям отечественной и мировой культуры и т.д. Этническое многообразие и многонациональность должно послужить источником процветания регионов, их культур и прогресса.

Сегодня совершенно ясно, что важным рычагом обеспечения национальной безопасности и стабильности каждого государства в нынешних условиях является реализация государственной национальной политики. Решающим условием разрешения волнующих человечество проблем может и должна стать культура, которая основывается на сохранении и уважении к национальным ценностям, правам, обычаям; формирует цивилизованные отношения между народами; учитывает особенности традиций, признание вклада каждого народа в духовную сокровищницу человечества. На этих принципах должна быть реализована государственная политика каждой цивилизованной страны в области сохранения и развития культуры.

В законе РТ “О культуре” [3] провозглашены и реализуются права граждан республики в области культуры. Закон гласит, что граждане Таджикистана независимо от расовой и национальной принадлежности вероисповедования и т.д., имеют право свободно пользоваться достижениями общенациональной и общечеловеческой культурой, защищать свою национальную культуру, свободно пользоваться своими культурными ценностями, а также быть собственником имущества, имеющего историко-культурное значение. А в статье о “правах национальных и этнических групп” закона, представителям любых национальных и этнических групп проживающих в РТ гарантированы права на создание, развитие, и защиту культурной самобытности, организации предприятий и учреждений культуры, национально-культурных центров и обществ.

Эти же права определены в программе этнокультурного образования в Таджикистане. Они связаны с сохранением этнокультурной самобытности народов, проживающих в нашей республике. Эти нормативно-правовые требования являются основой формирования эстетической культуры каждой страны. Этими положениями пользуются работники социально-культурной сферы в реализации культурной политики и урегулировании межнациональных отношений.

В исследованиях по социально-культурной деятельности отмечается, что огромный потенциал формирования культуры межнациональных отношений и эстетической культуры заложен в сфере досуга, который интегрирует в себе динамику общественных отношений, остро реагирует на сложные социальные явления и процессы [5]. В

культурно-досуговой деятельности в настоящее время во всей полноте проявляются противоречивые и порою болезненные процессы поляризации мировоззренческих взглядов, не удовлетворении в полной мере духовных потребностей отдельных этносов, развития национального самосознания. В одних случаях, последнее носит социально оправданный характер, ибо утверждение самобытной национальной культуры в условиях приобретения суверенизации является велением времени, а с другой - приобретают оттенки политической спекуляции на национальных чувствах людей, и строится на раздувании национального эгоизма, приводящие к национальной розни и вражде. Преодолению этих негативных явлений в сфере досуга разных групп населения может служить социально-культурная деятельность, приобщающая к непреходящим ценностям национальной и универсальной культуры, вовлекающая в национально-культурные объединения, духовно обогащающая сферу досуга. Однако, её нравственно-эстетический и этнический потенциал в настоящее время реализуется явно недостаточно.

Следовательно, в сложившейся ситуации следует констатировать особую роль этноэстетических ценностей и формирование культуры межнациональных отношений в полиэтнических регионах страны. Необходимо изыскать реальные резервы, найти конкретные социально-культурные механизмы разрешения сложившихся противоречий средствами культурно-досуговой деятельности.

В условиях многонационального региона задачей социально-культурной деятельности, является целенаправленное формирование норм и эталонов, отражающих специфику социально - исторического опыта жизни народов, проживающих в крае, привитие навыков межнационального общения, формирование умения преодолевать конфликтные ситуации, развитие интереса к историко-культурному и эстетическому наследию народов.

Освоение, понимание и принятие иной национальной культуры - важное требование нашего времени. И на первый план выходит проблема толерантности в межэтнических и социальных отношениях, учет особенностей быта и досуга каждого этноса; пропаганду достижений различных народов в экономической, духовной и социально-культурной жизни общества.

Особенностью национальной политики в условиях Республики Таджикистан считается сохранение специфики национальной культуры, защита её от процессов ассимиляции, однообразия в условиях нарастающей глобализации культуры, сохранение культуры национальных меньшинств, приобщение их к культуре титульной нации. Учреждения социально-культурной сферы обладают широкими возможностями в гармонизации межэтнических отношений между титульной нацией и этносами, проживающими в стране, защиты культурных ценностей от однообразия негативных ценностей культуры.

Формированию и гармонизация межнациональных и межэтнических отношений могут способствовать различные средства и методы социально-культурной деятельности в условиях полиэтничности и поликультурности Таджикистана. Главным в решении этой проблемы можно считать, прежде всего:

- формирование цельности и национального единства общества, воспитание в духе мира, терпимости, гуманного межнационального общения;
- недопущения межнациональных и межэтнических конфликтов, столкновений интересов между представителями разных этнических общностей;
- воспитание положительного отношения к культурным различиям, способствующим прогрессу человечества;
- всестороннее овладение, обучающимися культурой своего собственного народа, как непременное условие освоения и интеграции с иными культурами. Культура каждого народа впитывает культурные ценности других народов, и творчески их перерабатывает. Поэтому как отмечают А.П Садохин и Т.Г. Грушевицкая «в культуре любого этноса имеют две тенденции. Первая из них заключается в том, что она открыта для культур

других народов, обогащаются их ценностями, традициями и идеалами. Вторая состоит в том, что как бы не были открыты культуры разных народов друг для друга, и как бы они не проникали друг в друга, они при этом не растворяются, не утрачивают свою уникальность [11, С.124-144]. Уникальность культур позволяют им взаимообогащаться. Именно самобытность культур позволяет им сохранять уникальность. Уникальные ценности являются той основой, тем основанием, которую признают другие этнические культуры или представителями других этносов;

- формирование умений и навыков эффективного взаимодействия с представителями различных культур, при сохранении национальной идентичности своей культур самостождественны. По справедливому высказыванию А.П. Маркова [5], осуществление диалога культур между различными этносами находится в прямой зависимости от того, когда взаимодействующие субъекты «равны себе», то есть аутентичны;

- создание благоприятных ситуаций для проявления лучших черт, отличающих данный этнос; стимулирование творческого состязания в различных видах физкультурно-оздоровительного, художественного и прикладного творчества, искусство духовного насыщения досугового общения в культурно-досуговых учреждениях, ибо по мере развития различных этносов именно в свободное время в максимальной степени проявляются уникальность, самобытность, национально-культурные традиции и своеобразный почерк в поведении и отношениях людей;

- всестороннее содействие межнациональному социально-культурному общению и обмену эстетическими ценностями и т. д.

Относительно этого социально-культурная деятельность призвана: обеспечить сочетание общечеловеческих и национальных основ в культурах при их; стимулировать процесс развития социально-культурного творчества представителей различных этнических групп; рационально организовать досуг, опираясь на природно-климатические условия, традиции каждого народа; всесторонне содействовать межнациональному социально-культурному общению и т. д.; приобрести личные и социальные качества, в том числе и формировать патриотизм, толерантность, национальную идентичность.

Одним из естественных механизмов гармонизации межэтнических отношений и преодоления нарастания негативных тенденций в обществе была и остается система этнокультурного образования, её эстетический потенциал. Возвращение к этничности, определенная переоценка роли и значения отдельных национальных культур и влияние этих процессов на систему художественного образования являются общей закономерностью для их содержания. На одну из приоритетных позиций выдвигается необходимость глубокого освоения огромного этнокультурного, народно-педагогического опыта каждого опыта и эстетического воспитания.

Этнокультурное образование направлено на сохранение и развитие всего многообразия эстетической культурных её норм, образцов и форм деятельности, существующих в данном сообществе, и на передачу эстетического наследия, а также инновационных новообразований в этой сфере молодому поколению.

По мнению М.Уолцера, государственные образовательные учреждения, собирая под одной крышей детей, родители которых принадлежат к различным религиозным и этническим общинам, по определению нейтральные в отношении ко всем общинам, поэтому должны с пониманием преподносить историю и философию существующего толерантного режима. Такие образовательные учреждения способны удовлетворять потребности представителей всех общин путем простого признания множественности культур и донесения до учащихся сведений о каждой из них [13, С.33].

Наши исследования подтвердили, что сочетание различных организационных форм обучения и культурно-досуговой деятельности дополняет, углубляет и обогащает систему формирования эстетической культуры и культуру межнационального общения на основе интеграции этнических и общечеловеческих ценностей.

Исследования показывают, что важным вопросом для республики является эстетическая культура. Её формирование средствами образовательных и культурных учреждений позволит воспитать эстетически грамотного, знающего и объективно оценивающего произведения искусства. Эффективность этого процесса находится в прямой зависимости от взаимодействия учреждений образования и культуры. Здесь важно определить задачи каждого учреждения в системе эстетизации процесса обучения и досуга. Определение механизмов социального культурного воздействия на население, в особенности на подрастающее поколение.

На основе разработанных региональных культурно-досуговых программ по эстетическому воспитанию, ориентированных на использование культурного и творческого потенциала каждой этнической культуры, образовательные и культурно-досуговые центры могут способствовать укреплению дружественных отношений культуры, создавать условия для предотвращения конфликтов между этническими и социальными группами, приобщать массы к культурно-созидательной деятельности.

Литература:

1. Гасанов Н.Н. О культуре межнационального общения //Социально-политический журнал. - 1997. - № 3
2. Гасанов Н.Н. Особенности формирования культуры межнационального общения в многонациональном регионе // Педагогика. - 1994.- № 5.
3. Закон Республики Таджикистан «О культуре». – Душанбе, 1997.
4. Концепция Республики Таджикистан «О межнациональных отношениях в Таджикистане. – //Бизнес и политика- 2002.
5. Марков А.П. Отечественная культура как предмет культурологии. – СПб., 1996.
6. Орлов Э.А. Динамика культуры и целенаправленная активность человека //Морофология культуры: структура и динамика. - М., 1994.
7. Проблема национального и интернационального в развитии культуры Советского Востока. Материалы Всесоюзной конференции.- Душанбе, 1992.
8. Разумный В.А. Эстетический всеобуч. –М.: ВНИЦ, 1987.–88с.
9. Рахимов Х., Нуров А. Педагогика. –Душанбе: «Хумо», 2007.–448с.
10. Рахмонов Э. Движение национального единства и возрождения Таджикистана. - Душанбе, 1997.
11. Садохин А.П., Грушевицкая Т.Г. Этнология. - М., 2002. – С.124-144.
12. Саидов А.Р. Формирование эстетической культуры как важная педагогическая проблема //Вестник Таджикского технического университета. - 2011. - №4. – С.118-121.
13. Уолцер М. О терпимости / М. Уолцер. — М.: Идея-пресс, 2000. — 160 с.

КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И ЕГО ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ

Мирализода А.М., д.п.н., профессор
заведующий общеуниверситетской кафедрой педагогики
Таджикский национальный университет

Давлатов Р.М., к.п.н., доцент
Кулябский государственный университет им. А. Рудаки
E-mail: davlatov.rahmonali@mail.ru tel: +992918460496

***Аннотация:** В статье речь идёт о важной роли оценки качества образования в вузах и основных факторов системы образования, которые на наш взгляд являются очень значительными с целью определения и выявления внутренней оценки. Поскольку именно она, в дальнейшем оказывает положительное влияние на оценку вуза, которую дают извне. Таким образом, мы полагаем, что тут на передний план выходит качество того содержания, которое находится внутри образования. В свою очередь необходимо отметить, что данное содержание обеспечивает качество самого образовательного процесса.*

***Ключевые слова:** качество, факторы, система образования, содержание, комплекс, эффективность, формирование, компетенции.*

Несмотря на важную роль оценки качества образования в вузах со стороны внешних факторов системы образования, все же более значительной на наш взгляд является внутренняя оценка. Поскольку именно она, в последующем, оказывает влияние на оценку вузу, которую дают извне. Таким образом, мы полагаем, что тут на передний план выходит качество того содержания, которое находится внутри образования. В свою очередь это содержание обеспечивает качество самого образовательного процесса.

Рассматривая внутреннюю оценку качества образования в вузе через подобный подход, Е.В. Брызгалина определяет его как комплекс ряда характеристик образовательного процесса, которые в последствии определяют последовательное и эффективное формирование компетенции выпускаемого специалиста. При этом она подчеркивает существование ряда факторов, влияющих на формирование результата образовательной деятельности. Среди основных факторов Е.В. Брызгалина называет близость представления субъектов образования (преподавателей, студентов, методистов, чиновников в соответствующей сфере, администрации вузов и т.д.) о цели образования, содержании, методологии и организации учебного процесса [2, с.132-13]. Таким образом, инструментом, позволяющим дать оценку качеству предоставляемого в вузе образования становится мониторинг, функции и объективность которого возрастают в разы с внедрением и использованием в системе образования средств ИКТ.

Совокупность явлений внедрения информационно-коммуникационных технологий в образование, развитие положений, заложенных в образовательные стандарты и критериев, по которым принимается решение об аккредитации вузов, привели к появлению в последнее время стандартов по оценке качества электронного обучения или «e-learning». Под электронным обучением (e-learning) понимается организация образовательного процесса с применением содержащейся в базах данных (БД) и используемой при реализации образовательных программ информации и обеспечивающих ее обработку информационных технологий, технических средств, а также информационно-телекоммуникационных сетей (ИКС), обеспечивающих передачу по линиям связи указанной информации и взаимодействие участников образовательного процесса [7, с. 12-13]. По мнению ряда специалистов, данная форма предполагает реализацию процесса оценки качества образования (со множеством ее факторов), достижения компетенции и создания механизмов гарантии качества электронного образования при поддержке ИКТ.

Анализ проведенных исследований показывает наличие целого ряда подходов к оценке качества образования с использованием средств информационно-коммуникационных и информационно-компьютерных технологий в электронном обучении. Среди основных методик специалисты называют следующие:

- Стандарты ИСО, IMS – стандарты менеджмента, которые определяют общие подходы к управлению процессами;
- Институциональные системы (например, UNIQUE) – системы определяющие набор формализованных требований к образовательной организации при реализации процессов электронного образования;
- Программные системы (например, eXcellence, ECB CHECK) – системы определяющие набор формализованных требований к конкретной программе ЭО;
- Технологические стандарты (IMS, ADL и др.) [9, с. 416-417].

Гарантии качества образования в рамках системы e-learning проистекает из оценки ее компонентов, в основе которых лежит электронная информационно-образовательная среда ИОС. Вопросы, касающиеся ИОС частично были затронуты во втором параграфе, однако, теперь необходимо рассмотреть данную систему подробнее, поскольку ее оценка и представляет собой основу оценки качества образования с применением ИКТ.

Если говорить непосредственно об информационно-образовательной среде и информационно-коммуникационных технологиях, то тут для оценки качества образования

их использования используется модель, связанная со статистическими данными, касающимися количества компьютеров, количества педагогов, активно использующих ИКТ, количества электронных образовательных ресурсов, количества учебных часов с ИКТ по календарно-тематическому планированию в год и др.

Однако многие исследователи говорят о том, что исключительно подобный квалиметрический подход предлагает вузам очень ограниченный инструмент для оценки качества образования с использованием ИКТ. То есть, в связи с тем, что само понятие качество образования является более широким, то и для получения объективной оценки необходим охват широкого круга критериев.

Как уже упоминалось, объективная оценка качества обучения может даваться в виде числа (балла), которое нам в итоге демонстрирует уровень (а в более широком понятии рейтинг) образовательной системы в вузе. Одним из инструментов, помогающий в достижении данной цели является тестирование.

Тестирование – это научный метод, позволяющий определить и выявить уровень знаний, навыков и умений, способностей, а также иных качеств личности (в нашем случае речь идет как об уровне подготовке студента, так и о компетентности преподавателя) и их соответствие определенным нормам по средствам проведения анализа способов выполнения испытуемым ряда специальных задач. Подобного рода испытания или «задачи» и принято называть тестами [4, с. 441].

Само понятие «тест» является заимствованием из английского языка «test», которое и обозначает «испытание» или «проверка». Тесты обладают рядом характеристик, таких, как стандартность, краткость, ограниченность во времени и предназначены для определения количественных и качественных индивидуальных различий [3, с. 43-44; 8, с. 139-140].

Вопросы применения тестирования в процессе оценки качества образования исследованы очень широко как среди зарубежных специалистов, так и в русскоязычной научной среде. В основном, выводы по данному направлению носят такой характер, который рассматривает тесты как инструмент организации квалиметрического мониторинга уровня эффективности функционирования образовательного процесса в целом и его составляющих частей; осуществления контроля и повышения качества знаний на абитуриентском, студенческом и выпускном уровнях вуза; основу для проведения сравнительного анализа успешности освоения содержания образовательных программ или их отдельных их разделов (предметов) в зависимости от различных критериев обобщения; разработки диагностики результатов обучения студентов в вузе и т.д. [1, с. 234; 5, с. 441].

Из всего вышеизложенного мы можем заключить, что роль информационно-коммуникационных технологий в рамках информационно-образовательной среды в вузе при оценке качества обучения является весьма активной в условиях современного образования. Применение ИКТ в управлении качеством образования является новым шагом для всей образовательной системы, призванной формировать высококачественных и востребованных на рынке специалистов, с одной стороны, а также соответствующего уровня развитых личностей с другой. Существование широкого спектра методик, систем, условий, критериев для управления качеством образования, их многоуровневость, позволяет выбрать наиболее оптимальные из них, как для системы образования как в стране в целом, так и для каждого отдельно взятого вуза, но с ориентацией на общепринятые стандарты образования в государстве. Информационно-коммуникационные технологии и информационно-образовательная среда не только способствуют внедрению выбранных подходов оценки качества образования в образовательную систему, но и позволяют их оперативно корректировать, изменять и дополнять.

Мы уже отмечали, что использование методов и средств информационно-коммуникационных технологий как в учебном процессе в вузе, так и в области управления качеством образования, направлены не только на интенсификацию самого

процесса обучения, но и на совершенствование форм и методов организации учебного процесса, способствующих переходу от механического усвоения обучаемыми лицами фактологических знаний к возможности овладеть умениями самостоятельно приобретать новые знания. Для достижения необходимого уровня владения ИКТ-навыками среди преподавателей и менеджеров в области управления качеством образования, выделяют три составляющие ИКТ-компетентности:

1. Общепользовательская ИКТ-компетентность.
2. Общепедагогическая ИКТ-компетентность.
3. Специфическая (профильное направление) ИКТ-компетентность в соответствующих образовательных областях или предметах [6, с. 125-130].

Важно отметить, что действительно выше названные три составляющие ИКТ-компетентности сыграют важную роль в определении и конкретизации оценки качества образования в любых учебных заведениях. Об этом более подробно отмечено в научных работах и источниках ведущих специалистов, которые использованы в нашей работе.

Литература

1. Акатова, Н.Г. Организация компьютерного тестирования студентов неязыковых вузов по иностранному языку: дисс. ... канд. педагогич. наук: 13.00.08 Акатова Наталия Геннадьевна. – Орел, 2011. – 234 с.
2. Брызгалина, Е.В. Проблемы оценки качества образования: теория и практика / Е.В. Брызгалина. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.chem.msu.ru/rus/books/2012/science-education-2012/124.pdf>. –С.132-133.
3. Нейман, Ю.М. Педагогическое тестирование как измерение / Ю.М. Нейман, В.А. Хлебников. – М.: Центр тестирования МО РФ, 2002 – С. 43-44.
4. Ожерельева, Т.А. Развитие методов тестирования / Т.А. Ожерельева // Пспективы науки и образования. – 2013. - №6. – С. 20-25.
5. Пульбере, А.И. Система мониторинга как средство управления качеством непрерывного технического образования: дисс. ... канд. педагогич. наук: 13.00.08 Пульбере Александр Иванович. – Ростов-на-Дону, 2006. – 441 с.
6. Радевская, Н.С. Педагогическая поддержка процесса повышения квалификации в области информационно-коммуникационных технологий / Н.С. Радевская // ЧиО. - 2009. - №2. - С.125-130.
7. Рубин, Ю.Б. Оценка качества применения ИКТ в образовании: мировой опыт и российские реалии / Ю.Б. Рубин, Э.Ю. Соболева // Открытое образование. - 2015. - №1. - С.12-18.
8. Сафиулин, Р.З. Развитие технологий тестирования в образовании / Р.З. Сайфулин // Управление образованием: теория и практика. - 2015. - №1 (17). - С.139-149.
9. Шалкина, Т.Н. Подходы к оценке качества школьного обучения в системе профессионального образования / Т.Н. Шалкина // Электронное обучение в непрерывном образовании. – Ульяновский государственный технический университет, Ульяновск. – 2017. - № 1(4). – С.416-422.

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ТОЛЕРАНТНОСТИ У ДОШКОЛЬНИКОВ

Оганисян Шагане Грантовна - соискатель Института развития образования им. А. Джами АОТ, преподаватель РТСУ
erik.hovhannisyan.10@mail.ru

***Аннотация:** Данная статья посвящена правильной организации учебно-воспитательной работы с дошкольниками в ДОУ для формирования и развития толерантной культуры детей дошкольного возраста. В статье затронута проблема воспитания у детей терпимого отношения к отдельным человеческим слабостям и формирование уважительного отношения, которому значительное место уделяли в своих трудах великие педагоги и психологи разных поколений. В статье также приведены примеры тренингов для воспитателей ДОУ, чтоб помочь развитию терпимости, уважения и доверия воспитанников друг к другу. В статье раскрываются такие понятия, как «формирование толерантности», «культурное общение», «терпимость», «уважительное отношение» и т. п.*

***Ключевые слова:** формирование, толерантность, культура, общение, терпимость, личность, уважительное отношение, личностные действия, духовная культура, социальные психотехнические упражнения.*

Наш век – век кибернетический, космический, компьютерный... Можно много синонимов привести и сказать, что это очень технологически продвинутый век, но почти каждый ребёнок, приходя в дошкольное образовательное учреждение (ДОУ), даже те дошкольники, которые уже умеют читать и писать, имеют проблемы с адаптацией, прежде всего с установлением межличностных отношений в коллективе. Многие воспитанники ДОУ испытывают психологический и моральный дискомфорт в группе, имеют заниженную самооценку вследствие социального неравенства, физической непривлекательности, иной национальности, цвета кожи, формы глаз и т. п., также добавим сюда детей с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ), с особыми образовательными потребностями, с поведенческими нарушениями.

Практика свидетельствует о том, как «рейтинг» того или иного ребёнка среди ровесников рос вместе, например, со стоимостью его/ее мобильного телефона. А когда в группе появлялся новенький, то дети начинали перешёптываться: «Смотри, какая классная сумка, он, наверное, много воображает». Дети по-своему оценивают каждого члена коллектива, навешивая ярлык, который остается надолго, а то и на всю жизнь. Необходимо предостеречь детей (особенно дошкольников, так как они скоро попадут другой коллектив – в 1-й класс) от поспешных выводов, научив их по-доброму смотреть на других. Воспитанность даёт возможность детям получить признание в коллективе, выстроить собственную тактику общения.

Дошкольный (как и младший школьный) возраст является важным периодом в развитии ребёнка, в том числе и моральном развитии. В частности, у детей развивается способность строить предположения относительно чувств, мыслей и намерений других людей. Дети, обладающие способностью видеть вещи и явления с точки зрения другого человека, более успешно устанавливают и поддерживают близкие, прочные отношения со сверстниками. Возникающее у дошкольников «личностное поведение» позволяет в отношениях со сверстниками реализовывать и соблюдать те моральные нормы, которые задаются взрослыми.

Психолог С. Л. Рубинштейн писал: «Первейшее из условий жизни человека - это другой человек. Отношение к другому человеку, к людям составляет основную ткань человеческой жизни, её сердцевину. То, чего он стоит, целиком определяется тем, к каким человеческим отношениям человек стремится, какие отношения к людям он способен устанавливать».

Сегодня объективная реальность заставляет более пристальное внимание уделять формированию культуры отношений у дошкольников, поэтому мы говорим о

необходимости толерантности, понимая под ней внутреннюю установку личности относительно ценностей, культурных особенностей окружающих. По определению М. И. Рожкова, Л. В. Байбородовой, М. А. Ковальчук толерантность - это «реализуемая готовность к осознанным личностным действиям, направленным на достижение гуманистических отношений между людьми и группами людей, имеющими различное мировоззрение, разные ценностные ориентации, стереотипы поведения».

Проблеме воспитания у детей терпимого отношения к отдельным человеческим слабостям и формирование этого отношения значительное место уделяется в трудах В. А. Сухомлинского. Не следует забывать его заповеди, которые актуальны во все времена:

1. береги, щади неприкосновенность, уязвимость, ранимость другого человека,
2. знай, что твоё неразумное, холодное слово может обидеть, уязвить, огорчить, вызвать смятение, потрясти, ошеломить,
3. нельзя смешивать человеческие слабости и зло,
4. против зла надо бороться,
5. зло нетерпимо, примириться со злом – значит и самому стать злым, безнравственным,
6. большое зло - унижать достоинство другого человека, считать себя личностью, заслуживающей уважения, а другого человека «мелкой пылинкой»,
7. дорогим для тебя должно стать не «моё», а «наше», т. е. ценности, принадлежащие обществу, созданные обществом для счастья и радости всех, каждой личности».

В. А. Сухомлинский считал терпимость важнейшим элементом духовной культуры личности ребенка, выражающим нравственную воспитанность и позволяющим ему ориентироваться в «сложном мире человеческих страстей и характеров».

Современному же обществу нужны образованные, нравственные, предприимчивые люди, которые могут сами принимать решения в ситуации выбора, способны к сотрудничеству, отличаются мобильностью, конструктивностью, обладают чувствами ответственности за судьбу своего народа и уважения к другим народам. Основными параметрами личностного развития ребёнка на сегодняшний день можно считать его ориентацию на общечеловеческие ценности, гуманизм, интеллигентность, креативность, активность, чувство собственного достоинства, независимость в суждениях. Именно от этих умений и качеств во многом зависит успех человека и общества в целом в преодолении противоречивых условий социальной жизни.

Следовательно, одним из приоритетных направлений учебно-воспитательной работы с дошкольниками является воспитание учащихся в духе терпимости, формирование толерантности как важного качества современной личности. Для достижения этой цели необходимо решить следующие задачи:

- формировать представление о толерантности,
- развивать критическое мышление, навыки групповой работы и умение вести диалог,
- аргументировать свою позицию,
- находить компромисс при решении проблем,
- воспитывать в детях уважение к себе, сверстникам и старшим, умение жить в обществе и считаться с общественным мнением,
- создавать условия для возможности живого общения и формирования в группе атмосферы дружбы, взаимопонимания и поддержки,
- создавать условия для формирования системы ценностей,
- воспитывать терпимость к чужому мнению и умение терпимо относиться к особенностям поведения, культуре, обычаям и традициям людей, имеющим национальные, религиозные и прочие различия.

Реализовать педагогические условия развития толерантности можно с помощью хорошо известных педагогических технологий: мероприятия вне группы, тренинговые

занятия, диалоги, ролевые и имитационные игры, психотехнические упражнения, экскурсии, творческие задания и т. п.

Так, рассмотрим подробнее некоторые из вышеуказанных.

1. **Тренинг общения** - это вид групповой психологической работы, направленной на приобретение знаний, умений и навыков, необходимых для успешного общения в различных сферах деятельности. Применяя тренинг общения, воспитатель:

➤ помогает воспитанникам овладеть социально-психологическими знаниями по культуре взаимоотношений,

➤ развивает у воспитанников способность адекватно оценивать себя и других.

2. **Специальные психотехнические упражнения** - эту технологию можно применить на начальном этапе, с целью снятия психологического напряжения, раскрепощения участников (перед началом тренинга).

3. **Ролевые игры** – они направлены на воссоздание и усвоение общественного опыта самоуправления поведением.

Для развития коммуникативных умений и навыков, овладения способами взаимодействия воспитанников с окружающими, навыками работы в группе и различными социальными ролями могут проводиться:

➤ занятия вне группы и воспитательные часы на темы: «Я в садике», «Я дома», «Я на улице среди друзей», «Мы – дружные», «Будь хорошим товарищем», «Зачем нам быть добрыми», «Праздник для друзей», «Цветик - семицветик», «Остров одиночества необитаем», беседа-викторина «Какому человеку можно доверять?», диспуты «Какое оно - наше общество?», «Хорошие люди и плохие», «Красивые мысли и поступки»,

➤ тренинги «Солнышко», «Чувствование», «Спина к спине», «Выскажи своё мнение», «Я и мы», «Волшебное слово»,

➤ упражнения «Стоп», «Станем другими», «Разыгрывание ситуаций», «От улыбки...», «Красивая обёртка», «Улыбнись»,

➤ ролевые игры «Знакомство», «Приветствие», «Учимся дружить», «Окажи внимание другому», «Найди пару», «Учимся правильно жить и дружить»,

➤ психотехника «Я люблю/не люблю...», «Я люблю себя за...», «Я никогда не...», «Если бы я был волшебником...» и т. п.

Рассмотренные педагогические технологии, прежде всего, могут быть реализованы во внеурочной работе со дошкольниками. На занятиях воспитатель может развивать толерантность за счёт активных методов обучения. Хороший эффект дают: устные доклады и сообщения воспитанников работа в парах, привлечение старших родственников и членов семьи к выполнению домашних заданий творческого характера, выполнение групповых заданий и групповых творческих проектов.

Результатом занятий, направленных на развитие толерантности, являются успешное взаимодействие воспитанников в коллективе, дружное противодействие и толерантным отношениям, знание принципов толерантного поведения и умение применять их в практической повседневной деятельности.

Ниже приведем несколько примеров тренингов для формирования и развития толерантной культуры у дошкольников.

Тренинг «Чувствование»

Цель: развивать умение чувствовать и понимать другого человека.

Дети разбиваются на пары таким образом, чтобы в паре были те дети, которые меньше всего понимают и чувствуют друг друга. Воспитанники в каждой паре молча садятся друг напротив друга, закрывают глаза, берутся за руки. Им необходимо руками «познакомиться», потом «поссориться», потом «помириться» и «попрощаться». После такого десятиминутного общения дети садятся в круг и обсуждают полученный опыт.

Результатом тренинга является новое ощущение партнёра, которое чувствуется глубже и значительнее имеющегося зрительного и слухового образа. Возникает ощущение, что партнёр более понятен и открыт.

Тренинг «Спина к спине»

Цель: развивать умение договариваться друг с другом.

Двое детей садятся спиной друг к другу. Их задача: договориться о чём-нибудь или рассказать что-нибудь друг другу. Лучше если тему для разговора придумают сами дети, но и взрослый может им в этот момент помочь или подсказать. После тренинга дети обмениваются впечатлениями и делятся своими ощущениями. Воспитатель им помогает, задавая им такие вопросы, как: «Было ли вам удобно договариваться?», «Не хотелось ли что-нибудь изменить?» и т. п.

Тренинг «Выскажи свое мнение»

Цель: направление внимание детей на свои и чужие личностные особенности.

Группа делится на две равные группы, каждая из которых образует круг. Участники располагаются так, что один круг находится внутри другого. Члены группы, стоящие во внутреннем круге, поворачиваются лицом к участникам, находящимся во внешнем круге. Так образуются пары. Каждый участник, стоящий во внутреннем круге, начинает тихо говорить партнёру, как он его воспринимает, какие чувства испытывает, какие личные качества тот проявляет в группе и т. п. Дети говорят в свободной форме и выражают свое мнение, так как считают нужным. Затем по сигналу учителя внутренний круг сдвигается на одного человека, образуются новые пары, которые выполняют то же задание. Первая часть тренинга заканчивается, когда участники, пройдя целый круг, возвращаются в исходную позицию. Во второй части свое мнение о партнёре высказывают участники, стоящие во внешнем круге.

Результатом тренинга является умение слушать и слышать своего партнера, адекватно воспринимать представления своих товарищей о себе.

Тренинг «Стоп!»

Цель: развитие умения говорить себе: «Стоп!» для оценки ситуации и прибегать к «Я – высказываниям».

Дети под музыку двигаются по классу в произвольном порядке. По сигналу воспитателя «Стоп!» дети должны замереть на месте. Задача каждого – осознать, в каком положении он замер: как расположены руки, ноги, голова, какое у него выражение лица, что чувствует в данный момент, что происходит вокруг него. Так проделывается несколько раз. Воспитатель объясняет, что в жизни очень важно говорить себе: «Стоп!», чтобы посмотреть на ситуацию с другой точки зрения. Он предлагает детям разбиться на тройки. Каждая тройка выбирает любую конфликтную ситуацию, которая произошла с ними недавно. Двое участников разыгрывают выбранную ими ситуацию, третий исполняет роль наблюдателя, он по своему усмотрению в любой момент может сказать: «Стоп!». По этому сигналу двое других должны остановиться и по очереди описать, что они чувствуют, что происходит с их партнёром (т. е. установить обратную связь со своим партнёром). Затем участники меняются ролями.

В завершение проводится обсуждение в кругу: что было трудно выполнять, что вызвало неприятные переживания. Педагог объясняет, что нередко люди просто не понимают, что те или иные их слова и действия оскорбительны для окружающих. Важно уметь наладить правильную обратную связь, т. е. так сообщить человеку о том, что он делает, чтобы это не оскорбило его. С помощью «Я – высказываний» можно сообщить человеку о своих чувствах и переживаниях в связи с его действиями, например: «Я чувствую, что ты просто не понял того, что я хотел сказать», «У меня такое чувство, что ты намеренно хочешь меня разозлить» и т. д.

Библиографический список:

1. Асмолов А. Г. Толерантность: различные парадигмы анализа // Толерантность в общественном сознании России. - М., 1998.
2. Данилина Т. А., Соловьев Е. В., Лагода Т. С. Знакомим дошкольников с Конвенцией о правах ребенка / Авт.-сост. - М., 2004.
3. Ковалева О. С. Моя семья // ПедСовет. 1998, № 9.
4. Конвенция о правах ребенка // Дидакт. - 1993-1994. - Декабрь -март, № 2-3.
5. Кривцова С. В. (ред.): Жизненные навыки. Уроки психологии в первом классе. - М.; Генезис, 2002.
6. Марковская И. М. Тренинг взаимодействия родителей с детьми. - СПб., 2002.
7. Риэрдон Бетти Э. Толерантность - дорога к миру. - М., 2001.
8. Родионов В. Н., Ступицкая М. А., Кардашина О. В. и другие. Тренинг социальных навыков. - Ярославль: Академия развития, 2001.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии, 2013.
10. Степанов П. В. Как воспитать толерантность? // Народное образование. - 2001, № 9; 2002, № 1.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Иванова Н.Г. канд.психол.наук, доцент

Красноярский государственный педагогический университет им. В.П. Астафьева, г. Красноярск,
Российская Федерация, natalya-i15@mail.ru

***Аннотация:** В статье проводится анализ психолого-педагогической литературы по вопросам развития системы высшего образования. Выделены основные тенденции развития системы высшего образования Российской Федерации, отвечающие современным требованиям подготовки высококвалифицированных специалистов. Среди основных нововведений модернизации образования в высшей школе выделены: непрерывность профессионального образования, информатизация и цифровизация образования, индивидуализация образовательного процесса и др. Данные инновации в настоящее время достаточно активно используются в образовательном процессе вуза и зарекомендовали себя в подготовке специалистов как ключевые и эффективные.*
***Ключевые слова:** компетентностный подход, конкурентоспособность и мобильность, непрерывность образования, информатизация и цифровизация, модернизация образования*

В свете сложившейся социально-экономической, политической ситуации в мире, образование в настоящее время выступает одним из приоритетных направлений государственной политики Российской Федерации. Вследствие модернизации образовательной системы на смену знаниевому подходу пришел компетентностный подход, что повлекло к появлению современных тенденций высшего образования.

Согласно Конституции РФ, образование является одним из основных конституционных прав граждан Российской Федерации. Государство определяет актуальные и востребованные профессии, необходимые для социально-экономического развития России. Соответственно, именно, государственная политика направлена на решение вопросов подготовки высококвалифицированных кадров, отвечающих требованиям и стандартам современного общества. Среди таких требований следует отметить, в первую очередь, востребованность специалиста на рынке труда, во-вторых, его конкурентоспособность и мобильность [9].

Рассматривая данные качества, следует отметить, что конкурентоспособность и мобильность выступают одними из центральных характеристик образовательной системы высшей школы. Эти качества в системе компетентностного подхода в образовании позволяют будущему специалисту приобретать профессиональные умения и навыки, необходимые для успешной профессиональной деятельности и личностного развития, что становится возможным благодаря образовательной среде вуза [3, 4].

В настоящее время в системе подготовки кадров в системе высшего образования выделяют тенденции, среди которых мы выделили ключевые, на наш взгляд:

– непрерывность образования по мнению О.В. Зайцевой рассматривается как «образование на протяжении всей жизни» [5, с.109]. Автор считает, что обучение специалиста, как правило, не заканчивается получением диплома об образовании. В течение жизни специалист развивается в профессии, развивается как личность. Он проходит повышения квалификации, получает профессиональную переподготовку и др. Таким образом, непрерывность образования позволяет обеспечить непрерывное обновление профессиональных знаний, умений и навыков в течение жизни специалиста. Непрерывное образование в настоящее время активно используется в образовательной системе высшего и послевузовского образования [8].

– увеличение продолжительности времени обучения произошло за счет вступления России в Болонский процесс, согласно которому, Российская система образования перешла на многоуровневую подготовку кадров. Где бакалавриат и магистратура выступали ступенями высшего образования [2].

– информатизация и цифровизация образования широко представлены в системе высшего образования. Это стало возможно за счет реализации ФГОС высшего образования. Так, информационно-образовательная среда вуза становится одним из центральных требований в подготовке высококвалифицированных кадров. Информационно-образовательная среда включает в себя комплекс информационного, учебно-методического, технического обеспечения, сопровождающих образовательный процесс. Сюда входит как техническое оснащение и оборудование, используемое в учебном процессе, так и различные информационные ресурсы, обеспечиваемые обучающимся доступом к электронным библиотекам, учебно-методическим комплексам дисциплин и программ, а также всевозможные ресурсы различных образовательных сайтов.

В целях обеспечения обучающихся знаниями, в настоящее время активно используются цифровые технологии, которые дают возможность использования информационных образовательных ресурсов, сконцентрированных на единой образовательной платформе, например, система электронно-дистанционного обучения LMS Moodle. Кроме этого активно используются вебинарные комнаты университета: Zoom, Skype, Webinar, Microsoft Teams и др. Такие образовательные платформы уже давно существуют в вузах, поскольку являются одним из требований организации деятельности высших образовательных учреждений со стороны Министерства науки и высшего образования РФ. Особенно актуальны и востребованы стали информационно-коммуникационные технологии во время пандемии COVID – 19, когда было дистанционное образование было единственно возможной формой осуществления обучения и получения образования [1].

– глобализация высшего образования позволяет вузам стать мобильными, что достигается за счет унификации учебных программ и преобладанию дистанционного обучения [10].

Дистанционная форма обучения приемлема в той ситуации, когда обучающийся нуждается в получении образования, однако возможности очного обучения не имеет по определенным жизненным или другим обстоятельствам: удаленность места проживания от вуза (например, жители крайнего Севера), невозможность отрыва от работы и др.

Кроме этого данная технология эффективно используется в работе с детьми ОВЗ, не имеющими возможности в силу ограниченных возможностей здоровья наравне со всеми обучающимися находиться в одном образовательном пространстве. Таким образом, дети с ОВЗ при определении образовательного маршрута с применением дистанционных форм обучения, получают полноценное образование, занимаясь в более удобном для них темпе и гибком режиме.

Рубенко А.Н. утверждал, что информационно-образовательная среда выступает условием, обеспечивающим новый уровень качества образования, при котором каждый обучающийся имеет возможность раскрыть свой творческий потенциал вне зависимости

от территориального нахождения, состояния здоровья, социально-экономических условий и др. [6].

– индивидуализация образовательного процесса позволяет проектировать индивидуальный образовательный маршрут обучающегося. Индивидуализация предполагает активность студента в выборе содержания обучения, которое осуществляется с учетом его направленности личности. В этом случае студент становится не объектом, а субъектом образовательного процесса. Индивидуализация и дифференциация обучения позволяет работать каждому студенту в своем темпе, учитывая его возможности и способности, интересы и др. Происходит персонализация траектории обучения обучающегося, что важно в целях реализации ФГОС [7, 8].

В практике работы высшей школы безусловными достоинствами модернизации образования стали выступать следующие нововведения:

- реализация компетентного подхода, позволяющего активно формировать профессиональные компетенции обучающихся;
- включение интерактивных практико-ориентированных дисциплин, позволяющих делать знания общедоступными для всех категорий граждан;
- доступность образования для всех категорий граждан, независимо от возраста, уровня подготовки и др.;

Среди недостатков стоит отметить большие финансовые затраты для обеспечения материально-технической базы образовательного учреждения, большие трудозатраты педагогического состава в организации образовательного процесса и др.

Выводы

В заключение следует отметить, что обозначенные инновации в образовательном процессе вуза необходимы для развития и эффективности системы высшего образования. Сложившаяся практика показывает, что все обозначенные нововведения, которое мы все активнее сейчас используем в образовательном процессе, создает условия для развития обучающихся с учетом опережающего развития. Система благодаря данным тенденциям становится гибкой и пластичной. Обучающийся имеет возможность выбора траектории своего развития в зависимости от своих интересов и потребностей; мобильность позволяет совершенствоваться и развиваться посредством достаточно объемного потока информации, максимально быстро реагировать на изменения образовательной среды; технологичность позволяет студенту с помощью различных информационно-коммуникационных ресурсов организовывать свой учебный процесс; диалогичность и интерактивность, достигаются посредством диалога между преподавателем и обучающимся.

Таким образом, данные инновации в образовании, применяемые достаточно активно в повседневной деятельности обучающихся, позволяют преодолевать барьеры традиционного обучения: темп освоения программы, выбор методов и форм обучения, выбор педагога и др.

Библиографический список

1. Акимова О.Б., Щербин М.Д. Цифровая трансформация образования: своевременность учебно-познавательной самостоятельности обучающихся // Инновационные проекты и программы в образовании. 2018. №1. С. 27-34.
2. Алимова Н.К. Современные тенденции развития системы образования. Науковедение. 2011; № 4 (9).
3. Бондарева О.А. Педагогика. Образование. 2013.
4. Дьячкова А.В., Красов И.И. Высшее образование в России и за рубежом: тенденции и проблемы. Высшее образование в России: история и современность: сборник научных трудов. Екатеринбург, 2017: 70–75.
5. Зайцева О.В. Непрерывное образование: основные понятия и определения. Вестник ТГПУ. 2009. Выпуск 7 (85). С.106-109.
6. Захарова, И. Г. Информационные технологии в образовании : учеб. пособие для студ. высш. педагог-х учеб. заведений / И. Г. Захарова. - М. : Академия, 2005. - 192 с.

7. Ерина И.А., Коробкова О.М., Саидов З.А. Поликультурное образование как основа толерантных отношений в обществе. Мир науки, культуры, образования. 2022; № 1 (92): 178–180.
8. Ерина И.А., Курбангалиева Ю.Ю. Современные тенденции развития высшего образования. Modern Science. 2022; № 6-4: 35–40.
9. Иванова Н.Г., Щепляков Е.С. Компетентностный подход: проблемы и условия реализации в вузе. Применение специальных познаний в правоприминительной деятельности. Материалы межвузовской научно-практической конференции. Красноярск, 2020. С. 13-15.
10. Каракозов С.Д., Уваров А.Ю. Успешная информатизация – трансформация учебного процесса в цифровой образовательной среде // Проблемы современного образования. 2016. №2. С. 7-19.

САҲМИ МУТАХАССИСОНИ ПАЖУҲИШГОҲ ДАР САМТИ ОМУҶИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ

Лутфуллоева П. М., номзади илмҳои педагогӣ

муовини директори Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Аннотатсия: Дар мақола оид ба саҳми мутахассисони Пажуҳишгоҳи рушди маориф дар амалишавии Барномаи давлатии такмил ва рушди забонҳои русӣ ва англисӣ барои то соли 2030 гуфта шуда, чуноне муаллиф қайд менамояд – «Омуҷиши суҳангӯӣ бояд аз синфи ибтидоӣ оғоз шавад, хонандагон дар муқоламаи одоби ибтидоӣ (салом, шиносӣ, табриқот) иштирок намуда, ба ҳамсӯҳбат савол додан ва муҳтасар дар бораи худ нақл карданро ёд мегиранд. Фаъолияти гуфтугӯӣ барои омуҷиши забони англисӣ муҳим аст, чунки бо ин восита талабаҳо малакаҳои муоширати худро инкишоф медиҳанд».

Калидвожаҳо: забони англисӣ, муаллим, хонанда, муошират, барнома, одоби суҳангӯӣ, малака, муқолама.

Лозим ба ёдоварист, ки масъалаи омуҷиши забонҳои хориҷӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар назди маориф ба ҳисоб рафта, дар паёмҳои ҳарсолаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид мешавад.

Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ бо дарназардошти муносибатҳои нави сиёсӣ иқтисодӣ, арзишҳои умумибашарӣ ва талаботи замони таълими забонҳои хориҷиро пурра дастгирӣ менамояд.

Роҳбарияти муассиса “Барномаи давлатии такмили таълим ва омуҷиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030”- ро байни қорамандони муассиса мавриди омуҷиш қарор дода, нақшаи чорабиниҳои ПРМ - ро тарҳрезӣ намуд ва самтҳои фаъолияти мутахассисонро муайян кард, ки дар натиҷа мутахассисон пиромӯни иҷрои бандҳои дахлдори Барномаи мазкур қорҳои назаррасро ба сомон расонданд.

Лозим ба ёдоварист, ки ҳанӯз соли 2016 мавзӯи ба низомии салоҳиятноки гузаштани низомии маориф ба миён омада буд ва аз ҷумла дар назди мо дар ҳайати 5 нафар (Лутфуллоева П, Ҳомидова М, Гурезов Ш, Шоинова М ва Абдусатторова М) вазифаи навиштани барнома, роҳнамо ва замима барои китобҳои дарсӣ аз фанни Забони англисӣ ба миён омад. Ман чун роҳбари гурӯҳ, кушиш мекардам то ки қор бо сифат ва сари вақт пешниҳод гардад. Ин ҷо бояд қайд кард, ки китобҳои Забони англисӣ барои синфҳои 3 – 4 дар ҳақиқат пур аз хатоҳои имлоиву китобатӣ буда, моро водор намуд, то ки тавассути маводи иловагӣ ин хатоҳоро каме ҳам бошад баргараф намоем. Ба назарам агар ба якҷанд муваффақиятҳо расида бошам, яке аз муваффақиятҳо ин аз ӯҳдаи ҳамин қор баромадан буд. Зеро дар ҳақиқат мо (бо гурӯҳи қорӣ) тавонистем маводи хубу қолиби диққат пешниҳод намоем.

Ҳеч фаромӯш намекунам, вақте арзёбии сифати роҳнамову замимаҳо расида буд (мавод аввал дар таҷрибаи мактабҳои пилотӣ гузаронда шуд), қораманди

лоиҳа Ниёзов Ф. як чизро ба мо накл кард, ки боиси хурсандии дучанд гардид. Ӯ гуфт: - “Мо бо ҳайати гурӯҳ аз Амрико ба ноҳияе сафар кардем, ки аз натиҷаи корҳо шинос шавем. Бо маслиҳати пешакӣ бояд ба дарси забони модарӣ мебаромадем, вале чӣ шуд, ки муаллима бемор шуда, ба кӯдакон ба ҷойи дарси Забон дарси Забони англисӣ мондаанд. Ман дар аввал худро қафо кашидам, чунки аз натиҷаи кор дар ташвиш будам. Вале хориҷиён баръакс хурсанд шудаанд, ки ин забон ба мо забони модарист, бигзор бинем, ки гурӯҳи корӣ чи гуна мавод омода кардаанд ва дарс чӣ гуна хоҳад гузашт. Ман ночор он се нафарро ба дарс таклиф намудам ва ба дилам Худо гуфта шиштам. Хоҳ бовар кунед, хоҳ не, бо ҳаяҷон накл мекард Ниёзов, дарс ҷунон хуб гузашт, муаллима дар муддати 45 дақиқа дар баробари мавзӯ, аз афсона, бозиҳо, кроссворд, луғатҳо, шеърҳо, қофияҳо истифода намуд. Хонандагон низ дар дарс ғаёб буда, аз супоришҳо бо осонӣ мебаромаданд, аз ҷавобҳои якдигар илҳом гирифта, мунтазам даст боло мекарданд. Хуллас, ҳайати комиссия пурра аз дарс хурсанд баромада, ба муаллима ташаккур гуфтанд”. Ҷамзамон ба Ниёзов мегӯянд, ки гурӯҳи корӣ дар ҳақиқат бо сифати баланд корро анҷом додаанд, ин метод барои осон кардани дарс беҳтарин метод мебошад.

Маълум аст, ки ҳадафи асосии таълими забони хориҷӣ ҳавасманд кардани кӯдакон ба омӯзиш ва истифодаи самараноки он дар ҳаёти худ мебошад. Дар баробари ин дар онҳо инкишоф додани малакаҳои муошират, салоҳиятнокӣ ва фарҳанги онҳоро дорад. Аз ин рӯ, омӯзгорон дар дарси забони хориҷӣ бояд аз методу усулҳои истифода баранд, ки хонандагонро ба иштироки ғаёбли дарсҳо ташвиқ намуда, малакаҳои муоширати онҳоро инкишоф дода, шавку рағбат ва ҳавасмандии онҳоро ба омӯзиши забон ташаккул диҳанд.

Ташаккули салоҳиятҳо тавассути мундариҷаи таълим сурат мегирад. Дар натиҷа хонанда ба ҳалли масъалаҳои реалии ҳаёти ҳарруза — аз ҳаёти маишӣ сар карда, то истеҳсоли ва ҷамъияти қодир мегардад.

Стандарти таҳсилоти асосии умумии забони хориҷӣ вазифаи ноил шудан ба ҳадафҳои сифатан навро дар омӯзиши забони хориҷӣ мегузорад, аз ҷумла: ташаккули салоҳияти коммуникатсионии забони хориҷӣ дар маҷмӯи ҷузъҳои он - нутқ, забон, иҷтимоию фарҳангӣ, таълимӣ ва маърифатӣ:

салоҳияти нутқ - ташаккули малакаҳои муошират дар чор намуди асосии ғаёблияти нутқ (гуфтор, гӯш кардан, хондан, навиштан);

салоҳияти забонӣ – аз худ намудани воситаҳои нави забонӣ (фонетикӣ, имлоӣ, лексикӣ, грамматикӣ) мувофиқи мавзӯҳо, ҳолатҳои гуногуни муошират; азхуд намудани дониш, роҳҳои гуногуни баёни фикр бо забони модарӣ мебошад;

Маълум аст, ки омӯзиши забони англисӣ аз синфи 3 ва дар баъзе мактабҳо аз синфи 2 оғоз мешавад. Аз дарси аввал омӯзиши фонетика ба роҳ монда шуда, вазифаҳои дар хотир нигоҳ доштани микдори имконпазири машқҳо, тезгӯякҳо, сурудҳо бо назорати қатъии талаффузи дуруст талаб карда мешавад. Омӯзиши грамматика ва луғат низ дар шакли қофия ва суруд дар хотира ба осонӣ ва устувор ҷойгир мешавад.

Дар баробари ин ҳама омӯзиши аломатҳои транскрипсия, алифбо ва қоидаҳои хониш зарур аст. Барои фаҳмидани нутқи забони хориҷӣ талабагон аз синфҳои поёнӣ матнҳои дар ин синну сол фаҳморо тавассути компютер ва васоити аудиоӣ гӯш карда, ба забони нав одат мекунанд. Омӯзиши сухангӯӣ низ бояд аз синфи ибтидоӣ оғоз шавад. Хонандагон дар муколамаи одоби ибтидоӣ (салом, шиносӣ, табрикоӣ) иштирок намуда, ба ҳамсӯҳбат савол додан ва мухтасар дар бораи худ накл карданро ёд мегиранд. Ҷаёблияти гуфтугӯӣ барои омӯзиши забони англисӣ муҳим аст, чунки бо ин восита талабаҳо малакаҳои муоширати худро инкишоф медиҳанд.

Имрӯзҳо ҳазорон нафар орзу намуда, бо умеди мӯъҷиза ба худ ваъда медиҳанд, ки забони англисиро меомӯзанд. Чунин хоҳиш шоёни таҳсин аст ва бешак боиси эҳтиром мегардад, вале, мутаассифона, на ҳар нафар ба мақсад мерасад. Бархе аз онҳо муаллимон ва низомии маорифро гунаҳкор медонанд, бархе аз набудани муҳити

забон шикоят мекунад. Аммо дар асл, одатан ду сабаб вучуд дорад, ки одамон дар нисфи роҳ аз омӯзиш даст мекашанд. Хавасмандгардонӣ ва интизом бо ҳам зич алоқаманданд. Омӯзиш субот ва сабрро талаб мекунад. Ва агар сабабҳои ин гуна талошҳо ба майна ҷой нагирад, он, албатта, роҳи осонро интихоб мекунад. Барои мисол инсон ба ҷойи он ки ҳар рӯз 20 дақиқа машқ кунад, ҳазорон баҳона пеш меорад, зеро ҳадафи равшан нест. Ҳадаф бояд чунон равшану устувор бошад, ки тамоми душвориҳоро паси сар кунад.

Чуноне дар боло ёдовар шудем, ҳоло Барномаи давлатии такмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар амал аст ва кормандони Пажухишгоҳ ҷиҳати омӯзиши сатҳи забондонии толибилмон дар мактабҳои озмоишӣ мунтазам сафарҳои корӣ анҷом медиҳанд. Лозим ба ёдоварист, ки мутахассисон дар рафти озмоиш мушоҳида намудаанд, ки барои азхудкунии забони англисӣ як қатор монеаҳо вучуд доранд. Аз ҷумла:

- нарасидани омӯзгори соҳибтаҷриба дар ин самт. (Рафти таҳқиқот дар муассисаҳои таълимӣ (озмоишӣ) нишон дод, ки аксарияти омӯзгорон таҷрибаи кофӣ надошта, сатҳи забондонияшон паст аст. Нафари зиёди омӯзгорон аз воситаҳои техникӣ истифода карда наметавонанд.

- дар синфҳо шумораи хонандагон аз меёр зиёд буда, ба гурӯҳҳо ҷудо намешаванд, ки сабаби асосиаш нарасидани синфхонаҳо ва мутахассиси ин фанҳо мебошад;

- таҳқиқотҳо нишон дод, ки дар мактабҳои деҳот синфхонаҳо вобаста ба ин фанҳо хуб таҷҳизонида нашуда, маводҳои дидактикӣ, аз ҷумла аёниятҳо вучуд надоранд. Мушоҳидаҳо нишон дод, ки хонандагон аз нарасидани китоби дарсии ин фанҳо танқисӣ мекашанд.

- омӯзгори ҷавон бо омӯзгори соҳибтаҷриба вобаста нашудаанд, ҳатто дар дарсҳои ҳамдигар иштирок намекунад. Кор дар ин самт дар иттиҳодияҳои методӣ низ суст ба роҳ монда шудааст.

- мазмуни аксарият китобҳои дарсӣ душворфаҳм буда, омӯзгорон оид ба сифати ин китобҳо изҳори нигаронӣ намуданд.

- дар китобхонаҳои мактабҳо маводи иловагӣ барои хониши беруназсинфӣ аз забонҳои мазкур намерасад.

Ҷиҳати бознигариҳои стандартҳои таълимии тамоми зинаҳои таҳсилот аз забонҳои русӣ ва англисӣ бо дарназардошти таълим тавассути матнҳо ва меёрҳои байналмилалӣ шундан, нутқи шифоҳӣ, хондан ва навиштан мутахассисони Пажухишгоҳ дар мувофиқа бо гурӯҳи корӣ чунин корҳоро ба анҷом расонданд:

- Се нафар мутахассиси соҳа Лутфуллоева П, Абдуллозода М – аз фанни забони англисӣ ва Ҷонмаҳмадова Г (аз фанни забони русӣ) ба гурӯҳҳои корӣ оид ба коркард ва такмили Стандартҳои забонҳои русӣ ва англисӣ шомил гардиданд;

- мақсад ва вазифаҳои таълим аз нав дида, коркард гардиданд.

- мутахассисон бо гурӯҳи корӣ Стандартҳои забони русӣ ва англисӣ, ҳамзамон Барномаи ин фанҳоро барои синфҳои ибтидоӣ комилан таҷдиди назар намуда, онҳоро аз нав таҳия ва пешниҳод намуданд;

- дар рафти кор мутахассисон меёрҳои байналмилалиро ба инобат гирифта, дар Стандартҳо дар самти шундан, нутқи шифоҳӣ, хондан ва навиштан пешниҳодҳои наву ҷолиб ворид намуданд, то ки барои омӯзиши ин забонҳо аз ҷониби хонанда ва таълим аз ҷониби омӯзгор осон гардад.

- ғайр аз ин мутахассисон дар самтҳои шундан, гуфтан, хондан ва навиштан нишондиҳандаҳоро маълум намуда, намунаҳоро пешниҳод намуданд, то ки фаъолияти кории омӯзгор осон гардад.

- салоҳиятҳои ташаккулдиҳанда таҳия шуданд. Пайдарпайи ташаккули ҳар як салоҳият дар стандарт инъикос карда шуд. Ин пайдарпайӣ ба хусусиятҳои миқдорӣ малакаҳо, тавсифи ҳаҷми матни даркшуда ва тавлидшуда асос ёфтааст;

- салоҳиятҳое, ки дар стандарт ворид карда шуданд, барои рушди зеҳнӣ ва нутқи хонандагони хурдсол мусоидат намуда, марҳилаҳо ва мураккабии ташаккули салоҳияти коммуникатсионӣ ба назар гирифта шуд.

- дар стандарт намунаҳои супоришҳои ба ташаккули салоҳиятноки равонашуда ва аз ҷиҳати методӣ ба мақсад мувофиқ будани онҳо мухтасар номбар карда шудаанд.

Лозим ба ёдоварист, ки мутахассисон вобаста ба Паёми президенти кишвар оид ба ҷавобгӯ набудани сатҳу сифати китобҳои дарсӣ ва дар самти таҷдиди назар намудани мазмуну мундариҷаи стандарт, барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ ва ба талаботи стандартҳои муосир, ниёзу дархости хонандаю ҷомеа мутобиқ ва мувофиқ намудани онҳо китобҳои дарсии Забони англисиро аз синфи 3 то 11 пурра таҳлилу арзёбӣ намуда, ҳулосаашонро дар шакли маълумотнома ба Вазорати маориф ва илм пешниҳод намуданд.

Дар робита ба таҳияи маводи таълими электронӣ, маводи мултимедиявӣ аз ҷанҳои забонҳои русӣ ва англисӣ барои муассисаҳои таълимӣ ва омода намудани дарсҳои намунавии телевизионӣ аз ҷанҳои забони русӣ ва англисӣ мутахассисони Пажӯҳишгоҳ дар робита ба омӯзгорони забонҳои русӣ ва англисӣ дар МТМУ пойтахт, зиёда аз 80 дарси видеоӣ барои забони русӣ ва 25 дарси забони англисӣ таҳия намуданд, ки дарсҳои мазкур тавассути шабакаҳои телевизионии «Илм ва табиат» ва телевизиони кӯдакон ва наврасон «Баҳористон» ё дар шакли видеодарсҳо манзури хонандагон гардонида мешавад.

Лозим ба ёдоварист, ки соли ҷорӣ аз ҷониби мутахассисони Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ва Академияи таҳсилоти Тоҷикистон барои доираи васеи хонандагон луғати 400 калимаи серистеъмол омода ва дастрас гардид.

Вобаста ба таҳия ва нашри барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ, маводи дидактикӣ ва ғайра мутахассисон маводи зеринро ҷоп намуданд:

Барои Забони англисӣ:

1. Лутфуллоева П., Каримова Ш. китоб зери унвони «Истифодаи бозӣ дар дарсҳои забони англисӣ» Нашриёти «Сифат», 2020. 3, 5 ҷ.ч.

2. Лутфуллоева П. дастури таълимӣ зери унвони «Нақлҳо бо забони англисӣ» дар ҳаҷми 48 саҳ дар нашриёти Донишгоҳи миллии соли 2021 ба ҷоп расид.

3. Лутфуллоева П. дастур зери унвони «Мавзӯчаҳо (топикҳо) барои хониш ва нақл» дар ҳаҷми 40 саҳ. дар нашриёти Донишгоҳи миллии соли 2021 ба ҷоп расид.

Лозим ба ёдоварист, ки моҳи апрели соли 2019 мутахассис Лутфуллоева П. бо ҳайати корӣ Барномаи давлатии рушди забонҳои русиву англисиро барои солҳои 2019 – 2030 таҳия намуда, ба Вазорат пешниҳод намуданд.

Дастурҳо барои забони русӣ:

1. Летняя школа. 2 класс (по русскому языку, математике, чтению)» 54 стр. Составители: Джонмаҳмадова Г. И. Панчихина.

2. Летняя школа. 3 класс (по русскому языку, математике, чтению)» 60 стр. Составители: Джонмаҳмадова Г. Беназирова Л.

3. Формирование познавательных компетенций учащихся посредством информационно-коммуникационных технологий на уроках русского языка» (Из педагогического опыта учителя русского языка школы 74 района Фирдавси г. Душанбе Саидов Сафарали.

Ин ҷо қайд кардан бамаврид аст, ки мутахассисон ба китобҳои дарсии Забони русӣ ва англисӣ аз синфи 1 то 11 тақриз навиштанд.

Олимон ва мутахассисони Пажӯҳишгоҳ дар барномаҳои байналмилалӣ, дар конференсияҳои Онлайн, ки дар хориҷи кишвар баргузор гардидаанд, мунтазам иштирок намуда, ҳамзамон мақолаҳо пешниҳод менамоянд. Аз ҷумла:

1. Ҷонмаҳмадова Г.Ш. Формирование коммуникативной компетенции учащихся посредством информационно-коммуникационных технологий на уроках русского языка. Сборник статей: «Современные исследования в области

преподавания иностранных языков в неязыковом вузе». – Выпуск IX. –Барнаул. - 2020. -146 с. – С. 40-51. ISSN 2410-1591

2. Чонмахмадова Г.Ш., Мирбобоева Б.М. О подготовке учителей к использованию современных технологий обучения в малокомплектных школах. Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ – амалӣ таҳти унвони «Инновации в образовании: философия, психология, педагогика» (10 декабри с. 2020). – Суми (Украина): 2020. Т. 2.– 304 с. С.22-28.

3. Чонмахмадова Г.Ш. Повышения квалификации учителя как важнейший фактор его профессиональной деятельности. Маводи конференсияи илмию амалии интернетӣ «Инноватсия дар соҳаҳои маориф, илм ва фарҳанг» Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ – амалии таҳти унвони «Инновации в сферах образования, науки и культуры» (30 январӣ с. 2021). – Казахстан (г. Нур-Султан): 2021. – 260 с. С.102-110.

4. Чонмахмадова Г.Ш. Формирование готовности будущих учителей русского языка к использованию инновационной педагогической деятельности. Маҷаллаи илмӣ - методӣ Донишгоҳи Динав «Предпринимательство и педагогика». Динав (Узбекистон), 2021. №2 (1). – 132 с. С.28-36.

5. Чонмахмадова Г.Ш. Повышения квалификации учителя как важнейший фактор его профессиональной деятельности. Маводи конференсияи илмию амалии интернетӣ «Инноватсия дар соҳаҳои маориф, илм ва фарҳанг» Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ – амалии таҳти унвони «Инновации в сферах образования, науки и культуры» (30 январӣ с. 2021). – Казахстан (г. Нур-Султан): 2021. – 260 с. С.102-110.

4. Абдуллозода М.И. (дар ҳаммуаллифӣ) Оценка деятельности студентов при изучении иностранного языка Маҷаллаи илмӣ Маводи Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ “Таҳқиқоти педагогӣ: мушкилот ва дурнамои он дар замони муосир” ПРМ-29 апрели соли 2021, саҳ. 310-314 0,3 ҷ.ч.

Конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи ”Некоторые проблемы преподавания русского языка, в рамках реализации “Государственной программы по совершенствованию преподавания и изучения русского и английского языков в республике Таджикистан за период до 2030 года” ДДХБСТ- март-2021 0,3 ҷ.ч.

Маҷаллаи Чонмахмадова Г. зерӣ унвони «Использование современных технологий обучения в вузе», ки дар Конференсияи илмӣ – амалӣ дар мавзӯи «Актуальные проблемы филологии и журналистики» дар Донишгоҳи славянии Россияву Тоҷикистон баргузӯр гардида, ҷоп шуд.

Аз мавриди муносиб истифода карда, тамоми ҳайати коллективи Пажӯхишгоҳро бо санаи таърихӣ, яъне 90 - солагии муассиса, ки бо санаи 32 – юмин солгарди Истиқлоли миллӣ рост меояд, табрику муборакбод гуфта, хоҳонам ки, парчами истиқлоли давлатӣ мо бо нуру зиёи аҳли маорифи мамлакат, омӯзгорони ботадбир, падару модарони меҳрубон ва ҷавонони бонангу номуси кишвар ҳамеша парафшон, сулҳу оромӣ, амниятгу суботи мамлакат бардавом ва Тоҷикистони азизӣ мо дар олам то абад чун диёри донишу адабпарвар машҳур бошад.

Бигзор ки, наврасону ҷавонони мо дониш, қобилият ва маҳорати хешро дар хамаи самтҳо инкишоф дода, ватани худро дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ намоянд, пешсаф бошанд ва ба сӯи ояндаи нек устуворона қадам гузоранд.

Адабиёт:

1. Аракин В.Д. Методика преподавания английского языка в VIII-X классах. – М.: Академия педагогических наук РСФСР, 1958.
2. Беляева Л. А., Иванова Н.В. Презентация Powerpoint и ее возможности при обучении иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 2008. № 4.
3. Заика Е.В. Комплекс интеллектуальных игр для развития мышления учащихся. Вопросы психологии №6, 1990.
4. Каримова И.Х., Шарифзода Ф., Негматов С. Актуальные проблемы поликультурного и полилингвального образования в РТ. Душанбе 2018. «Нигор».

5. Лутфуллоев М. Методҳои таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ/ Душанбе, 1986.
6. Лутфуллоев М. «Осор» - ҷ. 4, Душанбе – 2013. «Собириён. 513 сах.
7. Стронин М.Ф. Обучающие игры на уроке английского языка.

ТАКМИЛИ МУНДАРИЧАИ ТАҲСИЛОТ – САМТИ БУНЁДИИ ИСЛОҲОТ

Имомназаров Давлатназар

муовини сардори раёсати ташхис ва тақризи адабиёти таълимии
Пажӯишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш.Душанбе, к. А.Адхамов 11/2
idavlat@mail.ru

Аннотатсия: Дар мақола дар бораи тақвияти мазмуни таҳсилот дар мисоли нақшаи таълимии амалкунанда маълумот дода шуда, истифодаи роҳҳои самарабахши аз нигоҳи илмӣ асоснокӣ он дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, аз ҷумла, таълимгоҳҳои намуди нав маълумот дода шудааст. Дар баробари он, таваҷҷуҳи сарварони таълимгоҳҳо ба дастовард ва мушкилоти татбиқи ҷузъҳои таркибии пешбинишудаи нақшаи таълимӣ равона шудааст, ки дар тақмили сифати таҳсилот саҳми муносиб мегузоранд.

Калидвожаҳо: стандарт, таҳсилот, пешрафт, таълим, омӯзиш, таъғоҳӣ, базавӣ, заминаҳо, равия, сарборӣ, дастрасӣ, душворӣ.

Мундариҷаи таҳсилот (стандарт, нақшаю барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ) вобаста ба тағйир ёфтани сиёсати давлат дар соҳаи маориф, устувор гардидани иқтисодӣ, рушди илму техника, зуҳури илм, талаботи босуръат тағйирёбандаи бозори меҳнат, дархости хонанда, волидон, аҳли ҷомеа, мувофиқи мутобиқ намудани он ба талаботи муосир, меъёрҳои байналмилалӣ таҷдиди назар ва таҳия карда мешавад.

Дар шароити ислоҳоти соҳаи Вазорати маориф ва илм ба таҳияи стандарту барномаҳои таълимӣ дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим, бахусус, таҳсилоти фарогир (таҳсилот барои ҳама) таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамояд (стандарту барномаҳои фаннии солҳои 2014-2021), зеро муқаррароти стандартҳои мазкур то андозае ба ниёз ва дархости тамоми хонандагон, аз ҷумла болаёқат, аз таҳсил дурмонда ва дорои имконияти маҳдуд ҷавобгӯ мебошанд.

Зикр бояд кард, ки тағйир додани сиёсати давлат дар соҳаи таҳсилот танҳо яке аз сабабҳои ба тағйирот дучор гардидани мазмуни стандарту барномаҳои таълимӣ ба ҳисоб меравад. Сабабҳои зиёди дигаре низ вучуд доранд, ки онҳо ҳар як кишварро вобаста ба пешрафти илм, техникаю технология, афзудани иттилоот, тағйирпазирии бозори меҳнат, ниёз ва дархости хонандаю ҷомеа, мутобиқ ва мувофиқ намудан ба талаботи муосир, меъёрҳои байналмилалӣ ба тағйир додани мазмуни таҳсилот водор месозанд. Масалан, омӯзгорон дар раванди татбиқи стандарту барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии фанҳои мушаххас метавонанд дарёбанд, ки муқаррарот ва иттилооти муайяни ҳуҷҷатҳои зикргардида дар раванди омӯзиш ба хонандагон мушкилот бунёд месозанд, яъне хонандагон бо душворӣ моҳияти онҳоро дарк мекунанд ва, аз ин рӯ, пешниҳод ирсол мекунанд, ки омӯзиши минбаъдаи онҳо таҷдиди назар карда шавад.

Ҳамзамон қайд намудан зарур аст, ки Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси муҳтавои ҳуҷҷатҳоеро, ки мазмуни таҳсилотро муайян менамояд, ташкил медиҳад. Яке аз ин гуна ҳуҷҷатҳо “Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои таҳсили 2018-2019 ва солҳои минбаъда” (қарори МВМ ва ИҶТ аз 01.10.2018, 18/39 бо тағйироту иловаҳо) маҳсуб ёфта, он дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», “Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (тағйироту иловаҳо аз 25.09.2018, № 483), “Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (тағйироту иловаҳо аз 25.09.2018, № 484), дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маориф бо назардошти қонеъ сохтани ниёз ва дархост,

хусусиятҳои синнусолӣ ва равонии хонандагон, пешрафти илми муосир, талаботи педагогӣ, психологӣ, санитарӣ ва санитарӣ эпидемиологияи кишвар, рушди устувори ҷомеа, таъмини беҳдошти саломатии хонандагон таҳия гардидааст.

Бояд зикр намуд, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни *ифтихои Гимназияи №4 барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе дар Рӯзи дониш* (01.09.2021) қайд карда буданд: "...навсозии мазмуну мундариҷаи таҳсилот яке аз омилҳои асосии беҳтар гардонидани вазъи таълиму тарбия ба шумор меравад, ки тавассути стандартҳои давлатӣ, нақшау барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ роҳандозӣ карда мешавад. Яъне ба мазмуну мундариҷаи таҳсилот – стандарт, барномау нақшаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ бояд тағйирот ворид карда шуда, ташаккули хувияти миллӣ, ватандӯстӣ, арҷгузорӣ ба дастовардҳои замони истиқлол ва арзишҳои давлатдорӣ миллӣ ҳамчун масъалаи муҳимми таълиму тарбия дар маркази таваҷҷуҳ қарор дошта бошад" [7, с.7-8].

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир дар таҳия, мувофиқ ва мутобиқ намудани Нақшаи таълимӣ муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба талаботи замони муосир, ниёзу дархости хонанда, ҷомеа, талаботи бозори меҳнати рушдбанда дар шароити ислоҳоти соҳа, ворид сохтани тағйироту иловаҳо ба мундариҷаи таҳсилот (стандартҳои фаннӣ, нақшау барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ)-и ба ташаккули салоҳиятҳо нигаронидашуда тадбирҳои муайян андешида, олимон, коршиносон, кормандони раёсат ва шӯъбаҳои мориф, омӯзгорони эҷодкорро ба муҳокима ва таҳияи он (солҳои 2014-2020 ва он идома дорад), ҷалб кард. Баъди омӯзиш ва муайян намудани дастовард ва мушкилоти мундариҷаи таҳсилот, аз ҷумла самарабахшии Нақшаҳои таълимӣ солҳои охири муассисаҳои таълимӣ кишвар ва кишварҳои хориҷи дуру наздик баъзе тағйирот ба "Нақшаи таълимӣ муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои таҳсили 2018-2019 ва солҳои минбаъда" ворид карда шуданд, аз ҷумла соатҳои таълимӣ фанни табиатшиносӣ дар синфҳои ибтидоӣ (1,2,3), ки чанд сол пеш аз нақша бардошта шуда буданд, аз нав барқарор карда шуданд. Ворид намудани ин соатҳо, албатта, ба баланд гардидани сифати таҳсилот ва рушди андешаи хонандагон то андозае мусоидат карда тавонист. Баъзе тағйирот ба Нақшаи таълимӣ солҳои таҳсили 2018-2019 ва солҳои минбаъда", аз ҷумла барои таълимӣ фанни технологияи иттилоотӣ дар синфҳои 5-6 дар ҳаҷми 1 соатӣ бори аввал ворид гардиданд, ки омӯзиши онҳо дар шароити рушди босуръати техникаю технология, талаботи бозори меҳнат, тақмили зеҳни сунъӣ иқдоми арзишманд пазируфта мешавад.

Дар нақшаи мазкур номгӯи фанҳо, миқдори соатҳои таълимӣ дар давоми ҳафта, сол вобаста ба забони таҳсил барои ҳар як фанни таълимӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ нишон дода шудаанд. Тибқи нақша муассисаҳои таҳсилоти умумӣ имконияти тақсмоти дурусти соатҳои ҷудошударо дар асоси дифференциатсия ва вариантнокӣ дар давоми солҳои таҳсил дар сурати ташкили самараноки раванди таълим, фарогирии хонандагон ба фаъолияти мақсаднок бо назардошти баъзиборгирии қобилиятҳои инфиродӣ ва қонеъ сохтани тамоюли таълимӣ онҳо амалӣ карда метавонад.

Имрӯз нақшаи таълимӣ заминавӣ (Замимаи 1) асоси Нақшаи таълимӣ муассисаҳои таҳсилоти умумиро ташкил медиҳад ва он дар асоси талаботи Стандарти давлатӣ таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва стандартҳои фаннӣ таҳия гардидааст. Ҳаҷми сарбории хонандагон, ки дар Нақшаи таълимӣ мазкур вобаста ба зинаҳои таҳсилот ва забони таҳсил оварда шудаанд, дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, ҳадди ақали таълим пазируфта шуда таъмини риояи онҳо таҳти назорат қарор дода шудааст [4, с. 3].

Мақсади асосии Нақшаи таълимӣ мазкур, пеш аз ҳама, баланд бардоштани сифати таҳсилот, иҷрои талаботи стандарту барномаҳои таълимӣ дар гирифтани

донишҳои муосири назариявӣ ва амалӣ, ҷорӣ намудани таълими равиявӣ баъзан дар зинаи дуюм ва асосан дар зинаи сеюми таҳсилот бо назардошти таъмини таҳсилоти босифати ба тамоили хонанда нигаронидашуда, омодагии хонандагон ба таҳсилоти минбаъда дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ба амал баровардани дифференциатсияи таҳассусӣ дар зинаҳои мухталифи таҳсилот арзёбӣ мегардад. Албатта, дар ин самт таҳияи нақшаи муосири ташаккулдиҳанда ҳанӯз ҳам ба таҷдиди назари ҷиддӣ ниёз дорад.

Муассисаҳои таҳсилоти умумӣ новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ қори худро асосан аз рӯи Нақшаи таълимии дар замимаҳои 2,2.1,2.2,3,3.1,3.2,4,4.1,4.2 нишондодашуда ба роҳ мондаанд, ки ба шароити имконоти муассиса ва муқаррароти амалкунанда асосан ҷавобгӯ мебошад.

Нақшаи таълимии заминавии (замимаи 1) пешниҳодшуда баробарии муайян байни донишҳои *табиӣ риёзӣ* (116 соат -38.4%) ва *гуманитариро* бо баъзе бартарии донишҳои сикли фанҳои гуманитарӣ (145 соат- 48%) ва гурӯҳи фанҳои “Санъат” 17 соат- 5.6%,”Тарбияи ҷисмонӣ ва ОИХ”- 24 соат – 7.9% дар зинаи якум, дуюм ва сеюми таҳсилот то андозае таъмин менамояд. Ба таълими фанҳои гуманитариро ҷомеашиносӣ дар нақшаи таълимӣ (замимаи 1) бештар соатаҳои таълимӣ ҷудо карда шудааст (9.6%), ки он аз бартарии таҳсилоти ин фанҳо дар ду зинаи таҳсилот (якум ва дуюм) дарак медиҳад ва он ба андешаи қоршиносон (фанҳои гуманитариро ҷомеашиносӣ) аз он ҷиҳат қобили қабул доништа мешавад, ки маҳз фарҳанг ва маълумоти гуманитарӣ *асоси ташаккули шахсиятро* дар зинаҳои якум ва дуюми таҳсилот таъмин месозанд [4, С. 6-9].

Тавозуни соатаҳои нақшаи таълимии фанҳои *ҷамъиятию гуманитарӣ дар равияи умумӣ* нисбати фанҳои табиӣ математикӣ (синфҳои 5-9) аз 1,5 % (синфҳои таҳсилашон ба забони русӣ), 4,2% (синфҳои таҳсилашон ба забони тоҷикӣ) то 7,7% (синфҳои таҳсилашон ба забони узбекӣ, қирғизӣ ва туркманӣ) ташкил медиҳад.

Миқдори соатаҳои фанҳои табиӣ математикӣ дар синфҳои 10-11 (замимаҳои 4,4.1,4.2 *барои равияи умумӣ* яъне аксарияти қулли таълимгоҳҳои кишвар) дар *якҷоягӣ бо фанҳои технология* (меҳнат) тибқи нақша (33 соат- 48,5%) ва фанҳои ҷамъиятӣ-гуманитарӣ (29 соат- 42,6 %) - ро ташкил медиҳад. Фарқияти таълими фанҳои *табиӣ-математикӣ* дар замимаҳои нишондодашудаи зинаи сеюми таҳсилоти Нақшаи таълимии амалкунанда нисбати фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ *ҳамагӣ 5,9% -ро* бо бартарии андаки фанҳои мазкур ташкил медиҳад ва он, албатта, ба манфиати хонандагон ва ҷомеа хоҳад буд.

Тақсими соатаҳои таълимӣ дар дохили *равияи ҷамъиятию гуманитарӣ* (синфҳои 10-11) 36 соат (52,9%) ва барои таълими фанҳои табиӣ математикӣ 26 соат (38,2%) дар як ҳафта пешбинӣ гардидааст, ки тафовути он 14,7% (10 соат) таълими фанҳои ҷамъиятию гуманитариро дар як ҳафта ташкил медиҳад. Тақсими соатаҳои таълимӣ дар дохили *равияи табиӣ математикӣ ва техникӣ* бошад, 40 соат (58,8%) ва барои таълими фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ 22 соат (32,3%) дар давоми ҳафта ба нақша дароварда шудааст, ки аз бартарии 26,5%-и таълими фанҳои табиӣ математикӣ дарак медиҳад. Вале бояд зикр намуд, ки тавозуни тақсими нобаробари соатаҳои нақшаи таълимии ду равияи болозикр 8 соат (11,8%) -ро ташкил медиҳад.

Хуб мебуд, агар дар зинаи сеюми таҳсилот на камтар аз 60% - 70% - и соатаҳои нақша ба таълими фанҳои равиявӣ ҷудо карда мешуданд, зеро ин зинаи сеюми таҳсилот буда, ба он хонандагони дорои қобилиятҳои баланди зеҳнӣ фаро гирифта мешаванд ва таҳсил дар ин зина хеле ҷиддӣ, масъулиятнок, аз рӯи интиҳоби касб, шавқу завқи нисбатан баланд, қонъ намудани тамоили таълимии хонанда бояд сурат гирад ва натиҷаи он идома додани таҳсил дар муассисаҳои олии касбии ватанӣ ва хориҷи кишвар маҳсуб меёбад. Омӯзиши фанҳои ғайриравиявиро дар сурати зарурат хонандагони зинаи таҳсилоти мазкур метавонанд ба таври муваҷҷиба ва худомӯзӣ омӯзанд.

Албатта, зарурати муҳимияти омӯзиши фанҳои табиӣ математикӣ ва техникӣ дар шароити имрӯзаи таҳсилот ва рушди бемайлони техникаю технология, зуҳури

илм дар шароити гузариш ба кишвари саноатӣ ба маротиб афзудааст ва тавачҷуҳ зоҳир накардан ба он ба қафомонии бештари ин фанҳо дар таҳсилот ва рушди устувори минбаъдаи ҷомеа таъсири худро гузошта метавонад.

Аз ин рӯ, хуб мебуд, агар дар сурати бозбинӣ намудани Нақшаи таълимӣ инҳо ба назар гирифта мешуданд:

- зиёд намудани миқдори соатҳои таълими фанҳои табию математикӣ (техникӣ) бо назардошти баътиборгирии рушди пешрафти техникаю технология, зуҳури илм, талаботи бозори меҳнат, мавқеи фанҳои мазкур дар таъмини рушди устувори ҷомеа (албатта, на аз ҳисоби фанҳои дигар, балки аз ҳисоби зиёд кардани соатҳои ҳафтаинаи таълими ин фанҳо) ва ақалан то ба 10% расонидани фарқияти соатҳои таълимии фанҳои табию математикӣ, техникӣ дар равияи умумӣ (аксарияти хонандагони деҳот ба он фаро гирифта шудаанд);

- тавачҷуҳи бештар зоҳир намудан ба ташаккули маҳорати омӯзиш (мустақилона таҳти раҳнамоии омӯзгор дар раванди таҳсилот ва фориғ аз он), худомӯзӣ ва худташаккулдихӣ, иҷрои корҳои амалӣ тавассути воридсозии хонандагон ба фаъолияти баланди эҷодӣ (амалӣ), аз ҷумла илмию амалӣ, лоихавӣ, таҳқиқотӣ, корҳои амалию лабораторӣ) дар раванди таълим ва берун аз он;

- андешидани чораҳои муассир баҳри ба таълим дар равияҳо фаро гирифтани хонандагон, омӯзиш ва пешгирии сабабҳои омода нагардидани муассисаҳои таҳсилоти умумӣ (дар сурати мавҷуд будани ду ва зиёда синфҳои мувозӣ) ва баъзан аз мушкилот “гурехтани” баъзе сарварони таълимгоҳҳо дар ташкил ва ба роҳ мондани таълим дар равияҳо, бахусус, дар шароити деҳоти кишвар;

- ҷустуҷӯи роҳҳои дарёфти имкониятҳои кушодани гимназияю литсейҳои давлатӣ ва хусусӣ дар деҳоти кишвар дар шароити надоштани имконияти ташкили таълим дар равияҳо дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ (дар сурати мавҷудияти як синф);

Ҳамзамон, бо мақсади ба роҳ мондани фаъолияти пурсамар ва риояи талаботи ягона дар самти татбиқ дар дохили Нақшаи таълимии пешниҳодшуда инчунин нақшаҳои таълимӣ *барои литсей* дар синфҳои таълимашон ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, узбекӣ, қирғизӣ ва туркманӣ (замимаҳои 5,5.1,5.2,5.3,5.4,5.5,5.6,5.7,5.8), *нақшаҳои таълимии гимназия* (замимаҳои 6,6.1,6.2,6.3,6.4,6.5,6.6,6.7,6.8) ва нақшаҳои таълимӣ барои таълим дар *равияи ҷамъиятӣ-гуманитарӣ* (замимаҳои 7,7.1,7.2, *равияи табиӣ-математикӣ* (замимаҳои 8,8.1,8.2,8.3), *равияи технологӣ* (замимаҳои 9,9.1,9.2) ва дар дохили равия *зерравияҳои соҳавӣ* (филологӣ, таъриху ҳуқуқ, физикаю математика, биология ва география, химия ва биология, агротехнология, индустриалӣ-технологӣ) пешниҳод гардидаанд, ки баъзеи онҳо дар асоси таҷрибаи дигар кишварҳои хориҷи дуру наздик ба нақшаи мазкур дохил шудаанд ва мавриди татбиқ қарор доранд, ки истифодаи онҳо дар шароити кишвари мо асосан каноатбахш пазируфта мешавад [4, С. 8-9].

Гузашта аз ин, дар замимаҳои Нақшаҳои таълимии барои гимназияю литсейҳо пешниҳодшуда (замимаҳои 5.3,5.4,5.5,5.6,5.7,5.8,6,6.1,6.2,6.3,6.4,6.5,6,6,6.7,6.8) тавозуни соатҳои таълимии *литсей* дар синфҳои 5-9 (фанҳои дақиқ – **70 соат (48,9%)**) дар якҷоягӣ *бо фанни технология (меҳнат)* ва соатҳои *таълимии гимназия* (фанҳои гуманитарӣ **74 соат (51,7%)**) -ро ташкил медиҳад, ки фарқияти он аз таълим дар литсейҳо **4 соат (2,8%)** арзёбӣ гардида, дар шароити мунтазам тағйир ёфтани майлу рағбат ба омӯзиши фанҳои таълимӣ (интиҳоби касби оянда) ва гузоштани қадамҳои нахустини мақсаднок дар равона сохтани таълим ба шавқу завқ, қобилият ва қонъ сохтани тамоили таълимии хонандагон, бахусус, *дар синфҳои 5-6* то андозае ба танзим дароварда шудааст (нигаред ба ҷадвали 1).

Чадвали 1.

Чадвали

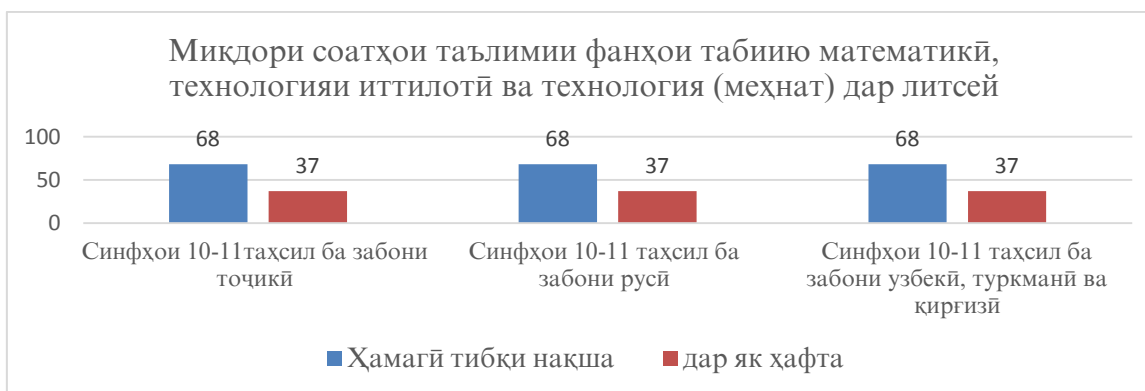
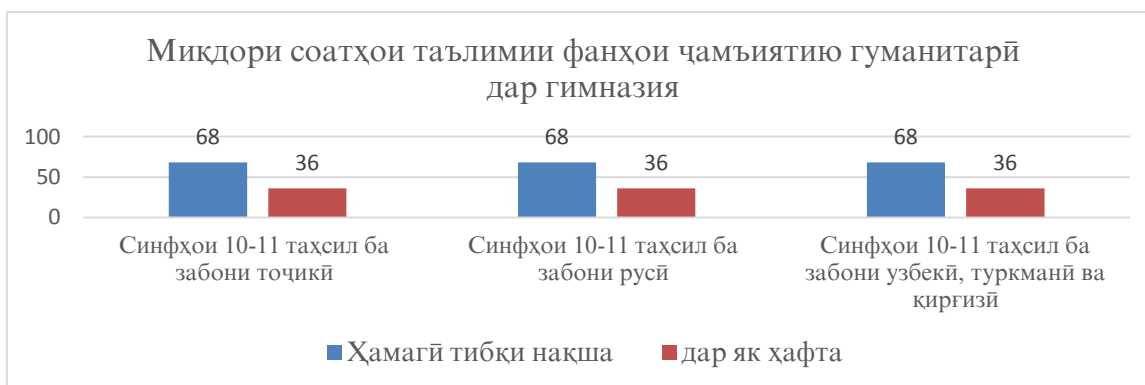
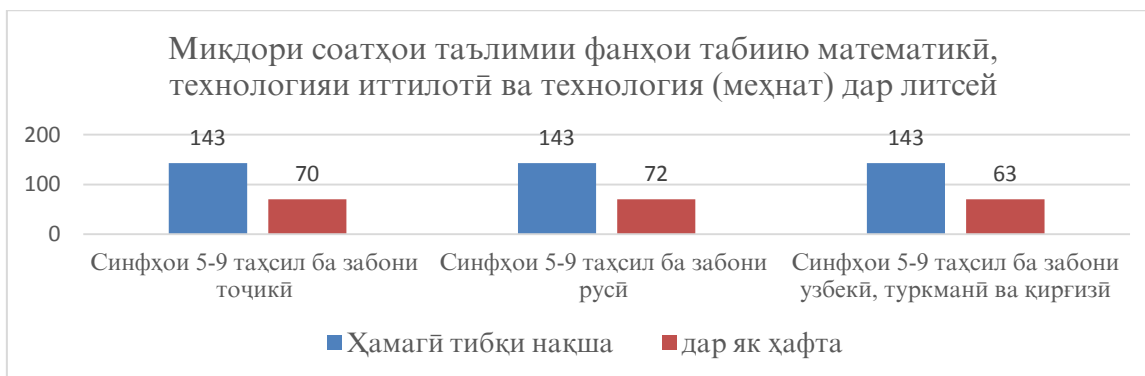
тавозуни соатҳои таълимии литсей ва гимназияҳо дар синфҳои 5-11

Синфҳо	Гимназия			Литсей			
	Миқдори соатҳои таълимии фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ			Миқдори соатҳои таълимии фанҳои табиӣю математикӣ, технологияи иттилоӣ ва технология (меҳнат)			
	Ҳамагӣ тибқи нақша	дар як ҳафта	% соатҳои нақша	Ҳамагӣ тибқи нақша	дар як ҳафта	% соатҳои нақша	Фарқият
Синфҳои 5-9 таҳсил ба забони тоҷикӣ	143	74 соат	51,7%	143	70 соат	48,9 %	- 2,8%
Синфҳои 5-9 таҳсил ба забони русӣ	143	74	51,7%	143	72 соат	50,3%	- 1,4%
Синфҳои 5-9 таҳсил ба забони узбекӣ, туркманӣ ва қирғизӣ	143	74	51,7%	143	63 соат	44 %	- 7,7 %
Синфҳои 10-11 таҳсил ба забони тоҷикӣ	68	36	52,9%	68	37	54,4%	+1,5%
Синфҳои 10-11 таҳсил ба забони русӣ	68	36	52,9%	68	37	54,4%	+1,5%-
Синфҳои 10-11 таҳсил ба забони узбекӣ, туркманӣ ва қирғизӣ	68	36	52,9%	68	37	54,4%	+1,5%-

Миқдори соатҳои Нақшаи таълимии амалкунанда (*қисми асосии нақшаи таълимӣ*), ки тибқи он таҳсил дар муассисаҳои таълимии намуди нав, аз ҷумла литсейҳо (синфҳои 10-11) ба роҳ монда шудааст, аз миқдори соатҳои таълим дар лисейҳо андак (1 соат) зиёдтар буда, фарқияти таълими фанҳои *табиӣ-математикӣ, техникӣ* дар замимаҳои нишондодашудаи нисбати фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ (гимназияҳо) *новобаста аз забони таҳсил 1,5%-ро* ташкил медиҳад. Бартарияти тавозуни соатҳои Нақшаи таълимии гимназияҳо (барои синфҳои 5-9) нисбати литсейҳо аз 1,4%(таҳсил ба забони русӣ), 2,8% (таҳсил ба забони тоҷикӣ) то 7,7% (таҳсил ба забони узбекӣ, туркманӣ ва қирғизӣ) - ро ташкил медиҳад.

Қайд намудан зарур аст, ки дар нақшаи таълими амалкунанда (*қисми асосии он*) барои гимназия аз 51,9 то 52,9% - и таълими фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ ва барои литсей аз 44 то 54,4%-и таълими фанҳои табиӣю математикӣ, технологияи иттилооти ва технология (маҳнат) пешбинӣ шудааст, ки он ҳатто 60%-и ҷамъи соатҳои нақшаи таълимро фаро намегирад.

Ҳамзамон қайд намудан зарур аст, ки дар шароити кунунӣ аксарияти таълимгоҳҳо ҳанӯз ба ҷалби хонандагон ба таълим дар гимназияю литсейҳо, фарогирӣ ба таълим дар равияҳо аз ҳар ҷиҳат омода нашудаанд, хусусан дар таълимгоҳҳои деҳот:

- **аввалан**, ҳанӯз омӯзгорон ва хонандагони муассисаҳои таълимӣ бо маводди зарурии таълим, барномаю китобҳои дарсӣ, ё илова ба онҳо бо назардошти гузариш ба муносибати босалоҳият ба таълим, истифодаи технологияи муосири таълим, пеш аз ҳама, бо сабаби нарасидани маблағи зарурӣ барои таъмини хонандагон бо маводи тақсимотӣ барои ҳар як дарс ва хонанда ва маводи ёрирасон барои омӯзгорон баҳри пешбурди таҳсилоти босифат аз рӯи замимаҳои пешниҳодшудаи нақшаи таълимии гимназия ва литсейҳо (зинаҳои дуюм ва сеюми таҳсилот) дар сатҳи диллоҳ таъмин нагардидаанд;

- **дуюм**, ҳанӯз ҳам вобаста ба ташкили таълим дар равияҳо дар *муассисаҳои таълимӣ* интихоб ва дастрас намудани маводди таълимӣ (интихоби мавзӯҳо, таҳияи барномаҳои таълим, нақшаи тақвимӣ, як қисми маводди таълимӣ барои омӯзиш) ба уҳдаи омӯзгорони фанӣ гузошта шудааст, ки он, пеш аз ҳама, ба фаъолияти омӯзгорон ва хонандагон мушкilotи иловагӣ (дарёфти мавод барои таҳияи барнома барои соатҳои иловагӣ аз рӯи равия) замъ менамояд, зеро на ҳамаи онҳо бо сабабҳои маълум маводди мазкурро дастрас ё таҳия карда метавонанд, бахусус, дар таълимгоҳҳои деҳот;

- **сеюм**, базаи моддию техникии аксарияти муассисаҳои таълимӣ, аз ҷумла, гимназия ва литсейҳо бою ғанӣ гардонидани нашудаанд, яъне кабинетҳои таълимии онҳо ҳанӯз бо таҷҳизоти зарурии замонавӣ мучаҳҳаз ниёз доранд, баҳусус, лабораторияҳо. Аз ин сабаб, новобаста ба он ки таълимгоҳҳои кишвар пурра дар соли таҳсили 2020-2021 аз тамоми ҷанҳои таълимӣ ба муносибати босалоҳият ба таълим гузашта бошанд ҳам, аммо имконияти воқеӣ барои таъмини истифодаи технологияи муосири таълим ва фарогирӣ ба фаъолияти пурсамару амалии хонандагон мувофиқи талаботи замони муосир фароҳам оварда нашудааст (*мониторинги вазъи кабинетҳои мучаҳҳази таълимӣ, мушоҳидаи дарсҳо, суҳбат бо омӯзгорон, натиҷаи пурсишномаҳо*);

- **чорум**, дар солҳои охир дар бисёр таълимгоҳҳои намуди нав (литсей, гимназия, муассисаҳои таълимии алоҳида) миқдори синфҳои мувозӣ (паралелӣ) хеле зиёд гардидааст, баъзан миқдори онҳо то ба 9-10 адад расонида шуда, шумораи зиёди хонандагон дар онҳо ба таҳсил фаро гирифта шудаанд ва ин омил тафовути онҳоро аз муассисаҳои таҳсилоти умумӣ қариб аз байн бурдааст (тафовут асосан дар маблағгузорӣ боқӣ мондааст);

- **панҷум**, имрӯз таълимгоҳҳои мазкур ҳам ба захираи кадрӣ дорои нерӯи баланди касбӣ (амалгаро), салоҳияти пешбурди фаъолияти пурсамар (бо истифода аз технологияи муосири таълим) ва ҳам ба хонандагони дорои қобилияти баланд ва ҷавабдодаи зеҳнӣ ниёз доранд. Омӯзгорон дар раванди дарсҳо дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим ба ҷойи қоидаомӯзӣ ба хонандагон бояд дар рушди маҳорати илмомӯзӣ, ташаккули салоҳиятҳои асосӣ ва ғайри онҳо расонанд, онҳоро ба олами андешаҳо ворид ва водор созанд, ба вачд оранд, ба фаъолияти баланди иҷроӣ корҳои амалӣ фаро гиранд;

- **шашум**, аксарияти муассисаҳои таълимӣ, аз ҷумла литсейу гимназияҳо дар ду басти фаъолият менамоянд, ки чунин тарзи кор ба ташкили корҳои иловагии беруназсинфии таълимӣ ва тарбиявӣ, машғулият аз рӯйи шавқу ҳавас, тамоили таълимии хонандагон ва сифати иҷроӣ онҳо таъсиргуздор хоҳад буд. Масалан, таҳқиқот нишон медиҳад, ки фаъолияти муассисаи таълимӣ дар ду басти корӣ ташкил ва гузаронидани корҳои иловагӣ ва нигаронидани раванди таълимро ба тамоили таълимии хонандагон мураккаб ё ғайримқон мегардонад;

- **ҳафтум**, таълим дар литсей ва гимназияҳо, пеш аз ҳама, ба рушди қобилияти зеҳнӣ, қонеъ сохтани шавқу завқ, таъмини тамоили таълимии хонанда, фарогирии хонандагон ба корҳои амалӣ, лабораторӣ, озмоишӣ, лоиҳавӣ, илмию таҳқиқотӣ (хусусан дар зинаи сеюми таҳсилот) ва дар маҷмӯъ омода намудани хатмкунандагони таълимгоҳҳо ба талаботи бозори меҳнат нигаронида мешавад.

Гузашта аз ин, дар Нақшаи номбурда соатҳои таълимӣ на аз рӯйи таълим дар равияҳо, балки аз рӯйи намуди таълимгоҳ (гимназия, литсей...) ҷудо шудаанд, ки дар шароити кунунӣ то андозае мувофиқи мақсад арзёбӣ мегардад ва хуб мебуд, агар мувофиқи шароити имконият ба бою ғанӣ гардонидани базаи моддию техникаӣ, захираи кадрӣ ва омода намудани шароити имкониятҳои истифодаи технологияи муосири таълим дар ин намуди таълимгоҳҳо тавачҷуҳи бештаре зоҳир мегардид. Албатта, бо дарназардошти хусусиятҳои таълим, баъътиборгирии риояи тавозуни соатҳои таълимӣ, ҷудо намудани муассисаҳои таълимӣ ба гимназияю литсей мувофиқи мақсад арзёбӣ мегардад (Мисалан, гимназия иҷроӣ барномаҳои асосии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ососӣ, миёнаи умумӣ ва омодагии иловагӣ (омӯзиши чуқур)-ро аз рӯйи ҷанҳои равияи гуманитарӣ ва литсейҳо аз рӯйи ҷанҳои техникаӣ ё табиӣ ба роҳ мемонанд.

Қобили қайд аст, ки дар ҳар сурат таҳияи нақшаи таълимӣ барои *гимназия ва литсейҳо ҳам*, пеш аз ҳама, нигаронидани омӯзиши ҷанҳои мушаххас ба қобилият, шавқу завқи хонандагон дар сурати доро будани муассисаи таълимӣ ба заминаи хуби таълимӣ, базаи моддӣ – техникаӣ, захираи кадрӣ арзёбӣ мегардад. Аз ин рӯ, хуб мебуд, агар *вақолати таҳияи нақшаҳои таълимӣ ба ҳуди гимназия ва литсейҳо* дода мешуд (мисли солҳои пешин) ва онҳо вобаста ба қобилияти зеҳнӣ, тамоили таълимии

хонандаи инфиродӣ, шароиту имконияти мушаххас ва омодагии базаи моддию техникӣ ва нерӯи кадрӣ хеш онро таҳия менамуданд. Зеро, **аввалан**, тартиби тасдиқи нақшаҳои таълимӣ таълимгоҳҳои номбурда дар Нақшаи мазкур мувофиқи муқаррароти амалкунанда пешниҳод карда шудааст. Масалан, Нақшаҳои таълимӣ муассисаҳои таҳсилоти умумӣ (гимназия, литсей, муассисаҳои таълимӣ муштарак, дигар намуди муассисаҳои мақоми ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ, таълимгоҳҳои умумӣ сохтори донишгоҳу донишкада ва муассисаҳои таълимӣ ғайридавлатӣ (хусусӣ)-ро Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, раёсат ва шӯбаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳои ба онҳо вобасташуда тасдиқ менамоянд ва муқаррароти мазкур имконияти назорати дурусти таҳияи нақшаҳои таълимӣ онҳоро пурра таъмин месозад. **Дуҷум**, дар шароити устувор гардидани иқтисодии кишвар, рушди илм, техникаю технология, афзудани нерӯи кадрӣ мустақилият ва масъулияти бештарро дар таҳия ва татбиқи Нақшаи таълимӣ, аз ҷумла, интиҳоб ва таҳияи он ба худи муассисаҳои таълимӣ додан зарур аст, зеро он яке аз талабот ва навгонии замони муосир шуморида мешавад [5,С.6] (*нигаред ба муқаррарот ва имконияти интиҳоб, таҳияи нақшаи таълимӣ кишварҳои хориҷи наздик ва дур, аз ҷумла Федератсияи Россия*).

Мушкилоти дигари татбиқи Нақшаи таълимӣ мазкурро *интиҳоб ва ташкили таълим дар равияҳо, аз ҷумла, равияи табию математикӣ* ташкил медиҳад, ки имрӯз масъулини раёсату шӯбаҳои маориф ва ҳам директорони таълимгоҳҳо дар маҳалҳо бояд роҳҳои ҳалли мусбӣ онро ҷустуҷӯ ва дарёфт намоянд, зеро **аввалан**, он барои гузариш аз мамлақати аграрӣ ба саноатӣ заминаи устувор фароҳам меорад, **дуҷум**, натиҷаи омӯзиш дар равияҳо, аз ҷумла табию математикӣ дар рушду нумӯи кишвар ва дарёфти ҷойи корӣ дар шароити талаботи бозори меҳнат ба хатмкунандагон заминаи мусоиди бештар бунёд месозад ва, **сеюм**, ширкати муваффақонаи онҳоро дар олимпиадияҳои байналмилалӣ бештар таъмин месозад.

Ҳамзамон. омӯзиш, мушоҳида ва таҳқиқот нишон медиҳанд, ки фарогирии хонандагон ба таълим дар равияҳо (аз нигоҳи қобилият, шавқу завқ ва тамоили таълимӣ) дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ҳанӯз ба таври ҷиддӣ ба роҳ монда нашудааст (гарчанде ба он дар солҳои охир таваҷҷуҳи андак бештар зоҳир карда шудааст). Албатта, дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим фарогири ба таълим аз рӯйи майлу рағбати омӯзиши дақиқи фанҳои мушаххаси интиҳобгардида ва тавассути он гузоштани заминаи устувор баҳри омода намудани шогирдон ба таҳсили муваффақона дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар, хориҷ аз он ва дар маҷмӯъ омода намудани хонандагон *ба дарёфти мавқеи хеш дар ҳаёт*, бахусус, дар зинаи сеюми таҳсилот бояд ба таври ҷиддӣ таҳти назари сарварон ва омӯзгорону волидони хонандагон қарор дошта бошад.

Таҳлилҳо инчунин нишон медиҳанд, ки баъзе мушкилоти интиҳоб ва роҳандозии таълим дар равияҳо, бахусус фанҳои табиатшиносию дақиқ инҳоянд:

- баъзе раёсат, шӯбаҳои маориф ва директорони таълимгоҳҳо, бахусус, таълимгоҳҳои деҳот вобаста ба шароит ва имконот роҳҳои ташкили таълим дар равияҳоро ҳанӯз ҳам дарёфт накардаанд;
- омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ баҳри ба роҳ мондани таълими босифат дар равияҳо ба манбаъҳои иттилоотии илмӣ, методӣ ва таълимӣ иловагии замонавӣ, аз ҷумла, моделҳои таълим, китобҳои дарсии муосир (диққатҷалбкунанда, ташаккулдиҳанда ва ба худомӯзӣ водоркунанда), маводди иловагии ёрирасони аёнӣ ва техникӣ, хонандагон бошанд, бо китобҳои дарсӣ, маводди иловагии тақсимотӣ, дастрасӣ ба иттилооти иловагии муосир барои иҷро намудани корҳои фардӣ дастаҷамъона дар шароити таълим дар равияҳо ниёздоранд;
- ҳавасмандии нокифояи роҳбарони иттиҳодияҳои методии омӯзгорони фанӣ таълимгоҳҳо дар дарёфти роҳҳои ҳалли мушкилот ва расонидани кумак ба омӯзгорони фанӣ, аз ҷумла, дар таҳияи нақша, ба роҳ мондани таҳсилоти босифат дар равияҳо (дарҳости омӯзгорон ва роҳбарони иттиҳодияҳои методӣ);

- дар курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф мавҷуд набудани барномаҳои омӯзишии роҳбарони иттиҳодияҳои методии омӯзгори фаннӣ, аз ҷумла бо назардошти таълимдар равияҳо.

Дар “Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 ва солҳои минбаъда” миқдори соатҳои қисми иловагии нақшаи таълимӣ (*маблағгузори аз ҳисоби падару модарон*) барои се зинаи таҳсилот нишон дода шудааст ва ташкилу гузаронидани онҳо бо хоҳиши падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда) ва майлу рағбати хонандагон дар асоси шартнома амалӣ мегардад, пешбинӣ гардидааст. Машғулиятҳои мазкур тавассути таҳияи барномаҳои алоҳидаи таълимии мушаххаси фанҳое, ки дар стандарти давлатии таҳсилот нишон дода нашудаанд ва ё омӯзиши амиқи мавзӯҳо аз рӯи фанҳои алоҳидаи дар нақшаи таълимӣ овардашуда дар доираи талаботи қонунгузори пешбинӣ шудаанд, дар муассисаҳои таҳсилоти алоҳида ба роҳ монда мешаванд. (*албатта, хуб мебуд, агар дар оянда номгӯи асосии фанҳое, ки барои қисми иловагии нақшаи таълимӣ пешниҳод мегардад, дар стандарти давлатии таҳсилот нишон дода мешуд*). Зеро, он, **аввалан**, дар татбиқи амалии сиёсати давлат дар соҳаи маориф заминаи устувор гузошта метавонад. **Дуюм**, вобаста ба талаботи замон, ниёзу дархости хонандагон, рушду пешрафти ҷомеа, интиҳоб ва таълими иловагии фанни мушаххаси асосӣ (бунёдӣ) дар қаламрави кишвар ба танзим дароварда мешуд. **Сеюм**, сифати барномаҳои таълими фанҳои мушаххаси қисми иловагии нақшаи таълимии пешниҳодшуда, сатҳи мувофиқати онҳо ба талаботи ҷомеа ва замон мавриди омӯзиш ва хулосабарории мутахассисон қарор дода мешуд.

Бояд зикр намуд, ки миқдори соатҳои қисми иловагии нақшаи таълимӣ дар асоси Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва “Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 ва солҳои минбаъда” дар синфҳои 1-4- дар як ҳафта 4 соат, дар синфҳои 5-9 ва 10-11 то 8 соатро ташкил медиҳад [1, С. 4-6].

Ба манфиати кор мебуд, агар таълимгоҳҳои кишвар гузаронидани таълими иловагиро бо назардошти хусусиятҳои синнусолӣ, талаботи санитарӣ-эпидемиологӣ, психологӣ, **аввалан**, баъди истеъмоли ғизои нисфирӯзӣ ва истироҳат, сайругашт дар ҳавои тоза, бозӣ, машғулиятҳои варзишӣ ва ғайра ба нақша мегирифтанд. **Дуюм**, чадвали гузаронидани онҳоро бо назардошти нақшаҳои фардии фаъолияти беруназсинфӣ хонандагон (иштирок дар кори маҳфилҳои фаннӣ, варзишӣ, фаъолияти якҷояи лоиҳавӣ, қонеъ сохтани тамоили таълимии хонандагон ва ғайра) тартиб медоданд. **Сеюм**, хотирнишон бояд сохт, ки ба хонандагони зинаҳои якум ва дууми таҳсилот (синфҳои 1-4 ва 5-6-7) супоришҳои зиёди хонагии ҳаҷман калон ва душворфаҳми зиёд тавсия дода намешавад.

Гузашта аз ин, ба эътибор гирифтани иҷрои вазифаҳои хонагии ҳаррӯзаи хонандагон, ки вақти муайяни онҳоро мегиранд, низ амри зарурист. **Чорум**, дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим аз синфи 1 сар карда, фаъолияти хонандагон дар баробари корҳои фардӣ ва дастаҷамъона, кор дар ҷуфтҳо ва гурӯҳҳои хурд ва калон таҳти роҳбарӣ ва назорати омӯзгор дар раванди таълим, пеш аз ҳама, ба ташаккули маҳорати омӯзиши мустақилона, худомӯзӣ ва худташаккулдихӣ тавассути иҷрои супоришҳои фаъолу гуногунпахлӯ равона мегардид, *на ба “бодикқат” гӯш кардан, нақл ва хулосаи омӯзгорро оид ба ин ё он мавзӯ шунидан ва дар дарсҳои зиёди иловагии қолабӣ, якнавохт ва якранга иштирок кардан (Д.И.)*.

Мушкилоти дигари татбиқи “Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 ва солҳои минбаъда”, ки ба баланд бардоштани сифати таҳсилот ва рушди салоҳиятҳои асосии хонандагон метавонад монеа бунёд созад, ин аз меъёр зиёд будани миқдори синфҳои мувозӣ (8-10 синфӣ) ва шумораи хонандагон дар синфҳо, бештар он ба литсейу гимназияҳо хос мебошад. Дар солҳои охир, аз ҷумла соли таҳсили 2021-2022 дар таълимгоҳҳои алоҳида (синфҳо) ин шумора ба 40-45 расонида шудааст. Гарчанде миқдори

хонандагони дорой қобилияти муқаррарӣ ва суҷхони ин таълимгоҳҳо кам нестанд (*нигаред ба омори пешрафти таълимии аксари хонандагони ин таълимгоҳҳо*). Ва он дар солҳои охир бештар ба таълимгоҳҳои намуди нави давлатӣ (литсейу гимназияҳо...) ва муассисаҳои таҳсилоти умумии алоҳида тааллуқ дорад. Баъзе сарварони гимназия ва литсейҳо, ки миқдори синфҳои мувозӣ ва шумораи хонандагони синфҳои онҳо аз меъёр хеле зиёд мебошанд, онро ба “*рақобатпазир*” будани муассисаҳои хеш мансуб медонанд. Ҳоло он ки теъдоди зиёди муассисаҳои номбурда (литсейу гимназияҳои давлатӣ) дар заминаи собиқ муассисаҳои таҳсилоти умумӣ таъсис дода шудаанд ва дар баъзе ҳолатҳо он боиси муҳочирати дохилӣ ва сарсонӣ саргардон гардидани хонандагону волидонии гирду атрофи ин муассисаҳои таълимӣ гардидааст (солҳои пешин ин таълимгоҳҳо барои хонандагони ин маҳалҳо сохта шудаанд (хулосаи омӯзгорон ва падару модарон).

Сабабҳои воқеии ба вучуд омадани ин ҳолатҳо асосан омилҳои зерин ба ҳисоб мераванд:

- мавқеи нокифояи раёсат ва шубҳаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳо дар риояи талаботи “Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 ва солҳои минбаъда” дар самти гурӯҳбандӣ кардани хонандагони синфҳои миқдоран зиёд ба синфҳои мувозӣ, зергурӯҳҳо, аз ҷумла, дар литсейу гимназияҳо ва ғайра;
- нарасидани синфхона ва ҷойи нишаст (МТМУ) ва аз тарафи дигар риоя накардани муқаррароти Низомнома, Оинномаи муассисаи таълимӣ (қисми 2 банди 28 Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҚҲҚТ аз 01. 06.2016, №237), ки тибқи он шумораи хонандагон дар синфхонаҳои муассисаҳои таҳсилоти умумӣ 25 нафар муайян карда шудааст”[6, 101];

Ҳамзамон, мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки *бо сабаби нарасидани синфхонаҳо, фаъолият дар 2-3 баст* ва “сабабҳои дигар” дар баъзе муассисаҳои таҳсилоти умумӣ хонандагон *ба зергурӯҳҳо* на ҳамеша ҷудо карда мешаванд, гарчанде дар қисми 2 банди 32-и Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст, ки дар сурати зиёд будани шумораи хонандагони синф дар муассисаҳои таҳсилоти умумии шаҳр аз 25 нафар ва деҳот аз 20 нафар ҳангоми гузаронидани машғулиятҳо аз фанҳои забони давлатӣ дар синфҳои 2-11, забони русӣ дар синфҳои 2- 11, забони хоричӣ дар синфҳои 3-11, технология дар синфҳои 5-11, технологияи иттилоотӣ дар синфҳои 7-11 ва дар машғулиятҳои амалии фанҳои, ки Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи нақшаи таълимӣ муайян мекунад, ба зергурӯҳҳо ҷудо кардани синф иҷозат дода мешавад, аммо сабабҳои ҷудо накардани он ба сифати таҳсилот, идораи фаъолияти самарабахши хонандагон таъсири худро гузоштааст [4,С.4-5].

Бояд зикр кард, ки нақшаи таълимии амалкунанда ва тағйироту иловаҳои ба тозагӣ ба он воридгардида нисбати нақшаҳои дигари амалкардаи солҳои пешин (2008-2009, 15-2020) ба хонандагон имконияти бештар зимни интиҳоби озоди равияҳо, таҳсил дар гимназия ва литсейҳо, муассисаҳои таълимии муштарақ ва дигар намуди муассисаҳои таълимӣ таъмин месозад.

Гузашта аз ин, дар нақшаи мазкур барқарор намудани омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ (дар синфҳои 1,2,3,4) мисли солҳои пешин, ворид намудани намудани омӯзиши *Технологияи иттилоотӣ* дар синфҳои 5-6 аз ҷониби хонандагон, волидон ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар иқдоми муфид пазируфта шуда, он, *аввалан*, то андозае ба коҳиш додани таносуби омӯзиши фанҳои дақиқ нисбат ба фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ ва то андозае ба баробар намудани ҳаҷми сарбории ҳафтаинаи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса бо мамлакатҳои Аврупо, Руссия ва дигар давлатҳо мусоидат карда тавонист. *Дуюм*, таълими фанҳои *Технологияи иттилоотӣ* имконияти рушди қобилиятҳои зеҳнӣ ва ташаккули салоҳиятҳои техникӣ, баҳусус, тафаккури мантиқӣ ва фарҳанги техникӣ хонандагонро афзун хоҳад намуд.

Бояд зикр намуд,ки дар Нақшаи таълимии амалкунанда таҳсил дар *литсейу гимназияҳо дар зинаи якуми таҳсилот* (синфҳои 1-4) муайян шудааст, ки тақсимооти соатҳои таълимии онҳо тибқи Нақшаи таълимӣ (замимаҳои 5,5.1,5.2, 6,6.1,6.2) пешбинӣ гардидааст, аз замимаҳои 2,2.1,2.2 нақшаи таълимӣ (барои зинаи якуми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ-равияи умумӣ) ягон тафовуте надорад ва зарурати ҷой додани замимаҳои нақшаи таълимии муассисаҳои мазкур шарҳ дода нашудааст [4,С. 13-45]. Ба фикри коршиносон, муҳаққиқон, омӯзгорон замимаҳои 5,5.1,5.2, 6,6.1,6.2)- ро таҷдиди назар намудан аз аҳаммият ҳолӣ нахоҳад буд.

Зикр намудан ба маврид аст, ки Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон *вазъи системаи таҳсилоти кишварро (аз ҷумла вазъи таълими фанҳои алоҳида ё гурӯҳи фанҳо)* мавриди омӯзиш, таҳлил ва хулосабарорихо қарор додааст, ки он, **аввалан**, ба муайян намудани сифати таҳсилот, сатҳи дониш,маҳорат ва малакаи воқеии хонандагон равона гардидааст. **Дуҷум**, омӯзиш, мушоҳида, таҳқиқ ва таҳлили вазъи сифати таҳсилот аз ҷониби барномаҳои гуногуни миллӣ ва байналмилалӣ (шарикони рушд) низ идома ёфта, баҳри бартарафсозии мушкилоти муайянгардидаи он тадбирҳои мушаххас андешида шуда истодаанд. **Сеюм**, бояд зикр намуд,ки барқарор намудани давомнокии соли таҳсил ва то 01 июн овардани он аз тарафи тамоми кишрҳои ҷомеа хуш пазируфта шуда, то ба 25 май овардани онро (мисли солҳои пешин) тамоми тарафҳои ба таълиму тарбия фарогир ҷонибдорӣ менамоянд (*назари сарварон, омӯзгорон, хонандагон, волидон*).

Албатта, сатҳи нокифояи сифати таҳсилот, дараҷаи дониш, малака, маҳорати хонандагонро танҳо тавассути мактабу омӯзгор ва зиёд намудани миқдори ҳафта, соатҳои таълимӣ, соли таҳсил, сарбории ҳаррӯзаи хонандагон бартараф сохтан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, дар шароити ислоҳоти соҳа, воридшавӣ ба низомии таҳсилоти ҷаҳонӣ, бештар рӯ овардан ба ташаккули салоҳиятҳои бунёдӣ ва фанӣ, тақмили маҳорати омӯзиши хонандагон, мустақилият дар омӯзиш, бедор намудани шавқу завқи худомӯзӣю худташаккулдихӣ, нигаронидани раванди таълим ба тамоили таълимӣ, рушди касбияти омӯзгорон, кам намудани миқдори хонандагон дар синфхонаҳо дар солҳои минбаъда, муҷахҳазгардонии кабинетҳои таълимӣ, ҳамкориҳои судманди мактаб, оила ва ҷомеа ва ғайра омили муҳим пазируфта мешаванд.

Натиҷаи омӯзиши мулоҳизаю андешаҳои коршиносони соҳа, омӯзгорони эҷодкор, сарварони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, падару модарон ва хонандагон оид ба сифат ва вазъи татбиқи “Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои таҳсили 2018-2019 ва солҳои минбаъда” аз инҳо иборатанд (натиҷаи пурсишномаҳо):

- гурӯҳи коршиносон, олимон ва омӯзгорон ибраз медоранд,ки миқдори омӯзиши соатҳои фанҳои табиатшиносию дақиқ дар нақшаи таълимӣ зиёд карда шавад;
- миқдори муайяни коршиносон, олимон, омӯзгорону волидон хоҳиш доранд,ки таълими фанни *Технологияи иттилоотӣ* дар синфҳои 3-4, *ҳафтае як соат* ҳамчун фанни алоҳида ба нақшаи таълимӣ ворид карда шавад;
- теъдоди муайяни коршиносон, омӯзгорон, сарварони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, падару модарон дархост менамоянд, ки синфҳои дорои 40 нафар хонандагон ҳатман ба синфҳои мувозӣ ҷудо карда шаванд;
- теъдоди муайяни коршиносон, омӯзгорон, сарварони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, падару модарон пешниҳод менамоянд, ки ба зергурӯҳҳо ҷудо намудани хонандагон тибқи муқаррароти амалкунанда дар таълимгоҳҳо, баҳусус дар синфҳои хатмкунанда (синфҳои 9-11) дар шароити нарасидани ҷойи нишаст ба таври ҳатмӣ таъмин карда шавад.

Феҳристи манобеъ

1. Қарори Ҳукумати ҶТ дар бораи «Стандарти давлатии таҳсилоти умумӣ дар ҶТ», № 494 аз 1.08.2015. «Ахбороти Вазорати маорифи ҶТ». – Душанбе: 2015, с.123-130.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф».- Душанбе: 2013,

3. Луговская И. Р. Школьное обязательное образование Северных стран. Архангельск: Изд-во ПГУ, 2001. 96 с.
4. Нақшаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 ва солҳои минбаъда” (қарори МВМ ва ИҶТ аз 01.10.2018, 18/39)
5. Нақшаи таълимии федералии заминавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Федератсияи Россия барои солҳои 2018-2019.-Москва: 2018(ФММ ИФР аз 12.05. 2018, № 27025)
6. Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҚҶҶТ аз 01. 06.2016, №237). «Ахбороти Вазорати маорифи ҶТ». – Душанбе: 2015, с.101.
7. Суханронии Президенти кишвар зимни ифтитоҳи Гимназияи №4 барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе дар Рӯзи дониш 1.09.2021. ш.Душанбе. саҳ. 7-8.

РОҲҶОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ТАЪЛИМ БО ИСТИФОДА АЗ ТЕХНОЛОГИЯҶОИ ПЕДАГОГӢ

**Иматзода Л.М. – д.и.п, профессор,
Палавонов А. М. -
унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф
ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ**

***Аннотатсия:** Дар ин мақола истифодаи технологияҳои гуногуни муосири педагогӣ дар дарсҳои таърихи халқи тоҷик, усулу методҳои фаъоли таълим, зарурати татбиқи онҳо дар системаи таълими муосир, инчунин таъсири онҳо ба самаранокии раванди таълим, тавачҷӯи хонандагон ба фанни таърихи халқи тоҷик мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар бораи натиҷаҳои кор оид ба истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ ва унсурҳои онҳо дар раванди таълим хулосаҳо бароварда шудаанд.*

***Вожаҳои калидӣ :** технологияи муосир, технологияи тарроҳӣ , таълими интерактивӣ , технология барои рушди тафаккури интиқодӣ , технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ , технологияи модуль , усулу методҳои фаъоли таълим.*

«Вақте мо дар бораи тарбияи наслҳои нав - ояндаи миллат сухан меронем, фаромӯш набояд кунем, ки онҳо бояд дар мактабҳои бо таҷҳизоти замонавӣ, аз ҷумла компютер мучаҳҳазшуда таҳсил намоянд».

Эмомалӣ Раҳмон

Ҳамагӣ якчанд сол қабл касе тасаввур карда наметавонист, ки инсоният дар остонаи давраи нави инкишоф тамаддуни иттилоотӣ қарор мегирад. Дар ҷомеаи иттилоотӣ фаъолияти ҳар фард ва гурӯҳ бештар ба қобилияти аз худ кардани иттилоъ ва самаранок истифода бурда тавонистани он вобаста мегардад. Истифодабарии технологияҳои муосири педагогӣ дар раванди таълиму тарбия дар низомии маориф барои навсозӣ ва беҳтар намудани самаранокии таҳсилот нақши муҳиму аввалиндарачаро иҷро мекунад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тағйироти фаромарзии дар ҷомеаи ҳозираи ҷаҳонӣ баамаломадаро таҳлил намуда, дар Паёми солонаи худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (4-уми апрели соли 2003) қайд карда буданд: «Вақте мо дар бораи тарбияи наслҳои нав - ояндаи миллат сухан меронем, фаромӯш набояд кунем, ки онҳо бояд дар мактабҳои бо таҷҳизоти замонавӣ, аз ҷумла компютер мучаҳҳазшуда таҳсил намоянд». Инчунин қарори раиси шаҳри Душанбе (аз 22 феввали соли 2018, №122) дар бораи «Барномаи амалӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ -коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии шаҳри Душанбе барои солҳои 2018-2022», қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуҷҷатҳои электронӣ”, “Дар бораи иттилоот”, “Ҳукумати электронӣ”, Барномаи рушди иноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020”... мусоидат менамояд. Ин иқдом ба талаботи иҷтимоию иқтисодии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ буда, диққатро ба рушди ихтироъкорӣю навоарӣ дар муассисаҳои ҷумҳурии азизамон равона мекунад. [18, С. 8].

Таҳсилоти муосир дар шароити пурталотуми ҷаҳонишавӣ технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ,ба монанди интернет, пешрафти бесобиқа пайдо кардааст.Албатта, рӯй овардан ба технологияи муосир аз ҷумлаи талаботи ҷаҳонишавӣ аст ва таҷриба нишон медиҳад, ки барои истифодаи самаранок ва оқилонаи воситаҳои электроники ахбор комёб шудан дар ин самт бидуни кадрҳои болаёқат ва мутахассисони варзида ғайриимкон аст.Ҳукумати кишвар давоми якҷанд соли охир барои ворид намудани технологияи компютерӣ ба муассисаҳои таълимӣ ва амалӣ намудани Барномаи давлатии компютерикунонии мактабҳои таҳсилоти умумии кишвар таваччуҳи зиёд дорад, зеро дар асри технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ роҳҳои аз бар намудани дониш бо усулҳои муосир қулай ва осон аст. Ин иқдом аз ҷумлаи ҳадафҳои стратегии Ҳукумати кишвар дар соҳаи маориф мебошад, ки ҳамасола дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ муваффақона амалӣ мешавад. Роҳбари давлат Эмомалӣ Раҳмон борҳо таъкид намудаанд, ки тақозои замони ин аст, ки сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ бояд пайваста боло равад ва он ба талаботи таҳсилот дар кишварҳои пешрафта ва бозори меҳнати ватаниву ҷаҳонӣ ҷавобгӯ бошад. Дар ин радиф, вазифаи ҳар як шахси солимфикру огоҳ ба хонандагон талқин намудани омӯзиши илму дониш, касбу ҳунар, забон ва дар навбати аввал ба дараҷаи аъло донишҷӯи забони давлатӣ , инчунин забонҳои хориҷӣ , аз худ намудани дастовардҳои наватарини техника ва технологияҳои муосир мебошад.Алҳол қариб ду миллион нафар сокинони мамлакат аз шабакаи ҷаҳонии Интернет истифода мекунанд. Ғ айр аз ин, теъдоди зиёди муштариёни алоқаи мобилӣ низ метавонанд ҳар лаҳза ба ин шабака пайваस्त шаванд.

Дарс бо истифодаи аёнӣ, воситаҳои техникаи муосир гузаронида шаванд.Дар раванди дарс бар замми ин талаботҳо эҷодкорӣ ва навоариҳои муаллим лозим аст, аз ин рӯ дарсро «асари эҷодии муаллим» гуфтаанд.Дар заминаи ислоҳоти соҳаи маориф фаъолияти инноватсионӣ , ки ба ҷорӣ намудани навигариҳои гуногуни педагогӣ нигаронида шудааст, дар таълими касбӣ аҳамияти маҳсус пайдо кардааст. Истифодаи технологияи муосир дар таълим, истифодаи усулу методҳои нав, роҳҳои нави ташкили мундариҷа, усулҳои баҳодихии натиҷаҳо роҳҳои баланд бардоштани сифат ва маҳсулнокии таълим ба ҳисоб мераванд. Истифодаи компютерҳо дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон дастрасӣ ба манбаъҳои боэътимоди иттилоотро таъмин, одамонро аз иҷрои корҳои якранг ва дилгиркунанда озод мекунад. Дар натиҷа қувваи пешбарандаи инкишофи ҷомеа на истеҳсоли маҳсулоти моддӣ , балки маҳсулоти иттилоотӣ бояд гардад. Маҳсулоти моддӣ бошад, маҳз тавассути иттилоот паҳн мегардад. Дар ҷомеаи иттилоотӣ на танҳо истеҳсолот тағйир меёбад, балки тамоми тарзи зиндагонӣ , системаи арзишҳо дигаргун мешаванд. Ҷомеаи иттилоотӣ бар ивази ҷомеаи саноатӣ ва ҷомеаи саноатӣ бар ивази ҷомеаи кишоварзӣ рӯи қор омадаанд.[17, С.8].

Дарси имрӯза бояд ҳамқадами замона бошад ва нисбат ба ҳама падидаҳои иҷтимоӣ ҷавоб дода тавонад.Танҳо бо истифода аз усулу методҳои фаъоли таълим,технологияи муосир омӯзгор метавонад дар таълим ва тарбияи насли наврас ва тайёр намудани мутахассисони варзида комёб гардад. Бисёре аз хонандагон,ки ба муассисаи таълимӣ меоянд, ба ҷунин фан, ба монанди таърих, таваччуҳи кам доранд. Аз ин рӯ, мақсади асосии омӯзгори фанни таърихи халқи тоҷик дар хонандагон бедор намудани шавқу ҳавас нисбати ин фан мебошад. Азбаски ҷавонони асри 21 одамони асри иттилоотӣ мебошанд, дар ҷараёни қор бо онҳо қобилияти мустақилона ва ҳавасмандонаро ташаккул додан зарур аст.Истифода аз усулу методҳои фаъоли таълим,технологияи муосир ба мустақилии ,тадқиқотӣ ,қори эҷодӣ ,рушди хонандагон мусоидат мекунад.

Барои иҷрои ин вазифаҳо,омӯзгори фанни таърихи халқи тоҷик бояд фаъолияти худро дар асоси истифодаи технологияҳои муосири таълимӣ : технологияҳои иттилоотӣ -коммуникатсионӣ , технологияҳои интерактивии таълим,технологияҳои рушди тафаккури интиқодӣ , технологияи тарроҳӣ , технологияи наҷотбахши саломатӣ ва ғ айра ташкил намоянд. [3, С. 248].

Истифодаи техникаи муосир дар дарс низ салоҳияти худро дорад. Яке аз чунин воситаҳои ҳозиразамон истифодаи компютер ва тахтаи электронӣ дар раванди таълим ба ҳисоб меравад. Имрӯзҳо тахтаи электронӣ, чи дар донишгоҳҳо ва чи дар муассисаҳои таълимӣ, зиёд ба чашм мерасанд.

Тахтаи электронӣ барои экрани компютерро калонҳаҷм тасвир намудан хизмат мерасонад. Ин таҷҳизот дар раванди таълим фоидаи зиёд дорад, чунки хонанда гуфтаи омӯзгорро на танҳо мешунавад, балки мебинад ва ҳам шавқаш барои аз худ кардани аз техникаи муосир зиёд мегардад. Инчунин, дарс барои омӯзгор бойгонӣ мешавад, чунки дарсоро, ки мегузаронад, дар хотираи компютер онро сабт менамояд ва минбаъд вақтро барои навиштан ва сохтани мавод зиёд сарф намекунад. Ҳангоми истифода бурдани тахтаи электронӣ дар дарси таърихи халқи тоҷик, аз ҷумла ин омилҳо судманданд:

- беҳуда сарф накардани ва
- бедор кардани шавқу завқу хонандагон оид ба техникаи муосир;
- тарзи истифодаи техникаҳои ҳозиразамон;
- тамошои филм ва тасвирҳои илмӣ - таҳқиқотӣ .

Ҳангоми гузариши мавзӯҳои таълимӣ аз фанни таърихи халқи тоҷик ва дигар фанҳо агар тахтаи синф истифода бурда шавад, вақти бисёр барои навиштан талаб мекунад. Имрӯз бошад, омӯзгор метавонад нақшаи яксоатаи дарси худро, ки нақшахоро дар бар мегирад, тавассути слайд (презентатсия) сохта, тибқи тахтаи электронӣ намоиш диҳад. Дар ин маврид барои омӯзгор гузаштани дарс ҳам осон мегардад ва ҳам сарфақорию сифатнокӣ бештар мешавад. Гузашта аз ин, ӯ метавонад, инчунин, кори (презентатсия) худро соли оянда низ бо каме дигаргунӣ истифода барад. Ҳулоса, тахтаи электронӣ баҳри баланд бардоштани сифати таълим мададрасон буда, барои истифода ба ҳар як омӯзгор тавсия дода мешавад.

Кори мунтазам оид ба истифода технологияҳои муосири педагогӣ ва унсурҳои онҳо дар раванди таълим ба он оварда мерасонанд, ки таърихдонӣ дар гурӯҳҳо меафзояд, хонандаҳо дар ҳафтаҳои фаннӣ фаъолона ширкат меварзанд, дар олимпиадаҳо, конференсияҳои илмӣ -амалӣ аз рӯи фан иштирок мекунанд. Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ метавонад ҳавасмандии хонандагонро ба таҳсил афзоиш диҳад. [9, С. 154].

Муаллими таърих новобаста ба таҷриба, бояд ҳамеша омӯзишро идома диҳад. Рушди илми таърихро пайгирӣ кунад, таълим додани фанни худро омӯзад. Чанд сол боз омӯзгорон ба усулу методҳои нави фаъол ва истифодаи васеи технологияҳои нави педагогӣ, ки метавонанд самаранокии таълимро ба таври назаррас афзоиш диҳанд, гузаштанд. Барои омӯхтани технологияҳои педагогӣ бояд онҳоро шиноخت ва омӯхт. Пас технологияи муосири педагогӣ чист?

Технологияи педагогӣ - самти педагогика бо мақсади баланд бардоштани самаранокии раванди таълим, кафолати ба даст овардани натиҷаҳои ба нақша гирифташудаи таълим мебошад.

Илми педагогикаи ҷаҳонӣ имрӯз муаллимо ҳамчун менечере мешуморад, ки фаъолияти фаъоли инкишофи хонандаро назорат мекунад. Дар чунин вазъ муаллим бояд тамоми ахборотҳои методикаи таълимро аз худ кунад, ки нақши технологияи муосири педагогиро дар ноил шудан ба сифати муосири таълим дар ин шароит ба таври назаррас меафзояд. Технологияҳои муосири таълимӣ инҳоро дар бар мегиранд:

- технологияи таълими ба хонандагон нигаронидашуда;
- технологияи истифодаи усулҳои бозӣ дар таълим: нақшбозӣ, тичоратӣ ва дигар намудҳои бозиҳои таълимӣ;
- технологияи рушди таълим;
- системаи таълими дастаҷамъӣ;
- технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ;
- технологияи таълими модуль .
- технологияи таълими фосилавӣ

- технологияҳои интерактивӣ : "Бахсҳо", мувоҳиҷаҳо, технологияҳои таълимӣ ,
- технологияи омӯзиши бисёрсатҳӣ
- омӯзиши мушқилот;
- технологияҳои ҳифзи саломатӣ ва ғ айра.

Ҳадафи асосии омӯзиши таърих дар мактаби муосир таълим, рушд ва тарбияи шахсияти хонандаест, ки қодир аст дар асоси фаҳмиши таҷрибаи таърихӣ кишвар ва тамоми инсоният, ҷаҳолон ва эҷодкорона истифода бурдани донишҳои таърихӣ дар ҷаҳолияти таълимӣ ва иҷтимоӣ қобилияти муайян кардани афзалиятҳои арзиши худро дошта бошад. Саҳми мактаби ибтидоӣ дар ин ҳадаф омодагии ибтидоии таърихӣ ва иҷтимоии хонандагон мебошад. Аз ин вазифаҳо омӯзиш ҳамчун раванди азхудкунии на танҳо миқдори муайяни дониш ва системаи малака ва малакаҳои дахлдор, балки ҳамчун раванди азхудкунии салоҳиятҳои гуногун низ баррасӣ карда мешавад. [11, С. 232].

Дар омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик чунин қисматҳои технология муҳим ҳисобида мешаванд: технологияҳои коммуникативӣ , иттилоотӣ , гурӯҳӣ ,бозӣ ,таҳқиқотӣ ,рушдбанда,бисёрсатҳавӣ , интерактивӣ ва мултимедия. Баъзе аз онҳо ро дида бароем.

Технологияҳои тарроҳӣ ва тадқиқот

Яке аз шаклҳои самарабахши қори тадқиқоти хонандагон мебошад. Ҳадафи тадқиқоти хонандагон азхудкунии амиқи маводи барнома, ташаккули малакаҳои тадқиқотӣ дар хонандагон мебошад. Дар ҷараёни тадқиқоти хонандагон аз маъхазҳои гуногун истифода мешавад: матни дарсӣ , адабиёти илмӣ оммавӣ , ҳуҷҷатҳо, манбаҳои интернетӣ , маводҳои ахбори омма ва ғ айра. Технологияи тарроҳӣ ва таҳқиқот имкон медиҳад, ки сатҳи баланди мустақилият ва ҷаҳолияти эҷодии хонандагон таъмин карда шавад.

Истифодаи ин технология ба омӯзгор имкон медиҳад, ки шакли усулҳои гуногунро истифода кунад, ҷаҳолияти хонандагонро тақвият бахшад. Ҳадафи тарроҳӣ ва тадқиқот аз ҷониби хонандагон фаҳмидан ва истифода бурдани дониш, малакаҳои ҳангоми омӯзиши мавзӯҳои гуногун ба даст омада мебошад. Ҷаҳолияти лоиҳа аз чунин қисматҳо иборат аст: таҳлили мушқилот, ҳадаф гузоштан, интиҳоби василаҳо барои ноил шудан ба он, ҷустуҷӯ ва қорқарди иттилоот, арзёбии натиҷаҳо ва ҳулосаҳо.

Хонандагон шаклҳои гуногуни лоиҳаҳо ро таҳия мекунанд: маъруза, иншо, реферат, плакат, презентатсия, видео ва ғ .

Якҷоя бо хонандагон меъёрҳои баҳодиҳии ҳифзи лоиҳа таҳия карда мешаванд:

* Сифати қор: пуррагии пешниҳоди мавзӯ, асоснокӣ , пешниҳоди боварибахши лоиҳа, ҳаҷм ва умқи дониш

* Маданияти суҳан: истифодаи асбобҳои аёнӣ , вақт, нигоҳ доштани диққати шунавандагон

* Ҷавобҳо ба саволҳо: пурра, баҳс, дӯстона

* Сифатҳои қорӣ баромадкунандагон: омодагӣ ба муҳокима, иродаи неқ, тамос

* Ноил шудан ба ҳадафи лоиҳа.

Технологияи бозӣ

Бозӣ дар баробари қор ва таҳсил яке аз намудҳои асосӣ мебошад. Аз рӯи таъриф, бозӣ як намуди ҷаҳолият дар ҳолатҳои мебошад, ки ба таҷдид ва аз худ намудани таҷрибаи иҷтимоӣ равона карда шудааст, ки дар он худидоракунии рафтор ташаккул ва тақмил дода мешавад.

Дар амалияи инсон ҷаҳолияти бозӣ вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

- фароғ ати (ин вазифаи асосии бозӣ - фароғ ат қардан, расонидан лаззат бурдан, илҳом бахшидан, шавқ бедор қардан);
- коммуникативӣ : азхуд қардани диалектикаи муошират;
- худшиносӣ дар бозӣ ҳамчун майдони озмоиши амалияи инсон;

- терапияи бозӣ : рафъи душворихои гуногуне, ки дар дигар намудҳои зиндагӣ ба вучуд меоянд;
- ташхисӣ : муайян кардани дурӣ аз рафтори меъёрӣ , худшиносӣ ҳангоми бозӣ
- ислоҳҳо: ворид намудани тағироти иротӣ мусбӣ дар сохтори шахсӣ ва нишондиҳандаҳо;
- муоширати байни миллатҳо: азхудкунии арзишҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии барои ҳама одамон умумӣ ;
- иҷтимоӣ : шомил шудан ба системаи муносибатҳои иҷтимоӣ , азхудкунии меъёрҳои ҷомеаи инсонӣ.

Технологияи омӯзиши мушкилот.

Технологияи омӯзиши мушкилот нав нест: он солҳои 20-30-юм паҳн гаштааст. Имрӯз таълими проблемавӣ ҳамчун чунин ташкили дарсҳо дарк карда мешавад, ки бо роҳбарии омӯзгор эҷоди ҳолатҳои проблемавӣ ва фаъолияти фаъоли мустақили хонандагонро барои ҳалли онҳо дар бар мегирад, ки дар натиҷа азхудкунии дониш, малака ва инкишофи фаъолияти зеҳнӣ ба амал меояд. Таълими проблемавӣ ба эҷоди ҳолатҳои мушкилӣ асос ёфтааст. Ташкили омӯзиши проблемавӣ истифодаи чунин усулҳо ва усулҳои таълимро пешниҳод мекунад, ки боиси пайдоиши ҳолатҳои мушкилот мегарданд. [7, С.24].

Истифодабарӣ аз усулҳои фаъоли таълим ва аз технологияи иртиботию ахборотӣ шавқу ҳаваси хонандагонро нисбати фанни таърихи халқи тоҷик зиёд намуда, фаъолияти онҳоро дар дарс баланд мегардонад. Усулу методҳои фаъоли таълим дар дарси таърихи халқи тоҷик имкон медиҳанд, ки хонандагон дар оянда нисбати ҳодисаю воқеаҳо баҳои ҳақиқӣ дода тавонанд.

Адабиёт:

1. Анисимов П.Ф. Инновации в системе среднего профессионального образования / П.Ф. Анисимов // Федеральное агентство по образованию. – М., 2004. – С. 6-47.
2. Коротаева Е.В. Обучающие технологии в познавательной деятельности школьников / Е.В. Коротаева. – М., 2003. – 176 с.
3. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии / Г.К. Селевко. – М., 1998. – С. 14.
4. Суворова Н. Интерактивное обучение: новые подходы / Н. Суворова // Учитель-2000. – №1. – С. 25.
5. Поляков С. Д. В поисках педагогической инноватики / С. Д. Поляков. М.: МГГШ, 1993.- 130 с.
6. Попова Н. А. Влияние управления информатизацией в общеобразовательном учреждении на совершенствование образовательного процесса / Н.А. Попова // Сборник научных статей.- Самара, 2007. Вып. 4.-С. 48-54.
7. Попова Н. А. Информационно-коммуникационные технологии в аспекте доступности и качества общего образования / Н. А. Попова // Наука: науч.-производств. журн. Костанай, 2006.-Вып.3 (сент.).-С. 59-61.
8. Попова Н. А. Повышение квалификации педагогов в сфере информационно-коммуникационных технологий в условиях информатизации образования / Н.А. Попова // Педагогика и жизнь: междунар. сб. науч. тр. Воронеж, 2006.-Вып. 1.-С. 83-87.

МЕТОДИ ФАЪОЛИЯТИ ЛОИХАВӢ ВА МАВҚЕИ ОН ДАР ТАЪЛИМ, ТАРБИЯ ВА ИНКИШОФИ КӢДАКОН

Мачидова Б. – доктори илми педагогӣ, профессор

e-mail: majidova@mail.ru

Ёров А.Б. – номзади илмҳои педагогӣ,

ДДОТ ба номи С. Айни

e-mail: majidova@mail.ru

Аннотатсия: Мақола ба дастгирӣ ва рушди ташаббуси маърифатии кӯдакон дар шароити таълимии муассисаҳои томактабӣ ва оилаҳои бахшида шудааст, ки дар онҳо имкониятҳои ташкил ва идоракунии фаъолияти лоиҳа вучуд доранд. Кӯдак дар синни томактабӣ вариантҳои гуногуни иҷрои вазифаи додасударо меомӯзад ва дар фаъолияти лоиҳа дар ҳамкорӣ бо калонсолон ва ҳамсолон усули оптималро интихоб мекунад, ташаббус ва фаъолияти мустақилро ба дараҷаҳои гуногуни вазнинӣ нишон медиҳад. Яке аз хусусиятҳои асосии фаъолияти лоиҳавӣ дар он аст, ки вай дар процесси ҳалли вазъияти проблемавӣ ба амал меояд, ки бо амали бевосита ҳал кардан мумкин нест. Дар назария ва амалияи татбиқи усули лоиҳа вазифаи асосӣ ошкор ва инкишоф додани иқтидори эҷодии кӯдакон, равона кардани фаъолиятҳо барои ҳалли мушкилоти ҷолибе, ки ҳуди кӯдакон ва омӯзгор таҳия кардаанд, мебошад.

Калидвожаҳо: фаъолият, метод, лоиҳавӣ, навоарӣ, мураббия, волидон, таҳқиқот, инкишоф, аҳамият, мушкилот, эҷодкорӣ, шавқу ҳавас, ҳамдигарфаҳмӣ, натиҷагирӣ, захираҳо.

Дар таҷрибаи амалии кори педагогӣ методи лоиҳавӣ дар солҳои пешин низ истифода мегардиданд. Онро аввалин маротиба психолог ва педагоги амрикоӣ Вилиям Килпатрик дар соли 1918 дар асараш “Методи лоиҳавӣ” тасвир намуда буд. [5,193-200] Минбаъд методи лоиҳаҳо марҳилаҳои эътирофу тақмилибӣ ва истифодабарӣ, инчунин, тағйиру комилшавии худро аз сар гузаронидааст (аз солҳои 1590-1765 мактаби архитектурии устоҳои Аврупо) ва ин амал то имрӯз идома ёфта истодааст. Он ҳамчун фаъолияти навоарӣ дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилотӣ дар баланд бардоштани низоми омӯзишии кӯдакон барои ноил шудан ба натиҷаҳои сифатан беҳтари таълим, тарбия ва инкишофи шахсияти онҳо истифода бурда мешавад. Барномаҳои таълимии муосир барои тағйирпазирии раванди кори педагогӣ пешбинӣ шудаанд, ки кулли онҳо ба ташаккулдиҳии шахсияти насли ҷавон, қонеъ гардонидани талаботҳои ҷомеаи тезтағйирёбанда ва босуръат пешраванда равона карда шудаанд.

Бояд қайд намуд метод, ё худ роҳ, усул, тарзи таълим ин категорияи асосии соҳаи дидактика мебошад, ки он дар кишварҳои Аврупо ҳамчун психологияи педагогӣ арзёбӣ гардида, маҷмӯи амалҳо, роҳу усулҳо, тарзу имконияти таъсиррасонии мақсадноки таълимиро дар бар мегирад. Он раванди маърифатнокӣ: азхудкунии дониш, маҳорату малакаҳо, ноил гардидан ба мақсади таълимдихӣ, ёд додан ва омӯзонданро таъмин менамояд.

Ворид намудани методи лоиҳавӣ ба фаъолияти муассисаҳои таълимии томактабӣ (минбаъд МТТ) чун як шакли инноватсионии раванди педагогӣ аз ҷиҳати илмӣ-назариявӣ ва амалӣ-методӣ аз тарафи олимони Е.С. Полат, Н.Е. Веракса, А.Н. Веракса, Н.Ю. Пахомова, Л.Л. Кисилёва, Л.Л. Тимофеева, А.Г. Гогоберидзе, О.В. Солнтсева ва дигарон таҳқиқ, асоснок ва барои истифодабарӣ пешкаш карда шудаанд. Зарурияти омӯзонидани роҳу усулҳои истифодаи он методи лоиҳавӣ ба кормандони МТТ яке аз вазифаҳои маҳими самти фаъолияти илмӣ-методӣ ва амалӣ-касбии мураббӣён, мутасаддиёни МТТ, низоми омода намудани мутахассисони соҳаи таҳсилоти миёна ва олии касбии педагогӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилотӣ мебошад.

Муассисаҳои муосири таълимии томактабӣ дар шароити кунунӣ бояд мутобикӣ “Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак (аз рӯзи таваллуд то 6 (7) солагӣ)”, барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ “Рангинкамон” ба усулҳои нави ташкили фаъолияти таълимӣ ниёз доранд, ки мавқеи мустақил, фаъол ва

ташаббускорро дар рушди шахсияти кӯдакони синни томактабӣ тахмин намоянд. Барои кӯдакони синни томактабӣ муҳим аст, ки тарзи қабули иттилоотро худашон омӯзанд ва дар онҳо бояд дониш маҳорат малакаҳои тадқиқотиро инкишоф дода шаванд. Инчунин вазифаи омӯзгор маҳз дар ҳамин синну сол аз он иборат аст, ки кӯдакон дар ҷустуҷӯи ҷавоб ба саволҳо мавқеи фаъол ва мустақилиятро дошта бошанд, маълумоту тасаввуроти худро ба низом оранд ва тарзи истифода бурдани дониш, малака ва маҳорати бадастомадаро дар бозиҳо ва фаъолиятҳои амалӣ омӯзонанд. Истифодаи усули лоихавӣ дар муассисаи таълимии томактабӣ барои ҳалли мушкилот имкон медиҳад ва фазои таълимиро васеъ менамояд, тафаккури эҷодӣ- маърифатии кӯдак инкишоф медиҳад. Воқеан, усули лоихавӣ ба кӯдакон имкон медиҳад, ки ба ҷои ҷамъкунии ғайрифаъоли дониш роҳҳои гуногуни ба даст овардани онҳоро истифода баранд. Истифодаи ин усул барои раҳёфт муносибати ба шахсият нигаронидашудаи тарбия ва таълим мусоидат мекунад. Усули лоиха, ки асоси он равиши таваҷҷӯҳ ба соҳаҳои гуногуни донишро инкишоф медиҳад, малакаҳои ҳамкориро низ ташаккул медиҳад.

Худи мафҳуми лоиха дар тарҷума аз калимаи юнонӣ гирифта шуда, маънояш як намуди таҳқиқот мебошад. Инчунин, лоихаро ҳамчун маҷмӯи амалҳои фаҳмидан мумкин аст, ки аз ҷониби калонсолон махсус ташкил карда шуда, амалҳо аз ҷониби кӯдакон иҷро карда мешаванд ва он бо ташаккули тафаккури эҷодӣ ба анҷом расонида мешавад. Усули лоиха маҷмӯи амалҳои то рафт мураккабтаршаванда дар натиҷаи фаъолияти лоихавӣ дониши нав мегиранд. Ба ибораи дигар, усули лоиха ба кӯдакон дар ҳалли мушкилот кӯмак мекунад. Асоси усули лоиха фаъолияти мустақилонаи кӯдакон мебошад, ки он ба дониш, маҳорату малакаҳо таъҷҷ менамояд. Он метавонад фаъолияти тадқиқотӣ, истеҳсолӣ, маърифатӣ бошад, ки дар давоми рӯз ҳар як кӯдак дар бораи олами атроф дониш мегирад ва ин донишро дар раванди ҳаёт амалӣ менамояд. Аксар вақт волидон ба мураббӣ савол медиҳанд: "Чаро кӯдакони синни томактабӣ ба фаъолиятҳои лоихавӣ ниёз доранд?"

Синну соли томактабӣ марҳилаи муҳим ва ҳалқунандатарини инкишофи кӯдак буда, маҳз дар ҳамин давра пояҳои рушди шахсият гузошта мешаванд: нерӯи зеҳнӣ, ҷисмонӣ, эмотсионалӣ, коммуникативӣ ва ғайраҳо инкишоф меёбанд. Ин давраест, ки кӯдак муошират карданро бо кӯдакон ва калонсолон ёд мегирад, худ ва мавқеи худро дар ҷомеа дарк ва мустаҳкам мекунад [2]. МТТ қадами аввалин дар таълими умумии бачагон буда, таҷрибаи аввалини иштирок кардан дар ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад.

Аҳамияти методи фаъолияти лоихавиро дар муассисаҳои таълимии томактабӣ чунин баррасӣ намудан мумкин аст:

1. Методи лоихавӣ яке аз методҳои ҳамгироии таълими кӯдакон мебошад, ки он ба дастгирӣ ва инкишофдиҳии шавқу рағбати онҳо асос ётааст. Ин метод фаъолнокии мустақилонаи тарбиягирандагони МТТ-ро дар назар дорад. Кӯдакон метавонанд фақат мустақилона амал карда роҳҳои гуногуни дарёфт ва истифодабарии иттилоотро дар бораи ашёву ҳодисаҳои ба худ шавқовар аз худ мекунанд. Ин донишҳоро чун таҳкурсии донишҳои нав дар фаъолияти худ истифода мебаранд. Чунин дарку фаҳмидани методи лоихавӣ барои шаклгирии мустақилнокӣ, маромнокии ва мақсаднокии фаъолияти маърифатии кӯдакон мусоидат менамояд.

2. Истифодаи методи лоихавӣ имконият медиҳад сатҳи худбаҳодии кӯдакон боло равад. Кӯдак дар фаъолияти лоихавӣ иштирок намуда арзишмандии худро дар доираи ҳамсолон эҳсос менамояд, дар кори умумӣ ҳиссаи худро мегузорад, аз дастовардҳои худ хурсанд мегардад. Методи лоихавӣ барои инкишофи муносибатҳои байниҳамдигарии хуби кӯдакони гурӯҳ ва калонсолон мусоидат менамояд, яъне: қоида ва меъёрҳои одоби кӯдак ба калонсолон тарбия карда мешавад; Мураббия ва волидон иштирокчиҳои фаъоли раванди таҳсилотӣ дар МТТ мегарданд. Таъсири мутақобилаи МТТ бо оила имконият медиҳад волидону мураббӣён ба натиҷаҳои зиёди кори таълими тарбиявӣ ноил гарданд.

3. Чорӣ намудани технологияи лоиҳавӣ ба раванди таҳсилоти МТТ ба рушди озодонаи шахсияти эҷодкор мусоидат мекунад, ки онро дархосту талаботи иҷтимоӣ дар ҷомеаи муосир номидан мумкин аст. Инчунин он раванди таҳсилоти МТТ-ро барои волидон кушоду дастрас намуда, ба иштироки фаъолонаи волидон ва дигар аъзоёни оиларод дар кори таълиму тарбиявӣ таълимӣ мегардонад.

4. Маҳз фаъолияти лоиҳавӣ барои алоқаманд намудани раванди таълиму тарбия ба ҳодисаю воқеаҳои ҳаётии кӯдак, ҷалб намудани шавқу ҳаваси ӯ ба донишгирии онҳо мадад менамояд. Вай имконият медиҳад мураббӣён, кӯдакон ва волидонро муттаҳид намуда дар коллектив якҷоя фаъолият намудан, ҳамкорӣ кардан, банақшагирии корҳои омӯзанд. Муҳим он аст, ки ҳар як кӯдак метавонад нерӯу имкониятҳои худро зухур намояд, ҳешро шахси даркорию арзишманд ҳис намояд, ки ин барои шаклгирии боварӣ нисбати худ имконият медиҳад.

Мақсади асосии фаъолияти лоиҳавии ин дастгирӣ намудан ва инкишоф додани ташаббус ва майлу рағбати маърифатии кӯдакон дар муҳити МТТ ва хонавода аст. Арзишмандии масъалаи мазкур аз инҳо бармеояд:

1. Ба инсон ҳарчи барвақт аз худ намудани таҷрибаи иҷтимоии мусбат ва амалӣ гардонидани он муҳим аст, то муносибати мусбати худро ба ҷаҳияти иҷтимоӣ мутобиқ намояд, рушди шахсиятро таъмин кунад.

2. Тағйирёбии мунтазами муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ҷустуҷӯӣ ва дарёфти амалҳои нави ғайри стандартиро дар вазъияти гуногун талаб менамояд. Амалҳои ғайристандартӣ ба тафаккури аслии асос ёфта сифатҳои эҷодиро (креативнокиро) ташаккул медиҳад, ки онро доимо ҷомеа дастгирӣ менамояд.

3. Ғояҳои гуногунрангии бо ҳам мувофиқ ҳамчун шакли дурнамои муносибатҳои иҷтимоӣ имконият медиҳад, маҳорату ташаббусҳои сермаҳсул зоҳир гардад.

Албатта, ин раванд мушкilotҳои зудро дорад, ки он аз муносибати калонсолон ба фаъолияти кӯдакон оғоз мегардад ва бештар шакли қолабӣ дорад. Масалан, кӯдак бо тавсия ва нишондоди калонсол супоришҳо иҷро мекунад, чизе месозад ва ба атрофиён пешниҳод менамояд. Вале онҳо таҳаввулот, эҷодкорӣ, бунёдкорӣ созандагариҳои ӯро шартан ё худ қолабӣ “хеле хуб”, “давом деҳ” гуфта баҳодихӣ мекунанд.

Фаъолияти лоиҳавӣ маҳз барои амалӣ гардидани фикру андеша, ғояву ақидаҳои эҷодкорӣ, рушди фаъолияти маърифатӣ ва инкишофи сабзии минбаъдаи кӯдакон мусоидат менамояд. Масалан, кӯдак қалам ба даст гирифта машғули расмкашӣ мегардад, ки он фаъолияти маҳсулноқ-продуктивии уст. Он ҳамаи вақт фаъолияти лоиҳавӣ мегардад, ки ҳаракату амалҳои кӯдак дар фазаи муайян иҷро мегардад. Кӯдак гунаҳои (вариантҳои) зиёди амалигардонии фикри худро тасаввур менамояд. Тез аз як фикр ба дигараш мегузарад, онҳоро таҳқиқ мекунад ва дар охир якеро антиҳобу амалӣ мегардонад, ки дар он иштироки калосол ҳатмӣ мебошад.

Фаъолияти якҷоя бо ҳамсолон, мураббӣён, волидон ва амалӣ гардонии андешаҳо воситаи муҳими тарбия ва инкишофи зеҳнӣ маънавӣ мегардад. Масалан, дастгирию мадади эмотсионалӣ ҳангоми тайёр кардани тухфаҳо бо сарбозон, хоҳарону модарон дар идҳо имконият медиҳад дар доираи як масъала ҳар як кӯдак фикру андешаи худро амалӣ гардонад. Чунки мураббия майлу рағбат ва ташаббускориҳои кӯдаконро бо роҳҳои 1) лӯқмадихӣ 2) шарҳу эзоҳдихӣ 3) рӯҳбаланднамоӣ ва ғайраҳо дастгирӣ намуда муҳити мусбати эмотсионалӣ-иҷтимоиро таъмин карда ҳамаи кӯдаконро ба фаъолият ҷалб менамояд.

Хусусияти фаъолияти лоиҳавии кӯдакон дар он аст, ки аввало, кулли мушкilotу масъалаҳо якбора ҳал карда намешаванд. Масалан, кӯдак барои “автомобил”-и худ макон (гараж) сохтан мехоҳад, ки он бояд мустаҳкам бошад ва автомобил дар он ҳаракат карда тавонад. Барои ин бояд ба дигарон машварат намояд, таҳқиқ намояд, ки фазо-ҷой барои сохтани гараж мувофиқат мекунад ё не. Сониян, ҳамаи иштирокчиён барои фаъолияти якҷоя маром-ангеза дошта бошанд. Шавқу ҳавас кам аст ва бояд ҳам кӯдакону ҳам мураббия фикру ақидаи якхеларо

пайгирӣ намоянд. Масалан, хангоми тайёри, ташкил ва баргузори Чашнвора, ид, дилхушию бозиҳо моҳияти онҳо барои ҳамаи кӯдакон аз тарафи мураббия фаҳмонда шуда бошад ва он дар дастурҳо оид ба кӣ ва чӣ тавр амал кардан зоҳир мешавад. Охирон, фаъолияти лоиҳавӣ-самти равонашавӣ ба нишону мақсади муайян дорад, ки онҳо ба одамон, ашӯҳо дошта бошад, ки арзишмандии иҷтимоиро ифода намояд.

Веракса Н.Е. ва Веракса А.Н. чунин намудҳои фаъолияти лоиҳавии кӯдаконро пешниҳод намудаанд:

-таҳқиқотӣ;

-эҷодӣ;

-меъёрӣ, ки ҳар яки онҳо хусусият, сохтор ва марҳилаҳои ба худ хоси амалишавиро доранд ва онҳо мантиқан аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Е.С. Полат чунин намудҳои фаъолияти лоиҳавиро арзёбӣ кардааст:

-эҷодкорӣ, дар бозиҳо. Масалан бозии сахнакунонидашуда аз мазмуни афсонаи “Кулчача”;

-эҷодӣ, таҳқиқотӣ. Ба монанди якҷоя омода намудани абломи расмҳо оид ба фаслҳои сол;

-иттилоотӣ-амалӣ;

-эҷодии маҳсулноқ.

Фаъолияти лоиҳавии таҳқиқотӣ вобаста бо мақсади дарпешгузошташуда амалӣ мегардад. Он бисёртар самти фардӣ дошта ҷалб намудани яке аз ҳамсолон, мураббӣ ва аҳли оиларо (падар, модар, фарзанд ва бародару хоҳари мактабхон) талаб мекунад. Дар ин раванд муошират нақши муҳим дорад. Масалан, кӯдаки канораҷӯӣ гоյи сохтани қалъаро аз маводҳои сохтмонӣ пешниҳод мекунад. Мураббӣ онро дастгирӣ намуда кӯдакони дигарро ба фаъолияти якҷоя ҷалб менамояд. Таҷрибаи амалӣ нишон дод, ки дар фаъолияти якҷоя кӯдак таҳаюлотӣ бой дорад ва дар натиҷа он баъди ба охир расонидани сохтмони “қалъа” сазовори эътибор ва обрӯю нуфуз гашт. Ӯ тавонист бо васеъгардии донишҳои ҳамсолон оид ба қисмҳои қалъа ва банду басти онҳо таъсир расонад.

Фаъолияти лоиҳавии эҷодӣ барои эҷод намудани объекти нав мусоидат менамояд. Он баҳисобгирии фазои фаъолияти якҷоя, фикру ақидаи ҳамдигарии кӯдаконро талаб менамояд ва характери коллективона дорад. Ҳар як кӯдак андешаи худро ибраз менамояд. Иҷрои фаъолияти лоиҳавӣ метавонад муҳлати 2-3 рӯз, ҳафтара дар бар гирад, то ҳар як кӯдак вариантҳои гуногуни андешаи худро баён ва тасдиқ кунонда тавонанд. Дар муҳокимаи мавзӯ мақсад, вазифаҳо ва тарзи иҷрои амалҳо иштирок намояд ва дар охир қарори маъмулу дастрас қабул карда шавад. Масалан, мураббия 1-2 ҳафта пештар наздик шудани иди модаронро хотиррасон намуда супориш медиҳад, ки фикр намоянд, барои-модарон чӣ гуна ва кадом тухфаҳоро омода намудан мумкин аст. Ӯ мақсаду вазифа ва зарурияти тайёр намудани тухфаро хотиррасон намуда супориш медиҳад, ки ҳар як нафар намуди тухфаро фикр ва интиҳоб намоянд.

Дар машғулияти махсус фикру андешаҳо дархосту пешниҳодҳои кӯдакон муҳокима карда мешавад, то ҳар яки онҳо бо баробари баёни андешаи шахсӣ баён кардан инчунин хангоми ба миён омадани андешаҳои баҳсноқ метавонанд аз овоздихӣ, қуръапартоӣ ё худ ба гурӯҳҳо чудо шуда тухфа тайёр намуданро интиҳоб намояд, ашӯ, расмҳо ва ғайраҳоро барои тухфа интиҳоб намуда барои омодаسازی он кушиш ба харҷ диҳанд. Ба омода намудани тухфа, таҳлилу баҳодихӣ аз тарафи мураббӣ махсус вақт чудо карда мешавад ва ҳатто лаҳза, макон ва вақти ҳадаи тухфаҳо аниқ карда мешаванд.

Ҳадаи тухфаҳо ин муаррифии тавоноии шахсӣ-иҷтимоии кӯдак, муаррифии дониш, маҳорату малакаҳо бо хондани шеър, барномаи адабӣ-бадеӣ, рақсу суруд ва ғайраҳо баргузор мегарданд. Кӯдакон таҷрибаи мусбати рабитаи байниҳамдигариро соҳиб мешаванд.

Фаъолияти лоиҳавии меъёрӣ (нормативӣ) ба рушди рафтору амалҳои мусбат ва иҷтимоишавии кӯдакон мусоидат намуда ба муҳиту вазъияти педагогӣ фаъолнокӣ,

нерӯ ва имконияти эҷодкори кӯдакон алоқаманд аст ва дар як вақт ба ҳалли вазифаҳои таҳқиқотӣ оид ба рушди қобилияти эҷодӣ мусоидат мекунад, маҳорату қобилиятҳои маърифатӣ, муошират ва танзимгарӣ (худидорақунӣ) мусоидат менамояд. Махсусан, кӯдак иброи ақидаро дар назди умум меомӯзад, малақаҳои иҷтимоии кӯдакони ҳамдигар, эътирофу баҳисобгирии фикри дигарон риоя кардани меъёрҳои рафторро аз худ менамояд. Ин сифат ба мазмуни фаъолиятҳои бозикунӣ, таълимгирӣ ва муоширати байниҳамдигарӣ таъсир мерасонад.

Ташкилу баргузорӣ, роҳбарӣ ва натиҷагирӣ аз фаъолияти лоиҳавии кӯдакон мушкилоти ба худ хос дорад, махсусан, дар оғоз ва ворид намудани он ҳаёту маишат ва фаъолиятҳои таълимию ёдгирии онҳо. Олимон нишон медиҳанд, ки ин мушкилот зиёдтар алоқаманд аст бо азхудкунии қолабҳои (эталонҳои) сенсорӣ:

-эҳсос, ҳис ва монанд кардани ашёву ҳодисаҳо, сабабу оқибат, алоқамандии байни онҳо, ки ин раванд амсиласозии перцептивӣ номида мешаванд. Бояд ба ҳисоб гирифт, ки дар ҳамаи барномаҳои таълиму тарбиявии МТТ мунтазам инкишоф додани қобилиятҳои сенсорӣ ҳангоми шиносӣ бо ранг, ҳаҷм, шакл, бузургии ашёҳо, идроки вақту фазо ва ғайраҳо талаб карда мешавад, ки онро мушкилоти асосии ба танзимдарории меъёрии эталонҳои сенсорӣ ҳисобидан мумкин аст (Н.Е. Вера). Мо онро дар кӯдакон дар мушкилоти гузаронидани ҳалқаҳо аз рӯи ранг, ҳаҷм, ба пирамидаҳо, ҷойбачогузори ашёҳои гуногунҳаҷм, интиҳоби рангҳо ҳангоми расмкашӣ ва ғайраҳо мебинем. Дар ҳамаи давраҳои синнусолии томақтабӣ ин раванд қорҳои ислоҳӣ-инкишофдиҳандаро талаб менамояд.

Бояд қайд кард, ки мунтазам истифодабарии методи лоиҳавӣ ба такмилёбии дониш, маҳорату малақаҳои касбии кормандон, болоравии фарҳанги таҳлиму тарбиявии волидон, рушди тафаккури эҷодӣ, салоҳиятҳои касбии педагогӣ ва ғайраҳо имконият медиҳад, дар самтҳои фаъолияти инноватсионии МТТ дигаргунӣ ба вучуд оварда ба пешрафти таълими фарогир-инклюзивӣ низ замина мегузорад.

Албатта, ба воридшавии инноватсияҳои муосири педагогӣ ба фаъолияти МТТ захираҳои методӣ, техникаӣ, молиявӣ, зеҳнӣ, махсусан, ҳайати таҳассусии кормандон, мавҷудияти заминаи иттилоотӣ, омилҳои иҷтимоӣ-психологӣ таъсиргузор буда, махсусан, навоарӣ дар низоми назорат ва дастрасии ёрию дастгирии методӣ, ҳавасмандкунӣ ва ғайраҳо муҳим мебошанд.

Самтҳои ояндаи воридшавии инноватсияи педагогӣ ба фаъолияти кулли муассисаҳои таҳсилотӣ ташкили ҳамкориҳои шабакавии омӯзгорон, конференсияҳои илмӣ-амалӣ, озмунҳо, таҳия, нашру дастраснамоии дастурҳои таълимию методӣ, мақолаҳои илмӣ, дастрасии захираҳои электронӣ барои омӯхтану паҳн намудани таҷрибаи инноватсионӣ, ташкили маҳзани маълумотҳо, ё худ бонки маълумотҳо оид ба самтҳои афзалиятноки фаъолияти инноватсионии кормандони педагогии МТТ ва ғайраҳоро талаб мекунад.

Адабиёт:

1. Веракса Н.Е. Веракса А.Н. Проектная деятельность в детском саду. Дошкольная педагогика и психология: Хрестомания/Ред. –сост Н.Е. Веракса, А.Н. Веракса. –М.:2014-560с. (482-511).
2. Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения. Учебник для вузов. Под ред. А.Г. Гогоберидзе, О.В. Солнцевой.-СПб.: Питер, 2015-484с.
3. Золотухина А.А. и др. Проектная деятельность в воспитании детей дошкольного возраста предметная область художественного-эстетического развития//молодой ученый. М.:2016,№5(109)
4. Кисилева Л.Л. Проектный метод в деятельности дошкольного учреждения М.:АРКТИ 2003.
5. Полат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования.-М.:изд. Центр “Академия”, 2010с. С.193-200
6. Тимофеева Л.Л. Проектный метод в детском саду. “Мультфильм своими руками”.-СПб “Издательство Детство-пресс”, 2011.

ТАЪСИРИ ТАРБИЯИ ФАРҲАНГИ МУОШИРАТ ДАР ТАРБИЯИ АРЗИШҶОИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ХОНАНДАҶОНИ СИНФҶОИ 5-9 ЗИМНИ ТАЪЛИМИ ФАНИИ АДАБИЪТИ ТОҶИК

Шаҳлои Абдуализодаи Тоҳириён, номзади илмҳои филология
сардори раёсати ташхис ва тақризи адабиёти таълимии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф
ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Фарҳанги муошират дар тарбияи арзишҳои маънавӣ – ахлоқии хонандагон таъсири амиқ дошта, зимни таълими асарҳои хусусияти тарбияи ахлоқидошта ин алоқа боз ҳам бештар мегардад. Масалан, дар китоби «Қобуснома»-и Амир Унсурулмаолии Кайковус, ки онро дар шастусесолагӣ барои тарбияи фарзандаш Гелоншоҳ ва иҷрои шартӣ падарӣ навиштааст ин таъсиротро дида метавонем. Бо сабаби он, ки фарзандаш аз рӯйи пандҳои дар ҳар борае дар ин китоб чамъоварда, баҳра бигирад ва некномии ду ҷаҳон ҳосил намояд, ин китоб навишта шудааст. Ӯ дар муқаддимаи китобаш гуфтааст: «Бидон, эй писар, ки ман пир шудам ва заифию бенавӯӣ ва бетӯшӣ (беқувватӣ) ба ман чира шуд... Маслиҳат чунон дидам, ки пеш аз он ки номаи азл (марг) ба ман расад, номаи дигаре дар накуҳиши рӯзгор ва созиши қор ва баҳра ҷустан аз некномӣ ёд кунам ва туро аз он баҳра диҳам бар мучиби меҳри падарӣ. То пеш аз он ки дасти замона туро нарм кунад, ту худ ба чашми ақл дар сухани ман нигарӣ ва аз ин пандҳо фузунӣ ёбӣ ва некномии ду ҷаҳон ҳосил кунӣ».

Нақлу ҳикоя ва ривоятҳои ин китоб як имконияти хуби дар хонандагон ташаккул додани тарбияи маънавӣ - ахлоқӣ мебошад. Асосҳои ахлоқии донишҳои азхудкардашуда ва ба ҳам алоқамандии онҳоро шаҳру эзоҳ дода, омӯзгорон хонандагонро барои мустақилона хулоса баровардан ва баҳо додан ба ин ё он вазъияти баамаломата дар зиндагӣ кӯмак менамоянд. Ҳамчун намуна дарси омӯзгори фанни забон ва адабиёти муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №48-и ноҳияи Шоҳмансури шаҳри Душанбе Аҳмадова Ш. ро аз рӯйи панду ҳикматҳои фаровоне, ки дар асар оварда шудааст, пешкаш менамоем. Омӯзгор мавзуи навро баён намуд: Кайковус ҳамчун каси рӯзгордида агарчи медонад, ки фарзандаш мисли ҷавонони дигар аз рӯйи андешаву бардошти ғалати хеш дониши худро бартар аз дониши падарони хеш ва пирони рӯзгордида медонад, боз ҳам ба сабаби меҳру шафқати падарӣ, ба умеди он ки агар фарзандаш аз гуфтори вай баҳра начӯяд, касони дигар бошанд, ки шунидану қор бастанӣ некӣ ғанимат донанд, асарашро таълиф намудааст. Нависанда аз ҳама панду ҳикматҳои фаровоне, ки дар тӯли умри шастусесолаш чамъ оварда будааст, он чи шоиставу беҳтар буд, дар китобаш ҷой додааст. Аз ҷумла қайд намуд, ки “Ҳадафи аслии ӯ он будааст, ки фарзандаш, каси гиромитар ва дӯсттараш худком набошад ва аз ношоист парҳез кунад, ки сазовори тухмаи (ачдод) поки хеш ва асли шарифи хеш бошад: «Эй писар, хушёр бош ва қадри наҷоди хеш бидон ва аз камбудагон мабош». «Қобуснома» аз чиҳилу ҷаҳор боби алоҳида иборат мебошад ва дар онҳо аз хусуси оину расм, одоб ва тартиби ҳамаи он чизҳое, ки барои тарбияи як амирзодаи ҷавон ва ҷавонони ҳамсинну соли ӯ лозим меояд, сухан рондааст. Барои ҳамин ҳам ӯ диққаташро бештар ба он пеша ва ҳунароҳое ҷалб намудааст, ки донишҷӯи онҳо барои амирзодагон зарур буд, мисли шикор қардан, ҷавгон задан, нарду шатранҷ бозидан, қорзор қардан, хидмат қардани подшоҳ, одоби надимӣ қардан, шартҳои подшоҳӣ, вазирии подшоҳ, расми сипаҳсолорӣ, оини уқубат (ҷазо) қардан ва афв қардан, андеша қардан аз душман, сухандонӣ, ҳештандорӣ ва тартиби хӯрдан ва оини он, тартибишароб хӯрдан ва шартҳои он, меҳмонӣ қардан ва меҳмон шудан ва шартҳои он, мазох, оини чамъ қардани мол, барда (ғулом) харидан ва шартҳои он ва ғ.” Ҳамаи ин дар зиндагӣ барои анҷом додани амалҳои маънавӣ – ахлоқӣ ва бо сухани дигар инсонгарӣ аст. Шахс қадом амалеро анҷом надиҳад, боз худ ба он амал баҳо додан мегирад ва дар навбати аввал мо бояд амалҳои анҷом диҳем, ки худ ва атрофиёнамон ин амалҳоро баҳои баланд диҳанд.

Баъди суҳбати муқаддимаӣ муаллима ба баёни мавзуи нав оғоз намуд ва “Дар боби риояи одоб” - ро қироат намуд.

Фарҳод ва Шохрух дар синфи панҷ меҳонанд. Пас аз анҷоми дарс онҳо дар хонаи Шохрухино якҷо дарс тайёр мекарданд. Дар омади сухан Фарҳод изҳор дошт, ки омӯзгори адабиётмон инсонгарӣ ва риояи одоб гуфта чиро дар назар дошта бошанд? Ман дар ин бора фикр ҳам накардаам, гуфт Шохрух ва ба сӯи дари ҳавлӣ назар кард. Дар ҳамин лаҳза аз ҷониби дар диданд, ки пиразани ҳамсоя асо ва халтае дар даст, лангон, базӯр ба хонаи онҳо омада истодааст. Онҳо якҷоя ба он сӯ давиданд ва Фарҳод аз дасти пиразан дошта ба ӯ ёрӣ расонида то ба хона овард. Шохрух бошад, китобхояшро ба як сӯ гузошту рафта халтаро аз дасти пиразан гирифта, ба ӯ ёрӣ расонид.

Баъди ин муаллима ба хонандагон маънии панди зеринро фаҳмонид: «Ҳар чӣ коштӣ, ҳамон медаравӣ» ва илова намуд: «Некӣ кунӣ, некӣ мебинӣ».

Барои эътимоднокии натиҷаи аз озмоиши мазкур ба даст овардашуда бо хонандагон дар мавзуи сифатҳои ахлоқӣ, ки мазмуни маънавиёт ва ахлоқро доштаанд, суҳбат гузаронида шуд. Ба сифати мисоли аёнӣ рафтори қаҳрамонони ҳикояи дар боло зикргардида- Фарҳод ва Шохрух истифода бурда шуд. Хонандагон дар рафти саволу ҷавоб чунин мафҳумҳоро истифода карданд: «Фарҳод бисёр бодикқат буд, вай суханони омӯзгорро дар хотир мегирифт». «Вай нисбат ба калонсолон боҳурматона рафтор намуд». «Шохрух низ ӯро дида, ибрат гирифт ва ба пиразан ёрӣ расонид». Дар рафти суҳбат хонандагон вобаста ба матни ҳикоя аз ҳаёти худ ва ҳамсинфон мисолҳо оварданд: «Имрӯз муаллима бо сумкаи вазнин ба синф даромад, Рустам барои бурдани он ба ӯ кӯмак расонд». «Рузе як хонандаи синфи якум ҳангоми ба мактаб омадан ногаҳон афтада гиря кард. Ҳамаи бачаҳо хандиданд, вале Карим ба ӯ кӯмак расонид, то ӯ аз ҷояш бархезад. Дирӯз ҳангоми кори санҷишӣ рӯчкаи Наргис аз навиштан бозмонд, Раҳмон ба ӯ рӯчкаи зиёдатии худро дод».

Ҳамин тавр, далелҳои аз натиҷаи озмоиши гузаронидашуда бадастомада шаҳодат медиҳанд, ки пешниҳоди дарси мазкур бо чунин усул ба ташаккули арзишҳои маънавий-ахлоқӣ хонандагон ёри калон расонида, дар онҳо риояи одобу ахлоқро боз ҳам мустаҳкам мегардонад.

Усулҳои гуногуни тарбияи арзишҳои маънавий-ахлоқӣ хонандагон ба тарбияи фарҳанги муошират таъсири худро мерасонанд. Зимни таълими фанни адабиёти тоҷик инро мушоҳида намуда, технологияи гуногуни таълимро мавриди баррасӣ қарор додан мумкин аст. Дар дарсҳои адабиёти мавзӯҳои маънавию ахлоқидошта расм, сурат ва тасвирҳое, ки давраҳои қаҳрамониро дар бар мегиранд, фони мусиқӣ дар доираи хониши ифоданок истифода бурда мешаванд. Масалан, зимни тайёри ба таълими мавзӯҳои ҳикояҳо аз «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ расмҳо оид ба ин ҳикояҳо, «Баҳориёт»-и Сайиди Насафӣ расмҳои ҳайвонот, «Марги судхӯр»-и Садриддин Айни кинофилми «Марги судхӯр», достони «Рустам ва Сухроб»-и Абулқосим Фирдавсӣ кинофилми «Рустам ва Сухроб»-ро истифода бурдан мувофиқи мақсад аст. Тавсия дода мешавад ғазал ва шеърҳои дигаре, ки дар барномаи таълимӣ ҷой доранд ва бастакорон ба онҳо оҳанг эҷод кардаанд, бо оҳангашон шунида шаванд. Масалан, ғазалҳои «Бигзор то бигирям чун санг дар баҳорон...», «Эй сорбон, оҳиста рон, к-оромӣ ҷонам меравад...» аз Саъдии Шерозӣ, шеъри «Бӯйи ҷӯйи мӯлиён ояд ҳаме...» аз Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва ғайра. Барои самаранок гузаштани дарс истифода бурдани расмҳо аз достонҳои «Шохнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, «Маснавии маънавий»-и Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ низ мувофиқи мақсад аст. Шунидани композитсияҳои адабӣ-мусиқии рубоиёти Умари Хайём, ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ, қироати ашъори Мирзо Турсунзода, Лоик Шералӣ ва дигарон тобишҳои эмотсионалии дарси адабиётро зиёд мегардонанд.

Аз омӯзгоре, ки ин методҳоро истифода мебарад талаб карда мешавад, ки хонандагонро ба доираи масъалаҳои мавриди омӯзиш ворид намуда тавонад,

амали онҳоро ба он равона созад, хулосаҳои ҷамъбастананда барорад ва ёрии инфиродӣ расонад.

Адабиёт:

1. Кайковус У. Кобуснома / У. Кайковус.-Душанбе: Адиб, -1990.- 155 с.
2. Каюмов М. Идея взаимосвязи физического воспитания и патриотизма в педагогических воззрениях персидско-таджикских мыслителей IX-X вв. / М. Каюмов, Душанбе, - 2019. – 167с.
3. Файзулло Шарифзода. Масоили мубрами таҳқиқоти педагогикаи муосир/ Ф. Шарифзода. Душанбе: “Ирфон”-2016. -263с.
4. Файзалиев Дж. Философия образования таджикско-персидских мыслителей Средневековья и их ценность в развитии современной национальной педагогики / Дж. Файзалиев, Душанбе, - 2015. – 189с.

ҲАДАФҲОИ АСОСИИ ОМУЌИШИ ФАНҲОИ ҶОМЕАШИНОСӢ ДАР МАКОТИБИ МИЁНА ВА ОЛИИ ҶУМҲУРӢ

Назиров Назир Давлатхоҷаевич, н.и. сиёсатшиносӣ

мудири шуъбаи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, nazir_ov@mail.ru

Аннотатсия: Дар мақола муаллиф моҳияти омӯзиши фанҳои ҷомеашиносиро дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва олии нишон дода, таъкид намудааст, ки барои беҳдошти сатҳу сифати таълими фанҳои ҷомеашиносӣ ба мазмун ва муҳтавои китобҳои дарсӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудан лозим аст. Ҳамчунон ёдрас гардидааст, ки ба роҳ мондани омӯзиши фанҳои мазкур дар пояи ахлоқи миллӣ, арзишҳои миллӣ ва фарҳанги миллӣ ҳадафи асосии таълими фанҳои ҷомеашиносӣ мебошад.

Калидвожаҳо: ҷомеашиносӣ, фарҳанг, ҳуқуқ, таърих, таҳсилот, таълим, ҷомеа, ахлоқ, арзишҳои миллӣ, анъанаҳои миллӣ, муассисаҳои таҳсилотӣ.

Истиқлолияти Тоҷикистон ба даврае рост омад, ки дар сайёра ҳодисаҳои бузурги сиёсӣ ва фарҳангӣ оғоз ёфтанд. Ҷаҳонишавии тамаддунҳо, бархӯрди тамаддунҳо ва рушди бемайлонии технолоҷӣ дар олами сиёсӣ мушкилиҳои зиёдеро ба миён оварданд. Истиқлолияти мо низ ба осонӣ ба даст наомад. Ҷанги шаҳрвандӣ, бархӯрди дохилии сиёсӣ, низоъҳои мазҳабӣ барои ҷомеаи тоҷик мушкилиҳо эҷод намуданд. Танҳо дар даҳсолаи дуҷуми асри XXI ҷумҳурӣ оромии сиёсиро ба даст овард ва кунун дар ҳамаи рӯкҳои давлатдорӣ устувор қадам гузошта истодааст.

Ҷаҳонишавии тамаддунҳо ба анъанаву расму оин ва фарҳанги миллӣ дар кишвар зарбаи сахте мебошад. Он ҷомеаҳое, ки анъана ва фарҳанги миллии худро дифоъ карда наметавонанд, хисороти зиёдеро дар анъанаҳо ва фарҳанги миллӣ бархӯрдор мегарданд. Рушди бемайлонии технолоҷӣ дар ибтидои асри XXI дар фазои сиёсии ҷаҳон ҷанги нав-«**ҷанги иттилоотӣ**»-ро ба миён овард. Ин ҷанг акнун на бо аслиҳа ва артиш, балки бо зарбаҳои иттилоотӣ ба ҷаҳони сиёсӣ ва фарҳанги миллии кишварҳо бурда мешавад. Технологияи муосир ба абарқудратҳо имкон фароҳам овард, ки бо зарбаҳои иттилоотӣ ба ҷомеаҳои ноустувор ҳамла намоянд. Зарбаҳои иттилоотӣ ба кишварҳои камқудрат оқибатҳои вазнин меорад. Фазои сиёсиро ноором менамояд, ахлоқи ҷомеаро вайрон намуда, ба анъанаҳо ва фарҳанги миллӣ осеб мерасонанд. Зарбаҳо асосан ба ҷомеаҳои камқудрат зада мешаванд. Дар ин «ҷанг» на аслиҳа ва артиш лозим аст, балки зарурати маърифатии дифоӣ ҷомеа ба миён меояд. Маҳз, рушди бемайлонии маърифат аслиҳаи пуриқтидор бар муқобили ин зарбаҳои иттилоотӣ шуда метавонад ва ба ҷомеа имкон фароҳам меоварад, ки фазои сиёсии худ, анъаноти миллӣ ва фарҳанги миллии худро аз аҷнабиён дифоъ намоянд.

Ҷумҳурии соҳибистиклоли моро лозим аст дар лаҳзаҳои душвори тақдирсоз ва ҷаҳони пуртазод истиқлолияти сиёсӣ, арзишҳои миллӣ, меъёрҳои ахлоқи миллӣ, анъанаву фарҳанги миллии худро дифоъ намуда, ба сӯи рушди сиёсӣ ва иқтисодиву фарҳангӣ устувор қадам занад. Яъне, агар дар маҷмуъ бигӯем, дар пеши ҷомеаи

тозаистиклоли мо вазифаҳои умдаи сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ меистад ва чӣ тавр ҳал намудани ин вазифаҳо аз ояндаи кишвар вобаста аст.

Имрӯз ҷомеаи тозаистиклоли моро лозим ва зарур аст, ки рӯ ба сӯйи маърифат орад. Дар ин самт саҳми муассисаҳои таҳсилоти дар мадди аввал меистад, зеро маҳз аз мактаб-таълимгоҳ тарбияи ахлоқию маърифатӣ оғоз меёбад. Маҳз, мактаб пояҳои ибтидоии тарбияи ватандӯстӣ, эҳтиром ба арзишҳои миллӣ, ташаккули шахсияти муҳассилинро мегузорад, яъне мактаб хишти аввалро мегузорад ва аз чӣ гуна гузоштани хишти аввал ояндаи ҷомеа вобаста аст ва чӣ гуна шахсиятхоро ба воя расонидан маҳз аз таълиму тарбияи мактаб поягузори мешавад. Ба роҳ мондани таълими дуруст ва босамари фанҳои ҷомеашиносӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ин роҳи ягонаи ҳалли вазифаҳои душвори дар пеши ҷомеаи тозаистиклол истодаи мо мебошад.

Ба роҳ мондани таълими дурусти фанҳои ҷомеашиносӣ, пеш аз ҳама, ба сифат ва сатҳи дурусти китобҳои дарсӣ вобаста аст. Маҳз, китобҳои дарсии босалоҳият таълифгардида ба омӯзгори муассисаи таҳсилоти имкон фароҳам меорад, ки раванди таълимро дуруст ба роҳ монда дар ҳалли вазифаҳои пеши ҷомеаи буда комёб гардад.

Муҳтаво ва мазмуни китобҳои дарсӣ бояд дар заминаи тозатарин дастовардҳо ва падидаҳои илмию назариявӣ мураттаб гарданд. Таҳқиқи санҷиши китобҳои дарсӣ ва воҳӯриҳо бо омӯзгорони макотиби миёнаи умумии ҷумҳурӣ муайян менамоянд, ки вазъи муҳтавои китобҳои дарсӣ, ба хусус китобҳои дарсии фанни таърих, ҳуқуқ ва инсон, ислоҳталабанд, ҷавобгӯии талаботи стандартҳои таълим набуда, ниёзи хонандагони макотибро ҳам мазмунан ва ҳам шаклан қонеъ гардонидани наметавонанд.

Тарбияи ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, ташаккули рӯҳияи ватандӯстӣ, эҳтиром ба арзишҳои миллию таърихӣ аз ҷумлаи чунин вазифаҳои муҳими макотиби имрӯза мебошанд. Дар як вақт ташаккули шахсияти босалоҳият, ки тавонад дар рушди ҷомеа саҳм гузорад, яке аз вазифаҳои муҳими фанҳои ҷомеашиносӣ доништа мешавад.

Дар Консепсияи китобҳои дарсӣ пешниҳод гардидааст, ки сифати таълими фанҳои ҷомеашиносӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар асоси технологияи муосири таълим бо назардошти ташаккули салоҳиятҳои хонандагон мутобиқи талаботи стандартҳои давлатии таълим, ба инобат гирифтани синну соли хонандагон ба роҳ монда шавад. Боиси тазаккур аст, ки ба роҳ мондани ҷараёни таълими ин фанҳо на танҳо дар асоси омода намудани барномаи таълимӣ, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ, китобҳо барои муаллимон, маҷмӯаи харитаҳо замимаҳои электронӣ сурат гирад, балки ташкили фазои ягонаи илмӣ ва таълимӣ дар интернет низ ба назар гирифта шавад. Масалан, дар ҷараёни таълими фанни таърихи халқи тоҷик фазои ягонаи сиёсӣ фарҳангӣ ва таърихӣ халқи тоҷик ташкил карда шавад.

Яке аз вазифаҳои муҳими дар назди муассисаҳои таъхсилоти умумӣ истода ин тарбияи ватандӯстии ҳар як хонанда мебошад. Ин ҷо бояд тазаккур дод, ки тарбияи ватандӯстӣ ин тарбияест, ки дар натиҷаи он шахрвандон Ватан, яъне ҷумҳурии соҳибистиклоли худро дӯст дошта баҳри дифои он, рушди иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии он софдилона заҳмат мекашанд. Яке аз омилҳои муфид барои тарбияи намудани наврасону ҷавонон дар рӯҳи ватандӯстӣ ва дуруст ба камол расонидан ин тибқи муносибати босалоҳият ба роҳ мондани омӯзиши фанни «**Таърихи халқи тоҷик**» мебошад. Ба туфайли соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон, хушбахтона омӯзиши таърихи миллат, Ватан ва мақоми он дар ҷомеаи вазифаи муҳими таълим баргузида шудааст. Воқеан, таърих ин хотираи инсон мебошад. Бинобар он, ҳар як фард бидуни омӯзиши таърихи кишвари худ аслу насаб ва маърифати буму ҷомеаашро пойдору бегазанд нигоҳ дошта наметавонад, аз решаи хеш дур ё қанда шуда, ба вартаи гумномӣ ё фано қадам мениҳад. Яъне, инсон таърихи гузаштаи худро фаро нагирад, табиист, ки аз зоти худ, роҳи тайкарда, дастовардҳои сиёсӣ фарҳангӣ ва бурду бохти мардумонаш ноогоҳ монда, чун маҳлуқи одамсурат, вале бепарво, бемасъулият, бенишон умр ба сар мебарад. Имрӯз, ки мардуми кишвар ба

худшиносӣ ва барқарор кардани хотираи таърихӣ хеш ниёз дорад, **вазифаҳои маводи таълимӣ** низ бояд чунин бошанд:

-барои ба даст овардани дониши мустаҳками таърих мусоидат намояд;

-ташаққул додани тасаввурот ва ҷаҳонбинӣ дар бораи марҳилаҳои асосии рушди давлати сермиллати Тоҷикистон;

-таърихи халқи тоҷик ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таърихӣ ҷаҳон нишон дода шавад;

-моҳияти ҷараёни таърихро ҳамчун таҳаммули ҷидду ҷаҳди бисёр наслҳо кушода диҳад.

Зимни таълифи китобҳои дарсӣ аз фанни таърих, билҷумла Таърихи халқи тоҷик, чунин нуқтаро бояд муҳим донист. Ҳадафи асосии таълими таърихи миллат ин дар хонандагон бедор намудани ҳисси худшиносии миллӣ, ватандӯстӣ, садоқат ба Ватану миллат, эҳтироми беандоза ба гузаштаи мутамаддину арзишҳои миллӣ мебошад. Ҳар як шахрванди Тоҷикистон бояд тайёр бошад, ки дар кишварҳои дигар таъриху фарҳанги ғании халқи худро муаррифӣ намояд ва нишон дода тавонад, ки мирӯзи номбардори сазовори ин миллати фарҳангофар мебошад. Мо бояд аз дирӯзи дурахшони худ ифтихор намоем ва бояд имрӯзи худро чунин бисозем, ки он боиси ифтихор бошад.

Имрӯз ҳар як хонанда вазифадор аст, ки бо кӯмаки амалии омӯзгорон таърихи Ватанро аз нигоҳи нав омӯзад. Дар рафти омӯзиш бояд пеш аз ҳама ба омилҳои зерин:

-аз худ кардани таҷрибаи муфиди таърихӣ;

-таҳлили объективонаи мушкилиҳо, камбудииҳо ва қачравииҳо дар гузашта;

-равшану возеҳ донишани вазифаҳои имрӯза ва ояндаи ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон-

диққати махсус дода шавад.

Маълум аст, ки қарни XXI дар миқёси ҷаҳон дар назди шахрвандони ҷумҳирамон масъалаҳои ҷиддие мегузорад. Барои халли онҳо шахрвандон бояд таърихи худро хуб дониста, дорои маданияти баланди умумӣ-сиёсӣ, ахлоқи ҳамида, ватандӯстии ҳақиқӣ, интернационалисти меҳнатдӯст, боодобу хушахлоқ, муборизи тантанавӣ арзишҳои умумибашарӣ бошанд. Танҳо омӯзиши сабақандӯзонаи таърих, расидан ба қадри давлати миллӣ ва дигар арзишҳои волои халқамон кӯмак мекунад, то беадолатӣро, ки нисбати халқу миллати мо шудаанд, тақрор нагарданд. Он захмхое, ки дар сароғози бунёди давлати шӯравӣ аз табартаксими ҳудуди таърихӣ тоҷикон бар қалби миллати мо нишастаанд ва ин табартаксим асосан бо саҳми тоҷикони аслу насабгумкарда ва бегонапараст сурат гирифтааст, ҳанӯз хуншоранд. Дар ин замина андешаманди испанӣ Чорч Сантан хеле хуб гуфтааст: «Ононе, ки аз таърих дарс намегиранд, маҳкум ба тақрораш мебошанд (7, 517).

Тавачҷуҳи мавзуи асосии илмҳои **ҷомеашиносӣ** ба фарогирии ҳастии ҷомеаи инсонӣ марбут аст. Дар фарқият аз соири илмҳои дигар ҷомеашиносӣ дар омӯзиши ҷомеа аз ҳама бештар ба вижагии сифати муносибати байни одамон ва мақоми дар он ишғолкардашон диққат медиҳад. Зеро бо халли ин масоил инсон имкони дарёфти ҷавоби он суолҳоеро, ки ӯ пайваста оид ба сабаби барқарор намудани ҷомеа, зарурати он, гуногунии мақсадҳои ишғол кардаи одамон дар он, нобаробарии таъмини ниёзи моддиву маънавӣ ва ғайра аз худ медиҳад, ба даст меорад. Бинобарин ҳам, ин фан ҷомеаро на иборат аз ҷомеаи механикӣ одамон, балки ҷузъҳои бонизомии байни худ ба муносибати гуногунсатҳа воридгаштае медонад, ки тағйири онҳо боиси дигаргуниҳо дар робитаҳои иҷтимоӣ ва мақоми дар ҷомеа ишғолкардаи одамон мешавад.

Омӯзиши **фарҳанг** низ дар рушди худшиносии миллӣ, ҳувият ва ҷаҳонбинии хонандагон нақши бориз дорад. Омӯзиши фанни «фарҳангшиносӣ» барои фарогирии заминаҳои фарҳангӣ-таърихӣ тамаддуни миллӣ ва муосир бо назардошти ташаққули ҳадафмандии самтгирии фарҳангиву башардӯстонаи хонандагон ва аз ин роҳ ҷиҳати тақмили маънавии онҳо дар давраи ҷаҳонишавӣ равона гардидааст. Фанни мазкур

барои ба даст овардани дониши амиқ перомуни махсусиятҳои фарҳангии ҷомеа, фазову мароми фарҳангӣ, типҳову шаклҳои фарҳанг, ҳамчунин барои рушди дарки ахлоқиву зебоишносии омӯзандагон ва барангехтани тавачҷуҳи он ба фарогирии мероси гаронбаҳои фарҳанги ҷаҳонӣ ихтисос дода шудааст.

Хусусиятҳои башардӯстии инсониятро танҳо тавассути омӯзиши таърихи фарҳанг дарк кардан мумкин аст. Чунин ҳолат боз як дафъа ба ягонагии равандҳои омӯзиши фарҳангшиносӣ ва башарисозии таҳсилот таъкид мекунад. Инсон дар даврони тағйироти доимии фарҳанг зиндагӣ карда, ягонагии умумибашариву ҳамешагии фарҳангро дарк мекунад. Шароити фарҳангӣ тақозо менамояд, ки инсон ҳамеша суннатҳои башарии гузаштара фаро гирад. Бо ин робита донишҳои башарӣ дар асл фарҳангсозии инсон ба шумор меравад. Ягон соҳаи дигари илмҳои муосир, ба ҷузъ фарҳангшиносӣ, ҳама зухуроти васеъ ва гуногунчанбаи инсонро фаро гирифта наметавонанд. Зеро маҳз бо кӯмаки мафҳуми «фарҳанг» ҷомеаҳои инсонии дар фосолаҳои дурбуда дар доираи башарии «мо» шомил гардида, ба маърази намоиш гузошта мешаванд. Фарҳангшиносии муосир вазифадор аст он хатогиеро, ки аз набудани маълумоти классикӣ ба вуҷуд омадааст, пур кунад. Зеро бидуни маълумоти гуманитарии классикӣ дарки фарҳанг, ба вижа фарҳанги умумибашарӣ, ғайриимкон аст. Ва ин рисолатро танҳо фанни **фарҳангшиносӣ** пешкаш менамояд, дигар фанҳо дода наметавонанд. Омӯзиши фанни фарҳангшиносӣ ба ҳайси назария ва таърихи фарҳанг асос ва пояи тамоми донишҳои башарӣ маҳсуб мешавад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки ибтидои муттаҳидсозии фарҳангиро дар суннатҳои гании гуманизми бояд ҷустуҷӯ кард. Равандҳои рушди фарҳанг ба он оварда мерасонад, ки аксари бузургиву ҳашамат, нақӯӣ, зебоӣ хирадмандӣ низ инкишоф ёбанд. Илми фарҳангшиносӣ ҳусни тафоҳумро дар ҷомеа мусоид сохта, барои пойдеории идеалҳои некӣ, зебоӣ, ҳамоҳангӣ, инсонпарварӣ хизмат менамояд ва роҳи дурусти ҷавобгӯӣ рӯҳи замонро дар омӯзиши равандҳои ҷомеа ҷустуҷӯ менамояд. Таърихи фарҳанги ҷаҳонӣ симои ягонаи иносиятро тасвир карда, онро ба пафоси эҳёии манфиатҳои арзишҳои башарӣ мутобиқ мекунонад. Табдили адёӣ, шохкорҳои бадеӣ, андешаҳои фалсафӣ, кашфиёти илмӣ урфу одатро ба таври озод, бидуни муқобилгузории кӯҳнаву нав муттараққиву иртиқой мавриди баррасӣ қарор медиҳад, ки дар онҳо ба таври ҳайратангез навъҳои гуногуни фарҳанг ҳамчун амали шахсии инсон ба маърази намоиш гузошта мешавад.

Яке аз донишҳои барои ҷомеа зарур ин **дониши ҳуқуқӣ** мебошад ва маҳз аз мактаб оғоз намудани омӯзиши ин дониш натиҷаи назаррас ба бор меорад. Дар ҷомеа зистан, фаъолият кардан, мубодилаю муошират кардан бидуни дониши ҳуқуқӣ ғайриимкон аст. Зеро агар шахс аз донишҳои ҳуқуқӣ бархурдор набошад, мақому манзалаат ва масъулияти худро дар ҷомеа дарк намекунад. Маҳз қонун ин танзимкунандаи низоми ҷомеа мебошад ва дониши ҳуқуқӣ ба инсон имкон медиҳад, ки қонунҳои мавҷудбудаи ҷомеаро бидонад, мувофиқи таҳмилоти онҳо қору фаъолият намояд ва воқеан инсонии огоҳ буданро нишон диҳад. Бесаводии ҳуқуқӣ оқибатҳои манфӣ дорад ва шахс дар ҷомеа худро дифоъ карда наметавонад, ба ҷӣ ҳуқуқ доштани худро наметавонад ва пеш аз ҳама, озодии худро аз даст медиҳад. Барои шахсият шудани хонандагон ва минбаъд дар ҷомеа фаъолият зиндагӣ намудани онҳо омӯхтани донишҳои ҳуқуқӣ хеле муҳим аст.

Зимни таҳияи китобҳои дарсӣ аз **фанни ҳуқуқ** пеш аз ҳама ҳадаф ба он равона карда шавад, ки хонандагон аз меъёрҳои ҳуқуқии дар ҷомеа амалкунанда бархӯрдор бошанд. Бархӯрдор будан аз донишҳои ҳуқуқӣ ин ҳудогоҳии ҳуқуқии ҳар як фард аст ва он имкон медиҳад, ки озодии нисбии худро таъмин намояд. Ҳадафи асосии таълиму тарбия дар ин самт барҳам задани хислатҳои манфии инсоният ба ҳисоб меравад. Мақсаду мароми ҳидоят ва даъватҳои таълим дар мактаби муосир тақвиятбахшанда барои бартараф кардаи васваса ва заифҳои инсоният, ки аз табиати ҳуди ӯ, арзишҳои ахлоқӣ, зехнӣ, ба хоҳири рушди ирода, маънавиёт, ҷаҳонбинӣ ва худшиносии шахсият бармеояд, нигаронида шудааст.

Дар назди муассисаҳои таҳсилоти ҷумҳурӣ дар замони такдирсози муосир як қатор вазифаҳои душворҳалли муҳим меистанд. Мактаби муосир бояд насли наврасро ба роҳи дуруст хидоят намояд ва лаёқат ва ниҳои онҳоро барои эҷодкорӣ ва навҷӯӣ чараён бахшад. Дар ин маврид Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат-Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ таъкид намудааст: «Дар марҳалаи кунунии тарақиёти Тоҷикистон таваччуи рӯзафзун ба соҳаҳои илму маориф, татбиқи васеи дастовардҳои илму техника ва технологияи муосир, тарбия намудани ҷавону наврасон дар рӯҳияи арзишҳои милливу умумибашарӣ, тайёр кардани кадрҳои ҷавобгӯ ба талаботи иқтисоди бозорӣ ва таъмини робитаи амиқи илму истехсолот аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимтарин мебошад (2).

Адабиёт:

1. Афғонов М. Зарурияти таърихии масъалаҳои муосири таҳсилоти умумӣ./Илм ва Инноватсия №3, 2011, с.12-15.
2. Раҳмон Э. Рушди маориф асоси таҳкими аркони давлат. Душанбе, 2009.
3. Сайидзода З. Тоҷикистони муосир: масъалаҳои мубрами истиклоли миллӣ. Душанбе, 2016. 302с.
4. Хочамуродов О. Х. Фарҳангшиносии (фишурдаи дарсҳои назариявӣ). Душанбе, 2011.<https://ravshanfikir.tj/ilm-oi-umanitar.raw?task=download&fid=250>. санаи мурочиат 23.01.2021.
6. <https://allinweb.ru/sotsiologiya/311/>. <https://allinweb.ru/farhangshinosi/873/>

CODE-SWITCHING IN BILINGUAL EDUCATION: A COMPREHENSIVE REVIEW

Uktamjon Ortikov

MA in Applied Linguistics, ESP teacher
Kokand branch of Tashkent state technical
university named after Islam Karimov
uktamjon@yahoo.com

Abstract: *This comprehensive research review explores the multifaceted phenomenon of code-switching in bilingual education. Code-switching, the alternation between two or more languages within a single discourse, has garnered increasing attention in the field of bilingual education due to its pervasive presence in classrooms and its potential impact on language development, pedagogy, and identity formation. This article provides an in-depth analysis of code-switching, covering its various types, patterns, influencing factors, and pedagogical implications. It also delves into the role of language policies, teacher training, and professional development in shaping code-switching practices in educational settings. Moreover, the article examines code-switching's impact on language acquisition and identity formation among bilingual learners. It concludes with insights into future research directions and research gaps, emphasizing the dynamic nature of code-switching in the evolving landscape of bilingual education.*

Keywords: *Code-switching, bilingual education, language acquisition, language policies, pedagogy, teacher training, identity formation, bilingualism, sociolinguistics, language development.*

Introduction

Bilingual education, a pedagogical approach that emphasizes the development of proficiency in two or more languages, plays a pivotal role in nurturing multilingualism and intercultural competence in today's globalized world (Baker, 2011; García & Wei, 2014). One of the distinctive linguistic phenomena frequently observed in bilingual educational settings is code-switching, a communicative strategy where speakers alternate between two or more languages within a single discourse (Myers-Scotton, 1993). The prominence of code-switching in bilingual education has spurred extensive scholarly attention, reflecting its multifaceted nature and its impact on language acquisition, classroom dynamics, and pedagogical practices (Grosjean, 1982; Romaine, 2013; Wei, 2000). This comprehensive review article seeks to synthesize the existing literature on code-switching in bilingual education, shedding light on its

theoretical underpinnings, manifestations in classrooms, implications for language acquisition, policy considerations, and its significance in teacher training. By examining a wealth of studies across various linguistic contexts and educational settings, this review aims to provide a comprehensive understanding of the complexities and nuances surrounding code-switching in bilingual education. It addresses key research questions, such as: What are the factors that influence code-switching in bilingual classrooms? How does code-switching impact language acquisition and proficiency in bilingual learners? What role do policies and teacher attitudes play in shaping the use of code-switching in educational settings?

Theoretical perspectives on code-switching are explored, encompassing sociolinguistic and psycholinguistic viewpoints (Gumperz, 1982; Myers-Scotton, 1993). The sociolinguistic perspective considers code-switching as a socially embedded phenomenon, influenced by factors like language choice, identity, and power dynamics (Auer, 1998; Heller, 1988). In contrast, the psycholinguistic perspective delves into the cognitive mechanisms underlying code-switching, examining its role in language processing and production (Grosjean, 2001; Green, 2011). This review article also investigates the types and patterns of code-switching prevalent in bilingual classrooms, exploring factors such as language proficiency, communication goals, and peer interactions that shape code-switching behavior (Poplack, 1980; Gardner-Chloros, 2009; Wei, 2000). Additionally, it examines the pedagogical implications of code-switching, discussing the benefits it can offer in terms of language learning, as well as the challenges it may pose in maintaining linguistic boundaries (García, 2009; Cenoz, 2015).

Furthermore, this review considers code-switching in the broader context of language acquisition, discussing its role in first and second language development (Grosjean, 1985; Sridhar & Sridhar, 1980). It analyzes the cognitive advantages and potential hindrances associated with code-switching, particularly in bilingual learners (Kroll & Stewart, 1994; Paradis, 2011). Beyond the classroom, code-switching intersects with bilingual education policies and guidelines, which vary widely across regions and educational systems (Hornberger, 2002; García, 2011). This review examines the impact of these policies on language proficiency and identity formation in bilingual learners. Finally, this review addresses the role of teacher training and professional development in shaping attitudes and practices related to code-switching in bilingual classrooms (Baker & Jones, 1998; Creese & Blackledge, 2010). It highlights the importance of teachers in promoting effective code-switching as a pedagogical tool for enhancing language learning outcomes (Llurda, 2005; Wei, 2008). In sum, this comprehensive review offers a roadmap to navigate the diverse terrain of code-switching in bilingual education, synthesizing research findings, and identifying gaps in the literature. By exploring its theoretical foundations, manifestations, implications, and policy considerations, this review aims to contribute to a deeper understanding of code-switching's role in the complex landscape of bilingual education.

Theoretical Framework

The examination of code-switching in bilingual education draws upon a diverse range of theoretical perspectives, each offering unique insights into the phenomenon. These perspectives, rooted in both sociolinguistic and psycholinguistic approaches, contribute to a nuanced understanding of how and why code-switching occurs in educational settings. From a sociolinguistic standpoint, code-switching is viewed as a socially embedded phenomenon, influenced by various contextual and interpersonal factors. According to Auer (1998), code-switching is a dynamic linguistic behavior shaped by social norms, language choice, and identity. It reflects the complex interplay of power dynamics and cultural affiliations within a given community or social group. Additionally, Heller (1988) emphasizes the political dimensions of code-switching, asserting that language choice is often a strategic act employed to negotiate power relationships and assert linguistic and cultural identities. This perspective underscores the importance of understanding code-switching as a communicative strategy that carries sociopolitical implications. Complementing sociolinguistic perspectives, psycholinguistic approaches delve into the cognitive mechanisms that underlie code-switching behavior. Grosjean

(2001) posits that bilingual individuals possess separate but interconnected mental representations for each language, allowing for fluid switching between them. This "language mode" theory suggests that code-switching is a reflection of the bilingual mind's capacity to manage multiple linguistic systems. Furthermore, Green's (2011) Control Process model posits that code-switching is regulated by cognitive control mechanisms, influenced by factors such as language proficiency and cognitive load. This framework highlights the role of executive functions in mediating language choice and switching strategies. Gumperz (1982) introduced the concept of "discourse strategies," which focuses on the interactional functions of code-switching. According to this perspective, code-switching serves specific communicative goals, such as emphasizing a point, including or excluding participants, or marking a shift in topic or speech register.

These theoretical frameworks collectively offer a comprehensive lens through which to analyze code-switching in bilingual education. They highlight the interplay between social dynamics, cognitive processes, and communicative functions that shape the use of multiple languages in educational contexts. By synthesizing sociolinguistic and psycholinguistic perspectives, this review seeks to unravel the intricate layers of code-switching behavior in bilingual classrooms. It endeavors to discern the ways in which social norms, power dynamics, cognitive processes, and communicative goals converge to influence language choice and switching patterns among bilingual learners and educators.

Methodology

The methodology employed for this comprehensive review on code-switching in bilingual education involves a systematic approach to identify, select, and analyze relevant scholarly literature. This section outlines the steps taken to conduct the review, including the criteria for literature inclusion, data extraction, and the acknowledgment of potential limitations.

Literature Search and Selection Criteria

The initial phase of this review involved a thorough and systematic search of academic databases, including but not limited to PubMed, ERIC, JSTOR, Google Scholar, and specialized journals in the fields of linguistics, education, and bilingualism. Search terms included combinations of "code-switching," "bilingual education," "language acquisition," and related keywords.

Inclusion criteria were established to ensure the selection of relevant and high-quality literature. Studies considered for inclusion were required to meet the following criteria:

1. **Relevance:** Literature had to focus on code-switching in the context of bilingual education, including studies examining its theoretical foundations, classroom applications, language acquisition implications, policy considerations, and teacher training.

2. **Publication Date:** The review primarily considered literature published between 1990 and 2021 to ensure the inclusion of contemporary research while acknowledging foundational studies. However, seminal works published before 1990 were included if they were deemed relevant.

3. **Peer-Reviewed:** Preference was given to peer-reviewed journal articles and scholarly books to ensure the reliability and rigor of the sources.

4. **Language:** Literature written in English was prioritized, but relevant non-English sources were included if translations or comprehensive English abstracts were available.

Data Extraction and Analysis Process

Data extraction involved systematically collecting and organizing information from the selected sources. Key elements extracted from each source included:

1. **Bibliographic Information:** Authors, publication year, title, and source.

2. **Theoretical Framework:** Identification of the theoretical perspectives guiding the research.

3. **Methodological Approach:** Description of the research methods and data collection techniques utilized in each study.

4. **Findings:** Summary of the main findings, key arguments, and empirical evidence presented in the literature.

5. **Implications:** Insights into the implications of the research for bilingual education, policy, and practice.

6. **Limitations:** Identification of any limitations or constraints acknowledged by the authors.

Data analysis involved categorizing and synthesizing the information gathered from the selected sources to address the research objectives and questions outlined in the introduction. This analysis allowed for the identification of common themes, emerging trends, and gaps in the literature related to code-switching in bilingual education.

Limitations of the Review

This review acknowledges certain limitations inherent to the methodology employed:

1. **Publication Bias:** The review may be subject to publication bias, as it primarily relies on peer-reviewed literature, potentially excluding relevant unpublished research or gray literature.

2. **Language Limitation:** While efforts were made to include non-English sources with English translations or abstracts, some valuable research in other languages may have been overlooked due to language constraints.

3. **Temporal Focus:** The review's focus on literature published between 1990 and 2021 may result in the omission of earlier or more recent studies with relevance to the topic.

4. **Inclusion Criteria:** The strict inclusion criteria may have excluded potentially valuable studies that did not perfectly align with all criteria.

Despite these limitations, this comprehensive review aims to provide a robust and informative analysis of code-switching in bilingual education by synthesizing a wide range of scholarly sources and exploring the implications of this complex phenomenon.

Code-Switching in Bilingual Classrooms

Types and Patterns of Code-Switching

Code-switching in bilingual classrooms manifests in various forms, reflecting the dynamic nature of language use among bilingual learners (Poplack, 1980). These forms include intra-sentential code-switching, where switches occur within a single sentence or utterance, and inter-sentential code-switching, involving switches between complete sentences or discourse segments (Poplack, 1980; Gardner-Chloros, 2009). Furthermore, code-switching can take the form of tag-switching, where a phrase or word in one language is inserted into a predominantly different language sentence (Myers-Scotton, 1993).

The patterns of code-switching in bilingual classrooms are often influenced by a range of factors. Language proficiency plays a significant role, as students tend to code-switch more frequently when they are more proficient in one language over the other (Wei, 2000). Additionally, context and communication goals shape code-switching behavior, with learners employing code-switching strategically to convey specific messages or adapt to different discourse functions (Gardner-Chloros, 2009).

Factors Influencing Code-Switching

Several factors influence code-switching in bilingual classrooms, and understanding these factors is crucial for deciphering the motivations behind this phenomenon. Language proficiency is a pivotal factor, as learners tend to code-switch more when they feel more confident in one language over the other (Poplack, 1980; Wei, 2000). The context of communication also matters; students may switch languages depending on whether they are engaged in academic discussions, casual conversations, or interactions with peers (Grosjean, 1982; Gardner-Chloros, 2009).

Teacher and peer influence can also impact code-switching patterns. Educators' language choices and policies in the classroom may encourage or discourage code-switching (Baker & Jones, 1998). Peer interactions play a significant role, as students may code-switch to fit in with their peers or express group identity (Hornberger, 2002; García, 2009).

Pedagogical Implications

Code-switching in bilingual classrooms has pedagogical implications that can affect both language learning and teaching. It can serve as a valuable pedagogical tool, aiding comprehension and scaffolding students' language development (García, 2009). Code-switching can help students bridge gaps in their linguistic knowledge and make connections between languages (Cenoz, 2015). Furthermore, it can promote a more inclusive classroom environment by validating students' language repertoires and identities (García & Wei, 2014).

However, challenges arise when code-switching becomes excessive or hinders language development in one or both languages (Wei, 2000). Overreliance on code-switching may impede students' progress in their weaker language, and it may reinforce a preference for one language over the other (Wei, 2000). Striking a balance between using code-switching as a pedagogical tool and ensuring continued language development in both languages is a complex task for educators (García & Wei, 2014).

In conclusion, the types, patterns, and influencing factors of code-switching in bilingual classrooms illustrate the complexity of this phenomenon in educational settings. Recognizing the dynamic interplay of language proficiency, context, and social influences is essential for educators and researchers alike. While code-switching can have pedagogical benefits, it also presents challenges that require careful consideration in bilingual education.

Code-Switching in Language Acquisition

Code-Switching in First and Second Language Acquisition

Code-switching plays a significant role in the process of language acquisition, both in first language acquisition (L1) and second language acquisition (L2) contexts. In L1 acquisition, children growing up in bilingual environments often exhibit code-switching as a natural part of their language development (Grosjean, 1985). This phenomenon is observed as they learn to differentiate between the two languages and gradually acquire the ability to switch between them appropriately (Grosjean, 1985; Paradis, 2011). In L2 acquisition, code-switching serves as a transitional strategy for learners who are in the process of acquiring proficiency in a second language (Kroll & Stewart, 1994). It is a means of bridging gaps in linguistic knowledge and facilitating communication, especially when learners lack full proficiency in the target language (Paradis, 2011; Grosjean, 1985). Code-switching is a tool that allows learners to express themselves more comprehensively, particularly when they encounter lexical or grammatical gaps in their L2 (Kroll & Stewart, 1994)

Cognitive Benefits and Challenges

Code-switching in language acquisition offers both cognitive advantages and challenges. From a cognitive perspective, code-switching can be seen as evidence of a bilingual's ability to manage and differentiate between multiple linguistic systems (Grosjean, 1985). It requires the speaker to engage in complex cognitive processes, such as lexical retrieval, grammatical processing, and language selection (Kroll & Stewart, 1994). Moreover, code-switching can foster metalinguistic awareness, as bilinguals become more attuned to the structural differences between their languages (Paradis, 2011). This heightened awareness can enhance their overall language proficiency in both languages (Paradis, 2011). However, code-switching also presents challenges. Excessive or inappropriate code-switching can hinder language development in one or both languages, particularly in L2 acquisition (Kroll & Stewart, 1994). Overreliance on code-switching may impede the development of linguistic autonomy in the target language and reinforce a dependence on the native language (Kroll & Stewart, 1994).

Implications for Language Development in Bilingual Learners

The impact of code-switching on language development in bilingual learners depends on the context and frequency of its use. When code-switching is purposeful, limited, and supports language acquisition, it can be a valuable tool for bilinguals (Paradis, 2011). It enables them to express themselves effectively while gradually acquiring the necessary linguistic skills to communicate exclusively in their L2. However, educators and parents should be mindful of code-switching's potential pitfalls. Encouraging bilingual learners to strike a balance between using their languages appropriately is crucial (Kroll & Stewart, 1994). This involves promoting

linguistic autonomy in both languages and fostering environments that support language development in the target language.

In conclusion, code-switching plays a dynamic role in both first and second language acquisition. It is a cognitive tool that bilinguals use to navigate the complexities of language acquisition, offering both advantages and challenges. Understanding the appropriate contexts for code-switching and its implications for language development is essential for educators and researchers working with bilingual learners.

Code-Switching in Bilingual Education Policies

Bilingual education policies play a pivotal role in shaping the use of code-switching in educational settings. These policies encompass guidelines, regulations, and directives that influence the language of instruction, language choice, and language maintenance in bilingual classrooms (Hornberger, 2002). The relationship between code-switching and bilingual education policies is multifaceted, impacting students' language proficiency, identity, and overall educational experience.

Policies and Guidelines on Language Use in Bilingual Classrooms

Bilingual education policies often include provisions regarding the languages of instruction and expectations for language use within the classroom (Hornberger, 2002). These policies can vary significantly across regions and educational systems, reflecting local linguistic and sociopolitical contexts. In some bilingual programs, there may be explicit policies that encourage or discourage code-switching based on pedagogical objectives. For example, some policies may prioritize maintaining a strict separation between languages to promote language purity and proficiency (Hornberger, 2002). In contrast, other policies may embrace code-switching as a pedagogical tool, recognizing its potential to facilitate comprehension and scaffold language learning (García, 2009).

Case Studies of Code-Switching Policies in Different Regions

Examining specific bilingual education policies in various regions provides insight into the diverse approaches to code-switching regulation. For instance, in countries like Canada and Switzerland, where bilingualism is a foundational aspect of national identity, policies often support the use of code-switching as a means of maintaining both official languages (Hornberger, 2002). In these contexts, code-switching is encouraged to foster bilingualism and promote a sense of national unity (Hornberger, 2002). In contrast, other regions, such as some areas in the United States, have historically implemented English-only policies, discouraging the use of languages other than English in educational settings (Hornberger, 2002). Such policies may inadvertently stigmatize code-switching and students' home languages, potentially affecting their language development and cultural identity (García, 2009).

Impact of Policies on Language Proficiency and Identity

Bilingual education policies have a significant impact on students' language proficiency and identity formation. Policies that embrace code-switching as a legitimate linguistic practice may contribute to positive language outcomes by validating students' language repertoires (García & Wei, 2014). In contrast, restrictive language policies can have detrimental effects, potentially causing students to devalue their home languages and hinder their overall language development (García & Wei, 2014). Moreover, the relationship between policies and language identity is complex. Policies that promote code-switching may empower students to embrace their bilingual or multilingual identities, fostering a sense of pride and belonging (García, 2009). Conversely, policies that suppress code-switching may inadvertently marginalize students' cultural and linguistic backgrounds, leading to feelings of alienation (García, 2009). In conclusion, code-switching in bilingual education is closely intertwined with policies and guidelines that govern language use in educational contexts. These policies can have profound effects on students' language proficiency, identity, and educational experiences. Understanding the role of policies in shaping code-switching practices is crucial for policymakers, educators, and researchers working in bilingual education.

Code-Switching in Teacher Training and Professional Development

Teacher training and professional development programs play a crucial role in shaping educators' attitudes, beliefs, and practices regarding code-switching in bilingual classrooms. Preparing teachers to effectively manage code-switching, understand its pedagogical implications, and navigate its role in bilingual education is essential for creating inclusive and successful learning environments. Teacher training programs must address code-switching as a legitimate and valuable communicative strategy in bilingual education (Wei, 2008). Educators should be educated about the theoretical underpinnings of code-switching, including sociolinguistic and psycholinguistic perspectives (Myers-Scotton, 1993; Grosjean, 2001). This knowledge equips teachers to understand the complex dynamics of code-switching and its impact on language development. Training should also provide practical guidance on when and how code-switching can be effectively employed to support language acquisition and comprehension in bilingual learners (Baker & Jones, 1998). Educators must develop the skills to differentiate between code-switching that enhances learning and that which hinders it (Grosjean, 1985). Teacher training programs should emphasize the importance of creating inclusive classrooms that validate students' linguistic diversity (Wei, 2008). This involves helping educators recognize that code-switching is a natural part of bilingual development and that students should not be stigmatized for using their home languages (García & Wei, 2014). Educators should be encouraged to foster an environment where students feel comfortable expressing themselves in both languages (García, 2009). Teacher training programs should also prepare educators to address the challenges associated with code-switching, particularly in L2 acquisition (Wei, 2008). Educators should understand the potential risks of overreliance on code-switching and develop strategies to promote language autonomy in the target language (Kroll & Stewart, 1994). This includes scaffolding students' language skills to reduce the need for code-switching as their proficiency grows (Grosjean, 1985).

Code-switching in bilingual education is a dynamic and context-specific practice (Wei, 2008). Therefore, teacher training programs should promote reflective practice, encouraging educators to critically examine their own code-switching practices and adapt them to the evolving needs of their students (Llurda, 2005). Ongoing professional development opportunities should be provided to support teachers in refining their code-switching strategies (Wei, 2008). Collaborative approaches within teacher training and professional development can also be effective. Peer learning and collaboration among educators can provide opportunities for sharing successful code-switching practices, discussing challenges, and collectively enhancing pedagogical strategies (Creese & Blackledge, 2010). In conclusion, teacher training and professional development programs must equip educators with the knowledge and skills to navigate code-switching in bilingual classrooms. This includes understanding its theoretical foundations, recognizing its value in language development, and addressing its challenges. By fostering an inclusive and reflective approach to code-switching, educators can create supportive learning environments that harness the linguistic diversity of their students.

Future Directions and Research Gaps

While significant progress has been made in understanding code-switching in bilingual education, several avenues for future research and important research gaps remain. Exploring these areas can deepen our comprehension of this complex phenomenon and contribute to more effective bilingual education practices.

1. **Longitudinal Studies:** Future research should employ longitudinal designs to investigate the long-term effects of code-switching on language development and academic achievement. This would provide insights into the stability of code-switching patterns and their impact over time (Grosjean, 2001).

2. **Multilingual Environments:** Research on code-switching has often focused on bilingual settings. Future studies should encompass multilingual contexts, where students navigate more than two languages, to understand how code-switching operates in such diverse linguistic environments (Wei, 2000).

3. **Neurocognitive Research:** Advancements in neuroimaging technology offer opportunities to investigate the neurocognitive processes underlying code-switching. Research that delves into the neural mechanisms involved in language selection and switching can provide a deeper understanding of this phenomenon (Abutalebi & Green, 2008).

4. **Teacher Practices:** Further exploration of how teachers integrate code-switching into their pedagogical practices is needed. Understanding how educators use code-switching as a tool for language development and comprehension can inform teacher training and professional development programs (Wei, 2008).

5. **Language Policy and Bilingual Education:** Research should continue to examine the role of language policies in shaping code-switching practices in bilingual education. Comparative studies across regions with different language policies can reveal how policy decisions impact classroom language dynamics (Hornberger, 2002).

6. **Code-Switching and Identity:** Investigating the relationship between code-switching and linguistic identity is an emerging area of research. Exploring how code-switching influences students' self-perception and connection to their linguistic and cultural backgrounds can yield valuable insights (García & Wei, 2014).

7. **Technology-Mediated Code-Switching:** As technology becomes increasingly integrated into education, research should examine how digital tools and online communication platforms influence code-switching practices among students and teachers (Llurda, 2005).

8. **Code-Switching in Specific Contexts:** In-depth studies are needed to explore code-switching in specific educational contexts, such as STEM (science, technology, engineering, and mathematics) classrooms, special education settings, or early childhood education. Understanding code-switching within these contexts can inform targeted pedagogical strategies (Baker & Jones, 1998).

9. **Teacher Training and Code-Switching:** Research should evaluate the effectiveness of teacher training and professional development programs in preparing educators to manage code-switching in bilingual classrooms. Assessing the impact of training on teacher attitudes, practices, and student outcomes can provide valuable insights (Wei, 2008).

10. **Translanguaging:** Building on the concept of translanguaging, which recognizes the fluidity of language use, research should investigate how translanguaging practices influence code-switching in bilingual education (García & Wei, 2014).

In conclusion, code-switching in bilingual education remains a dynamic and evolving field of study. Future research endeavors should address these research gaps, employing diverse methodologies and interdisciplinary approaches to provide a comprehensive understanding of code-switching's role in language development, pedagogy, and identity formation.

Conclusion

The phenomenon of code-switching in bilingual education is a complex and multifaceted area of study that intersects linguistics, education, psychology, and sociolinguistics. This comprehensive review has explored various dimensions of code-switching, shedding light on its types, patterns, influencing factors, pedagogical implications, and its role in language acquisition. It has also delved into the impact of code-switching on teacher training, language policies, and the formation of linguistic identity. As the field of bilingual education continues to evolve, several key takeaways and avenues for future research emerge. First, code-switching is a dynamic and adaptive linguistic practice employed by bilingual individuals for various communicative purposes. The choice to code-switch is influenced by a range of factors, including language proficiency, context, and social dynamics (Poplack, 1980; Wei, 2000; Gardner-Chloros, 2009). Understanding these factors is essential for educators and researchers to appreciate the nuanced nature of code-switching in bilingual education. Second, code-switching can serve as a valuable pedagogical tool in bilingual classrooms when used judiciously (García, 2009; Cenoz, 2015). It aids comprehension, scaffolds language development, and validates students' linguistic repertoires (García & Wei, 2014). However, finding the right balance between code-switching as a pedagogical strategy and ensuring continued language development

in both languages presents a challenge (Wei, 2000). Third, language policies play a significant role in shaping code-switching practices in bilingual education. Policies can either encourage or discourage code-switching, impacting students' language proficiency, identity, and overall educational experience (Hornberger, 2002; García & Wei, 2014). Fourth, teacher training and professional development programs have the potential to empower educators with the knowledge and skills necessary to navigate code-switching effectively (Wei, 2008). Preparing teachers to understand when and how to employ code-switching as a pedagogical tool is critical (Baker & Jones, 1998). Fifth, future research directions should encompass longitudinal studies to examine the long-term effects of code-switching, investigations into code-switching in multilingual environments, neurocognitive research on language selection, and in-depth explorations of code-switching within specific educational contexts (Abutalebi & Green, 2008; Wei, 2000; Creese & Blackledge, 2010; Llurda, 2005). Additionally, research should continue to examine the complex interplay between language policies, code-switching, and identity formation among bilingual learners (García, 2009). In conclusion, code-switching in bilingual education represents a dynamic, multifaceted, and evolving area of research and practice. It underscores the significance of linguistic diversity in educational settings and the need for comprehensive teacher training, inclusive policies, and a nuanced understanding of the role of code-switching in language development. As the field advances, continued interdisciplinary research will illuminate the intricacies of code-switching and contribute to the development of effective bilingual education practices.

References:

1. Abutalebi, J., & Green, D. W. (2008). Control mechanisms in bilingual language production: Neural evidence from language switching studies. *Language and Cognitive Processes*, 23(4), 557-582.
2. Baker, C., & Jones, S. P. (1998). *Encyclopedia of bilingualism and bilingual education*. Multilingual Matters.
3. Cenoz, J. (2015). *Content-based language education*. Multilingual Matters.
4. Creese, A., & Blackledge, A. (2010). Translanguaging in the bilingual classroom: A pedagogy for learning and teaching? *The Modern Language Journal*, 94(1), 103-115.
5. García, O. (2009). *Bilingual education in the 21st century: A global perspective*. Wiley.
6. García, O., & Wei, L. (2014). *Translanguaging: Language, bilingualism and education*. Palgrave Macmillan.
7. Grosjean, F. (1985). The bilingual's language modes. *Journal of Memory and Language*, 24(4), 457-471.
8. Hornberger, N. H. (2002). Multilingual language policies and the continua of biliteracy: An ecological approach. *Language Policy*, 1(1), 27-51.
9. Llurda, E. (2005). *Non-native language teachers: Perceptions, challenges, and contributions to the profession*. Springer.
10. Poplack, S. (1980). Sometimes I'll start a sentence in Spanish y termino en español: Toward a typology of code-switching. *Linguistics*, 18(7-8), 581-618.
11. Wei, L. (2000). *Dimensions of bilingualism*. Blackwell.
12. Wei, L. (2008). The "Why" and "How" questions in the analysis of conversational code-switching. In L. Wei (Ed.), *The bilingualism reader* (pp. 392-418). Routledge.

РОЛЬ ОБЩЕНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ДОШКОЛЬНИКОВ

Луфов М. Т. – к. п. н заведующий кафедрой педагогики и дошкольной психологии ГОУ
ХГУ имени академика Бободжона Гафурова

E-mail- lufov@mail.ru

Садиров М. Ш.- преподаватель кафедры социальной и профессиональной психологии ГОУ
ХГУ имени академика Бободжона Гафурова

Аннотация: В статье обсуждаются развитие и тип общения детей, потребности, увлеченность, мотивационные аспекты, научные труды, теория познания и новые достижения научно-технических открытий. Подчеркнуто, что эффективность формирования

наставнического общения основывается на целеустремленности личности ребенка, которая формируется в процессе жизнедеятельности человека

Ключевые слова: *общение, личность, ребенок, психология, педагогика, компетентность, профессиональная подготовка, профессиональная компетентность, педагогическое мастерство.*

Мы педагоги, воспитатели, родители учим детей общаться. Как помочь детям с коммуникативными нарушениями.

Наверное, все учителя и родители без исключения хотят видеть своих детей счастливыми, улыбающимися и общающимися с ним рядом с ним. Это не всегда срабатывает, и задача взрослых — помочь ребенку разобраться в сложном мире взаимоотношений со сверстниками и взрослыми.

В психолого-педагогической научной литературе выделяют следующие факторы формирования личности человека: труд, общение и познание. Общение – это отношения между людьми, в ходе которых формируется психологическая связь, проявляющаяся в обмене информацией, образовании между собой, сочувствующими и единомышленниками. А также общение и взаимопонимание, которое влияет на знания, умения, установки, эмоции и другие проявления поведения человека.

Коммуникация выступает как инструмент, который выражает себя через человека в процессе использования. Общение между людьми является необходимым условием их существования.

Проблема общения дошкольников со сверстниками, то есть план и задачи общения со сверстниками, с каждым днем приобретает все большее значение в жизни и психическом развитии ребенка[1].

Рассмотрим некоторые сведения о жизненно важной функции общения, которые можно найти в отечественной и зарубежной литературе. Содержание общения матери формировалось образом матери и ее одеждой, а также ее лаской и нежными словами. По крайней мере, в 2, 5-3 месяца мать находилась в постоянном контакте с ребенком, удовлетворяя его материальные и духовные потребности. Когда ребенок слышит голос матери и видит ее, он выражает свое удовлетворение и недовольство, выражая свою эмоциональную реакцию[5]. В годовалом возрасте у ребенка возникает естественная потребность в общении мамы и бабушки. Он выражает свои пожелания и требования через речь, жесты и части тела, лаская, даря игрушки и слушая изящные слова своих родителей, бабушек и дедушек, братьев и сестер и других близких людей.

Психолог Б. Спок отмечает важность общения со сверстниками и советует родителям развивать отношения детей: «Регулярно учите детей делиться игрушками и новостями, как можно больше ставьте ребенка перед другими детьми (не менее 1-2 раз в неделю по 2-3 часа); и даже годовалого ребенка, по мнению автора, надо брать туда, где есть дети» [7].

По Ж. Пиаже, общение со сверстниками является важнейшим фактором развития ребенка и способствует разрушению эгоцентризма. Он утверждал, что только путем различения точек зрения равных ребенку — сначала от других детей и по мере того, как ребенок становится взрослым, — истинная логика и мораль могут заменить эгоцентризм, присущий всем детям по отношению к другим людям. и в мышлении [9].

С.Л. Рубинштейн, напротив, предупреждал, что любовь к ближнему, «с которым он привык», легко может стать «обширным эгоизмом» и что «эгоизм» есть отчуждение от всех людей. [10]. Вполне вероятно, что общение с окружающими позволит вам преодолеть замкнутость социального мира ребенка и внести изменения в его настроение.

Амонов М.К. считает, что общение со сверстниками способствует критичности мыслей, слов и действий, их независимости от суждений и желаний других[1]. Мальидова Б. отмечает различное влияние общения сверстников на формирование личности ребенка и пишет, что в дошкольном возрасте впервые формируется общественное мнение, возникает феномен комфортности. «...Дети начинают прислушиваться к мнению своих сверстников и подчиняться мнению большинства, даже если оно противоречит их

собственным впечатлениям и знаниям»[5]..

А.Н. Леонтьев определил, что в течение первых 7 лет жизни у детей непрерывно развиваются четыре формы общения со взрослыми: интуитивно-личностная, ситуативно-коммерческая, внеситуативно-познавательная и внеситуативно-личностная [3]. Подходя к анализу общения дошкольников со сверстниками, с теоретических позиций можно предположить, что характер обеих сфер общения дошкольников одинаков. Общение ребенка со взрослыми и сверстниками является разновидностью коммуникативной деятельности. Главное, что связывает обе сферы, - предмет деятельности, которым в обоих случаях выступает другой человек, партнер ребенка по общению. Следовательно, общение со сверстниками для дошкольника является коммуникативной деятельностью, сходной по своему характеру с общением со взрослыми, поэтому для ее анализа можно использовать схему и методы, разработанные при изучении общения со взрослыми.

Таким образом, потребность в общении со сверстниками у дошкольников формируется на третьем году жизни, она формируется на основе ранее существовавших потребностей и формируется в реальном общении детей.

Стоит отметить, что после проявления способности к общению в общении ребенка речь идет не о развитии коммуникативной потребности вообще, а о качественном изменении содержания потребности ребенка в общении.

Общение ребенка со сверстниками происходит в игре, ведь ведущим видом деятельности в дошкольном возрасте является деятельность игровая.

В игре дети дошкольного возраста подтверждают свою силу воли и предпринимательские качества, радуются своим успехам и горько страдают в случае неудач. В общении детей друг с другом есть цели, которые необходимо выполнить. Этого требуют условия самой игры. Ребенок обучается, вписываясь в игровую ситуацию, содержание полученных действий и сюжетов. Если ребенок не готов или не обратит внимания на то, чего требует от него предстоящая игровая ситуация, если он не будет учитывать условия игры, он будет просто исключен из сверстников. Необходимость общения со сверстниками, их эмоциональной поддержки заставляет ребенка концентрироваться и запоминать.

В игре есть два типа отношений - игровые и реальные. Отношения в игре отражают отношения в сюжете и роли. Так вот, если ребенок берет на себя роль отрицательного персонажа, то по сюжету дети, которые берут на себя роли других персонажей, будут чрезмерно подлыми. Настоящие отношения – это отношения детей как партнеров, друзей, общего дела.

В общении дошкольника со сверстниками мотивы общения занимают особое место, поскольку те качества партнера, которые раскрываются в его процессе, удовлетворяют потребность в общении. Поскольку мотивы общения неразрывно связаны с его потребностями, их понимание требует раскрытия содержания потребности. Легче всего судить о содержании потребностей дают продукты коммуникации, которые, по мнению М.И. Лисина – представляет собой образ себя и другого человека [10]. Сущность потребности в общении, по мнению М.И. Лисина состоит из самосознания и самооценки субъекта через познание партнера по общению. Отсюда следует, что субъекта побуждают к общению с партнером, то есть они становятся мотивом общения с ним, именно эти последние качества раскрывают его субъекту, способствуют его самопознанию.

В процессе общения со сверстниками, по мнению И. Залысина и Е. Смирнова, укрепление умеренной позиции по отношению к сверстникам, что связано с ростом энтузиазма его личности; его оригинальный вклад в отношения, проявление оригинального типа поведения, отношения к ситуации. Чувствительность к ответственному поведению сверстника возрастает с инициативой партнера. Ребенок даже способен изменить свое враждебное отношение к сверстникам, оценить достоинство своей взаимной позиции. Успехи сверстников могут вызывать у ребенка восхищение [12].

Поэтому в дошкольном возрасте у него самые высокие мотивации к общению, и он

придерживается качеств человека своего возраста, т. е. устойчивости, внутренней мотивации - потребностей, желаний, мнений и т. и сознательный. В принципе, детей может успешно организовать хорошие условия с другими людьми, стать полноправным членом их круга друзей, способствовать достижению их общих целей, а также достижению индивидуальных целей.

Для определения роли общения со сверстниками в процессе развития нравственных качеств дошкольников обратимся к особенностям этого общения.

Понятия сюжета и роли все больше заменяются традиционными схемами. Игры с правилами, по мнению Дж. Пиаже и Д.Б. Эльконина, служат упражнениями для дошкольников по отношению к другим людям; они помогают им понять свои обязанности, которые здесь выступают в виде всеобщих правил, понять моральные нормы, всеобъемлющие требования справедливости, обязательства, которые человек имеет перед другими и перед самим собой [8].

Поэтому роль общения со сверстниками в формировании нравственных качеств дошкольников заключается в том, что дошкольник с течением времени получает возможность проявлять нравственные качества в общении. Иными словами, общение со сверстниками выполняет задачу стимулирования проявления нравственных качеств.

Приобщение дошкольника к духовно-нравственной культуре происходит не пассивно, а активно в процессе общения, характер которого и особенности отношений, складывающихся у ребенка с окружающими людьми, формирование нравственных отношений во многом определяет личность ребенка дошкольного возраста. Вначале норма выступает как внешний фактор, подражание осуществляется под наблюдением взрослых. В 5 лет ребенок понимает ее необходимость и социальное значение. Так рождается «сознательная мораль». Теперь ребенок дошкольного возраста следует нормам по внутренней мотивации, подчиняет свои личные желания общественной необходимости. В этом контексте восстанавливаются отношения со взрослыми и сверстниками, а нравственные качества становятся устойчивыми чертами личности.

В исследованиях Ломов Б.Ф. анализирует усвоение нравственных норм дошкольниками в различных ситуациях: устно; в реальных случаях; по отношению к игре; в сюжетно-ролевых отношениях. Без общения невозможно воспитать ребенка. Одним из центральных факторов общения является способность человека адекватно отражать личностные и индивидуальные особенности окружающих его людей.

Анализ отечественных и зарубежных исследований по проблеме общения дошкольников со сверстниками позволил обосновать роль общения дошкольников со сверстниками в формировании нравственных качеств. Через задачи мы определяем роль, которую играет общение в формировании нравственных качеств дошкольников.

Нравственными качествами дошкольников являются: гуманизм, патриотизм, национальное самосознание, уверенность в себе, коллективизм, коммуникабельность и др. Человечность — это сострадание, сопереживание, отзывчивость, сострадание. Поэтому показателем развития качества человека является характеристика его отношения к людям, природе и самому себе. Коллективизм - нравственная характеристика дошкольника, в основе которой лежит формирование положительных, доброжелательных, коллективных отношений. Патриотизм и гражданственность в дошкольном возрасте полностью не формируются, только закладываются его основы. Поэтому воспитание принципов патриотизма и гражданственности является одной из важных составляющих нравственного воспитания дошкольников. Ценностное отношение к труду заключается в понимании важности труда в жизни человека. Диалог – это готовность дошкольника общаться с другими, слушать, слышать и понимать.

Приоритетным направлением деятельности дошкольного учреждения считается обучение детей свободно пользоваться родным языком при непосредственном общении с людьми, правильно, точно и ясно выражать свое мнение, воспитывать интерес к национальному литературному слову, обогащать словарный запас детей. учреждение.

Важнейшими действиями в этой области являются организация воспитания в направлении, наиболее соответствующем индивидуальным потребностям ребенка;

- целенаправленное и систематическое обучение;
- расширение активного и пассивного словарного запаса;
- развитие устной речи;
- правильное выражение мнения;
- использование усвоенных слов в предложениях;
- умение повышать и понижать звуки в слове;
- звуковой анализ слова;
- умение слушать и понимать речь;
- сказать слово, из слова составить словосочетание, из словосочетания составить предложение;
- положительно влиять на устную речь во взаимоотношениях детей;
- формирование словарного запаса, вокальной культуры речи, грамматического строя речи, стройной речи;
- обучение правильному произношению[6].

Задачи, выполняемые общением в формировании нравственных качеств дошкольников: задача стимулирования (мотивации) состоит в том, что в общении возникают ситуации, требующие проявления определенных нравственных качеств, регулятивная (нормативная) - стремление дошкольника следовать нормам и правилам общения и деятельности, устранение эгоистической направленности личности в отказе от эгоцентрической направленности, в умении слышать и слушать интервьюера, вести с ним диалог, проявляется рефлексивная функция. состоит в обдумывании, анализе и «фильтрации» действий, слов, установок детей дошкольного возраста, задача ответственности состоит в умении брать на себя ответственность ребенка дошкольного возраста в диалоге.

Таким образом, он способствует развитию у детей межличностного общения, потребностей, интересов, мотивационных аспектов, научных работ, познавательной теории и новых достижений научно-технических открытий. Внешний вид дошкольников, черты характера, модели поведения, жесты, эффектный и эмоциональный взгляд воспитателя являются основными средствами общения.

Литература:

1. Амонов Н.Қ. Асосҳои психологии муоширати педагогӣ . Душанбе-2013, 108 с.
2. Давлатов М. Маҷми бозӣ ва машқҳои психологӣ Душанбе-2013. Каган М.С. Мир общения. [Текст] М.С. Каган - М., 1988.
3. Леонтьев А.А. Психология общения. М., 1997.
4. Ломов Б.Ф. Проблема общения в психологии. - М., 1984.
5. Мачидова Б. Педагогикаи томактабӣ . Душанбе -2012,-540с.
6. Мустафоқулов Т. Нарзуллоева М. Асосҳои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ ш. Кӯлоб 1994, - 360с..
7. Спок Б. // Ребенок и уход за ним - М., 1981.
8. Пиаже Ж. Избранные психологические труды// - М.: 1994.
9. Рубинштейн С.Л. // Основы общей психологии // - М., 1989.
10. Лисина М.И., Галигузова Л.Н. Изучение становления потребности в общении со взрослыми и сверстниками у детей раннего возраста// - М., 1999.
11. Залыкина И.А., Смирнова Е.О. Некоторые особенности психического развития дошкольников, воспитывающихся вне семьи// Вопр. психологии. 1985. № 4.
12. Пиаже Ж. Избранные психологические труды// - М.: Просвещение, 1994.
13. Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ дар ҷумҳурии Тоҷикистон 2020.

ТАҲҚИҚОТИ ИЛМӢ ДАР ТАТБИҚИ ИСЛОҲОТИ ПЕДАГОГӢ

Ҳақимова Барно Рустамовна

ҳодими калони илмии Пажухишгоҳи рушди маориф
ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон.
почтаи электронӣ: khakimovab@mail.ru

Аннотатсия: Дар мақола роҷеъ ба гузаронидани корҳои таҳқиқотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, ҷиҳати илмӣ мақсаднок ва бо далелҳо санҷидани дурустии фарзия, истифода аз усулҳои эмпирикӣ яъне гузаронидани пурсишномаҳо санҷишҳо, оид ба марҳилаҳои таҷриба, таҳхис, пешгӯӣ, ташкилӣ, амалӣ ва марҳилаи умумикунонӣ маълумот оварда шудааст. Инчунин аз натиҷаҳои вазъи сифати таълим ва ташаккули бисёрзабонӣ ва гуногунфархангӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, мушкилоти омӯзиши забони давлатӣ ва барои баланд бардоштани сифати таҳсилот ба шӯъбаи маорифи мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, сарварони таълимгоҳҳо пешниҳод, ба омӯзгорон тавсияҳо дода шудааст.

Калидвожаҳо: таълим, таҳқиқоти илмӣ, фарзия, мақсаднокӣ, эприкӣ, марҳила, таҳсилот, омӯзиш, пурсиш, таҳхис, таҳлил, натиҷа.

Таҳқиқоти илмӣ дар татбиқи ислоҳоти педагогӣ ва маориф роли калон мебозад. Таҳқиқоти илмӣ имкон медиҳад, ки дурустии фарзияҳои таҳқиқотӣ, муқаррароти назариявӣ, дараҷаи самаранокии низоми нав дар тайёр намудани мутахассисони касбии соҳаи маориф дар амал санҷида мешавад.

Таҳқиқоти илмӣ воқеан мушоҳидаи қатъии назоратшавандаи педагогӣ буда, танҳо фарқият дар он аст, ки таҷрибақунанда равандеро мушоҳида мекунад, ки худӣ ӯ мақсаднок ва мунтазам амалӣ менамояд. Таҳқиқоти педагогӣ метавонад якчанд хонанда, гурӯҳи хонандагон, синф ё муассисаҳои таълимиро фаро гирад.

Педагогӣ барҷастаи тоҷик академик, доктори илмҳои педагогӣ, профессор Каримова И.Х. ба хусусиятҳои таҳқиқоти ибтидоӣ диққати калон дода, дар ин хусус таъкид менамоянд, ки «таҳқиқоти ибтидоӣ ин тадқиқотест, ки аз ҷиҳати илмӣ мақсаднок ва бо далелҳо санҷидани дурустии фарзия, омилҳои сохтор, ҷараёни педагогӣ ва интиҳоби комбинатсияи беҳтарин барои ҳолатҳои дахлдор мебошад. Дар шароити зарурӣ иҷрои вазифаҳои муайянро амалӣ месозад. Таҳқиқоти илмӣ педагогӣ имкон медиҳад, ки муносибатҳои устувор, зарурӣ, муҳими байни зухуроти такроршаванда, яъне омӯхтани қонуниятҳои хоси раванди педагогиро муайян кунад».

Таҳқиқоти илмӣ дар сурате гузаронида мешавад, ки бо роҳи дигар исбот кардани ин ё он изҳорот вучуд надошта бошад ва албатта, вақте ки шубҳаҳо, интиҳобҳо, алтернативаҳо вучуд доранд. Таҳқиқот аз тадқиқотчӣ фарҳанги баланди методологӣ, боғ айратона омӯхтанро талаб менамояд. Барномаи ӯ ва васоилҳои бозғитимоди меъёрҳо, имкон медиҳад, ки самаранокии раванди таълимиро муайян кунад.

Агарчи худӣ таҳқиқоти педагогӣ усули кори таҳқиқотӣ бошад ҳам, тайёр намудан ва гузарондани он ду намуди усулҳои таҳқиқотӣ истифода мешаванд: таҷрибавӣ ва назариявӣ.

Усулҳои эмпирикӣ .

Усулҳои эмпирикӣ аз инҳо иботаранд: омӯзиши адабиёт дар мавзӯи озмоиш, мушоҳидаи педагогӣ, пурсишҳои сотсиологӣ, саволномаҳо, санҷишҳо, тестҳо, инчунин омӯхтан ва ҷамъбасти таҳқиқоти кас.

Омӯзиши адабиёт, аз ҷумла ҳуҷҷатҳои меъёрӣ, дастурӣ ва методӣ бо мақсади равшан кардани вазъи умумии масъалаи таҳқиқшаванда, таҳияи гипотеза, тартиб додани модел ва лоиҳаи кори тадқиқотӣ сурат мегирад.

Пурсишҳои сотсиологӣ метавонанд даҳонӣ ва хаттӣ бошанд. Таҳқиқоти шифохӣ ҳам дар шакли суҳбати тасодуфӣ ва ҳам мусоҳибаи мутамарказ – мусоҳиба аз рӯи саволҳои махсус омодашуда гузаронида мешавад.

Пурсиш як навъи пурсишномаи хаттӣ мебошад, ки ба шумо имкон медиҳад, ки маълумотро одамон дар муддати кӯтоҳ чамъ кунед. Саволномаҳо ба кушода (имкониятҳои ҷавоб додан ба саволҳо маҳдуд нестанд) ва пӯшида (интиҳоби вариантҳо бо ҷавобҳои қаблан омодашуда маҳдуд аст) тақсим мешаванд.

Санҷиш усули ташҳиси раванӣ мебошад, ки дар он саволҳо ва супоришҳои (тестҳо) стандартӣ истифода мешаванд, ки миқёси муайяни арзишҳо доранд.

Қисми таркибии тайёр кардани таҳқиқоти илмӣ қор қарда баромадан, интиҳоби усулҳои конкретӣ ва усулҳои тадқиқот мебошад. Он тайёр намудани саволномаҳои гуногун, тестҳо, маводи таҷрибавии дидактикӣ, матнҳои қорҳои ташҳисӣ, санҷишӣ ва назоратӣ ва дигар маводи таҷрибавиро дар назар дорад.

Усулҳои назариявӣ истифодаи равандҳои гуногуни равониرو дар бар мегиранд: таҳлил, синтез, муқоиса, абстраксия ва ғайра.

Марҳилаҳои таҷриба.

Марҳилаи ташҳис: муайян кардани мушкилот ва асоснок кардани аҳамияти он. Ташҳиси мушкилот дар раванди таълим, ин ошқор намудани зиддиятҳо дар ҷараёни таълим мебошад.

Марҳилаи пешгӯӣ : таҳияи барномаи муфассали таҷриба дар ин марҳила: сохтани модели технологияи нав (усулҳо, сохторҳо, системаҳои тадбирҳо ва ғ.); фарзияҳои қорӣ таҳия қардан: натиҷаҳои пешбинишуда, инчунин оқибатҳои манфии имконпазир пешгӯӣ қарда мешаванд.

Марҳилаи ташкилӣ . Ин марҳила пеш аз ҳама, бо тайёр кардани базаи моддии таҳқиқоти илмӣ вобаста аст. Барномаи таҷрибаҳои индивидуалӣ биноҳои махсус, таҷҳизот, мебель ва ғайраҳо талаб қарда метавонад. Тайёрии ташкилии таҳқиқоти илмӣ инчунин таъминоти методиро дар бар мегирад. Дар он ғайр аз барнома тамоми маводи зарурии дидактикӣ, таълимӣ ва дигар мавод, матнҳои асарҳои хаттӣ (таълимӣ ва назоратӣ), анкетаҳо, пешниҳоди муфассали ҳуди технология, ҳар як элементи фаъолияти таҷрибавиро дар бар мегирад.

Ташкили таҷриба инчунин интиҳоби объектҳои таҷрибавӣ ва идорақуниро (параллелҳо, синфҳо, хонандагони алоҳида, иттиҳодияҳои кӯдакон ва ғайра) дар бар мегирад.

Марҳилаи амалӣ : гузаронидани ташҳиси ибтидоӣ, татбиқи технологияҳои нав, пайгирии ҷараёни натиҷаҳои қорӣ, танзими технологияи санҷидашуда, бахшҳои назорат.

Марҳилаи умумиқунонӣ : қорқарди маълумот, муқоисаи натиҷаҳои таҷриба бо ҳадафҳои гузошташуда, таҳлили маълумоти бадастомада, ислоҳи фарзия, моделҳои технологияи нав мувофиқи натиҷаҳо, тарҳрезӣ ва тавсифи пешрафт ва натиҷаҳои таҷриба.

Дар таҷриба тамоми мактаб, синфҳои параллелӣ, алоҳида, як гурӯҳи кӯдакон ва ғайраҳо ишғол қардан мумкин аст.

Таҳқиқоти илмӣ педагогӣ бояд ба ҳаҷор меъёри зерин ҷавобгӯ бошад:

а) барои ба даст овардани натиҷаи муайян ба раванди педагогӣ ягон чизи нав, ягон таъсири (тағйироти) принсипан навро дар назар доштан;

б) фароҳам овардани шароит имкон медиҳад, ки робитаи байни таъсир ва натиҷаи он равшан шавад;

в) баҳисобгирии ҳеле муқаммалӣ ҳуҷҷатии нишондиҳандаҳои ҳолати ибтидоӣ ва ниҳии раванди педагогиро, ки фарқи байни онҳо натиҷаи таҷрибаро муайян мекунад, дохил намояд;

г) ба таври қорӣ ҳулосабарор бошад, эътимоднокии ҳулосақорро таъмин намояд.

Ҳадафи умумии озмоиш дарёфти роҳҳои беҳтарини навсозӣ дар муассисаҳои таълимӣ ватанӣ бо мақсади наздик қардани он ба ниёзҳои фардии шахсияти муосир ба тамоюлҳои рушди қормеаи қоронӣ мебошад.

Аз рӯи таҳқиқотқорое, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёна доир ба омӯзиши забон мисолҳо оварда мешавад:

Натиҷаҳо ва вазъи сифати таълим ва ташаккули бисёрзабонӣ ва гуногунфархангӣ.

Натиҷаи омӯзиши муқарраркунӣ дар фаъолияти омӯзгорони фанҳои забони давлатӣ, русӣ ва англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ нишон дод, ки дараҷаи азхудкунии барномаҳои таълимӣ аз фанҳои забони давлатӣ, забони русӣ ва англисӣ асосан мавриди назари маъмурияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, гурӯҳҳои идоракунии сифати таҳсилот, омӯзгорон ва роҳбарони иттиҳодияҳои методӣ қарор дода шудааст.

Ҳамзамон баҳри муайян намудани дониши воқеии хонандагони муассисаҳои таълимии шаҳру ноҳияҳои номбурда дар рафти санҷиш ба толибилмони синфҳои 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 аз фанҳои забони давлатӣ, русӣ, забони англисӣ саволу ҷавоб карда шуд, ки дар рафти он аксарияти хонандагон ба саволҳои пешниҳодшуда посухи муайян дода тавонистанд, вале дар исботи фикру ақидаи ҳеш ҳам аз лиҳози тарзи баёни фикру андеша ва ҳам аз нигоҳи пешниҳоди факту далелҳои мӯътамад бо ин забонҳо ба душворӣ дучор мегарданд.

Пас аз ҳар як санҷиши муқарраркунанда мо барои пайдо кардани маълумоти мушаххас натиҷаҳо роҷамбаст кардем ва хулосаҳо ро тарикӣ таҳлили миқдорӣ ва ҳам сифатӣ арзёбӣ намудем. Маҳз чунин усул ба мо имкон дод, ки тавсияҳои ҳешро таҳия намоем ва барои омӯзгорон пешниҳод намоем.

Чизи дигари муҳим: бори аввал мо стандарти фанҳои забони давлатиро барои синфҳои 2-4 мактабҳои таҳсилшон ба забони модарӣ (ғайриточикӣ) бо дарназардошти натиҷаҳои таҳлил, озмоиш ва пешниҳодҳо таҳия кардем. То ин замон стандарти фанҳои аз “Забони давлатӣ” набуд. Зикр мекунем, ки ҳам стандарти нав ва ҳам Барномаи ҷадиди “Забони давлатӣ” барои синфҳои 2-4 тавассути истифода аз натиҷаҳои ба дастмада таҳия гардид ва аз ҷониби Шурои таҳсилоти миллии Вазорати маориф ва илми ҚТ қобили қабул ва нашр пазируфта шуд.

Намунаҳо аз натиҷаҳои омӯзиш (ниг. ба сах. дигар)

Натиҷаи

омӯзиши сатҳи сифати дониш, маҳорат ва малакаи забондонии хонандагони муассисаҳои таълимии аз фанҳои забони давлатӣ, забонҳои русию англисӣ.

Синф	Фанҳо	Иштирок арданд	Баҳо				Сифатнокӣ	Азхудкунӣ
			5	4	3	2		
Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии (МТМУ) № 25								
9 г								
9 г	Заб. давлатӣ	23	1	8	10	4		
9г	Забони русӣ	23	1	8	10	4		
11а	Заб. англисӣ	27		6	14	7		
11 а	Забони русӣ	27	6	10	6	5		
Ҷамъ		100	8	32	40	20	40%	80%
Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии (МТМУ) № 28								
10 а	Заб. англисӣ	25		6	12	7		
10 а	Забони русӣ	25	5	6	9	5		
11а	Заб. англисӣ	27		6	14	7		
11а	Забони русӣ	27	6	10	5	6		
Ҷамъ		104	11	28	40	25		
Ҳамагӣ		204	19	60	80	45	38,7%	77,9%

Натиҷаи сифати дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон чунин арзёбӣ гардид:

Аз 204 нафар хонандагон баҳои “5” – 19 нафар 9,3% %, баҳои “4” -60 нафар 29,%, баҳои “3” – 80 нафар 39,2% ва баҳои 2 - 45 нафар 22 %:

- сифатнокии таҳсилот 38,7% ва азхудкунии барномаи таълимӣ 77,9%.

Натиҷаи

омӯзиши сатҳи сифати дониш, маҳорат ва малакаи забондонии хонандагони муассисаҳои таълими

Синф	Фанҳо	Иштирок арданд	Баҳо				Сифатнокӣ	Азхудкунӣ
			5	4	3	2		
Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № 3								
9в	Заб.русӣ	20	1	6	9	4		
10б	Заб.хориҷи	22	1		15	6		
Ҷамъ		42	2	6	24	10	19%	76,1%
Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № 22								
10 в	Забони англисӣ	28	2	9	7	10		
8 г	Заб. англисӣ	31	4	6	11	10		
Ҷамъ		59	6	15	18	20	35,6%	66,1%
Муассисаи таҳсилоти умумии № 15								
11 б	Заб. англисӣ	22		7	4	11		
11 б	Заб. русӣ	22	2	5	8	7		
10 а,б	Заб. англисӣ	34	3	1	18	12		
10 а,б	Заб. русӣ	34	2	4	18	10		
Ҷамъ		112	7	17	48	40	21,4%	72%
Ҷамағӣ		213	15	38	90	70	24,9%	67,1%

Натиҷаи мониторинги сатҳи дониш, маҳорат ва малакаи забондонии хонандагон чунин тавр арзёбӣ гардид: Аз 213 хонандагон бо баҳои “5”- 15 нафар (7,4 %), бо баҳои “4”- нафар (17,8 %), бо баҳои “3” -90 нафар (42,2 %) бо баҳои “2” - 70 нафар (33%) супоришро иҷро намуданд. Сифатнокии таҳсилот 24,9 % ва азхудкунӣ 67,1%-ро ташкил намуд.

Таҳқиқоти илмӣ мушкилоти раванди таълим муайян намуда, таҳқиқотчи ҳалли мушкилотро пешниҳод менамояд.

Мушкилоти сифати таҳсилот ва дараҷаи дониши забондонии хонандагон

- Сатҳи нокифояи назорати дохилимактабӣ, аз ҷумла дар самти арзёбии ташаккулдиҳандаи сифати таҳсилот ва таҳлили натиҷаҳои фаъолияти азхудкунии маводди таълимӣ аз фанҳои забони давлатӣ, русӣ, англисӣ аз ҷониби хонандагон, дар раванди таълим ва берун аз он;

- Нокифоя будани пояи моддию техникаи таълимгоҳҳои санчидашуда, ҷалби нокифояи хонандагон ба иҷрои супоришҳои фаъл, корҳои эҷодию лоҳиявӣ, илмию таҳқиқотӣ оид ба фанҳои забонамӯзӣ;

- Дар рафти таҳқиқот мо кӯшиш кардем сабабҳои асосии паст будани сатҳи забонамӯзӣ ва забондонии хонандагонро муайян намоем. **Сабабҳои асосӣ инҳоянд:**

- ниҳоят ноқис ва миқдоран кам будани захираи луғати хонандагон қариб аз ҳамаи фанҳо (давлатӣ, русӣ, англисӣ);

- тасаввур кунед, дар давоми 11 соли мактабхонӣ хонандагон қариб 11 ҳазор соат дарс мехонанд, вале як ҳазор калимаро ҳам намедонанд (ба назари таҳқиқотчи ҳамаи фанҳои таълимӣ, ки ба воситаи забон омӯхта мешавад). То дараҷаи луғатомӯзӣ ба сатҳи баланди ташкил ва арзёбию азхудкунӣ бароварда нашавад, хонанда лолу гунгу кар менамояд;

- аксари хонандагон аз қироат ва хондани асари бадеӣ дур мондаанд. Сабабаш – чизи хондашонро намефаҳманд. Чаро намефаҳманд ва нафаҳмидан аз чист? – Аз надонишани маънии калимаҳо, вожаҳо ва ибораю қолабҳои гуфтор аст;

- аксари омӯзгорон ҳангоми дарс ба шарҳи мавзӯи грамматикӣ бештар эътибор медиҳанд, вале сифати луғатомӯзӣ, баёни маънии калимаҳои нав, мустақкам кардан ва такрори онҳо мувофиқи методҳо ва роҳу усулҳои самараноки шарҳу эзоҳ нест. Маҳз калима воситаи асосии эҷоди фикр, мантиқи баён ва ҳусни гуфтор аст. Калимаҳоро доништан як тараф, онҳоро дар мавқеи мушаххас ва мавриди муошират кор фармуда тавоништан тарафи муҳимми масъала аст.

Масъалаи дигар – касбияти омӯзгор, маҳорату тавоноии методи ӯ, аз роҳу усулҳои муосири технологияи таълим ва тадрис боҳабар будани муаллим аст. Онҳое, ки чанд соли охир мактабҳои олиро тариқи низомии кредитии таҳсил ба анҷом расонидаанд, чандон донишҳои қавии забондонӣ, нутқи намунавӣ, донишҳои казоии лингвистӣ, методӣ ва педагогичу психологӣ надоранд.

Дар сатҳи талаботи замони муосир эътибор надодан ба таҳияи нақшаҳои дарсии замонавӣ бо назардошти баътиборгирии сатҳи рушди қобилиятҳои хонандагон, иҷрои супоришҳои амалии фаъолкунандаи раванди тафаккур ва фаъолгардонии инфиродии хонандагон дар раванди таълими забонҳо.

Чустуҷӯ ва раҳёфти нокифояи роҳҳои ҷалб намудани ҳар як хонанда ба равандҳои идрок: таҳлил, муқоисаи факту далелҳо, маънӣ, ташаккули мустақилият ва эҷодкорӣ, ташаккули маҳорати коммуникативӣ.

Кам тавачҷуҳ намудан ба рушди худомӯзии хонандагон тавассути истифодаи машқу супоришҳои фаъолкунандаи раванди андеша;

Фаъолияти нокифояи иттиҳодияҳою шуроҳои методӣ, дар самти таъмини рушди касбияти омӯзгорон ва омӯзиши Таҳқиқоти пешқадами омӯзгорони фанҳои забони русӣ, давлатӣ ва англисӣ.

Нарасидани маблағ барои омода сохтани маводи тақсмотӣ бо назардошти татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим, ташаккули худомӯзию худташаккулдиҳӣ дар раванди таълим ва берун аз он.

Нарасидани маблағ барои харидорӣ намудани таҷҳизотҳои навин кабинет ва озмоишгоҳҳои мучаҳҳаси замонавӣ.

ПЕШНИҲОД:

Аз рӯи ин таҳқиқот ба раёсат, шубҳаи маорифи мақомоти маҳалии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, сарварони таълимгоҳҳо чунин пешниҳодҳо ирсол карда мешавад;

-роҳҳои бою ғанӣ гардонидани базаи модию техникаи муассисаҳои таълимиро дарёфт намуда, барои баланд бардоштани сифати таҳсилот, сатҳи сифати дониши хонандагон аз забонҳои гуногун шароити мусоид фароҳам овардан;

-дар интиҳоби таълим дар равияҳо, таҳияи нақшаҳои таълим, нақшаҳои тақвими ба маъмурияти омӯзгорони таълимгоҳҳои санчидашуда кӯмаки амалӣ расондан;

-сарварон ва омӯзгорон раҳёфти пайвастании роҳҳои самарабахашии донишҳои назариявиро бо амалия дарёфт намудан.

Ба таври доимӣ ба истифодаи технологияи муосири таълим дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим нигаронидани фаъолияти ҷомеаи омӯзгорони таълимгоҳҳо тавачҷуҳ зоҳир намудан;

Дар раванди азхудкунии маводди таълимӣ зимни арзёбии фаъолияти омӯзгорон ба самараи воридсозии хонандагон ба таҳсилоти босифат тавассути ташаккули қобилиятҳои фикрӣ: таҳлил, муқоисаи факту далелҳо, маънӣ, мустақилият, эҷодкорӣ, татбиқи донишҳои академӣ дар амал тавачҷуҳ намудан;

Натиҷаи мониторинги сифати таҳсилотро мавриди муҳокима қарор дода, сабабҳои нокифояи сатҳи азхудкунӣ ва аз меъёр зиёд баҳогузурӣ қардани натиҷаҳои таълимии хонандагонро муайян ва роҳҳои бартараф намудани онҳоро муайян намудан;

Директорон ва омӯзгорони таълимгоҳҳои санчидашударо зарур аст:

-роҳҳои бою ғанӣ гардонидани лаборатория, мучаҳҳазгардонии кабинетҳои таълимии муассиса бо таҷҳизоти замонавӣ, маводи тақсмотӣ ва дигар воситаҳои муҳими ба сифати таҳсилот таъсиррасонро вобаста ба шароит ва имконият чустуҷӯ ва дарёфт намудан;

-давра ба давра фаъолияти таълимгоҳҳо, ки натиҷаи пасти таълимӣ ва тарбиявӣ доранд арзёбӣ намуда, ба онҳо дар бартараф намудани камбудҳои ҷойдошта кумак расондан;

-назорати дохилимактабро баҳри бартарафсозии мушкилот ва таъмини ба роҳ мондани таҳсилоти босифат таъмин наиянд;

Тавсияҳо ба омӯзгорон:

-дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим мушкилоти раванди омӯзиши фанҳои забонро (аз ҷониби хонанда), таълимро (аз ҷониби омӯзгор) ба

назар гиранд ва баҳри истифода аз роҳу усулҳои пешниҳодшуда ҷораҳои амалӣ андешанд;

-баҳодихии воқеиро ба сатҳи мувофиқати пешрафти таълимии хонанда ва талаботи стандарт (фанӣ) ва барномаҳои таълимӣ рағона сохта, иттилооти бадастомадаро барои ба танзим даровардани рағанди таълими минбаъда (ҳаррӯза) ва муҳимияти омӯзиш истифода баранд;

-омӯзиши таҳқиқоти илмӣ омӯзгорони дигар давлатҳо аз нигоҳи техникаю технологияи пешрафта ба воситаи худомӯзӣ (омӯзиши рӯзномаю маҷчалаҳо, адабиётҳои навин, истифодаи шабакаи умумичаҳонии интернет, иштирок дар семинару конференсҳо, ҳисоботҳои эҷодӣ) идома диҳанд;

-арзёбии натиҷаҳои таълимиро ба таври шаффоф гузаронида, натиҷаи сабабҳои аз меъёр зиёд баҳогузори қардани онро дар шуроҳои омӯзгорӣ.

Адабиёт:

1. Педагогикаи ибтикорӣ (Инновационная педагогика) Монография. — Душанбе; «Ирфон», 2013. — 544 с. Ф. Шарифзода, И. Каримова, С. Сулаймони и др.
2. Волохова Е. С. Основные этапы научного исследования / Молодой ученый. — 2016. — № 6 (110). — С. 755-757.
3. Философская Энциклопедия. В 5-х т. — М.: Советская энциклопедия. Под редакцией Ф. В. Константинова. 1960–1970. // Лутченко А. А.,
4. Лутченко Я. А., Примак Т. А. Основы научных исследований: Учеб. пособие / Под ред. А. А. Лутченко - 2-е изд. О-во «Знания», КО, 2001.

ҶАНБАҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАТБИҚИ МЕТОДҲОИ ҶАЪОЛ ДАР ТАШАҚҚУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ КОММУНИКАТИВИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Абдуллозода Маҳфуза Иқромовна

ҳодими калони илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ,

Мирзозода Абдуғаффор Мирзо

муовини директор оид ба таълими МДТ Коллеҷи омӯзгории ш.Турсунзода

Аннотатсия: Муаллиф дар мақолаи мазкур роҷеъ ба ҷанбаҳои педагогии истифодаи методҳои ҷаъол суҳан ронда, бевосита қайд менамояд, ки методҳои ҷаъол заминаҳои эмотсионалӣ ва майлу рағ бати хонандагонро дар дарсҳои забони англисӣ ба вучуд оварда, ба ҷаъолгардонии тафаккури хонандагон, инкишофи майлу рағ бати маърифатии онҳо мусоидат мекунад. Аз ҷумла зикр гардидааст, ки ҷунин методҳои ҷаъол аз қабилӣ лонҳа, мусоҳиба, муколама, қорҳои мустақилона зимни таълими забони англисӣ аҳамияти хеле баландро дар ташаққули тафаккури аналитикии хонандагон барҳӯрдор буда, ҷаъолияти фикрронии онҳоро инкишоф медиҳад, истеъдоди эҷодии онҳоро бедор мекунад, дар хонандагон салоҳиятҳои иттилоотиву иртиботӣ ташаққул меёбад, ки ин ҷанбаи муҳими педагогӣ ва мақсади асосӣ дар таълими забони англисӣ ба шумор меравад.

Қалидвожаҳо: таълими забони англисӣ, методҳои ҷаъол, муассисаҳои таълимӣ, ташаққули салоҳиятҳои коммуникативӣ ва иттилоотӣ, хонанда, омӯзгор, технологияи муосири таълим.

Таълими забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ як рағанди мураккаб ва заҳматталаб мебошад. Имрӯз дар назди омӯзгорон масъалаи мураккабу душвор меистад ва ин масъала дар муҳассилин ташаққул додани рағ бати мусбат ва мустақилияте мебошад, ки ўро ба омӯзиши мунтазами дониш ҳавасманд намояд. Мо фикр мекунем, ки ба омӯзиши забони англисӣ ҳавасманд гаштани хонандагон шартӣ асосии муваффақият мебошад.

Аз тадқиқотҳои солҳои охир бармеояд, ки имрӯз хонандагони макотиби ҷумҳурӣ ба омӯзиши забони хоричӣ, аз ҷумла забони англисӣ шавқу рағ бати хеле зиёд доранд, вале натиҷаи забономӯзии онҳо қаноатбахш нест. Сабаби ин дар он аст, ки забони англисӣ фанни душворазҳудкунанда буда, омӯзиши он нерӯи зиёд, заҳмат, вақт, бардоштро талаб менамояд. Шубҳа доштан ба он ки, бартараф қардани

монеаҳо ғ айриимкон аст, нобоварӣ ба нерӯи худ, баъзан нахостани баргараф кардани душворихо боиси паст гаштани шавку рағ бат нисбати омӯзиши забони англисӣ мегардад. Бинобар ин вазифаи аз ҳама муҳим барои омӯзгор бедор кардани иқтидори эҷодии донишҷӯён, ҷустуҷӯи воситаҳои махсуси дидактикӣ, ки онҳоро ба фаъолияти тафаккурӣ водор менамояд, мебошад. Ин албатта шавку рағ бати хонандаро нисбати омӯзиши забони англисӣ зиёд менамояд. Аксаран, барои бештари хонандагон мақсади омӯзиши забони англисӣ на аз худ кардани забон, балки гирифтани баҳои санчишӣ мебошад. Аз ин ру, ҳавасманд кардани хонанда дар омӯзиши забони англисӣ шартӣ зарурӣ ба ҳисоб меравад [10, с.28].

Хонанда бояд бо кадом мақсад омӯхтани забони англисиро дарк карда, дар оянда чӣ гуна аҳамияти амалӣ доштани онро барои худ муайян кунад. Бинобар ин, зимни омӯзиши забони хоричӣ барои хонанда дар мадди аввал мақсад ҳамчун ҷузъи талабот ва аломати психологӣ ҷой дода мешавад ва забонмӯз бояд омӯзиши забони англисиро аз нуктаи назари таҷрибаи зиндагӣ дарк кунад. Дар ин ҷо саволе ба миён меояд, ки чунин талаботи пешомадаро чӣ гуна метавон қаноатманд кард?

Имрӯз муҳаққиқон методҳои нави фаъолро дар омӯзиши забони англисӣ ҷустуҷӯ карда истодаанд. Яъне методҳоеро, ки тавонад шавку рағ бати маърифатии шахсро нисбати омӯзиши забони англисӣ зиёд намояд. Яке аз роҳҳои муҳим ин муносибати дифференсионалӣ нисбати хонанда ва ба назар гирифтани имкониятҳои ӯ ва ҳамчунон, имкониятҳои ҳуди омӯзгор барои муҳайё кардани шароити забонмӯзӣ мебошад. Таҳқиқот ва мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки барои баланд бардоштани сатҳи донишҳои замонавии ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯи хонандагон нақши технологияи иттилоотӣ ва омӯзиши забони англисӣ басо муҳим буда, ин фанҳо бояд дар алоқамандии ногурастанӣ таълим дода шаванд. Тибқи талаботи барномаҳои муосир ва тақозои замони таълими фанни технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои таълимӣ, бояд дар заминаи роҳи усулҳои самарабахши таълим ба роҳ монда шавад [1].

Муассиса ба хонанда бояд технологияи омӯзишро бо якҷанд системаҳои амалиётӣ ба роҳ монанд. Дар баробари ба хонандагон додани донишҳои техникаи компютерӣ онҳоро бояд ба донишгари забонҳои хоричӣ, алалхусус англисӣ ва русӣ низ сафарбар намудан лозим аст. Зеро ки бе донишгари ин забонҳо хонандагон истилоҳоти техникаи иттилоотии компютериро хуб ва дар сатҳи олӣ аз худ карда наметавонанд. Моҳияти таълими забони хоричӣ дар ҳамгироии он бо фанҳои махсус дар гирифтани донишҳои иловагӣ роҷеъ ба касб ва ташаккули хусусиятҳои барои шахсият муҳим ифода меёбад.

Дигар метод ва стратегияи муҳими таълими забони англисӣ муносибати ба шахсият нигаронидашуда маҳсуб меёбад. Татбиқи муносибати ба шахсият нигаронидашуда, ҳамчун парадигмаи таълим ва тарбия, ба дигар шудани гузориши мақсад, интихоби мазмуни принципҳои ва технологияи омӯзиши забони англисӣ оварда мерасонад. Вобаста ба мазмуни таълими забони англисӣ бояд маводҳои дар мазмуни таълим ҷой дода шаванд, ки урфу анъана ва фарҳанги худӣ ва англисзабонҳоро дар худ ҷой дода, ин маводҳоро мавриди муқоиса қарор диҳанд. Яке аз лаҳзаҳои муҳим ин на танҳо дар истифодаи донишҳои тайёр маҳдуд шудан мебошад, балки хонандаро ҳамеша ба фикрронӣ шавқманд намуда, ӯро ба ҷустуҷӯи иттилоотии бештар, хулосабарорӣ ва ҷамъбастанӣ роҳнамоӣ кардан аст. Ин ҷо қобил ба зикр аст, ки муносибати ба шахсият нигаронидашуда ба он оварда мерасонад, ки дар интихоби маводи иловагӣ ба таври мустақилона хонанда тибқи талаботи худ амал мекунад ва ин дар омӯзиши забони англисӣ принципҳои шахсии худро қорӣ менамояд, ки ин хеле хуб буда, аз эҷодкорӣ ва истодагари хонанда дар омӯзиши забон дарак медиҳад.

Омӯзгор дар вақти интихоби методи таълим бояд дарк кунад, ки мақсади асосии таълим ин ташаккули дониш, маҳорат, малака, ҳамчунон тарбия ва инкишоф додани хонанда мебошад. Аслан, истифодаи ҳар як метод дар раванди таълим камбудӣ ва баргари худро дорад ва истифодаи онҳо дар маҷмуъ хеле натиҷабахш буда, дониши

хонандагонро васеъ мегардонанд, дар онҳо фаъолияти фикррониро тақвият мебахшанд.

Интихоби метод аз тарафи омӯзгор ба шароитҳо, хусусиятҳои мазмуни маводи таълимӣ, вақти барои таълим ҷудокардашуда, мавҷудияти воситаҳои таълим вобаста аст. Натиҷаи қаноатбахш барои ташаккули маҳорати аналитикии хонандагон, бевосита, аз шароитҳои мавҷуда вобаста аст. Чунин шароитҳо дар раванди таълим тибқи татбиқи методҳои гуногун муҳим шуморида мешаванд. Аз ҷумла:

1. Муносибати инфиродии педагог нисбат ба хонанда.
2. Фароҳам овардани шароити мувофиқи психологие, ки тавонад кудрати эҷоди хонандаро бедор намояд.
3. Ба таври ҷиддӣ интихоб намудани маводи таълимие, ки шавқу рағбати хонандаро ба забонамӯзӣ бедор менамояд.
4. Истифодаи технологияи нав дар омӯзиши забони англисӣ.

Аксари муҳаққиқон қайд мекунанд, ки маҳорати аналитикии донишҷӯён дар натиҷаи машқҳои маърифатӣ таҳқиқотӣ, машқҳои бозихӣ вазъиятӣ, вазъияти проблемавӣ, озмунҳои гуногун, нақшофарӣ инкишоф меёбад [Ҷумъаев Р. Ҳасанов Ф. Методҳои инноватсионии омӯзиши забони англисӣ дар донишгоҳҳои ғайризабонӣ. Душанбе “Эр-Граф” 2023.]. Ҳамаи ин ба фаъл гардонидани фаъолияти донишҷӯён мусоидат менамоянд, алалхусус маҳорати муқоиса намудан, хулосаву ҷамъбасти карданро ташаккул медиҳад. Барои ноил гардидани педагог ба ин мақсад истифода аз методҳои фаъл хеле қобили қабул аст.

Бояд хотирнишон сохт, ки тафовути методҳои фаъоли таълим аз методҳои анъанавӣ дар он аст, ки ин методҳо пеш аз ҳама ба фаългардонии тафаккури хонандагон мусоидат мекунанд. Яъне, маҳз омӯзиши фаъл мақсадҳои маърифатии хонандаро муайян менамояд ва ин ҷо на дар бораи маҷбуран ба фаълнокӣ ҷалб кардан, балки ҳавасманд кардани онҳо сухан меравад. Ҳамчунон фароҳам овардани шароитҳои дидактикию психологӣ барои равона намудани фаъолияти шахс ба фаъолияти маърифатӣ зарур мебошад. Зеро *дигаргуниҳои имрӯзаи иҷтимоию иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи баланд бардоштани сатҳу сифати донишро дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот тақозо менамояд*. «Сифати таълим тарзи ташкили дуруст ва самараноки раванди таълим мебошад»- ишора гардидааст дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» [9].

Мафҳуми “методҳои фаъл” ин гузариш аз шаклҳои барномавии таълим ба усулҳои мебошад, ки майлу рағбати хонандагонро нисбат ба омӯзиш бештар менамояд, шавқмандиро дар интихоби касби оянда афзун мегардонад, шароити мусоидро барои ҷустуҷӯи эҷодӣ дар раванди таълим фароҳам меоварад.

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки хонандагон дар мувоҳидаҳо, лаҳзаҳои эҷодии нақшофарӣ, бозихӣ гуногун, лоихаҳо фаъллона иштирок карданро меписанданд. Алалхусус, методи лоихаҳо имрӯз аз тарафи муҳаққиқон ва педагогҳо яке аз методҳои натиҷабарбахш барои рушди тафаккури хонандагон эътироф гардидааст. Аксарияти муассисаҳои таълимӣ ин методро дар ҷараёни таълим бештар мавриди истифода қарор медиҳанд, зеро ки он ба мувозинати дониши академикӣ ва маҳорати прагматикӣ мусоидат менамояд. Моҳияти ин метод дар ташаккули малакаи забоназхудкунии хонандагон ва рушд додани тафаккури интиқодии онҳо инъикос мешавад.

Дар таҷрибаи педагогӣ методи лоихавӣ ба самти дар амал татбиқ намудани потенциали эҷодии хонандагон, тафаккури эҷодии ғайриқолабӣ, инкишофи фаъолияти фикрронӣ, интихоб карда тавонистани иттилоот равона гардидааст. Методи лоиха мақсадгузори муштаракӣ омӯзгор ва хонандаро ба миён меорад, ба хонандагон имкон медиҳад, ки намудҳои ба худашон мақбули дониш ва иттилоотро интихоб кунанд, шароит фароҳам меорад, то ки тафаккури инфиродии онҳо ташаккул ёбад. Дар чунин муносибат ба таълим хонанда иштирокчиҳои фаъоли

раванди таълим мегарданд, омӯзгор бошад, ба онҳо кумак расонида, фаъолияти онҳоро ба самти дуруст равона менамояд.

Аз мушоҳидаҳо маълум гардид, ки дар дарсҳои анъанавӣ хонандагони ғ айрифаъол дар раванди дарс иштирок намеkunанд, шарм меkunанд. Аммо дар усули лоиҳа ҳама худро дар ҳолати хуби психологӣ ҳис меkunанд, ҳар як хонанда вобаста ба дониш ва қобилияти худ дар раванди дарс фаъолона ширкат меварзанд. Зимни қор бо лоиҳа ҳар як хонанда бо таъя ба донишу маълумот ва шавқу рағ бати инфиродии худ дар амалишавии лоиҳа саҳми шахсии худро мегузорад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки фаъолияти иҷрокардаи хонандагон хусусияти мақсаднок, бошууронаро дорост. Чунки, дар ин раванди дарс миёни онҳо ҳамкорӣ қорӣ мегардид ва омӯзгор аз назоратқӣ ба машваратқию ҳамқор табдил меёбад, ки ин худ яке аз талаботи таълими инноватсионӣ аст.

Татқиқи методии фаъол нисбат ба методҳои анъанавӣ ба инкишофи майлу рағ бати маърифатии хонандагон мусоидат намуда, қараёни фикрронии онҳоро инкишоф медиҳад, онҳоро ҳамеша ба қустуқӯйи эҷодӣ талқин менамояд, ба хонандагон таҳлил қардани иттилоот, муоширати байниҳамдигарӣ , маҳорати равшану возеҳ баён қардани фикри худро ташаккул медиҳад. Методҳои фаъол заминаҳои эмотсионалӣ ва майлу рағ бати хонандагонро дар дарсҳои забони англисӣ ба вучуд меорад ва шавқи онҳоро барои аз худ қардани забони англисӣ бештар менамояд. Ҳамчунин, методҳои фаъол аҳамияти хеле баландро дар ташаккули тафакқури аналитикии хонандагон бархӯрдор буда, фаъолияти фикрронии онҳоро инкишоф медиҳад, истеъдоди эҷодии онҳоро бедор мекунад, дар хонандагон салоҳиятҳои иттилоотиву иртиботӣ ташаккул меёбад, ки ин қанбаи муҳими педагогӣ ва мақсади асосӣ дар таълим, умуман таълими ҳар як қабон ба шумор меравад.

Мақсади асосии ташаккул додани салоҳияти коммуникативии хонандагон хусусиятҳои ба худ хос дорад. Он, пеш аз ҳама, ворид намудани хонандаро ба фаъолияти коммуникативӣ ва муайян қардани хусусияти ин фаъолиятро дар бар мегирад. Дар зери мафҳуми ташаккул додани салоҳияти коммуникативӣ дар ташаккул додани нутқ, ҳамчунон психотехника, яъне машқҳои ба фикрронӣ , ҳиссиёт, тасаввурот иртиботдошта фаҳмида мешавад. Хонанда машқҳоеро иҷро менамояд, ки дар қараёни он дониши назариявии ӯ (психо-педагогӣ , фаннӣ , дониши муоширати қабонӣ) инкишоф ёфта, ба воситаи он малакаи коммуникативиаиаш ташаккул меёбад.

Вақте ки мо вазъи коммуникативиро ҳамчун шакли амалишавии қараёни муошират тасаввур мекунем, барои ба вучуд овардани он мо бояд моҳияти хусусиятҳои муоширати расмиро ба назар гирем. Инҳо расонидани ахбор ҳам ба таври шифоҳӣ ва ҳам ғ айришифоҳӣ , дарқи дуруст ва таъсири мутақобилаи субъектҳои муошират ва вазифаҳои муайян (суҳбати расмӣ , гуфтушунидҳои расмӣ , машварат ва муаррифӣ), хусусияти дараҷаноқии муошират, намудҳои муоширати бевосита ва бавосита мебошанд [7, с.85].

Муоширати расмиро дар раванди дарсҳои англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ метавон дар заминаи қунин мавзӯҳо матраҳ қард:

1. Сохтор ва намудҳои ташкилот - Structure and kinds of the organization.
2. Суҳбати расмӣ бо телефон - Business conversation by phone
3. Гузаронидани қаласаҳо - Carrying out meeting.
4. Сафарҳои расмӣ ба хориҷ - Business trips abroad.
5. Қабули меҳмонон аз хориҷ- Reputation of visitors from a boundary- ва ҳоқазо.

Моҳияти гузаронидани қунин дарсҳои коммуникативӣ дар воқуниши озоди муоширатӣ , аз қумла ҳолатҳои тасаввурӣ ё шартан воқеи қарор гирифтни хонандагон мебошад. Барои ин ҳолатҳо қунин лаҳзаҳои типикӣ , аз қабули гуфтушунидҳо, суҳбатҳо, вохӯриҳо мансубанд ва онҳоро ҳолатҳои коммуникативӣ меноманд. Ин ҳолатҳо се марқиларо бояд дар бар гиранд:

1. Муҳаё сохтани фазои позитивии ҳамкориҳои дутарафа. Яъне фароҳам овардани сӯҳбатҳо, гуфтушунидҳо ва машваратҳо. Барои фароҳам сохтани чунин фазо аз тарафи омӯзгор бояд омилҳои психологӣ, нутқӣ, ғ айришифоҳӣ ба нақша гирифта шаванд. Ба сифати омили психологӣ, пеш аз ҳама, қобилияти шунидани ҳамсӯҳбат, муҳаё сохтани фазои позитивии муошират ва давом додани сӯҳбат ва назари психологии рӯҳбаланд кардани ҳамсӯҳбат фаҳмида мешавад. Ба сифати омилҳои нутқӣ салому алейк кардан, муаррифӣ, таҳсину таъриф кардан ва аз ҳар боб сӯҳбатро оғоз намудан доништа мешаванд, яъне фазои позитивии муошират бояд муҳайё сохта шавад.

2. Истифодаи усулҳои гузориши саволҳо ва гузаронидани мусоҳибаҳо.

3. Истифодаи усулҳои анҷомёбии сӯҳбатҳо ва гуфтушунидҳо.

Барои он ки фазои позитивии муошират муҳайё карда шавад, хонандагон бояд дар бораи гузориши саволҳо маълумот дошта бошанд. Ҳар як хонанда бояд номи худ, синну сол, макони таваллуд ва якчанд лаҳзаҳои аз ҳаёти худ нақл кунад. Сипас, ба ҳар як хонанда варақаҳо дода шавад, то ки онҳо дар он оид ба ашхосе, ки бояд ўро муаррифӣ намоянд, дар борааш маълумот нависанд.

Вазифаи хонандагон аз он иборат мешавад, ки онҳо бояд номи ширкаткунандагони гуфтушунидро, ки дар варақаҳо ҷой дода шудаанд, бо навбат номбар кунанд. Пасон, номҳои ҳамдигарро ба хотир гирифта, сипас якдигарро бо овози баланд ном бигиранд. Барои иҷрои чунин машқ онҳоро ба гурӯҳҳои 6-7 нафарӣ ҷудо намудан хеле қулай аст ва шартӣ аст. Ин ба он меорад, ки сӯҳбат гарму ҷӯшон оғоз ёфта, тарафҳо ба мақсад мерасанд.

Бояд фазое ташкил намуд, ки хонандагон фаҳманд, ки муоширати расмӣ на танҳо аз сухан кардан вобаста аст, балки дар як вақт маҳорати гӯш кардани ҳамсӯҳбатро доштан низ хеле муҳим аст. Хонандагонро бо хоҳиши худ ба ҷуфтҳо ҷудо намуда, имкон додан лозим аст, ки яке аз онҳо мавзӯро нақл кунад, дигаре гӯш кунад. Вазифаи нақлкунанда сухан кардан дар бораи мавзӯи интихобшуда мебошад. Вазифаи гӯшкунанда бошад, мавзӯро гӯш карда, гоҳ-гоҳ суол дода, сӯҳбатро гарму ҷӯшон намудан аст. Сипас нақш иваз карда шавад ва хонандагон чунин машқро бо навбат тақрор кунанд.

Қобили зикр аст, ки омӯзгори забони хоричӣ бояд зарурияти вазифаи коммуникативиро дар рафти суолу ҷавоб ва мусоҳибаҳо муҳим шуморад. Дар ин маврид истифодаи муколамаҳо хеле муҳим аст. Муколамаҳо бо додани суолу ҷавоб худ ба инкишофи муоширати расмӣ хеле хуб мусоидат менамоянд. Барои ин ба хонандагон фаҳмонидан лозим аст, ки дар муколамаҳо дар вақти додани суолҳо, пеш аз ҳама, ба суолҳои иттилоотӣ (барои гирифтани маълумоти бештар), суолҳои алтернативӣ (барои нишон додани имконияти ҳалли масъала бо ҳамсӯҳбат), суолҳои ҷавобӣ (барои ҳавасманд кардани мусоҳиб барои гирифтани иттилоот) бештар афзалият дода шавад.

Ташаккули салоҳиятҳои коммуникативӣ дар дарсҳои забони англисӣ иҷрои машқҳоеро талаб менамояд, ки дар худ диалог ва монологҳо дар бар гиранд. Мавриди истифода қарор додани усули нақл кардан - "Retelling" низ натиҷаи хуб медиҳад. Нақлкунӣ чор марҳиларо дар бар мегирад:

1. Фаҳмидан.

2. Дар хотир нигоҳ доштан.

3. Бозиҳои маъноӣ ва забонӣ барои нақл кардан.

4. Нақл кардан [4, с.68].

Зимни истифодаи нақлкунӣ бояд вазъияти шартӣ - таълимӣ ба вазъияти табиӣ наздик карда шавад. Зеро дар ин ҳолат матни аз худ кардари хонанда мавриди истифода қарор дода метавонад. Дар истифодаи ин зимни таълими забони англисӣ татбиқи сабти садоӣ хеле ҷолиб ва натиҷабахш аст. Зеро он ҳамчун усули фаъоли шунидан (аудирование) ду раванд: - дарккунӣ ва фаҳмидани нутқро дар бар мегирад. Муҳаққиқ Елухина Н.В сабти садоиро аз як тараф таҳлил ва синтези воситаҳои маводии забон, аз тарафи дигар натиҷаи таҳлил ва синтези мазмуни маъногии ин

маводҳо мешуморад [6, с.43-41]. Аммо дар ҳақиқати воқеӣ он дар ду ҳолат мавриди истифода қарор мегирад. Аввал дар ҳолате, ки нутқи баёншударо ҳам мешунаванд ва ҳам гӯяндаро мебинанд. Дар ин ҳолат дарккунӣ ҳам садоӣ ва ҳам биноӣ буда, фаҳмидан осонтар мешавад. Дуюм, дар ҳолате, ки сӯҳбат аз дур, масалан тавассути телефон иҷро мегардаду шунаванда кӯшиши бештаре барои фаҳмидани ин иттилоот сарф мекунад.

Бояд зикр низ намуд, ки амалӣ намудани сабти садоӣ дар шароити ғ айризабонӣ як қатор мушкилиҳо низ эҷод менамояд. Бинобар ин худи педагогҳо масъалаи ҷӣ тавр хонандагонро барои қабули садои нутқи бегоназабон тайёр кардан очиз мемонанад.

Таълими фаҳмидани матнҳои садоӣ бо забони хоричӣ се марҳиларо дар бар мегирад. Марҳилаи аввал элементарӣ буда, дар ин марҳила асосан дарки нутқи оғоз ёфта, инкишофи механизми дарккунии нутқи баёншуда ба иҷро мерасад.

Марҳилаи дуюм -марҳилаи пешрафта буда, ташаккули қобилияти қабул ва фаҳмидани матнҳои садоии калонҳаҷм ва мураккаби муайянро дар бар мегирад. Ҳамчунон дар ин марҳила маҳорати шунидан ва фаҳмидани матнҳои мураккаб иҷро мегарданд.

Марҳилаи сеюм (ҷамъбасти) азхудкунии матни садоиро, ки аз нутқи шифоҳӣ иборат аст, дар бар мегирад. Дар ин марҳилаҳо хонанда дар муоширати шифоҳии бегоназабон қобилияти ширкат карданро пайдо мекунад.

Ба гуфти муҳаққиқ Бухвалов В.А. хусусияти коммуникативӣ ба тамоми раванди таълим тааллуқ дорад, бинобар ин омӯзонидани муошират дар мачмуъ, дар як вақт шунидан, дарк кардан ва фаҳмидани матни садоӣ дар ҳама марҳилаҳо хеле масъалаи муҳим ба ҳисоб меравад [Бухвалов В.А. Развитие учащихся в процессе творчества и сотрудничества /В.А.Бухвалов.-М.:Центр «Педагогический поиск», 200.-144 с.].

Бо ин мақсад як қатор машқҳо иҷро карда мешаванд, ки мақсадҳои коммуникативии гӯяндаро амалӣ мегардонанд. Чунончӣ:

Матни соддаро гӯш карда, муайян кардан лозим аст, ки гӯянда ҷӣ тавр шунавандаро барои иҷроӣ ягон амал водор мекунад. Ҷӣ тавр гӯянда ақидаи худро баён мекунад. Дар ин лаҳза вазифаи шунаванда аз он иборат аст, ки амаликунии мақсадҳои коммуникативиро аз ҷиҳати маъноӣ ва забонӣ муайян намояд;

Умуман, дар шунидани матни садоӣ муҳим аст, ки манбаъи иттилоот тибқи қобилиятҳои хонандагон интихоб карда шавад. Алалхусус, истифодаи филмҳои тасвирии видеоӣ хеле натиҷабахш мебошанд, зеро онҳо тасаввуроти муоширати табииро муҳайё месозад. Дар тамошои филмҳои тасвирии видеоӣ хонандагон макон ва замони рӯйдодҳои ҳодисаҳоро тамошо мекунанд, мақсадҳои иҷтимоиро пайҳас намуда, рафторҳои нутқӣ ва ғ айринутқиро ба таври осон муайян месозанд, инчунин таъсири эмотсионалиро мегузаронанд. Ҳамчунон, фаъолияти муошират осон гашта, фаҳмидани нутқи пурра ва амиқ мешавад, зеро иттилооти нутқӣ фаровон аст.

Ба ҳамин минвол, бояд иқдор шуд, ки таълим бо истифодаи усули сабти садоӣ бояд мунтазам гузаронида шавад. Интихоби маводи садоӣ ва тарзи кор бо онҳо бояд ба дараҷаи омодагии хонандагон мувофиқат кунад. Муҳим аст, ки мақсади коммуникативӣ дар тамоми ҷараёни раванди таълим ҷой дошта бошад ва дар тамоми марҳилаҳои таълим дарккунию фаҳмидани нутқи садоӣ амалӣ гардад.

Яке аз роҳҳои таълими забони хоричӣ ин ба инобат гирифтани кори мустақилона ва фаъолияти эҷодии хонанда ба шумор меравад. Зимнан, татбиқи ин роҳҳо раванди низомноки таълими забони англисиро дар донишгоҳҳои ғ айризабонӣ таъмин менамоянд. Он яке аз омилҳои инкишофи фаъолияти эҷодии ӯ дар раванди омӯзиши забони хоричӣ маҳсуб меёбад. Ташкил намудани шароити мусоид барои рушди эҷодии хонанда (ба хусус хонандагони синфҳои болоӣ) дар машғулиятҳои забони англисӣ ҷорӣ намудани шаклҳои кори кори инфиродӣ, дунафара, корҳои оммавиро тақозо менамояд. Дар зери мафҳуми кори мустақилонаи хонандагон дар доираи таълими забони англисӣ фаъолияти маърифатӣ тафаккурӣ фаҳмида

мешавад. Вазифаҳои корҳои мустақилона ин омӯхтани мустақилона кор кардан, баланд бардоштани фаъолияти фикрронӣ мебошад. Вазифаи конкретии кори мустақилона ин ба таври инфиродӣ ва мустақилона аз худ кардани маводи таълимии забон, эҷодкорона истифода бурдан аз ин маводҳо зимни муоширати зинда, кор бурдан ба хоҳири инкишофи нутқи худ мебошад.

Омӯзиши забони англисӣ барои хонандагон вақт ва ҷидду ҷаҳди зиёд ва аз омӯзгорон бошад, кори бисёрсамтаву дақиқ, истифодаи васеи технологияи инноватсионии таълими забони англисӣ, фаъолияти зехнӣ ва муносибати эҷодкоронаро дар ҷустуҷӯи усулҳои нави таълими забони хориҷӣ талаб менамояд. Инчунин талаб мекунад, ки ба хонандагон ташкили лоихаҳои ба касбу кор нигаронидашуда ва муаррифии ин лоихаҳо, ки методҳои рушди самараноки тафаккури интиқодӣ ба шумор мераванд, омӯзонида шавад [3, с.27].

Дар шароити кунун омӯзгори забони англисӣ имкон дорад, ки воситаҳои зиёди таълимро зимни амалӣ кардани методи шиносӣ, таҷрибаҳои омӯзишӣ ва назорат истифода барад. Ба он ҳам воситаҳои техникӣ ва ҳам ғайритехникӣ дохил мешаванд. Чунинчун, воситаҳои техникӣ таълим компютер, магнитофон, проектор, тахтаи интерактивӣ, инчунин дар маҷмӯъ бо онҳо намунаҳои тестии машқҳо, маводи таълимӣ ва слайдҳо маҳсуб меёбанд. Ҳамаи ин воситаҳо бояд барои ҳар як гурӯҳи алоҳидаи хонандагон истифода бурда шаванд. Дар акси ҳол, агар маҷмӯи воситаҳои методӣ таълимӣ ба таври пурра истифода бурда нашаванд, пас технологияи таълим вайрон мешавад. Истифодаи дурусти технологияи таълими забони хориҷӣ имкон медиҳад, ки самарани таълим аз ҳисоби истифодаи пурраи воситаҳои алоҳаи биноӣ ва шунавоӣ баланд бардошта шавад.

Хеле муҳим аст, ки дар ҷараёни педагогӣ ҳамкорӣ байни омӯзгор ва донишҷӯ ба амал ояд, яъне яке меомӯзонад, дигаре меомӯзад. Ин ҳамкорӣ тавасути методҳо ва тарзу усулҳои фаъол хуб, яъне он тарзҳое, ки бо ёрии онҳо низоми ҳамкориҳои омӯзгор-хонанда сурат мегирад, амалӣ мегардад. Омӯзгор муаррифӣ, машқ ва татбиқ кардани онро ташкил намуда, рафти иҷроиши онро назорат мекунад ва хонандагон татбиқи онро дар зери назорати омӯзгор амалӣ мегардонанд.

Технологияи таълими забони хориҷӣ тавачҷуҳи зиёдеро дар ҷустуҷӯи тарзу усули методҳои самарабахши таълим талаб менамояд, ки он дар китобҳои дарсӣ ва дастурҳои методӣ ба таърифи муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ инъикос ёфтаанд. Дуруст иҷро гардидани машқҳо ва супоришҳо ба омӯзгор имкон медиҳад, ки сифати таълими забони англисиро беҳтар намояд. Зиёд намудани вақти кори фаъолонаи ҳар як хонанда зимни истифода бурдани шаклҳои кори инфиродӣ, дунафара, гурӯҳӣ, оммавӣ имконпазир мебошад.

Барои омӯзиши аудирование (шунавоӣ), усули кори ба таги дил хондан (қироати хомӯшона), тартиб додани аннотатсия (шарҳи мухтасар) ё иҷроӣ ягон кори дигари ҳаттӣ, истифода аз луғатҳо ё маълумотномаҳои грамматикӣ ва ғайра ба шакли кори оммавӣ тавсия дода мешавад. Бояд зикр намуд, ки ин шакли кор бо хонандагон на ҳама вақт самарани якхела медиҳад. Агар омӯзгор аз хонанда талаб кунад, ки танҳо матнро хонад ё машқро иҷро кунад, он гоҳ ӯ вақти барои машғулият ҷудошударо оқилона истифода намебарад. Агар ӯ ҷиҳати тавр кор кардан, ба ҷиҳати диққат доданро мақсади худ шуморад, ин манфиатовар аст. Шакли кори гурӯҳӣ имкон медиҳад, ки аз як тараф, машқкунӣ зери назорати гурӯҳи масъул барои иҷроиши машқҳо қарор дода шавад, аз тарафи дигар барои муошират шароит муҳайё гардад, яъне ҳар як гурӯҳ ба ҳамгурӯҳҳои худ роҷеъ ба ягон чизи нав иттилоот медиҳад.

Технологияи навини таълим имкон медиҳад, ки усули беҳтарини истифодаи ҳар яке аз шаклҳои кори номбаршуда ҷустуҷӯ карда шавад. Барои исбот кардани он, ки зимни интиқоби усули муаррифӣ, машқкҷроқунӣ ва татбиқи сатҳи рушди умумии онҳо ва ҳам омодагии забонии онҳо муҳим мебошад, зарурат нест. Масалан, агар ҳангоми кор бо хонандагони синфҳои поён зимни ташкили муаррифии (шиносӣ) маводи таълимӣ, аслан, намоиш, ки тавассути омӯзгор амалӣ мегардад,

истифода карда шавад, вале дар байни хонандагони синфҳои болоӣ баёнкунӣ бояд мавриди истифода қарор дода шавад. Агар дар байни хонандагони синфҳои поёнӣ танҳо такроркунӣ қулай бошад, пас дар байни хонандагони синфҳои болоӣ ба ин метод камтар рӯ овардан лозим аст. Зеро дар ин марҳилаи таълим усулҳои методи татбиқ бояд бо вазъияти воқеӣ, яъне дар оянда дар ҳаёт истифода бурдан, алоқаманд бошад.

Ба ҳамин тарик, омӯзгор бояд роҷеъ ба технологияи таълими забони англисӣ дониши кофӣ дошта бошад, то ки омӯзиши забони англисӣ самаранок гашта, натиҷаи дилхоҳ ба даст оварад. Вазифаи асосии омӯзгори забони англисӣ аз он иборат аст, ки ба хонандагон истифода бурдани забони бегонаро дар матнҳои ҳаётиву касбӣ ёд диҳад, маҳорати истифодаи забон ва муоширатро омӯзад. Барои ноил гардидан ба ин омӯзгорро лозим меояд тавсияҳоро роҷеъ ба ҷузъҳои технологияи таълим бомаҳорат истифода барад.

Адабиёт:

1. Барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2014, 2020-2030.
2. Бобоев Х. Технологияи муосири педагогӣ ва зарурияти татбиқи онҳо/Мақтаб ва ҷомеа, 2002.
3. Боброва Н.Е. Инновационные методы преподавания иностранных языков//Интеграция образования. 2013. №4 (73), с.27.
4. Боброва Т.О. Современные подходы в формировании лингвистической, коммуникативной и межкультурной компетенций в обучении иностранному языку в вузе (захираҳои интернетӣ).-http://cprsob.ru/load/. Санаи муруҷиат 22.08.2023.
5. Бухвалов В.А. Развитие учащихся в процессе творчества и сотрудничества /В.А.Бухвалов.-М.:Центр «Педагогический поиск», 200.-144 с.
6. Елухина Н.В. Обучение аудированию в русле коммуникативно-ориентированной методики /Н.В.Елухина//Иностранные языки в школе.-1989.-№2.-С.108-110. 43,41).
7. Концепция коммуникативного обучения иноязычной культуре в средней школе. Пособие для учителей/под ред. Е.И.Пассова, Н.Б.Царьковой.-М.-Просвещение,1993.-127 с.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф».
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот», Душанбе, 10.05.2002].
10. Преподавание иностранных языков. Теория и практика. Москва-1971. 309 с.
11. Ҷумъаев Р. Ҳасанов Ф. Методҳои инноватсионии омӯзиши забони англисӣ дар донишгоҳҳои ғайризабонӣ. Душанбе “Эр-Граф” 2023.]

ИНКИШОФИ НУТҚИ МУРАТТАБ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Котибова Шарифа Пирмаҳмадова, н.и.п., дотсент
мудири шуъбаи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон
sharifa.kotibova@mail.ru

Инкишофи нутқи талабагон асоси таълими забони модариро дар синфҳои ибтидоӣ ташкил менамояд, ки дар назди он вазифаҳои ба таври амалӣ аз худ кардани меъёрҳои забони адабӣ, малакаи хондану навиштан ва тақмили маданияти нутқ меистад.

Нутқи ҳар як шахс яке аз нишондиҳандаҳои муҳими мавқеи умумии маданият ва донишмандии ӯро бо маънии томаш мефаҳмонад.

Дар дарсҳои забони модарӣ мавриди инкишофи нутқ, бештар инкишофи нутқи навишторӣ афзалият дорад. Методикаи инкишофи нутқи навишторӣ дар гузашта ва дар навбати аввал чунин ба назар мерасад, ки ҳам дар замони муосир назар ба методикаи нутқи гуфторӣ ба пуррагӣ қор карда шуда бошад. Ин маъноӣ онро дорад, ки қор бо инкишофи нутқи навишторӣ нисбатан ботартиб, системанок ташкил карда шуда, ба нутқи гуфторӣ кам эътибор дода мешавад. Вале дар фаъолияти

амалии инсон (аз ҷумла дар ҷараёни таълими хурдсолон) назар ба нутқи навишторӣ нутқи гуфторӣ бештар истифода мешавад.

Дар синфҳои ибтидоӣ нутқи гуфторӣ нисбат ба нутқи навишторӣ фаъолтар буда, дар ҷараёни таълим нақши бузургро мебозад, зеро дониши навро хонандагон асосан тавассути нутқи навиштории муаллим аз худ мекунад.

Мо бояд ба кӯшиш намоём, ки нутқи навишторӣ ва гуфторӣ дар якҷоягӣ рушд намоянд. Нутқи гуфторӣ ва навишторӣ - ду усули баробархукуки дорои як мазмуну мундариҷа ва воситаҳои бадеии забон мебошанд. Инкишофи хуби нутқи навишторӣ бо нутқи гуфторӣ ё ин ки баръакс ба таври механикӣ гузаронида мешаванд.

Нутқи гуфторӣ аз ғӯянда ба таври ғаввӣ интихоб намудани калимаҳои лозимиро дар тартиб додани ҷумла ва тартиби нутқ ба баргаштан роҳ намендидад, тавре дар халқ мегӯянд: «Гуфтаро барнамегардонӣ». Нутқи гуфторӣ маҳдуд нест, зеро ғӯянда метавонад аз воситаҳои иловагии ифодаи фикр (оҳанги гуфтор, ист, имову ишора ва ғайра) моҳирона истифода намояд.

Нутқи навишторӣ аз рӯи тартибу мазмуни худ аз нутқи гуфторӣ бо бисёркалимагӣ, бисёр китобӣ будан фарқ мекунад ва ба услуби «озод», ки бештар дар нутқи гуфтугӯи истифода мешавад, мувофиқат намекунад.

Дар муқоиса бо нутқи навишторӣ, нутқи гуфторӣ як қатор хусусиятҳои ба худ хос дорад, монанди оҳанги гуфтор, ифоданокӣ, ифоданок хондани ҷумлаҳои алоҳидае, ки бо ҳам робитаи мантикӣ доранд, мавқеи задаи мантикӣ ва ғайра.

Кор бо нутқи гуфторӣ бояд бо мағулиятҳои инкишофи нутқи навишторӣ ба таври мувоҷиҳ ҷараён гирад ва дарсҳои забони модариро пурра ва сермаҳсул гардонад. Омӯзгор ҳамеша имконияти назорати тарзи дурусти талаффуз, тартиби нутқ, ҷавобҳои пурмазмун ва мантиқии хонандаро дорад. Барои бой гардонидани таркиби луғавӣ ва нутқи гуфторию навишторӣ, инчунин нутқи мураттаби хонандагон роҳу усулҳои мухталиф вучуд дорад ва омӯзгор метавонад ба маврид аз онҳо истифода намояд ва ба ин васила як дараҷа алоқамандии нутқи гуфторӣ ва навиштории хонандагони хурдсолро дар ҷараёни инкишофи нутқи мураттаб ба низом оварад ва таъмин намояд.

Ҳангоми коркарди системаи машқҳо дар инкишофи нутқи гуфторӣ бояд хусусиятҳои махсуси як намуди нутқро дар муқоиса бо намуди дигар ба ҳисоб гирифт. Ҳангоми коркарди ин система зарурии кор бо матн пеш меояд. Инкишофи нутқи мураттаб ва кор бо матн бо ҳам алоқаи зич ва ногузастанӣ доранд. Матн ва хусусиятҳои он яке аз масъалаҳои мубрами методикаи ҷузъӣ ва дидактика маҳсуб мешавад.

Баҳри инкишоф додани нутқи мураттаби хонандагон чунин корҳоро сомон додан зарур аст: бедор намудани шавқу ҳаваси хонандагон нисбат ба китоб, кор бо матн, мувофиқати матн (ҳаҷм ва мазмун) ба синну соли хонанда, зарурияти таваққуф ҳангоми мутолиаи матн, диққат додан ба оҳанги талаффуз, ба хотир гирифтани калимаю ибораҳои душворфаҳми матн ва истифодаи луғат барои дарки маънии он, тарзи дурусти талаффуз ва дуруст иншо намудани калимаҳо, хондани матни расм ва навиштани он, ба инобат гирифтани савол ва супоришҳои зерини матн, ҳулосабарорӣ аз рӯи мазмуни матн ва ғайраҳо.

Вобаста ба мавзӯ, мақсад ва ҳадафи асосӣ кор бо матнҳо дар шаклҳои гуногун сурат мегирад, ки ҳар кадоми он бо нутқи навиштории хонандагон иртиботи қавӣ дорад. Метавон аз роҳу усулҳои таҳлили матн, ислоҳ, шарҳу баёни матн, таҳлил ва таълифи матн ва ғайраҳо истифода бурд, ки ҳар кадоми онҳо дар навбати худ чандин шеваи корро дар бар мегиранд.

Матн воҳиди грамматикӣ аст, ки дорои мазмуну мундариҷаи хоси хеш аст. Аз ин рӯ, инкишофи нутқ ба матн алоқаи қавӣ ва ногузастанӣ дорад. Хонанда ҳангоми қироати матн ба калимаю ибораҳои он назар карда, назди худ мақсад мегузорад, ки маънои онро дарк намояд. Вақте ки хонанда мазмуни матни хондашро дарк мекунад, дар тасаввуроти ӯ фикрҳои нав пайдо мегарданд. Дар

сурате ки дар тасаввуроти кироаткунанда фикрҳои нав пайдо мешаванд, албатта аз таъсири он накли гуфтории вай низ инкишоф меёбад. Аз ин хотир, матн дар инкишофи нутқи гуфторӣ ва навиштории хонандагон воситаи асосӣ махсуб меёбад.

Матнҳои таълим асосан дар асоси се методи маъмул интихоб мешаванд:

1. Шарҳдиҳӣ. Мактаббачагон донишро аз муаллим ва ё аз китоб мегиранд.
2. Ғайрисамарабахш. Ин усул он машқҳоеро фаро мегирад, ки хонандагон дар асоси намуна онро иҷро мекунанд.
3. Сӯҳбат ва масъалагузорӣ (проблемавӣ).

Мақсади аз ин гуна машқҳо он аст, ки хонандагон дар асоси мустақилона фикр кардан дониш азхуд намоянд. Вазифаи чунин машқҳо бо ин маҳдуд нагашта, инкишофи тафаккури эҷодӣ ва мустақилияти хонандагонро низ таъмин менамояд. Барои инкишофи тафаккури эҷодӣ ва мустақилият бештар матнҳои лозиманд, ки дорои асосҳои психологӣ ва лингвистӣ бошанд.

Мавзӯҳои матн ва хусусиятҳои онҳо мунтазам ва қариб дар ҳар дарс мавқеи муайян доранд. Кор бо матнҳо имконияти васеъ фароҳам меоварад, ки хонандагон дар асоси он муҳокимаю муқоиса ва мубоҳисаро ёд бигиранд. Вобаста ба мазмуни матн ихори ақида карда, нуктаи назари ҳешро баён созанд, ҳулосабарорию тартиб ва таҳияи матнро омӯзанд ва ин заминаи басо хубе мешавад чихати иншонависӣ ва ошноӣ бо услубҳои нутқ. Чихати дигар он аст, ки дар асоси матнҳо омӯзгор бисёр корҳои вобаста ба таълиму тарбияро анҷом медиҳад.

Агар бихоҳем, ки хонанда бо тамоми ғановати забон ошноии комил пайдо кунад, аз кори соддаю мухтасар кардани матнҳо худдорӣ бояд бикунем, зеро ин кор аз чанд чихат ғайри қобили қабул мебошад:

- а) аввал ин ки сохти матн тағйир меёбад;
- б) маънои он зарар мебинад;
- в) алоқаи ҳақиқии байни ҷумлаҳои матн дигар мешавад.

Ин маънои онро надорад, ки ҳангоми интихоби матн монеа пеш гузошта шавад. Баъзан зарурат пеш меояд, ки матн ихтисор гардад. Ин корро чунон моҳирона анҷом бояд дод, ки ба мазмуни матн ихтилоле ворид нагардад, сохтор ва қолабҳои забонии мавҷудаи матн нигоҳ дошта шавад. Зарурате ба миён ояд ҳам, машқҳо аз ҷумлаҳои алоҳида интихоб кунем, бояд кӯшиш ба харҷ диҳем, ки онҳо мавзӯро фаро бигиранд. Ин кор имконият медиҳад, ки аз такрор ба такрор овардани ҷумлаҳои якхела худдорӣ намоем.

Ба талабагон омӯзондани иҷрои корҳои хаттӣ аз қобили нутқи хаттӣ, иншо, ҳикояча, мактуб, ки асосҳои нахустини матн мебошанд, набояд фаромӯш шаванд. Дар хусуси дигар нави корҳои хаттии эҷодӣ ҳар қадар бигӯем ҳам, он намудҳо дар мактаб нуфуз доранд.

Мушоҳидаи кори баъзе муаллимони пешқадаму навҷӯи макотиби ҷумҳурӣ ва таҷрибаи шахсӣ инро исбот менамояд, ки дар ҳар мавзӯе, ки бихоҳем, имконияти садҳо ҷумлаҳо пайдо кардан ҳаст. Дар ин маврид бештар аз зарбулмасалу мақол ва андарзҳои халқию бузургон истифода кардан мумкин аст.

Дар инкишофи нутқи мурағабӣ пурмазмуни хонандагон адабиёти бадеӣ, асарҳои илмию оммафаҳм, эҷодиёти даҳонии халқ ба шаклҳои хурди он аҳамияти муҳим доранд. Адабиёти бадеӣ воситаи тавоноии тарбияи маънавӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ буда, дар инкишофи нутқи хонандагон нақши амиқ мегузорад, зеро он хиссиётро бедор ва рангин, ҳаёлтро пуробуранг мегардонад ва хонандагонро бо намунаҳои барҷастаи забони модарӣ шинос менамояд. Адабиёт, ба хусус асарҳои бадеӣ ҳамчун навъи санъат воқеиятро на хушку холи, балки образнок тасвир месозад ва ба дарки ҷаҳон, ҳаёти одамон ва ҷамъият, тарбияи ҳамаҷонибаи насли наврас аҳамияти бағоят муҳим дорад. Аммо синну сол ва дараҷаи маърифатҷӯии мактаббачагони хурдсол ба мо имкон намедиҳад, ки ҳар гуна асарро интихоб намуда, ҳамаҷониба омӯзем, гоя ва образҳои бадеии онро таҳлил намоем. Дар

синфҳои ибтидоӣ бештар жанрҳои хурди асарҳои бадеӣ, аз қабилӣ ҳикоя, очеркҳои бадеӣ, масал, шеърӯ таронаҳо, афсонаҳо, чистону зарбулмасалҳо, тезгӯякҳо омӯхта мешаванд. Аз асарҳои ҳаҷман калон он порчаҳои интиҳоб карда мешаванд, ки дорои мазмуни яқлухт бошанд. Дар вақти хондан асарҳои бадеӣ бештар ба масъалаҳои зайл аҳамият медиҳем:

1. Қисматҳои асар ё порчаҳои бадеӣ. Талабагон бояд бифаҳманд, ки ҳар як асари бадеӣ ё порчаи адабӣ, ки дорои мазмуни муайян аст, аз се қисм таркиб меёбад: а) қисми аввал (муқаддима); б) қисми асосӣ (мазмуни воқеа); в) қисми охир (хотима). Қисми аввал, ки дар он вақт, маҳал ва иштироккунандагони воқеа муаррифӣ мешаванд, барои фаҳмидани мазмуни воқеа муҳим мебошад. Қисми асосии воқеаро мазмуни он ташкил медиҳад. Дар мазмун саргузашти касе ё чизе тасвир шуда, қисми охир, ки онро хотима меноманд, низ аз аҳамият холӣ нест. Агар хотима набошад, кас аз чизи хонда натиҷа бароварда наметавонад, қаноатманд намешавад, ҳарчанд ки хотимаю хулоса дар баъзе аз асарҳои бадеӣ ба худи хонанда ҳавола карда мешавад.

2. Дарк кардани ғояи асар. Дар синфҳои ибтидоӣ калимаҳои «ғоя», «идея» ба қор бурда намешаванд. Ба ҷои ин калимаҳо ибораҳои «фикри асосӣ», «мақсади асосӣ»-ро истифода мебарем. Фикри асосӣ бе фаҳмидани мазмуни асар дарк карда намешавад. Аз ин рӯ, аввал вобаста ба мазмун чанд саволе пешниҳод карда, баъд ба сари мақсад меоем ва оид ба он низ саволҳо медиҳем. Ҷавоби бачаҳоро бо сабури таҳаммул шунида хулоса мебарорем.

3. Аҳамияти тарбиявӣ – зебоиписандии (эстетикӣ) асар. Мақсади дарк кардани фикри асосии асар он аст, ки аз хусуси нақши тарбиявӣ-эстетикӣ матн хулоса барорем. Нависанда бо асари худ насли хурдсоли Ватанро дар рӯи чӣ тарбия мекунад? Ё ба торҳои нозуки эҳсоси мактаббачаи хурдсол чӣ гуна нохун мезанад? Ба характер ва иродаи онҳо чӣ гуна таъсир мерасонад? Муаллим аз фикри асосии асар истифода бурда, дар робита бо ҳаёт ва ҷизҳои дидагию шунидаи бачаҳо ба ин ва дигар саволҳо моҳирона ҷавоб медиҳад. Тадричан мазмуни воқеа ба синф оварда мешавад ва муаллим ба шогирдони хурдсолаш муроҷиат мекунад:

– Ҷаро шумо ин тавр фикр мекунад?

– Дар ин қор кӣ (чӣ) гунаҳкор аст?

– Рафтору кирдори кадом иштироккунанда ба шумо маъқул аст? Ҷаро?

Кирдори кадоме аз онҳо маъқул нест? Барои чӣ? Агар шумо ба ҷои он мешудед, чӣ қор мекардед?

Инҳо саволҳои асосӣ, ки бе пайдо кардани ҷавоби онҳо хониши асарҳои бадеӣ ба мақсади тарбиявии худ намерасад.

4. Бо воситаҳои лексикӣ ташаккули нутқи мураттаби мактабиёни хурдсол: истиора, ташбеҳ, маҷоз, муқоиса, тавсиф, муродифҳо (синонимҳо), тазод (антонимҳо), калимаҳои гуногунмаъно дохил мешаванд. Воситаҳои тасвир натавонанд дар асарҳои бадеӣ, балки дар нутқи гуфтугӯӣ низ мавриди истифода қарор мегиранд. Аксар вақт онҳо дар нутқи кӯдакон вомехӯранд, бинобар ин маҳорати истифодабарии онҳоро аз синну соли хурди мактаби ва ҳатто томактабӣ шуруъ намуда, инкишоф додан лозим аст.

Шинос намудани талабагон бо воситаҳои тасвир. Дар синфҳои ибтидоӣ калима ва ибораҳои «Забони асари бадеӣ», «образ», «воситаҳои тасвир» номбар карда намешаванд ва дар ин хусус маълумоти назарӣ низ дода нашудааст. Вобаста ба таҳлили мазмуни воқеа ва фикри асосӣ баъзан маълумоти амалӣ дода мешавад.

Масалан, чистони «Шаклаш мисли тарбуз аст,

Олам дар он маҳфуз аст».

Дар ин чистон қурраи замин (глобус) ба тарбуз монанд шудааст ва баъзан калимаҳои «монанд» ва «ташбеҳ»-ро истифода мебарем. Ё худ мисрае аз шеъри «Сахаргоҳон»-и С. Айни мисол меорем:

Сахаргоҳон, ки булбул дар наво шуд,

Гул аз шодӣ шукуфту гунча во шуд.

Шумо эй булбулони боғи мактаб,
Сахаргоҳон набояд хуфт ҳар шаб.
Шумо ҳам дар наво оед, бояд,
Ки то аз боғи маънӣ гул кушояд.
Сахаргоҳон гулистони дабистон
Тароватбахш бошад чун гулистон.

Дар ин шеър «Шумо эй булбулони боғи мактаб...» хонандагони хурдсол ба булбулон ташбеҳ дода шудаанд. Калимаи «муболиға»-ро истифода намебарем, аммо ҷумлаҳои муболиғадорро («Чӣ, ...намедонӣ, ки чашмҳои ман як дона арзанро аз серӯза роҳ дида метавонанд» афсонаи Уқоби пир ва уқоби ҷавон) бо оҳанги махсус мехонем. Муҳимаш он аст, ки муаллим ҳангоми баёни мазмун ва таҳлили асар ҳар як мавриди мувофиқро набояд аз даст диҳад.

Асарҳои бадеӣ сарчашмаи асосии интиҳоби матн мебошанд. Аз асарҳои бадеӣ бояд матнҳои интиҳоб шаванд, ки мазмуни онҳо ба хонандагон дастрас буда, шарҳу эзоҳи иловагиро талаб нанамояд ва аз мавзӯи грамматикӣ омӯхташаванда дур набошад, ҳамзамон дар он унсурҳои грамматикӣ мавқеи хоса дошта бошанд. Чунин матнҳо хонандагонро дар рӯҳияи забондӯстӣ, маданияти баланди забонфаҳмию забонпарастӣ ва эҳсоси ҳусни забон тарбия менамоянд.

Қимати тарбиявӣ ва бадеии асарҳои бачагона бо хусусиятҳои ба худ хоси таҷассумкунандаи образи бадеӣ, аз маҳорати ба вучуд овардани тасаввуроти аниқ дар бораи муҳит ва таъсир расонидан ба ҳиссиёт ва шуури инсон вобастагӣ доранд. Ҳамчунон забони адабиёти бадеӣ хусусиятҳои ба худ хос доранд: пурмазмунӣ, таъсирбахшӣ, образнокӣ. Сухани бадеӣ асарро пуртаъсир мегардонад, аз ҳамин сабаб мазмуни он ҳассосияти фикр ва шавқу завқро ба вучуд оварда, хонанда ва шунавандаро тарбия намуда, нутқи гуфтории ўро бою ганӣ мегардонад.

Яке аз манбаъҳои бисе ҷолиби дигар барои интиҳоби матн ин эҷодиёти даҳонии халқ мебошад, ки ба он тезгӯяку зарбулмасал, мақолу чистон, ва таронаю афсонаҳо дохил мешаванд.

Аз даврони қадим мардум дар тарбияи фарзандони худ эҷодиёти бадеиро ба таври васеъ мавриди истифода қарор додаанд. Дар дили бачагон ба воситаи калом бадеӣ нисбат ба зебоҳои ҳаёт шавқу рағбат парварандаанд, ҷиҳатҳои гуногуни моҳияти зиндагиро ба идроки онҳо расонидаанд. Шеърӯ суруд ва таронаҳои халқи тоҷик аз қадимулайём ҳаётро бо рангҳои гуногун тасвир намуда, бо гузашти солҳо дар забони бачагон маъмул гашта, ба асарҳои дӯстдошта табдил ёфтанд. Эҷодиёти бадеӣ дар ҳаёти маънавии бачагон мавқеи муҳим дорад. Асарҳои бачагона дар ҳар даври замон зимни инкишофи адабиёти пурсарвати классикӣ чараён ёфта, ба тарзу шаклҳои гуногун зоҳир мегарданд. Намояндагони адабиёти пешин ва адабиёти муосири тоҷик кӯшиш ба ҳарч додаанд, ки ҳар кадом мувофиқи мавзӯоти интиҳобкарда асарҳои офаранд, ки ба синну соли хурдсолон мувофиқ бошанд.

Яке аз машхуртарин ва дӯстдоштатарин жанрҳои асари бадеӣ барои хурдсолон афсона мебошад. Кӯдакон аз хурдсолӣ афсона, ҳикоя, чистон, шеърӯ таронаҳоро бо шавқ гӯш мекунанду мехонанду майлу рағбати онҳо ба шунидани афсонаву суруд торафт меафзояд.

Афсона бо нафосат, оҳанг ва воситаҳои тасвир, шаклҳои гуногуни усули бадеӣ, забони пурмазмуну соддаю ширин, образҳои фаромӯшнашавандаи худ ба дили хурдсолон ба зудӣ роҳ меёбад.

Як ҷузъи муҳими фолклори бачагона аз тезгӯяку чистонҳо иборат аст, ки қисме аз ин тезгӯяку чистонҳои муосир ба қалами шоирон Мирсаид Миршакар, Гулҷеҳра Сулаймонова, Убайд Раҷаб, Ақобир Шарифӣ, Ғаффор Мирзо, Наримон Бақозода, Нӯъмон Розик ва дигарон мансубанд. Тезгӯяк ва чистонҳо зимнан аҳамияти таълимӣ доранд. Хонандагон ин асарҳои хурди фолклориро такрор ва ё хифз карда, талаффузи буррои фонемаҳо, калима ва ибораҳои мураккабро ёд

мегиранд. Инчунин ба дуруст гузоштани зада, риояи оҳанги гуфтор, малака ҳосил мекунанд.

1. Шаш шиша сандуқ шикаст.
2. Аз як дара себ омад,
Аз як дара сел.
3. Шарифа шаш шафтолу шуст.

Чистон яке аз намудҳои қадимӣ ва инкишофёфтаи эҷодиёти халқ буда, дар инкишоф додани нутқи бачаҳо нақши муҳим мебозад. Чистон захираи луғавии хонандагонро бой намуда, ба аз худ намудани сохти грамматикӣ забони модарӣ имконият медиҳад.

Бачаҳо ҳангоми чистонгӯӣ ва чистонёбӣ шӯҳӣ ва шодмонӣ мекунанд. Агар чистон душвор бошад, гӯяндаро саволборон мекунанд.

Намуна:

- Мургест к-ӯ байза зи минқор кунад,
Дар фасли баҳор рӯ ба гулзор кунад,
Чун байзаи ӯ кам набувад аз духазор,
Рӯзе духазор байза ба як бор кунад. (дарахти себ)
- Қондор аст ё бечон?
 - Хурд аст ё калон?
 - Дар ҳамин атроф ҳаст ё не?

Чистонро машқи инкишофи тафаккур гуфтан мумкин аст. Ҳангоми ҷавоб гуфтан ба чистон хонандагон калимаю ҷумлаҳои образнокро ифода намуда, нутқ, дониши худро инкишоф дода, ҷаҳонбинияшонро васеъ мегардонанд.

Хонандагони хурдсол бо зарбулмасалу мақол ва панду андарзҳо низ шинос мешаванд. Ин шакли махсуси жанри адабӣ барои омӯхтани ҳаёт ба хонандагон кӯмак мерасонад. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ аз ҷиҳати мазмун ва тарзи ифодаи фикр ниҳоят гуногун буда, онҳо ҳодисаҳои иҷтимоӣ, таърихӣ, одату анъанаҳои миллӣ, андешаҳои панду ахлоқӣ ва меҳнатию маишии халқро дар худ инъикос менамоянд. Истифодаи зарбулмасалу мақолҳо ва панду андарзҳо дар таълиму тарбияи хонандагони хурдсол таҷрибаи бойи халқ талаб менамояд ва аз дигар ҷиҳат ба психология ва тафаккури миллии халқи тоҷик мувофиқат мекунанд.

Мушоҳида ва таҷриба нишон медиҳад, ки истифодаи зарбулмасалу мақол ва панду андарзҳо гуфторро зебо, фикрро равшан, суҳанро таъсирнок ва нишонрас мегардонанд, ба он обу ранги тоза мебахшанд. Бояд зикр кард, ки зарбулмасалу мақол ва панду андарзҳо, суҳанҳои ҳикматнок бо қолаби ба худ хоси бадеӣ дар афсонаҳои халқӣ, шеърҳои таронаҳои мардумӣ мавқеи хоса доранд. Ҳангоми хондану нақл намудани мазмуни афсонаву шеърҳо омӯзгорони мактабҳо ба ҷиҳатҳои таълимию тарбиявии онҳо диққати махсус дода, мазмунашонро бо ҳаёт ва таҷрибаи ҳаётии худи хонандагон алоқаманд мегардонанд.

Адабиёт

1. М. Лутфуллоев. Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ, Душанбе – 2007.
2. М. Лутфуллоев. Методикаи таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ, Душанбе – 1985.
4. М. Шукуров, А. Эшонҷонов, М. Раҳмонов. Методикаи таълими забони тоҷикӣ дар мактаби ибтидоӣ, Сталинобод – 1956.
5. Т. Г. Рамзаева, М. Р. Львов. Методика обучения русскому языку в начальных классах, Москва «Просвещение» 1979.

СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ СТИМУЛИРОВАНИЯ САМООБРАЗОВАНИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ

Таджибаева М.И. к.п.н., доцент

заведующая кафедрой государственного языка и иностранных языков
Горно-металлургического института Таджикистана, г. Бустон
sharipovamanzura@mail.ru

Аннотация: Любой вид деятельности должен строиться с учетом специфики высших учебных заведений, ее внутренних резервов, внешнего окружения, знаний и интересов, состава студентов, идейно-нравственной и научно-методической подготовки преподавателей. Важно, чтобы студенты не замыкались в рамках только своего коллектива, а имели широкое поле действий и в высших учебных заведениях, и вне его. Это ускоряет накопление практического общественно - политического опыта, помогает активно включиться в процесс демократизации жизни высших учебных заведений и общества.

Ключевые слова: урок, воспитание, обучение, структура, школа, коллективная, содержание, стимулирование, учитель, методы.

Современные проблемы молодежи, в том числе и вузовские, во многом обусловлены осложнением процесса социальной адаптации. В качестве основного регулирующего средства поведения и действия личности в условиях демократии и гласности выступает явно выраженная тенденция самодействия, саморегуляции, самореализации, что требует максимального стимулирования.

Во все периоды концепция образования исполняла общественный заказ общества на гармонично сформированную индивидуальность, отвечающую той либо другой общественно-экономической конъюнктуре. Назовем чуткость и истинную интеллигентность - в начале XX столетия; активность и упорство - после революционных событий 1917 г.; запуганность, повинование, беспринципность - в годы сталинского порядка; бездействие, равнодушие, апатия - в период авторитарного правления; инициативность, активность, независимость, креативный подход.

В силу своих возрастных возможностей молодежи присущи слабость позиции, воли, неумение развить, направить в правильное русло свой энергетический потенциал. Недостаточная критичность поступков, действий, неспособность к самоконтролю в сложнейших жизненных ситуациях зачастую становятся тормозом на пути превращения желаемого в действительное. Частые неудачи в стремлении к самостоятельности, самосовершенствованию порождают внутреннюю дисгармонию, поиск причин, бессознательное обвинение в этом преподавателей, родителей.

Любой вид деятельности должен строиться с учетом специфики высших учебных заведений, ее внутренних резервов, внешнего окружения, знаний и интересов, состава студентов, идейно-нравственной и научно-методической подготовки преподавателей. Важно, чтобы студенты не замыкались в рамках только своего коллектива, а имели широкое поле действий и в высших учебных заведениях, и вне его. Это ускоряет накопление практического общественно - политического опыта, помогает активно включиться в процесс демократизации жизни высших учебных заведений и общества.

Изменение условий учебно-воспитательного процесса в условиях кредитной технологии обучения в нашей республике, выявление действующих на него факторов в значительной мере предопределяют личностные ведущие качества, преобладание или отставание нравственных рациональных начал над чувственными в восприятии действительности, возможное нарушение баланса между ними. Это приводит к парадоксам: достаточно высокий уровень образованности и информированности студентов порой сочетается с эмоционально-нравственной инфантильностью. Вне нравственности не может быть полноценным и воспитание. Там, где нравственные начала

не стали основным критерием оценки окружающей действительности, появляется потребительское отношение к обществу.

Педагогика имеет своей целью описание, объяснение, предвидение результатов жизнедеятельности человека в системе образования, призванной помочь ему «образовало самого себя» на основе открываемых ею законов. Предмет ее исследования - жизнедеятельность человека, его образование, оформление естественного, включение в деятельность, организацию этих сложнейших педагогических процессов.

Основой структурирования содержания стимулирования самообразования студентов при изучении русского языка в условиях кредитной технологии обучения, а также педагогического, служит системный подход: рассматриваемый объект определяется как связь всех компонентов, а каждый элемент (или связь) - как новая система и т. д. до заданного уровня глубины погружения. Жизнедеятельность - это тоже система, включающая естественное начало (расти!), образовательное (образовывать себя!), действенное (действовать!), между которыми существуют связи (взаимозависимость, взаимообусловленность, взаимо-действие, саморегуляция и др.). Каждый из этих элементов тоже может быть представлен как система, состоящая из взаимосвязанных подсистем и т. д.

Поощрение самообразования студентов при исследовании русского языка в обстоятельствах кредитной технологии образования требует системного подхода к его изучению и выявлению данных общефилософских, психологических и педагогических наук, позволяющих более глубоко осознать, и расширить практический опыт вузовской практики. Комплексный аспект в ходе стимулирования самообразования студентов при исследовании русского языка в обстоятельствах кредитной технологии образования дает возможность точно разделять и исследовать любой компонент концепции в отдельности, рассмотреть и соотнести их друг с другом, соединив в целостную структуру. При этом обнаруживаются все их сходства и отличия, противоречия и связывающие свойства, преимущество одних компонентов по отношению к другим, динамика формирования любого компонента и целой концепции. Использование системного подхода к изучению каждого объекта подразумевает, в главную очередь, определение его как концепции. В нашем исследовании стимулирование самообразования учащихся при исследовании русского языка в обстоятельствах кредитной технологии образования понимается нами как общественно-педагогическая концепция, и, как любая педагогическая система, она предполагает собой комплекс взаимосвязанных средств, способов и процессов, связанных общей целью и единством управления, которые обеспечивают формирование личности учащихся.

Потребность рассмотрения системного подхода стимулирования самообразования студентов при исследовании русского языка в обстоятельствах кредитной технологии образования обусловлена тем, на практике определились направления, изменения, осуществления познавательного самообразовательного процесса подготовки будущих специалистов эклектичным комплексом событий: отсутствие общности, единства. Также стоит выделить то, что нет целостности в формировании разума студентов из-за общей специфики самообразовательного процесса студентов. Самообразовательная деятельность студентов при изучении русского языка должна строиться на элементах образовательного процесса. Это позволит разрешить основную задачу в условиях взаимосвязанных проблем, которые существуют в деятельности каждого образовательного учреждения, а также с учетом составляющих образовательной наполненности каждой дисциплины. В образовательных учреждениях самообразование студентов выстраивается на специфике самостоятельной деятельности, содержании самообразования, определении условий для реализации самообразования и исследовательской деятельности студентов при изучении дисциплин учебного плана.

По мнению ученых у человека существует три причины для стимулирования самообразовательной деятельности: потребность, ограничения, возможность. У каждого

человека они индивидуальны, способны изменяться в процессе жизни, в зависимости от возраста, характера, внешних обстоятельств. У новорожденного они развиты в минимальном количестве, в молодости человека отличает любознательность, в зрелости любознательность принимает разумные объемы, а в старости более стабильный вид. У каждого человека этот процесс происходит по-своему, у кого-то необдуманно, спонтанно, а у кого-то под управлением саморегуляции, в итоге получается все то, что происходит в нашей жизни.

Таким образом, определяется ключевое значение образования в жизни. Роль образования личности и общества определяется с разных позиций. Образовательная структура имеет определенную специфику, значимость ее компонентов, что позволяет выделять учебные учреждения разного уровня. Образовательный процесс длится определенное количество времени, строится на оценке различия исходного и конечного развития участников учебного процесса. Получение диплома об образовании говорит о том, что человек прошел курс учебного учреждения, получил определенный уровень образования. Но не стоит забывать о том, что окончание образовательного учреждения не значит завершение самообразования. Самообразование должно длиться на протяжении всей жизни человека.

Для развития личности человека очень важно самообразование. К факторам самообразовательного процесса относят профессиональные качества педагога и специфику учебного процесса. Учебный процесс должен строиться таким образом, чтобы в ходе занятий осуществлялось воздействие на потребности, способности личности студента, для этого создаются проблемные ситуации в рамках занятия. Существуют определенные виды:

1. объем учебного материала определяется способностью создать из общей проблемы ситуацию проблемного характера для каждого (воздействие на потребности);
2. основной материал по теме занятия должен дополняться новыми сведениями, интересными фактами (воздействие на нормы);
3. созданная ситуация должна строиться на новых сведениях интересных студентам (воздействие на способности).

В таком случае, учебный процесс будет способен обогащать потребности, нормы и способности студентов, позволит создать учебный процесс в общем виде. На занятии будет происходить, кроме того и формирование личности, увеличится ее познавательный интерес.

Ориентируясь на имеющийся у нас педагогический опыт, можно говорить о важности данного подхода к формированию стимулирования самообразовательного процесса студентов при рассмотрении русского языка. Его достоинством является то, что таким образом осуществляется освоение содержания знаний совместно с методом.

На сегодняшний день овладение знанием на уровне транслируемых педагогических технологий очень актуально. Коренные экономические преобразования требуют столь же коренных изменений в формах общественного сознания, чему может способствовать педагогизация общественных процессов: управления, широкой консультационной деятельностью, самообразования взрослых, массовой переподготовки специалистов, демократизации системы образования.

В соответствии с установленным определением и динамической составляющей модели учения, изображенной в концепции самоуправляемого обучения, мы показали структуру самообразования учащихся при исследовании русского языка в обстоятельствах кредитной технологии обучения следующим способом (рис. 1.СОД - стимулирование образовательной деятельности):

Рис.1. Структура самообразовательной деятельности студента в процессе самоуправляемого обучения

Самообразование состоит из:

1. Цель (цели) самообразовательной деятельности – реализуется на базе потребности в самообразовательной работе, системе мотивов и требований к качеству подготовки специалистов.

2. Создание модели значимых условий самообразовательной деятельности, с учетом имеющихся объективных и субъективных условий, а также средств обучения.

3. Разработку программы ориентировочных, исполнительских, контрольных действий по достижению поставленных целей - определяет стратегические и тактические задачи, пути и последовательность их решения, способы контроля и оценивания результатов.

4. Реализацию разработанной программы и решение конкретных задач: оценка времени выполнения действий и своих возможностей, поиск и наличие источников информации, сферы использования средств, получение необходимых знаний, умений, методов, направленности, решения задач и ситуаций.

5. Завершение процесса на блоке оценивания, при достижении нужного результата, иначе студент может внести коррективы в самообразовательную деятельность, в процессе чего сможет уточнить цели или выбрать другие способы действий, критерии оценивания, а также степень пригодности выбранных средств и свои возможности и так далее.

Самообразование студентов при изучении русского языка в условиях кредитной системы обучения нельзя представить без хорошо организованной самостоятельной работы, так как самостоятельная работа тесно связана с процессом обучения, развивает познавательную деятельность и творческое мышление студента, учит самостоятельности, умению думать и рассуждать, творить и созидать. Тем самым расширяются, углубляются, закрепляются и совершенствуются полученные в процессе обучения знания, умения и навыки, что готовит студентов к повышению своего кругозора, профессионально-трудового (педагогического) мастерства, учит их культуре и технике самообучения.

Обеспечивая качественное самообразование студентов при изучении русского языка в условиях кредитной технологии обучения, самостоятельная работа проделывает путь к самообразованию, к успешной учебно-практической деятельности выпускников учебных заведений в различных формах образования. Обучение, самостоятельная работа и самообразование в единстве - основа для разработки науки учения, для непрерывного и систематического расширения кругозора, совершенствования профессионально-трудового мастерства, всестороннего развития студента.

Исходя из особой значимости самостоятельной работы и самообразования в процессе самообразования студентов при изучении русского языка в условиях кредитной технологии обучения и крайне слабой разработанности данных подсистем в теории и практике высшей школы.

Перед выполнением самостоятельной работы необходимо повторить языковой материал, изученный на практических занятиях. Ответ на вопрос следует начинать с

самого задания: условия задания необходимо переписать в самостоятельную работу. Прежде чем приступать к выполнению заданий, нужно внимательно прочитать формулировку задания, посмотреть, не упущена ли из виду какая-нибудь его часть. В конце самостоятельной работы должен быть указан список использованной литературы.

Самостоятельная работа выполняется на бумаге формата А-4 с полями: слева 3 см, сверху, снизу 2 см, справа 1 см. Общий объем работы – 2-3 страницы.

В начало семестровой работы помещается титульный лист. Все страницы самостоятельной работы нумеруются, кроме титульного листа. Следует иметь в виду, что титульный лист является первой страницей самостоятельной работы.

В процессе самостоятельной работы студент должен:

1. Студент должен иметь при себе учебные принадлежности.
2. Носить единую форму.
3. Соблюдать внутренний распорядок института.
4. Быть внимательным во время учебного процесса и не заниматься посторонними делами, не разговаривать.
5. Направлять все свое внимание к преподавателю и обращаться к нему с вопросами по теме занятия.
6. Темы пропущенных занятий выучить самостоятельно и сдать в установленное преподавателем время.
7. Не курить в аудиториях и коридорах здания института.
8. Беречь имущество вуза и эффективно использовать средства технического обучения с целью глубокого изучения предмета.

Студенту запрещается:

- находиться на территории университета, в учебном корпусе без галстука;
- жевать жвачку в учебном корпусе;
- во время занятия пользоваться мобильным телефоном.

Студент обязан:

- беречь имущество факультета;
- соблюдать чистоту в учебных корпусах и на территории университета;
- на занятия приходить с папкой или сумкой;
- быть вежливым с преподавателями, сотрудниками и студентами университета.

Самостоятельная работа должна быть представлена на проверку и защиту преподавателю на 8-ой день занятий, т.е. в день первого промежуточного контроля, а самостоятельная работа №2 должна быть представлена на проверку и защиту преподавателю на 16-ый день занятий, т.е. в день второго промежуточного контроля. В случае оценивания работы отрицательно, она перерабатывается и представляется повторно преподавателю для проверки и оценивания.

Список использованных источников

1. Богоявленская Д.Б. О предмете и методе исследования творческих способностей // Психологический журнал, 1995.- С. 49 - 58.
2. Государственная Программа совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2004-2014гг. Утвержд. постановлением Правительства РТ от 2 декабря 2003г. № 508.- Душанбе: Школа и общества, 2003. - № 3. – С. 36-67.
3. Железовская Г.И. Педагогическая технология формирования понятийно-диалектического мышления у студентов. Автореф. дис. доктора пед. наук.- Екатеринбург: СГПИ, 1994. - С. 31
4. Задачи, организация и методика проведения педагогического эксперимента // Метод. пособие. - Челябинск: ЧГИФК, 1996.- С. 22
5. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б. М. Бим-Бад. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – С. 528
6. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б. М. Бим-Бад. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – С. 528
7. Петров В.П. Интернет в мировом информационном пространстве / В.П. Петров, С.В. Петров // ОБЖ. - 2008. - № 8.

МАЛОКОМПЛЕКТНАЯ ШКОЛА ТАДЖИКИСТАНА

Юлдашева М.Р. - Док.пед.наук, академик, проф.кафедры педагогики, психологии и методики преподавания РТСУ

e-mail : yumavj@mail.ru

Имомназаров Д.- зам. Начальник Управления экспертизы и рецензирования учебной литературы ИРО АОТ

e-mail : jdavlat@mail.ru

***Аннотация:** В данной статье говорится о структуре малокомплектных школ Республики Таджикистан, о работе учителей, об отличии их малокомплектных школ от обычных школ, схемы соединения классов в комплекты, сложность работы учителя, расписание уроков и т.д*
***Ключевые слова:** малокомплектная школа, ученики, класс, село, количество учеников.*

Дать детям радость труда, радость успеха в учении, пробудить в их сердцах чувство гордости, собственного достоинства – это первая заповедь воспитания. Успех в учении – единственный источник внутренних сил ребенка, рождающих энергию для преодоления трудностей, желания учиться.

В.Л. Сухомлинский

Малокомплектная начальная школа – это школа без параллельных классов, с небольшим количеством учеников. В «Педагогическом энциклопедическом словаре» малокомплектной называется школа, насчитывающая менее 15 учеников. Появление этого типа школ у нас обусловлено неравномерностью расселения людей на территории страны. Раньше малокомплектные школы открывались только в небольших поселках, временных поселениях, городках, но в последнее время в связи с уменьшением рождаемости и значительной миграцией населения они появляются даже в больших населенных пунктах. Имеет место новое сочетание основной и средней школы с малокомплектной. Малочисленными становятся уже и средние школы, чему способствует нехватка учеников и учителей. Из 5 учеников формируется полноценный класс. Для 2–3 отдельный класс не открывают, а присоединяют к другому. Так же и с учителями: для 5 учеников в классе приглашается отдельный педагог, но для 7 учеников в школе это проблематично.

Динамика развития сети малокомплектных школ неравномерная. В одних регионах число их уменьшается, в других возрастает. На этот процесс влияет и изменение структуры производства. Пока существует поселок, действует рудник, эксплуатируется магистраль, живет и школа.

Малокомплектная школа отличается:

- 1) небольшим количеством учеников;
- 2) отсутствием параллельных классов;
- 3) увеличением затрат на обучение одного ученика.

В этой связи один из главных мотивов реструктуризации школьной сети – экономия финансовых средств, сокращение расходов на финансирование затратных малочисленных школ, где обучение одного ученика обходится очень дорого (от 7 до 12 тыс. в год, в городе – около 2 тыс.);

4) неравномерной наполняемостью классов или отсутствием отдельных классов вовсе;

5) наличием классов, где вместе обучаются дети – ученики разных возрастов;

6) здесь работают один или два учителя; должности библиотекаря, завхоза, заведующего не предусмотрены. Их функции выполняет учитель;

7) учитель малокомплектной школы – не узкопрофильный специалист, а мастер на все руки: от глубокой профессиональной диагностики до ремонта помещения простираются его обязанности. Его школа – часто единственный очаг культуры в поселке – открыта всегда и для всех;

8) малокомплектные школы отличаются большим разнообразием: наличием в них 2–3 учеников и побольше – 40–50; в некоторых отсутствуют один или два класса;

9) у большинства таких школ слабая материальная база.

Еще не так давно на малокомплектную школу смотрели как на учебное заведение второго сорта, где трудно достичь высоких результатов обучения и воспитания. Сегодня многие специалисты склоняются к выводу, что и тут есть определенные преимущества. Главное – небольшое количество учеников в школе, малая наполняемость классов, что дает учителю прекрасную возможность организовать личностно-ориентированный учебно-воспитательный процесс, дойти до каждого ученика. Небольшой разновозрастный коллектив создает условия для воспитания и обучения младших старшими.

Возможность детей разных возрастов общаться друг с другом, построение школы по модели семьи приводят к особым отношениям, которые в большой школе организовать очень непросто, в малой они возникают почти автоматически. Школа с 20–30 учениками напоминает большую семью. Отношения между педагогами и учениками здесь ближе и теплее, чем в больших коллективах. Поэтому нет случаев серьезного хулиганства и других правонарушений, характерных для больших школ. Каждого здесь знают и любят, все друг другу доверяют и помогают.

Американский педагог, посетивший нашу малокомплектную школу, сравнил ее с элитарным учебным заведением. Только вот бюджет ее довольно скудный.

Малокомплектная школа сталкивается с множеством специфических трудностей, обусловленных именно небольшим количеством учеников. Здесь нельзя в полную силу задействовать закономерности взаимообучения. Значительную часть знаний дети получают друг от друга, при этом лучше понимают материал, быстрее схватывают, без труда усваивают. В классах обязательно должны быть сильные ученики. Но если класс маленький, их может не оказаться и тогда учиться не у кого. Учитель, каким бы мастером он ни был, не способен восполнить этот пробел. Дифференцировать учеников по классам и способностям здесь тоже нельзя.

Д.Имомназоров- заместитель начальника Управления анализ и рецензирование ИРО имени Абдурахмана Джамии АОТ на основе исследований пришел к заключению, что уровень учебной мотивации учеников малокомплектных школ довольно низкий, познавательные интересы их развиты гораздо слабее и соответственно ниже успеваемость.

Эти особенности влекут за собой перестройку учебно-воспитательного процесса, требуют особой методики, ведь в педагогических училищах, колледжах, институтах и университетах студентов обычно обучают работать с полными классами или отдельными учениками. В малокомплектной школе такое невозможно. Даже группы, отвечающие всем требованиям, не всегда удается выделить. Нередко начинающему учителю приходится придумывать особые методы работы, чтобы максимально удовлетворить потребности школьников.

Педагогические закономерности в условиях малокомплектной школы приобретают конкретный характер, методические рекомендации требуют творческого переосмысления и применения; отдаленность таких школ от методических центров ставит учителей перед необходимостью постоянного педагогического поиска.

Практика подтверждает, что слияние начальной малокомплектной школы с детским садом имеет ряд преимуществ:

- учебно-воспитательный процесс планируется на длительную перспективу и осуществляется по единому плану;
- создаются благоприятные условия для диагностики развития детей и оптимального управления этим процессом;
- возникают разновозрастные детские объединения, где воспитание младших старшими дает положительные результаты;
- экономятся средства, энергоресурсы;
- полнее используется материальная база, оборудование;

- равномерной становится нагрузка педагогов;
- создаются благоприятные условия для медицинского контроля, профилактики заболеваемости;
- устраняются сложности, связанные с переходом ребенка из детского сада в школу.

Комплекс объединяет всех. Здесь проходят родительские собрания, читаются лекции, проводятся праздники, утренники, выставки, соревнования, конкурсы.

Основной структурный компонент начальной малокомплектной школы – класс-комплект, руководимый одним педагогом-классоводом и состоящий из двух, трех или даже четырех классов. Возможные схемы соединения классов в комплекты: 1 и 2-й; 1 и 3-й; 2 и 3-й; 1, 2 и 3-й; 3 и 4-й; 1, 2, 3 и 4-й. Очень редки школы, где одновременно действуют учебные планы и программы для трех– и четырехлетнего обучения. Создавать классы-комплекты там еще труднее.

Сложность работы учителя здесь в том, что ему ежедневно надо готовиться к 8-12 урокам, распределять внимание между двумя-тремя классами. Восхищение вызывают учителя, у которых дети трудятся в полную силу, а результаты обучения и воспитания не хуже тех, что достигаются в значительно лучших условиях. Усложняет работу и неравномерная наполняемость классов. В 1 классе, например, могут обучаться 2–3 ученика, во 2-м – 6–7, в 3-м – 11–12. На следующий год ситуация может измениться: в 1 класс придет 12–14 детей, 2-й и 3-й останутся без изменений. Это влечет за собой ежегодное изменение планов учебно-воспитательной работы.

На качество обучения и воспитания работают современные методические находки учителей начальной малокомплектной школы. Здесь нет второгодников. Если ученик даже слабо усвоил программный материал, его все равно переводят в следующий класс. Пробелы в знаниях он ликвидирует, когда этот же материал будут проходить ученики младшего класса. Многократное повторение знаний, которое обеспечивает малокомплектная школа, – важный способ их упорения.

Эффективность работы начальной малокомплектной школы определяется общими и частными условиями. Первые определяют принципиальные возможности достижения высоких результатов учебно-воспитательного процесса, вторые связаны с организацией и проведением уроков, внеклассной и воспитательной работы. Общими условиями являются:

- материальные (помещение, мебель, наличие пришкольного участка, технические средства обучения, учебные пособия, учебники и т.п.);
- экономические (наличие денежных средств для оплаты энергоносителей и т.п.);
- санитарно-гигиенические (соответствие учебных и других помещений определенным требованиям: освещение, температура, размер мебели и т.д.);
- экологические (прежде всего место расположения школы);

Рис. 1. Общие и частные условия эффективности работы в малокомплектной школе

- отдаленность школы (возможности приема телепрограмм, повышения квалификации учителей, методической и инспекторской помощи и т.д.);
- квалификация учителей;
- взаимодействие (с дошкольными учреждениями, средней школой, администрацией населенного пункта, родителями).

Все эти условия мало зависят от учителей, но они задают те принципиальные возможности, которые определяют уровень работы школы, качество обучения и воспитания. Если в классе холодно, нет в достаточном количестве нужных книг, а из-за расположенного рядом шиферного завода трудно дышать, надеяться на высокое качество учебно-воспитательного процесса трудно.

Однако учителя могут влиять на те условия, которые создают они сами. Все зависит от их добросовестного отношения к делу.

К таким конкретным условиям относятся:

- рациональное объединение классов в комплекты;
- правильное составление расписания уроков;
- выбор эффективных методов обучения, воспитания, правильное сочетание их в технологическом процессе;
- определение наиболее целесообразной структуры урока в соответствии с поставленной целью;
- оптимизация содержания урока;
- правильное сочетание урочной и внеурочных форм учебно-воспитательной работы;
- рациональное чередование самостоятельной работы учеников с работой под руководством учителя;
- формирование у детей умения учиться и самостоятельно приобретать знания;
- рациональное использование наглядности и слова на различных этапах изучения знаний, формирования умений;
- научная диагностика развития, уровня обученности и воспитанности школьников;
- систематический контроль знаний, умений, основанный на принципах гуманистической педагогики;
- разумное руководство разновозрастными объединениями детей;
- применение технических средств обучения;
- использование личностно-ориентированного обучения и воспитания.

При соединении классов в комплекты исходят из того, сколько: 1) классов; 2) в каждом из них учеников; 3) учителей в школе. Если в школе один учитель, вариантов нет: он объединяет все классы в один комплект. Если два-три учителя, они могут создавать комплекты, руководствуясь соображениями: а) равного числа учеников; б) личных наклонностей; в) педагогической целесообразности. Учитываются также:

- сложность программы в каждом классе;
- уровень подготовленности учеников;
- опыт и квалификация педагога;
- преемственность в работе (сохранить ее или, наоборот, не принимать во внимание);
- нагрузка, которую имел классовой в предыдущем году;
- размер классной комнаты и др.

В любых комбинациях классов есть свои плюсы и минусы. Например, если в один комплект соединены 1 и 3 классы, то в первом полугодии учитель вынужден больше внимания уделять 1 классу. А когда первоклассники начнут читать, он переключится на 3 класс. Такой комплект более предпочтителен: на каждом уроке почти половину времени

третьеклассники смогут работать самостоятельно – ведь они уже достаточно овладели общеучебными и специальными умениями.

Преимущество комплекта 1–2 в возможности проводить общие однотемные уроки. При этом лучше осуществляется преемственность обучения, удовлетворяется потребность учеников примерно одного возраста в общении. Один из наиболее очевидных недостатков комплекта – произвольное завышение требований в 1 классе и снижение во 2-м. Практически ученики обоих классов овладевают одной и той же программой на одном и том же уровне.

Расписание уроков зависит от того, какие комплекты образованы. В смежных классах (1–2, 2–3, 3–4) целесообразно соединять одинаковые предметы. В комплектах 1–3, 2–4, 1–4 возможны другие сочетания. Здесь одинаковых предметов мало, поскольку учебные планы существенно отличаются. Составляя расписание, руководствуются установленными требованиями, которые в данном случае исключений не имеют. Учитываются прежде всего годовая, недельная и суточная динамика работоспособности детей. Последовательность уроков на протяжении недели и дня обуславливается физиологическими особенностями младших школьников. Наиболее продуктивные дни – вторник и среда, а уроки – второй и третий. В эти дни и часы в расписании должны стоять самые трудные предметы. На протяжении недели с помощью уроков, требующих меньших усилий от учеников – рисования, музыки (пения), физкультуры, труда, – учитель может управлять динамикой работоспособности, чтобы не допускать переутомления.

Какие предметы целесообразно соединять в расписании – одинаковые или разные? Если объединить одинаковые, учителю легче планировать урок, переключать внимание учеников с одного вида занятий на другой, иногда проводить уроки на одну и ту же тему, в частности, уроки чтения, физкультуры, природоведения, труда, музыки и пения. Уроки чтения чаще всего объединяют с уроками языка. Проводить одновременно занятия по математике и языку в двух классах очень сложно. Начинаящий учитель не сможет справиться с интенсивным управлением мыслительной деятельности учеников. Только в одном классе следует проводить уроки математики, языка, природоведения. Для всего комплекта целесообразно планировать уроки физкультуры, музыки и пения, труда, работу на пришкольном участке.

Особого внимания требуют первоклассники. Еще в 60-е годы был предложен проект работы с ними в первом полугодии в режиме сокращенных уроков (В.П. Стреликозин). Первые два урока по 30 мин проводятся для первоклассников отдельно. Следующие два по 40 мин – вместе с другими классами. Заключительные, если в них есть необходимость, по 35 мин. Со второго полугодия, когда первоклассники начинают работать самостоятельно, можно уменьшить время занятий с ними и обратить больше внимания на другой класс. Вот как будет выглядеть расписание для комплекта, в котором есть 1 класс (табл. 9).

Примерное расписание уроков в малокомплектной школе

Урок	Длительность урока (в мин)	Классы		
		1	2	3
Понедельник				
1-й	30	Обучение грамоте		
2-й	30	Математика		
3-й	40	Письмо	Родной язык (грамматика)	Родной язык (чтение)
4-й	40	Рисование	Математика	Математика
5-й	45		Родной язык (чтение)	Родной язык (грамматика)
6-й	45		Труд	Труд
Вторник				
1-й	30	Обучение грамоте		
2-й	30	Математика		
3-й	40	Письмо	Природоведение	Природоведение
4-й	40	Физкультура	Физкультура	Физкультура
5-й			Математика	Математика
6-й	45		Родной язык (чтение)	Родной язык (чтение)
7-й	45			Родной язык (грамматика)

Даже самое совершенное расписание нуждается в коррекции на протяжении года. За это время происходят изменения, которые обязательно должны быть учтены.

Таким образом, начальная малокомплектная школа имеет свою специфику, которая влияет на организацию учебно-воспитательного процесса. Эффективность ее работы определяется рядом общих и частных условий. Особого внимания требует организация учебно-воспитательного процесса в классах-комплектах, при образовании которых учитываются: сложность программы; уровень подготовленности учеников; опыт и квалификация педагога; преемственность в работе и другие факторы. Творческий подход учителя к реализации общих педагогических закономерностей и правил – залог достижения высоких результатов.

Урок в малокомплектной школе

Урок – основная форма обучения и воспитания в малокомплектной школе. Как всегда, учитель ведет занятие с постоянным составом учеников и по установленному расписанию. Но класс – разновозрастный и предметов на одном уроке несколько. В этом основное отличие урока в малокомплектной школе, его преимущества и недостатки, сложности и особенности.

Каждый урок в классе-комплекте – это фактически два-три урока в одном одновременно. Поэтому учитель:

- вынужден 4–5 раз перестраиваться на работу то с одним, то с другим классом, не упуская из виду главную цель в каждом;
- должен распределять время между классами так, чтобы достичь усвоения главного на уроке;
- знает, как действовать, чтобы не нарушить логику познавательного процесса;
- способен стимулировать восприятие новых знаний, их понимание, усвоение, запоминание детьми разного возраста и различного уровня подготовленности;
- должен одновременно вести воспитательный процесс во всех классах;
- прилагает усилия для формирования базисных компонентов образования: умения учиться, потребности в новых знаниях и т.д.

Работа в классе-комплекте сложна не только для учителей. Для учеников она тоже представляет известные трудности и неудобства. Для особо одаренных детей – это уникальная возможность пройти курс начальной школы за 1,5–2 года. Все остальные должны научиться:

- сосредоточиваться на выполнении своего задания;
- не слушать объяснений учителя для другого класса;
- не обращать внимания на картинки и другие материалы, предназначенные не им;
- не слушать ответы учеников другого класса;
- моментально перестраиваться, когда учитель обращается к ним.

Согласимся, это сложные умения, которые могут пригодиться в жизни, но овладеть ими не просто, приходится тратить много сил. И все же ученик вынужден это делать, ибо эффективность учения прямо зависит от его сосредоточенности. Поэтому учителя в классах-комплектах больше, чем в обычных, вынуждены уделять внимания умению школьников работать самостоятельно.

Общие требования к уроку в начальной малокомплектной школе не отличаются от уже рассмотренных. В полном объеме сохраняются санитарно-гигиенические, психолого-физиологические, дидактические, воспитательные требования. Санитарно-гигиенические: оптимальный воздушный режим, правильное освещение, надлежащий температурный режим, чередование различных видов учебного труда, соответствие мебели возрастным и индивидуальным особенностям учеников. Психолого-физиологические требования вытекают из принципа природосообразности. Необходимо учитывать особенности анатомо-физиологического развития детей, заботиться о создании предпосылок для их психического, физического, социального развития. Дидактические требования основаны на закономерностях процесса познания и предполагают: создание движущей силы и

ситуаций для действия; целенаправленное формирование мотивов обучения; организацию учебного процесса на логической основе; реализацию на уроке принципов обучения. Воспитательные требования обусловлены задачами всестороннего гармонического развития личности в соответствии с требованиями умственного, морального, трудового, физического и эмоционального воспитания. Реализация общих требований к уроку – главная забота учителя. Специфические требования, сформулированные выше, налагают дополнительные условия на организацию и проведение урока.

При анализе уроков в классах с малым числом учеников и классах-комплектах выявлены такие типичные методические просчеты, как преобладание фронтальных форм организации деятельности школьников (что, как известно, ведет к перегрузкам), доминирование голоса и непрерывность речи учителя (даже в тех ситуациях, когда один из классов выполняет индивидуальную самостоятельную работу), недооценка и недостаточное владение методикой обучения школьников работе с учебниками и др.

Структура уроков в начальной малокомплектной школе не отличается разнообразием. Практически все они однотипные, строятся в основном по схеме комбинированного урока: организация класса, повторение изученного, усвоение новых знаний, закрепление, задание на дом. Формы организации могут быть различными, но ведущих форм в основном две: 1) работа под руководством учителя и 2) самостоятельная работа учеников. В сумме они занимают около 80–90 % времени.

Под руководством учителя и при его непосредственном участии осуществляются:

- подготовительные упражнения;
- объяснение нового материала;
- инструктажи;
- закрепление изученного;
- диагностика уровня обученности;
- контроль и коррекция усвоенных знаний, умений;
- показ рациональных приемов применения знаний;
- тематическое обобщение материала.

Основу самостоятельной работы составляют упражнения, которые должны выполнить ученики для усвоения знаний, умений, способов их применения. Значительное количество выполненных упражнений – преимущество, вытекающее из недостатков начальной малокомплектной школы. Не имея времени на подробное объяснение знаний, учитель предлагает ученикам осваивать их самостоятельно и очень скоро достигает успеха: дети малокомплектной школы выполняют работу лучше учеников полных классов.

Больше других используются следующие формы организации усвоения новых знаний: 1) учитель объясняет материал, подкрепляет свое изложение наглядностью, а ученики усваивают и запоминают; 2) дети приобретают новые знания, умения в процессе поисковой деятельности, эвристической беседы, наблюдения, анализа, сравнения фактов под руководством учителя; 3) овладевают новыми способами деятельности по образцу и по аналогии; 4) усваивают новые знания, умения самостоятельно по программированным учебникам, алгоритмическим предписаниям.

Структура урока в комплекте, состоящем из двух классов, может быть примерно такой (табл. 10).

Теоретически без ограничений в начальной малокомплектной школе могут использоваться все общие методы обучения.

Структура урока

Продолжительность, мин	Классы	
	2	3
2—3	Организация работы	Организация работы
15—18	Объяснение, первичное закрепление нового материала под руководством учителя	Самостоятельная работа
15—18	Самостоятельная работа	Объяснение, первичное закрепление нового материала под руководством учителя
3—5	Подведение итогов. Задание на дом	Подведение итогов. Задание на дом

Их применение корректируется возрастом и специфическими особенностями работы в классах. Широкое распространение получили словесные методы – рассказ, объяснение, беседа, инструктаж; наглядные – иллюстрация, демонстрация, самостоятельные наблюдения учеников; практические – упражнения, опытническая работа; работа с книгой. Многие учителя применяют элементы программированного, проблемного, компьютерного обучения с их особыми методами. В классах-комплектах методы обучения имеют обычные функции: мотивационную, учебную, развивающую, воспитательную, организационную, но к ним предъявляются повышенные требования. Например, на этапе восприятия нового материала одновременно обеспечиваются:

- установка на усвоение нового материала;
- мотивация учеников на всех этапах познавательной деятельности;
- организация внимания, интереса на всем протяжении обучения;
- раскрытие содержания учебного материала;
- понимание причинно-следственных и других связей в изучаемом материале;
- сведение знаний в общую систему;
- информирование учеников об эффективности их познавательного труда;
- диагностирование темпов и результатов обучения;
- контроль и коррекция результатов;
- воспитание в учебном процессе.

Словесные методы преобладают в работе под руководством учителя. К ним учитель готовится очень тщательно. В условиях постоянного дефицита общения важно организовать его так, чтобы ученики слышали красивое, эмоциональное, логически безупречное слово учителя, сами приняли участие в обсуждении темы урока. Детям всегда нужны образцы для подражания. Размышляя вслух, они непроизвольно копируют своего наставника, поэтому важно, чтобы он всегда был на высоте положения.

Наибольший эффект при объяснении нового материала дает сочетание методов устного изложения с наглядностью. В ходе беседы учитель выясняет, что уже знают его ученики, какой у них запас чувственных представлений. Опираясь на это, он подводит их к восприятию нового материала, объясняет его, показывает, как применяются полученные знания на практике. Все это сопровождается демонстрацией натуральных объектов, рисунков, диа- и эпислайдов, фрагментов из кинофильмов, видеоматериалов. К наглядности в классах-комплектах предъявляются требования простоты, красочности, реалистичности. Рисунки, схемы, таблицы, натуральные предметы, их модели подчеркивают только то, что в данный момент изучается. Осторожно и продуманно учитель будет использовать эпи- и диафильмы, видеоматериалы и учебное телевидение.

Использование наглядности в одном классе невозможно без отвлечения всех детей. Поэтому полное ее применение возможно только на общих для всех уроках. Учителя нашли выход и часто интересные для всех видеоматериалы, фильмы показывают после уроков.

Каждый этап урока должен подготовить учеников к следующему. Для качественного обучения необходимо выполнить весь объем намеченной работы, увязав ее

с той, которая будет выполняться дальше. В условиях «фрагментарного восприятия» ученики не всегда успевают следить за рассуждениями учителя. Необходимо поддерживать их – тематическими материалами, в которых четко излагаются схемы предстоящей деятельности и проецируемые результаты. Большую помощь учителям окажут материалы, разработанные Мирбобоевой Б. кандидат педагогических наук и ее последователями. В качестве наглядной опоры детям могут быть предложены образцы правильного выполнения заданий, алгоритмы решения задач, порядок требуемых действий, схемы или таблицы.

В условиях работы с двумя-тремя классами для учителя особенно острым является вопрос о правильном распределении времени, ведь дорога каждая минута. Поэтому устранение причин пустой утечки времени на уроке, сокращение потерь, рациональное использование каждой минуты – важные условия эффективности урока.

Потери времени в классах-комплектах чаще всего обусловлены:

- одновременным началом работы во всех классах комплекта;
- необходимостью детально объяснить учащимся всех классов задачи предстоящей работы;
- частыми и многословными объяснениями заданий каждого следующего этапа обучения;
- отсутствием заранее подготовленных дидактических материалов для самостоятельной работы;
- низким качеством этих материалов, требующих постоянных дополнительных объяснений учителя;
- неумелым или не по назначению использованием дидактических материалов;
- низким уровнем сформированности навыков самообучения у учащихся;
- применением нерациональных способов проверки и контроля знаний, умений;
- непродуманной организацией рабочих мест учителя и учеников;
- отсутствием необходимых технических средств управления обучением;
- отсутствием хороших методических руководств;
- низким качеством учебников и дидактических материалов.

Как избежать потери времени? Значительные резервы его сбережения кроются в рациональном соединении классов и правильно составленном расписании. Если классы сочетаются так, что один начинает работу с выполнения самостоятельного задания, а другой – при непосредственном участии педагога, потерь удастся избежать. Задания учитель готовит заранее, пишет (лучше, если напечатает) на отдельных листочках каждому ученику. Перед началом урока дежурный раскладывает их по партам. Часто задания дифференцированы, т.е. составлены отдельно для сильных, средних и слабых учеников, что позволяет повышать качество знаний и умений. При малой наполняемости классов задания будут персональными: на каждом конверте пишется имя ученика. Выполненная работа возвращается учителю в том же конверте.

Если самостоятельная работа носит фронтальный характер, то общее для всего класса задание записывается на одной половине доски (или отдельной доске). Тут же записывается инструкция, если в ней есть необходимость. Приглашение к работе, отодвинута шторка, прикрывающая записи, – и вот уже весь класс думает.

Бывают «сквозные» задания, рассчитанные на несколько уроков. Тогда по звонку каждый начинает работу с того места, где остановился, и продолжает ее без дополнительного напоминания. Замечено, однако, что при выполнении длительных однотипных заданий быстро наступает усталость, снижается интерес. Сэкономленные на организации минуты теряются. Поэтому учитель разнообразит их многими способами: ученик выполняет ту же самую работу, но делает ее чуть иначе – осуществляет выборочное списывание, делает фонетический или грамматический разбор, пробует силы в творческом изложении, составляет «обратную» задачу и т.п.

Следует помнить: экономить минуты на организации, чтобы потерять часы на нерациональном управлении мыслительной деятельностью, не имеет смысла. Часто проверяющие берут лишь видимую часть урока и «указывают» учителю, где он мог бы сэкономить, и, как правило, считают – на организации. Но учитель лучше знает учеников и их возможности. Добившись полного понимания вначале, он уберезет их от пробуксовок, заминок и трудностей в процессе выполнения задания.

Итак, урок в начальной малокомплектной школе – основная форма учебно-воспитательного процесса. Он подчиняется общим требованиям к уроку, но имеет и специфические. В структуре урока выделяются: 1) работа под руководством учителя и 2) самостоятельная работа учеников. Сочетание словесных и наглядных методов подбирается таким, чтобы избежать нерациональных потерь времени, получить максимальную эффективность обучения и воспитания в конкретных условиях.

Для плана урока характерны переходы – «с учителем – самостоятельно», «самостоятельно – с учителем».

Литература:

1. Архипова В.В. Коллективная организационная форма учебного процесса. СПб., 1995.
2. Виноградова Н.Ф. Начальная школа сегодня: успехи и трудности. Обсуждаем итоги российского совещания по начальной школе // Начальная школа. 1997. № 4. С. 11–14.
3. Зайцев В.Н. Практическая дидактика: Учеб. пособие. М., 2000.
4. Иванов И.П. Энциклопедия коллективных творческих дел. М., 1998.
5. Коньшева Н.М. Уроки трудового обучения в современной школе // Начальная школа. 1995. № 7. С. 38–42.
6. Кузнецова В.К. Вопросы преемственности и адаптации в условиях учебно-воспитательного комплекса // Начальная школа. 1996. № 8. С. 9–16.
7. Лебедева С.А. О преемственности дошкольного и начального образования // Начальная школа. 1996. № 3. С. 20–23.
8. Подласый И.П. Продуктивная педагогика. М., 2003.
9. Селевко Г.К. Руководство по организации самовоспитания школьников. М., 2003.
10. Стрезикозин В.П. Организация занятий в начальной малокомплектной школе. М., 1968.
11. Филиппович Э.Д. Индивидуальные системы обучения для сельской начальной школы // ИНФО. 1997. № 2. С. 35.
12. Хуторской А.В. Современная дидактика: Учеб. СПб., 2001.
13. Шевченко С.Д. Школьный урок: как научить каждого. М., 1991.

РУШДИ ТАҲСИЛОТИ ТОМАКТАБӢ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Бобоева Маҳина Равшановна, номзади илмҳои педагогӣ
мудири шуъбаи Пажухишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ

Аннотатсия: *Бо шарофати Истиқлолияти давлатӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаи маориф ҳамчун соҳаи афзалиятнок ва калидӣ эълон шуда, дар натиҷаи чунин ғамхориҳо сол аз сол сохтмони муассисаҳои таълимӣ дар сар то сари ҷумҳурӣ зиёд гардида, сифати таълим ҳам рӯ ба беҳбуд овард, илму маърифат боло рафт. Новобаста ба дастовардҳои ноилгашта, камбуду мушвилот дар соҳаи маориф ва зиннаи томактабӣ ба назар мерасад. Сохта ба истифода додани муассисаҳои томактабӣ дар ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ ва бо ин васила зиёд кардани фарогирии кӯдакон масъалаҳои ҳалталабӣ соҳа ба шумор рафта, дар солҳои минбаъда роҳҳои ҳалли онро хоҳем ёфт.*

Калидвожаҳо: *истиқлолият, давлат, тарбия, маориф, мураббӣ, кӯдакистон, таълим, кӯдак, ахлоқ.*

Истиқлолият дар таърихи давлатдорӣ навини тоҷикон ва сарнавишти миллати тоҷик оғози марҳилаи сифатан нав гардида, барои шиноخت ва эҳёи тамаддуну фарҳанги миллӣ заминаи устувор гузошт. Дар ин марҳалаи навин, ки бо номи замони истиқлол ёд мешавад, зарурати омӯзиш ва таҳқиқи амиқу ҳамҷонибаи

арзишҳои илмиву маърифатӣ, таърихиву фарҳангии чандинҳазорсолаи миллат дар пояи воқеаҳои таърих ба миён омад.

Дар воқеъ пас аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ дар кишвари мо бархӯдҳои сиёсӣ ва муқовиматҳо сар зад, ки дар пайи он тамоми рӯкҳои ҳокимияти давлатӣ, ба хусус соҳаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ фалаҷ гардиданд. Маориф, ки ҳамчун соҳаи пешбарандаи ҷамъият ва пойдевори ҷомеаи мутамаддин маҳсуб меёбад, дар гирдоби ин низоъҳо дучори мушкилот гардид. Хушбахтона бо талошу ҷоннисорӣ ва роҳнамоӣҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баробари ҳама соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодии кишвар зарари маънавии ба соҳаи маориф расида дар тӯли 32 соли соҳибистиклолӣ марҳала ба марҳала бартараф карда шуд.

Сарвари давлат аз рӯзҳои аввали ба сари ҳокимият омаданашон дар сиёсати пешгирифтаи худ маорифро яке аз соҳаҳои авзалиятноки ҷомеа шуморида, ҳанӯз соли 1995 дар мулоқот бо аҳли маорифи ҷумҳурӣ чунин таъкид карда буданд: «То замоне, ки барои офаранда, парваришдиҳанда, муҳофизи маънавиёт, ахлоқ ва маърифати ҷомеа, зиндагии шоистаро муҳайё накунем, мақому мартабаи онҳоро ба дараҷае, ки мебояд баланд набардорем, ба пешрафт умед бастанамон душвор аст» [7. С,39]

Дар сиёсати иҷтимоии Ҳукумати кишвар солҳои аввали соҳибистиклолӣ аввалин коре, ки бояд сурат мегирифт ин ворид кардани ислоҳот дар низоми маориф кишвар буд. То солҳои 2000-ум Ҳукумати мамлакат тамоми иқтисодро неруи худро барои барқарор кардани сулҳу суботи ҳамешагӣ сафарбар кард. Аммо ислоҳот дар низоми маориф аз мадди назари ҳукумати кишвар берун набуд. Ислоҳоти кулӣ дар соҳаи маориф аз соли 2003 оғоз ёфт. Ҳадафи он пеш аз ҳама баланд бардоштани сифати таълиму тарбия ва сатҳи донишу маърифати хонандагону донишҷӯён, омода кардани омӯзгорони соҳибтаҷриба ва таъмини муассисаҳои таълимӣ бо адабиёти таълимии мутобиқ ба хусусиятҳои миллӣ ба шумор мерафт.

Ислоҳоте, ки аз ҷониби Ҳукумати кишвар дар соҳаи маориф роҳандозӣ шуд, хеле саривақтӣ буд. Як паҳлуи муҳимтарини ин ислоҳот зинаи таҳсилоти томактаби фаро мегирифт. Ба ин маънӣ Сарвари давлат

Зимни суханронии худ ба муносибати Рӯзи забон (21.06.2007) қайд кардаанд, ки: «Ислоҳоти соҳаи маорифро аз зиннаи таҳсилоти томактабӣ бояд шуруъ намоем, кӯдаконро аз хурдсолӣ дар руҳияи ватандӯстиву ҳештаншиносӣ тарбия намоем, то дар оянда наслҳои босаводу бо маърифат, бо ҷаҳонбинии васеъ, дониш амиқ ба воя бирасанд. Ояндаи кишвари мо ба насли бофарҳангу донишманди он вобастагӣ дорад» [5 С, 78].

Таъкиди Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мавриди таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудан ба зинаи таҳсилоти томактабӣ бесабаб набуд. Чун то оғози солҳои навадуми асри гузашта дар Ҷумҳурии Сотсиалистии Тоҷикистон 972 муассисаи томактабӣ бо фарогирии 114 500 кӯдак фаъолият дошт. Дар он замон шумори аҳолии мамлакат 4 миллиону 523 нафарро ташкил дода, дар миқёси 15 ҷумҳурии Шуравӣ аз ҷиҳати фарогирии кӯдакон ба таълиму тарбияи томактабӣ дар ҷойи 13-ум қарор дошт. Ин нишондиҳанда дар соли 1991 ба 944 адад расид, ки аз ин миқдор 533 кӯдакостон дар шаҳрҳо ва 391 адад дар деҳот фаъолият мекарданд. Фарогирии умумии кӯдакон ба муассисаҳои томактабӣ 141 497 нафарро ташкил медод, ки дар ин замон шумораи аҳолии мамлакат ба 5 миллиону 572 нафар расида буд [4 С, 3-4].

Зина ба зина дар натиҷаи таваҷҷуҳи доимии роҳбарияти олию сиёсии ҷумҳурӣ ба соҳаи маориф бунёди муассисаҳои томактабӣ ва фарогирии кӯдакон ба тарбияи томактабӣ афзуд. Соли 2000-ум шумораи муассисаҳои томактабӣ ба 502 адад ва фарогирии кӯдакон ба 513 409 нафар расид. Дар соли 2001 шумораи муассисаи томактабӣ 501 адад ва шумораи кӯдакон ба 57812 нафар, соли 2002 ин шумора ба 496 адад ва шумораи кӯдакон ба 59 763 нафар нафар расид. Хулоса аз 972 муассисаи томактабии мавҷуда дар соли 2003 ҳамагӣ 494 муассисаи томактабӣ бо

фарогирии 62 958 нафар фаъолият мекард. Маҳз дар ҳамин давра маорифи кишвар рӯ ба ислоҳоти кулӣ овард. То ин давра, мутаассифона, кӯдакистонҳои мавсимии назди колхозу совхозҳо, муассисаҳои томактабии назди идораҳои давлатӣ аз фаъолият бозмонда, омилҳои ғ айримақсаднок азхуд шудани бинои муассисаҳои томактабӣ, фурӯш ва ба дигар муассисаҳо табдил додани кӯдакистонҳо ба амал омад [11 С, 16].

Бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоиди таълиму тарбия ва таъмини муассисаҳои томактабӣ бо кадрҳои ихтисосманд, барқарор ва таъмири муассисаҳои томактабӣ, коркарди стандарту барномаҳои таълимии томактабӣ зарурат ба миён омад, ки дар сатҳи Ҳукумати кишвар барои қабули барномаҳои давлатӣ ва қонунҳои танзимкунандаи соҳа тадбирҳои муайяне роҳандозӣ карда шавад. Маҳз бо дастуру супориши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти таҳсилоти томактабӣ дар замони соҳибистиклолӣ як қатор барномаҳои давлатӣ ва ҳуҷҷатҳои меъёриву ҳуқуқӣ чиҳати бартараф кардани камбудҳои ҷойдошта рӯйи кор омаданд. Аввалин маротиба соли 2005 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (№395) «Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010» қабул гардид.

Барномаи давлатӣ вазифаҳои муҳимму рӯзмарраи соҳаи томактабиро дар соҳаи иҷтимоӣ муқаррар намуда, барои ворид намудани тағйиру иловаҳо ба ҳуҷҷатҳои меъёриву ҳуқуқӣ, системаи идоракунӣ, самти маблағгузорӣ ва тайёр кардани кадрҳои баландихтисос замина гузошт. То ин муддат дар муассисаҳои томактабӣ нафарони ғ айриихтисос ба кори таълиму тарбия машғ ул буданд. Қабули барнома имкон дод, то ки мураббӣён ва роҳбарони муассисаҳои томактабӣ аз рӯйи ихтисоси худ дар муассисаҳои таҳсилоти олии равияи омӯзгорӣ таҳсили худро ба роҳ монанд.

Дар муассисаҳои томактабӣ сифати таълиму тарбия бо маром баланд бардошта шуда, талаботи аҳоли ба кӯдакистонҳо ва таваҷҷӯҳ ба ин зиннаи таҳсилот аз ҷониби мақомоти кишрҳои гуногуни ҷомеа афзуд. Албатта дар як марҳалаи амалишавии барномаи қабулгирдида бартараф намудани тамоми паҳлуҳои соҳаи тарбияи томактабӣ аз доираи имкон берун буд. Бинобар ин бо тақозои замон ва талаботи мақомоти ҳокимияти давлатӣ марҳалаи дуюми «Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016» бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (№457) қабул карда шуд. Марҳалаи дуюми барнома барои таъсис додани шаклҳои алтернативии муассисаҳои томактабӣ ва Маркази инкишофи кӯдакон дар кишвар мусоидат намояд.

Ҳамзамон аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2014 «Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ барои солҳои 2014-2020» қабул гардид, ки он чиҳати ба роҳ мондани ҳамкорӣ бо баҳши хусусӣ дар самти сохта ба истифода додани муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи хусусӣ замина гузошт.

Дар ин росто, бо мақсади ба танзим даровардани ҷараёни таълиму тарбия дар муассисаҳои томактабӣ тақмили бознигарии як қатор ҳуҷҷатҳои меъёриву ҳуқуқии зерин сурат гирифт. Аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2013), «Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2009), (2014), «Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақии кӯдак аз рӯзи таваллуд то 7(6) сола», «Низомномаи намунавии муассисаи таълимии томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2015) ва ғ айра.

Бори аввал соли 2002 дар замони соҳибистиклолии мамлакат барномаи таълиму тарбиявии «Роҳномаи мураббӣ» ба тавсиб расид, ки ин аввалин барномаи таълимии миллӣ барои зинаи таҳсилоти томактабӣ ба ҳисоб мерафт.

Баъдан вобаста ба талаботи муассисаҳои томактабӣ якчанд барномаи таълимӣ барои зиннаи таҳсилоти томактабӣ дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд таҳияву нашр шуданд.

Айни замон тамоми кӯдакистонҳо новобаста ба шакли фаъолиятшон аз рӯйи барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабии «Рангикамон» (2012) кори таълиму тарбияро ба роҳ монда истодаанд.

Барои марказҳои инкишофи кӯдак дар назди муассисаҳои таълимӣ 5 барнома: «Барномаҳои таълимии омодагии пешазмактабии кӯдакон аз 5 – 7 (6)-сола (2005 барои 3-моҳ)», «Барномаҳои таълимии омодагии пешазмактабии кӯдакон аз 5 – 7 (6)-сола (2006 барои 9-моҳ)», «Барномаи тарбиявӣ-таълимии Маркази инкишофи кӯдак (2013)», «Барномаҳои таълимии омодагии пешазмактабии кӯдакон аз 5 – 7 (6)-сола (2015 – 1-моҳ)» таълиф шуда, бо қарорҳои дахлдори ҷаласаи мушовараи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр тасдиқ шудаанд. Ин барномаҳо имкон медиҳад, то ки кӯдакон дар муддати кӯтоҳ ба мактаб аз нигоҳи ҷисмониву равонӣ омода шаванд.

Мутобиқи маълумоти омории Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон дар мамлакат теъдоди муассисаҳои томактабӣ ба 707 адад расида, шумораи тарбиятгирандагон дар ин муассисаҳо 102 525 нафарро ташкил медиҳад [8 С, 3].

Чунон ки зикр шуд, дар баробари муассисаҳои томактабӣ (кӯдакистонҳо) зарурати ташкил кардани шаклҳои алтернативии муассисаҳои томактабӣ, ба монанди маркази инкишофи кӯдак, синфҳои омодагии пешазмактабӣ, гурӯҳҳои кӯтоҳмуддат ба миён омад. Бо мақсади фарогирии бештари кӯдакон ба таълиму тарбияи томактабӣ дар назди муассисаҳои таҳсилоти умумӣ 2111 Маркази инкишофи кӯдак бо фарогирии 68 891 нафар таъсис дода шудааст. Ҳамзамон, дар ҷумҳурӣ 139 муассисаи томактабии хусусӣ ва 16 Маркази инкишофи хусусӣ фаъолият менамояд [8 С, 4].

Дар маҷмӯъ фарогирӣ ба зинаи таҳсилоти томактабӣ дар ҷумҳурӣ айни замон 171 416 нафар ё 16%-ро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда то соли 2030 бояд ба 50% расонида шавад.

Бо мақсади рушди соҳаи томактаб дар ҷумҳурӣ айни замон 2 стратегия ва 8 барномаи давлатӣ мавриди амалишавӣ қарор дошта, аз он ду барномаи давлатӣ дар соҳаи томактабӣ «Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 – 2025» ва «Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумии хусусӣ барои солҳои 2022 – 2027» мебошанд. Илова ба ин бояд зикр кард, ки 36 банди «Стратегияи рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» зинаи таҳсилоти томактабиро фаро мегирад.

Ҷиҳати иҷрои бандҳои марбутатаи «Стратегияи рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» дар назди Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ва Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурраҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон гурӯҳи корӣ амал мекунад, ки ҳадафи он таълифи барномаҳои таълимии алтернативӣ, низомномаи муассисаҳои томактабӣ ва монанди ин мебошад. Гурӯҳи корӣ ба талаботи шаклҳои мавҷудаи муассисаҳои томактабӣ бо таъия ба стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ ҳуҷҷатҳои меъерироро таҳия намуда, марҳала ба марҳала барои баррасӣ пешниҳод хоҳад кард.

Ҷиҳати расидан ба ин ҳадафҳои гузошташуда Вазорати маориф ва илм дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд шаклҳои алтернативии муассисаҳои томактабиро таҳрезӣ намуда истодаанд. Таъсис додани кӯдакистонҳои мавсимӣ, оилавӣ ва назди ташкилоту корхонаҳо яке аз нақшаҳои дурнамои соҳаи маориф дар ин замина ба ҳисоб меравад.

Соли 2022 Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи амалишавии «Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 – 2025» 12 дастури методиро барои мураббӣи муассисаҳои томактабӣ бо теъдоди муайян ба нашр расонид. Дастурҳои методӣ бо

таъя ба барномаи таълимиву тарбиявии «Рангинкамон» таълиф шуда, чихати доир кардани машғ улиятҳои таълимӣ барои мураббӣни чавону навкор мусоидат менамоянд. Ин иқдом қадами аввалин дар замони соҳибистиклолии мамлакат дар самти нашри дастурҳои методӣ барои мураббӣни муассисаҳои томактабӣ чихати доир кардани машғ улиятҳои таълимӣ мебошад.

Сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронии худ дар Рӯзи дониш (01.09.2023, ноҳияи Данғ ара) дар баробари дахҳо пахлуҳои маориф ба соҳаи таҳсилоти томактабӣ махсус тавачҷуҳ намуда, барои фарогирии бештари кӯдакон ба ин муассисаҳо ва таъсиси марказҳои рушди инкишофи кӯдак вазорату идораҳои масъулро муваззаф намуданд. Аз ҷумла Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин таъкид доштанд: «Зарур аст, ки доир ба ҷалби ҳарчи бештари сармояи хусусӣ чихати сохтмони муассисаҳои томактабӣ ва таъсиси шаклҳои алтернативии фароғирӣ ба зинаи томактабӣ чорачӯӣ карда, санадҳои меъёрии ҳуқуқии таъсис ва фаъолияти марказҳои рушди кӯдак такмил дода шаванд ва то соли 2030 фарогирии кӯдакон ба муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ то 50 фоиз расонида шавад [12 С,3].

Вазоратҳои молия, рушди иқтисод ва савдо, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бояд фаъолияти худро дар самти афзоиш додани маблағ гузорӣ ба соҳаи таҳсилоти томактабӣ ва фарогирии кӯдакон ба ин зина ва умуман, иҷрои барномаҳои давлатӣ дар ин самт ба таври қатъӣ ҷоннок намоянд.

Мо, кормандони соҳаи маориф чавобан ба ғамхориҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки дар чунин марҳалаи сарнавиштсози таърихӣ ба рушду нумуи соҳаи маориф тавачҷӯҳи хосса зоҳир менамоянд, кӯшиш мекунем, ки сатҳи маърифатнокии хонандагону тарбиятгирандагонро баланд бардошта бошем, то ки онҳо ҳаматарафа рушд ёфта, донишҳои замонавиро аз бар намоянд ва дар руҳияи ҳештанишиносиву ватандӯстӣ ба камол расанд.

Имрӯз соҳаи маориф кишвар зина ба зина ташаккул ёфта, бо мақсади расидан ба таҳсилоти муосир ва мутобиқ сохтани мазмуни таҳсилоти миллӣ ба таҳсилот ҷаҳонӣ гомҳои устувор гузошта истодааст, ки ин ҳама аз баракати Истиқлол ва сулҳу ваҳдат аст. Зеро ваҳдату ҳамбастагии мардуми тоҷик барои рушду нумуи ояндаи давлат ва тақвияти минбаъдаи пояҳои давлатдорӣ мусоидат хоҳад кард.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Душанбе-2013;
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», Душанбе-2013;
3. Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2014.
4. Девоншоева Т. Хишти аввал гар ниҳад меъмор қач... Душанбе-2023. Матбаии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
5. Эмомалӣ Раҳмон. Рушди маориф асоси таҳкими арқони давлат. Душанбе-2009.
6. Эмомалӣ Раҳмон. Мактаб-даргоҳи маърифат. Душанбе-2010.
7. Маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият. Душанбе-2009.
8. Маълумоти омории соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2023. Душанбе -2022.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ . Душанбе- 2019, КВД КТН “Шарқи Озод”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ . Душанбе-2020, КВД КТН “Шарқи Озод”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
11. Рушди маориф ва илм дар даврони истиқлолияти давлатӣ . Душанбе- Маориф, 2016.

ТАЪЛИМИ ИНТЕРАКТИВИИ ОМУЗИШИ ҲАЁТ ВА ЭҶОДИЁТИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ ДАР МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Шамсулло Исломов –номзади илмҳои педагогӣ
Зарнигор Бобоева- унвонҷӯи ДДХ ба номи
академик Бобочон Ғафуров

Аннотатсия: Муаллифон саъй намудаанд дар омӯзиши ҳаёт ва эҷодии Абдурахмони Ҷомӣ ҷойгоҳи «моделҳои технологияи таълим ва салоҳиятҳои хонандагонӣ омӯзгорон»-ро муқаррар намоянд. Бинобар таҳқиқи муаллифони мақола, дар модулҳо ва мақолаҳои, ки дар бораи муносибати босалоҳият ба таълим дар Тоҷикистон иншо шудаанд, байни ду мафҳум: метод ва муносибат фарқ нагузоштаанд.

Калидвожаҳо: таълим, усул, метод, хонанда, омӯзгор, сифат, таълими интерактивӣ, салоҳият.

Сифат ва самарани таълим аз интиҳоб ва истифодаи бамавқеи роҳи усулҳои таълим вобаста аст. Мақсади мо дар ин мақола он нест, ки усулҳои таълимро амик таҳқиқот барем, балки он аст, ки дар омӯзиши ҳаёт ва эҷодии Абдурахмони Ҷомӣ ҷойгоҳи «Моделҳои технологияи таълим ва салоҳиятҳои хонандагонӣ омӯзгорон»-ро муқаррар намоем. Омӯзиши масъалаи собит намуд, ки мавқеъ ва дараҷаи истифодаи усулҳои таълим дар «низомии таълими салоҳиятнокӣ» дар баъзе аз тавсияву дастурҳои таълимӣ яктарафа ва ҳатто баъзан ғайриилмӣ шарҳ ёфтаанд, ки дар таҷрибаи амалӣ таъсири манфӣ расонида, коршиносону омӯзгоронро ба иштибоҳ роҳандозӣ менамоянд. Масалан, «Модули 1,- Низомии таълими салоҳиятнокӣ» ва баъзе мақолаҳои унвонҷӯён, ки вобаста ба муносибати босалоҳият иншо шудаанд, аз ҳамин қабиланд. Пеш аз ҳама, дар сарлавҳаҳои мақолаҳо ва модулҳо ба иштибоҳ (методикаи таълими салоҳиятнокӣ) роҳ дода, дар мазмуну мундариҷаи онҳо низ ин ғайри алат роҳ ёфтааст) Ба андешаи мо, сарчашмаи ин ғайри алат дар «Модули 1» ва модулҳои сонӣ (1,2,3,4...) аст. Дар сарсухани «Модули 1» омада: «Яке аз тадбирҳои басо муҳими гузариш ба низомии нави таълим- низомии таълими салоҳиятнокӣ мебошад [6,4]. Мураттибони ин модул дар саҳифаи 9 хушдор менависанд, ки «салоҳиятро таълим наменданд», вале поёнтар ва минбаъд беохир ибораи «таълими салоҳиятнокӣ»-ро истифода кардаанд, ки минбаъд аксари муҳаққиқон ва омӯзгорон онро мавриди истифода қарор додаанд. Илова ба ин, онҳо қўшиш кардаанд, ки «салоҳиятнокӣ»-ро ҳамчун низомии нав (системаи нави таълим) муаррифӣ кунанд, вале дар нишон додани назария ва амалияи он пурра муваффақ нашудаанд. Дар Федератсияи Россия онҳо на низом, балки «муносибат» эътироф кардаанд, ки ин баҳси алоҳида аст ва ба вазифаи таҳқиқотии мо шомил намегардад. Вале дар мавриди методҳои таълим мо бо мураттибони «Модули 1» ҳамназар буда наметавонем. Масалан, дар «Модули 1» таъкид мешавад, ки «...дар низомии синфӣ - дарсӣ асосан методҳои шарҳӣ аёнӣ истифода мешаванд» [6,5]. Онҳо байни ду мафҳум метод ва муносибат фарқ нагузошта, заифии низомии синфӣ дарсиро аввал дар методҳо ва дуюм ба дигаргуншавии вазъии сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа мутобиқат накардани низомии мавҷуда, ки дуюмин дуруст аст. Онҳо дар ин маврид се ақидаи илман асоснокӣ олимону коршиносони соҳаро (Аткинсон Р., Вербитский А.А., Болотов В.А. ва Сериков) иқтибос овардаанд [6,7]. Иқтибосҳо аз рӯи мазмуну мундариҷа ва нишон додани дараҷаи номутобиқатии муносибатҳои наву қўхна дурустанд, вале ба методҳо ҳеҷ як муносибате надоранд. Онҳо беҳтаршавии вазъии таълиму тарбияро дар тағйир додани муносибат баррасӣ кардаанд, ки воқеият дорад ва бори дигар таъкид карданием, ки усулҳои таълим дар ҳамаи намуди низомии таълиму тарбия ба қўхнаву нав, фаъолу ғайрифаъол бояд ҷудо нашаванд ва ҳар кадоми он дар мавқеи худ шоистаи эътироф аст ва ҳатто агар мо аз низомии синфӣ - дарсии Я.А. Коменский пурра даст кашем ва низомии нави дигарро ҷорӣ намоем ҳам, усулҳои мавҷуда шомили ҳамон низом мегарданд. Ҳатто як нигоҳи умумӣ ба таҳқиқотҳои ин самт нишон менависад, ки дар илми педагогика усулҳои педагогикаи

хамкорӣ (Ушинский Н.Д., Макаренко А.С.), усулҳои репродуктивӣ , проблемавӣ , ҷустуҷӯӣ -таҳқиқотӣ , (назарияҳои М.И- Махмутов, И.Я Лернер) ва усулҳои омехта аз рӯи нишонаҳои таълимӣ -маърифатӣ , ҳавасмандгардонӣ , арзёбӣ ва самаранокӣ (назарияҳои Ю.Б.Бабанский, М.Н. Скаткин) ва ғ айра арзишманд буда, ҳоло дар қатори аввали технологияҳои имрӯзаи таълимӣ меистанд ва инро мураттибони «Модули 1» дар «Модули 3» пурра иқроранд.

Дар охири асри гузашта ва ибтидои асри XXI дар методикаи таълими адабиёти тоҷик низ таҳқиқотҳои илмие пайдо шуда буданд, ки дар онҳо усулҳои таълими адабиёти тоҷик ва ҳатто роҳи усулҳои таҳлили асарҳои бадеӣ дар мактабҳои миёнаи ҷумҳурӣ дар асоси дастоварҳои илмию амалии педагогика ва методикаи таълим таълиф шудаанд ва имрӯз низ мавриди истифода қарор доранд. Чунин назария дар қорҳои илмию таҳқиқотии методистони тоҷик Ш. Исломов, Қ. Хочаев, С. Наимбоев. Ғ .Мирзоев, М.Қозичонов, А.Аминов, А.Ваҳҳобов, М.Пиров ва чанде дигарон мавқеи муҳим дорад, ки аз таҳқиқотҳои олимони шинохтаи соҳаи педагогика, психология ва методикаи таълими адабиёти замони шуравӣ ба монанди Л.С. Выготский, М.Н. Скаткин, Ю.К. Бабанский, Е.Ф. Шаталов, М.А. Рыбникова, В.В. Голубков, И.Я. Лернер, А.А. Липаев, В.А. Николский, З.Я. Рез, Н.И. Кудряшев, Г.И. Беленький, В.Г. Маранцман, С.К. Бирюкова ва дигарон сарчашма мегиранд. Яке аз таҳқиқотҳои фундаменталие, ки дар соҳаи омӯзиши мероси классикони адабиёти тоҷик дар солҳои 90-уми асри гузашта анҷом ёфтааст, ин таҳқиқоти илмии Ш. Исломов ба ҳисоб меравад. Муҳаққиқ бори аввал дар методикаи таълими таърихи адабиёти тоҷик истифодаи васеи усули муқоисаро дар мисоли омӯзиши муқоисавии беҳтарин осори классикони тоҷик-дostonҳои «Шохнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ , дostonҳои «Искандарнома» ва «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Низомии Ганҷавӣ , дostonи «Хирадномаи Искандарӣ »-и Абдурахмони Ҷомӣ ва дostonи «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Шамсиддин Шохин ба таври илмию амалӣ возеҳ нишон дода таъкид ба он дорад, ки табиати адабиёти классикии тоҷик майл ба омӯзиши муқоисавӣ дорад ва истифода аз он имкон медиҳад, ки хонанда мустақилона тавассути ҷустуҷӯ монандӣ ва тафовутҳои муқаррар қарда асарҳоро хубтару беҳтар омӯзад ва таваққури таҳлилу мустақилияти худро дар баҳодиҳӣ рушд диҳад [3,27]. Ў ҳамин назарияро дар даҳ мавриди омӯзиши адабиёти классикӣ бо истифодаи ин тарзи таълим нишон дода, мустақилона аз худ намудани донишро дар ҳамгироии усулҳои репродуктивӣ , таҳқиқотӣ -ҷустуҷӯӣ , проблемавӣ , муқоиса, индуксия, дедуксия, баҳсу мубодила ва ғ айра медонад, ки он як таҳқиқоти навин дар методикаи таълими адабиёти тоҷик дар охири садаи ХХ буд ва имрӯз низ моҳияти илмию амалии худро гум накардааст. Мураттибони «Модули 1» шояд муҳимияти масъаларо дар қарда, дар «Модули 3» каме ислоҳот ворид намуда таъкид қардаанд, ки «Таълими хонандамехвар аз назарияҳои зерин маншаъ мегирад:1 .Назарияи таълими проблемавӣ (Илина Т.А.). 2.Таълими ба шахсият нигаронидашуда (Якиманская И.С.). 3.Педагогикаи ҳамкорӣ (Ушинский Н.Д.,Макаренко А.С.) ...» [11,7]. Вале фаромӯш қардаанд, ки дар илми педагогикаи тоҷик олимони соҳа монанди М. Лутфуллоев, Ф.Шарипов, С.Шербоев, С.Аминов М. ва чанде дигарон таҳқиқотҳои илмии муносиб ба анҷом расонидаанд. Вале ба ҳар ҳол мураттибон дар «Модули 3» назария ва амалии технологияҳои таълим, аз ҷумла усулҳои таълимро хеле доманадор ва амалӣ шарҳ додаанд ва мебинем, ки ҳамон усулҳои анъанавӣ дар консепсияи онҳо дар муносибатҳои нав усулҳои меҳварианд. Ҳатто онҳо номи сарлавҳаи матнро ҳамчун усули таълим муаррифӣ қардаанд. Бо вучуди ин дастур намунаи хубе барои истифодаи амалӣ ва пажӯҳиш дар педагогикаи муосир аст.

Бо зикри ин андешаҳо ба натиҷа мерасем, ки усулҳо дар низомии пешин, ба гуфтаи мураттибони «Модули 1» танҳо иборат аз методҳои шифоҳию аёнӣ иборат набуданд ва методҳои ҷустуҷӯӣ - таҳқиқотӣ , муқоиса, проблемавӣ ва ғ айра дастоварди илмии олимони соҳа буданд, ки «... ҳадди истифодабарии онҳо то андозае муайян гардидааст ва омӯзгорон аз он бархурдорӣ менамоянд» [6,86]. Мушқилот дар истилоҳ ва номи ин ё он усул нест, балки дар равандҳои педагогӣ - сохтор, идорақунӣ , муносибат ва дар

мачмуъ низоми мавчуда аст. Барои расидан ба салоҳиятҳо методология ва морфологияи системаи мазкурро таҷдиди назар кард, то ки дар қатори дигар равандҳо муносибат ба истифодаи методҳо тағйир ёбанд. Дигар ин ки усулҳои таълим дар педагогикаи муосир, ба андозае ки боиси инқирози низоми маорифи имрӯза бошад, нест, балки, ба гуфтаи В.А.Болотов ва В.В. Сериков бояд муносибатро ба таълим дигар намоем, зеро «... тағйирот дар соҳаҳои иҷтимоӣ, иттилоотиву технологӣ боиси пайдо шудани фарҳангу маданияти нав гашта, дар он таҳсилот, ки танҳо ба андӯхтани дониш нигаронида шудааст, самаранокӣ ва мақсаднокӣ аз даст додааст» [6,1].

Пайгирии муҳаққиқон дар бораи ташаккули методҳои таълим аз замони амалӣ гардидани назарияи Я.А.Коменский то имрӯз нишон медиҳад, ки дар илми педагогика тағйирот ва таҳаввулоти зиёде рух додааст ва ноҳақиқати гирифтани онҳо аз рӯи инсоф нест. Вале мавриди қайд аст, ки тамоми таҳқиқотҳои олимони шуравӣ, аз ҷумла муҳаққиқони ҷумҳурии мо, ба формулаи маъмулии дониш, малака ва маҳорат нигаронида шудааст. Донишаандӯзӣ талаботи аввал ва стандартӣ дошта, сол ба сол ҳаҷми маводи таълим на аз рӯи сифат ва моҳияти ба хонанда зарурат доштан, балки аз рӯи шумора ва ҳаҷман зиёд кардани он ба авҷи болои худ расид, вале барои ҳазми он, барои дар таҷриба ва амал санҷидани он вақту фурсат нагузоштанд ва барномаву китобҳои дарсии имрӯзаи адабиёти тоҷик аз рӯи ҳақикатӣ таҳия шудааст. Аз байн рафтани ИҶШС ва таъсири мамӯлики дар ин низом набуда, имкон фароҳам овард, ки на танҳо ба педагогика ва методикаи таълим, балки ба назария ва амалияи таҳсилот ислоҳоти ҷиддӣ ворид гардад. Акнун «ба кӯдак на танҳо хондану навиштан, балки ҷи гуна хуб зиндагӣ карданро низ бояд омӯхт» [2,83]. Дар сӯи соли охир дар таҷрибаи илмию амалии кормандони соҳаи маорифи ҷумҳурии истилоҳи «интерактивӣ» ё худ «усулҳои интерактивӣ» паҳн гашта, вожаи серистеъмол гардид. Методологияи истифодаи таълими интерактивӣ ин ҳамкорию муаллиму хонанда, шарикӣ хонанда дар интиҳоби мавод ва аз роҳи таҷриба гирифтани донишҳои нав, интиҳоби маводе, ки барои имрӯзу фардои хонанда созгор бошад ва салоҳияти муаллим роҳнамо, шарикӣ ҳамкорӣ бо хонанда дар ташкили зиндагии имрӯзу фардои кӯдак аст. Барои расидан ба мақсад ҳамаи усулҳо хубанд ва дигар зарурат ба тафриқа намудани онҳо ба методҳои фаъол, ғайрифавол, методҳои анъанавӣ ва ғайра намонд. Собит гардидааст, ки методҳои «ғайрифавол» - суҳбат, нақл, шарҳ додан, намоиш додан ва ғайра низ дар мавқеи худ бо мақсади фаъол намудани хонанда дар зинаи дигари фаолият нақши муҳим доранд ва аз онҳо ба хотири «ғайрифавол» буданашон даст кашидан нашоуд ва ҳатто даст кашидан ҳам имкон надорад. Дигар ин ки, муҳаққиқони соҳа усулҳои таълимро дар шароити ҷорӣ намудани муносибати босалоҳият ба «кӯҳна» (анъанавӣ) ва «нав» (интерактивӣ) ҷудо накардаанд. Ва бояд дарк кард, ки методҳои кӯҳна нашудаанд, балки талаботи нави маърифатӣ, илмию фарҳангӣ ва иқтисодию иҷтимоии ҷомеаи имрӯза талаб мекунад, ки муносибат ба таълим, муносибат ба технологияи истифодабарии онҳо дигар шавад. Масалан «тарзи гӯш кардан» дар низоми педагогикаи шуравӣ бо ишораи «бодикқат гӯш кардан» ҷамъбаст ёфта, усулҳои амалии он тариқи «муаллим мехонад, хонандагон бодикқат гӯш мекунад, хонандае матнро мехонад, дигарон бодикқат гӯш мекунад», шарҳ меёфт. Салоҳияти муаллим дар хондани матн ва салоҳияти хонанда дар гӯш кардани хониш ҷамъбаст мегардид. Салоҳияти ҷонибҳо хеле сода ва маҳдуд шарҳ меёфтанд. Имрӯз низ тарзи гӯш кардан дар аксари фанҳо, аз ҷумла адабиёт, хеле муҳим аст. Вале салоҳиятҳо чун пештара нестанд, балки салоҳияти муаллим ба вучуд овардани вазъият барои «ба таври фаъол гӯш кардан» ва амалан иҷро кардани фаъолиятҳоест, ки хонанда «шундан»-ро аз «гӯш кардан» фарқ кунад. Гӯш кардан ин омода намудани хонанда ба марҳалаҳои дигари кор аст. Муносибати босалоҳият имкон медиҳад, ки муаллим то замоне дар хонандагон малакаҳои гӯш карданро ба вучуд наорад ва хонанда шундану гӯш карданро фарқ накунад, бояд аз ҳадафи худ даст накашад. Хонандаро ба фаъолна гӯш кардан одат намудан як намуди фаъолияти интерактивӣ аст. Агар ӯ оромона вонамуд кунад, ки гӯш карда истодаасту фикру ҳаёлаш ҷои дигар бошад, на хонанда ва на муаллим ба мақсадҳои таълимии худ намерасанд. Бинобар ин

муаллим пеш аз гӯш кардан дастури гӯш карданро пешниҳод мекунад, ки шояд чанд чумларо ташкил диҳад. Пасон ба гӯш кардани хонандагон мутаваҷҷеҳ мешавад, ки чехраҳо тағ йир меёбанд, назарҳо ва чашмҳо ба кадом самт равона мешаванд, абрувон беҳаракатанд ё болову поён мераванд, нафаскашӣ бошиддат мегардад ё не ва ғ айра. Чун ин нишонаҳо дар аксари хонандагон ҳувайдо гашт, муаллим эътимод пайдо мекунад, ки хонанда шунавандаи безътибор нест, балки дар баробари шунидан, тавачҷуҳ ба мазмун кардааст, муттаассир гашта, ба умқи гуфтаҳо фурӯ рафта истодааст. Агар не, гӯш карданро метавонад қатъ кунад ва аз нав бо муносибати дигар хонандаро ба гӯш кардан омода намояд, то даме ки хонанда ба шунавандаи фаъол табдил нашавад, то даме ки салоҳияти фаъол гӯш кардан дар ӯ рушд наёбад. Тавре ки мебинем ин ҷо истилоҳи «гӯш кардан» тағ йир наёфт, вале муносибати рӯякии лаҳзаи аввал «бодикқат гӯш кунед» ба муносибати босалоҳият «фаъол гӯш карда тавонистан» бо таъсири тарзи дастурдиҳӣ ва амалан такрор кардани он» табдил шуд. Шояд аз ин рӯз ба минбаъд ҳам дар назария ва ҳам дар амалияи педагогика, аз ҷумла методикаи таълими адабиёт, усулҳои нав, истилоҳоти нав пайдо шаванд, вале ҳар кадоми онҳо дар мавриди худ истифода хоҳанд шуд. Масалан, усули аз ёд кардани матн, ки аз рӯзи пайдо шудани матн то ба имрӯз фаъол аст, метавонад дар муносибати босалоҳият ва морфологияи усулҳои интерактивӣ «кӯҳна» шуда бошад? Не, ин усул яке аз аввалин усулҳои методӣ дар педагогикаи умумӣ буд, ҳаст ва боқӣ хоҳад монд. Вале муносибат ба аз ёд кардан бояд тағ йир ёбад. «Бисёр вақт кӯдакро ночор месозанд, ки шеърҳои бемаъниро ёд кунад. Ин танҳо беҳуда куштани вақт аст, балки таъсири баде дар ӯ мегузорад. Ҳар сухане, ки вазну қофия дорад, наметавонад муфид бошад, вай бояд бори маънӣ кашад. Аз ин рӯ омӯзгорро зарур аст, донанд, ки ба кӯдак чӣ мефармояд»[2,62]. Ин ақида сухани болоро таквият медиҳад, яъне усул не, балки муносибатро ба усул (интиҳоби шеърӣ оӣ ва тарзу усули аз ёд кардани он) дигар кард ва муносибати дурустро ба салоҳияти асосии омӯзгор шомил сохт. Салоҳияти муаллим дар интиҳоби шеър ва касбияти ӯ дар интиҳоби усулҳои, ки ба ҳамкориҳои муаллиму хонанда иртибот дошта бошад ва бо натиҷаи босамар анҷом ёбад, инъикос меёбад. Истифодаи маҷмуи тарзу усулҳои, ки ба иҷрои мақсадҳои таълимӣ ба ҳамкориҳои муаллиму хонанда нигаронида мешавад, бояд таълимро осон, пурмазмун ва хонандаро фаъолу коргар намояд. Имрӯз дар назарияи педагогика чунин муносибатро технологияи таълим низ меноманд. «Бисёр луғатҳои дузабона «технологияро» ҳамчун маҷмуи роҳи равишҳо барои санъаткорона, моҳирона иҷро кардани коре шарҳ медиҳанд. Технологикунонии ҷараёни таълим- ин раванди инкишофест, ки баҳри баланд бардоштани самарабахшии ҷараёни таълим, кафолати ба натиҷаҳои чашмдошт расидани хонандагон равона шудааст. [11,7]. Дар замони истиклол дар Тоҷикистон шуруъ аз соли 2016 масъалаи муносибати босалоҳият ба таълим рӯи кор омад. Вале то он дар тӯли 30- соли охир методистон ва омӯзгорон аз истилоҳоти навлоиҳавӣ , интерактивӣ , презентатсия, инструктаж, нақшофарӣ , лабиринт, эстафета, «мозговой штурм» ва ғ айраро ба сифати усул истифода бурда истодаанд ва аксарият онҳоро усулҳои фаъол меҳисобанд. Вале усулҳои «кӯҳна» аз байн нарафтанд, балки дар ҳамбастгӣ таълимро хубтару самарабахш намуда истодаанд. Дар ин самт ҳақ ба ҷониби методист Ш.Исломов аст, ки менависад: “усулҳо дар алоҳидагӣ не, балки дар ҳамбастагӣ ва вобаста ба мавқеъ ва вазъият бояд истифода шаванд, вагарна ҳар як метод дар алоҳидагӣ моҳияти оптималӣ касб намекунад ва занҷири асосии мазмуну мундариҷаи ягонаи таълим гусаста мегардад” [3,90]. Бинобар ин педагогони шинохтаи шуравӣ ҳанӯз таъкид карда буданд, ки «Оптимизатсия истифодаи ҳамаи усулҳоро, ки бо дарки мантиқӣ , ҳамбастагии оптималӣ бо назардошти вазифа ва шароити дарси мушаххас интиҳоб шудааст, тақозо дорад[1,108]. Ин тавсияҳо дар шароити муносибати босалоҳият моҳияти илмию амалии худро гум накардаанд.

Дар рафти таҳқиқот ва махсусан гузаронидани таҷрибаҳои озмоишӣ мо аз усулҳои фарогири таълим (хондан, нақл, сухбат, шарҳ додан, луғатомӯзӣ , лоиҳасозӣ , презентатсия, муқоиса, мубодила, ҷустуҷӯӣ - таҳқиқототӣ , нақшофарӣ , корҳои гуруҳӣ , инфиродӣ , эстафета, мизи мудаввар, тест ва ғ айра), ки солҳои охир дар назария ва

амалияи методикаи таълим ҳамчун усулҳои интерактивӣ эътироф шудаанд, дар омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти Абдуруҳмони Ҷомӣ вабаста ба вазъияти мавҷуда истифода намудем ва самаранокии онҳоро ба мушоҳида гирифтаем. Таҷриба собит намуд, ки истифодаи маҷмуи усулҳо аз вазъияти таълимӣ ва маҳорати (бароати) омӯзгор вобастагӣ дорад. Ҳар қадар салоҳияти омӯзгор дар ташкили чараҳои таълим машаххас мақсаднок бошад, ҳамон қадар хонанда арсаи илму ҳилм ва муҳити зисту зиндагии хешро васеъ мебинад ва дарки воқеияти ҳодисаву воқеаҳо ба ҷаҳонбинӣ ва рушди ахлоқу одоби ӯ бетаъсир намонад. Ва агар омӯзгор ҳар дарс бо як-ду усули маъмулӣ хонандаро тавассути онҳо ҷарҳ занонад, ҳосили кори ӯ дарсгурезӣ, беҳавсалагӣ, бедор нашудани эҳсосоти муҳаббат, ҳамкорӣ, муоширати беиртибот ва ҳатто бадбинии хонанда нисбати фан, омӯзгор ва мактаб мегардад. Бинобар ин, дар таҷриба ҳулоса ва тавсияи илмию амалии муҳаққиқонро дуруст дарёфтаем: «Мавқеи як усулро нисбат ба усули дигар афзал доништан мумкин нест ва умуман дар таҷриба усули ягонаи афзалиятнок вучуд надорад. Ҳамаи усулҳо дар мавқеи худ нисбат ба дигаре афзалият ва бартарӣ доранд» [4,86]. Масалан, **методи хониш дар бисёр мавридҳо** бо се тарз(приём) - хониши хомӯшона, хониши ба овози баланд ва хониши гурӯҳӣ истифода шуд. Дар хониши хомӯшона муносибати инфиродии хонанда ба матн аст, то ки хонанда дар дарки мазмун, калимоту ибороти мушқилфаҳм зехну хотираро фаъол гардонад. Эҳсоси ҷустуҷӯгарӣ ҳам бо зехн ва ҳам бо фаъол гардонидани ҷашм сурат мегарад. Хонанда дар чунин тарзи хониш мухтору мустақил аст ва худро роҳат ҳис мекунад, зеро ба хониши ӯ қасе қордор нест, қасе ӯро ташвиш намедихад, аз қасе шарм намедорад, мумкин аст як калима ё ҷумларо ду ё се бор хонад. Ин тарзи хониш зехнро фаъол мегардонад, ахбори ба майна расида нейронҳои «хоброфтаҳо» бедор мекунад, ба ҳаракат водор месозанд, калимаҳои навро ба қулвори хотира мефиристанд. Дар хониш овози баланд, эҳсосот баланд мешавад, хонанда аз ҳолати оромӣ ба ҳолати омодагӣ мегузарад, нейронҳои сигнали масъулиятро ба бофтаҳои асаб мефиристанд. садои хонанда оҳангдор мешавад, таппиш дил ва гардиши хун қаме аз меъёр мебароянд ва руҳсораҳо қаме арғувонӣ мегардан, сар, китфҳо, ҷашмон, дастҳо, пойҳо дар лаҳзаҳои гуногун ҳаракатҳои гуногун мекунад. Дар хониши гурӯҳӣ оромии ботинӣ кӯдакро хушҳол мегардонад, зеро садои зиёд, ки оҳангдор аст, дар ӯ эҳсоси роҳат будан боло меравад, агар тони овозаш нарасад худро ҳиҷолат ҳис намекунад, зеро овозҳои дигар овози ӯро пурра мекунад, эҳсоси хурсандию хушнудӣ дар ӯ бештар мегардад, нейронҳои шунавоии ӯ фаъол мешаванд ва агар матн назм бошад тиловат (бо оҳанг) шавад, нишоту фараҳмандӣ дар кӯдак дучанд мегардад.

Навиштан усули маъмулист, ки аз боғ ҷа оғ оз шуда барои тамоми умри шахс хизмат мерасонад. Дар ҳолати зикршуда навиштани калимаҳои шарҳталаб масъулияти хонандаро бештар мегардонад. Навиштан аслан барои хондан аст ва таъкиди «беҳато нависед», «зебо нависед, ки хонда тавонед», «калимаҳои шарҳталабро дар шакли сутун нависед»-и муаллим сигнали муҳим ба нейронҳо ва умуман системаи асаб аст, ки дар маҷмуъ кӯдакро ба масъул будан водор сохтан ин салоҳиятро дар ӯ ташаккул медиҳад. Навиштан низ зехну диққатро фаъол, хотираро қавӣ ва ҷашмро назарсанҷ мегардонад.

Сухбат (тарзҳои (приём) сухбат: сухбати озод, саволу ҷавоб, сухбати эвристикӣ, сухбати проблемавӣ, сухбати як ба як муколама ва ғайра). Намунаи сухбате, ки муаллим дар лаҳзаҳои гуногуни дарс истифода кард бо ҷандин усули дигар дар иртибот буд ва онро *мо усул андар усул* номидем, ҷунки усули саволу ҷавоб худ як намуди сухбат аст, вале дар ҳар савол усулҳои дигар ҳамгиро мешаванд.

Луғ атомӯзӣ. Қор бо луғ атро метавон қалиди асосии ворид шудани хонандаи имрӯза ба қасри илму адаби гузаштагон ҳисобид. Озмоишҳои пай дар пай собит намуд, ки хонанда ҳар ҷӣ қадар бо луғ ато қор қунад, ҳамон қадар дониши нав ҳосил мекунад. Забони ноби классикони мо аз дидгоҳи имрӯз қўҳна нашудааст, ки мо онро нафаҳмам, вале дар се маврид, хонанда ба шарҳи қалимаву ибораҳо ниёз дорад: а) шарҳи қалимаҳои арабӣ; б) шарҳи қалимаҳои архаистӣ; в) шарҳи қалимаву иборасо,

ки маъноӣ маҷозӣ доранд ва дар тасвирҳои санъатҳои бадеии гуногун сохтаанд, ки аз надониستاني онҳо мазмун ҳосил намешавад. Бинобар ин ҳар чӣ бештар кӯдак ба луғат сару кор гирад, ҳамон қадар саргарми ҷустуҷӯӣ маънӣ мешавад. Барои он ки луғатомӯзӣ усули дилбазани хонанда нагардад, муаллим пайваста бо онҳо ҳамкорӣ кунад, тарзу усулҳои гуногуни корро ба хонанда пешниҳод намояд, ки як намунаи чунин ҳамкориро мо дар мисоли лоиҳаи «Луғатомӯзӣ» аз озмун гузаронидем, ки натиҷаи босамар дод.

Лоиҳасозӣ. Бояд тазаққур дод, ки дар солҳои охир аксари методистону омӯзгорони ҷумҳурӣ онро ба қатори «усулҳои нав» ворид намуда, истифодаи онро дар мавридҳои гуногун тавсия медиҳанд. Вале дар методикаи таълими адабиёти тоҷик дар ин бора маълумоти кофӣ мавҷуд нест ва дар тавсияҳои илмию методии мутахассисони соҳа таълифоте пайдо накардем. Аз рӯи сарчашмаҳои илмӣ маълум аст, ки Сукрот Поягузори ин усул буда, баъдтар олими америкоӣ Ч. Дюи дар назария ва амалияи психология, педагогика ва методикаи таълим назарияи ба таври таҷриба аз худ кардани донишҳои зарурӣ ба миён гузошта, формулаи «дониш, малака ва маҳорат (ДММ)»-ро дар шакли «дониш таҷриба ва малака (ДТМ)» пешниҳод намуд. Баъд аз ӯ олими дигар У.Х. Килпатрик ин назарияро дар китоби худ «Методи лоиҳаҳо» тақвият бахшида, тавсия дод, ки мактаб хонандаро ба ҳаёт дар шароити тағйирёбии динамикии ҷамъият, ба бархӯрди проблемаҳои номаълуми оянда бояд тайёр кунад [15,86]. Дар Россия ин масъаларо олими рус С.Т. Шатский ба миён гузошт ва дар таҷрибаи мактабҳои Россия ва дигар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ то соли 1931 мавриди истифода буд ва соли 1931 бо қарори ҳизби коммунист ҳамчун усули педагогикаи буржуазӣ маҳкум гардидааст [14,39-41]. Танҳо солҳои 80-90 асри гузашта ин усул аз нав дар таҳқиқ ва истифодаи амалӣ роиҷ гардид ва дар мактабҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз Истиқлоли миллӣ тавассути ҷалби лоиҳаҳои инвеститсионии хориҷӣ ба ислоҳоти соҳаи маориф мавриди истифода қарор гирифта, таҷрибаи нахустин тавассути ташкилоти ЮНИСЕФ (лоиҳаи «Қадам ба қадам») амалӣ гардидааст ва имрӯз дар таҷрибаи ками муаллимон қобили истифода аст. Лоиҳа тарҳи он чизест, ки ҳоло вуҷуд надорад. Сохтмон ва истифодаи он тавассуи усулҳои интерактивӣ сурат мегирад. Тавре ки дар боло зикр шуд, усули интерактивӣ ин ҳамбастагии методҳои таълим барои иҷрои мақсади пешакӣ муайяншуда аст. Аз ин рӯ, унсурҳои таркибии он иборатанд аз усул ва тарзҳои (приёмҳои) гуногуни кор дар ҷараёни иҷрои мақсадҳои мушаххаси таълимӣ. Ҳатто типологияи усули лоиҳа талаб мекунад, ки дар паҳлӯи он усул ё тарз(приём)-и дигаре ҳамрадиф бошад. Масалан, дар рафти эксперименти таълимӣ мураттаб намудани луғатӣ асарҳои, ки аз Абдурахмони Ҷомӣ дар МТМУ омӯзонида мешаванд, дар шакли лоиҳа пешниҳод шуд, характери ҷустуҷӯӣ - таҳқиқототӣ дошт ва усулҳои ташхисӣ, таҳқиқотӣ - ҷустуҷӯӣ, проблемавӣ, арзёбӣ ва ғайра ҳамрадифи усули мазкур гардиданд. Натиҷаи эксперименталии ин лоиҳаро дар фасли сеюми кор баррасӣ кардаем.

Агар тавсифу шарҳи усулҳо дар ин дарс истифодашударо идома диҳем, боз ҳам ба ҳамин натиҷа мерасем: технологияи таълим ин маҷмуи роҳу усулҳо барои моҳирона иҷро кардани вазифа ва мақсадҳои мушаххаси таълимӣ аст; ҳамаи усулҳо ба хоҳири фаъол кардани хонанда, барои гирифтани донишҳои зарурии дар амалия санҷидашуда, иштирокчиӣ фаъол гардонидани хонанда дар истифодаи ин донишҳо мебошад; ҳамаи усулҳо дар ташаккул додани салоҳиятҳои коммуникативӣ, иҷтимоишавӣ хонанда, кор карда тавониستاني ӯ бо иттилоот, технологияҳои иттилоотӣ, ташаккул додани қобилиятҳои таҳлилӣ, эҷодӣ ва ғайра ҳамрадифи якдигаранд. Бинобар ин, мо усулҳоро ба фаъолу ғайрифавол ҷудо накардем, зеро чӣ тавре ки дидем, ҳар усул дар мавқеи худ барои фаъол гардонидани ягон ҷиҳати фаъолияти майна, системаи асаб ва узвҳои таъсирдоранд. Илова ба ин усулҳои таълимро таҳрикдиҳандаи фаъолият дарёфтем, бинобар ин ибораи «усулҳои фаъол» ҳосил чанд усул (асосан усулҳои лоиҳа, проблемавӣ, презентетсия, гуруҳбандӣ ва ғайра) доништа шудааст, ки қобили қабул нест. Он маҷмуи усулҳои таълим аст, ки барои иҷрои мақсади мушаххасшуда бо ҳам иртибот пайдо карда, ҳамкориҳои воқеии

муаллиму хонандаро таъмин менамояд. Бинобар ин онро усули ҳамкорию муаллиму хонанда гуфтан чоиз аст. Ҳамин тавр, методҳои интерактивӣ ин воситаи (инструменти) асосии иртиботи хонандаву омӯзгор аст, ки дар рушди муносибати босалоҳияти ҳам хонанда ва ҳам омӯзгор нақши калидӣ дорад. Ба гуфтаи муҳаққиқон, таълими интерактивӣ таълимост, ки дар он ноқомӣ ва бемуваффақиятӣ ҷой надоранд [15].

Доир ба истифодаи усулҳои дигари таълим ва мавқеи онҳо дар ташаккули салоҳиятҳои хонандагону омӯзгорон ҳангоми омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти Абдурахмони Ҷомӣ дар фаслҳои гуногуни рисолаи худ маълумот додаем. Пеш аз он ки ҷамъбасти озмоишҳои таълимиро шарҳ диҳем, дар бораи мавқеи махсуси технологияҳои таълимӣ дар ташаккули салоҳиятҳои хонандагону омӯзгорон мухтасар таваққуф менамоем.

Адабиёт:

1. Бабанский Ю.К., Поташник М.М. Оптимизация педагогического процесса/В вопросах и ответах/.-Киев, Радянська школа,1981. 187 с. С.108.
2. Иноятхон.Тарбия\ Иноятхон[Текст].-Душанбе, 2011.-112 с.
3. Исломов Ш. Изучение лироэпических произведений на уроках родной литературы в 1X-X классах\Ш.Исломов. Диссертация на саискание учёной степени кандидата педагогических наук[Текст]-Москва,1990.-197 с.
4. Мирон Т, Хочаев Қ, Исломов Ш.Методикаи таълими адабиёти тоҷик\ Т.Мирон, Қ. Хочаев, Ш. Исломов [Матн].- Душанбе, 1991.-254 с.
5. Модули таълимӣ барои омӯзгорони фанни забон ва адабиёти тоҷик оид ба муносибати босалоҳият дар таълим [Матн]. -Душанбе, 2017.
6. Модели 1. Низомии таълими салоҳиятнокӣ . Душанбе, 2016.
7. Муносибати салоҳиятнокӣ ба таълим / Модули таълимӣ [Матн]. – Душанбе, 2017. - С. 9-10.
8. Муносибати босалоҳият ба таълим. Мураттибон: Ғ.Бобизода, Д. Имомназаров, Ш. Исрофилниё, А. Байзоев [Матн]. Душанбе: Ирфон, 2018.-72 с.
9. Мухторӣ Қ, Модули таълимии курсҳои омӯзиши омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ оид ба гузариши муносибатҳои босалоҳият дар таълим / Қ. Мухторӣ , Ғ. Мирзоёров [Матн] – Душанбе, 2017, – 79 с.
- 10.Мухторӣ Қ., Сафин Д., Кабири Н. Татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионӣ \ Қ. Мухторӣ ва диг [Матн].-Душанбе, 2018.-60 с.

МАКТАБИ ТАРБИЯТИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ (АНДЕШАҲОИ АХЛОҚӢ-ПЕДАГОГИИ ШОИР)

Шарипов Шариф Раҳмонович

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Email: ssssharif@mail.ru

Калонова Маҳина Ҷумабоевна

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино
Email: m.kalonova@mail.ru

Аннотатсия: Муаллифон кӯшидааст, ки дар мақолаи мазкур андешаҳои ахлоқии Зухурии Туршезири, ки дар маҷмӯъи мактаби тарбияти шоирро инъикос менамоянд, ба қалам диҳад. Зухурӣ тибқи иттилои тазкираҳо инсонии риёзаткаш, гӯшанишин, боибодат ва покманиш буда, фалсафai ахлоқии ӯ обишхӯр аз иҷтимоӣ дорад ва ҷиҳати таълими арзишҳои инсонӣ ва ташаккули инсонии иҷтимоии комил андешаҳои тарбиятӣ изҳор доштааст. Нуктаи муҳим дар ироаи мабони ахлоқии шуаро он аст, ки дар меҳвари идрок ва маърифат ҷӣ дар ирфони назарӣ ва ҷӣ таҷриба ва ҷӣ дар афкори сӯфиёна ва ё шоирона, ҷӣ дар андешаҳои фалсафӣ ва ё ахлоқии иҷтимоӣ инсон қарор гирифта, тарбияи фалсафӣ, иҷтимоӣ ва фардӣ аз ҳар ҷониб ба самти ӯ тамоюл дорад. Мактаби тарбияти Зухурӣ мутаассир аз аҳволи иҷтимоии замон буда, шоир бо шеваи ифодаи тоза, вале ҳамон матлаби суннатӣ: тараннуми ахлоқии ҳамида ва мазаммати хулқи пасти инсониро мояи фалсафai ахлоқии худ қарор додааст. Шоир хушхӯиро мояи ҳастии инсон доништа, шабакаи мушаххаси ахлоқии ҳамида: дӯстӣ, дрӣ аз нифок, ростӣ, сабру таҳаммул, дур будан аз расму одатҳои нолозим ва намоишкорона, умед нек ба фардо, эътимод ба худ, боварӣ ба фардо, таваққал, зовияи диди нек, шарму ҳаё,

фарбех набудан, дурустаҳдӣ, бовафой, хоксорӣ, надоштани даъвии бечо, мустакил будан, озодманишӣ, дурӣ аз чоплусӣ, далер будан, кинаҷӯи накардан, дар ҳолати зарурӣ ҳамӯш будан, дурӣ аз бӯхтон (туҳмат), ҷиҳод бо нафс ва удулварзӣ аз илми беамалро дар ғазалиёташ ба вучуд овардааст, ки мактаби ибрату ахлоқи адибони форсу тоҷикро бо ин гуна фалсафии қавии ахлоқии худ такомул бахшидааст. Девони шоир бо ироаи ахлоқ (ғазали 5-ум) оғоз ёфта, дӯстӣ пурсадотарин мавзӯи ахлоқии ӯст.

Калидвожаҳо: *Зухурӣ, сабки ҳиндӣ, ғазал, шеър, адабиёт, фалсафаи ахлоқӣ, маънӣ, тарбият, инсонӣ комил, ирфон, иҷтимоӣ, дӯстӣ, хоксорӣ.*

Ҳеҷ истидлоле ҷиҳати исботи иртиботи равони инсон ва адабиёт зарур нест, дар ҳоле ки ҷавҳари ҳама адабиёт ба рӯҳи одам ва кайфияти ҳоли ӯ равона шудааст. Аз ин ҷост, ки “равони инсон адабиётро месозад ва адабиёт равони инсонро мепарваронад”[5, 288] ва ҳамин мояи парвариш ахлоқ аст, ки дарунмоя, хамирмоя ва бунмояро бар адабиёт тавҷеҳ додааст.

Заминаи ибдои ҳикмат ва ахлоқ дар ғазалиёти Зухурӣ дучори бӯхрони хувияти фардӣ, гурӯҳӣ ва ҷомеа шудани инсонҳост, ки ин сангинӣ ба дӯши мардум таҳмил шуда, боиси тавлиди яъс ва беангезӣ гардида, андешаҳои ормонӣ дар қолаби фалсафа ва ахлоқ зуҳур мекунад. Дар ин замина, мактаби ахлоқии классикии мо дар тамоми давраҳои таърихии адабиёти форсии тоҷикӣ ормонгаро ва фалсафӣ буда, матлуби ахлоқӣ ҳамеша аз мавҷуд тафриқа дошта, имрӯз низ инсонӣ комил дар меҳвари матлуби ахлоқӣ қарор дорад.

Зухурӣ тибқи иттилои таърихоӣ инсонӣ риёзаткаш, гӯшанишин, боибодат ва покманиш буда[6, 84], “ба ҷавғони ҳаёлотӣ рангин гӯйи фасохат аз пеши шуароӣ мутақаддимин рабуда”[1, 956] аммо бар тақия ба иттилоӣ дастрасӣ мо, ирфони ӯ назарист, на ба мисли Фаридаддин Аттору Чалолӣдини Балхӣ ва Камоли Хучандиву Бедилӣ Дехлавӣ ва амсоли онҳо, ки ирфонашон таҷриба аст. Аз ин ҷо, фалсафаи ахлоқӣ ӯ обишхӯр аз иҷтимоӣ дорад ва ҷиҳати таъмими арзишҳои инсонӣ ва ташаккули инсонӣ иҷтимоӣ комил андешаҳои тарбиятӣ изҳор доштааст. Нуктаи муҳим дар ироаи мабонии ахлоқии шуаро он аст, ки дар меҳвари идрок ва маърифат ҷӣ дар ирфони назарӣ ва ҷӣ таҷриба ва ҷӣ дар афкори сӯфиёна ва ё шоирона, ҷӣ дар андешаҳои фалсафӣ ва ё ахлоқӣ иҷтимоӣ инсон қарор гирифта, тарбияи фалсафӣ, иҷтимоӣ ва фардӣ аз ҳар ҷониб ба самти ӯ тамоюл дорад. Дар ҳамин замина, нигоҳи ахлоқии Зухурӣ низ дар заминаи фаҳмише, ки “... барои Парвардигорат абди воқеӣ бош ва барои асҳоб бародаре содик”[12, 391], “ҳурмати меҳтарон, шафқат ба кеҳтарон ва инсоф бо ҳамчинсон”[8, 58] ва принсипи “тарбият ноахлоқро чун гирдакон бар гунбад аст” инъикос ёфта, дар мавзӯи мухталиф гуфта шудаанд.

Ҳатто метавон гуфт, ки девони шоир бо ироаи ахлоқ (ғазали 5-ум) оғоз ёфта, дӯстиро мояи умр мешиносад ва нуктагирӣ, хӯрдагирӣро мазаммат намуда, ҳунармандиро талқин менамояд ва бар он аст, ки дар тафаккури инсонӣ солим бояд, ки душманӣ ва айб роҳ наёбад.

Душманӣ фикри қасон, дӯстӣ андешаи мо,

Айб шуғли дигарон аст, ҳунар пешаи мо[13, 3].

Ғазалиёти Зухурӣро метавон аз зовия ва ҷашмандозҳои мутанаввеъ нигарист ва дар ҳар раҳгузор маънӣ ва тасвир ва ё худ суварӣ ҳаёли ношинохтаро кашф кард ва дар ҳар бозшинохт дар баробари маърифати тасаллутӣ комили шоир ба ҳунари адабӣ аз ҳаёли рангин ва ҷаҳони тасаввури ӯ илтизоз ёфт. Ҳикмат ва ахлоқ дар ғазалиёти Зухурӣ дар зимни тасвир, маъниофарӣ, ифодаҳои шоирона ва орифона суруда шуда, ҳаргиз шоир мустақиман ба мақсади панду насихат ба тасовир ва маонии мустақиму яқнавохти ахлоқӣ рӯ наовардааст ва ҳадаф аз шеър гуфтани ӯ низ маҳз ҳамин ахлоқ набудааст. Зеро дарунмояи (Теһеме) ғазалиёти шоирро ишқ, сӯзу дард, ғам, фироқ ташкил дода, ба мисли он ки мавҷи рӯшноии маҳ ҳар гуна ҷилваҳои ситорагонро ба худ ҳамсон ва ҳамсӯ мекунад ва ё ҳар сурат ва ҷилваҳои обро дарё дар худ ҳамохангу ҳамранг мекунад, ё нури офтоб ҳар тоби рӯшноиро дар пахноӣ тобноки худ офтобандуд медорад, ҳамон сӯзу дард ва шӯри ишқӣ ғазали Зухурӣ ҳама гуна ҷашмандоз ва мафоҳим, аз ҷумла ҳикмату ахлоқро дар худ ҳамҷиҳат ва ҳамранг

сохтаанд. Аз ин рӯ, гуфтори ахлокии Зухурӣ аз амрияҳои ахлокии суннатӣ бо ҳамин чанба тафриқа дошта, омӯзаҳо ва ангораҳои мухталифи тасвир ва маънӣ доранд. Аз ин чост, ки дар ғазалиёти шоир ҳикмат ва ахлоқ низ дар хидмати дарунмоя қарор дошта, меъёрҳои муносибат ва иртиботи таҳзиби хулқии инсониро пешбинӣ намудаанд.

Дар мактаби тарбияти Зухурӣ дӯстӣ ҷойгоҳи барозандае дошта, дар заминаи «Чу ёрӣ ҷонӣ андар каф биёрӣ, // Ба ҷонаш ҷон бидех, гар метавонӣ»-и Саъдӣ[16, 122] шоир низ дар «қимори дӯстӣ» «ҳастибозӣ»-ро талқин намуда, яке аз авомили зиндагии саодатманишро дар дӯстӣ мебинад:

Дар қимори дӯстӣ душман ба ин каммоягӣ,
Кай тавонад тарфе аз риндони ҳастибоз баст[13, 249].

Дар байти зерин таркиби «арбоби муҳаббат» низ ишорат ба дӯстон буда, шоир асоси душманиро дар кина донистааст ва кинаро аз хислати пасти инсонӣ гуфтааст:

Шукрилллоҳ, ки зи арбоби муҳаббат шудаам,
Хасм бо дӯстӣ аз душман, агар кина кашам[13, 748].

Хирагии хасм камнурӣ ва бешармӣ, густоҳӣ буда, имдод мадади шоир дар муқобили он аст ва «бо дӯстӣ ҷӣ гуна чеҳрадушманӣ» шояд:

Бо дӯстӣ ҷӣ гуна шавад чеҳрадушманӣ,
Гар хасм карда хирагӣ, имдод кардаем[13, 742].

Дар дӯстӣ худро шоир қавӣ дониста, гувоҳи ин даъвии худро дар шохидии хасм мебинад:

Ба дӯстӣ чу Зухурӣ дигар намебошад,
Гувоҳ хасм, ҷӣ даъвии имтиёз кунам[13, 763].

Дар байти зер низ иродати маҳками хешро шоир дар тақвияти риштаи дӯстӣ таъкид карда, ҳаргиз пӯшаймонӣ надоштани меҳру рафоқатро ёдрас шудааст:

Зи бас дар дӯстӣ собитқадам гардидаам, шояд,
Ки дар тӯфони маҳшар барнаҳезад гарди оҳи ман[13, 814].

Байти зерин мусаммамии шоирро дар иродаи қавии дӯстияш инъикос намуда, ба пиндори Зухурӣ, агар дӯстӣ ба мисли матое ё чизе буд, ки дар бозор фурӯхта мешуд, бо он ки қимати андаке ҳам дошт, бо сабаби он ки дар ман ин коло зиёд аст, тавонгартар аз ман дар ҷаҳон касе набуд:

Дар ҷаҳон аз ман тавонгартар надодӣ кас нишон,
Гар матои дӯстӣ медошт андак қиммате[13, 417].

Зухурӣ муҳаббати дӯстонро ҳисор донистааст:

Баҳри дафъи душманон омад ҳисори дӯстӣ,
Аз хатарҳо муждаи амну амон овардаам[13, 759].

Шоир нифоқ – дурӯягӣ, мунофиқӣ, ҷудой андохтанро дӯзах ва давлати дидори дӯстро бихишт гуфтааст:

Дӯзах ба нифоқи душманон бод,
К – аз давлати дӯстӣ бихиштам[13, 770].

Мавзӯи дигари ахлокии шоир дар феълӣ атвори накуст:

Зиям хушхӯй то хушхӯ бимирам,
Бадам, бояд магар неку бимирам[13, 679].

Ростӣ дар ашъори аксари шоирони форсу тоҷик тарғиб ва тараннум гардида, шоир бар он пиндор аст, ки «бисоти қачравӣ кори касеро рост накардааст» ва «нақши мурод дар муҳраи нарди ростист»:

Рост накард кори кас фарзи бисоти қачравӣ,
Муҳраи нарди ростӣ нақши мурод медиҳад[13, 323].

Сабру таҳаммул яке аз васоити расидан ба мақсуд буда, дар урфият «аз ғӯра ҳавло» пӯхтани онро таъкид кардаанд. Зухурӣ низ бетоқатиро мояи харобии қор ва сабру қомеъӣ донистааст:

Бетоқатӣ харобкуни кори дигарон,
Ошиқ харобкардаи сабру таҳаммулаш[13, 601].

Ва:

Шудаest киштии сабру шикеб дарёй,
Викори кӯхи сабук, пой мост лангари мо[13, 7].

Ва:

Буда аз Юсуффурушиҳо Зулайхоро хабар,
Доим асбоби шикебу сабр дар бозор дошт[13, 258].

Чалолоддини Балхӣ тақлиди кӯроноро мазаммат карда, таомули зарароварро мазаммат кардааст:

Халқро тақлидашон барбод дод,
Эй дусад лаънат бар ин тақлид бод[2, 124]!

Зухурӣ низ дар бораи дур будан аз расму одатҳои нолозим ва намоишкорона фармудааст:

Сомони кору бори ҳама бар бадеҳа аст,
Осуда он, ки нест димоғи таомулаш[13, 601].

Ва:

Агар мебоядат дар кӯчаи осудагӣ манзил,
Бурун рез аз сарои табъ раҳти расму одатро[13, 37].

Шоир умед бастан, эътимод ба худ ва боварӣ ба фардоро дар таваккал талқин намудааст. Чалолоддини Балхӣ дар дафтари дувуми «Маснавии маънавӣ» аз чомеаи торику осебдида ёдовар шудааст, ки рӯй ба фасод ниҳода, дар «салому алайкашон» имону эътимод набуд. Ба мисли Мавлоно Зухурӣ низ аз вазъи мавҷуд (коҳилӣ - ба дунболи Хизр афтодан) вазъи матлуб (фарохравӣ, эътимод, таваккал)-ро хоҳон аст:

Дар чиргаи ҷаридаравонаш диҳанд роҳ,
Ҳамроҳи роҳрав нашавад гар таваккалаш[13, 601].

Ва:

Зи коҳилист ба дунболи Хизр афтодан,
Ту худ фарохравӣ, гоми роҳбар танг аст[13, 58].

Ҳамин минвол, мактаби тарбияти Зухурӣ масоили зеринро фарогир аст:

Метавон ёфт гараз тарбияти расвоест,
Карда бетоқатӣ ин фикр, ки дар бораи мо[13, 21].

Чӣ тавре ки Ҳофиз гуфтааст:

Манам, ки шухраи шаҳрам ба ишқ варзидан,
Манам, ки дида наёлудаам ба бад дидан.

Зухурӣ низ мефармояд, ки дидаи тавонбин бояд ки на айббин, балки ҳунарбин бошад. Дидаи шоир, ки дарвешмашраб аст, ҳунари надидани айбро дорад, зеро «пардаи шарму ҳаёи дарвешон ҳоил – моненаест байни онҳо ва гуноҳ»:

Дидаи мо ҳунари айб надидан дорад,
Пардаи шарму ҳаё ҳоили дарвешон аст[13, 180].

Мавзӯоти дигари ахлоқии Зухурӣ:

Мазаммати фарбеҳӣ:

Зи фарбеҳӣ ба бағал дарнаояд осоиш,
Ба дарди хеш ҳамоғуш кардаи моро[13, 32].

Дурустаҳдӣ, бовафой:

Дурустаҳд мабодо шикастадил ҳаргиз,
Ба ёд ор, фаромӯш кардаи моро[13, 32].

Хоксорӣ, маъзарат:

Оташам, аз саркашӣ тарсам равад ногаҳ ба бод,
Обрӯи хоксорӣ, гиря меояд маро.
Зуд пиндорам, ки хоҳад маъзаратро об бурд,
Карда тӯфон шармсорӣ, гиря меояд маро[13, 43].

Даъвии бечо:

Дар хӯи хичлат зи шарми даъвии бечо мабод,
Гӯ: «Бирав, абри баҳорӣ, гиря меояд маро» [13, 45].

Мустақилият ва озодманишӣ:
Натвон зи раҳи саъй ба пойи дигарон рафт,
Дунболи худ андохтаам роҳбарамро[13, 48].

Маҳрами нек:
Ё Раб, ки нагарданд бадон маҳрами некон,
Во кард ба сад айб Зухурӣ хунарашро[13, 53].

Хоксорӣ ва фурӯтанӣ:
Фалак аз душмани хокнишинон тарсад,
Надихад даст ба барҳостан афтодаи мо[13, 13].

Ва:
Чу арбоби саломат бар дари афтодагон биншин,
Ба хоки остон аз осмон ояд салом ин чо[13, 18].

Ҳадиси Расули акрам(с) аст, ки «мусалмон он аст, ки мусалмонон аз забону дасти вай саломат бошанд ва муҳочир касест, ки он чиро ки Худо наҳй карда фурӯ гузошта аст» [13, 363]. Шоир дар маврид гуфтааст:
Хушо роҳат, ки озори касе ўро сукут бошад,
Кунам бар хештан нафрин, гар аз аҳли хирад бошам[13, 681].

Шарму ҳаё муҳим ва ҳатто зевари инсон аст:
Не чашм бар нигаҳ, на забон бар сухан давад,
Аз хештан ба шарму ҳаё бадтар омадем[13, 684].

Чоплусӣ:
Чоплусӣ чанд бинӣ, дарҳам аз саргаштагист,
Хештанро мӯру девонро Сулаймон сохтан[13, 798].

Нотарсӣ аз душворӣ:
Метавонам мурду фориг шуд, ҳамийат монӣ аст,
Сахт душвор аст бар худ кор осон сохтан.
Дар набард аз чини пешонӣ, сипар дар рӯ мақаш,
Мардро зебанда аст аз захм ҳафтагон сохтан[13, 798].

Назари нек ва дили соф:
Бо ҳар баду нек соф будан,
Андозаи ринди дарднӯш аст[13, 63].

Мояи зиндагӣ шуморидани ҳавас (орзу, майл, шавқ, иштиёқ, хоҳиш):
Дар сафи мурдадилон рӯзи ҷазо бархезад,
Мояи зиндагии ҳар кӣ набошад ҳавасе.

Ба пиндори шоир, ҳар ки бо шавқ ва ҳавас умр набарад, рӯзи ҷазо – қиёмат дар қатори мурдадилон – ашхоси ғарқи гунаҳ (мушрик ва золиму мурдахор) шуморида мешавад.

Сухан ва сеҳри калом:
Зи ҳайвон ба нутқ одамӣ бартар аст,
Пас одамтар он, к-ӯ суханвартар аст[13, 72].

Ва:
Як сухан наншонад бар курсӣ ба саъй,
Гарчи воиз минбари садзина сохт[13, 68].

Кинаҷӯи накардан:
Бош фориг аз ҳаёли интиқом,
Кори аҳли кинаро ҳам кина сохт[13, 68].

Хамӯш нишастан:
Саманди айшро шояд зи гаҳгирӣ бурун оӣ,
Зухурӣ, дар масофи ғам инон дорӣ хамӯширо[13, 40].

Ва:
Дар ҷаҳон нест маҳрами розе,
Муҳр кардам даҳан сухан баргашт[13, 61].

Хамӯширо аз нуҳ чузв медонад:

Ҳар ки чуз беҳосилӣ андӯхт, дар таҳсил нест,
Пеши нуҳ чузви хамӯшӣ илми қолу қил нест[13, 73].

Рӯдакӣ низ гуфта:

Бо дода қаноат куну бо дод бизӣ
Дар банди такаллубу машав, озод бизӣ[10, 219].

Зухурӣ низ дар ин маврид - ризо ва қаноат фармудааст:

Наниҳам қасру кохи шиква бино,
Хона дар кӯчаи ризо дорам[13, 685].

Хушомадгӯӣ набудан:

Фасоне аз пайи теғи сухан ночор мебояд,
Хушомадгӯӣ дорад кунд фаҳми тезхуширо[13, 47].

Дурӣ аз бухтон (туҳмат):

Нигоҳ дорад Худо сабри дили ман, то фурӯ шӯям,
Ба ашки шавқ аз рухсораи чон гарди туҳматро[13, 49].

Чиҳод бо нафс:

Сарҳалқаи ғозиён – Зухурӣ,
Бо хеш ҳамеша дар чиҳод аст[13, 77].

Зоҳид дар ашъори шоир мативест хос ва бо вежагиҳо аз «зоҳид»-и шуарои дигар тафриқа дошта, ягонагӣ бо мотиви адабии маъмулӣ дар он дорад, ки дар ин ҷо низ манбаи мазаммат аст.

Зоҳиди беамал:

Надорад «гуфтаи» зоҳид баҳраи «кард»,
Хушо ринде, ки илмаш бе амал нест[13, 78].

Ба пиндори Парвин Ноҳидӣ «зуҳд ба далели аҳамияташ дар баҳс аз мақомоти сулуки ирфонӣ баъд аз тавбаъ ва вара савумин мақомро дора два ҳар солиқ дар талош бувад, то дар зуҳд ба дараҷаи баландтаре даст ёбад»[7, 17]. Интиқод аз зуҳди риёӣ - риёсизгӣ яке аз мавзӯоти хоси мактаби тарбияти Зухрист, ки мавзӯи баҳси алоҳидаи рисола буда, бо овардани байди зерин иктифоӣ ин матлаб мекунам:

Зоҳид нахурӣ нуқли фиребе, ба ту гуфтам,
Корат наравад пеш, агар тавба зи пай ҳаст[13, 83].

Гарчанде ки мактаби ахлоқии Зухурӣ ба калбиён (Cynicism) – гурез (аз ҷомеа, хилват) ва таслим шабоҳат дорад, аммо аслан пайрави мактаби равоқиён (Stoicism) – маҳзи таслим буда, ҳама ҳаводиси олам, минҷумла муроду номуродиро аз қозову қадар медонист.

Чароғи хилватам парвонае афканда дар гирдаш,
Ки тоби ғайраташ хуршедро дорад кабоб имшаб[13, 43].

Ва:

Ба доми чилланишин сайд будаам чанде,
Мабош шефтаи хилват, ки суҳбатолуд аст[13, 62].

Дар мавриди дигар, ба тариқи мактаби калбиён (Cynicism) хилватро кимиёи садотат медонад:

Ба хилват бар сари бозор биншин,
Ки дар худ гумшуданҳо худнамоист[13, 80].

Ва:

Дар хилвату узлат чӣ ба чаддаст, Зухурӣ,
Эй вой, агар хуш накунад суҳбати худро[13, 36].

Дар мавриди узлат ва ҷустуҷӯ:

По зи худ берун ниҳодӣ, ҷустуҷӯст,
Дар ба рӯи хеш бастӣ, узлат аст[13, 153].

Қазо дар ғазалиёти Зухурӣ (Stoicism):

Ситорасӯхтагонем, лек дода қазо
Ба офтоб шараф аз вуболи кавкаби мо[13, 13].

Ва:

Кучо саъйи қазо симурғи дилро болу пар бастӣ?

Набудӣ дона аз холи ту гар доми муҳаббатро[13, 33].

Хулоса, мактаби тарбиятии Зухурӣ мутаассир аз аҳволи иҷтимоии замон буда, шоир бо шеваи ифодаи тоза, вале ҳамон матлаби суннатӣ: тараннуми ахлоқи ҳамида ва мазаммати хулқи пасти инсониро мояи фалсафаи ахлоқии худ қарор додааст. Шоир хушхӯиро мояи ҳастии инсон доништа, шабакаи мушаххаси ахлоқи ҳамида: дӯстӣ, дрӣ аз нифок, ростӣ, сабру таҳаммул, дур будан аз расму одатҳои нолозим ва намоишкорона, умед нек ба фардо, эътимод ба худ, боварӣ ба фардо, таваккал, зовияи диди нек, шарму ҳаё, фарбеҳ набудан, дурустаҳдӣ, бовафой, хоксорӣ, надоштани даъвии бечо, мустақил будан, озодманишӣ, дурӣ аз чоплусӣ, далер будан, кинаҷӯи накардан, дар ҳолати зарурӣ ҳамӯш будан, дурӣ аз бухтон (туҳмат), чиҳод бо нафс ва удулварзӣ аз илми беамалро дар ғазалиёташ ба вуҷуд овардааст, ки мактаби ибрату ахлоқи адибони форсу тоҷикро бо ин гуна фалсафии қавии ахлоқии худ такомул бахшидааст.

Адабиёт:

1. Азимободӣ, Хусайнкулиҳон. Наштари ишқ. Китоби 3. - Душанбе: Дониш, 1982. – Аз с.782 то с.1180.
2. Балхӣ, Ҷалолӣдин. Маснавии маънавӣ. Дафтари панҷум ва шашум. - Душанбе: Адиб, 2013. – 480 с.
3. Бухорӣ, Имом. «Саҳих»-и Бухорӣ . – Душанбе: Ирфон, 2006. - 766 с
4. Вафой, Аббосалӣ ва Таботабой, Сайидмаҳдӣ. Баррасии вижагиҳои сабки Бедили Деҳлавӣ. Баҳори адаб (фаслномаи таҳассусии сабкшиносии назм ва насри форсӣ). -№4. 1389. – 132 с.
5. Имомӣ, Насруллоҳ. Маборӣ ва равишҳои нақди адабӣ. – Теҳрон: Интишороти Ҷомӣ, 1385. – 288 с.
6. Наҳовандӣ Абдулбоқӣ. Маосири Раҳимӣ. Баҳши сеюм. Зиндагиномаҳо.- Теҳрон:Муассисаи чоп ва интишороти донишгоҳи Теҳрон,1381. - 1044с.
7. Нохидӣ, Парвин. Шайх Камоли Хучандӣ//Фаслномаи фарҳангӣ, хунарӣ, ирфонӣ. №24, 1368. – 172.
8. Хучвирӣ, Абдулҳасан Алӣ ибни Усмони Ҷаллоӣ. Кашф-ул-маҳҷуб. – Теҳрон: Интишороти китобхонаи Таҳурӣ, 1358. – 112 с.
9. Раҳмдил, Ғуломризо. Ҳикмат ва ахлоқ дар ғазалиёти Ҳофиз//Маҷаллаи донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии донишгоҳи Теҳрон. 1380. – 332 с.
- 10.Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.
- 11.Рӯшон, Ҳасан., Ғуломӣ, Алӣ. Ҷойгоҳи зоҳид дар шеър ва андешаи Камоли Хучандӣ//Маҷаллаи конференсияи байналмилалии “Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ”. (Хучанд, 28-29.10.2016.) – 470 с.
- 12.Суллаймӣ, Абдурахмон. Маҷмӯи осор// Гирдоваранда Насруллоҳ Пурҷаводӣ. Ҷ.1.1369. - 612 с.
- 13.Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасхеҳи дуктур Асғари Бобосолор/Зухурии Туршезӣ. – Теҳрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1390. – 1622 с.
- 14.Харозӣ, Саидкамол. Мактаби тарбиятии Ҳофиз//Маҷаллаи равоношиносӣ ва улуми тарбиятӣ. – Теҳрон. №4. 1385. – 240 с.
- 15.Шарипов Ш.Р. Навпардозҳои Зухурии Туршезӣ дар жанри ғазал. - Душанбе: ҶДММ «Сармад-Компания», 2020. – 98 с.
- 16.Шерозӣ, Саъдӣ. Гулистон. – Душанбе: Адаб, 1988. – 236 с.

О РЕЗУЛЬТАТАХ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕБНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ДЛЯ СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Джонмахмадова Г.Ш., кандидат педагогических наук

ведущий научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джами

Академии образования Таджикистана

тел.: 88 888 62 76, email: dgulraftor@bk.ru

***Аннотация:** В статье изложены результаты широкомасштабного исследования стандартов, программ и учебников по русскому языку для 2-11 классов средних общеобразовательных учреждений, описаны критерии анализа учебников русского языка для средних общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения, изложены и обоснованы основные функции учебника русского языка, которые следует учитывать при его создании. В качестве примера автор приводит рецензию на учебник русского языка для 9 класса.*

***Ключевые слова:** учебник, реформа системы образования, учебная литература, дидактические принципы, средние общеобразовательные учреждения, компетенция.*

Как известно, 18 марта 2020 года в Душанбе на встрече с интеллигенцией Основателем мира и национального единства, Лидером нации, уважаемым Эмомали Рахмоном было сформулировано поручение о пересмотре стандартов, образовательных программ, учебников. Целью такой инициативы явилась необходимость учёта современных требований к стандартам, потребностей и запросов читателей и общества, необходимость их адаптации и разработка перспектив развития образования, непосредственно связанная с повышением качества учебной литературы. Важность внедрения в учебные материалы идей национальной государственности и формирования идентичности таджикского народа в учебники социально-гуманитарных дисциплин бесспорна, поскольку необходимо активизировать учебный процесс, обеспечить использование современных образовательных технологий, искать эффективные способы изучения естественных наук для формирования интеллектуальных способностей школьников и студентов.

В целях проведения экспертизы учебных программ и учебников по поручению Министра образования и науки Республики Таджикистан и реализации приказа Президента Академии образования Таджикистана №58 и №59 от 30.09.2021 «Об образовании оргкомитета и жюри Конкурса программ и учебников для учащихся средних общеобразовательных учреждений в Институте развития образования имени А. Джами», «Об организации рабочих групп по проведению экспертизы образовательных программ и учебников для 1-11 классов на таджикском, русском, узбекском и туркменском языках обучения средних общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан» и в соответствии с приказом директора Института развития образования им. Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана была организована рабочая группа.

Члены рабочей группы проанализировали учебники русского языка (2-11 классы) для учащихся средних общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения.

Результаты исследования, беседы с учителями средних общеобразовательных учреждений и другие формы исследования доказали, что вопрос разработки предметных стандартов, образовательных программ, учебников и других вспомогательных материалов в условиях интенсивного развития современных образовательных технологий и повышения требований быстро развивающегося рынка труда очень актуален. Далекое не всегда в учебниках уделялось достаточное внимание формированию необходимого уровня знаний, умений и компетенций, в некоторых учебниках слабо были выражены национальные идеи государственности и национальной идентичности, хотя учебники разрабатывались на основе предметных стандартов и образовательных программ, они не всегда соответствовали требованиям современности.

В последние несколько лет, когда в Республике Таджикистан было объявлено о проведении реформы системы образования, принципиальные изменения наметились в методике проведения уроков, стала ощущаться потребность в пересмотре содержания обучения в действующих учебниках.

Учитывая особую роль лингвистического образования в современном поликультурном мире, следует отметить, что реформа образования непосредственно затрагивает преподавание русского и английского языков. В Республике Таджикистан в настоящее время существенно повысилась роль русского языка как средства межнационального и межгосударственного общения. О необходимости более серьезного отношения к изучению русского языка на всех уровнях образовательной системы страны неоднократно говорил Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон.

Об этом свидетельствует Указ Президента от 2 декабря 2003 года «О совершенствовании преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан» и составленная на основании Указа Президента Государственная программа «Совершенствование преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2004-2014 годы» [6], которые занимают важное место в ряду правительственных документов. В них чётко определены цели и задачи совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в стране. Программа была продолжена, и обучение русскому и английскому языкам осуществлялось в республике в соответствии с Постановлением Правительства «О государственной программе совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2015-2020 годы» от 03.07.2014 г., №427 [7]. В связи с важностью изучения русского языка и улучшения обучения в республике Государственная программа продолжена до 2030 года (утверждена 30 августа 2019 года, № 438) [8]. В настоящее время идет успешная реализация данной программы во всех учебных заведениях страны, начиная с дошкольных учреждений, кончая последипломным образованием.

Среди проблем современного образования особый интерес вызывает проблема школьного учебника, который является одним из ключевых элементов образовательного процесса, от качества которого в значительной степени зависят результаты обучения учащихся. Школьный учебник как составная часть общей цепи образовательного процесса должен быть сконструирован с учетом требований государственного стандарта общего среднего образования, предметных государственных стандартов, учебных планов и программ, тех целей образования, которые определены национальными стратегиями и государственными программами.

Однако для любого школьного учебника необходимым требованием является соблюдение дидактических принципов, среди которых переход от усвоения легкого материала к более сложному, а также от аналогов в родном и изучаемом языке к кардинальным отличиям в изучаемом языке.

Одной из задач нашего исследования являлся анализ учебников, определение, насколько методически правильно реализуется в них модель обучения русскому языку, какова степень практической направленности в предлагаемых современными учебниками дидактических материалах, в какой мере данные учебники для школ с таджикским языком обучения составлены как коммуникативные, отвечают ли они требованиям компетентностного подхода. Этот аспект исследования важен, потому что инновационные методы имеют целью максимально активизировать познавательную и практическую деятельность учащихся.

Решением коллегии Министерства образования и науки Республики Таджикистан от 28 августа 2021 года, №12/1, был утверждён документ «Инструкция (руководство) по проведению экспертизы (анализу и оцениванию) учебников и учебно-методических пособий и других учебных материалов для общеобразовательных

учреждений» [5], который составлен в соответствии с требованиями государственных образовательных стандартов, Закона Республики Таджикистан «Об образовании», Закона Республики Таджикистан «Об учебной литературе» и Концепции разработки учебников и учебно-методических пособий для общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан. В этом документе заложены нормативные положения, обеспечивающие единообразие требований к содержанию и оформлению учебных материалов в учебниках для различных учебных дисциплин.

Следует отметить, что на современном этапе, когда средние общеобразовательные учреждения с таджикским языком обучения обеспечены учебниками русского языка, возник целый ряд других вопросов: насколько издаваемые учебники отвечают современным требованиям; каковы основные критерии качественного учебника; какие меры необходимо предпринять по улучшению качества учебников? При исследовании и оценивании учебников русского языка мы учитывали требования, предъявляемые к написанию учебников.

Во-первых, следует обратить внимание на *содержание учебника*, его соответствие государственному образовательному стандарту, учебной программе и соответствие государственной программе по предмету. Мы должны обратить внимание на отражение в учебнике образовательных, воспитательных и развивающих задач обучения, на совпадение или несовпадение изучаемых тем в учебнике с календарным планированием. Все разделы учебника, предусмотренные учебной программой, должны найти в нем отражение, равно как необходимый словарный, фразеологический и культурологический материал. Грамматические и коммуникативные (лексические) темы также должны предоставляться авторами в соответствии с указанной программой. В достаточной степени в учебнике должны быть представлены афоризмы, высказывания известных писателей, деятелей науки, формирующие мотивацию. В ходе исследования мы оценивали учебник русского (неродного) языка по следующим направлениям:

1. Направленность содержания учебника на формирование коммуникативных умений и языковых компетенций. Основная цель содержания учебника – развитие коммуникативных навыков и языковых компетенций учащихся, то есть формирование речевых умений – умений говорить, слушать, читать и писать на этом языке. В учебнике задания должны быть направлены на обучение учащихся умственной работе. Ученики должны научиться читать, понимать и извлекать необходимую информацию из текстов различных жанров, обсуждать проблематику различных текстов, определять главную мысль текста, участвовать в диалогах, соблюдая речевой этикет, а также составлять личные и деловые сообщения.

2. Следующий критерий – это преемственность и соответствие возрастным особенностям учащихся, доступность и ясность изложения материала. Содержание учебника должно опираться на материал, ранее изученный учащимися, т.е. должна быть преемственность с предыдущими классами, т.к. в предыдущих классах ученики получали упрощенные знания, а в последующих эти знания углубляются и обобщаются. В учебнике должен наблюдаться постепенный переход от простого к более сложному материалу. Здесь также учитывается доступность языка изложения материала, учёт родного язык учащихся.

3. Актуальность содержания, его преемственность. Тексты и текстовый материал упражнений и заданий должны быть посвящены тем проблемам и вопросам, которые не могут не волновать и не быть интересными учащимися. Очень хорошо должна прослеживаться связь излагаемого в учебнике материала с жизнью ребёнка, тематика текстов должна быть разнообразной, она должна затрагивать самые разные области и сферы человеческой жизни и носить воспитательный характер. Необходимо учитывать актуальность содержания учебника, определить, отражены ли в нем межпредметные связи, каким образом реализуется интегрированный принцип обучения.

4. Отсутствие языковых ошибок, корректность с точки зрения представления базовой науки (лингвистики). При рецензировании учебника мы должны обратить внимание на языковые ошибки (грамматические, пунктуационные), которые могут быть допущены и авторами, и по техническим причинам, а также на неточности в толкованиях, переводах слов и выражений.

5. Структура учебника. Учебник должен иметь четкую структуру: в каждом параграфе сначала предлагается грамматическая тема, после этого идут вопросы грамматического порядка, затем текст с послетекстовыми заданиями и словарная работа. Необходимо, чтобы у учеников развивалась и письменная речь, и устная речь. Достаточный иллюстративный материал способствует этому. Каждый текст должен быть снабжён словарём, объясняющим значение незнакомых слов.

6. Разнообразие видов заданий, упражнений и текстов. Задания и упражнения, приведённые в учебнике, должны иметь творческий характер, быть интересными, простыми и понятными, занимательными, связанными с жизнью самих учащихся. Они должны развивать самостоятельное мышление, умение анализировать, аргументировать, давать сравнительную оценку, способствовать формированию умений в области говорения, аудирования, чтения и письма. Следует обратить внимание на задания, предполагающие работу с дополнительными источниками информации (хрестоматиями, справочниками, интернетом), направленную на совершенствование у учащихся умений использовать в устном речевом общении основные грамматические явления изучаемого языка, вести диалоги различных видов и писать личные письма.

При рецензировании надо учесть характер представленных в учебнике текстов, их разнообразие по тематике, по типу (повествование, описание, рассуждение), степень адаптации, а также доступность текстов.

7. Информационно-справочная характеристика и наличие различных форм представления информации (рисунки, диаграммы, схемы, графики). Объём и качество информационно-справочного материала должны соответствовать задачам учебника, его общему содержанию и структуре. Следует учесть таблицы и их отношение к разделам учебника, наличие справочного аппарата, его состав (материалы для чтения и словари).

Схемы, таблицы и рисунки должны помогать при изучении тем. Необходимы также схемы, диаграммы для реализации интерактивных методов обучения.

8. Качество издания. Следует обращать внимание на уровень полиграфии, удобный формат, количество и качество иллюстраций, оригинальность верстки. Дизайн учебника, его формат; количество и качество иллюстраций не должны вызывать возражений: книга должна быть презентабельна, удобна, легка, бумага хорошего качества, а цветовое решение учебника соответствовать требованиям.

9. Основные функции школьного учебника. Основными функциями учебника являются: *функция передачи знаний, функция развития способностей и компетенций, функция закрепления знаний* [5].

При оценивании учебника в конце рецензии следует изложить свои предложения, направленные на улучшение качества учебника.

В последние годы актуальной становится проблема создания учебников русского языка как иностранного. Обучение любому иностранному языку должно обеспечиваться учебниками и учебными пособиями как основными средствами этого процесса, без которых нельзя достичь поставленной цели и реализации задач в условиях наличия или отсутствия языковой среды. Важность учебников русского языка как иностранного была отмечена в трудах многих методистов (А.Р. Арутюнов, И.Л. Бим, М.Н. Вятютнев, Л.Г. Саяхова, К.З. Закирьянов, Р.Г. Давлетбаева, и др.). По мнению А.Р. Арутюнова, учебник оказывается в точке пересечения профессиональных интересов всех прямых и опосредованных участников образовательного процесса, которые видели и видят в нем наиболее простой и эффективный путь к повышению качества учебного процесса [1, с.

13]. Р. Г. Давлетбаева полагает, что степень глубины и прочности знаний обучающихся, уровень формирования их лингвокультурологической компетенции в процессе обучения русскому языку как иностранному во многом зависит от качества учебников, составленных с учетом практического материала с культурно маркированными языковыми единицами [4]. В.В. Воробьев также считает целесообразным введение лингвокультурологических материалов в учебники русского языка как иностранного, создание соответствующих учебных пособий и лингвокультурологических словарей с учетом диалога языков и культур русского народа и родного [2, с. 9]. Диалог культур – один из основных принципов организации содержательной основы учебников русского языка, созданных для обучения ему как иностранному языку. Для того чтобы состоялся диалог культур, необходимо сформировать культурное поле или культурное пространство учебников [9, с. 218]. В качестве примера приведём рецензию на учебник «Русский язык» для 9-го класса общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения [3].

Содержание учебника в полной мере соответствует государственному образовательному стандарту и учебной программе по русскому языку. Все разделы учебника (их шесть), предусмотренные учебной программой, нашли в нем отражение, равно как и необходимый словарный, фразеологический и культурологический материал. Грамматические и коммуникативные темы также представлены авторами в соответствии с указанной программой. В достаточной степени представлены афоризмы, высказывания известных писателей, деятелей науки о языке, о Родине (слова Н.В. Гоголя, В.Г. Белинского, И.С. Тургенева, К.Г. Паустовского и др.). Литературоведческая тематика чередуется с системным изучением научно-популярных текстов или текстов, имеющих морально-нравственное и познавательное значение. Культурологический материал воплощён в виде текстов об этике, культуре видных русских учёных Н.И. Формановской, А.А. Леонтьева, Д. Лихачёва и др., а также учёных-историков, культурологов Таджикистана – М. Бабаханова, Ф. Репы (например, с. 185, текст о Бактрии и Согдиане) [3].

В учебнике отражена идея комплексной реализации образовательных, воспитательных и развивающих задач обучения русскому языку, темы по учебнику совпадают с темами календарного планирования для учеников 9-го класса. Специфической особенностью данного учебника является то, что практическое овладение русским языком осуществляется на материале русской литературы первой половины XIX века: творчества А.С. Пушкина, Н.В. Гоголя, М.Ю. Лермонтова, т.е. это учебник интегрированного типа.

В учебнике достаточно заданий, направленных на обучение учащихся умственной работе: читать, понимать и извлекать необходимую информацию из текстов различных жанров, обсуждать тематику и проблематику различных текстов, много упражнений, в которых надо определить главную мысль текста, например, упражнения 25, 53, 72, 108 и др.

Содержание учебника опирается на материал, ранее изученный учащимися. К примеру, упражнение 100 на странице 76-77. Из каких произведений Гоголя взяты эти предложения? Какие из них вы читали? Выполнение этого упражнения опирается на знания по русскому языку за 7-8 классы, т.к. в задании говорится о текстах по литературе, изученных в указанных классах.

В содержании учебника отражается преемственность с предыдущими классами: изученные в предыдущих классах грамматические знания в 9 классе углубляются и обобщаются. Например, в 5 классе ученики получают первоначальные знания о подлежащем и сказуемом, а в 9 классе эти знания обобщаются и расширяются.

Тексты и текстовый материал упражнений и заданий посвящены тем проблемам и вопросам, которые не могут не волновать и не быть интересными для девятиклассника. Тематика текстов разнообразна и затрагивает самые разные области и сферы человеческой жизни. Это и тема любви к родному языку, к родной земле, к своему народу, а также об

этических нормах поведения (в школе, на улице, в театре и т.д.), о вежливости, о ценности научных знаний, об уважении к старшим, любви к выбранной профессии и т.д. Очень хорошо прослеживается связь излагаемого в учебнике материала с жизнью ребёнка. Например, в таких текстах, как «Как вести себя в театре» (с. 48), «Как вести себя на улице» (с. 45), «Учитесь читать» (с. 68) и др. Такие тексты помогают учащимся применять полученные знания на практике.

Отличительной чертой этого учебника является то, что в нём, кроме получения знаний из области языка и литературы, ученик нравственно воспитывается, так как в нём много текстов воспитательного характера. Например, любовь к Родине, любовь к своим истокам, о хороших манерах, о вежливости, как вести себя на улице, как вести себя в кино, в театре, на концерте, которые помогут школьнику воспитать в себе хорошие качества. Это такие тексты, как: «О вежливости» (упр. 46, с. 38-39), «Мужской разговор» (упр. 72, с. 58), «Как вести себя на улице» (упр. 63, с. 48), «Таджикистан - мой край родной» (с. 175), «Земля» (с. 180), «Организация школьников Республики Таджикистан» (с. 183), «Любите читать» (с. 190) и др. Тексты «Великий гуманист» (с. 161-162) о жизни и творчестве классика таджикско-персидской литературы Саади Ширази и «Поэт, учёный, музыковед и философ Абдурахман Джами» (с. 165-169) помогут воспитать в учащихся гордость за свой народ, учат патриотизму, укрепляют национальное самосознание. Также в учебнике даны тексты по экологическому воспитанию – текст «Надо ли знать природу?» (с. 113, упр. 132). Многочисленные высказывания и афоризмы, безусловно, направлены на воспитание морально-нравственных и духовных качеств у учащихся.

В учебнике имеется достаточно заданий, направленных на формирование у учащихся умений использовать в устном речевом общении основные грамматические явления изучаемого языка, вести диалоги различных видов и писать личные письма (упр. 9, 25, 40, 43, 48, 55, 65, 168).

В учебнике также представлены задания и упражнения творческого характера, направленные на развитие самостоятельного мышления, умения анализировать, аргументировать, давать сравнительную оценку (задания к упр. 19, 28 и др.). Эти задания способствуют формированию умений и навыков в области говорения, аудирования, чтения и письма. Но таких заданий и упражнений, к сожалению, меньше, чем стандартных упражнений на осмысление содержания текста.

В конце учебника имеется справочный аппарат, который состоит из словаря литературоведческих терминов, справочника по грамматике и «Слова к учителю», а также приводятся контрольные вопросы и задания, образцы тестов за 9 класс по пройденному материалу. Это очень удачно, но хотелось бы, чтобы учебник был дополнен материалами для чтения и словарями.

В учебнике достаточно сбалансированы различные формы представления информации, т.е. сначала, как правило, в схематической форме подаётся грамматическая тема (по синтаксису простого и сложного предложения). Приводятся в виде таблиц или упражнений с учебно-научным текстом, представляющим собой сжатую грамматическую информацию по изучаемой теме. Далее - вопросы, которые нацелены на усвоение изложенного грамматического материала. После этого предлагаются отрывки из произведений русской литературы, с последующей словарной работой, а также разнообразными вопросами и заданиями на проработку и усвоение учащимися содержания этих произведений и способствующими развитию у учеников творческого и аналитического мышления.

Содержание учебника способствует формированию коммуникативных умений и речевых компетенций, в нём приведено много различных упражнений для формирования у учащихся коммуникативных умений и языковых компетенций. Основной целью учебника является формирование коммуникативной компетенции на русском языке – неродном для учащихся – в форме коммуникативных упражнений. В учебнике приводятся

вопросно-ответные, ситуативные, репродуктивные, дискуссионные, композиционные, инициативные и игровые упражнения.

Схемы, таблицы и рисунки представляются вполне удачными, уместными. Дизайн учебника, его формат, количество и качество иллюстраций не вызывают никаких возражений: книга удобна и легка. Бумага хорошего качества, рисунки за некоторым исключением (с. 31 – иллюстрация к роману в стихах А.С. Пушкина «Евгений Онегин»), удачны.

Анализ учебников русского языка для учащихся средних общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения как основного средства обеспечения процесса формирования предметных, личностных и метапредметных компетенций, в том числе лингвокультурологической компетенции, показал, что данные учебники в целом соответствуют требованиям программы подготовки учащихся средних общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения, способствуют формированию языковой, лингвистической и коммуникативной компетенции. Однако не во всех учебниках достаточно теоретической и практической базы для формирования лингвокультурологической компетенции как важной составляющей коммуникативной компетенции.

Литература

1. Арутюнов, А.Р. Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев. – М.: Русский язык. Курсы, 1990. - 160 с.
2. Воробьев В.В. Теоретические и прикладные аспекты лингвокультурологии: дисс. д-ра филол. наук. – М., 1996. - 395 с.
3. Гусейнова Т.В. и др. Русский язык: Учебник для 9 класса общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения/Т.В. Гусейнова, Д.Х. Шабурова. - 3-е изд., испр. и доп. - Душанбе: Маориф, 2017. – 208 с.
4. Давлетбаева Р.Г. Коммуникативно-культурологический подход к формированию билингвальной языковой личности младшего школьника. – Уфа: Изд-во БГПУ, 2013. - 248 с.
5. Инструкция (руководство) по проведению экспертизы (анализу и оцениванию) учебников и учебно-методических пособий и других учебных материалов для общеобразовательных учреждений от 28.08.2021 г., №12/1. [рукопись].
6. Постановление Правительства РТ «Об утверждении Государственной программы совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2004-2014 годы» от 02.12.2003 г., №508. [Электронный ресурс]. URL: <https://base.spininform.ru> (Дата обращения 18.03.2017 г.).
7. Постановление Правительства РТ «О государственной программе совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2015-2020 годы» от 03.07.2014 г., № 427.
8. Постановление Правительства РТ «О государственной программе совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года» от 30.08.2019 г., № 438.
9. Саяхова Л.Г. Методика преподавания русского языка. Лингвокультурология. Лексикография: сборник избранных статей. — Уфа: РИО. БашГУ, 2006. - 336 с.

ТАШАККУЛИ ХУВВИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ПЕДАГОГИИ МУРАББИЯӢОИ МУАССИСАӢОИ ТАЪЛИМИИ ТОМАКТАБӢ

Мирхонова Ноди́ра Музаффаровна

ходими пешбари илмий Пажуҳишгоҳи рушди маориф
ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Истиқлолияти бадастоварда чараёни тарбияи шаҳрвандӣ ва ташаккулёбии шуури ватандӯстиро мураккаб гардонид. Гарчанде барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза тарбияи ватандӯстӣ- ин пеш аз ҳама таъсири ҳамаҷониба ба насли наврас тавассути дастовардҳои мамлакат дар соҳаҳои гуногун мебошад. Омода намудани шаҳрвандон ба ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар соҳаи иҷтимоӣ- иқтисодӣ ва маданӣ худ талғате барои ватандӯстӣ мебошад. Ин роҳест, ки насли наврасро барои фаъолна аз худ намудани мероси ғании маънавии халқ, анъана, одат, маърифат ҳидоят намуда, ба ташаккули хуввияти миллӣ, ватандӯстӣ ва ҳештаншиносӣ ҳидоят менамояд. Қайд кардан ба маврид аст, ки худогоҳиву худшиносии миллии ҳар як фард, моро водор месозад, ки ба қадри модар, ватан, муқаддасоти миллӣ, Истиқлолият, рамзҳои давлатӣ, арзишҳои волоӣ фарҳангиву ахлоқӣ, забони модарӣ, таъриху маданияти кӯҳани халқи тоҷик, хизматҳои бузурги нотакрори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бирасем ва дар зерини сиёсати ватандӯстонаи онҳо қадамҳои устувор гузошта, ба наслҳои оянда мероси бою ғани боқӣ гузорем, то ин ки гузаштагонӣ худ ва таъриху фарҳанги арзишмандамон ифтихор намоянд.

Масъалаи тарбияи ватандӯстӣ дар шароити муосир аҳамияти бузург дошта дар шароити, ҳаҷони тағйирёбанда ва муносибати бархе танғазарони нотавонбин хушёрӣ хоссаро талаб менамояд. Ин омили хатарнокест, ки дар ҳолати аз манфиатҳои миллӣ боло гузоштани манфиатҳои минтақа ва маҳаллҳо ягонагии миллатро аз дохил метарконад ва сабабгори бадбахтию ва ноқомии миллат мегардад.

Ин ҳама моро водор месозад, ки бисёр паҳлуҳои арзишҳои тарбияи миллӣ-мавриди нигоҳи тоза қарор бидиҳем ва ҳаҷони ҷойдоштаро ислоҳ намоем. Корҳои тарбиявиро дар муассисаҳои томактабӣ тарзе ба роҳ монем, ки ташаккули маданият дар асоси муносибати одилонаи байни миллатҳо ва эҳсоси ватандӯстӣ асос ёбад. Қасе аз намояндагонӣ миллатҳои дигари соқини ин сарзамин ҳешро бегона напиндоранд ва дар рӯҳияи ватандӯстию ифтихори шаҳрвандӣ ба воя расанд.

Вазиғаи асосии тарбияи ватандӯстӣ аз ташаккул додани сифатҳои шахсӣ, шаҳрвандӣ, озодии ботинӣ ва эҳтироми ҳоқимияти давлатӣ, муҳаббат ба ватан ва саъю талош баҳри сулҳ, худшиносӣ, боинтизомӣ, ҳисёти баланди ватандӯстӣ иборат мебошад. Тавассути васоити механизмиҳои гуногуни иҷтимоӣ, фард арзишҳои зарурии маънавии миллиро аз худ менамояд. Дар ӯ аз хурдсолӣ малақаҳои амалии истеҳсоли ташаккул меёбад.

Ин вазиғаҳо бештар ба зиммаи муррабиёни муассисаҳои томактабӣ масъулияти бузургеро бор менамояд, ва онҳо аз пешоҳангони маънавии ҷамъият ба шумор мераванд. Зеро ба зиммаи онҳо масъулияти бузург-тарбияи насли наврас дар рӯҳияи арзишҳои ватандӯстӣ ва умумибашарӣ гузошта шудааст.

Тамоми фаъолияти таълимӣ- тарбиявӣ мурраби оид ба ташаккули тарбияи ватандӯстии кӯдақони синни томактабӣ бояд дар асоси базаи устувори илмӣ- эҷодӣ ба роҳ монда шавад. Дар он талаботи инсондӯстӣ, ягонагии арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ, истифодаи васеи анъанаҳои миллӣ- маданӣ ҳамеша бояд ҷой дошта бошанд.

Корҳои таълимӣ- тарбиявӣ муррабияҳои муассисаҳои томактабӣ дар худ бо роҳи тарбия самтноқии таълимро фаро гирифта, ташкили самараноқи вақти холиро барои шуғл варзидан ба варзиш, эҷодиёти бадеӣ ва техникаи корҳои илмӣ

равона намоянд. Дар ин кор бояд талабот ба ташкили он қатъӣ ва таълим аз тарбия ҷудонашаванда бошад.

Бояд қайд кард, ки фаъолияти педагогӣ аз худ системаи динамикии ташаккули шахсиятро ифода менамояд, ки аз ду элементи робитадор иборат мебошад: таълим ва тарбия. Моҳияти таълим ин пайдарҳамии амал мебошад, ки ба татбиқи мушахаси мазмуни таҳсилот равона гардида, дар натиҷаи фаъолияти муррабӣ ва кӯдакон амалӣ мегардад. Дар чараёни таълим муррабӣ дар кӯдакон на танҳо донишҳои умумифаннӣ, технологӣ, умумифарҳангӣ, балки маҳорат ва малака ҳосил менамояд. Муррабӣ инчунин асоси ташаккули ақлонии шахсияти кӯдакон буда, вазифаи муҳимро иҷро менамояд, ки яке аз принципҳои асоситарини дидактика дар муассисаҳои томактабӣ мебошад. Дар педагогика мафҳуми «таълими тарбиякунанда» ниҳоят машҳур гардидааст, ки дар чараёни он арзишҳои миллӣ ва маънавию умумибашарӣ ташаккул меёбанд. Сифатҳои шахсии шахрвандӣ ва ахлоқӣ, аломатҳои муҳиме мебошанд, ки ба монанди ватандӯстӣ, эҳсоси миллӣ, ягонагии миллӣ ва дӯстии халқҳо зоҳир мегардад.

Давлат ва ҷамъият дар тамоми даври замон дарк менамояд, ки така ба захираи ақлонӣ, ки қисми асосии онҳоро муррабиёни оянда, профессорон, мутахассисон, зиёиёни соҳаи маориф ташкил медиҳанд, ниҳоят муҳим мебошад. Дар ҳама вақту замон сохтори маорифе, ки ин вазифаи таърихии худро бо сарбаландӣ иҷро намудааст ба мувафакқият ноил гардидааст. Барои ояндаи Ватан ва миллат маориф насли арзандаеро тарбия намуда ба воя мерасонад, ки дорои дониши амиқ, ҷаҳонбинии васеъ, ҳисси ватандӯстӣ ва созандаи ояндаи ҷомеаи пешрафта бошад.

Ҳисси муҳаббат ба Ватан дар ҳаёти ҳар як инсон, ҳар як миллат мавқеи хос дорад. Ин ҳиссиёт ва муҳаббат ба миллат, анъана, Ватан ҳамеша дар даврони кӯдакӣ дар оила ташаккул меёбад ва устувор мегардад. Ватандӯстӣ дар шакли дилбастагӣ ва муҳаббат ба падар, модар, ба оила, ба шаҳраки худ, табиати маҳал, обу хоки сарзамин зоҳир мегардад.

Дар машғулиятҳои хештаншиносӣ, муррабиён аз маводе истифода мебаранд, ки моҳият ва талаботи ватандӯстиро, ҳамчун қисми асосии тарбияи шахрвандӣ ифода карда бошанд. Ҷавҳари асосии ин чараёни тарбия, ҷудо карда тавонистани вафодорӣ ва муҳаббат ба Ватан, фарҳанги миллӣ, забон, халқу диёр мебошад, ки ба тамоми миллату халқиятҳои дунё мансуб мебошад. Онҳо бо решаҳои худ ба қабри таърих мераванд.

Дар «Шоҳнома»-и абадзиндаю безаволи Фирдавсӣ ба масъалаҳои ватандӯстӣ ва ҷангу сулҳ бештар тавачҷуҳ зоҳир карда шудааст. Фирдавсӣ дар ин шоҳасар масъалаҳои мураккаби замони хеш: ба монанди ягонагии миллӣ, муҳаббат ба Ватан, дӯстӣ, инсондӯстӣ, мардонагӣ ва далериро ба миён мегузорад. Худи Фирдавсӣ тарафдори адолат ва муҳолифи тамоми шаклҳои зӯрварӣ буд.

Академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон М. Лутфуллозода дастури таълимие дар асоси нақшаи таълимии «Ифтихори Ватандорӣ» тартиб додааст, ки арзишҳои миллиро дар асоси ба эътибор гирифтани арзишҳои умумиинсонӣ муаррифӣ намудааст. Ин дастур на танҳо ахборро дар бораи ҷумҳурӣ фаро мегирад, балки вазифаҳои тарбияи ватандӯстиро муайян месозад. Ин вазифаҳо дар чараёни омӯзиши фанни мазкур аз ҳама бештар амалӣ мегарданд. Тарбияи ватандӯстӣ дар чараёни таълиму тарбия дар заминаи аз худ намудани унсурҳои миллии тарбия бояд амалӣ гардад. Дар ин ҷода бештар маҳсули эҷоди шоирон ва нависандагони тоҷику форс ҳамчун далели ташаккули хуввияти миллӣ ва тарбияи ватандӯстии шахсияти муррабиёни муассисаҳои томактабӣ шуда хизмат мекунад. Масъалаҳои дар машғулиятҳо баённамуда оид ба тарбияи ватандӯстӣ, алоқаи канданашавандаи ватандӯстиро бо башардӯстӣ, тарбияи умумибашарӣ, маърифатдӯстӣ, эҳтироми дигар халқу миллатҳо, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагӣ доранд, қавӣ мегардонад. Дар онҳо баён шудааст, ки ватандӯстӣ- ин дӯст доштани Ватани соҳибистиклол ва муҳаббат ба маҳалли хеш, минтақа, вилоят ва ноҳия анҷом намеёбад. Ватандӯстӣ омодагӣ, муҳаббат ба Тоҷикистони ягона ва тақсимопазир,

садоқат ба он, ба халқ ва кӯшишро баҳри пуркуват гардонидани тавоноии кишвар моро талаб менамояд. Ҳисси ифтихори миллӣ он вақт боло мегирад, ки кӯдакон дар ин ё он соҳаи илм ва техника ба дастовардҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ошно карда шаванд.

Дар ин қор ба сифати маводи мустаҳкамкунанда дар муассисаҳои томақтабӣ бояд тамошои видеофилмҳо ташкил дода шавад. Истифода аз воситаҳои намоишӣ ҳалли вазифаҳои тарбияи зебоипарастиро тақвият мебахшад. Киноҳои ба мусавараҳои санъати миллӣ ва ҷаҳонӣ бахшидашуда ба муррабиён имконият медиҳанд, ки зебӣ, асарҳои бадеӣ, маданияти мусиқӣ, санъати ҳайкалтарошӣ ва меъмориро нозуктару хубтар дарк намоянд.

Муайян сохтани мақсад, вазифа ва мазмуни машғулият имконият медиҳад, ки аҳамияти онро дар омӯхтани арзишҳои миллӣ қайд намоем. Чунин машғулиятҳо бегумон ба расму суннатҳои мардумӣ дар давоми асрҳо мутобиқат менамоянд.

Дар рафти гузаронидани қорҳои таҳқиқотӣ маълум гашт, ки чунин шакли қорҳои тарбиявӣ арзишноканд ва онҳо бо иштироки якҷояи муррабиён ва тарбиятгирандагони муассисаҳои томақтабӣ гузаронида мешаванд.

Яке аз чунин шаклҳои қор ташкили лексия, маъруза, суҳбат, ҳикоя, маҳфилҳои адабию, тематикӣ оид ба тарбияи ватандӯстӣ, манфиатҳои миллии давлат, муҳофизат дар мавзӯҳои ватандӯстӣ, нишастҳои саволу ҷавоб, намоиши ҳунари мардумӣ мебошад. Дар тарбияи ҳисси ватандӯстӣ ташкили вохӯри ва суҳбат бо қаҳрамонону собиқадорони ҷангу меҳнат, кишварниҳоят муҳим аст. Инчунин бояд мавқеи осорхонаи миллӣ, саёҳат ба ҷойҳои таърихро дар тарбияи ватандӯстӣ махсус қайд кард. Дар муассисаҳои томақтабӣ дар як гурӯҳи васеъ имконияти баргузор гардонидани вохӯри бо сарҳадбонон, ташкили бозиҳои ҳарбӣ-варзишӣ мумкин аст. Ин бозиҳо имконият медиҳанд, ки кӯдакон дар рӯҳияи хушёрӣ ва омодагӣ ба ҳимояи Ватан тарбия ёбанд.

Тарбияи ватандӯстӣ дар ягонагӣ бо дигар унсурҳои тарбияи миллӣ амалӣ карда мешавад. Ҷараёни тарбияи ватандӯстӣ шаклҳои гуногуни баҳамтаъсиррасонии муассисаи таълимии томақтабӣ, мактаб, фарҳанг, санъат, ҳамкорӣ бо волидон ва созмонҳои ҷамъиятиро дар худ фаро мегирад. Омӯзиш ва татбиқи таҷрибаи пешқадам оид ба тарбияи ватандӯстӣ дар муассисаи таълимии томақтабӣ озмоишӣ дар давоми 32-соли охир моро ба ҳулосае овард, ки ҳалли амалӣ ва назариявии ин масъала аз асосҳои концептуалии иҷтимоӣ-педагогӣ дар шароити нав вобаста мебошад. Ин андешаро чунин асоснок намудан мумкин аст, ки дар вазъияти имрӯза, пеш аз ҳама насли наврасро дар руҳияи сулҳдӯстӣ, таҳаммулпазирии миллӣ, дӯстӣ, ҳамдигарфаҳмӣ тарбия намудан мувофиқи мақсад аст. Пас аз он ҳамраҳии намоёндагони тамоми миллату халқиятҳои сокини Тоҷикистонро таъмин намоем.

Ташаккули ҳисси миллӣ-ватандӯстии кӯдакон аз ҳама пеш дар оила сурат мегирад, зеро кӯдакон дар оила мавқеи падару модар, хешу табор ва дӯстони оилашонро мебинанд ва пайравии тақлид менамоянд. Ниҳоят метавон гуфт, ки тарбияи ватандӯстӣ яке аз самтҳои муҳимтарини сиёсати давлат дар соҳаи маориф буда, имконият медиҳад, ки ҳар чӣ бештар диққатро ба вазифаҳои муҳимтарини он дар шароити мустақилият равона намоем.

Дар баробари омилҳои мусбат дар ҷараёни таҳқиқот аз ҷониби мо як қатор омилҳои манфӣ низ муайян карда шуданд, ки бартарарф кардани онҳо боиси самаранокии тарбияи ватандӯстӣ хоҳад гашт:

- нарасидани мутахассисони ботаҷриба;
- мавҷуд набудани нақшаҳои таълимӣ-тарбиявӣ, аёнияти намоишӣ-овезаҳо оид ба тарбияи ватандӯстӣ барои гурӯҳҳои калон ва омодагӣ ба мактаб.

- баҳои арзанда дода натавонида ба арзишҳои умумимиллии ватандӯстӣ аз ҷониби омӯзгорон.

- сатҳи пасти музди меҳнат имкон намедиҳад, ки омӯзгорон бештар ба ҷораниҳои ахлоқӣ-ватандӯстӣ ҷалб карда шаванд.

-васеъ фаро нагирифтани омӯзгорон ба курсҳои такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони муассисаҳои томактабӣ;

Аз рӯи натиҷаи озмоиш тавсия менамоем:

1.Ташкили маркази омӯзиш ва баҳодиҳии ҳолати тарбияи ватандӯстӣ ба насли наврас, бой гардонидани мазмун ва васеъ намудани шаклу усули кор.

2.Омӯзиш, чамъбаст ва паҳн намудани таҷрибаи пешқадами дохилӣ ва байналхалқӣ оид ба ташаккули на танҳо эҳсоси ватандустии кӯдакон, балки фарҳанги муоширати байни миллатҳо.

3.Баланд бардоштани маҷеи тарбияи ватандӯстӣ дар фаъолияти маълумотдиҳии омӯзгорон.

4.Мушаххас гардонидани барномаи бозомӯзи имураббӣ дар мувофиқа бо методологияи таҳсилот.

5.Коркард ва ба таълим расонидани маводи таълимӣ ва методӣ оид ба тарбияи ватандӯстӣ барои муассисаҳои томактабӣ.

6.Ба падару модарон тавсия намудани истифодаи технологияи педагогии тарбияи ватандӯстӣ мувофиқи мақсад аст.

7.Тақвияти ҳамкориҳои кӯдакостон бо оила, мактаб, созмонҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ, фарҳанг, санъат, варзиш ва амсоли инҳо.

Адабиёт

1.Арипов М. (Орифи) Из истории педагогической мысли таджикского народа.-Душанбе, 1962.-Ч.1,11.-162с.

2.Ашуров Г. Философские взгляды Носира Хусрава. Г.Ашуров.-Душанбе: АН Тадж ССР.,1965.-134с.

3. Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакон «Рангинкамон»

4. Маджидова Б.Педагогикаи томактабӣ . 2019.

6. Концепсияи миллии тарбия.

МАСЪАЛАҲОИ МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ ПСИХОЛОГИЯ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ ВА ОЛИИ САМТИ ОМОДАСОЗИИ Омӯзгорони Синфҳои Ибтидоӣ

Абдурашитов Наимжон Фозилович

номзади илмҳои психологӣ, мутахассиси шуъбаи методикаи таълим, психология ва омодаسازی кадрҳои илмии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Аннотатсия: Дар мақола мубрам будани мавзӯи интиҳобшуда, масъалаҳои муҳими методикаи таълими психология дар шароити муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии самти омодаسازی омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ оварда шудааст. Дар низоми маорифи кишвар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ – раванди муттасили таълиму тарбия, ки ба рушди маънавӣ, зеҳнӣ, фарҳангӣ, ҷисмонӣ, инчунин, салоҳияти ибтидоӣ ва муҳимтарини ҳаётии кӯдакони синни хурди мактабӣ равона карда шудааст. Ин зинаи таҳсилот ҳамчун асос барои ташаккули минбаъдаи шахсият ва шароити воридшавии иҷтимоии самаранок хизмат менамояд. Вақти он расидааст, ки оғоз аз стандарти давлатӣ (стандартҳои фанӣ), барномаҳои таълим, китобҳои дарсӣ (агар бошад) ва маводи ёрирасони таълимиро бознигарӣ кардан зарур аст. Зеро, ҳақиқати ҷомеа аз омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ салоҳиятҳои нави касбии ба талаботи замони ҷавобро тақозо менамояд.

Калидвожаҳо: масъала, методика, методикаи таълим, тарзу усули таълим, омӯзгор, омӯзгорӣ, психология, психологияи омӯзгорӣ, муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии касбӣ, таҳсилоти ибтидоӣ ва ғ.

Рушди ҳар як ҷомеа аз насли солим ва шахсиятҳои ҳамаҷониба ташаккулёфта вобастаанд. Тарбияи насли рӯҳан ва ҷисман солим вазифаи муқаддаси ҳар як шахси бомаърифати ҷомеа, пеш аз ҳама дар муҳити хонавода волидон маҳсуб меёбад ва дар муассисаҳои таълимӣ ин вазифаи масъулиятнок ба души омӯзгор аст.

Солҳои охир дар баробари тағйир ёфтани эhtiёҷоти таълимии насли наврас, дигаргун шудани талабот нисбат ба фаъолияти омӯзгорони зинаи таҳсилоти ибтидоӣ, ислоҳоти дарозмуддати соҳаи маориф дархости ҷомеа ба назди муҳаққиқон-мутахассисони соҳаи таҳсилот чунин масъалаҳои мубрамо ба миён гузошт:

- мониторинг ва таҳлили ҳамаҷонибаи вазъи сифати таҳсилот ва азхудкунии барномаҳои таълим;
- дақиқ муайян намудани мушкилоти монеаҳои раванди таҳсилот ва баррасии масъалаҳои методикаи таълим дар синфҳои ибтидоӣ;
- омӯзиши таҷрибаи пешқадами педагогӣ ва психологӣ ва таҷдиди назар намудани стандартҳои таълими фанҳо дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ;
- таҷдиди назар намудани стандартҳои давлатии таҳсилоти ибтидоӣ, коркарди барномаҳои таълим, китобҳои дарсӣ ва баъзе маводи ёрирасони таълимӣ дар асоси муносибати босалоҳият.

Муҳим будани мавзӯи таҳқиқот дар он аст, ҳалли баъзе масъалаҳои таъмини сифати таҳсилот ва самаранокии азхудкунии барномаҳои таълим, инчунин, пурзӯр намудани методикаи таълим дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ диққати махсусро талаб менамояд. Дар Банди 108-уми Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [1] ишора шудааст, ки «Таҳсилоти ибтидоӣ ва умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло ҳам норасоии ҳаёти омӯзгорони касбиро ҳис мекунад». Натиҷаҳои арзёбии малакаҳои хониш дар синфҳои ибтидоӣ (соли 2019 бо дастгирии Агентии ШМА оид ба рушди байналмилалӣ (USAID) гузаронида шуда буд) нишон дод, ки «суръати хониши нисфи хонандагони синфҳои 2 ва 80%-и хонандагони синфи 4 хеле суст буда, қисми зиёди хонандагон қобилияти дарки стандартии маъноӣ матни хондашударо надоранд» (Банди 114-и Стратегия. Ҳамзамон, бо таҳсилоти ибтидоии босифат таъмин намудани ҳамаи кӯдакони синни хурди мактабӣ (синфҳои 1-4-и МТМУ) яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад.

Зинаи таҳсилоти ибтидоӣ – раванди муттасили таълиму тарбия, ки ба инкишофи маънавӣ, зеҳнӣ, фарҳангӣ, ҷисмонӣ, инчунин, салоҳияти ибтидоӣ ва муҳимтарини ҳаётии кӯдакони синни хурди мактабӣ равона карда шудааст. Ин зинаи таҳсилот ҳамчун асос барои ташаккули минбаъдаи шахсият ва шароити воридшавии иҷтимоии самаранок хизмат менамояд.

Дар ҷараёни таълиму тарбия ба омӯзгори синфҳои ибтидоӣ лозим аст, ки натиҷаҳо на бо як-ду хонанда, балки бо аҳли синф муносибат намояд ва аз ин ҷиҳат ӯ бояд хуб донанд, ки ҳар як хонанда аз хонандаи дигар бо кадом хусусиятҳои синну солии психологӣ фарқ мекунад ва қобилияти маърифатӣ шавқу ҳавас, майлу хоҳиши ӯ чӣ гуна аст, ба хонанда чӣ гуна хислат, мизоч, қобилият, истеъдод ва ҳиссиёту ирода ва шавқу ҳаваси маърифатӣ хос аст, асоси вачҳҳои хубхонии талаба дар чӣ ифода меёбад, кадом омилҳо ба хонишу давомоти хонанда таъсир мерасонад ва кадом роҳу усулҳо ҳаваси маърифатӣ ва қобилияти донишандӯзии хонандагонро баланд бардоштан мумкин аст.

Барои бо муваффақият ташкил кардани раванди таълим дар синфҳои ибтидоӣ, хусусиятҳои анатомияи психологӣ хонандагони хурди мактабиро доништан зарур аст. Психология яке аз илмҳои оғу, ки донишмандон он ба омӯзгори синфҳои ибтидоӣ барои дарёфт намудани муомилаи муносибу шоиста нисбат ба ҳар як бача ва мувофиқи хусусиятҳои индивидуалии кӯдак истифода бурдани усулҳои таълиму тарбия ёрӣ мерасонад. Маҳз бо ҳамин сабаб дар системаи таълими касбии донишҷӯён дар донишгоҳу донишқада маълумоти психологӣ мавқеи хоссаро ишғол мекунад [3].

Донишҳои психологӣ ба омӯзгор имконият медиҳанд, ки моҳияти психологӣ-иҷтимоии фаъолияти педагогӣ ва қонунҳои тараққиёти руҳан солими насли наврасро бозҳам чуқуртар дарк кунанд. Ин бошад мутахассиси таҳсилоти ибтидоии ояндаро вазифадор мекунад, ки ҳанӯз ҳангоми дар мактаби олаи таҳсил карданиаш донишҳои

мукаммали психологӣ гирад, бо назардошти хусусиятҳои синну соли ва фардию психологӣ фаъолияти психикии хонандагон, тарзи бо онҳо коруфаъолият намуданро омӯзад, рафти тараққиёти шахсияти онҳоро мушоҳидаи илмӣ намуда, хулосаҳои дурусти психологӣ-педагогӣ бароварда тавонад. Ин ҳама шароитҳои муҳимтарини тақмили сифати тайёрии психологию педагогии омӯзгорони ояндаи зинаи таҳсилоти ибтидоиро инъикос менамояд.

Таҳлили вазъи методикаи таълими психология дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва мактабҳои олии самти омодагии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ баъзе масъалаҳоро ошкор кард, ки ба назари мо муҳимтаринаш инҳо мебошанд:

- асосҳои методологии ташкили таълими фанни “Психология”;
- омӯзонидани принципҳои асосии ташкили машғулияти гуногуни таълимӣ бо назардошти талаботи таҳсилоти фарогир;
- ташаккули маҳорати таҳлили назариявии омӯзгорони оянда;
- ташаккули маҳорати эҷодкорона таҳия намудани силлабус (барномаи васеи корӣ) лексия-конспект ва дигар маводи таълимии ёррасон;
- ташаккул додани тасаввуроти муносибати босалоҳият ба таълим ва маҳорати ташкили шаклҳои гуногуни машғулият: лексионӣ, амалӣ, семинарӣ, лабораторӣ ва ғайра;
- самаранок ташкил кардани шаклҳои гуногуни таҷрибаомӯзии донишҷӯён.

Доир ба масъалаи аҳамияти омӯзиши методикаи таълими психология гуфтан мумкин аст, ки омӯзгори фанни психология дар муассисаҳои миёнаи махсус ва олии касбӣ дорои маводи зарурии таълим мебошад. Ҳамзамон, талаботи иттилоотии шунавандагонро доир ба фанни мазкур қонеъ карда метавонад, аммо мавҷудияти ҳамаи он мавод самаранокӣ машғулиятҳоро пурра таъмин карда наметавонад. Дар баробари ин ба омӯзгор доштани чунин фактҳои экспериментҳои психологӣ зарур аст, ки дуруст будани консепсияҳои гуногунро тасдиқ менамояд ва барои амиқ фаҳмидани қонуниятҳои психикии инсон, ба азҳудкунии фактҳои психологӣ дар бораи фаъолияти инсон равона шудааст, ба донишҷӯён ёрӣ мерасонад.

Омӯзгори психология пеш аз ҳама ба он кӯшиш карданаш лозим аст, ки донишҳои психологии аз тарафи шунавандагон азбаршуда набояд дар шакли абстрактӣ формалӣ (ба хоҳири қайдҳо) ва шахшуда бимонад, балки ба тасаввуроти бозғитимод ва дар оянда ҳамчун дастури амалӣ дар фаъолияти педагогӣ хизмат кунад. Яке аз шароитҳои ба ин мақсад расидан донишҳои психологиро ба воситаи таҷрибаи индивидуалии худ дар амалияи васеи ҳаёти тасаввур карда тавоништан ва бо мисолҳои ҳаёти ба шунавандагон фаҳмонидан аст.

Самимияти касбӣ ва эҷодкорӣ омӯзгор хеле муҳим аст. Хусусан дар самти мақсаднок ташкил кардани корҳои мустақилонаи донишҷӯён малака ва маҳорати педагогии омӯзгор нақши қалон дорад.

Аз омӯзиши курси психология донишҷӯён дар бораи гуногунрангии хусусиятҳои характер инсонӣ, қонуниятҳои умумии ташаккулёбии характер, дар хусуси он, ки ба омӯзгор донишҷӯён хусусиятҳои ҳар як хонанда, шавқу ҳаваси онҳо, тамоюл, қобилият, ки дар раванди таъсиррасонии мақсабноқ чи қадар муҳим аст, донишҷӯён мегирад.

Ба донишҷӯён-омӯзгорони оянда зарур аст, ки донишҳои азбаркардашонро оянда дар амалия истифода бурда тавонанд. Зеро, донишҳои дар амалия санҷидашуда ва истифодашаванда ҳамчун иттилооти шахшуда наметавонад, балки тасаввуроти ҳаётию касбии психологиро васеъ намуда, эҷодкорӣ ва зиндадилро дар донишҷӯён ташаккул медиҳад.

Чун дар дигар фаъолиятҳои касбӣ ба омӯзгори оянда зарур аст, ки дониши зарурии психологӣ ва маҳорату малака доир ба меҳнати педагогӣ дошта бошад. Омӯзгори психология ба донишҷӯён чунин ҷанбаҳои психологии муносибатро меомӯзонад:

- талаботи психологии фаъолияти педагогӣ;

- чӣ тавр худро идора кардан лозим;
- чӣ тавр бо ҳамкасбон, падару модарон ва хонандагон муомила кардан мувофиқи мақсад аст;
- чӣ тавр дар шароити таълим аз болои хонандагон мушоҳида кардан лозим ва таҳлилу хулосабарории мушоҳидаи худ;
- дар ҷараёни дарс ва мушоҳида чӣ тавр ба саволҳои хонандагон ҷавоб гардонидан дозим ва ғайраҳо.

Дар раванди мушоҳида дар хонандаҳои синфҳои ибтидоӣ саволҳо пайдо шуданаш мумкин, ки ба онҳо танҳо така ба донишҳои психологӣ ҷавоб дода метавонад. Ин талабот донишҷӯёнро водор менамояд, ки мустақилона адабиёти тавсиявиро аз психология хонад, таҷрибаи муҳаққиқон-устодонро доир ба мушоҳидаи психологӣ омӯзанд.

Барои он, ки омӯзгори психология ба донишҷӯён чӣ тавр мушоҳида кардану таҳлили маълумоти бадастомадаро аз ҷараёни мушоҳида ёд диҳад, пеш аз ҳама худӣ мушоҳида карда тавонад. Натиҷаи мушоҳидаро талилу хулосабарорӣ карда тавонад. Омӯзгори психология барои амалигардонии вазифаҳои дар назди онҳо гузошташуда хуб донишҳои методикаи таълим зарур аст.

Тавсифи методикаи таълими фанни психология

Омӯзиши таҷрибаи мавҷуда доир ба методикаи таълими психология дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии самти омодагии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ нишон дод, ки таълими фанни «Психологияи умумӣ» аз ҷониби донишҷӯён омӯхтани масъалаҳои зеринро пешбинӣ мекунад: муқаддимаи психология (психология ҳамчун илм, объект, предмет, мақсад, вазифаҳо ва методҳои тадқиқоти он); шахс ва фаъолият; протсессҳои маърифатии шахс; соҳаи эмотсионалиро иродавии шахс; хусусиятҳои психологи шахс. Мундариҷаи пурраи омӯзиши фан дар дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҳаҷми фанни таълимӣ мувофиқи силлабус 3 кредит, яъне 48 соати машғулияти фаъол мебошад: лексия – 18 соат, амалӣ – 16 соат, кори мустақилонаи донишҷӯён бо роҳбарии омӯзгор (КМРО) – 14 соат.

Мақсади фанни таълимии мазкур – омӯхтани масъалаҳо (қонуниятҳо)-и асосии психология ва тараққиёти протсессҳои психикии мактаббачаи хурдсол мебошад.

Вазифаҳои фанни таълимӣ:

1) ба донишҷӯён-омӯзгорони ояндаи синфҳои ибтидоӣ аз нуктаи назари илмӣ фаҳмонидани моҳияти ҳамаи ҳодисаҳо, протсессҳои психикӣ ва вобаста ба ташаккули шахсияти бачагон шароити мусоид фароҳам овардан;

2) шинос намудани донишҷӯён бо мафҳумҳо ва истилоҳҳои психологӣ, таърихи мухтасари пайдоиши психология ва соҳаҳои он, инчунин зарурияти омӯзиши донишҳои психологӣ дар фаъолияти педагогӣ.

Ҷадвали 1. Мундариҷаи машғулиятҳо аз фанни “Психологияи умумӣ” барои ихтисоси 1-010202 “Таҳсилоти ибтидоӣ”-и муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии самти омӯзгорӣ (ҳамагӣ 48 мавзӯ).

Т/р	Номи фасл ва мавзӯҳо	Салоҳиятҳои имконпазир
Фасли 1. Муқаддимаи психология		
1.1.	Психология ҳамчун илм: объект, предмет, мақсад ва вазифаҳои психология	-Маҳорати таҳлил карда тавонистани маводи назариявӣ; -Қор карда тавонистан бо луғатҳои соҳаи психология;
1.2.	Асосҳои табиӣ ва амалии психология	-Хулоса бароварда тавонистан; -Дарк намудани асосҳои физиологии системаи асаб;
1.3.	Заминаҳои табиӣ ва шароитҳои ҷамъиятии	-Донишҳои фаъолияти рефлектории майна; -Донишҳои давраҳои тараққиёти шуур;

	пайдоиши шуур. Алоқамандии шуур ва забон	-Тасаввур карда тавонистани шароитҳои тараққиёти шуур;
1.4.	Методҳои тақиқотии психология	-Таҳлили қонуниятҳои бо ҳам алоқамандии шуур ва забон;
1.5.	Таснифот (гурӯҳбандӣ) ва шарҳи методҳо дар психология	-Донишҷӯи методҳои психология ва аҳамияти онҳо дар фаъолияти омӯзгорӣ;
1.6.	Тарзҳо ва мавридҳои истифода бурдани методҳои тақиқотӣ дар психология: методҳои ёрирасон ва махсуси соҳавӣ	-Тасаввур карда тавонистани истифодабарии методҳои психология дар фаъолияти омӯзгорӣ; -Донишҷӯи мафҳумҳои метод, методология; -Истифода бурда тавонистани методҳои тақиқотии илми психология.

Фасли 2. Шахс ва фаъолият

2.1.	Шахс ва роҳҳои ташаккулёбии шахсият	-Донишҷӯи концепсияҳои психологӣ доир ба мафҳуми шахс ва шахсият;
2.2.	Тавсифи психологии шахс: «шахс», «фард» ва «фардият»	-Азҳуд кардани донишҳои назариявӣ дар бораи шахс ва шахсият;
2.3.	Таносуби омилҳои биологӣ ва иҷтимоӣ дар рушди психикии шахс	-Донишҷӯи мафҳуми фаъолият;
2.4.	Психологияи фаъолият	-Фаҳмидани ташаккули сифатҳои шахс дар фаъолиятҳои мактаббачагони хурдсол;
2.5.	Фаъолияти бозӣ ва нақши он дар тараққиёти протсессҳои психикии мактаббачагони хурдсол	-Донишҷӯи омилҳои ташаккулёбии шахсияти мактаббачагони хурдсол дар раванди фаъолият;
2.6.	Талабот ба меҳнат ҳамчун сарчашмаи тараққиёти протсессҳои психикии мактаббачагони хурдсол	-Тасаввур карда тавонистани тараққиёти протсессҳои психикии инсон дар раванди фаъолият;
2.7.	Маҳорат, малака ва одатҳо	-Донишҷӯи мафҳумҳои маҳорат, малака ва одат;
2.8.	Механизми ҳосилшавии ва ташаккули малакаҳо дар мактаббачагони хурдсол	-Дарки ҳосилшавии механизми маҳорат, малака ва одатҳо;
2.9.	Одат ва тавсифи психологии он Дикқат ва нақши он дар самаранокии фаъолияти шахс	-Донишҷӯи нақши маҳорат ва малакаҳо дар фаъолияти инсон;
2.10.	Дикқат ва шахс: паришонии дикқат дар мисоли мактаббачагони хурдсол	-Донишҷӯи мафҳум, асоси физиологӣ, намудҳо ва хусусиятҳои асосии дикқат;
2.11.	Тараққиёт ва тарбияи дикқати мактаббачаҳои хурдсол	-Тасаввур карда тавонистани алоқамандии дикқат бо дигар протсессҳои маърифатии шахс тибқи таҷрибаи И.М. Сеченов; -Донишҷӯи чигунагии тараққиёт ва тарбияи дикқати мактаббачаҳои хурдсол.

Фасли 3. Протсессҳои маърифатии шахс

3.1.	Эҳсос ва намудҳои он	-Донишҷӯи мафҳумҳои эҳсос ва асоси физиологии ҳосилшавии он;
3.2.	Эҳсос ҳамчун сарчашмаи аввалини донишҳо: намудҳои эҳсос	-Тасаввур карда тавонистани асоси физиологии ҳосилшавии эҳсос ва намудҳои он;
3.3.	Идрок ҳамчун протсеси мураккаби маърифатӣ	-Донишҷӯи мафҳум ва асоси физиологии ҳосилшавии идрок;
3.4.	Хусусиятҳои тараққиёти идроки мактаббачаҳои хурдсол ҳамчун протсеси мураккаби маърифатӣ	-Донишҷӯи асоси физиологӣ ва заминаҳои ҳосилшавии идрок;
3.5.	Хотир ҳамчун протсеси маърифатии шахс	-Донишҷӯи мафҳум ва механизми ҳосилшавии хотир;
3.6.	Бахотиргирӣ, дар хотир нигоҳдорӣ, минбаъд аз нав бахотироварӣ ва фаромушкунӣ ҳамчун протсессҳои	-Донишҷӯи протсессҳои ҳосилшавии хотир ва механизми физиологии он; -Донишҷӯи мавқеи хотир дар ҳаёт ва

	маърифатии шахс	фаъолияти шахс;
3.7.	Хотир ва фаъолияти шахс	-Донистани моҳияти тафаккур дар ҳаёти инсон;
3.8.	Тафаккур ҳамчун протесси олитарини маърифатии шахс	-Фаҳмидани алоқаи тафаккур бо дигар протессҳои маърифатӣ;
3.9.	Мафҳуми «фаҳмидан» ва ҳалли масъалаҳои фикрӣ, донистани хусусиятҳои индивидуалии фаъолияти фикрӣ	-Донистани нақши тафаккур дар раванди фаъолияти инсон;
3.10.	Тараққиёти тафаккури мактаббачаи хурдсол ва роҳҳои ташаккули тафаккури интиқодӣ нисбат ба фаъолияти худ ва дигарон	-Донистани тараққиёти тафаккури мактаббачаи хурдсол ва роҳҳои ташаккули тафаккури интиқодӣ нисбат ба фаъолияти худ ва дигарон;
3.11.	Нутқ ҳамчун протесси маърифатии шахс	-Донистани мафҳуми нутқ ва намудҳои он;
3.12.	Нутқ ва ташаккулёбии шахсияти инсон	-Фаҳмидани алоқамандии нутқ бо дигар протессҳои маърифатӣ;
	Шароитҳои психологӣ ва педагогии тараққиёти нутқ дар мактаббачагони хурдсол	-Донистани моҳияти нутқ ҳамчун воситаи муоширати одамон;
3.13.	Ҳаёл ва тасаввурот	-Донистани давраҳои асосии тараққиёти нутқи бача;
3.14.	Орзу ҳамчун намуди махсуси	-Донистани мафҳумҳои ҳаёл, тасаввурот ва фантазия (таҳаюлот);
3.15.	Нақши ҳаёл дар фаъолияти ва рушди эҷодии хонандагони синфҳои ибтидоӣ	-Дарки моҳияти ҳаёл дар ҳаёти одам;
Фаҳмидани алоқаи ҳаёл бо олами воқеӣ;		
-Донистани нақши ҳаёл дар фаъолияти ва рушди эҷодии хонандагони синфҳои ибтидоӣ.		
Фасли 4. Соҳаи эмотсионалию иродавии шахс		
4.1.	Ҳиссиёт ҳамчун соҳаи эмотсионалиии шахс	-Донистани ҳиссиёти манфӣ ва мусбӣ ва мавқеи онҳо дар ҳаёти фаъолияти инсон;
4.2.	Бардавомӣ, қувва ва намудҳои ҳиссиёт	-Донистани қонуниятҳои тараққиёти ҳиссиёти мактаббачаи хурдсол;
4.3.	Тараққиёти ҳиссиёти мактаббачаи хурдсол	-Донистани мафҳуми ирода, асоси физиологгии амали иродавии шахс ва соҳти психологгии амалҳои иродавӣ;
4.4.	Соҳаи иродавии шахс	-Донистан ва тасаввур карда тавонистани сифатҳои иродавии шахс;
4.5.	Сифатҳои иродавии шахс ва роҳҳои ташаккули онҳо	-Донистан ва тасаввур карда тавонистани роҳи усулҳои ташаккули сифатҳои иродавии мактаббачагони хурдсол.
4.6.	Роҳҳои ташаккули сифатҳои иродавии мактаббачагони хурдсол	
Фасли 5. Хусусиятҳои психологгии шахс		
5.1.	Мизоч ҳамчун хусусияти психологгии шахс	-Донистани мафҳум ва асоси физиологгии мизоч;
5.2.	Тавсифи психологгии мизоч Мизоч ва шахс	-Донистани методҳои таҳқиқоти мизоч ва ба гурӯҳҳо чудо карда тавонистани онҳо;
5.3.	Характер ҳамчун хусусияти психологгии шахс	-Донистани нақш ва аҳамияти мизоч дар фаъолияти меҳнатӣ ва таълимии одам;
5.4.	Аҳамияти сифатҳои шахс ва хислатҳои характер дар раванди иҷтимоишавии инсон	-Донистани мафҳум ва мундариҷаи характер;
5.5.	Ташаккул додани характери мактаббачаҳои хурдсол ва роҳҳои тарбияи он	-Тасаввур карда тавонистани заминаҳои табиӣ ва иҷтимоии характер;
		-Донистани сифатҳои муҳимтарини шахс ва хислатҳои характер;
		-Шарҳ дода тавонистани хислатҳои характер дар робита бо хусусиятҳои иҷтимоишавии шахс;
		-Донистани хусусиятҳои ташаккули характери мактаббачаҳои хурдсол ва роҳҳои тарбияи он;
		-Донистани мафҳум ва мундариҷаи қобилият;
		-Чудо карда тавонистани намудҳои қобилият;

5.6.	Қобилият хусусияти шахс	ҳамчун психологии	-Донистани алоқамандии баниҳамдигарии ташаккули шахс ва қобилият, дарки зинаҳои ташаккули қобилият ва истеъдоди шахс.
5.7.	Қобилият ва шахс		

Омӯзонидани психология ба донишҷӯён-омӯзгорони ояндаи синфҳои ибтидоӣ на фақат барои фаҳмиши хусусияти психологии мактаббачаи хурдсол, балки барои омӯхтани роҳҳои ташаккулёбии шахсияти онҳо ҳам ёрӣ хоҳад расонд.

Дар ибтидои ҳар як мавзӯи машғулияти назариявӣ фишурдаи матни назариявӣ ва масъалаҳои асосии машғулият оварда шудааст, ки ба шунавандагони курс имкон медиҳад дар оғози дарс тасаввуроти ибтидоӣ пайдо намоянд. Баёни муҳтасари мақсад, натиҷаҳои пешбинишудаи машғулият, усулҳои машғулият, мавод ва шароити зарурии самаранокии машғулият ба омӯзгор ва шунавандагон имкон медиҳад, ки муттасилии азхудкунии барномаи таълимро таъмин намояд. Адабиёти тавсиявӣ низ вобаста ба ҳар як мавзӯи машғулият пешниҳод шудааст (бо ададҳои шартӣ), ки барои мутақиллона ҷустуҷӯи донишҳои нав ва бомуваффақият иҷро намудани қорҳои амалию мутақиллона ба донишҷӯён ёрӣ мерасонад.

Яке аз зинаҳои муҳими ташкили машғулият – омодагии омӯзгор ва шунавандагон мебошад, ки доир ба ин масъала низ тавсияҳои муфид оварда шудааст.

Мтн машғулияти назариявӣ ва муттасил ба шунавандагон расонидани он низ яке аз масъалаҳои асосии қисми омӯзишӣ ба ҳисоб меравад. Ин қисми машғулият аз омӯзгори фанни “Психологияи умумӣ” дараҷаи баланди касбият ва самимиятро нисбати касби худ талаб менамояд. Метавонад бо истифода аз донишҳои ҷуқури психологӣ, таҷрибаи бойи педагогӣ ва маҳорату малакаҳои васеи ташкилотчигӣ машғулияти шавқовару самаранокро ташкил намояд.

Дар охири маводи таълимӣ луғати тавсифии истилоҳоти психологӣ оварда шудааст, ки дар ҳолати фаъолони истифода шуданаш метавонад барои аз худ кардани мафҳумҳои психология ёрӣ расонад.

Ҷиҳати самаранокгардонии машғулиятҳо истифода бурдани чунин методҳо ба манфиати қор аст: *эксперименти намоишдиҳанда; мушоҳидаи психологию педагогӣ; истифодаи расм, ҷадвал, схема ва дигар намуди маводи тасвирӣ; истифодаи видеороликҳо/кинофилмҳо* ва ғайра.

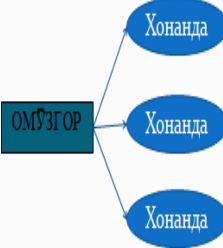
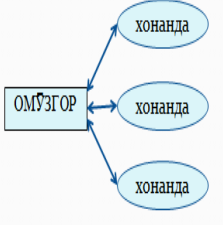
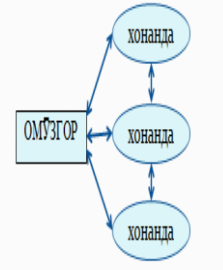
Миёни ҳамаи принципҳои дидактикӣ принципи аёнӣ аҳамияти қалон дорад. Намудҳои гуногуни аёнӣ истифода бурда, омӯзгори психология ба донишҷӯён мушаххас намудани дониши назариявиро меомӯзонад, аз таҷрибаи омӯзгорӣ мисолҳои мувофиқ меоварад. Аёнӣ ба донишҷӯён ёрӣ мерасонад, ки мафҳумҳои психологии омӯхташавандаро зинда тасаввур қунад, бо мундариҷаи мушаххаси психология, дар мисоли фактҳои қонуниятҳои умумии психологии дар фаъолияти одамон зоҳиршаванда шинос шаванд.

Солҳои охир шаклҳои интерактивии таълим, ки ба ташаккули салоҳиятмандии омӯзгорону донишҷӯён нигаронида шудаанд, дар байни таҳнологияҳои гуногуни таълимӣ бартарӣ дорад. Омода кардани мутахассисони ба талаботи замони ҷавобгӯ ва қорҳои дараҷаи баланди рушди касбияту шахсият аз устодони мактабҳои олий талаб меқунад, ки тарзу усулҳои навро дар қараёни машғулиятҳо истифода баранд. Қоло мутахассисони соҳаи омӯзгорӣ усулҳои пассив (ғайрифавол), фавол ва интерактивии таълимро қайд менамоянд[9, С. 6-12] (ниг. ба ҷадвали 2).

Дар қанбаи функционалии фаъолияти таълимӣ таҳнологияи инноватсионӣ бояд аз қониби ҳар як донишҷӯ ноил шудан ба натиҷаҳои мушаххаси таълимиро таъмин намояд. Дар робита ба ин масъала якҷанд саволҳо ба миён меояд. Масалан: “Дарсро чи тавр бояд шавқовар самаранок ташкил қард?”; “Чи тавр муайян қардан мумкин аст, ки дарс ба манфиати ҳамаи иштирокиён буд?”; “Чи тавр боварӣ ҳосил қардан мумкин аст, ки донишҷӯӣ ва омӯзгор аз даст ва муоширати байниҳамдигарӣ

каноатманд шуд?"; “Чи тавр бояд донишчӯёро ҳамчун мутахассиси оянда ба воқеияти муосири таҳсилот мутобиқ созем, ки ба ҳалли вазифаҳои нави касбӣ-омӯзгорӣ омода бошад?”.

Ҷадвали 2. Усулҳои таълими психология

<p>Нақшаи 1. Усули пассиви таълим</p>		<p>УП – шакли амали мутақобилаи омӯзгор-устод ва донишчӯён мебошад, дар он омӯзгор нақши асосиро иҷро намуда, раҳбари бевоситаи машғулият ба ҳисоб меравад. Донишчӯён дар ин раванд бо риояи дастурҳои омӯзгор ҳамчун шунавандагони ғайрифавол амал мекунанд. Камбудии усул бештар дар пассив будани донишчӯён аст. Ин усул аз як тараф дорони камбудӣ бошад, аз тарафи дигар бартарихоро низ соҳиб аст.</p> <p>Модели пассив интиколи донишро аз омӯзгор ба хонандагон тавассути лексияҳо ва омӯзиши маводи китоби дарсӣ пешбинӣ мекунад. Хонанди лексия намуди маъмултарини фаъолияти пассиви омӯзгорӣ ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд ин тарзи таълим яке аз маъмултарин буд, ҳоло ҳам ҳаст, вале имрӯзҳо усули фаъоли таълим ва таълими интерактивӣ тадриҷан аҳамияти бештарро пайдо карда истодааст.</p>
<p>Нақшаи 2. Усули фаъоли таълим</p>		<p>УФ – шакли амали мутақобилаи донишчӯён ва омӯзгор-устод мебошад, ки дар он омӯзгор ва донишчӯӣ дар рафти дарс бо ҳамдигар ҳамкорӣ мекунанд ва донишчӯён дар ин ҷо шунавандагони ғайрифавол не, балки иштирокчиёни фаъоли дарс мебошанд. Агар дар дарси ғайрифавол омӯзгор бештар (то 85%) фаъоли нишон диҳад, пас, дар ин ҷо омӯзгор ва донишчӯён баробарфаъол ё ҳатто фаъоли онҳо бештар ба назар хоҳад расид.</p> <p>Усулҳои интерактивиро метавон ҳамчун муосиртарин усули фаъоли таълим арзёбӣ кард.</p>
<p>Нақшаи 3. Усули интерактивии таълим</p>		<p>УФТ ба фаъолияти маърифатӣ ва эҷодкории хонандагон мусоидат мекунанд. Донишчӯӣ дар ин ҳолат иштирокчиёни фаъоли таълим аст, вале ӯ асосан танҳо бо омӯзгор муошират дошта, кор мебарад. Ба усулҳои фаъоли таълим рушди мустақилият ва худомӯзӣ мувофиқ аст, аммо онҳо амалан тарзи корро дар гурӯҳ намеомӯзанд, робитаи байниҳамии донишчӯён суст мебошад. УИ – ба ҳамкории васеътари донишчӯён на танҳо бо омӯзгорон, балки бо ҳамдигар ва бартари фаъолияти донишчӯён дар раванди машғулият нигаронида шудааст. Фарқи муҳими байни машғулият интерактивӣ ва супоришҳои муқаррарӣ дар он аст, ки бо иҷрои онҳо донишчӯён на танҳо маводи омӯхташударо мустақам мекунанд, балки чизҳои навро меомӯзанд.</p>

Ба яке аз ҷаволҳои овардашуда чунин ҷавоб додан мумкин аст: истифодаи фаъолони ва эҷодкоронаи навгонҳо дар таҳсилот яке аз маҳакҳои ташкили дарси замонавӣ аст, ки рушди шахсиятро таъмин менамояд. Эҷодкорона истифода бурдани усулҳои инноватсионӣ, аз як тараф, тарзи кори омӯзгорро ба тарафи мусбӣ тағйир медиҳад ва ҳамкории мутақобиларо миёни иштирокчиёни машғулият ба вуҷуд меорад, аз тарафи дигар, тафаккули омӯзгорро рушд медиҳад, ҷаҳонибинияшро васеъ мегардонад, самимиятро нисбат ба касбу кораш зиёдтар менамояд.

Усулҳои инноватсионии таълим тарзҳои қорбарии омӯзгорие мебошад, ки роҳҳои нави ҳамкории “омӯзгор ва шогирд”, навоари муайяно дар фаъолияти амалӣ, дар раванди азхудкунии маводи таълимӣ фаро мегиранд. Усулҳои таълим механишми амалисозии гоҷае мебошанд, ки ба омӯзгор амалӣ намудани ҳадафу вазифаҳо, дарки мундариҷа ва принципҳои таълим имконияти васеъ медиҳанд [4], [9].

Баланд бардоштани сифат ва самараи таълим бевосита ба моҳирона интиҳоб қардан ва истифода бурдани он тарзу усулҳои таълим вобаста анд, ки ба мавзӯ ва вазъият мувофиқанд, инчунин, ба фаъол қардидани муносибатҳо дар раванди таълим мусоидат менамояд. Интиҳоби усулҳои таълим, пеш аз ҳама, бо мазмуни маводи таълимӣ ва ҳадафҳои он, ки дар рафти омӯзиши мавзӯ ва зермавзӯҳои алоҳида татбиқ мегардад, муайян қарда мешавад.

Хусусиятҳои омӯзиши инноватсионӣ инҳоянд: 1) эҷодкорона кор кардан, ки аз тараққиёти муқаррарӣ пеш мегузарад; 2) хушбин будан ба ояндаи зиндагӣ (нияти нек доштан); 3) фаъолии доимӣ, серҳаракатӣ, зиндадилӣ ва дар ҳолати омодабошии ба самти рушд тағйирёбӣ; 4) тавачҷух ба шахсияти худ ва ғамхории доимии рушди он; 5) мавҷудияти коллективизм, навъи муносибатҳои фаъоли шарикӣ, ки рушди муносибатҳои байнишахиро таъмин менамояд; 6) мавҷудияти ҳатмии унсурҳои эҷодкорӣ, донишдӯстӣ ва ғайраҳо.

Дар назарияи таълими ба шахс нигаронидашуда (хонандамехвар) чунин андеша ҷай дорад, ки имрӯз пеш аз ҳама бояд дар хонанда/донишҷӯ мароми дохилӣ ташаккул дода шавад. Яъне, хонанда/донишҷӯ объекти шахшудаи раванди таълим набуда, балки субъекти баробархуқуқ, иштирокчии фаъоли раванди таҳсилот бошад. Бе фаъолияти фаъолонаи донишҷӯ, бе ташаббус ва эҷодкорӣ ӯ раванди таълимро самаранок кардан ғайри имкон аст [3].

Ҳамин тариқ, барои маромнокгардонии донишҷӯён омӯзгор бояд равандҳои психологӣ ташаккули шахсият, сохтори худшиносӣ ва худтарбиякунии шахсиятро донанд, малақаҳои худдарккуниро азхуд намояд, фаъолияти худро барои такмил донишҳои худ эҷодкорона ба роҳ монад.

Яке аз омилҳои муҳими самаранокии раванди машғулият омодагии хуби омӯзгорон ва донишҷӯён мебошад. Барои таъмин намудани самаранокии омӯзиши ҳар як мавзӯи машғулият ба истифодабарандагони маводи мазкур, хусусан донишҷӯён як чанд твсияҳо пешниҳод мешавад.

Тавсияҳо ба донишҷӯён-омӯзгорони ояндаи сифҳои ибтидоӣ чихати омодагӣ ба машғулият:

1) бо шарҳи мухтасар ва масъалаҳои асосии мавзӯи машғулият бодикқат шинос шудан;

2) дар бораи мавзӯи омӯхташаванда, то оғози машғулият тасаввуроти ибтидоӣ пайдо кардан;

3) дараҷаи имконпазирии ба даст овардани мақсади машғулиятро дар доираи имкониятҳои худ доир ба мавзӯ тасаввур кардан;

4) дар бораи тарзу усулҳои машғулият пешакӣ тасаввурот пайдо намудан, чӯзъиёти ҳаракатҳои имконпазирӣ худро дар машғулият ба нақша гирифтани (фикр кардан, ки дар раванди дарс чӣ гуна мавқеъро ишғол менамояд ва кадом амалҳоро иҷро мекунад);

5) бо матни машғулият пешакӣ шинос шуда, маводи заруриро (матни машғулият, адабиёти зарурӣ, луғати калимаҳои асоӣ ва саволҳо ба омӯзгор) барои машғулият омода кардан.

Ба манфиати кор хоҳад буд, ки агар иштирокчиёни машғулият (омӯзгор ва донишҷӯён) пешакӣ бо якҷанд адабиёти имконпазир, доир ба мавзӯ шинос мешудаанд.

Рӯйхати адабиёт

[1] Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636 тасдиқ шудааст).

[2] Гуревич, П. С. Психология : учебник для академического бакалавриата / П. С. Гуревич. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2019. – 465 с. (URL: <https://biblio-online.ru/bcode/431923>).

[3] Дотсенко Е.Л., Атохонов Р., Андреева О.С. Психология. Муқаддимаи ихтисоси психолог: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни ихтисоси психология. Нашри 2., ислоҳ ва илова кардашуда. – Душанбе: «Ирфон», 2019. – 254 с.

[4] Иванников, В.А. Общая психология: учебник для академического бакалавриата / В. А. Иванников. – Москва: Издательство Юрайт, 2019. – 480 с. (URL: <https://biblio-online.ru/bcode/432814>).

[5] Луғати мухтасари истилоҳоти психология ва тавсифи базе мафҳумҳо: дастури таълимӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи

касбӣ, магистратура ва ҳаводорони илми психологи тавсия шудааст / Тартибдиханда Р. Атохонов. – Душанбе: ДДОТ, 2017. – 160 с.

[7] Психология. Дастури таълимӣ барои хонандагони омӯзишгоҳҳои педагогӣ. Дар зери таҳрири проф. В.А. Крутетский. Тарҷума аз нашри дуҷуми русӣ. Тарҷумаи Р. Атохонов. Душанбе, «Маориф», 1977. – 511 с.

[8] Психология. Словарь / Под общ.ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярашевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

[9] Расулов С.Х., Раҷабов Н.М. Дарси шавқовар бо истифода аз усулҳои инноватсионӣ. Воситаи таълимӣ-методӣ. – Душанбе: «ЭРграф», 2022. – 184 с.

[10] Ҳақимова М.Б. Саволу ҷавоб аз психология. Хучанд, 2016. – 180 с.

РОҲҲОИ МУОСИРИ ТАШАККУЛИ ФАЪОЛИЯТИ ЭҶОДИИ ОМӢЗГОРИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР ҶАРАӢНИ ТАЪЛИМ

Юсуфҷонова Д.Х. - мудири кафедраи назария ва
методикаи таълими забони модарӣ дотсент, н.и. п.,
ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров

***Аннотатсия.** Мақолаи илмии мазкур ба яке аз муаммоҳои ташаккули фаъолияти эҷодии омӯзгорони оянда ва роҳҳои баланд бардоштани самаранокии таълим баҳшида шудааст. Муаллиф кӯшиш намудааст, ки мушкилоти ташаккули тафаккури эҷодӣ дар шахсияти муосир, қобилияти эҷодкории омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ, зарурати ташаккул ва инкишоф додани тафаккур ва эҷодкорӣ дар фаъолияти бошад.*

***Калидвожаҳо** педагогиро тадқиқ намуда, роҳҳои муосири онро нишон дода: худоғохӣ, худбағохидӣ, фаъолияти касбӣ, навоар, рушди фаъолияти эҷодӣ, эҷодкорӣ, қобилиятҳои эҷодӣ.*

Дар шароити навсозии фазои таълиму тарбия масъалаи омода намудани омӯзгорони баланддигтисоси эҷодкорӣ синфҳои ибтидоӣ, ки ба рушди ҳамаҷонибаи кӯдак ҳамчун шахсияти ҳаматарафа рушдёрфта, қобилиятнок ва соҳибистеъдоду эҷодкор ва бомаданият дар замони муосир ташаккулёрфта омода намудан, аҳамияти калон дорад. Самаранокии ҳалли ин масъалаҳо бештар аз маҳорати касбии омӯзгор дар ташкили ҷараёни таълим дар мактаби ибтидоӣ вобаста буда, шавқу рағ бати кӯдакро ба омӯзиш, кашфи чизи нав пурзӯр намуда, мавқеъ ва эътимоднокии онро таъмин менамояд ва дар баробари ин ба ташаккул ва тарбияи шахси бомаърифат, тафаккури воқеъбинона ва эҷодкорона дошта ва худбағохидӣ дар фаъолиятҳои худ дошта мусоидат мекунад. [6]

Назария ва тадқиқотҳои педагогон ба таври боварибахш исбот мекунад, ки танҳо шахси соҳибистеъдоду навоар метавонад, як шахси эҷодкорро тарбия намояд. Аз ин бармеояд, ки муаллими синфҳои ибтидоӣ барои рушди қобилияти эҷодии кӯдакони синни хурди мактабӣ дар раванди таълим аз дастовардҳои муосири илм, муҳимият ва аҳамияти тайёрии касбӣ доштан дар таълиму тарбия, роҳҳои ҳавасмандгардонӣ ва ба фаъолиятҳои хеш арзёбӣ намуданро омӯзад ва дар амал татбиқ намуда тавонад.

Тамоюли ислоҳоти муосири маориф ба ташаккули мутахассиси касбӣ нисбат ба тайёр кардани омӯзгори синфҳои ибтидоӣ, махсусан дар самти эҷодиёти касбию педагогӣ талаботи зиёд мегузорад. Ба рушди эҷодии омӯзгори оянда, кушодагии ӯ ба навоарӣ, таҷрибаомӯзӣ, ҳунари педагогӣ, қобилияти худшиносӣ, худоғохӣ ва худбағохидӣ дар фаъолияти касбӣ афзалият дода мешавад [4].

Эҷодкорӣ дар фаъолияти педагогӣ тақозо мекунад, ки дар омӯзгорони ояндаи синфҳои ибтидоӣ доираи васеи дониш, малака ва маҳорати касбию эҷодӣ, касбию методӣ ташаккул дода шавад. Аммо чи тавре ки амалияи мактаб нишон медиҳад, омодагии муаллими синфҳои ибтидоӣ ба омодагии ҳаматарафа барои банақшагирии маводи таълимӣ, усулҳои таълиму тарбия, ба ҳам пайвастан ва татбиқ намудани донишҳои омӯхта, рушди фаъолияти тарбиявӣ беруназсинфӣ,

қобилияти ҳамкорӣ , якҷоя эҷод кардан бо субъектҳои гуногуни раванди таълим на ҳамеша кифоя аст, ки ин ба инкишофи эҷодии мактаббачагон таъсири манфӣ расонда метавонад. Аз ин рӯ, зиддиятҳои ошкоршуда байни:

- тағйироти мазмуни фаъолияти педагогии муаллими синфҳои ибтидоӣ вобаста ба ислоҳоти системаи маорифи муосир, мазмуну шаклҳои таълими ӯ дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии ;

- сатҳи мавҷуда ва зарурии омодагии омӯзгорони синфҳои ибтидоии оянда ба фаъолияти касбӣ ва эҷодӣ оид ба ташаккули шахсияти эҷодкор яке аз самти таҳқиқоти илмии интиҳобкарда ба ҳисоб меравад [2].

Таҳлили таҳқиқоти марбут ба муаммоҳои рушди эҷодкорӣ , шахсияти эҷодкор, қобилиятҳои эҷодӣ ва фаъолияти эҷодии он имкон медиҳад, ки таваҷҷуҳи зиёди олимонро ба ҷанбаҳои гуногуни он баён кунем. Д.Богоявленская, Л.Виготский, В.Моляко, А.Менегетти, В.Николко, Я.Пономарев, В.Роменес ва дигарон ба масъалаи моҳият ва мазмуни рушди фаъолиятҳои эҷодӣ бахшида шудаанд. Ташаккули шахсияти эҷодкор дар асарҳои илмии Н.Гузеев, В.Загвязинский, И.Зязюн, Н.Кичук, М.Никандрова ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Аммо сарфи назар аз дастовардҳои назарраси олимон дар ин самт, мо чунин мешуморем, ки масъалаи омодагии омӯзгорони синфҳои ибтидоии оянда ба фаъолияти касбӣ ва эҷодӣ оид ба рушди нуруи эҷодии хонандагони хурдсол, қобилиятҳои эҷодии онҳо то ҳол қисман ҳалли ҳудро ёфтааст. Аксар вақт қолабҳои тафаккури педагогии муаллимони синфҳои ибтидоӣ вазифаҳои таълимӣ , тарбиявӣ ва инкишофи таълими муосири хонандагони синфҳои ибтидоиро таъмин намеkunанд. Одатан, саъю кӯшиши омӯзгорон ба ташаккули дониш, малака ва маҳорат, ҳалли масъалаҳои сирф таълимӣ нигаронида шуда, ба рушди тафаккури эҷодии хонандагони хурдсол, қобилияти фикрронии асил, заковат, тавлиди ғояҳои нав, эҷоди ақидаҳои нав, инкишоф додани тасаввурот, ҳаёлот, ҳиссиёт ва қобилияти пайдо кардани роҳҳои ҳалли мувофиқ аз якҷанд тарзҳои иҷроиши имконпазир ва ғайра нигаронида шудааст. Ҳамин тавр, таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки аксари таҳқиқоти илмӣ ба баланд бардоштани сифати тайёр кардани муаллимон барои иҷрои вазифаҳои касбӣ педагогӣ нигаронида шуда, аммо ба қисмати эҷодии ин таълим эътибори кофӣ дода намешавад [3].

Ҷамъбасти адабиёти илмии раваншиносӣ ва педагогӣ оид ба муаммои эҷодӣ имкон медиҳад, ки эҷодкорӣ ҳамчун раванди эҷоди як чизи нав қаблан вучуд надошта, фаҳмида мебошад. Дар аксари мавридҳо мафҳумҳои «эҷодӣ » ва «фаъолияти эҷодӣ » муайян карда мешаванд. Аммо эҷодиёти педагогӣ нисбат ба маънои умумии ин мафҳум хусусиятҳои ҳудро дорад. Ба ақидаи С.Гончаренко «эҷодиёти педагогӣ муносибати бемислу хеле самарабахши буда, ба вазифаҳои тарбиявӣ ғайр аз гардонидани назария ва амалияи таълиму тарбия мебошад, ки ба ҷиҳатҳои гуногуни фаъолияти муаллим — гузаронидани машғулиятҳои таълимӣ , қор дар ташкили фаъолиятҳои гурӯҳӣ , банақшагирии рушди шахсияти хонанда, таҳияи стратегияҳо ва тактикаи фаъолияти педагогӣ бо мақсади иҷрои вазифаҳои мувофиқи инкишофи ҳамҷонибаи шахсият дахл дорад, нигаронида шудааст... » [1].

Дар таҳқиқоти илмӣ эҷодиёти педагогӣ муҳимтарин меъёри инкишофи сифатии шахсияти омӯзгори мактаби муосир эътироф шудааст, ки он пеш аз ҳама, дар эҳтиёҷоти иҷтимоӣ ба эҷодкорӣ зоҳир мешавад. Эҷодиёти педагогӣ муайян мекунад:

➤ он фаъолиятҳое, ки ба ташаккули шахсияти хонанда ҳамчун субъекти эҷодиёти ҳаёт нигаронида шудаанд;

➤ муайян кардани сифати интегративии шахсияти омӯзгор, ки қисмҳои сохтори он иборатанд аз тамоюли касбӣ , худшиносии касбӣ , тафаккури касбӣ , фарҳанги ташхисӣ ;

➤ фаъолияти, ки ба омӯзиши таҷрибаи педагогӣ , маҳорати педагогии муаллимон, худшиносии , ҳудогоҳӣ ва такмили ҳуд равона шудааст.

Ҳамин тариқ, эҷодиёти педагогӣ ин фаъолияти эҷодии мутақобилаи субъектҳои асосии раванди таълимии муассисаи таълимӣ (муаллим ва хонанда) дар робита ва вобастагии байни онҳост, ки натиҷаи он боиси рушд ва худшиносии онҳо мегардад [2].

Фаъолияти касбӣ ва педагогии муаллими синфҳои ибтидоӣ гуногун аст. Донишҷӯ хангоми таҳсил дар донишкадаи олии педагогӣ бояд ҳамаи намудҳои онро аз худ кунад, аз ҷумла:

- фанҳои таълимӣ – донишҷӯи фанҳои дар синфҳои ибтидоӣ таълим додешаванда, аз худ намудани усулҳои таълими онҳо, дарк намудани мавқеи ҳар як фан дар робитаҳои байнифанӣ ;

- педагогӣ - тарҳрезии мундариҷаи фанҳо, гузаронидани дарсҳо; ба нақша гирифтани қорҳои беруназсинфӣ , қори инфиродӣ бо хонандагон ва ғ айра;

- навоварона - интиқол додани таҷрибаи инноватсионии дигар омӯзгорон; рушди инноватсия; гузаронидани озмоиши педагогӣ ;

- интиқол додани таҷрибаи инноватсионии худ;

- худидоракунии коллективӣ — дар коллектив нигоҳ доштани фазои мусоид; самаранокии фаъолиятҳои итиҳодияҳои методӣ таъмин намояд;

- худбаҳодихӣ – омода будан ба худшиносии касбӣ , умумии фарҳангӣ ва ғ .[3].

Ҳамаи ин намудҳои фаъолияти педагогӣ аз муаллими синфҳои ибтидоӣ маҳорати баланди педагогиро талаб мекунад. «Маълумоти педагогӣ , - қайд мекунад И.Зязюн, - маҷмуи хислатҳои шахсият аст, ки дар асоси рефлексивӣ худидоракунии сатҳи баланди фаъолияти касбиро таъмин менамояд» [2].

Дар баробари ин, хусусиятҳои муҳими шахсияти омӯзгор самти инсондӯстии фаъолияти ӯ, салоҳияти касбӣ (донишҳои касбӣ , маҳорати баланди касбӣ дар фаъолияти педагогӣ), қобилияти педагогӣ (қобилияти зуд такмили худидоракунии), инчунин техникаи педагогӣ , ки ба дониш ва қобилият асос ёфта, имкон медиҳад, сохтори фаъолияти педагогиро ба ҳам мувофиқ созанд.

Мутобиқи талаботи муосири тайёр кардани мутахассисони соҳаи педагогӣ омӯзгор-устод бояд шахси эҷодкор бошад, ки бо дараҷаи баланди инкишофи тамоюли ба фаъолияти педагогӣ , майли худшиносӣ дар ин касб, инкишофи сифатҳои касбӣ , маҳорати эҷодӣ , ки ба муваффақияти фаъолияти педагогӣ мусоидат мекунанд, равона бошад, маҳз маҳорати касбӣ дар ягонагии салоҳияти педагогӣ , истеъдоди эҷодии ҳуди муаллими синфҳои ибтидоӣ вобаста мебошад, ки бештар самараро роҳбарии ӯро дар ташаккули шахсияти эҷодии хонанда муайян мекунад. Эҷодкорӣ дар фаъолияти педагогӣ аз муаллим талаб мекунад, ки:

- қобилияти тағ йир додан, яққоя кардани мундариҷаи маводи таълимӣ дар самти ғ айристандартӣ ;

- омодагӣ ба таҳияи равишҳои аслии банақшагирии раванди таълим бо хонандагон дар ҷорабиниҳои таълимӣ ва беруназсинфӣ ;

- донишҷӯи метод, усул, шаклҳои ғ айристандартии ташкили фаъолияти эҷодии тарбиявӣ ва беруназсинфии хонандагон;

- омодагии таҷрибаи педагогӣ - ҷустуҷӯи роҳҳои такмили ҷараёни таълим бо мақсади ташаккули нерӯи эҷодии хонандагон ва ғ .[6].

Пас, барои он ки муаллими синфҳои ибтидоӣ эҷодкорона амал кунад, ӯ бояд дорои як қатор хосиятҳо, сифатҳои муҳими касбӣ бошад, ки рушди касбӣ ва тавассути он ташаккули шахсияти хонанда таъмин карда мешавад.

Мо раванди тайёр кардани муаллими синфҳои ибтидоиро ба фаъолияти эҷодии педагогӣ ҳамчун як раванди эҷодии объективӣ мефаҳмем, ки бояд ба тамоюлҳои муосири рушди таҳсилоти олии бо назардошти ҳамгироӣ ба фазои таҳсилот, дастовардҳои илми равоншиносӣ ва педагогӣ , ки амалияи педагогиро ташкил дода, бо хусусиятҳо ва қонуниятҳои раванди инкишоф ва худинкишофи шахсият муайян карда мешаванд, ҷавобгӯ бошад. Мо ин равандро як раванди зина ба зина мешуморем, ки он тавассути азхудкунии барномаи таълимӣ аз ҷониби

хонандагон амалӣ карда мешавад. Таҳлили нақшаҳои таълимии тайёр кардани омӯзгорони ояндаи синфҳои ибтидоии дараҷаи таҳассусии таълимии «бакалавр» нишон дод, ки курсҳои фанҳое, ки сохтори онҳоро барои ташаккули эҷодии шахсияти муаллими оянда имкониятҳои калон доранд,

Ба фикри мо, тайёриро ба фаъолияти эҷодии педагогӣ аз рӯи принципҳои:

— гуманизатсияи таълим – ба талаба имконияти инкишофи доимии худ, тақмили худ, инкишофи қобилияти эҷодӣ дар фаъолияти педагогӣ;

— ташкили робитаи мутақобила бо хонандагон дар асоси ба роҳ мондани муколама - таваҷҷуҳ ба муқоисаи нуктаи назари гуногун, муносибати таҳаммулпазирӣ ба андешаҳои дигар;

— ба вучуд овардани фазои мусоиди ҳамкорӣ барои фаъолияти эҷодӣ ба тариқи фардӣ ва ғурӯҳӣ;

— самти касбӣ ва эҷодӣ – умумӣ ва ҷамъбасти донишҳои психологию педагогӣ, малака ва маҳорати амалии касбии хонандагон, ташаккули омодагӣ ба истифодаи оптималӣ ва эҷодкоронаи онҳо дар фаъолияти касбии педагогӣ, дар асоси дарки назариявии моҳияти раванди педагогӣ;

– навоарӣ – пайвастагии навсозии мундариҷаи омодагии касбӣ -педагогии омӯзгорони оянда бо дастовардҳои илм ва амалияи педагогӣ, натиҷаҳои эҷодиёти педагогӣ;

- татбиқи технологияҳои инноватсионии педагогии мутахассисони оянда бо таваҷҷуҳ бо мақсади рушди эҷодии шахсияти хонанда [5].

Омода намудани хонандагон барои инкишофи қобилияти эҷодии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавқеи фаъолнаи илмиро дар дарс бо мақсади таҳлил, дарк ва арзёбии самаранокии омузиши тамоми фанҳои касбӣ, фаъолияти касбиро хангоми амалияи педагогӣ таъмин менамояд; ташаккули муносибати омӯзгорони оянда ба худ ба сифати шахсият, ки дар қобилияти тағйир додани (модернизатсия) раванди таълиму тарбияи хонандагони синфҳои ибтидоӣ, худбаҳодиҳӣ ва арзёбии оқибатҳои он зоҳир мегардад.

Қобилияти эҷодкорӣ ҷузъи таркибии фарҳанги педагогии омӯзгор мебошад. Тайёрии муаллими синфҳои ибтидоӣ барои рушди қобилиятҳои эҷодии хонандагони хурдсол дар асоси эътирофи методҳои афзалиятҳои инкишофи шахсии хонанда, талабот, мақсадҳо, ҳадаф, қобилиятҳо хусусиятҳои психологии инфиродӣ, таҷдиди сохтори раванди педагогиро дар самти тамаркузи он ба баланд бардоштани маҳорати касбии хонанда, ташаккули шахсияти касбӣ ва эҷодии омӯзгор, инкишоф ва худидоракунии субъектҳои ҳамкорӣ педагогӣ, инкишофи психологӣ ва механизмҳои педагогии худ тақмил додан ва шинос шудан раванди эҷодиро дар бар мегирад.

Адабиёт:

1. Зязюн И.А. Педагогическое мастерство: учебник / И.А. Зязюн, Л. В.Крамущенко, И.Ф. Кривонос и др.; По Ред. И.А. Зязюна. - 2-е вид., дополнить. и перераб. - К.: Высшая шк., 2004. - 422 с.
2. Зязюн И.А. Философия педагогического действия: монография / И.А. Зязюн. -Черкаскы: Вид.-во от ЧНУ имени Б. Хмельницкого, 2008. - 608 С.
3. Сыроева С. О. Основы педагогического творчества: учебник. / С. О. Сыроева. - К.: Миллениум, 2006. - 346 с.
4. Фокин Ю.Г. Преподавание и воспитание в высшей школе: методология, цели и содержание, творчество: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. Завед. / Ю.Г.Фокин. - М.:Изд. центр "Академия", 2002. - 224 с.
5. Бобоева Ш.Х. Методикаи истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ -иртиботӣ дар раванди таълими фанҳои графикаи донишгоҳҳои омӯзгорӣ [Текст]: диссертация ... соискателя педагогических наук: 6D010700 Бобоева Шоиста Хакимовна. – Худжанд: 2020. – 222 с.
6. Банакшагирии дарс дар асоси стандартҳо, китоби дарсӣ ва замимаҳо. Модули 2. (Мурағибон: Ниёзов Ф., Алиев А. ва дигарон). – Душанбе, 2016.

7. Зиёев М. Н., Мирзоматов Н., Бадалова М., Роҳнамои муаллимони синфҳои ибтидоӣ оид ба истифодаи барномаҳои нави таълими «Забони модарӣ» ва «Математика». – Душанбе, 2008.
8. Лутфуллоев М. Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ . - Душанбе, 2007.
9. Лутфуллоев М. Равиши дарси забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ . -Душанбе, 1986.

РОҲҶОИ ИННОВАТСИОНИИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҶОИ ТАЪЛИМИИ ХОНАНДАГОН ДАР ДАРСҶОИ АДАБИЁТИ ТОҶИК

Файзуллоева Иноят Бобомуродовна

ходими пешбари илмии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, fayzulloyeva66@bk.ru

Аннотатсия: Дар мақола ибраз гардидааст, ки аз роҳҳои татбиқи технологияи инноватсионӣ дар таълим, ба хусус таълими адабиёти тоҷик, дар хонандагон ташаккул додани салоҳиятҳои таълимӣ маҳсуб меёбад. Он барои баланд бардоштани сифати таҳсилот ва ташаккул додани маҳорату малака мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: технологияи инноватсионии таълим, салоҳият, муносибати босалоҳият, таълим, дониш, маҳорат, малака, салоҳиятҳои асосӣ, хонанда.

Таҳсилоти босалоҳият равандест, ки дар он дониш маҳорат ва малакаҳои барои зиндагӣ дар ҷомеа муҳим ташаккул дода шуда, роҳҳои дар ҳаёт татбиқ намудани онҳо ба даст овара мешаванд. Низомии таҳсилоти босалоҳият хусусиятҳои ба худ хос дорад. Дар ин низом таваҷҷуҳи асосӣ ба ташаккули салоҳиятҳои асосӣ ё худ калидӣ равона магарданд ва новобаста аз доираи фанни муайян онҳо ташаккул дода мешаванд. Дар ин замина муносибати таълимгиранда нисбат ба таълим, муносибати омӯзгору таълимгиранда ва муносибати таълимгирандаву маводи таълимӣ хос мебошад. Ин муносибат чӣ гуна сурат мегирад? Яъне маълумот ё худ донишҳои муайян аз сарчашмаҳои санҷидашуда, аз ҷиҳати илмӣ асоснок кардашуда тавассути омӯзгор ё барномаву модулиҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ пешкаши хонандагон мегарданд. Бояд гуфт, ки ин ҷо ба назар гирифтани қобилият, маҳорат, фаъолияти эҷодии хонандагон дар мадди аввал меистад, зеро на ҳар амале, ки хонанда аз рӯи қобилияти зеҳнии худ ба анҷом мерасонад, барои ташаккул ёфтани салоҳиятҳои ӯ мусоидат мекунад. Бинобар ин омӯзгорро лозим меояд, ки барои ташаккул додани салоҳиятҳои хонандагон дар раванди машғулиятҳои корҳои зеринро анҷом диҳанд:

-зимни ба нақша гирифтани машғулиятҳои таълимӣ талаботи салоҳиятнокии хонандаро ба инобат бигирад ва роҳҳои ташаккули салоҳиятҳоро муайян намоянд.

-ба хонандагон имкони мутақиллона фаъолият кардан ва малакаҳои дар натиҷаи дониш соҳиб гашташонро сайқал доданро пешниҳод намояд. Яъне он дониши назариявие, ки онҳо дар дарсҳо аз худ намудаанд, тавонанд дар амалия иҷро намоянд. Хусусияти таълими босалоҳият низ дар он аст, ки диққати хонанда на ба назария, балки бештар ба корҳои амалӣ ҷалб карда мешаванд.

-тамоюлҳои имконпазири инкишофи ояндаи таълимгирандагонро дар ҷараёни таълим ба эътибор гирад ва имкон диҳад, ки хонанда малакаҳои пештар дар ҷараёни донишандӯзӣ ба дастовардашро ба малакаҳои нав ҳосил кардаш зам намояд, яъне таҷрибаи гирифташро дар амал татбиқ намояд.

-зимни таҳия намудани нақшаи дарс ва ё супоришҳо завқу рағбат, қобилият, майлу хоҳиши хонандаро ба инобат гирад, дар раванди дарс рафтори ҳар яки онҳоро назорат намуда, барои рушди зеҳнии шифой-забонӣ, мантиқӣ, зеҳни мусиқӣ ва ғайраи онҳо мусоидат намоянд.

-ба натиҷаи таълим аз рӯи он, ки супориш то кадом андозе иҷро шудааст ва тибқи намунаи додашуда дуруст иҷро шудааст ё не, баҳо диҳад.

-шароите фароҳам оварад, ки хонанда тавонад ба натиҷаи кори худ, малакаи дар иҷроиши супоришҳо ҳосил намудаи худ баҳо диҳад ва онро таҳлил намояд, ҳатоғиҳоеро, ки зимни иҷрои машқу мисолҳо роҳ дода шудаанд, муайян кунад, сабаби ба онҳо роҳ доданро худаш мустақилона ё дар якҷоягӣ бо ҳамсабақҳояш ё омӯзгор ошкор сохта, муҳокима намояд ва корашро дар асоси нишондиҳандаҳо тақмил диҳад.

-ба саволҳои хонандагон ба таври равшану саҳеҳ, бидуни маломату сарзаниш посух диҳад. Дар вақти пурсиши мавзӯӣ барои дуруст шарҳ додани он ба хонанда кӯмак расонад.

- дараҷаи дониш ва фаъолияти хонандаро одилона арзёбӣ намояд.

-зимни дарсҳо аз технологияи муосири иттилоотию коммуникативӣ, усулҳои фаъоли таълим истифода барад.

-дар дарсҳо ҳамеша тибқи риояи талаботи педагогиву психологӣ амал намояд.

Доништан ва дар амал татбиқ намудани ин нишондодҳо ба омӯзгор имкон медиҳад, ки сатҳи дониш, малака ва мақорати хонандагонро баланд бардошта, барои ҳамчун шахсият, яъне шахси масъулиятнок, босалоҳият, бофарҳангу ботарбия ва маърифатнок ташаккул ёфтани онҳо замина гузорад [ниг. 8, с. 46-50].

Академик Лутфуллозода М. дар асари “Андешаҳо перомунӣ салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо” ибраз доштааст, ки “салоҳиятнокӣ ҳамчун маҳорат яке аз сифатҳои одами бомаърифату бомаънавиёту соҳибкасб буда тарбия ва ташаккули ин гуна сифатҳо дар одам басо муҳим, зарур ва замонавист. Бинобар ин таълими ҷузъҳо ва унсурҳои алоҳидаи онро дар ҳар дарсу машғулиятҳои фориғ аз дарсу мактаб ба нақша даровардан лозим аст.”. Ҳамчунон номбурда таъкид менамояд, ки ҷузъҳо ва унсурҳои салоҳиятнокӣ таълим дода мешаванд ва салоҳиятҳо дар ҷараёни таълиму тарбия зимни азбар кардани дониш, малака маҳорат ва худтақмилдиҳӣ ташаккул меёбанд”. Аз ин ҷиҳат, Лутфуллозода М. салоҳиятҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо намудааст:

1.Салоҳиятҳои таълимӣ. Ин салоҳиятҳои мебошанд, ки дар стандарту барнома, китобҳои дарсӣ ва дигар маводи таълимӣ ифода меёбанд.

2. Салоҳиятҳои ғайритаълимӣ. Салоҳиятҳои, ки дар ҳаёти одамон мушоҳида мешаванд [5,с.0].

Бояд зикр намуд, ки бо вучуди махсусиятҳои худ ҳарду гурӯҳи салоҳиятҳо маҳз дар натиҷаи аз худ кардани дониш, соҳиб гардидан ба малака ва маҳоратҳо сайқал меёбанд. Ва ба андешаи мо ҳарду гурӯҳи салоҳиятҳо асосӣ ё калидӣ буда, барои дар ҷамъият устувор фаъолият намудан ва ҳамчун шахсият зистан замина мегузоранд. Аз ин рӯ, ҳанӯз аз марҳилаи аввали таълим дар хонандагон ташаккул додани онҳо муҳим мебошад ва дар ин арса, ҷуноне ки дар боло ёдрас намудем, саҳми омӯзгор калон аст. Зеро ҳар як омӯзгори таълимдиҳанда шахси масъул, равшанфикр ва пешбарандаи насли наврас ва ҷамъият ба ҳисоб меравад ва заминаи асосиро дар ташаккули салоҳиятҳо ва рушди қобилияту истеъдоди хонандагон маҳз ӯ мегузорад. Дар хонандагон сараввал салоҳиятҳои калидӣ бояд ташаккул дода шаванд ва дар пойгаҳои ин салоҳиятҳо дигар салоҳиятҳо ташаккул меёбанд. Ҷиҳати иҷрои ин амалҳо омӯзгор бояд таълимиро дар асоси муносибати босалоҳият ба роҳ монда, як қатор тадбирҳоро амалӣ гардонад. Ҷунончи, барои ташаккул додани **салоҳияти арзишӣ** омӯзгор бояд дар раванди таълим хонандагони қобилиятнокро ҷудо намуда бо онҳо кӯмак намояд, то ки худро муайян кунанд. Мақсад аз ташаккул додани салоҳияти арзишӣ дар он зоҳир меёбад, ки хонанда дар интиҳоби касб самти дуруст гирифта тавонад.

Салоҳияти умумифарҳангӣ асосӣ буда, хусусиятҳои фарҳангии миллӣ ва умумибашарӣ, асосҳои маънавӣ ва ахлоқии инсон, анъана ва расму оинҳои миллӣ ва миллатҳои алоҳида, хусусиятҳои иҷтимоӣ, тафаккури миллӣ, ҷаҳонбинии илмӣ ва динӣ ва ғайраро фаро мегиранд. Барои ташаккул додани салоҳияти умумифарҳангӣ омӯзгор бояд дар раванди таълим хонандагонро бо маънавиёт шинос кунад. Ҷаҳонбинии онҳоро нисбати масъалаҳои ахлоқиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ васеъ намояд. Ташаккули салоҳиятҳои умумифарҳангии хонандагон ба

инкишофи маънавии онҳо вобаста мебошад. Ба ин хотир “омӯзгор бояд дар машғулиятҳо усулхоеро ба роҳ монад, ки таълимиро аз мундариҷаи асосӣ дур нанамояд, аммо онҳо маъниҳои ниҳой дошта бошанд, то ки тавассути онҳо салоҳиятҳои умумифарҳангӣ ташаккул ёбанд” [3,с.39].

Ташаккули *салоҳияти таълимӣ -маърифатӣ* ба худомӯзии хонанда вобаста аст. Зеро салоҳияти мазкур ҳолатхоеро дар бар мегирад, ки тибқи онҳо хонанда ҳамчун субъект ва объекти раванди таълим баромад мекунад [3, с. 9]. Зимни ташаккули ин салоҳият бояд усулҳои истифода карда шаванд, ки барои худро аз ҳар ҷиҳат рушду такомул додани хонандагон мусоидат намояд.

Салоҳияти иттилоотӣ тавассути васоили техникӣ, аз ҷумла компютер, тахтаҳои электронӣ, ғайра, телевизион, радио, телефон, почтаҳои электронӣ, шабакаҳои интернетӣ ва ғайра ташаккул меёбад. Барои ташаккул додани ин салоҳият аз худ намудани технологияҳои иттилоотии муосир муҳим аст. Ба хонандагон дар ҳамаи машғулиятҳо бояд тарзу тартиби истифодаи технологияҳои муосир омӯхта шавад. Хонандагон бояд ҳангоми аз як машғулият ба машғулияти дигар гузаштан аз манбаҳои аввалаи иттилоот истифода бурданро ёд гиранд. Дар натиҷа хонанда дар ҷамъ овардани иттилоот малака пайдо намуда, ба фазои иттилооти ҷаҳони муосир мутобиқ мегардад. Дар шароити имрӯзаи пешрафти илму техника ташаккул додани ин салоҳиятҳо хеле умда буда, барои ҷун шаҳсият рушд ёфтани хонанда мусоидат менамояд.

Барои ташаккул додани *салоҳияти коммуникативӣ* ба хонандагон истифода намудани воситаҳои компютериро омӯختан лозим аст. Хонандагон дар рафти машғулиятҳо бояд бо ҳамсабақони худ муошират намоянд. Маводи таълимиро бо ҳамдигар таҳлил намоянд, фикри ақидаҳои якдигарро муҳокима кунанд. Ташкил намудани усули коммуникативӣ дар дарсҳо имкон фароҳам меорад, ки таълимгиранда худро дар ҷамъият ҳамчун шаҳсият нишон диҳад.

Ташаккули *салоҳияти иҷтимоӣ -мехнатӣ* дар хонандагон хеле муҳим аст. Ин салоҳият дар асоси аз худ кардани донишу таҷрибаҳои инкишоф ёфта ба хонанда барои фаъолият намудан дар ҷомеа дар соҳаҳои иҷтимоӣ муҳим аст, барои ҳалли масъалаҳои оилавӣ, иҷрои ӯҳдадорӣҳои гуногун, ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, барои интихоби дурусти касб ва худро дар ихтисоси интихобкардааш ҳамчун мутахассис нишон додан кӯмак менамояд.

Ташаккули *салоҳияти шахсӣ -худтакмилдиҳӣ* бештар аз ҳуди хонанда вобаста мебошад. Соҳиб будан ба ин салоҳият низ ба хонанда дар замони муосир хеле зарур аст. Зеро мазмуни ин салоҳият ҷунин фаъолияти шахс дар ҷамъият дар назар дошта мешавад: -риоя намудани қоидаҳои гигиенаи шахсӣ; -ғамхорӣ намудан нисбати саломатии шахсии худ; -инкишоф додани маданияти ботинӣ; -аз худ намудани асосҳои бехатарии ҳаёт. Яъне, барои ташаккули салоҳияти мазкур ба хонанда маълумот ё иттилооте дода шавад, ки вай дар ҳаёти ҳамаҷун ва минбаъдаи худ истифода намояд.

Пас “аз нуқтаи назари педагогӣ салоҳиятнокӣ натиҷаи самарабахши таҳсилотест, ки шахс дар рафти он маҷуими салоҳиятҳоро соҳиб мегардад. Ҳар як салоҳияти алоҳида маҷмуи мураккаби амалҳоест, ки ҳамгиройии дониш, маҳорат, малака ва татбиқи онро дар назар дорад” [1,с.36].

Ҳамин тариқ таълими инноватсионии ҳамаҷун, ки ғайри адабиёти тоҷик аз ҷумлаи онҳост, бояд ташаккули ҳамаҷун гуна салоҳиятро фаро гирифта, ба рушди мутассили донишзаҳидкунӣ хонанда равона карда шавад, ки ин худ, бевосита, тақозои татбиқи инноватсионии таълим доништа мешавад. Мақсади асосии таълим дар амал татбиқ намудани механизми дониш, малака ва маҳорат ва ҳамчун шаҳсият дар ҷамъият рушд намуда, фаъолият кардани хатмкунандагони муассасаҳои таълимӣ мебошад.

Адабиёт

1. Гулмадов Ф. Ташаккули салоҳиятҳои хонандагон-омили баланд гардидани сифати таҳсилот. /Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ : Маводи конференсияи илмӣ -амалӣ бахшида ба Рӯзи Ваҳдати миллӣ , Душанбе, 29 июни соли 2018. Душанбе, “Ирфон”-2018.
2. Зиёӣ Х.М. Муносибати босалоҳият ба таълим: Масъалаҳои умуминазариявӣ ва роҳҳои татбиқи амалӣ . Душанбе, 20018.-110 с.
3. Зиёӣ Х.М. Роҳҳои татбиқи таҳсилоти босалоҳият дар зинаи касбӣ . Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ -амалӣ татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ . Душанбе, “Ирфон”, 2018.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целовая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
5. Лутфуллозода М. Андешаҳо перомони салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо. Душанбе, 2017.- с.
6. Муносибати босалоҳият ба таълим(дастури методӣ). Мурағибон: Ғ .Бобизода, Д.Имомназаров, Ш.Исрофилиё, А.Байзоев.-Душанбе: “Ирфон” 2018.-72 с.
7. Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ : Маводи конференсияи илмӣ -амалӣ бахшида ба Рӯзи Ваҳдати миллӣ , Душанбе, 29 июни соли 2018. Душанбе, “Ирфон”-2018.
8. Туронов С. Муносибати босалоҳият дар таҳсилоти касбӣ .Душанбе, 2018.126 с.

РОҲҲОИ РУШДИ ҚОБИЛИЯТҲОИ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОНИ СИНҒҲОИ ИБТИДОӢ

Назриева Фирӯза Абдуллоевна

ходими калони илмӣи Пажӯишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон
email: firuz.nazrieva@mail.ru.

***Аннотатсия:** Дар мақола муаллиф оид ба замони муосир, ки инкишофи қобилиятҳои эҷодиро муҳимтарин вазифаи таълим дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ шуморида, дар ин раванд тамоми марҳилаҳои ташаккули шахсияти кӯдакро фаро мегирад, баён намудааст. Муаллиф қайд намудааст, ки қобилиятҳои эҷодӣ ба ташаббус ва мустақилияти қарорҳо, баён озодаи фикр ва эътимод мусоидат мекунад.*

***Калидвожаҳо:** хонандагон, фаъолият, ташаккул, қаноатмандӣ, рушди дарёфт, қобилияти эҷодӣ, дониш.*

Ҳар як кӯдак қобилиятҳои эҷодӣ дорад. Инҳо хусусиятҳои фардӣ - равонӣ мебошанд, ки як шахсро аз шахси дигар фарқ мекунонд. Иқтидори эҷодии ҷомеаи мо аз он вобаста аст, ки онҳо то чӣ андоза рушд мекунонд, зеро ташаккули шахсияти эҷодкор имрӯз на танҳо маънои назариявӣ , балки амалӣ низ пайдо мекунад.

Танҳо майлҳо қобилияти модарзодӣ мебошанд. Вазифаи муаллим инкишоф додани ин майлҳо, парвариши ин навдаҳои нозук мебошад. Дар кӯдакон қобилияти эҷодкорӣ тадриҷан инкишоф ёфта, якчанд марҳилаи рушдро паси сар мекунад. Синни хурди мактабӣ марҳилаи мусоидтарини ташаккули қобилиятҳои эҷодии кӯдак, худшиносӣ ва омилҳои шаъну шарафи шахсии ӯ мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки дар назди муаллими синфҳои ибтидоӣ вазифаи рушди кӯдак, қобилиятҳои эҷодии ӯ, тарбияи шахсияти эҷодкор дар маҷмӯъ гузошта шудааст.

Инкишофи қобилиятҳои эҷодӣ муҳимтарин вазифаи таълим дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ мебошад, зеро ин раванд тамоми марҳилаҳои ташаккули шахсияти кӯдакро фаро мегирад, ташаббус ва мустақилияти қарорҳо, баён озодаи фикр ва эътимод ба худро бедор мекунад. Ҳангоми ташаккул додани талабот ва манфиатҳои эҷодӣ , мо аз шаклҳои гуногуни қарорҳои таълимӣ ва беруназсинфӣ истифода бурда, сабъи менамоям, ки дар кӯдак ниҳоди тақрор ба тақрор дониш ва

малакаҳои андӯхтаро мустаҳкам намоем. Дарс ҳамчун шакли асосии таълим ва тарбияи хонандаи синфҳои ибтидоӣ боқӣ мемонад. Маҳз дар доираи фаъолияти таълимии хонандаи хурдсол, вазифаҳои ташаккул, тафаккур, тахайюл қобилияти таҳлил ва синтези ӯ пеш аз ҳама ҳал карда мешаванд. Дар айни замон, дарсҳо бояд бо фаъолиятҳои гуногун, маводи омӯхташуда ва тарзи кор фарқ карда шаванд. Ин омил кӯдаконро ба эҷодкорӣ ташвиқ мекунад.

Майлу рағбати эҷодӣ дар раванди фаъолияти инкишоф меёбад, ки табиати эҷодӣ дорад. Намудҳои ғ айримуқаррарии дарсҳо, усулҳои таълимии гуногун фаъолияти эҷодии дастҷамъона дар қорҳои беруназсинфӣ, ки ба рушди фаъолияти эҷодии хонандагонӣ хурдсол мусоидат мекунанд, васеъ паҳн шудаанд.

Роҳҳои ҳавасмандгардони ҷиҳати тарбияи хонандагонӣ эҷодкор

- таъмини фазои мусоид;
- таъмини кӯдак бо ашӯи гуногун ва васоити нави ба инкишофи зеҳн мусоидаткунанда бо мақсади инкишоф додани ҷустуҷӯҳои эҷодии ӯ;
- ташвиқи ифодаи ғ ояҳои асли;
- ба кӯдакон имконият додан ба баёни саволҳои озодона;

Ҳангоми банақшагирии дарсҳо, мо бояд дар бораи ҳар як саволе, ки ба он ҷавоби яқин дода мешавад, фикр кунем, то ҳар як кӯдак дар бораи дониши худ оид ба мавзӯе, ки таҳлил ва баррасӣ мешавад, ҳарф занад. Аллақай дар дарсҳои савод ашӯ, расм, калимаҳоро ба маънои гуногун мушоҳида ва муқоиса мекунем. Дар зимн ба шогирдон чунин вазифаҳо дод:

- ҳар чизе ки шумо дар бораи ин мавзӯ медонед;

- калима гӯед;

-дар мисоли овардаатон ҳарчи бештар монандӣ ва тафовут пайдо кунед;

-аз рӯи расм ҳикояе нақл кунед;

Бад – ин тартиб, мо дар синф фарҳанги нутқ, қобилияти ба танзим даровардани қувваи овоз, меомӯзонем.

Дар дарсҳои забони модарӣ, аз синфи якум сар карда, бо идома дар синфҳои болоӣ кӯдакон дар заминаи асарҳои бадеии хондашуда иншо, ҳикоя ва афсонаҳоро ёд мегиранд. соҳтанро меомӯзанд, зарбулмасалу мақол, муаммою шеър эҷод мекунанд ва расмҳои ҷолиб мекашанд.

Табиист, ки на ҳама кӯдакон қобилияти эҷод, тасаввур ва ихтироъ доранд. Бо вучуди ин, истеъдоди ҳар як кӯдакро вобаста ба майлу хоҳиши ӯ дар самтҳои гуногун рушд додан мумкин аст. Илова ба усулҳои номбаршуда, кашидани тасвирҳои барои ҳикоя ё афсона, тартиб додани клипи видео ва ғ айра дар дарсҳо васеъ истифода мевашаванд.

Инчунин, усули кори гуруҳӣ дар таълим, ташкили кори мустақилонаи эҷодии кӯдакон дар ин росто мебошад. Фаъолият на танҳо ба кӯдак мустақилона аз худ кардани донишро меомӯзонад, малакаҳои таҳқиқотиро ташаккул медиҳад, балки ба рушди қобилияти эҷодии мусоидат мекунад. Қорҳои гуруҳӣ метавонанд ҷустуҷӯӣ, эҷодӣ, нақшсозӣ ва ғ. бошанд.

Шаклҳои омӯзиш метавонанд инфиродӣ, ҷуфтӣ, гуруҳӣ бошанд, ки он асоси хусусиятҳои синну соли дар синфҳои ибтидоӣ бомуваффақият татбиқ карда мешаванд:

-Лоихаҳои эҷодӣ (синфҳои 1-4), бо дарназардошти муносибати озод ва ғ айримуқаррарӣ дар тарҳрезии натиҷаҳо: намоишҳои театрий, бозиҳои варзишӣ, асарҳои санъати тасвирӣ ё ороишӣ -амалӣ ва ғ. Маҳсули фаъолияти эҷодӣ намоишгоҳҳо, рӯзномаҳо, маҷмӯаҳо, мактубҳо, таҷлили санаҳои таърихӣ тасвирҳо, афсонаҳо хоҳад буд.

-Лоихаҳои тадқиқотӣ (синфи 4) - аз ҷиҳати сохт ба тадқиқоти воқеии илмӣ шабоҳат доранд. Маҳсули лоихаҳои тадқиқотӣ дар синфҳои ибтидоӣ маърузаҳо, мақолаҳо дар рӯзномаи мактабӣ буда метавонанд. Ҳангоми иҷрои лоихаи эҷодӣ барои ташаккули фаъолияти фаъоли эҷодӣ дар хонандагон, ташаккули завқи

эстетикӣ , тафаккури образнок, тасаввуроти фазоӣ шароити зарурӣ фароҳам оварда метавонад.

Ҳамаи марҳилаҳои тарроҳӣ таваҷҷуҳи инфиродии хонандагон, омодагии зехнӣ , чустуҷӯи мавод, воситаҳои татбиқи технологиро талаб мекунад.

Ҳар як хонанда вобаста ба рушди тақомули қобилиятҳои зехнӣ, ҳофизаи худро инкишоф дода, дониш мегирад. Сатҳи дониш ва қобилияти маърифатии кӯдакон дар синф гуногун аст. Аз ин рӯ, қор қарда баромадани проблемаи рушди қобилияти эҷодии ҳар як хонандаи синф, супоришҳои ҷудогона ҳам барои дарс ва ҳам барои истифодаи вазифаи хонагӣ таҳия қарда мешаванд.

Қорҳои хонагӣ навъи аз ҷаъолияти меҳнатӣ мебошад. Ин омил бидуни роҳнамоии мустақими омӯзгор руҳ медеҳад, бинобар ин, барои иҷрои бомуваффақияти он шароити зарурӣ фароҳам овардан лозим аст:

- хусусиятҳои инфиродии хонандагонро бояд муайян кунад;
- сатҳи дониши маводи таълимии ҳар як хонандаро ба назар гирад;
- таваҷҷуҳ ба манфиатҳои мактаббачагон дошта бошад;
- ба хонандагон имконият фароҳам оварад, ки аз маъхазҳои гуногуни иттилоотӣ истифода барад;

Қобилиятҳои эҷодии шогирдонро на танҳо ҷангоми машғулиятҳои таълимӣ , балки дар қорабиниҳои беруназсинфӣ низ инкишоф додан муҳим аст. Машғулиятҳои маҳфилӣ барои рушди қобилияти эҷодии хонандагон имкониятҳои қалон доранд. Баланд бардоштани шавқи хонандагон ба мавзӯ, намуди ҷаъолият, машғулиятҳои муҳталиф, эҷодқорӣ , ташаккул додани малақаҳои қори мустақилона мусоидат мекунад.

Ҳар як хонанда имконият дорад, ки машғулиятро худаш ҳал кунад. Дар маҳфилҳои фаннӣ барои зохир қардани ташаббуси хонандагон имкониятҳои бештар мавҷуданд. Ва меҳостам, ки муаллимони фаннӣ , роҳбарони синфҳо на танҳо синфи худашонро дар доираи маҳдуд қалб кунанд, балки манфиатҳои хонандагонро ба назар гиранд ва дар интиҳоби машғулият ба онҳо қумак расонанд.

Омӯзгорон метавонанд аз бозихҳои таълимӣ истифода кунанд. Ҳадафи асосии бозихҳо рушди қобилияти эҷодии кӯдакон, ошқор намудани нерӯи зехнии онҳо ва дарёфти истеъдодҳои нав мебошад.

Ҳулоса ҳама гуна омӯзиши дастаҷамъӣ ташаккули салоҳиятҳои асосӣ ба таври инфиродӣ , мувофиқи хусусиятҳои ҷаъолияти зехнӣ , сифатҳои шахсӣ ба амал меояд. Аз ин рӯ, ҷангоми қорқарди проблемаи ташаккули қобилиятҳои эҷодии хонандагон аз усули қамғирои таълим бояд истифода барем. Иштирок дар олимпиадаҳои фаннӣ ва озмунҳои муҳталиф натиҷаи дар рушди қобилият эҷодии хонандагони қурдсол мебошад, ки бо роҳнамоию ҳидояти омӯзгорон қурат мегирад.

Адабиётҳо:

1. Дружинин В.Н. Психология общих способностей, С.П, 2009. - 137с.
2. Комарова Т. С., Савенкова А. И. «Коллективное творчество детей», М., 2000.
3. Котибова Ш. Рушди тафаккури эҷодии хонандагон дар синфҳои ибтидоӣ. Д: 2004.
4. Лутфуллозода М. Қуръон ва тарбия. Душанбе. 2021. -199 с.
5. Николаева Е. И. Психология детского творчества. - СПб: Речь, 2006.

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В МАЛОКОМПЛЕКТНЫХ ШКОЛАХ

Рустамова Г. А. к.п.н., доцент, зав.кафедрой педагогики, психологии и методики преподавания РТСУ e-mail: gulbakhori@mail.ru

Буриев Б – Ведущий научный сотрудник ИРО АОТ
e-mail: buriev1956@mail.ru

Аннотация: В данной статье говорится об организации самостоятельной работы в малокомплектных школах страны. инструкции, алгоритме, предписание, опорных схемах в

самостоятельной работы является особым для проведения самостоятельной работы, а так же о творческих деятельности учителей и т.д.

Ключевые слова: *малоклассная школа, самостоятельная работа, ученики, класс, село, количество учеников инструкция, алгоритм.*

Самостоятельная работа – это деятельность учеников, направленная на овладение знаниями, умениями и способами их применения на практике. Поскольку она проводится без участия учителя, она способствует развитию активности детей, формирует произвольность внимания, требует размышлений.

В классе-комплекте эта работа имеет преимущественно учебные и контрольные функции. Поэтому в зависимости от цели и задач ее практикуют на всех этапах урока. Чаще всего это закрепление и повторение старого (около 60 % всего объема), реже – усвоения нового (около 20 %), часть самостоятельных работ предназначается для выполнения контрольных функций (около 20 %).

На каждом уроке детям предлагаются проверочные, подготовительные, обучающие виды работ. Проверочные необходимы для контроля знаний, умений, способов их применения. Учителя стараются придавать им обучающую направленность. Действует правило: проверяя – обучаем. Работы становятся «нестрашными», интересными, экономится время. Выполнение их обязательно проверяется, поэтому задания, кроме своего прямого назначения – учить, выполняют еще и контрольную функцию. Чтобы актуализировать опорные знания, умения, необходимые для восприятия и понимания нового, детям предлагают подготовительные упражнения: устные и письменные задания на выделение, сравнение, сопоставление фактов, повторение правил, способов действия, предварительное чтение и наблюдение, просмотр рисунков и иллюстраций, составление описаний, зарисовок, нахождение данных и т.п.

До последнего времени для изучения нового материала самостоятельные работы применялись сравнительно мало. Педагогический опыт показал, что, если у учеников нет проблем с чтением и пониманием прочитанного, самостоятельные работы можно успешно использовать и для усвоения новых знаний. При этом хорошо развиваются познавательные способности детей, успешно формируются навыки самообразования. Следовательно, если учитель сформирует устойчивый навык безошибочного чтения и понимания прочитанного, у него будут хорошие шансы успешно одолеть программу и даже сэкономить немного времени на другие занятия.

Количество самостоятельных работ на уроке не регламентируется. Предлагая их, надо учитывать прежде всего возможности учеников; следовательно, надо так осмыслить содержание учебного материала, чтобы он был доступным и посильным для учеников. Без гарантии этого работа не будет успешной. Частая смена видов деятельности также ведет к ухудшению результатов и увеличению затрат времени.

Для учеников 1–4 классов доступны и посильны следующие виды самостоятельной работы:

- подготовительные упражнения, которые выполняются до изучения нового материала (повторение по учебнику, работа с карточками, таблицами и т.п.);
- самостоятельное изучение нового материала, аналогичного ранее усвоенному, проводимое по детальной инструкции;
- упражнения на закрепление с целью усвоения способов действия с опорой на алгоритмические таблицы, предписания, памятки;
- все виды тренировочных упражнений;
- контрольные и проверочные задания, которые предлагаются после усвоения всех частей учебного материала.

По форме самостоятельные работы могут быть устными и письменными. Устные применяются редко и только при наличии условий. Например, если есть свободная комната, где 2–3 детей могут выполнять фонетические упражнения, распевать новую песню, учить стихотворение, репетировать сценку. В письменных работах

самостоятельные задания необходимо разнообразить, чтобы равномерно нагружались все виды памяти: зрительная, слуховая, моторная. Важно избегать монотонных, скучных заданий, притупляющих восприятие.

Длительность самостоятельных работ обуславливается многими причинами. Прежде всего – объемом и сложностью задания. Оно может быть и небольшим, но если ученики только начали работу с новым материалом, потребуется больше времени на его выполнение. Увеличивают длительность: 1) низкий уровень овладения техникой выполнения заданий; 2) недостаточная подготовленность учеников к восприятию нового материала; 3) нерациональное сочетание умственных и практических действий. Бывает, что задание несложное, но требует аккуратного оформления. Нужно, например, сделать вычисление и заполнить итоговую табличку. Заполнение ее может быть даже более трудной операцией, чем сами вычисления. Длительность самостоятельной работы зависит также от работоспособности учеников, объема внимания, темпа чтения и письма, степени овладения учебными умениями и навыками.

Постепенно длительность самостоятельной работы можно и нужно увеличивать, задания предлагать побольше и посложнее (табл. 1). После ежедневных тренировок ученики способны долго работать самостоятельно, только злоупотреблять этим не следует, ведь наша цель не тренировка выносливости, а экономное и щадящее обучение.

Эффективность самостоятельной работы непосредственно зависит от ее организации. Здесь нет мелочей, любой непродуманный шаг оборачивается потерей сил, интереса, времени.

Таблица 1

Ориентировочные нормы времени на самостоятельную работу на уроке (в мин)

Класс	Первое полугодие	Второе полугодие
1-й	5–10	10–15
2-й	6–12	12–17
3-й	8–15	14–18
4-й	15–20	19–25

Планируя и предлагая такую работу в классе-комплекте, учитель должен:

- хорошо понимать ее цели;
- отчетливо видеть ее место и роль в общей структуре учебного процесса и в структуре данного урока;
- ориентироваться в требованиях на имеющийся уровень овладения учебным материалом;
- максимально учитывать уровень подготовленности и возможности учеников;
- использовать активные, индивидуальные и дифференцированные задания;
- предвидеть трудности и «барьеры», которые будут возникать во время выполнения самостоятельной работы;
- обоснованно выбирать ее объем;
- разнообразить самостоятельные задания по содержанию;
- предлагать ученикам интересные, нестандартные самостоятельные работы, составленные в форме викторин, кроссвордов, игр, считалок и т.п.;
- определять длительность самостоятельной работы и следить за расходом времени;
- готовить необходимые дидактические материалы, в частности инструкции, предписания, «опоры»;
- искать рациональные способы проверки работ;
- подводить итоги выполнения самостоятельной работы;

- проектировать развивающие самостоятельные работы с учетом достигнутого уровня;
- правильно сочетать самостоятельную работу с работой под руководством учителя.

Не все предметы и даже не все уроки одного и того же предмета предоставляют одинаковые возможности для организации самостоятельной работы. Больше всего их на уроках языка, математики, рисования, трудового обучения. Меньше – на уроках чтения и природоведения. Уроки музыки, физкультуры проводятся только с участием учителя.

Важную роль в организации самостоятельной работы на всех уроках играют указания: инструкции, алгоритмы, предписания, опорные схемы и т.д. По ним дети сверяют правильность своих действий. От качества этих материалов зависит эффективность управления познавательной деятельностью. Они выполняются в виде индивидуальных карточек, схем, таблиц или записываются на доске как общие инструкции. Обычно учителя заранее на каждую самостоятельную работу готовят папки или конверты, куда вместе с текстами и заданиями кладут необходимые инструкции. Это называют раздаточным материалом, который обязательно содержит «опоры» – готовые образцы, примеры выполнения заданий, рассуждений или действий. Если ученик не знает, как действовать, он останавливается, ждет, пока учитель освободится и обратит на него внимание, поэтому инструкции никогда не помешают.

В помощи дети нуждаются больше всего при освоении нового вида работы. В этом случае методика рекомендует в индивидуальных карточках или на доске записывать планы (алгоритмы, инструкции) размышлений.

План – как решить задачу

Прочитай условие задачи.

Если не понял, прочитай еще раз, подумай.

Повтори условия задачи и ее вопросы.

Что известно из условия, что надо найти?

Что нужно узнать сначала?

Что нужно узнать потом?

Составь план решения задачи.

Решай задачу.

Получи ответ.

Проверь ход решения, ответ.

Для экономии времени на уроке необходимо свести к минимуму те объяснения учителя, которые можно дать на доске или в карточках для самостоятельной работы. Со временем инструкции становятся все более сжатыми. Та же инструкция по решению задачи в 3 классе примет такой вид:

План – как решить задачу

Выделяю искомое. Составляю выражение.

В задаче сказано, что...

Составляю уравнение.

Решаю уравнение.

Проверяю ответ по условию задачи.

Учителя настойчиво ищут пути повышения интереса к самостоятельной работе. Этому, в частности, способствуют задания, выполнение которых требует сочетания умственных действий с практическими. Правило, скажем, нужно не только безошибочно повторить, но и записать в тетради собственные примеры. Задачи берутся из жизни. Вымышленные сказочные персонажи, которыми так увлекались в прошлом, уступают место реальным ситуациям, для разбора которых и предназначена математика. Задания составляются и планируются так, чтобы не только тренировались умения и навыки, но и развивались активность, самостоятельность, инициатива детей. Появились творческие самостоятельные работы с элементами игры – шарады, кроссворды, лабиринты, угадки,

тестовые задания на восстановление, дополнение, устранение и т.п. Разнообразятся способы выполнения самостоятельных заданий. Теперь они выполняются не только в тетрадях. Коллекции, карты, планшеты, конструкторы, наборы хорошо служат развитию интеллекта и эстетических качеств.

Интерес ученика повышается, если он реже ошибается, не чувствует страха перед предстоящим заданием. Все чаще педагоги практикуют личностно-ориентированные задания. Используются приемы программированного обучения, гарантирующие от ошибок невнимательности, которые так часто досаждают детям и учителям. Фактором стабилизации интереса является обязательная проверка всех работ. Ученику важно знать, как выполнено задание, получить одобрение учителя. Можно пройти между партами, просмотреть тетради, похвалить, сделать осторожные замечания. Итоговые, ответственные и сложные задания оцениваются по полной программе. Собираются тетради, делаются исправления красной пастой, выставляются оценки, пишутся замечания. Все это важно для учеников и их родителей.

Самостоятельная работа позволяет широко практиковать самоконтроль. Для этого учитель готовит образец правильного выполнения задания, пишет его на обратной стороне перекидной доски или готовит специальную таблицу, которую вывешивает после завершения работы. С этой целью применяются также различные виды перфокарт. Их описание дают методические журналы. Внимание детей перфокарты привлекают динамикой, элементами игры, занимательностью. Им интересно видеть, как один шаблон подходит к работам учеников всего класса, одни и те же конструкции (задач, предложений) используются в различных сочетаниях.

Ответственная роль в поддержании интереса детей и обеспечении общей эффективности обучения принадлежит учебникам. Для начальной школы их уже давно и обоснованно критикуют за то, что они не предназначены для самостоятельной работы на уроке, поскольку их тексты нуждаются в комментариях. В обычной школе так и происходит: на уроке учитель объясняет материал, а дома дети лишь повторяют и закрепляют его. Учитель малокомплектной школы должен очень внимательно просмотреть учебник, ознакомиться с его логикой и структурой, затем спроецировать на свой класс. Если материал изложен доступным языком, с учетом особенностей детского мышления, работа учителя существенно упрощается. Он конкретно определяет, какие задания из учебника целесообразно давать детям для самостоятельной работы, предварительно проделает ее сам, не полагаясь на мнение пусть даже авторитетных, но не знающих конкретных условий методистов. Со временем он остановится на одном из учебников, подготовит комплект раздаточных материалов, апробирует их, отвечая на главный вопрос – подойдет данный учебник для его класса или нет.

Чтобы облегчить детям работу с учебником, целесообразно: 1) в случае необходимости изменять последовательность действий, предложенных в учебнике; 2) вводить краткие дополнительные объяснения по выполнению заданий; 3) дополнять инструкции учебника алгоритмическими требованиями, к которым привыкли дети, например: «делай так», «выписывай так» и т.п. Инструкции должны быть прежде всего понятными, а не четкими или предельно краткими, как иногда требуют. Например, при определении имен существительных помогут следующие указания.

Делай так:

Устно поставь вопрос к слову – кто, что?

Выбери слова, которые отвечают на вопрос – кто, что?

Что эти слова обозначают?

Названия предметов, чувств, явлений природы – это имена существительные.

Все остальные – нет. Выпиши их.

Убедись, что сделал правильно.

Учитель может либо расширить, либо сократить инструкцию, ориентируясь на уровень подготовленности и возможности учеников класса.

...

Таким образом, самостоятельная работа в малокомплектной школе – важная составная часть учебного процесса. Ее эффективность определяется многими факторами, ведущее место среди которых принадлежит организации. Предлагая самостоятельную работу, учитель будет придерживаться ряда обязательных требований. Раздаточные материалы, таблицы, схемы помогут ему повысить интерес детей к выполнению самостоятельных заданий.

Поиски новых вариантов

Творческая деятельность педагогов малокомплектной школы направлена на то, чтобы ее недостатки преобразовать в преимущества. В последние годы наиболее интенсивные поиски развиваются в направлении:

- использования преимуществ разновозрастных объединений школьников,
- применения дифференцированного (т.е. различного) и индивидуального обучения,
- внедрения группового способа обучения в разновозрастных группах,
- применения новых информационных технологий.

Проблемой малокомплектной школы является то, что в ней совместная деятельность детей разного возраста практически отсутствует, что меняет структуру, течение и эмоциональный фон занятий. Теряются многие преимущества совместного обучения. Круг общения в классе, где учатся всего несколько учеников, сильно сужается. Поэтому постоянно возникают вопросы: как занять работой всех детей? можно ли проводить разновозрастные занятия? по каким предметам? сколько классов могут обучаться одновременно? и др.

Постепенно педагогика начального образования решает эти проблемы, все отчетливее становится технология индивидуально-дифференцированного обучения в разновозрастных группах. Суть ее в гибком сочетании разнообразных методов и форм индивидуального и дифференцированного подходов с учетом уровня подготовленности и возможностей каждого ученика.

Определены общие принципы построения разновозрастного урока:

- взаимообучение учеников,
- выделение разновозрастных групп,
- подготовка «помощников» учителя для работы с группами,
- интеграция содержания учебной деятельности.

Сочетание работы в дифференцированных подгруппах с индивидуальным подходом к каждому ученику – достаточно эффективный путь решения проблем в малокомплектной школе. Особенно хорош он тогда, когда темы или виды работ совпадают. Тогда старшие по возрасту становятся наставниками для младших. Если темы программ не совпадают, объединение классов может происходить не на основе изучения одной проблемы, а на основе совпадения способов и методов учения – в совместной практической работе, экскурсии, контрольной.

На успешность разновозрастного взаимодействия влияет количество учеников в классе. Хорошо, если в нем не менее 12–14 учеников, тогда он может разделиться на несколько полноценных разновозрастных микрогрупп, руководимых «помощниками» учителя (учениками-консультантами).

Примерная структура занятия в разновозрастном классе такова:

- В начале урока перед всем классом ставится общая проблема (дается задание).
- Затем проводится общий инструктаж о последовательности работы на уроке.
- Происходит распределение по подгруппам.
- Осуществляется раздача необходимого дидактического материала для каждой группы.

– Организуется работа в подгруппах (ученики знакомятся с материалом, планируют совместную деятельность, делят задание на части между членами группы, выполняют его).

– Следующий шаг – сведение личных результатов в один групповой результат, который будет предъявляться на общее обсуждение в конце урока.

– Финал работы – групповые отчеты, обобщение результатов.

– Оценка действий – удалось или не удалось достичь намеченных целей.

Применение технологии индивидуально-дифференцированного подхода в разновозрастном классе позволяет учителю успешно решать многие педагогические проблемы, для которых в больших классах нет соответствующих условий. Например, в небольшой школе гораздо проще, чем в полнокомплектной, отказаться от традиционной отметочной системы, а вместе с ней и от ее многочисленных негативных последствий. Учеников мало, поэтому нет необходимости всех нивелировать и применять одинаковую систему; шире возможности словесной содержательной оценки, поддержки, положительной обратной связи.

Малая наполняемость классов традиционно положительно воспринимается родителями и педагогами как возможность более качественной организации индивидуального подхода к каждому ученику. Этим в какой-то мере восполняется недостаток интеллектуального общения, характерный для малочисленных классов. Здесь сложно добиться разнообразия мнений, позиций, подходов, впечатлений, зато какие благоприятные условия открываются для работы в паре «учитель-ученик». Учитель имеет возможность целиком опереться на индивидуальные особенности своих учеников, максимально эксплуатируя их для достижения нужного результата.

Стоять у доски и «читать лекцию», когда в классе всего 5 человек, он не будет. Передвигаясь от одного к другому, он будет работать индивидуально. Но здесь тоже нужно соблюдать меру. Некоторые дети не выдерживают долго столь «скучную» учебу и пристальное внимание педагога, и родителям это не всегда нравится. Поэтому поиск разнообразия в условиях, когда его трудно найти, – постоянная забота учителя.

Уже в начальной школе возникает необходимость выбора индивидуальных стратегий обучения. Эффективным в этих условиях может быть личностно-ориентированный подход с использованием современных информационных технологий. При наличии компьютерного класса могут быть созданы условия для привлечения детей к самостоятельной учебной деятельности. Педагогические программные средства, разработанные с учетом индивидуальных особенностей, предоставляют возможность контролировать усвоение учебного материала в индивидуальном темпе, вносить необходимые коррективы, оказывать нужную помощь и поддержку.

Использование компьютерных программ в учебном процессе имеет свои преимущества:

Цветная графика привлекает внимание ребенка и поддерживает постоянный повышенный интерес.

Игровое оформление содержания обучения удерживает внимание.

Происходит интенсификация обучения. Исследования показали, что ученики, работая каждый в своем темпе, решают за 20 мин около 30 интересных заданий или 30–40 примеров на устный счет, мгновенно получают оценку правильности своих ответов.

Увеличивается длительность работы.

Растет результат за счет увеличения уровней сложности задания. Хорошие задания имеют несколько уровней сложности. Желательно, чтобы школьник проходил несколько уровней и видел свой результат.

Формируется отношение к компьютеру как инструменту, помогающему в жизни. Параллельно усваиваются многие важные и нужные навыки.

Педагогические наблюдения свидетельствуют, что иногда целесообразно практиковать парную работу учеников за одним компьютером во время решения общей

задачи. При этом лучше используются преимущества индивидуального и взаимного обучения. В парах могут успешно работать ученики 1 и 3, 2 и 4 классов. При этом старшие передают свои знания младшим, а те быстро и без труда их усваивают.

Ситуация жизни заставляет малокомплектные школы переходить к различным способам организации разновозрастного, разноуровневого обучения, выходить за пределы класса в поисках новых ресурсов для организации индивидуальных образовательных маршрутов, находить партнерские школы, основывающиеся в своей деятельности на схожих ценностях.

...

Таким образом, учитель малокомплектной школы – в постоянном поиске. Любую педагогическую новацию он рассмотрит под прагматическим углом зрения: нельзя ли ее применить в классе, что еще можно сделать для повышения эффективности обучения и воспитания.

Подготовка учителя к уроку

Творчески работающий педагог готовится к каждому уроку всегда; приводит в систему свои знания по теме, приспособляя их к конкретному составу учеников и условиям труда. Подготовка учителя к уроку – творческий индивидуальный процесс. Накануне учитель:

- еще раз просмотрит учебную программу и определит место данного урока в структуре учебного предмета;
- исследует материал в учебнике на соответствие требованиям программы, возможностям школьников, конкретным условиям. Изучит альтернативную и дополнительную литературу;
- ознакомится с новыми методическими идеями. Подумает, осторожно взвесит и рискнет применить новый прием, оригинальное технологическое решение, более целесообразную, чем у него, схему урока;
- позаботится о полноте дидактических средств будущего урока. Выбросит устаревшие или поблекшие таблицы, скрупулезно проверит комплекты раздаточных материалов, исправность технических средств обучения;
- проанализирует имеющиеся в его распоряжении методы и приемы работы, выберет оптимальные и в наилучшем сочетании;
- придирчиво распланирует свой урок по минутам в каждом классе, установит – где работа будет выполняться под руководством учителя, где и когда дети будут выполнять самостоятельные задания;
- мысленно представит себе свой класс во время завтрашнего урока: что будут делать дети, где они почувствуют затруднения, в какой момент наступит усталость и придется сделать физкультпаузу;
- подумает, как облегчить детям трудности познавательного труда;
- взвесит воспитательные возможности изучаемого материала, найдет возможность органично вплести в канву урока решение воспитательных задач;
- подумает, как осуществить личностно-ориентированное обучение и воспитание;
- составит обычный план или более широкий, с изложением содержания – план-конспект урока.

Урок в малокомплектной школе проводится по одному общему для класса-комплекта плану. Поэтому для его структуры характерны не этапы урока, а переходы: «с учителем – самостоятельно», «самостоятельно – с учителем». В поурочных планах учителя малокомплектной школы появляются графы «работа с учителем» и «самостоятельная работа». За ними – большие отрезки урока, которые должны быть тщательно спроектированы. Учитель должен хорошо понимать логику учебного процесса, чтобы предвидеть, где возникнут затруднения и где ему будет необходимо подключиться к работе; выделит так называемые «зоны особого педагогического внимания».

Приводим примерную схему планирования урока для комплекта из двух классов.

План урока для комплекта 1-3

1 класс		3 класс
Тема		
определяется отдельно и четко для каждого класса.		
Цель		
ставится для каждого класса в отдельности. Формулируются конкретные задачи.		
Ход урока		
распределяется время работы с каждым классом (в минутах) по двум направлениям:		
с учителем		самостоятельно
Физкультпауза		
планируется в нужном месте урока для обоих классов (3 мин)		
Задание на дом. Инструктирование (не менее 3 мин для каждого класса).		

В этом плане реализованы следующие идеи. Урок в 1 классе, как известно, длится не более 35 мин. Из них 1–2 мин уйдут на организацию работы, 3–4 мин – на физкультпаузу. Остается 30 мин чистого времени, которое нецелесообразно делить на маленькие отрезки. Опытным путем установлено, что этапы урока в младшей малокомплектной школе не должны быть короче 5 мин. Значит, максимально может быть выделено шесть этапов. Но учитель выделит их столько, сколько сочтет необходимым, лишь бы не больше максимально допустимого количества. Во втором полугодии, когда уровень первоклассников повысится, количество этапов уменьшится до 4–5.

Сложнее спроектировать урок для комплекта, когда в обоих классах, например, нужно решать задачи. Здесь придется учесть, что первоклассники еще не умеют записывать условия задач, медленно втягиваются в работу, а потому не успевают решить задачу в установленное время. Нужно предвидеть и появление ошибок. Учитель, скажем, засомневается, что все дети с первого раза правильно поймут условие задачи и начнут выполнять нужные действия. Поэтому, проектируя урок, учитель предвидит, что ему будет необходимо: 1) подобрать более сложные задания для другого класса; 2) подготовить учеников 1 класса к восприятию и самостоятельному решению задачи; 3) составить инструкции, исключая появление ошибок.

Часть уроков в классах-комплектах может иметь общие этапы, когда все ученики выполняют одну и ту же работу – слушают объяснение учителя, играют, выполняют задание. Например:

1 класс	2 класс	3 класс
Самостоятельная работа под руководством учителя		
Работа с учителем	Самостоятельная работа	
Самостоятельная работа	Работа с учителем	Самостоятельная работа

Самостоятельная работа под руководством учителя

На уроках языка общие этапы могут быть посвящены работе с картиной, рисунком или кадрами диафильма; комментированию; творческим заданиям; различным видам грамматического разбора. На уроках математики – устному счету, составлению задач с одинаковыми данными, решению задач (на скорость,сообразительность и т.д.). На уроках природоведения – работе с дневниками наблюдений, просмотру фрагментов кинофильма и т.д.

В некоторых случаях учителя могут проводить так называемые однотемные уроки, т.е. в программах отдельные темы повторяются, дополняются от класса к классу новыми сведениями; для них разрабатывается специальная методика изучения, по ним проводятся

обстоятельные уроки, насыщенные наглядностью, техническими средствами, на них дети могут рассуждать вслух, слушать, сравнивать ответы товарищей.

Уроки физкультуры, музыки и пения проводятся для всего класса-комплекта, хотя их темы не всегда совпадают. Но если учитель заботится о здоровье, развитии эмоций и чувств школьников, их эстетической культуре, большого значения это не имеет. На повестке дня методических исследований разработка «сквозных» тем, которые пронизывают все программы начальной малокомплектной школы.

Дополнительные возможности для активизации учения представляют однотемные уроки чтения. Как правило, это уроки-обобщения в конце четверти или полугодия. Можно, например, провести урок-утренник для всех классов на тему «Книга – лучший друг». Его цель – способствовать осмыслению и обобщению знаний, умений, развивать интерес к самостоятельному чтению книг, поиску дополнительных источников информации. Однотемными могут быть уроки, посвященные написанию изложений, сочинений. На однотемных уроках математики появляется возможность организовать и некоторые общие этапы. Например, устный счет, поиск неизвестных компонентов, составление задач по заданным условиям с дальнейшим их отдельным решением по классам. Если в беседе принимает участие не 4–5, а 10–12 детей, то: а) процессы взаимообучения идут гораздо интенсивнее; б) учитель может интереснее и разнообразнее формулировать вопросы; в) полнее используется наглядность; г) стимулируется мышление детей; д) развивается способность излагать свои мысли вслух перед классом.

Итак, подготовка учителя к уроку содержит ряд обязательных требований, которые должны выполняться. Учитель готовит план урока, где четко по минутам расписывает работу под своим руководством в одном классе, самостоятельную – в другом. Практикуются однотемные уроки и уроки с общими этапами.

Литература

1. Архипова В.В. Коллективная организационная форма учебного процесса. СПб., 1995.
2. Виноградова Н.Ф. Начальная школа сегодня: успехи и трудности. Обсуждаем итоги российского совещания по начальной школе // Начальная школа. 1997. № 4. С. 11–14.
3. Зайцев В.Н. Практическая дидактика: Учеб. пособие. М., 2000.
4. Иванов И.П. Энциклопедия коллективных творческих дел. М., 1998.
5. Коньшева Н.М. Уроки трудового обучения в современной школе // Начальная школа. 1995. № 7. С. 38–42.
6. Кузнецова В.К. Вопросы преемственности и адаптации в условиях учебно-воспитательного комплекса // Начальная школа. 1996. № 8. С. 9–16.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ПРОСВЕЩЕНИЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ РОДИТЕЛЕЙ

Хасанзода Юнус Юсуфи

соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джами
yunus.hasanov_87@mail.ru

***Аннотация:** Педагогическая культура является частью общечеловеческой культуры, отражает духовные, материальные ценности образования и воспитания, а также способы творческой деятельности, необходимые для эффективной социализации детей. Повышение педагогической культуры родителей является основой для выявления их творческого потенциала и совершенствования семейного воспитания, что будет достигнуто с помощью психолого-педагогического просвещения.*

***Ключевые слова:** семьи, школы, взаимодействия, воспитания, обучения, педагогическая, психолого-педагогического, просвещения.*

Семья - один из древнейших институтов воспитания и социализации личности, которая прошла длительный путь в своем развитии, на каждой из стадий которого изменялись приоритеты в воспитании ребенка, методы, средства.

Сегодня основой взаимодействия семьи с образовательными учреждениями все чаще становится индивидуальный подход к каждому ребенку, сочетающий бдительное отношение к личности с уважением и верой в его хорошее начало. Некоторые родители понимают, что развитие ребенка будет более полезным, если отношения с ним будут носить партнерский характер, если будет уделяться интерес потребностям и интересам ребенка, если его воля будет уважаться, и ее ограничения будут распространяться лишь на жизненно необходимые и принципиальные вещи.

Психолого-педагогическое просвещение родителей играет важную роль в развитии их педагогической культуры. Это процесс, направленный на расширение знаний и понимания родителями основных принципов и методов воспитания детей, развития их психологической грамотности и умений взаимодействовать с ребенком.

Психолого-педагогическое просвещение помогает родителям осознать важность своей роли в воспитании и развитии детей, а также понять, какие факторы могут влиять на их психологическое и эмоциональное состояние. Это позволяет им более грамотно и эффективно реагировать на потребности и проблемы своих детей.

Психолого-педагогическое просвещение также способствует формированию у родителей положительного и конструктивного подхода к воспитанию. Они учатся применять разнообразные педагогические подходы, адекватные возрасту и индивидуальным особенностям своих детей. Родители узнают о методах и приемах взаимодействия с детьми, развитии их навыков самостоятельности, коммуникативных и познавательных способностей.

Психолого-педагогическое просвещение формирует у родителей уверенность в своих силах и компетенциях, что важно для развития их педагогической культуры. Родители становятся более самостоятельными и ответственными в принятии решений, связанных с воспитанием и образованием своих детей.

В целом, психолого-педагогическое просвещение является фактором, способствующим развитию педагогической культуры родителей. Оно помогает им расширять свои знания и умения в области воспитания детей, формирует осознанное и грамотное отношение к роли родителя, и способствует успешному развитию и воспитанию детей.

Понятие «психолого – педагогическая культура» в современной педагогической литературе трактуется довольно широко и неоднозначно. Выделяя, культуру родителей как важной часть воспитательного потенциала семьи, большинство авторов обращается к понятию культуры родителей как к «педагогической» и представляют ее по – разному.

Е.В. Бондаревская представляет педагогическую культуру более широко и видит в ней качественную характеристику не только личности отдельных педагогов, родителей и других людей, занимающихся обучением и воспитанием, но и жизнедеятельности в воспитательных отношениях общества в целом [1].

В.Я. Титаренко определяет педагогическую культуру родителей как «совокупность» специфических «механизмов» и средств, обладание которыми делает семью способной организовать воспитательный процесс и руководить им в соответствии с определенными требованиями [5].

И.В. Гребенщиков представляет педагогическую культуру родителей как их «педагогическую культуру», т.е. совокупность уровней педагогической подготовленности и развития определенных качеств отцов и матерей, отражающих степень их зрелости как воспитателей проявляющуюся в процессе деятельности по семейному и общественному воспитанию детей [3].

С одной стороны, педагогическая культура отражает уровень освоения человеком, специалистом сложившегося в обществе социально-педагогического опыта, с другой, -

реализацию этого опыта в повседневной деятельности. Ряд исследователей (В.Н. Вершинин, И.А. Колесникова) под педагогической культурой понимают часть общечеловеческой культуры, имеющей своим содержанием мировой педагогический опыт, смену культурных эпох и соответствующим им образовательных парадигм, историю педагогической науки.

Педагогическая культура включает в себя совокупность знаний, умений, навыков и ценностей, которые отражают особенности педагогической деятельности и подходы к воспитанию и обучению. Она основана на определенных принципах, этических нормах и понимании роли педагога в формировании личности ученика.

Педагогическая культура включает в себя следующие составляющие:

Знания и компетенции. Педагогическая культура предполагает наличие определенных знаний о психологии, педагогике, методиках обучения и воспитания. Кроме того, педагог должен обладать определенными компетенциями, включающими умения применять полученные знания на практике.

Ценности и убеждения. Педагогическая культура базируется на определенных ценностях, таких как уважение к личности ученика, доверие, эмпатия, справедливость и толерантность. Педагог должен быть убежденным в важности развития личности каждого ученика и обязанности помогать ему в этом.

Этические нормы. Педагогическая культура предполагает соблюдение этических норм и принципов взаимодействия с учениками, коллегами и родителями. Педагог должен быть морально ответственным и справедливым, обладать чувством ответственности и умением принимать взвешенные решения.

Способы творческой деятельности. Педагогическая культура предполагает использование разнообразных методов и подходов в обучении и воспитании. Педагог должен быть способен к творческой деятельности, находить инновационные и интересные способы работы с учениками.

Все эти составляющие педагогической культуры взаимосвязаны и взаимозависимы. Они способствуют успешной социализации личности, развитию ее потенциала и формированию активного гражданства. Педагогическая культура является неотъемлемой частью образования и воспитания, и определяет эффективность педагогической деятельности и ее влияние на развитие личности.

Педагогическая культура рассматривается как исторически развивающаяся программа социального наследования (Е.В. Бондаревская), включающая в себя социально-педагогический идеал, адекватные ему формы и методы его достижения, субъекты педагогической культуры, в качестве которых могут выступать родители, семья, педагоги, общество, государство.

С нашей точки зрения, применительно к условиям современной семьи следует использовать более интегративные понятия «психолого-педагогическая культура родителей», тем самым подчеркивая не психологического благополучия детей и подростков. С.Н. Щербакова рассматривает психолого-педагогическую культуру родителей как личностное образование, которая выражается в ценностно-целевой направленности родителей на полноценное воспитание и развитие ребенка, в способности к саморегуляции и контролю своего поведения, в творческом владении психолого-педагогическими знаниями, технологиями, гуманистическим стилем взаимодействия с ребенком [6].

В таком понимании термин «психолого-педагогическая культур» вполне объективно относится как к профессиональным педагогам, так и к родителям и обществу в целом. Повышение ее уровня позволит сделать семейное воспитание процессом целенаправленным и успешным, полноценно решающим задачи развития и воспитания ребенка в единстве со школой. Н.В. Карноухова в своей работе выделяет следующие компоненты в структуре педагогической культуры родителей :когнитивный, операционный, коммуникативный, рефлексивный, эмоциональны [4].

Когнитивный компонент педагогической культуры представляет собой определенную сумму психолого-педагогических, физиолого-гигиенических, правовых знаний, необходимых для полноценного осуществления воспитания в семье.

Операционный компонент педагогической культуры включает в себя осознанное владение родителями разнообразием методов, приемов, форм воспитательного взаимодействия с ребенком, умением организовать жизнь и занятия детей в семье, организовать семейный труд и отдых, умение диагностировать способности, интересы и склонности ребенка.

Коммуникативный компонент педагогической культуры родителей включает в себя, прежде всего, умение родителей создавать благоприятный психологический климат в семье, умение понимать детей и других членов семьи, терпимость к иному мнению, умение выразить свое психофизическое: состояние и свои мысли, умение предупреждать и решать конфликты.

Рефлексивный компонент педагогической культуры предполагает наличие у родителей умений анализировать собственные действия и состояния, оценивать эффективность применявшихся методов, приемов взаимодействия с детьми, причины успехов и неудач, ошибок и затруднений, возникающих в ходе семейного воспитания, способность посмотреть на себя глазами своего ребенка.

Эмоциональный компонент педагогической культуры родителей включает умение владеть собою в сложных ситуациях, умение понять состояние ребенка по малоприметным особенностям его поведения, умение видеть проблемы ребенка и оказать ему помощь в их разрешении, способность родителей к эмпатии, сопереживанию, сочувствию.

Такой подход к структурированию понятия «психолого-педагогическая культура родителей» позволяет конкретизировать ее содержание применительно к возрастным особенностям школьников, к специфике сложившейся воспитательной ситуации.

Проблема подготовки родителей к воспитанию детей находит свое отражение в истории развития отечественной системы образования.

Работа по повышению уровня психолого-педагогической культуры родителей в годы советской власти включало такие звенья, как ликвидация неграмотности взрослых, родительские школы для молодых отцов и матерей, пропаганду элементарных психолого-педагогических сведений о воспитании среди населения, родительские лектории, университеты, родительский всеобуч, эпизодические формы педагогического просвещения, индивидуальные беседы учителей с родителями по предотвращению нежелательных результатов в поведении и учении детей. Поддерживалась издание литературы по семейной педагогике, распространение периодической педагогической печати. Поощрялась деятельность общественности по оказанию помощи родителям в семейном и школьном воспитании.

Одной из задач органов народного образования и школ до и после войны было осуществление родительского образования. Основная трудность в ее решении возникла в связи с тем, что еще не все родители осознали необходимость педагогического образования для успешного воспитания. К негативным сторонам педагогической пропаганды можно отнести неумение педагогов и пропагандистов связать теоретическую подготовку родителей с практикой семейного воспитания, раскрыть содержание и форму передового опыта родителей по воспитанию детей в домашних условиях, дать родителям возможность принимать правильные и наиболее целесообразные решения в каждом конкретном случае. Это происходит из-за того, что их не учат.

Основные формы повышения педагогической культуры родителей сформировались в послевоенный период. К ним относятся всеобщее педагогическое просвещение родителей в детских дошкольных учреждениях и школах, педагогическая пропаганда в родительских университетах, лектории в школах, учреждениях культуры в селах и городах, факультеты педагогических знаний и соответствующие семинары,

систематическая педагогическая работа родителей на научно-практических конференциях. Активизировалось распространение педагогических знаний через печать, радио и телевидение.

В 1970-1980-е годы темы различных видов и форм педагогического просвещения разрабатывались с учетом воспитательной работы с учащимися того или иного возраста, усложняясь по мере перехода в следующий класс. Педагогическое образование активизировалось на промышленных предприятиях, стройках, в колхозах и совхозах, т.е. на родительских рабочих местах; как показывают исследования И.Ф. Харламова, личная работа с родителями стала важным фактором влияния школы на семейное воспитание. Она охватывала различные аспекты обучения школьников, развития личности, формирования навыков, профориентации и подготовки к семейной жизни.

В разработку содержания и основных направлений педагогического просвещения родителей значительный вклад внесли Ш.А. Амонашвили, Ю.К. Бабанский, А.П. Богомолова, Н.И. Болдырев, Л.Ю. Гордин, А.И. Дулов, И.А. Каиров, Н.П. Кашин, Р.Н. Капралова, М.Ю. Кондаков, Б.Т. Лихачев, С.Л. Соловейчик, В.А. Сухомлинский, И.Ф. Харламов.

При этом основой многих изучений стали выявленные А. Макаренко подобные своеобразные черты советской семьи, как единство общественно-политических, гражданских и личных интересов ее членов, а также положение о том, что семья – ячейка и своеобразный коллектив советского общества. Ее объединяют еще общность воспитательных задач.

Эти особенности отражают специфику семьи в социально-политическом контексте советского общества. В то же время недостаточно работ, в которых изучалась бы психолого-педагогическая культура родителей с учетом особенностей современной действительности. Существует острая необходимость в разработке научно обоснованных положений и методик, направленных на повышение психолого-педагогической культуры родителей и общества в целом. На наш взгляд, эта работа должна основываться на дифференцированном подходе к семье, использовании различных форм и методов воспитательной и развивающей работы и учете уникальных культурных, социальных и психологических особенностей семьи.

Литература

1. Бондаревская Е.В. Развитие идей педагогической культуры в новых условиях // Введение в педагогическую культуру. – Ростов н/Д., 1995.- С.47-61.
2. Вершинин В.Н. Домашнее воспитание: Книга для учителей, воспитателей, родителей / В.Н. Вершинин – Чебоксары, «Клио», 1998. – 200 с.
3. Гребенщиков И.В. Школа и семья. – Москва, 1985. – 197 с.
4. Карноухова М.В. Психолого-педагогическое просвещение как фактор развития педагогической культуры родителей // Педагогическая наука : история теория, практика, тенденции развития. – Выпуск №2. – 2010.
5. Титаренко В.Я. Семья и формирование личности. – М., 1972.
6. Щербакова С.Н. Формирование психолого-педагогической культуры родителей.

ОРГАНИЗАЦИЯ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В МАЛОКОМПЛЕКТНОЙ ШКОЛЕ

Кадырова М. Б. к.п.н, доцент кафедры педагогики,
психологии и методики преподавания
РТСУ e-mail: pedagogikaimetodika@gmail.com
Хакимова Б.Р - научный сотрудник ИРО АОТ
e-mail: Khakimovab@mail.ru

Аннотация: В данной статье говорится о воспитательных процессах в малокомплектных школах, о духовное и моральное воспитание младших школьников, трудовое воспитание, о развитие детей в разновозрастном коллективе, о коммуникативностью и т.г.

Ключевые слова: малокомплектная школа, ученики, класс, село, количество учеников.

Воспитательный процесс в малокомплектной школе – это подчиненная общей цели цепь воспитательных ситуаций. Он опирается на общие принципы, подчиняется общим закономерностям. Младшая школа преобразует его в мягкое, щадящее взаимодействие воспитателей с детьми.

Особенности воспитательного процесса в малокомплектной школе определяются условиями, о которых мы уже говорили, в частности: а) отдаленностью от больших городов; б) сложившимися отношениями между людьми; в) отсутствием других очагов культуры в населенном пункте; г) нестабильностью коммуникации (телевидения, почты). На качество воспитательной работы влияет малая численность населения, учителей, учеников. Отсутствуют должности организатора внеклассной работы, руководителя кружков. Отсюда, как следствие необходимости, школа становится центром воспитательной работы с детьми и взрослым населением, а учитель – ее организатором и проводником.

Дети, растущие в деревнях и отдаленных поселках, более воспитаны жизнью. Она уже сформировала у них те качества, которые с трудом прививаются на городском асфальте. Там все друг друга знают, нет уничтожающей почти половину воспитательных усилий в городах анонимности и безразличия. Дети развиваются в разновозрастном коллективе, отличаются дружелюбием, открытостью, коммуникативностью.

Педагогической коррекции подлежат только те качества, которые формируются как отрицательные вследствие условий жизни. Вспыльчивость, драчливость, неумение сдерживать и вести себя, леность, неаккуратность, необязательность становятся предметом воспитательной заботы. Учителей малокомплектной школы отличает прекрасное качество – они не ищут заоблачных идеалов, не прикрываются общими словами, а заботятся о ежедневных, насущных свойствах личности, из которых как бы сами собой составляются высокие качества.

В общем воспитательном процессе малокомплектной школы сливаются три потока: 1) воспитательная работа на уроках; 2) внеурочная и внеклассная воспитательная работа; 3) воспитание общественной средой населенного пункта.

Воспитательная работа осуществляется в форме воспитательных дел (ВД). В их основе два подхода – деятельностный и комплексный. Первый требует организации различных видов деятельности школьников: познавательной, трудовой, общественной, художественной, спортивной, ценностно-ориентировочной и свободного общения, второй – органичного «сращивания» всех видов деятельности в едином процессе. ВД одновременно содержит в себе влияния нравственные, эстетические, трудовые, интеллектуальные. Доминирующая воспитательная цель (нравственность) определяет задачи прочих. В каждом деле выделяется стержневая идея, которая совпадает с одним из общих направлений воспитания (умственным, физическим, трудовым и т.д.).

Общешкольных ВД не должно быть много: 3–4 в год – вполне удовлетворительный показатель. Готовятся они сообща. Учитель вместе с детьми составляет план,

распределяет обязанности. Если это праздник, он должен быть ярким и запоминающимся. Устраивается конкурс на символ и девиз праздника, готовятся призы и подарки. Учитель будет помогать, но не подменять детей. Избегать мелочной опеки – постоянное правило. Пусть не все будет красиво, зато сделано самими детьми: их неумению нет порицания.

При организации ВД, требующих специальных объяснений и демонстраций (сбор лекарственных трав, посадка деревьев, цветов и т.д.), учитель обращается за помощью к местным специалистам – медсестре, агроному, леснику, механизатору.

Воспитательная работа в одноклассной школе осуществляется одним учителем, в двухклассной – двумя с распределением обязанностей. Это требует согласованности, взаимопонимания, общего плана работы. Планирование воспитательной работы осуществляется или в свободной форме, или в форме, предложенной региональным воспитательным центром. План может быть еженедельным, ежемесячным, на полугодие. Он необходим, чтобы прогнозировать перспективу, знать, к чему идем, видеть конкретные дела.

Ребенок пришел в школу. Воспитание его приобрело систематизированный, управляемый характер, выразилось в единстве духовной жизни воспитателя и воспитанника – их идеалов, стремлений, интересов, мыслей, переживаний. Планируется постепенное наращивание всех качеств личности. Важное направление умственного воспитания в 1 классе – подготовка к систематическому учению. В этот сложный период школьной адаптации учитываются ожидания ребенка, его готовность к школьному труду. Важное условие – атмосфера доверия к ребенку, забота о его эмоциональном и физическом благополучии, создание развивающей среды. Единая система педагогических действий, единые требования, предъявляемые ребенку в семье и школе, способствуют выработке определенного динамического стереотипа поведения. При этом ребенок испытывает меньше трудностей в процессе овладения нравственными нормами, привычками, легче осваивает навыки учебной и трудовой деятельности, правила общения.

Духовное и моральное воспитание младших школьников направлено прежде всего на то, чтобы их сознание и поведение формировалось в неразрывном единстве. Это достигается созданием ситуаций, в которых ученики могут проявить свои нравственные качества – честность, отзывчивость, заботливость, внимательность, доброту не на словах, а в конкретных поступках.

Трудовое воспитание имеет главной целью воспитание трудолюбия, уважения к труду и людям труда, расширение представлений о профессиях. Особое значение приобретает внеклассная и внешкольная деятельность. Дети участвуют в посильных делах – уборке территории и помещений, озеленении села, участка, мелком ремонте мебели, присмотре за цветами, теплицей и т.п. Большинство сельских школ имеет сад с цветником, поле, где проводятся наблюдения и опыты, можно выращивать фрукты и овощи, которые пойдут на стол учеников. На кружковых занятиях народно-ремесленного направления кроме выполнения практических работ, плетения, выжигания, резьбы, раскраски и т.п. проводятся беседы «Культура родного края», «Народные ремесла», «Народное творчество» и т.п. с приглашением родителей, бабушек и дедушек.

В сельской местности особую актуальность приобретает экологическая направленность. Она требует единства трудового, эстетического, умственного, физического воспитания, имеет ощутимо реальную пользу. Сперва на экскурсиях в природу устанавливаются объекты, требующие охраны. Дети наблюдают за ними, потом включаются в практическую деятельность по охране растений и животных.

Эстетический вкус развивается в повседневной жизни. Экскурсии с детьми на природу, прогулка по селу, предметы окружающего быта могут стать источником приобщения к прекрасному. Литература, музыка, живопись, народное творчество должны стать постоянными спутниками школьной жизни.

Малокомплектная школа была, есть, будет. Нужно ее улучшать – создавать комфортабельные условия для жизни учителей и учеников. Останется она и в деревне, но задачи ее усложнятся, поскольку она возьмет на себя функции учреждений воспитательных, оздоровительных, клубных и библиотечных. Воспитательная работа в малокомплектной школе имеет свою специфику, а именно: возможность тесной связи с родителями, индивидуализация воспитательных влияний, опора на народные традиции, близость к природе. Осуществляется умственное, физическое, трудовое, моральное, эмоциональное воспитание детей. Планирование воспитательного процесса ориентировано на совместную деятельность с учетом возрастных возможностей детей каждого класса, имеет ярко выраженную гуманистическую и личностную направленность.

Проверьте себя

Какая школа называется малокомплектной?

В чем ее особенности?

В чем преимущества и недостатки?

Что такое комплекс «школа – детский сад», как он действует?

Выделите условия эффективности работы малокомплектной школы.

Как соединяются классы в комплекты?

Как составляется расписание уроков?

Какие особенности имеют уроки в малокомплектной школе?

Какие общие требования предъявляются к уроку в классе-комплекте?

Какие методы обучения применяются в малокомплектной школе?

Как избежать потерь времени на уроке?

Какие виды самостоятельной работы практикуются на уроках?

Выделите факторы эффективности самостоятельной работы.

Что будет делать учитель, предлагая самостоятельную работу?

Какова роль учебника в самостоятельной работе?

Раскройте последовательность подготовки учителя к уроку.

Как строятся уроки с общими этапами?

Каковы особенности однотемных уроков?

Каковы особенности воспитательного процесса в малокомплектной школе?

Как организовать личностно-ориентированное воспитание?

Как планируется воспитательная работа?

Опорный конспект

Малокомплектная начальная школа – школа без параллельных классов с небольшим количеством учеников.

Класс-комплект – класс, руководимый одним педагогом-классоводом, может состоять – из двух, трех или даже четырех классов. Условия эффективности работы малокомплектной школы:

- рациональное объединение классов в комплекты;
- правильное составление расписания уроков;
- выбор эффективных методов обучения;
- определение наиболее целесообразной структуры урока;
- оптимизация содержания урока;
- рациональное чередование самостоятельной работы учеников с работой под руководством учителя;

– формирование у детей умения учиться и самостоятельно приобретать знания.

Особенности урока – учитель вынужден:

- 4–5 раз перестраиваться;
- уметь распределять время между классами;
- управлять процессом;
- одновременно вести воспитательный процесс во всех классах.

В структуре урока выделяются: 1) работа под руководством учителя и 2) самостоятельная работа учеников.

Условия эффективности самостоятельной работы:

- правильная цель;
- четкое понимание места и роли в общей структуре;
- учет уровня подготовленности и возможности учеников;
- индивидуальные и дифференцированные задания;
- оптимальная длительность;
- инструкции, предписания, «опоры»;
- рациональные способы проверки;
- правильное сочетание с другими видами.

Литература

1. Архипова В.В. Коллективная организационная форма учебного процесса. СПб., 1995.
2. Виноградова Н.Ф. Начальная школа сегодня: успехи и трудности. Обсуждаем итоги российского совещания по начальной школе // Начальная школа. 1997. № 4. С. 11–14.
3. Зайцев В.Н. Практическая дидактика: Учеб. пособие. М., 2000.
4. Иванов И.П. Энциклопедия коллективных творческих дел. М., 1998.
5. Конышева Н.М. Уроки трудового обучения в современной школе // Начальная школа. 1995. № 7. С. 38–42.
6. Кузнецова В.К. Вопросы преемственности и адаптации в условиях учебно-воспитательного комплекса // Начальная школа. 1996. № 8. С. 9–16.

РОЛЬ И МЕСТО НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ И НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ПОДГОТОВКЕ СТАРШЕКЛАССНИЦ К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ

Мавлонова Р.М. доцент кафедры общей педагогики
ХГУ им. академика Б.Гафурова
Хидирова Л.С. старший преподаватель

***Аннотация:** В статье раскрываются интересные педагогические идеи мыслителей по обучению и воспитанию девочек, девушек и женщин, по подготовке их к семейной жизни. Центральнo-азиатские мыслители, вносящие огромный вклад в мировую науку и культуру, выражали свое видение, свои мысли и по поводу подготовки человека к счастливой жизни, старались найти оптимальные пути достижения этой благородной цели. По их мнению, одним из верных путей, ведущих к счастливой жизни, являются создание прочной семьи, мир между ее членов, нравственности, обеспеченность ее членов.*

***Ключевые слова:** педагогика, национальные ценности, семья, наука, культура, философия, история.*

В течение веков женщина была отстранена от управления обществом, общественной деятельностью. Истории известно крайне мало женщин среди выдающихся деятелей в области политики, философии, науки, медицины, техники, педагогики, литературы, искусства и др. Тем немногим женщинам в истории, которым удалось проникнуть в «запретную зону» пришлось много работать в невыгодных условиях для интеллектуальной, творческой деятельности по сравнению с мужчинами. На них оказывали отрицательное влияние социально-экономические, политические условия неравенства полов и соответствующий им психологический климат. Все это не могло не сказаться на развитии способностей и талантов женщин, на их «нравственной зрелости», на уровне их достижения. Поэтому низкий социальный статус женщин и высокий социальный статус мужчины в течение тысячи лет были символом природной обусловленности иерархии людей в обществе. Широкое и устойчивое распространение получили ложные представления об ограниченности умственных и других способностей женщин. [2.46]

Уместно здесь вспомнить пословицы о бесправном и униженном положении женщины

«Бей шубу, будет теплее, а бей жену будет умнее», «Жену бей, так щи вкусней». «Не беда, что подохнет жена, была бы лошадь жива» и другие. У многих народов рождение девочки воспринималось как несчастье, «Лучше бы камень родила, он пригодился бы для постройки дома» - говорилось в старинной узбекской пословице. Сегодня сетование отцов на появление в их семье дочери скорее дань традиции. [5.124]

Все же удалось женщине сохранить, сберечь свои достоинства, несмотря на то, что всякий выход небольшой мир был чрезвычайно труден, а порой смертельно опасен. Достаточно вспомнить жизни полных опасностей Гипатии дочери видного астронома Теона, живший в IV веке н.э. в Древней Александрии. Тумарис, жившей в Средней Азии и воевавшей против иноземных захватчиков, Софью Ковалевскую - члена корреспондента Петербургской академии наук, доктора математических наук, поэтесс Зebuнисо и Нодирабегим, живших в период ханства Средней Азии и многих других.

Право, религия, наука, искусство и мораль исторических обществ внесли свою лепту в обоснование превосходств мужчины над женщиной и закрепление зависимого положения женщины, в подавлении и унижении ее человеческого достоинства. На протяжении столетий истинным, полноценным представителем рода «человек» считался мужчина, а различия в противопоставления социальных ролей, мужчины и женщины объявлялись вечными и неизбежными. В течение многих веков мужская часть общества упивалась этой идеологией, видя в ней оправдание пренебрежительно - оскорбительного отношения к женщине и средство своего собственного самоутверждения и само возвышения. В этих условиях формировался искаженный образ - женщины. К сожалению, даже и сегодня остались еще предубеждения по отношению к способностям и возможностям женщины.

Но на всем протяжении истории воспитанию женщин, ее общественному и семейному призванию уделялось большое внимание. Часть мыслителей ограничивала интересы и деятельность женщины рамками семьи «Имя честной женщины - говорил древнегреческий историк Плутарх, - вместе с ее личностью должно быть заключено в стенах дома». Считалось, что вся система общественного воспитания женщины должна сводиться к тому, что подготовить ее к самоотверженному служению мужу и детям. Развитие личности должно помочь женщине превратиться из женщины, способной рожать, в женщину, умеющую воспитывать.

Прогрессивные мыслители подвергали основательной критике подобные взгляды, они искали педагогических путей разрешения так называемого «женского вопроса» в системе гражданского воспитания девочек. В защиту прав женщин на получение равного с мужчинами образования за их социальное равноправие, за возможность получения образования всеми девушками, а не только представительницам привилегированного класса выступали прогрессивные деятели. [2.85]

Конечно педагогические идеи и взгляды мыслителей прошлого о женщине, её роли в обществе и семье, воспитании девочек, подготовке их к семейной жизни, взаимоотношениях между женщинами и мужчинами, имеют большой научно-практический интерес, но в одной работе охватить всё разнообразие этих педагогических идей невозможно, поэтому в диссертации выделены наиболее существенные из них, касающиеся исследуемой проблемы.

Центрально-азиатские мыслители, вносящие огромный вклад в мировую науку и культуру, выражали свое видение, свои мысли и по поводу подготовки человека к счастливой жизни, старались найти оптимальные пути достижения этой благородной цели. По их мнению, одним из верных путей, ведущих к счастливой жизни, являются создание прочной семьи, мир между ее членов, нравственности, обеспеченность ее членов.

Одним из ярких мыслителей прошлого является А.Кайковус. Его книга-наставление «Кабуснаме» является дидактико-философским произведением, в которой он выдвигает мысль о том, что прежде чем знать отношение человека к окружающей его среде и связи с ней, нужно выявить взаимоотношения между всеми существами реального мира [4.160]. Кайковус считает, что воспитание является одним из факторов формирования сознания и личной жизни человека, огромное влияние оказывает на воспитание человека сама жизнь. Он пишет «Если

человека не научит сама жизнь, не старайтесь учить его, так как ваш труд пропадет даром» [4.160]. Здесь мы видим, что Кайкавус сильно преувеличивая влияние жизни на личности, слегка уменьшает роль воспитания. Но, тем не менее его воспитательные идеи заслуживают внимания и их можно использовать в учебно-воспитательном процессе. Глава книги «О воспитании детей» целиком посвящена воспитанию детей в семье. Идеи, выдвинутые им в данной главе, были актуальными не только для своего времени, но остаются актуальными и по сей день. По его мнению, ребенок после рождения физиологически растет как живое существо. В этом процессе у него появляются дурные (плохие) и добрые (хорошие) качества. Его рост нуждается в воспитании. Эту задачу берут на себя родители: «Выполни условия отцовства ..., в наследство своему ребенку оставь благородное поведение, знание и профессию...».[4.85]

Вопросы семьи и семейного воспитания занимают особое место в научном наследии Авеценны (Абу Али Ибн Сино). В ряде его произведений можно найти много драгоценных мыслей. О здоровье, об их воспитании, об изучении психики ребенка, которые вместе составляют определенную систему педагогических взглядов. Эти взгляды основаны на идею формирования всесторонне развитого человека. В его произведениях есть педагоги ч е е кие взгляды по всем направлениям и формам воспитательного процесса, которые в течение веков переходят из поколения в поколение и являются школой воспитания детей. Например, целая глава его произведения «Тадбир ул - манозил» посвящена вопросам семьи и семейного воспитания.

Ибн Сина отмечает, что воспитание детей особенно девочек в семье сложная и тонкая работа, поэтому ее нужно вести с самого рождения ребенка, планомерно, непрерывно и систематично.

О значении колыбельной песни матери он пишет: «Колыбельная песня выполняет две функции: первая, монотонное качание колыбели дает ребенку физическое удовлетворение, вторая вместе с песней ребенку передаются думы и чаяния матери» [1.14]. Таким образом, у ребенка возникает своеобразное возбужденное состояние, которое сам еще не осознает. На основе этого состояния он постепенно начинает осознавать внешний мир. С осознания начинается изучение, а изучение в свою очередь еще и воспитание. Изучение окружающего мира вытекает из восприятия. Обращая на это внимание Ибн Сина говорит, что «Сила чувствительности ребенка как у взрослого человека» [1.4].

Ценные идеи по подготовке женщин к материнству изложены в его произведении «Канон», по его мнению, нужно заботиться о ребенке и матери до его рождения, нужно сохранить здоровье, физическую и психологическую чистоту матери. Он выдвигает идею о том, что сохранение здоровья личности нужно вести в связи с другими сторонами деятельности.

Ибн Сина особое внимание уделяет роли отца, главы семьи в воспитании детей. По его мнению; если глава семьи неопытный и неумелый, то он не может воспитывать членов семьи на должном уровне, это приведет к плохим следствиям. Если работа по воспитанию детей налажена хорошо, то семья будет счастливой. Самая важная функция семьи - это воспитание детей. Кем бы не были родители они с ответственностью должны выполнять эту миссию.

Ученый - энциклопедист, просветитель Абу Райхон Беруни тоже не обошел стороной вопросы обучения и воспитания детей, В своих произведениях «Памятники прошлых поколений», «Хиндистон» и др., выдвигает ценные мысли по воспитанию подрастающего поколения. Даже в «Минерологи» он говорит, что человеческая душа должна быть чистой и прозрачной как драгоценный камень, человеческие качества тоже нравственное богатство как драгоценные камни. [2.92]

Нравственные понятия, нравственные черты и качества Бируни связывает с природой человека, которая формируется прежде всего, в семье. Поэтому он особенно подчеркивает значение семейного воспитания, огромное значение примера родителей, особенно матери. Например, он, обращаясь к женщинам от имени Абдуллы Ибн Джафара пишет: «Сохранись от ревности. Ревность ключ к разводу. Запрещаю тебе делать своему мужу частые замечания.

Замечания будят злобу. Смотри за собой. Для этого лучшее средство - это сурьма. Еще используй приятные духи. Среди них самая лучшая - это вода» [2.93]. Эти его мысли непосредственно относятся к воспитанию будущих женщин и матерей.

Бируни выдвигает вопрос о чистоте тела и души, который связан с исследуемой нами проблемой. Так как обучение несовершеннолетних девушек к чистоте и порядку в семье требует формирования у них и душевную чистоту, которое не ограничивается формированием умений содержать свое тело чистым и опрятным. Для этого Бируни призывает к действию, труду. Его мысль о душе и действии связана с идеей о единстве чистоты тела и души. Данная идея соответствует современному требованию взаимосвязи физического здоровья и духовного богатства в воспитании детей.

На основе его мыслей о целях и задачах воспитания о развитии личности лежит идея гуманизма. Он считает, что каждый родитель должен внушить своим детям данную идею. По его мнению, нравственность, основанная на гуманизме, является самым высшим качеством человека. Это качество не формируется и человеческого дитя спонтанно, а формируется в процессе развития общества, т.е., социальной среды и взаимного общения людей.

Мысль Абу Райхона Бируни о том, что нравственность возникает, формируется в результате борьбы между хорошими и плохими, добрыми и злыми, является для своего времени научным подвигом.

В педагогических идеях, взглядах и системах вышерассмотренных мыслителей вопросы воспитания девочек, девушек и женщин отражены, но не на достаточном уровне. Теперь вкратце будем характеризовать работы мыслителей, которые целиком и полностью посвящены рассматриваемой нами проблеме, т.е. подготовке девушек и женщин к семейной жизни.

Одним из таких просветителей является великий татарский мыслитель Ризоуддин ибн Фахриддин, который написал ряд произведений, посвященных воспитанию женщин. Главные из этих книг являются «Семья» [6.16], «Воспитанная женщина» и «Нравоучение». О семье, роли женщины в семье он пишет «Семья создается на основе закона путем соединения телом и душой мужа и жены. Муж выбирает себе женщину, которая является опорой в его жизни в хорошие и плохие дни. разделяет его радости и горе, сокровенные его тайны, удовлетворяет его желания. У женщины есть сила, которая делает поведение человека красивым, убивает жестокость, человека делает человеком. Никакая дружба и никакая близость не сравнится с этой силой» [6.18].

По его мнению, если муж является главой семьи, то жена считается заведующей семьей. Семья без заведующего - это не семья. Хорошая жена хранит богатство мужа, предотвращает беду, нагрянувшую на мужа, мобилизует свою силу как верный солдат, образует мужа отдав при необходимости свое сбережение, которое она накопила, экономя в семье.

Оригинальное и удачное сравнение роли женщины в семье, предложение Ризоуддином ибн Фахриддином: «Если сравнить семью с кораблем, то жена является его рулевой (кормовой) частью. Если большой корабль движется вперед благодаря действиям кормовой части, то семья живет благодаря действиям жены. В качестве доказательств можем привести следующие: народ воспитанный, если женщина этого народа воспитаны, народ невоспитанный, если женщины этого народа не воспитаны, народ богатый, если женщины этого народа старательны, предприимчивы и волевые, народ бедный, если женщины этого народа ленивые или расточительны» [6.9].

Мужчины по поводу поведения и воспитания не кому не повинуются кроме своих жен. Даже ученые мужья живут благодаря воспитанию, которое получили от своих матерей и хранят это воспитание до конца своих дней. Поэтому один из древних философов нарекал: «Люди всегда будут такими, какими хотят женщины: если появится потребность в великих и добрых людях, то обучайте женщин этим качеством.

О разнообразии функций, выполняемых женщиной в семье, мыслитель изложил свои мысли исходя из требований своего времени. По его утверждению воспитанная женщина образует своих родителей, мужа, детей, родственников, соседей и всех тех, кто имеет

отношение к ее семье своей воспитанностью, поведением, красотой и сама живет счастливо. Невоспитанная женщина, наоборот поставит на посмешище перед народом, своих родителей, мужа, детей, сама станет несчастливой, и дети станут не воспитанными. И в результате она лишается таких ценностей как женственность и материнства.

Он считает, что женщина должна быть и воспитанной и воспитательницей, аргументируя свои доводы жизненными примерами. Богатый человек не может быть счастливым, если он не имеет воспитанную жену, потому, что счастье -это проведение своих детей в круг семьи. Поэтому необходимо, чтобы женщины были воспитателями, и польза от этого будет всему народу. Для этого они должны знать свои функции, обладать нужными - знаниями и должен красиво применять все это на воспитание мужа и детей. Людей сделают счастливыми не только знания, но и имеете с ними человеческие качества и ценности. Качество - это милое поведение, нравственность. Нравственность -это знание и выполнение своих обязанностей. Качество и поведение людей - это плоды дерева знаний. Счастье людей зависит от воспитания, а воспитание находится в руках женщины. Поэтому, чтобы воспитывать народ нужно воспитывать женщин, на таком уровне, чтобы они смогли передавать это воспитание детям. Если распространить знания и воспитание среди женщин то эти знания, поведение, воспитание, переносятся детям и народу [6.12].

О результатах невоспитанности женщин тоже изложены мысли. Доверить судьбу детей учителю, который лишен образования и воспитания, все равно, что отправить корабль с тысячи людей в путешествие с капитаном - невежей. У нас мало внимание уделяется обучению и воспитанию женщин. Когда во всем мире учитывается необходимость обучения и воспитания женщин, у нас явно противоположные мнения, со стороны не которых персон: «обучение женщин приведет к разложению общества». Однако, некоторыми образованным и воспитанными мужчинами тоже совершаются необдуманные поступки. Тогда не говорят, что это из-за их образованности и воспитанности. Поэтому не хорошо говорить это относительно женщин. Причиной нехороших поступков мужчин и женщин является именно не образованность и воспитанность, а их недостаточность. Неправильно утверждение «Вредно обучать и воспитывать женщин», так как лишить образования и воспитания половины человечества, это значить лишить воспитания всего подрастающего поколения. От женщины, которая не образована и не воспитана обществу больше вреда, чем польза.

Невоспитанность - это результат не обучения и воспитания. Если не воспитываться, то этот процесс есть результат невоспитанности. Во многих случаях обучение и воспитание детей ведут женщины, которые не имеют ни знаний и ни способностей, в результате формируется трудно обучаемые и трудновоспитуемые дети. Воспитывать детей, оставшихся в естественных условиях в школах учителями легче, чем воспитывать трудно обучаемых и трудновоспитуемых детей. Потому, что ребенок всю жизнь не забудет воспитание, полученное матерью. Дети, воспитанные невоспитанными женщинами, обучаются в школе, получают знания, но эти знания они применяют в плохих поступках. Есть люди, которые готовы вложить все свое богатство за здоровье своего ребенка, но пренебрегаю! самым опасным недугом своего ребенка, его образованием и обучением. Такие люди в старости лет жалуются: «Зачем я женился?». «Почему у меня такие дети?». Ответ на их жалобы таков: «Они сами виноваты во всем этом, причиной этому является то, что они вовремя не обучали и не воспитывали своих детей, имея на это возможности». И Ризоуддин ибн Фахруддин приходит к выводу: «Поэтому женщин нужно обучать и воспитывать. Богатство женщин не их наряды, не их драгоценности, а полученное ими воспитание» [6.12].

Интересны педагогические идеи, и мысли самих немногочисленных женщин - мыслителей по обучению и воспитанию девочек, девушек и женщин, по подготовке их к семейной жизни. Одна из них Фахр-ул Банот Сибгатуллох кизи, жившая в конце XIX и начале XX веке. В своей книге «Оила сабоклари» («Уроки о семье») она рассматривает вопросы воспитания женщин с религиозной точки зрения. «По завещаниям исламских ученых в воспитании есть еще одна проверенная работа: Прежде всего, молоко, которым женщина кормит ребенка, должно получиться от хлеба, заработанного честным путем. Известно, что

вскормленный не честным молоком ребенок растет приверженным к не добрым делам» [6.88].

Из вышеизложенного можно прийти к выводу о том, что в учении ислама большое внимание уделено формированию семьи. Учитывая наследственную чистоплотность будущих детей, необходимость ими выбора родителей вот таким специфическим образом выражена в исламе. Видимо традиция, распространенная во многих мусульманских семьях основана именно на эту специфику. Традиция заключается в том, что родители, прежде чем сватать молодых, основательно расспрашивали нескольких поколений жениха и невесты (отца и матери, дедушку и бабушку, прадедушку и прабабушку и всех по линии отца и матери).

Другая ее книга «Муошарат одоби» («Благородное поведение») тоже написана опираясь на теорию и практику исламской нравственности, и посвящена семье и семейным отношениям. Раскрыты до сих пор неизвестные нам стороны исламской морали и культуры. Мысли о семье и семейном воспитании очень глубоки и написаны на основе существующих условий. Она соединяет сладости семьи с прекрасной жизнью. По ее мнению, на основе прекрасной жизни лежат такие человеческие качества, как хорошее поведение, телесная и душевная красота. Эти качества требуют быть в жизни веселым, жизнерадостным и вежливым. «Особое значение имеют эти прекрасные качества в отношениях мужа и жены, так как если у жен прекрасное поведение, то мужья тоже станут такими же. Наоборот, если у жен плохое поведение, то у мужчин тоже испортится поведение. Если между мужем и женой не будет обоюдной совместимости, то для обоих это будет невыносимо, в результате чего исчезнет семейный уют, разрушается семейный быт, появляется враждебность между членами семьи, самое страшное исчезнет спокойствие детей, которое приведет к нежелательным последствиям» [6.96].

Другая представительница женщин - мыслительниц и просветитель Турции Алий Назимо в своей знаменитой книге «Воспитание девушек» раскрывает вопросы обучения и воспитания девочек, девушек и женщин. О необходимости обучения и воспитания женщин она пишет: «Что лучше? Образованность женщин на основе обучения и получения знаний или усвоение ими определенных знаний и умений по ведению семейных дел? Хороший вопрос. На этот вопрос ответим таким образом. Молодая девушка пусть получит прочное, обширное, полное образование и воспитание. Не чего не надо жалеть для расширения ее ума. Люди чего не могут получать из земли, если не будут обрабатывать ее, не заботятся о ней. Точно так, же женщины, как и мужчины, имеют ума для осознания и знания, имеют цели и мечты для осуществления деятельности, имеют волю и нежность для противостояния или чернения» [3.64].

По ее мнению, каждая работа, выполняемая женщинами, является основой жизни всех людей. Действительно, укрепление семей или разрушение их, создание в семьях уюта и все другие дела, связанные с семьей, с ее членами прямым образом связаны с женщинами. Поэтому нужно верить в необходимость обучения и воспитания женщин, для осуществления своих функций по воспитанию членов своей семьи, укреплению их здоровья, выполнению роли матери и жены, ведению семейных дел.

Алий Назимо предлагает девушкам и женщинам следующие советы: Старайтесь не проводить зря времени, обогащайте свой ум на основе двух условий.

1. Полученные вами знания и умения помогут для выполнения ваших девичьих, женских и материнских обязанностей.

2. Не гордитесь теми знаниями, что вы получили, старайтесь углубить и упрочить их. Если вы выполните оба эти условия, то станете обладателями прочных знаний и умений, и никто вас не сможет упрекнуть.

В качестве примера она приводит такую ситуацию: «Молодая женщина, недавно вышедшая замуж, помогает брату своего мужа в выполнение трудного домашнего задания на арабском и персидском языках, заданного в школе учителем. Заметив это, удивленный муж спрашивает: Боже мой! Вы знаете, оба эти языка? Жена, улыбаясь, отвечает: Да любимый, знаю» [3.10]

Заслуживает внимание идея о планировании и ведении семейных дел и подготовка к

этому будущих жен. По мнению автора, матери должны готовить своих совершеннолетних девушек к самостоятельной жизни, обучая их к выполнению разнообразных семейных дел. Выполнение домашних дел, уход за членами семьи и выполнение других семейных работ является своеобразной профессией и обязанностями женщин. Поэтому, к этой профессии нужно подготовить в первую очередь молодых девушек. Целью овладения данной профессией заключается в том, что формировать у будущих женщин умения планировать выполнения семейных работ, бережливость, чистота, порядочность, работоспособность и др.

Таким образом, изучение прогрессивных исторических традиций и опыта воспитания девушек показывает, что оно всегда понималось как воспитание разумной, знающей, много умеющей матери. О матери и женщинах написано и пишут много. Данная тема не сходит с повестки дня и сейчас. Только если раньше в основном ставился вопрос о вовлечении женщин в общественное производство то теперь - как снять физические, психические перегрузки у них. Как помочь женщине успешно сочетать общественные, производственные и семейные обязанности?

В анализ нашей действительности важно увидеть, какой должна стать девушка в будущем, как воспитать ее гражданкой, супругой, матерью, с тем, чтобы уже сегодня позаботиться о тех качествах, которые потребуются ей в будущей жизни.

Литературы:

1. Абу Али Ибн Сино-Годбир ул-анзоил. Душанбе, Ирфон, 1980.
2. Волков Г.Н. Чувашская народная педагогика. - Чебоксары: 1958.
3. Жумабоев Э.Ф. Семейная жизнь и воспитание. –М.: Просвещение, 1971.
4. Кайковус У. Кобуснома. Для среднего и старшего школьного возраста Душанбе: ААдиб 1990.
5. Калонтаров Д.И Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русским. – Душанбе, 1965.
6. Ризоуддин ибн Фахриддин. Воспитания женщина-Т: Мехнат, 1991.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ РАВИШИ ҚОР БО ТАРБИЯИ ҚҶДАК

Шарифова Санавбар Саъдуллоевна

ходими калони илмии Пажухишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Оила асоси пойдории давлат ва ҷамъият аст. Дар таърихи башар инсоният баҳри рушди инкишофи ҷомеаи мутамаддин тӯли қарнҳо ҷаҳду талошҳои зиёд варзида, марҳила ба беҳдошти рафтору ахлоқ, бунёди одоби оила ва оиладорӣ, солимии оила, маърифату фарҳанги ҳамзистӣ замина гузошт, ки пайваста ташаккул ёфта, пеш меравад. Яке аз бунёдгузори одоби баланди барпо намудани оила ва одоби оиладорӣ ниёғони некноми мо маҳсуб меёбад. Эҳтироми зан – модар барои ҳар инсон бошараф мояи ифтихор ва қарзи ҷавонмардӣ маҳсуб меёбад.

Дарахте, ки хурдак бувад боғбон,
Бигардонад ўро, чу хоҳад чунон.
Чу гардад калон боз натвонадаш
Ки аз қаччию хам бигардонадаш.

Муҳақиқон ба хулосае омадаанд, ки тамоми пешравии олам ба солимии оила сахт марбут аст. Пизишкон бар он ақидаанд, ки маҳз вазъи ҳаёти оилавӣ боиси дарозумрии инсон шуда метавонад. Оилаи солим маскани тавлид, тарбия ва нашъунамои насли оянда ва ҳаёти ҷовидонист. Инсонии комил танҳо дар оилаи солим ва муҳити солим ба камол мерасад. Тавре, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр намудаанд: “Оилаи солим як омили муҳими пойдории давлат аст ва маҳз фарзандони соҳибмаълумот, бомаърифат ва оқилу зирак ба қадри падару модар, миллат ва Ватани азизашон расида номбардорони сазовори давлати соҳибистиқлоли

хеш мегарданд”. Дар чомеаи мо оила ҳамчун асоси чомеа маҳсуб ёфта, аз тарафи давлат ҳимоя ва дастгирӣ меёбад. Таҳти ҳимояи давлат қарор доштани оила чунин маъно дорад, ки давлат ба масъалаҳои ҳуқуқиву иҷтимоии марбут ба солим ва пайдории оила таваҷҷуҳ зоҳир сохта, ғамхорӣ ба модару кӯдак, таъмини шароити зарурӣ барои таълиму тарбияи фарзандон, кафолати иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ ва пиронсолӣ, хизматрасониҳои зарурии тиббӣ ва ғайраро ба ӯҳда мегирад.

Тарбияи кӯдак ба маҳоратҳои зариф ва мутолиашуда ниёзманд аст. Инсонҳо бе ҳеч омодагии маҳорат издивоҷ мекунанд, бачадор мешаванд, дар ҳоле ки ҳеч манбаи воқеӣ барои посухгӯӣ ба тақозои беш аз андозаи ин падидаҳо дар даст надоранд. Чунончӣ дар гуфтаи Жон Вилиям дар бораи кӯдак ин воқеияти шигифтовар нухуфтааст. «Пеш аз издивоҷ шаш назария барои бузург қардани кӯдак доштам, акнун шаш кӯдак дорам бо ҳеч назария».

Ба гуфтаи Крери (Crary) тарбияи кӯдак монанди як курсии сепо аст. Асарбахштарин баҳрагирӣ аз ин курсӣ замоне ҳосил мешавад, ки се ҳомӣ вучуд дошта бошад. Ин ҳомиён иборатанд аз:

1. Шинохти арзишҳои худ:

Арзишҳо боварҳо ва тамоилоте ҳастанд, ки мардумро бармеангезанд. Онҳо мафоҳиме ҳастанд, ки ҳар фард эҳсос мекунад барои ҳудаш ва эҳтимолан ба таври кулӣ барои башарият муҳим мебошанд. Мушаххас қардани арзишҳо ба волидайн дар тамоилгузори миёни аҳдофи дарозмуддат ва кӯтоҳмуддат мекунад.

2. Интизори маъкул:

Огоҳӣ бар он чӣ волидайн ба он баҳо медиҳанд, мебояд бо он чӣ барои кӯдак таҳамулкунанда аст дар ҳам биёмезад. Бояд таваҷҷуҳ дошт, ки: а) интизороти номуносибе, ки бо сатҳи рушдии кӯдак ҳамхон нест муҷибӣ бурузи изтироб мешаванд; б) суръати ёдгирии кӯдакон мутафовутт; в) фарогирии комили як маҳорат ба диққат ниёз дорад; г) кӯдакон аз назари хусусиёти ахлоқӣ бо якдигар мутафовутанд, ки таркиби вижаи хусусиёти кӯдак бар мизони вай назди волидайн таъсир мегузорад.

3. Хештанпазирӣ:

Доштани эҳсоси хуб дар бораи қор бо кӯдаконро бисёр осонтар месозад. Вақте ба таври мудовим, вақт, таваҷҷуҳ ё ҳимояти ҳудро нисори дигарон кунем заҳоири дарунӣ қоҳиш меёбанд ва аз даст додани қувваи сабр ва идрок оғоз мешавад. Ин заҳоири дарунӣ метавон бо ҳимоят ё таваҷҷуҳ аз шахси дигаре (монанди як дӯст) ё бо анҷом додани қорҳои лаззатбахш бозпарварӣ қард. Гайнот муътақид аст, ки гуфтугӯ бо кӯдакон ҳунаре ҳос аст, ки усул мафоҳими вижаи ҳудро дорост. Асоси равиш мусталзами он аст, ки:

А) Паёмҳо набояд ба ҳисси эҳтироми кӯдак латмае ворид созад ҳамон тавре, ки ба ҳисси эҳтироми волидайн набояд латма занад.

Б) Ибтидо бояд тафоҳуме мутақобил байни волидайн ва кӯдак эҷод шавад ва сипас панду андарз, роҳнамоӣ ва омӯзиш матраҳ шавад. Ба далели маҳдудияти мантиқ дар кӯдак, дар бархӯрд бо ӯ эҳсос ва нишонаҳои ғайрикаломӣ аз аҳмияти ҳосе бархӯрдоранд. Ба ҳамин далел волидайн ҳангоми баҳсу муқолама бо кӯдакон бояд се асло риоят намоянд. Асли аввал - пай бурдан аз воқеа ба робита: волидайн ба қои посухгӯӣ ва таваҷҷуҳ ба ҳуд воқеъ ба робитае, ки дар қараёни гуфтугӯ мавҷуд аст, таваҷҷуҳ намоянд. Асли дуюм - пай бурдан аз воқеа ба робита: волидайн ба қои посухгӯӣ ба ҳуд воқеа ба робитае, ки дар қараёни гуфтугӯ дар бораи эҳсосоти кӯдак дар ин робита иқдом намоянд. Асли сеюм – пай бурдан аз кулл ба қузъ: волидайн бидуни он, ки бо гуфтугӯ ва ақоиди кӯдак мувофиқат ё муҳолифат кунанд, ба кӯдак қумак намоянд, то ҳудаш зимни баҳс ва тақзияву таҳлил аз гуфтору ақоидаш натиҷагирӣ кунанд. Ба эътиқоди Гейнот барои инсон тарбият қардан равишҳои инсонӣ лозим аст. Барои бисёре аз мо ришханд қардан, эрод гирифтани, ваъзу хитоба, таҳдид қардан, баду бераҳа гуфтан ҳама бо замоне, ки бо он бузург шудаем, таркиб шудаем. Аммо волидайн метавонанд бидуни ҳамла ба шахсияти кӯдак ва танбеҳи шадид манзури ҳудро баён намуда интизороти ҳудро шарҳ диҳанд ва роҳи

чуброни хаторо ба кӯдак нишон дода ва мавзӯ бархурди фвӯол дошта ва бо ҳамфикрии фарзандон ба роҳи ҳалҳое дар чихати ҳалли мушкил бирасанд. Гейнот барои ҳали мушкил панҷ қадам пешниҳод мекунад. Қадами аввал: дар бораи эҳсосоти эҳтиёҷоти кӯдак сӯҳбат кунед. Қадами дуюм: дар бораи эҳсосоти эҳтиёҷоти худ сӯҳбат кунед. Қадами сеюм: бо ҳамфикрӣ роҳи ҳалҳои қобили қабуле барои ҳарду тараф ироа диҳед. Қадами чаҳорум: ҳама назарҳоро бидуни арзёбӣ ворис кунед. Қадами панҷум: яке аз роҳи ҳалҳоро интиҳоб кунед. Онҷӣ барои як кӯдак муҳим ҳаст ин аст, ки худро аз қисмате аз роҳи ҳал бидонад, то қисмате аз мушкил. Ҳамчунин Гейнот дар мавриди мизони ҳимоят аз фарзанд ба ин муҳим ишора дорад, ки мо вазифа дорем, ки аз кӯдакони худ ҳимоят кунем, аммо ин ҳимоят ҳад ва марзе дорад. Мизони барои падару модар хуб будан он аст, ки чи қадар метавонем аз анҷоми коре, ки фарзандон худ қодир ба анҷоми он ҳастанд худдорӣ кунем. Бо таркиби қудрат ва инсоният аст, ки метавон инсонҳое тавоно парвариш дод. Ба назари Гордон иллати асли ва зербанои ихтилолоти рафториро бояд дар навҳаи тарбиятӣ, ки волидайн дар мавриди кӯдакониаш аъмол мекунанд ҷустуҷӯ кард. Волидайн дар иртибот бо кӯдакониашон ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд:

1. Волидайн баранда: волидайн, ки меҳонад ба ҳар тарзе бозӯ руиҷбор дар робита ва талош байни худ ва кӯдакони баранда шаванд;

2. Волидайн бозанда: волидайн, ки ба кӯдакони худ озодии зиёде дода ва мӯътақиданд маҳрум кардани кӯдакони аз арзу ниёзҳояшон боиси латма задан ба онҳо мешавад.

Ба фикри ӯ, тарбияи кӯдак бояд аз рӯзи аввалини ба дунё омадаш оғоз гардад. Зеро тифл аз овони навзодиаш ба мушоҳидаи ҳодисаҳои олами беруна шуруъ мекунад. ӯ дар ин марҳила фарқияти ашӯ ва ҳодисаҳои атрофро дарк карда, шахсият ва “ман”-и худро кашф намуда, кӯшиш менамояд, ки ба моҳияти ашӯву ҳаводиси атроф сарфаҳм равад. Бинобар ин Ғатуллоҳ Ҷулен муносибати кӯдаки навзодро бо муҳити ихотакарда чунин олимона тасвир менамояд: “Завқу салиқа ва пазириву воқуниши кӯдак ба пуррагӣ дар ҳамин марҳилаи ҳаёти ӯ муайян мегардад. Ҳодисоти хушу зебои муҳити атроф мисли ҳамакас ба кӯдак ҳам хуш менамояд, аммо ҳодисоти хушангез ва нохуш ба ӯ таъсири манфӣ мегузорад. Аз ин рӯ, кӯдак, ки бо ҳодисоти атроф муносибати доимӣ дорад, завқманд ва ё ошӯфтаҳол шуданиш мумкин аст. ӯ ба ҳар қору ҳодиса ҳамроҳ шуда, бо узвҳои нозуки бинӣ ва шунавоияш барои худ маълумоти тару тоза гирд меорад. Кӯдак бо ин роҳ ҳар қизи дида ва шунидаашро таҳлил карда, маълумоти навро барои дар оянда сохтани “Ман-и худ ба зершуураш ҷой мекунад. Воқеан, маълусоте, ки пайваста ба олами ботинии кӯдак роҳ меёбад, минбаъд аз як тараф, дар ташқули шахсияти кӯдак нақш баста, аз тарафи дигар, рафтору кирдори ӯро муайян карда, ба самти мусбат ва ё манфӣ равона мекунад”.

Аз ин таҳлилҳо бармеояд, ки муҳити оила дар ин марҳила нақши тарбияро мебозад. Набояд фаромӯш кард, ки кӯдак ҳама вақт рафтори аҳли хонаводаро назорат мекунад ва дидаву шунидаҳояшро аз рӯи фаҳмиши худ баҳо медиҳад. Илми психологияи оила низ андешаҳои дар боло зикршударо тасдиқ мекунад ва дар баробари ин қайд менамояд, ки барои кӯдак ҳар ду волид – падар ва модар дӯстдор заруранд. Бе муболиға гуфтан мумкин аст, ки муносибати байниҳамдигари зан ва шавҳар ба рушди психикию шахсияти кӯдак таъсири бузург мерасонад. Меҳру муҳаббате, ки нисбат ба фарзанд дар дили мо ҷой гирифтааст, пешпардохт ва як воситаи ташвиқ мебошад, ки мо фарзанди худро тарбият намоем.

АДАБИЁТ:

1. Х. Раҳимзода, Ғ. Бобокалонов “Оилаи солим-пойдори давлат”, Душанбе: ҚДММ «Фасл-4».2022.-356 с.
2. Аллот Р. “Фишорҳои рӯҳӣ ва чигуна метавон бо он мубориза кард / тарҷ. Вазирӣ Ш – Техрон интишороти Хотун, 1362.” Душанбе “ирфон”-2011,саҳ, 60-61,.

3. Асгарӣ А. Табйини модели барои пешрафти таҳсилӣ бар пояи модели кори одамӣ/ рисолаи доктории равоншиносии тарбиятӣ – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1387, . Душанбе “Ирфон”-2011, сах, 62- 63,.

4. Ф. Гюлен “Оила ва рушди шахсияти фарзандон”. Душанбе “Ирфон” 2014, сах-141-145.

5. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 3.03.2006, №94, 21 с.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЕННОСТЕЙ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЙ ОБЩИТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

Арбобова Ф.А.

старший преподаватель, к.п.н.,

кафедры общей педагогики ТГПУ им. С.Айни

***Аннотация:** В данной статье автор раскрывает психолого-педагогические особенности межнациональной общительности студентов. По мнению автора, для формирования личности студента, необходимо педагогу учитывать национальное и межнациональное своеобразие воспитания в учебно-воспитательном процессе. Автор считает, что необходимо организовать творческие коллективы, которые представляют искусство и культуру народов мира. При этом большую ценность для студентов имеют знания о происхождении народа, языка, о своеобразии национального этикета, обрядов, быта, одежды, самобытности искусства, художественных промыслов, праздников.*

***Ключевые слова:** межнациональное общение, преподаватель, иностранные студенты, личность, общечеловеческие ценности, самообразование, самовоспитание, патриотизм, когнитивный компонент, идентификация, обряды, этикет, эмпатия, самокритичность, толерантность.*

С усилением межнациональных и межрегиональных контактов между представителями различных стран и народов растёт и количество исследований, посвящённых этническим аспектам проблемы общения.

В работах многих авторов освещается социальная сторона проблемы. Выявляется влияние развития и совершенствования средств производства, изменения социальной структуры общества на возникновение и стабилизацию новых форм общения между различными этносами.

Большое внимание уделялось некоторыми учёными изучению социальных норм и этнических стереотипов, в том числе - этнических предубеждений, их роли в регуляции взаимоотношений между людьми разных национальностей [3; 8].

Необходимо отметить, что личность, выступая в социальной среде конкретной народности в разных формах общения, формируется в соответствии с образом жизни именно этого народа, при этом обмениваются результатами познания различных объектов, овладевают эмпирически накопленным опытом, ценностями заключённый в традициях, обычаях, обрядах и соответственно им регулирует свои действия, поведение [2; 76].

Особенно в общении личность студентов формируются разносторонне, осуществляется передача и усвоение образа мыслей, поведения, манер, привычек, ценностные ориентации и, безусловно, всё это отражается в их действиях и поведение.

Чтобы общение педагога стало эффективным средством формирования личности студента, необходимо педагогу обеспечить национальное и межнациональное своеобразие воспитания в учебно-воспитательном процессе.

Для этого необходимо:

- система специальных мер по обогащению духовной национальной и межнациональной культуры;
- усиление внимания к общечеловеческим ценностям.

Культура межнационального общения педагога - это сложное явление, которое включает следующие структурные компоненты:

- 1) когнитивный - знание норм, принципов, установок, и требований гуманистической этики, т.е. ответственность, справедливость, добро и др;
- 2) мотивационный – интерес к изучению истории, культуры страны;
- 3) эмоционально-коммуникативный - способность к идентификации, эмпатии, рефлексии, сопереживанию, самокритичность и толерантность;
- 4) поведенческо-деятельностный - управление своими эмоциями, умение объективно оценивать ситуацию, непримиримость к нарушению прав человека [1;48].

В соответствии с этим процесс культуры межнационального общения педагога вуза включает:

- ознакомление молодёжи с системой научных знаний о правах и свободах человека, и их отношениях;
- формирование гражданских и общечеловеческих чувств и сознания;
- развитие позитивного опыта культуры общения с людьми;
- обеспечение высоконравственной мотивации поступков и поведения учащихся в процессе межличностного общения.

Для развития культуры межнациональных отношений педагога со студентами большое значение имеет грамотность, которая проявляется в способности сопереживать.

Особенно задача преподавателей педагогического вуза - сформировать у студентов уважение к чести и достоинству народа и каждого человека.

Изучив и проанализировав ситуацию, педагогам важно вести поиск эффективных форм межнационального общения, которые, определяют конкретное содержание педагогической и общественной деятельности иностранных студентов.

Педагогу следует исходить из того, что культура межнационального отношения является общечеловеческой ценностью и базируется на общечеловеческой нравственности. Её основу составляют формирование гуманных отношений между студентами и преподавателями, независимо от их национальности. Эту работу можно проводить в учебное и внеурочное время, через всю систему отношений в коллективе факультета, группы, вуза, любого образовательного учреждения. Но патриотизм нельзя воспитывать на словах, путём призывов и лозунгов. Важно создавать организацию студентов, ведущей целью которых является гармонизация общечеловеческих и национальных ценностей в общественной деятельности иностранных студентов.

Целесообразна организация творческих коллективов, представляющих искусство и культуру народов мира и постсоветского пространства.

Большую ценность для студентов имеют знания о происхождении народа, языка, о своеобразии национального этикета, обрядов, быта, одежды, самобытности искусства, художественных промыслов, праздников. Важно, чтобы преподаватель не только проявлял компетентность в этих вопросах, но и использовал накопленные знания в учебной, учебно-воспитательной и внеклассной работе, т.е. во время беседы, посещения студентами краеведческих и литературных музеев, национальных культурных центров, театров, выставок, фольклорных концертов, просмотров фильмов национальных студий и т. д.

В учебно-воспитательном процессе культура общения педагога руководствуется вполне определёнными правилами, исходя из которых используются методы воздействия, среди которых показ, приучение, упражнение, благопожелание, моление, принуждение, порицание, наказание, совет, просьба, укор и др.

Главная задача процесса общения состоит, в том, чтобы методы и приёмы одновременно выполняли бы роль обучающих и развивающих нравственность личности студента. В этом преподавателю поможет, его педагогическая способность воспринимать личность любого студента как диалектическое в целом. Задача преподавателя вуза состоит не только в том, чтобы формировать у иностранных студентов понятие и чувство гуманизма, патриотизма, но и, чтобы глубокая заинтересованность и уважение

пронизывали все формы и методы межнационального общения с теми, кто обучается в стенах вуза.

Необходимо отметить, что общение регулируют не только потребности учащихся, направленность его личности, нравственный облик, но и таким образом они познают окружающих, как он воспринимает, понимает и оценивает себя и других в общении.

Можно полагать, что различную роль играют взаимопонимание при восприятии информации, с одной стороны, и восприятие норм и ценностей, предлагаемых учителем, с другой.

Следовательно, чем выше культура педагога, тем более она сказывается на самом содержании и характере общения.

Необходимо включать студентов в разумно организованный, посильный производительный труд, т.е. самообслуживание, самообразование, помощь отстающим соотечественникам.

Необходимым условием благополучных отношений иностранных студентов и взрослого является создание общности в их жизни, расширение сферы сотрудничества, взаимопомощи и доверия по инициативе взрослого [4; 25].

Следует отметить, что одной из основных задач культуры общения преподавателя стимулировать студентов к позитивному самовоспитанию, саморазвитию и преодолению трудностей.

Таким образом, студенты в процессе влияния общения учатся правилам жизни в незнакомом социальном коллективе, приобретают социальный и нравственный опыт, обнаруживают, и раскрывают свою внутреннюю природу и потенциальные возможности.

Литература

1. Кан-Калик В.А. Учителя о педагогическом общении. – Москва, 1987. 190с.
2. Маджидова Б. Народные традиции и обычаи, как средство формирования нравственных качеств детей в семье: Дисс. д.п.н.- Душанбе: ТГПУ им. К.Джураева, 2004. - 360 с.
3. Набиев М.М. Национально-психологические особенности таджиков и специфика их проявления в этническом общении. Дис.к.п.н. - Москва. 1995.
4. Эмади М.Ф. Формирования коммуникативной компетенции у будущих преподавателей английского языка в системе иноязычного образования Ирана. Дисс. к.п.н. Душанбе, 2013.

ПОЛОЖЕНИЕ УЧИТЕЛЬСТВА, ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ УЧИТЕЛЬСКИМИ КАДРАМИ И ХАРАКТЕРИСТИКА ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Хамидов Р. А.- к.и. н., доцент кафедры методики преподавания истории и права ХГУ им. академик Б. Гафурова
E-mail: abdurasul.xomidov@mail.ru

***Аннотация:** В данной статье говорится о положении учителей, обеспеченности средних учебных заведений учителями и особенностях их деятельности. Качество образования и подготовки в учебных заведениях зависело от организации повышения квалификации учителей, улучшения их материального положения, повышения социального статуса педагогической профессии. Успешное развитие деятельности школы зависит не только от финансовой поддержки и расширения материальных возможностей, но и от специалистов. В целом можно сделать вывод, что развитие системы подготовки и переподготовки педагогических и управленческих кадров Согдийской области в контексте политики модернизации образования показывает, что возникли кризисные явления начального социально-социального и социального периода. Государственная самостоятельность в области образования, особенно в обеспечении преподавательскими кадрами общеобразовательных школ, была постепенно ликвидирована после подписания мирного договора.*

***Ключевые слова:** учительство, подушевое финансирование, президентская квота, школьная реформа, общеобразовательные школы, педагогическая технология, аттестация, подготовка учительских кадров.*

В условиях реформирования системы образования, роль учителя в обучении и воспитании подрастающего поколения имел тенденцию на рост. Трансформационные процессы в сфере школьного образования привели к вариативности программ и педагогических технологий, развитию информационной среды, к гуманизации образования, в результате чего существенным образом менялась профессиональная роль учителя. В новых социокультурных реалиях жизни, в образовательной деятельности учителя, передача готовых знаний отходил на второй план и важнейшими категориями знания становились такие составляющие, как управление самостоятельной учебно-познавательной деятельностью учащихся, организация мотивирующей творческой деятельности и создание необходимых условий для самореализации школьников.

Учительство – это общность людей, имеющих отношение к интеллектуальному труду. Они, в первые годы Советской власти, были призваны решать не научно-познавательные, а социальные задачи: обеспечивать вертикальную трансляцию базовых знаний о природе и обществе. Однако, при развитии социализма, школы постепенно отходили от своих социальных задач. Права Зиятдинова Ф.Г., когда определяет учительство как «особую социально значимую группу интеллигенции, осуществляющую духовно-практическую деятельность по формированию личности».¹

Трансформационные процессы современного общества Таджикистана, которые начались с 90-х годов XX века, привели к усилению старых и возникновению новых проблем, оказавших свое негативное влияние, как на материальный, так и на социальный статус учителя.

Обеспечение общеобразовательных школ Согдийской области учительскими кадрами являлось одной из острейших проблем периода независимости Таджикистана. От организации подготовки учителей, улучшения их материального положения, повышения общественного статуса профессии педагога зависело качество образования в учебных заведениях. Успешное развитие школьного дела зависит не только от материального обеспечения, расширения финансовых возможностей, но и от специалистов.

Школьному образованию нужны такие педагоги, которые способны творчески решать сложные профессиональные задачи комплексно и на высоком уровне, пользоваться новыми технологиями и методическими знаниями и развивать в себе рефлексивные способности.

В последние годы существования советского государства (в период так называемой «горбачевской перестройки» 1985-1991 гг.) наблюдалось относительно стабильное положение в кадровом обеспечении общеобразовательных школ республики, так как данный вопрос регулировался государственными и партийными органами.

Первые годы независимости, работники сферы образования, столкнулись с серьезными социальными, материальными и профессиональными трудностями. Для учителей отсутствовали социальные гарантии, они стали получать низкую заработную плату, ухудшились жилищно-бытовые условия. Среди молодежи резко упала престижность профессии педагога - учителя, в результате чего произошло старение и феминизация школы. Наблюдалась тенденция уменьшения общего количества учителей, перехода их в другие сферы деятельности.

Учителя средних общеобразовательных школ сразу же после приобретения независимости превратились к категории малооплачиваемых работников, надбавок как таковых не получали. Большинство из них помимо зарплаты существенных доходов не имели. Их зарплата со всеми надбавками и льготами позволяла едва сводить концы с концами.

В республике, в т.ч. в Согдийской области возникли трудности с выплатой заработной платы учителям. Участились случаи задержки с выплатой зарплаты, учителя

¹ Зиятдинова Ф.Г. Социальное положение и престиж учительства: проблемы, пути решения. М., 1992. С. 31.

месяцами не получали заработную плату, и это стало регулярной практикой. Так, в 1995-м году в Таджикистане задержка с уплатой заработной платы региональной администрацией достигла 65% общих расходов на образование. Хроническая задержка выплаты заработной платы происходила по вине местных администраций и органов образования.

1995 год для населения Согдийской области был одним из тяжелейших лет после приобретения независимости. Потому что деньги катастрофически обесценивались. В тяжелом положении оказались учителя школ. Тогда учитель высшей категории получал зарплату в размере 576 рублей, этой суммы хватало только на 2 дня для покупки продуктов, а уборщица школы получала всего 215 рублей. Местная власть организовала выдачу хлеба по карточкам. На 7-8 членов семьи выдавалась в день только одна буханка хлеба². Поэтому, часть учителей постоянно искали дополнительный заработок.

Учитывая трудное материальное положение учителей, предпринимались меры по их социальной поддержке. С 1992 по 1998 год в республике в целях повышения заработной платы работников сферы образования и улучшения их социальной жизни были изданы 7 Указов и постановлений правительства Республики Таджикистан. Одним из первых документов, направленных на социальную поддержку учителей, был Указ Президента Таджикистана от 28 мая 1992 года, № 197 «Об увеличении стипендий и пенсий сотрудников народного образования». Президент Таджикистана Эмомали Рахмон, выступая на заседании деятелей сферы образования 28 августа 1995 года, поставил конкретные задачи по укреплению материально-технической базы школ, поднятию качества образования, улучшению условий жизни работников сферы образования.³ Во исполнении указаний главы государства были приняты Постановления Правительства Республики Таджикистан «О мерах по улучшению жилищно-коммунальных условий работников образования» от 8 ноября 1995 года за №671, «О некоторых мерах по усилению социальной защиты работников образования» от 11 ноября 1995 г. за №676 и «Об утверждении положения о порядке предоставления педагогическим работникам, научным и учреждениям системы повышения квалификации, переподготовки кадров и работникам педагогических учреждений бесплатного пользования водой, жилой площадью с освещением и отоплением в городах и сельской местности Республики Таджикистан» от 13 июня 1996 г., за № 270 и др.⁴ В соответствии с этими постановлениями тем учителям, которые работали, в сфере образования, более 10 лет их жилье предоставлялось бесплатно. Местным властям было дано поручение, освободить учителей от оплаты коммунальных услуг.⁵ Учителям предоставлялись проездные билеты на общественный транспорт, даже было издано распоряжение местных властей о бесплатном проезде в автобусах и троллейбусах в определенный период года. Кроме того, была установлена ежемесячная компенсация в размере 10 процентов оклада для приобретения книгоиздательской продукции и периодики, длительный оплачиваемый отпуск до одного года педагогическим работникам, имеющим хронические заболевания. Ежегодно повышалась заработная плата работников системы образования.⁶

Такое положение негативно повлияло на качество учебно-воспитательного процесса, поскольку в свободное время сельские педагоги занимались содержанием подсобного хозяйства, а городские - репетиторством, торговлей на рынках, частным мелким бизнесом и другими формами дополнительного заработка. Кроме того начался отток учительства от педагогической деятельности, в результате чего сложилось кризисное положение в обеспечении кадрами школ.

² Отчет Облоно Ленинабадской области на 1995 год // ГАСО. Ф. №70. оп.10. Д. №696. Л. 17.

³ Рахмонов А. Развитие образования основной фактор развития страны // Маърифати омӯзгор. 2010. №12. С. 19.

⁴ URL: <http://hukuk.24hoster.ru/R/323.htm> (Дата обращения: 07.08.2015 г.).

⁵ Иноятова М. Результаты и перспективы // Маърифат. 1996. №12. С. 5.

⁶ URL: http://www.adlia.tj/base/show_doc.fwx?Rgn=8010. (Дата обращения: 15.07.2015 г.).

Положение школьного образования стало тяжелым из-за острой нехватки педагогических кадров, и было обусловлено, во-первых, массовым выездом высококвалифицированных специалистов за пределы республики, во-вторых, - переходом определенной части учителей школ в коммерческие структуры, где уровень доходов был более высоким. В общеобразовательных школах не хватало преподавательских кадров по таким предметам, как русский язык и литература, физика и математика, история государства и права и др. Однако изменения коснулись не только их количественного состава, но и качественного. Еще в 1990/91-м учебном году высшее образование имело 78,1% всех учителей, а в 1995/96-м году их количество снизилось до 67,1%.⁷

Поэтому одним из наиболее острых вопросов школьного образования являлась подготовка учительских кадров для школ Согдийской области. Подготовка учителей для школ осуществляется через средне-специальные учебные заведения (педагогические училища, колледжи) и высшие учебные заведения (пединституты и университеты). В них учителя готовились путем освоения программ профессиональной подготовки преподавателя. Программа включала изучение педагогики, психологии, дополнительного цикла педагога - психологических дисциплин, предметов информационной технологии, истории и методологии соответствующей отрасли науки, методики преподавания предмета, школьного практикума и т.д. Студенты проходили педагогическую практику.⁸ В педагогических училищах и вузах подготовка будущего учителя осуществлялась путем закладывания основ готовности к профессиональной деятельности. Уделялся внимание формированию репродуктивного профессионального поведения. В процессе обучения студент подготавливался к индивидуальному стилю педагогической деятельности.

Хотя, в кадровом обеспечении средних общеобразовательных школ Согдийской области начального периода независимости Республики Таджикистан, существовало множество проблем, имели место и положительные моменты. Например, в Худжандском государственном университете (до 1990 года Ленинадский государственный педагогический институт имени С.М. Кирова) и в педагогических училищах открылись педагогические специальности. Были заключены договора с вузами республики по подготовке специалистов за счет областных средств; проводилась аттестация педагогических работников. С целью стимулирования роста квалификации и развития творческой инициативы учителей, организовывалось участие педагогического сообщества в различных конкурсах. Придавалось особое значение материальному поощрению учителей.

В вопросе обеспечения средних общеобразовательных школ Согдийской области учительскими кадрами с приобретением независимости Таджикистана можно наблюдать две противоположные тенденции: с одной стороны, сокращение абсолютной численности педагогических кадров, с другой стороны, наращивание выпуска педагогических кадров средне-специальными и высшими учебными заведениями. Данная ситуация произошла в результате падения престижа профессии педагога и высокого уровня текучести кадров в учебных заведениях из-за низкого уровня заработной платы.

В начале 90-х гг. XX века единственным ВУЗом на территории Согдийской области по подготовке учительских кадров являлся Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова. В данном учебном заведении с 1991-го по 2011-й год было подготовлено более 20 тысячи учителей для общеобразовательных школ. По статистическим данным в 2011 году в ХГУ имени академика Б. Гафурова учительские кадры готовились по 28 педагогическим специальностям. Большинство выпускников

⁷Там же.

⁸Горячев М.Д., Горячев М.М. Профессиональная подготовка студентов - будущих учителей в процессе педагогической практики (исторический аспект)// Известия Самарского научного центра Российской академии наук. 2012. № 2-3. Том 4. С. 594.

данного университета работают в школах, городов и районов Согдийской области.⁹ Но не все выпускники педагогических специальностей после окончания учебы данного вуза прибывали в школы. Так, в 1995-м году из 957 выпускников только 469 (49%) прибыли в школы области.¹⁰ Потому что определенная часть выпускников отказывалась от педагогической деятельности, связи с чем заметно сократился приток в школы молодых специалистов. Как правило, так же не полностью выполнялись заявки органов образования.

Подготовкой педагогических кадров занимались также средние профессиональные учебные заведения – педучилища Худжанда, Канибадама, Пенджикента и др. городов и районов Согдийской области. Начиная с 2000 года количество выпускников - специалистов педагогического направления с высшим образованием постоянно увеличивалась, Так в 2000 году по Согдийской области 1678 выпускников ВУЗов получили диплом педагогической специальности, в 2005 году -2787 человек, в 2010 году - 3061 человек. А диплом среднего профессионального образования по педагогическим специальностям получили соответственно: в 2000 году- 878 человек, в 2005 году- 1341 человек и в 2010 году -1004 человек¹¹. Но в те годы все ещё не все выпускники педагогических вузов и средних педагогических учебных заведений прибыли в общеобразовательные школы. Так, в начале 2004-2005 учебного года из 1075 молодых специалистов окончивших педвузы и педсузы, получивших направления на работу в школы, только 635 (59%) приступили к работе в качестве учителей.¹²

Правительство Республики Таджикистан своим Постановлением от 1 ноября 2004 года за № 425 с целью решения назревших проблем подготовки педагогических кадров, утвердило «Государственную программу подготовки педагогических кадров на 2005-2010 годы». В соответствии с данной программой в Согдийской области предпринимались меры по совершенствованию системы подготовки педагогических кадров, повышению квалификации, обеспечению образовательных учреждений высококвалифицированными педагогическими кадрами, укреплению материально - технической базы средних и профессиональных высших педагогических учебных заведений, поддержке и морально-материальному поощрению учителей.

В 2008 году выпуск специалистов высших и средних специальных заведений составил 10335 человек, что было в 2,6 раза больше, чем в 2002 году. В 2008 году выпускники сферы просвещения составили 50% выпускников высших и средних специальных учебных заведений. На фоне увеличения количества выпускников в вузах из года в год наблюдалось сокращения преподавателей в школах. Это было обусловлено тем, что все больше преподавателей с возрастом покидали школы и не все выпускники вузов и сузов после распределения прибывали по месту работы в школы. Например, в школах республики в 2008-2009 учебном году численность преподавателей с высшим образованием сократилась почти на 4 тысячи человек, тогда как число преподавателей с более низким уровнем образования по сравнению с предыдущими годами возросло. Тенденция отказа выпускников педагогических вузов работать в школе продолжалась и в 2010 году. Так, из 770 молодых специалистов окончивших высшие и средне-специальные учебные заведения педагогического профиля, получивших распределение в школы, прибыли на места назначения только 515 человек (66,9%) , остальные 275 человек (33,1%) отказались работать в школах.¹³ Причиной этому была низкая зарплата учителей, а также низкий уровень знаний определенной части выпускников вузов и сузов.

⁹Набиев, В. Худжандский государственный университет в годы независимости // Образование – будущее Таджикистана. – Худжанд, - 2011. – С. 102. (на тадж. яз).

¹⁰ Отчет Облоно Ленинадской области на 1995 год// ГАСО. Ф. №70. оп.10. Д. №696. Л. 13.

¹¹Таджикистан: 20 лет независимости.С.87-88.

¹² ГАСО. Ф.70, Оп.10, Д.809. Л.4.

¹³ Кохир Расулзода. Обратим внимание на качество... - С. 32-33.

В республике уровень вовлечения девушек на учебу в педагогические вузы оставался низким. Сокращение численности девушек среди студентов и падения уровня образования женщин, по статистическим данным выглядело следующим образом: если в 1985 г. девушки составляли 42% всех студентов ВУЗов, то в 1994 г. их было 28%, в 1998 г. - 25%. В 2003-2004 учебном году девушки составляли 24,8% от общего количества студентов в ВУЗах.¹⁴

Начиная с 1997 года по инициативе Президента республики Эмомали Рахмона, организован льготный прием девушек в вузы путем установления квот.¹⁵ В соответствии с президентской квотой прием в вузы девушек из отдаленных районов осуществлялся без вступительных экзаменов. Однако квота выполнялась только на три четверти, кроме того, из поступивших 7% девушек бросили учебу, в основном, по причине замужества. Девушки, поступившие по квоте, из-за того, что получили слабую общеобразовательную подготовку в сельской школе, часто отставали в учебе.¹⁶

В целом, система квотирования оправдала себя на уровне высшего образования. Потому что ситуация с доступом девушек из дальних сельских регионов к профессиональному высшему образованию, была очень тяжелой, ибо наблюдался острый дефицит дипломированных кадров из числа местных женщин. Благодаря Президентской квоте за период с 1997 по 2008 гг. в высших учебных заведениях РТ прошли обучение 5998 сельских девушек. Правительство РТ своим постановлением от 4 июля 2004 г. ввело также квоты для поступления в вузы юношей из бедных семей и из отдаленных регионов. До 2005 года в результате реализации данной инициативы 3050 девушек и 165 юношей поступили в высшие учебные заведения страны.¹⁷

В 2007 г. для поступления девушек в высшие учебные заведения Правительством было выделено квот для - 529 мест, в 2008 г- 550 , в 2009 г. , -638 мест, в 2010 г. – 654 места в высшие учебные заведения республики.¹⁸

В школьном образовании Согдийской области год от года проблемы обеспечения педагогическими кадрами решались положительно. Если в школах области в 2000-м году не хватало 2491 учителя, то в 2007 году не хватало 1700 учителей, а в 2010-м году нехватка учителей составляла 543. Это было достигнуто, благодаря реализации постановления Правительства Республики Таджикистан от 1 ноября 2004 года за № 425 - «Государственная программа подготовки педагогических кадров на 2005-2010 гг.», от 3 мая 2006 года за №197 - «Об установлении льгот для молодых учителей», от 2 июля 2009 года - «О правилах возврата бюджетных средств за счет молодых специалистов, не явившихся на место работы согласно направлению». Соответственно и были предусмотрены меры социальной защиты и повышения заработной платы учителей и другие льготы. Переход общеобразовательных школ на подушевое финансирование также положительно повлиял на решение кадрового вопроса.

В соответствии с постановлением Правительства Республики Таджикистан от 3 мая 2006 года для молодых преподавателей устанавливались льготы. В частности с 1 января 2007 года молодым преподавателям предоставлялись участки земли для строительства жилья без очереди, в горных районах с учетом возможностей района стали выделять землю для возведения садов и сева сельскохозяйственных продуктов, также

¹⁴ Альтернативный доклад о ходе выполнения Республикой Таджикистан Международного Пакта... - С. 55.

¹⁵Рахмонов А. Роль Президента Республики Таджикистан Э. Рахмонова в развитии школы и образования края // Маорифи Тоҷикистон. – 2006. - №3. - С. 31. (на тадж. яз.).

¹⁶ Альтернативный доклад о ходе выполнения Республикой Таджикистан Международного Пакта ... С. 55.

¹⁷ Инвестирование в устойчивое развитие: Оценка потребностей для достижения целей развития тысячелетия. Душанбе, 2005. С. 68.

¹⁸Статистический сборник сферы образования Республики Таджикистан в 2010-2011 учебном году. Душанбе, 2011. С. 13. (на тадж.яз.)

предоставлялись льготные денежные кредиты на покупку крупного рогатого скота и создания 20 семей пчел.¹⁹

В 2010 году 53 молодым учителям городов и районов Согдийской области выделялись средства для покупки скота и семей пчел. Предоставлению льгот молодым специалистам-учителям большое внимание уделялось со стороны местных органов Ганчинского, Горно-Матчинского, Зафарабадского, Истаравшанского и Исфаринского районов и городов. Например, Ганчинская районная администрация, 57 молодым учителям выделил участки земель для строительства жилья. А 193 молодым учителям, участки земли для возведения садов и сева сельскохозяйственных культур²⁰. По словам председателя Согдийской области, только в 2011 году, 1523 учителя улучшили свои социальные условия. «...432 из них получили земельные участки для строительства жилья, 483 педагога под садовые участки, 152 льготные кредиты. Еще 570 - стояли в очереди на получение земельного участка».²¹

Эти меры позволили смягчить остроту проблемы в плане удовлетворения нужд средних образовательных учреждений Согдийской области в квалифицированных кадрах. Постепенно в школу стали подтягиваться молодые специалисты: если на 1 октября 2000 г. количество молодых учителей со стажем до 2 лет составляло 5,7 % от общего числа учительского корпуса, то в 2007 г. их количество достигло 12,2 %.

В целом, в итоге можно заключить, что эволюция системы подготовки и переподготовки педагогических и управленческих кадров школьного образования Согдийской области, в контексте политики модернизации образования показывает, что кризисные явления начального периода государственной независимости в сфере образования, в частности обеспечения педагогическими кадрами средних общеобразовательных школ, после мирного соглашения, началось постепенно преодолевать. А с 2000 года на государственном уровне принимались меры по смягчению, остроты проблем полного удовлетворения нужд средних образовательных учреждений области, в квалифицированных кадрах. Были предусмотрены меры социальной защиты и повышения заработной платы учителей и другие льготы.

Особое внимание уделялось подготовке кадров посредством высших и средне-специальных педагогических учебных заведений. Педагогические кадры подготавливались также системой квотирования, то есть льготным приемом девушек в вузы, осуществляемым по инициативе Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона начиная с 1997 года (с 2003-го года квоты были установлены и для мальчиков).

Поднятию уровня образования учителей способствовала организация конференций, семинаров методического характера, а также учеба на курсах повышения квалификации учителей средних школ.

МОҲИЯТИ ТАЪЛИМИ ТЕХНОЛОГИЯ (ТАЪЛИМИ МЕҲНАТИ ДУХТАРОН) ДАР МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ

Ҳакимова Хосият Сайфуллоевна

ходими пешбари илмии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи
Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

***Аннотатсия:** Дар мақола роҷеъ ба мазмун ва моҳияти таълими фанни технология (таълими меҳнат) дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ сухан меравад. Муаллиф ибраз медорад, ки мақсади асосии таълими фанни технология (таълими меҳнат) ташаккули донишҳои*

¹⁹Абдулкодири Раҳим .Призвание учителя во все времена является одинаковым //URL: http://jumphuriyat.tj/index.php?art_id=190 (Дата обращения: 21.07. 2015 г.).

²⁰Усиливалось внимание // Сугд хакикати. - 2010. №68 (1685), 25 авг.(на узб.яз.).

²¹Председатель Согда провел августовское совещание учителей.//URL: <http://www.news.tj/ru/news/predsdatel-sogda-provel-avgustovskoe-soveshchanie-uchitelei> (Дата обращения: 27.07.2015 г.).

умумии меҳнатӣ, техникӣ ва технологӣ, малака ва маҳорати хонандагон дар шароити муосир, омодагӣ ба худмуайянкунии касбии хонандагон, аз худ намудани таҷрибаи умумии меҳнатӣ, хочагидорӣ, мусоидат кардан ба иҷтимоигардонии шахсияти хонандагон мебошад. Ибраз дошта меавад, барои мукммалтару дар асоси пешрафти технологияи замонӣ таълим додани хонандагон, омӯзгорони фан бояд давра ба давра аз курсҳои бозомӯзӣ гузаронида шаванд.

Калидвожаҳо: технологияи таълими меҳнат, мақсади таълими меҳнат, мазмуни таълим, хонандагон, омӯзгорон, шартҳои таълими технология (таълими меҳнат).

Рушди ҷомеаи муосир аз пешрафти техника ва технология вобастагии зиёд дорад. Он мартабаи қонеъшавии талаботи инсонҳоро муайян мекунад. Ҳар қадаре, ки технология мукамал бошад, ҳамон қадар маҳсулоти хушсифат истеҳсол карда мешавад. Барои ноил гардидан ба чунин дастовардҳо дуруст ва тибқи талаботи замон ба роҳ мондани таълими технологияи меҳнат дар муассасаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ шартҳои асосии пешрафти ҷомеа мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханрониҳои худ маорифро яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон дошта, қайд кардааст, ки ба рушди маориф тавачҷуҳи хоса бояд зоҳир кард ва дар ин раванд техникаву технологияи навро ба таври васеъ бояд дар амал ҷорӣ кард. Ҳамзамон қайд менамоянд, ки: "Асри XXI марҳилаи нави рушди тамаддун мебошад. Он асри ҷомеаи иттилоотӣ, иртибототӣ, фанноварӣ ва технология, асри муносибати эҳтиёткорона нисбат ба муҳити зист ва саломатии инсон аст. Давраи нави рушд, пеш аз ҳама, хусни тафохумеро тақозо менамояд, ки навсозиҳои таҳсилот ба манфиати шахс, ҷомеа, табиат ва давлат бошанд",- қайд шудааст дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон [10].

Дар шароити прогресси ҳозираи илмӣ -техникӣ вазифаҳои таълими технологияи хонандагон вусъат меёбад. Тибқи ин вазифаҳо хонандагон бояд бо принципҳои асосии ҷараёнҳои технологӣ ва истеҳсолот ошно гардониданида шаванд.

Принципҳои асосии таълими технологияи хонандагон инҳоянд: якпорчагӣ , мутобиқати табиӣ , мутобиқати фарҳангӣ , маҳсулноқӣ , бисёрфарҳангӣ , фаъолноқӣ , иттилоотӣ , интегративӣ , тамоюли касбӣ .

Дар баробари ин татбиқи принципи политехникӣ дар фанни технология (таълими меҳнат) ба он асос ёфтааст, ки дар вақти машғулиятҳо оид ба меҳнати техникӣ ва хизматӣ мактаббачагон бо ёрии омӯзгор ҳодисаҳои ба ин монандро дар технология ва равандҳои марбути технологияи меомӯзанд. Тавассути ин онҳо дар бораи асосҳои умумии истеҳсолот ва технологияи ҳозиразамон маълумот мегиранд. Дар машғулиятҳои тарбияи меҳнатӣ барои ташаккули шахсияти ҷаматарафа рушдёфта, фаъол, эҷодкор ва ахлоқӣ шароит фароҳам оварда мешавад. Шиносоии мактаббачагон бо намудҳои гуногуни фаъолияти меҳнатӣ имкон медиҳад, ки бо таҷрибаи андӯхтаи наслҳои гузашта дар соҳаи техника, технология, маданияти зиндагӣ ва майшат шинос шаванд ва инчунин ҷиҳати иҷтимоӣ -меҳнатӣ ҷаматарафа рушд кунанд.

Ҳадафи ниҳоии ҳар як фан ва албатта фанни технология низ ташаккули шахсе мебошад, ки на танҳо соҳиби дониши фаннӣ дар соҳаи муайян, балки омодагӣ ба дарки ҷамачонибаи ҷаҳон, фаҳмиши он дар асоси фарҳанг ва эҳтиром ба шахсияти инсон мебошад.

Шароити нави иҷтимоӣ фарҳангӣ, мақсад ва вазифаҳои таълими технологияи хонандагони муассасаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба тағйир додани муносибатҳои таълими фанни технология (таълими меҳнат) нигаронида шудаанд. Яке аз онҳо муносибати фарҳангшиносӣ буда:

– омӯзиши фанни технология (таълими меҳнат) на танҳо ҳамчун як соҳаи алоҳидаи дониши инсон, балки ҳамчун яке аз унсурҳои ба ҳам алоқаманди фарҳанги муосири технологӣ , аз ҷумлаи он дар ҳаёти имрӯзаи ҷомеа ва шахс;

- нишон додани на танҳо роҳҳои ба фарҳанги технологӣ нигаронидашуда, балки дар он будан;
- ба хонандагон имкони шинос шудан бо намунаҳои фарҳанги технологиро дар назар дорад.

Муносибати фарҳангшиносӣ омӯзиши равишҳо ва усулҳои гуногунро дар ҳалли масъалаҳои мушаххас ва таълими технологияи хонандагон пешбинӣ мекунад. Вобаста ба муносибати фарҳангшиносӣ ба раванд ақидаҳо дар бораи арзишҳои бунёдии таҳсилоти технологӣ тағйир ёфта, асосҳои фарҳангӣ ва мазмуни тарбияи меҳнати хонандагон ва раванди тарбияи шахсият васеъ мегарданд. Ҳамзамон омӯзгор ҳамчун иштирокчии чараёни таълим аз технологияи муколамаи гуманистӣ истифода мебарад, ки ба мо имкон медиҳад, ки ҳар як масъаларо амиқ фардӣ кунем ва мазмуни шахсиро муҳтавоии онро дарк намоем. [3,с.46].

Қобили қайд аст, ки шаклҳои асосии таълими технологӣ бояд фаъолияти эҷодӣ ва робитаи кори байни омӯзгор ва хонандаро (дар кабинети таълим меҳнат, дар устохонаҳои таълимии муассиса ва берун аз он) дар бар гирад, чунки маҳз дар чараёни чунин ҳамкорӣ меъёрҳои фарҳанги умумӣ ва технологӣ, худидоракунии хонандагон, рушд додани шавқу ҳаваси меҳнатӣ, тафаккури эҷодӣ, рушд додани шаклҳои нави меҳнати хонандагон ташаккул ва рушд меёбанд.

Ба шахсият нигаронида шудани тарбияи меҳнатӣ барои ташаккули шахсияти эҷодкор захираҳои нав мекушояд. Консепсияи фарҳангшиносии таълими технологӣ бояд асоси парадигмаи нави таълимӣ бошад, ки ба раванди ғанӣ гардонидани ҷанбаҳои маънавий-мантӣ ва эҳсосӣ -психологӣ ҷаҳони маънавии хонанда нигаронида шуда, ноил шудан ба самти ягонаи тафаккур, ирода ва эҳсосоти ӯро пешниҳод мекунад [6].

Омӯзгори фанни технология (таълими меҳнат) бояд таълими хонандагонро аз дараҷаи маълумотдиҳӣ ба дараҷаи идоракунии фаъолияти таълимии онҳо, яъне ба дар амал иҷро кардани маълумоти ба тариқи назария ба даст овардашон гузаронад ва ташкили кори мустакилонаи онҳоро вусъат диҳад. Ин ба ташаккули мустакилияти ба шахсият нигаронидашудаи хонандагон дар раванди таълими технологияи онҳо мусоидат мекунад.

Дар айни замон дар таълими технологияи хонандагон тағйиротҳои системавии ҷаҳонӣ ба вуқӯ меоянд. Олимон-омӯзгорон, муаллимон-таҳқиқотчиён ва муаллимони фанҳо бояд моҳияти проблемаҳои ба миёномадаро дарк намуда, ба як қатор саволҳои муҳиму мубрам ҷавоб диҳанд: фармориши ҷамъиятро чӣ тавр иҷро карда, талаботи хонандагонро ба таълими технологӣ қонеъ гардондан мумкин аст? Бо чӣ ва чӣ тавр шумо метавонед сарбории хонандаро иҷро карда, саломатии ӯро ҳифз намоед? Омӯзиши касбӣ чӣ тавр метавонад талаботи хонандагонро ба ба ҳаёти рӯзмарра наздик намояд?

Бо назардошти ин гуфтҳо бояд иброз дошта, ки омилҳои ибтидоии методологӣ таҳияи мазмуни фанни технология (таълими меҳнат) -ро бояд муқаррароти зерин дар бар гиранд:

- таҳлили рушди иҷтимоӣ иктисодӣ ва илмию техникаи ҷома;
- омӯзиши хусусияти системавии муҳити ҳаёти инсон ва ҷамъият;
- ташаккули фарҳанги умумӣ ва технологӣ дар шароити дигаргунсозии техника, технологияи истеҳсолот, инчунин ҳаёти инсон;
- рушди фарҳанги технологӣ, фикрӣ, ҷисмонӣ ва қобилияти эҷодии хонандагон;
- ба назар гирифтани тарбияи меҳнатӣ ҳамчун унсур муттаҳидкунандаи таълими технологӣ байни соҳаҳои гуногуни дониш;
- азхуд намудани равандҳои технология ба вучуд овардани объектҳои муҳити модӣ, ки ба табдили иттилоот ва мавод нигаронида шудааст.

Мақсади асосии омӯзиши фанни технология (таълими меҳнат) ташаккули донишҳои умумии меҳнатӣ, техникӣ ва технологӣ, малака ва маҳорати хонандагон дар шароити муосир, омодагӣ ба худмуайянкунии касбӣ; азхуд намудани таҷрибаи умумии

меҳнатӣ, фаъолияти хочагӣ, мусоидат кардан ба иҷтимоигардони шахсияти хонандагон мебошад.

Татбиқи ин ҳадафҳо бояд ҳалли вазифаҳои зеринро дар бар гирад:

- ташаккул додани донишҳои назариявӣ, малакаҳои амалӣ ва малакаи кор дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти меҳнатӣ;

- асосҳои саводнокии графикӣ ва технологӣ;

- малакаҳои амалӣ дар хочагидорӣ;

- усулҳои беҳатарии корӣ;

- рушди қобилиятҳои эҷодӣ, конструкторӣ ва шавқу ҳаваси маърифатӣ, тафаккури техникӣ ва бадеӣ, малакаҳои муошират, завқи эстетикӣ дар раванди иҷрои фаъолиятҳои гуногун;

- тарбияи меҳнатдустӣ, фарҳанги меҳнат, коллективизм, ташаббус ва мустакилият, маданияти рафтор ва муомила, эҳтироми маҳорат; ташаккули муносибати арзишманд ба ҳунарҳои мардумӣ.

Фанни технология (таълими меҳнат) имкон медиҳад, ки хонандагон бо намудҳои гуногуни фаъолияти меҳнатӣ шинос шаванд, ки ба ташаккули иҷтимоии шахсият, рушди фарҳанги технологӣ, фарҳанги зиндагӣ ва иҷтимоӣ, рафтор ва муошират, ташаккули ҳаёт ва таҷрибаи касбӣ мусоидат мекунад.

Дар муқоиса бо дигар фанҳо, фанни технология (таълими меҳнат) хусусиятҳои ба худ хос дорад:

- ташкили омӯзиши фан дар асоси дарси яксоата (45 дақиқа) ё дусоата (90 дақиқа) дар кабинети аълими меҳнат ё дар устохонаҳои таълимӣ;

- гузаронидани дастурдиҳиҳои муқаддимаӣ;

- афзалияти фаъолияти амалии хонандагон ба фаъолияти назариявӣ;

- рушд додани қобилияти техникӣ ва бадеӣ дар раванди фаъолияти эҷодии хонандагон;

- шинос намудани хонандагон бо анъанаҳои санъати бадеӣ ва ҳунарҳои мардумӣ;

- худмуайянкунии касбии хонандагон.

Аз фанни технология (таълими меҳнат) аз тарафи хонандагони синфҳои 5-7 машғулиятҳо дар ду самт - меҳнати техникӣ ва хизматӣ ташкил карда мешаванд. Дар коркарди техникӣ хонандагон ба коркарди маслоҳ, эҷодиёти техникӣ ва бадеӣ (эҷодиёти техникӣ, коркарди бадеии мавод) машғул мешаванд. Дар ин самт омодагии касбӣ-педагогӣ ва махсуси омӯзгор, ҳолати базаи моддию техникаи кабинети меҳнат ва устохонаҳои муассиса, шароити анъанаҳои маҳаллу минтақа ва хоҳиши хонандагон хеле зарур аст.

Хизматрасонии меҳнатӣ бошад, аз панҷ самти асосӣ: асосҳои коркарди хӯрока, коркарди маводи насочӣ, асосҳои хочагии хонагӣ; асосҳои парвариши растаниҳо; асосҳои бадеӣ ва ҳунармандӣ иборат аст. Омӯзиши самтҳои мундариҷаи «Асосҳои парвариши растани» дар муассисаҳои таълимии дорой мавзӯҳои таълимӣ ва таҷрибаӣ, сарфи назар аз ҷойгиршавии ҳудудии онҳо ташкил карда мешавад.

Пас, бо бояд иқрор шуд, ки ҳама чизе, ки омӯхта ва таълим дода мешавад, бояд бо таҷрибаи амалӣ алоқаманд бошад. Ин ба омадагӣ барои хонанда мусоидат мекунад, зеро хонанда исботи зарурияти омӯзишро тавассути истифодабарии дониш дар таҷрибаи касбӣ ва дар рӯзгор мебинад. Донишҳои назариявӣ бояд ҳамеша бо таҷрибаи касбӣ алоқаманд бошанд, чуноне ки омӯзиши амалӣ бояд дар худ асоси дониши назариявиро доро бошад.

Дар асоси гуфтаҳои боло пешниҳод карда мешавад, ки барои баланд гардонидани сифати дарсҳои фанни технология (таълими меҳнат) дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ омӯзгорони фанни технология (таълими меҳнат) дар самтҳои зерин: асосҳои коркарди хӯрока, техникаи барқӣ, асосҳои коркарди матоъ, механикунӣ, кор бо қоғаз (квиллинг), рӯзгордорӣ ва ғайра ки аз курсҳои тақмили ихтисос гузаранд, зеро дар ин самтҳо қадам ба қадам дар баробари инкишофи раванди техникаи ҷомеа машғулиятҳо гузаронида зарур аст, то ки омӯзгорон аз

чунин қисматҳои фанни технология (таълими менат) бохабар шуда, маълумоти ба даст овардашонро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ баъди бозгашт аз курси тақмили ихтисос дар раванди машғулиятҳо истифода баранд.

Технология (аз калимаи юнонии техно-хунар, маҳорат, тавоноӣ, санъат ва логос –илм гирифта шудааст) ин маҷмӯи қабул ва усул ё ин, ки бо дигар тавр намудҳои коре мебошад, ки инсон барои сохтани чизҳои лозимӣ ва самаранок қабул мекунад. Дар зери мафҳуми чизҳои самаранок маснуоте ба назар гирифта мешавад, ки инсон барои қаноаткунии талаботи шахсии худ тайёр карда, истифода мекунад. Ҳама ин чизҳо дар натиҷаи меҳнати инсон сохта шудаанд. Яъне, фаъолияти меҳнати инсон бо истехсоли чизҳои самаранок ва иҷрокунии корҳои манфиатнок равона шудааст.

Барои муайян кардани нақши меҳнат дар системаи таълими умумии хонандагон моҳияти онро аз ҳамин нуқтаи назар, аз ҳамин мавқеъҳо дида баромадан, механизми таъсири меҳнатро ба рушди шахсият ошкор кардан лозим аст. Ба маънои маъмулӣ, меҳнат ҳама гуна фаъолияти ғоиданоки ҷамъиятӣ мебошад, ки бо қонеъ гардондани талаботи моддӣ ва маънавии инсонҳо алоқаманд аст.

Меҳнат қариб ҳамеша дар ин ё он шакл фаъолияти яқҷояи инсон мебошад. Дар ҷараёни меҳнат фаҳмида мешавад, ки меҳнати баъзе инсон ба меҳнати дигарон вобаста буда, дар навбати худ барои меҳнати дигарон шароит ба вучуд меоварад [9, с. 111].

Меҳнат, аз як тараф, бо амалҳои ҷисмонӣ, аз тарафи дигар, бо амали фикрӣ алоқаманд аст. Ба ибораи дигар, меҳнат гарҷанде дар таркиби гуногун бошад ҳам, фаъолияти фикрӣ ва ҷисмонӣ маҳсуб меёбад. Аз ин ру, фаъолияти меҳнатӣ барои ташаккули шахсияти инсонӣ барқамол аҳамияти қалон дорад.

«Танҳо иштирок кардан дар кори коллектив, - кайд кардааст А. Макаренко - имкон медиҳад, ки дар инсон муносибати дурусту ахлоқӣ нисбат ба инсонҳои дигар, меҳру муҳаббати хешутаборӣ ва дустӣ нисбат ба ҳар як шахс, ҳашму ғазаб нисбат ба танбал, нисбат ба шахсе, ки аз меҳнат саркашӣ мекунад, ташаккул ёбад» [9, с. 112].

Иштироки хонандагон дар меҳнат барои мустаҳкам намудани саломатӣ ва рушди ҷисмонии онҳо зарур аст. Меҳнат барои хонандагон на танҳо барои мустаҳкам намудани саломатии худ, рушд додани қобилияти меҳнати онҳо, балки барои қамолоти иҷтимоӣ ҳам зарур аст. Бинобар ин, ба мо на танҳо таҷрибаи меҳнати хонанда, балки амалияе лозим аст, ки ба шароити иҷтимоии ҳаёт таъсир расонад.

Хонандагон дар меҳнати пурмаҳсул иштирок намуда, нақши техника ва технологияи ҳозиразамонро дар истехсоли сарватҳои моддӣ мефаҳманд. Онҳо муносибатҳои, ки дар байни инсон дар истехсолот, муносибат ба маводу воситаҳои меҳнат ва ғайра ба вучуд меоянд, ташкил мекунанд. Фарҳанги умумии меҳнатӣ ва технологӣ тарбия карда мешавад.

Технология (таълими меҳнат) фанне мебошад, ки ба қувваи дониш бевосита далолат карда, сатҳи ҷаҳонбинии хонандагонро баланд бардошта, шавқи онҳоро ба омӯзиши бештари корҳои амалӣ бедор мекунад. Технология ин фаннест, ки дар роҳи омӯзиши худ хонандагонро водор месозад, ки фанҳои математика, химия, физикаро омӯзанд, ҳамзамон барои ҷустуҷӯҳои мустақилона ҳидоят мекунанд ва ба дунёи муосир бо диди дигар нигоҳ карданро ёд гиранд. Он ба хонандагон меомӯзад, чи гуна донишҳои назариявиро дар амал истифода бурдан мумкин аст.

Дар дарсҳои технология хонандагон бояд на танҳо донишу малакаи технологӣ, балки мувоҳиса кардан, исбот кардан, дарёфти роҳҳои оқилонаи иҷрои супоришҳо, ҳулосаҳои дахлдор баровардан, ҳулоса, фикр карданро низ омӯзанд.

Умуман, метавон ҳулоса кард, ки байни мазмуни таълим ва дониш дар бораи меҳнат иштироки хонанда дар меҳнат воситаи ҳатмии рушд ва тарбияи онҳо мебошад.

Адабиёт:

1. Асосҳои корҳои матоъ (қисми-1. Тарроҳӣ ва дӯхтани либос Модули таълимӣ барои курсҳои такмили ихтисос ва бозомӯзии омӯзгорони фанни технология (таълими мехнат) муаллиф Курбонова Раъно. Душанбе 2014.
2. Барномаи давлатии таъмини муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ бо кабинетҳои фаннӣ ва озмоишгоҳҳои мутахассиси таълимӣ барои солҳои 2018-2020. 27.12.2017. Душанбе 2017. Матбааи ВМИ ҚТ саҳ 62.
3. Боголюбов В.И. Введение в педагогические технологии. Л., 1998.
4. Горбунов В.Н. Технологическая компетентность учителя технологии и предпринимательства с точки зрения самоменеджера // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. 2010. С. 18-22.
5. Зуева, О.Л. Уроки труда в начальной школе. Пособие для учителя. /О.Л.Зуева, под ред. В.Н.Даванова.- М: Илекса, 2006.- 120 с.
6. Коньшева, Н.М. Конструирование как средство развития младших школьников на уроках ручного труда: учебное пособие. /Н.М.Коньшева.- М.: Владос, 2000. -88с. захираҳои электронӣ. Санаи мурочиат 22.08.2023.
7. Концепсияи гузариш ба низоми нави таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10.02.2016 №66.
8. Кругликов Г. И. Методика преподавания технологии с практикумом: Учебник / пособие для студентов высших пед. заведений. - 2-е изд., стер. - М.: изд. центр Академия, 2004. - 480с. Захираҳои электронӣ: санаи мурочиат 22.08.2023.
9. Методика трудового обучения. Обслуживающий труд. / Учебное пособие для учащихся пед. училищ по спец. 2008.; Преподавание труда и черчения в 4 -8 кл. сред.общеобразоват. к. /Л. В. Мельникова, Л. В. Осипова, Т. Б. Фридман; Под ред. Л. В. Мельниковой. - М.: Просвещение, 1985. - 224 с. захираҳои электронӣ. санаи мурочиат 22.08.2023.

АҚИДАҲОИ ПЕДАГОГӢ ОИД БА ПОЙДОРИИ ОИЛА АЗ ДИДГОҲИ АБӮАЛИ ИБНИ СИНО

Сирочиддинзода М.М. – ходими илмии
Раёсати таҳлил ва тақризи адабиёти таълимии
Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. e-mail: sharq85@mail.ru

Аннотатсия: Муаллиф мақолаи худро ба яке аз масъалаҳои доғ и рӯз пайдории оила ва тарбияи фарзанд бахшида аст. Дар мақола тавсияҳои бисёр муфиду зарурӣ барои бунёди оилаи солим баён гардидааст.

Калиҷвожа: оила, хонавода бунёд, маънавиёт, масъулият, зану шавҳр, тарбия, фарзанд

Омили муҳими ба ҳаёти оилавӣ тайёр будани ҷавонон камолоти маънавию ақлии онҳо мебошад. Онҳо бояд қобилияти таҳлил намудани амалу рафтори худро дошта бошанд ва худро дар назди ҷомеа ва қонун масъул дониста нишебу фарози зиндагиро тай карда тавонанд. Аз ин рӯ, адибону мутафаккирон доир ба ин масъала осорҳои гаронарзиш эҷод намудаанд, ки барои роҳнамоии ҳаёти минбаъдаи насли оянда босо муфид мебошанд.

Яке аз чунин мутафаккирон Абӯали Ибни Сино мебошад, осори ӯ ба илмҳои тиб, илоҳиёт, мантиқ, нучум, риёзӣ, география, ахлоқ ва сиёсат бахшида шудааст. Ақидаҳои педагогии Сино дар асарҳои «Донишнома», «Рисолаи нафс», «Фирӯзнома» ва «Гадбири манзил» баён гардидаанд. Бо таври умумӣ тарбияи ахлоқӣ, педагогӣ, аҳамияти илму дониш, касбу ҳунар, инсондӯстӣ, танқиди хусусиятҳои бади ахлоқӣ, дар асарҳои ӯ баён гардидаанд²².

Хонавода яке аз ҳалқаҳои муҳими ҷомеа, мактабе барои парвариши дурусти шахс ва василаи ҳифзи бақо ва идомаи ҳаёт дар рӯи замин аст. Бинобар ин дар тамаддуни мардуми ориёӣ форсу тоҷик мақому манзалати зан-модар хеле воло буда

²² Х. Афзалов, Б. Раҳимов. Таърихи педагогикаи тоҷик. Душанбе маориф 1994.

тақрибан мутафаккире ё адибе нест, ки ин мавзӯ ёро ҷалб накарда бошад. Шоирон бо илҳоми ошиқ шеър месароиданду адибон дар васфи зан дoston эҷод мекарданд.

Фарзанд чу парвариву зан чун дорӣ ,

Бояд, ки ба гуфти оқилон гӯш орӣ .

Масъалаи тарбияи ҳуқуқӣ ва нақши зан дар тӯли таърих як масъалаи илмӣ ва фикрӣ буда фалсафаҳои гуногун ва низомҳои иҷтимоии мухталиф андешаҳои мутафовитро матраҳ намудаанд. Имрӯз ба хусус, аз асри IX-XX ин ҷониб масъалаи ҳуқуқи иҷтимоӣ ва хусусиятҳои инсонии зан дар доираҳои илмӣ ва ҳамчунин дар низомҳои иҷтимоӣ ва сиёсии ҷаҳон ба шакли як ҳодиса ва як такони шадиди руҳӣ ва ба тимсоли як бухрони инқилобӣ матраҳ шудааст.

Ҷомеаҳои суннатӣ ва ҷомеаҳои муосир, ҷӣ шарқӣ ва ҷӣ ғ арбӣ дар ҳар ҳақде аз такмилёбии иҷтимоӣ , фарҳангӣ ва маданӣ бе восита ва ё ба восита зери таъсири ин андешаҳо ва ин ҷараёнҳои фикрӣ ва ҳатто воқеъияти навини иҷтимоӣ қарор гирифтанд.

Мутаассифона, ин бухрон чи гунае ки аз ҷомеаҳои ғ арбӣ оғ оз шуд ба саросари ҷомеаҳои башарӣ ва дар ҳама ҷуғ рофияҳо ва ҳатто ба ҷомеаҳои муғ лақи мазҳабӣ роҳ ёфта аст, кам ҷомеаҳои ҳастанд, ки битавонанд дар баробари ин сели хурушони таҳҷуми фарҳангӣ , истодагарӣ кунанд ва ба тарбияи насли ҷавон ва наврас таъсир расонанд.

Муқобила бо ин модернизми ҳосе, ки ба номи “озодии зан” ҷилва мешавад, бо таассубу хурофот ва ҷаҳолат ва таҳқиру сарқубӣ ба ҷуз зиён ҷизи дигаре ба бор намеорад.

Аз ин рӯ, шартӣ аввали эмин мондан ин баланд бардоштани маърифати ҳамаи ақшори ҷомеа аст. Сипас ташвиқу тарғ иби фарҳангу тамаддуни гузаштaro ба самъи мардум расондан ва ниҳоятан вазифаи тарбияи ахлоқиву маънавии динро тақвият бахшидан лозим аст.

Хушбахтона, фарҳангу тамаддуни ғ ании мардуми тоҷик саршор аз ин гуна малҳамҳост. Яке аз бурургони илму адаб, фалсафаю нучум, илоҳиёту иҷтимоиёт, табибу шоир Шайхурраис Абӯалӣ Ибни Сино мебошад, ки машҳури Шарку Ғ арб ва мавриди эътбори ҳамагон аст.

Ё дар баробари дигар осори пурғ ановаташ ба усули тарбия ва равишҳои он андешаҳои илмӣ ва тавсияҳои арзишманд пешкаш кардааст. Яке аз ҷунин рисолаҳои, рисолаи “Тадбири манзил” мебошад, ки мавзуи муҳимми он иборат аз тарбияи фарзандон ва усулу тартиби бунёди оилаи солеҳу бомаънист. Ибни Сино таъкид менамояд, ки ҳар як шахси тарбияи солимирифта гарави оилаи аҳлу пойдевори устувори ҷамъият аст. Вазифаи таърихӣ -иҷтимоии инсон, аз як тараф ба назму тартиб овардани қору бори дунё бошад, аз тарафи дигар, шуқуфонию ободонӣ бахшидан ба ҷаҳон мебошад. Аз ин рӯ, тарзу роҳҳои дурусти ташкили оила, масъулияти ҷиддӣ ҳис қардани соҳибони хонавода, мавқеи марду зан дар тарбияи фарзанд ва ба қадру қиммати ҳамдигар расидани онҳо, мавзуи асосии рисолаи мазкурро ташкил медиҳад²³.

Сино бунёди оиларо як амри ноғузир хонда меғуяд, ки ҳар мард-инсон барои бақои зиндагӣ ва ҳифзу нигоҳбонии молу андухтаи худ ва барои оромиши хотир бояд қасеро интиҳоб намояд, ки шоиста ва созовортар аз зан қасе нест. Бад-ин ҷиҳат мард бояд зан бигирад²⁴.

Аммо, мард пеш аз издивоҷ бояд худро бо тадбиру роӣ ва хуқу хӯи неқу ҳамида оро диҳад. Ва ҳавову ҳаваси худро таҳти ақлу хирад қарор диҳад.

Сино таъкид мекунад, ки инсон пеш аз он, ки хонавода ташкил мекунад, бояд нафси худро солеҳу нақу бинамояд ва ҳама қорро бо ақлу роӣ анҷом бидиҳад. Шояд худро поку беолоиш ва бенуқсу қусур бинад, аммо дар ин роҳ метавонад аз дӯсти

²³ Абӯалӣ Ибни Сино. Осор. Душанбе, “Дониш” 2008. Ҷ. IV. Саҳ. 827.

²⁴ Абӯалӣ Ибни Сино. Осор. Душанбе, “Дониш” 2008. Ҷ. IV. Саҳ. 23.

хирадманд панд бигирад, ки чун оина хубияшро хуб ва бадияшро баду зишт нишон бидиҳад.

Инсон тибқи сирати худ ҳамсар мегирад, агар сираташ нактар бошад, накӯсираттар насибаш мегардад.

Зани шоиста ва некӯ дар мулк шарики мард аст ва нигоҳбони моли ӯ ва ҷонишини вай дар хонааш ва амини вай дар тарбияту парвариши фарзандонаш мебошад.

Сино баъди таҳлилу омӯзишҳои зиёд як чанд сифатҳои беҳтарин занҳоро баён доштааст:

Беҳтарин занест, ки дорои сифатҳои зер бошад:

1. Хирадманд бошад,
2. Диндор бошад,
3. Бошарм бошад,
4. Зираку бофатонат бошад,
5. Дӯстдору бомуҳаббат бошад,
6. Валуд (зоё) бошад,
7. Забондароз набошад,
8. Итоаткор бошад,
9. Покдилу беғ аш бошад,
10. Дар пушти сари мард ва ҳоли ғ айбати ӯ амин бошад,
11. Вазнину сангин бошад,
12. Бовикор бошад,
13. Боҳайбат бошад,
14. Дар мақоми хидмат ба шавҳараш такаббур наварзад, балки фурӯтан бошад,
15. Тадбири қору кирдорашро хубу некӯ бинамояд
16. Андаки шавҳарашро бо сарфачӯӣ зиёд кунад
17. Гарду ғ убори хузу андӯхро аз дили шавҳараш ба василаи ахлоқи некӯ ва забонаш пок кунад ва ҳумуми (ғ амҳо) шавҳарашро бо лутфи мадурои худ таслият диҳад²⁵.

Воқеан, ин сифатҳое, ки Сино ёдовар шудааст, бешубҳа аз муҳимтарин сифатҳои занон мебошанд. Шояд дар замони муосир аз сабаби гуногунии урфу одат ва ананаҳо занҳо бигуянд, ки ин сифатҳо моли асрҳои миёна ҳастанд ва дар шароити муосир ба дарди ҷомеа намехуранд ва ҳуқуқи занро поймол мекунанд.

Сино андеша дошт, ки мард бояд дар оила шахси муҳтараму роҳбар бошад ва доир ба ин сиёсати мард нисбати зан се қоидаҳо баён медорад:

А) Ҳайбати шадид, яъне зан аз муҳолифати дастури шавҳар қомилан битарсад.

Б) Қаромати тоҷма, яъне тақриму муҳтарам нигоҳ доштани зан.

В) Машғ ул сохтани хоҷири зан ба қори муҳим.

Барои чи зан бояд аз шавҳар битарсад, агар зан аз шавҳар тарсу нигароние надошта бошад, шавҳараш дар назараш ночизу беарзиш мегардад. Вақте, ки шавҳар дар назари зан беарзиш гардид, зан дигар шавҳарро эҳтиром намекунаду амру фармонашро ба ҷо намеорад. Ва ӯро аз қор ё чизе боздорад, фармонбардорӣ намекунад. Сипас саъй мекунад, ки мардро тибқи ҳолату ҳавои ҳадаш дар “ишқел” гирад. Аз нигоҳи илми психологӣ ба ин мағӯянд, ки мард худуди мардияшро гум кардааст.

Инчунин, зан аз қорҳо ва чизҳое, ки бар хилофи майлу хоҷишаш бошад, мардро намегузород, ки анҷом диҳад ва мард ҳам маҷбур мебошад, ки ба он гуна қорҳо наздик нашавад. Ва зан ноҳудои киштии ҳаёт мешавад. Ҳангоме, ки усули сиёсати хонавода баръақс гардид, саркашию яқравӣ, камбудию ноухдабароӣ, гумроҳию нодонӣ ва ҳавасбозии зан дар равиши зиндагӣ ҳуқумфармо гардид, нанг ва бадбахтӣ рӯзгори он хонаводаро тираву тор хоҳад намуд.

²⁵ Абӯалӣ Ибни Сино. Осор. Душанбе, “Дониш” 2008. Ҷ. IV. Саҳ. 34

Пас тарсу худдории зан аз нофармонии амру супоришҳои шавҳар, появи устувори собити оила будааст. Ин аслест, ки ба василаи амал бо он роҳи ҳар айбу нуқс баста мегардад ва дар набудани мард ҳам занро дар ҳадди худ нигоҳ медорад.²⁶

Ба ҳамин мазмун аст, дар сураи “Нисо” (занон) омадааст “**Ар-риҷолу қаввмуна ʔалан-нисои бимо фаззалаллоҳу баъзахум ʔало баъз**”²⁷ (мардон – бар занон сарпарастанд (ва дар ҷомеаи кӯчаки хонавода ҳаққи роҳбарӣ доранд ва ҳифзу нигоҳбонии занон бар ӯҳдаи онҳост), ба он хотир, ки Худованд (барои ҳифзи низоми ҷомеа ва танзими хонавода, мардонро дар баъзе сифатҳо бар занон бартариҳое бахшидааст) ва баъзеро бар баъзе фазилат додааст)²⁸.

Чизи дигару сиёсати дигаре наметавонад ҷонишини он гашта мардро бениёз аз ин омили муҳим бинамояд ва бе иҷрои ин қор интизоми қорҳои марду зан нисбат ба якдигар ноқису нотамом мебошад.

Василаи тарси зан аз серпечии фармонҳои мард низ дорои шартҳои зер мебошад:

1. Мард эҳтироми худро нигоҳ дорад;
2. Дину инсонгарии худро ҳифз кунад;
3. Ба ваъдаву суҳанҳои худ амал намояд;

Дар хусуси эҳтироми зан, яъне мард ба зани худ шарофату қаромат қоил бошад оила хушу гуворро мегардад. Ҳар ду аз ин баҳра мебаранд ва ғоидааш ин аст, ки зани озоду бошарофат, вақте ки дид шавҳараш нисбат ба ӯ эҳтиром қоил аст, кӯшиш мекунад, ки ин муносибати нек пайдору мустаҳкам бимонад ва талош меварзад, ки дар ин робитаи нек дарду халале ворид нашавад, то ки аз байн равад.

Ин алоқамандию талоши зан барои ҳифзу пайдорӣ ва ҳамешагии ин қадру манзалат, вайро водор мекунад, тамоми лутфу марҳамат ва шоистагии худро барои шавҳараш нишон бидиҳад, ки инро бо зурӣ ба даст оварда намешуд.

Агар қадру қиммати зан ҳар қадар бештар бошад, ин ба баландии мақоми шавҳар далолат мекунад.

Эҳтироми мард нисбат ба занаш дар рафторҳои зерин ҳувайдо мегардад:

- Ҷро бо вазъи ҳубӣ нигоҳ дорад,
- Нисбат ба ӯ тундгӯиву тундхӯй накунад,
- Хотирани занро ба қори ғоидаовар ва муҳим машғ ул созад.

Оила бояд бар асоси масъулият ва инсонгарӣ бунёд шавад, на ҳама вақт муҳаббат ҳуқумфармо буда метавонад. Аввал мард бояд вазифаву масъулиятҳои худро дар баробари ҳамсар бидонад ва сониян, зан низ дар иҷрои уҳдадориву масъулиятҳои худ дар қиболи шавҳар қутоҳӣ наварзад, бо вучуди он ки ӯро хуш надошта бошад.

Хулоса, хонавода рӯкни асосии ҷомеа мебошад, агар он пайдору устувор бошад, ҷомеа устувор мегардад. Бинобар ин, мутафаккирону ғойласуфон таваҷҷуҳи зиёде ба бунёди хонаводаи солим намуда осори арзишманде боқӣ гузоштаанд, ки масъулиятҳои дучониба ва вазифаҳои умумиро ҳатмӣ гардониянд, ки таълими дурусти он дар муассисаи таълимӣ ва риояи онҳо саодату хушбахтӣ ва муҳити солими хонаводаро таъмин менамояд. Якдигарфаҳмию эҳтироми дучониба мучиби боқои оила мегардад.

Адабиёт:

1. Қуръони Қарим. (матни асли ва тарҷума). Душанбе, “ЭР-граф” 2011.
2. Абӯалӣ Ибни Сино. Осор. Душанбе, “Дониш” 2008. Ҷ. IV.
3. Фикҳи исломӣ бар асоси мазҳаби ҳанафӣ. Қисми ибодот ва аҳволи шахсӣ. – Душанбе: “Сифат-Офсет”, 2017. – 992 с.

²⁶ Ҳамон ҷо с. 35

²⁷ Қуръони Қарим 4:34

²⁸ Фикҳи исломӣ бар асоси мазҳаби ҳанафӣ. Қисми ибодот ва аҳволи шахсӣ. – Душанбе: “Сифат-Офсет”, 2017. – 992 с. С. 749.

4. Х. Афзалов, Б. Рахимов. Таърихи педагогикаи тоҷик. Душанбе маориф 1994.

5. Х.Раҳимзода, Ғ М.Бобокалонов. Оилаи солим – пойдории давлат нашриёти “Аржанг” Душанбе, 2015, 248 с.

КАТЕГОРИЯҲОИ ҲИССАҲОИ НУТҚ ДАР ТАЪЛИМИ ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Салимова Дилором Исмаиловна

ходими калони илмӣ Пажӯҳишгоҳи рушди маориф
ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ

Аннотатсия: Дар мақола оид ба омӯзиши морфология, дар синфҳои панҷум, шашум, ҳафтум сухан меравад. Қайд кардан ба маврид аст, ки мувофиқи барнома ва синну соли хонанда морфология, ба хонандагон омӯзонида мешавад. Яке аз шартҳои азхудкунии он зина ба зина, таълим додани он мебошад. Инчунин, ба усулҳои фаъоли таълим вобастагӣ дорад. Дар забони адабии тоҷик ҳиссаҳои нутқ дорои хусусиятҳои ба худ хос ва низоми муайян мебошанд, ки ҳар кадоме дар ҷумла вазифаи худро иҷро менамояд. Вазифаи омӯзгор ҳангоми омӯзиши морфология аз он иборат аст, ки диққати хонандаро ба шаклҳои грамматикӣ ҷалб намуда, тарзи дуруст истифода бурдани онҳоро омӯзонад. Дар мақола раванди омӯзиши ҳиссаҳои нутқ, аз бар намудани мафҳумҳои дахлдор оварда шудааст. Азхудкунии ҳиссаҳои нутқ аз рӯи нақшаи таълимӣ сураат гирифта салоҳияти он ба омӯзгор вобастааст, ки дар се марҳала омӯзонида мешавад.

Калидвожаҳо: китоб, хонанда, омӯхтан, омӯзгор, барнома, забони тоҷикӣ, таълим, морфология, грамматика, вожаҳо, ҳиссаҳои нутқ, шакл, мафҳум.

Яке аз шартҳои асосии азхудкунии самараноки ин мафҳумҳо ин аст: кӯшишу ҳаракати фаъоли равонии хонандагон барои азхудкунии дониш бештар ба усулҳои фаъоли таълим вобастагӣ дорад. Усули таълими репродуктивӣ натиҷаи дилхоҳ намедихад, зеро он фаъолияти интерактивии маърифатиро таъмин карда наметавонад, асосан хонандаро ба ёддошт, яъне дониши андӯхтаи пешина равона месозад.

Морфология яке аз бобҳои муҳимтарини омӯзиши фанни забони тоҷикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошад. Тибқи барнома ҳиссаҳои нутқро дар синфҳои 5, 6, 7 омӯзонида мешавад. Ҳангоми омӯзиши ҳиссаҳои нутқ хонандагон бо мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд, зеро барои аз худ намудани ин мавзӯ мушкилоти дарки хонандагон, тафаккури абстракт бояд инкишоф ёфта бошад. Мувофиқи синну соли хонанда тафаккури конкретию образнок фарқият дорад. Аз ин рӯ зарур аст, ки барои хонандагон шароит пайдо намуд, то омӯзиши морфологияро самарабахш гузаронида, муваффақ шаванд, ки барои омӯзонидани зинаи минбаъдаи таълим омода бошанд.

Мо ба гуфтаҳои тадқиқотии Л. В. Занков, Ю. Н. Бабанский, боварӣ ҳосил намудем. Дар забони адабии тоҷик калимаҳо бо тартиби муайян ҷойгир шуда, ҷумлаҳои дурустро ташкил медиҳанд. Дар ҷумла ҷойи ҳар як калима ниҳоят устувор мебошад.

Ҳамаи хонандагон вазъияту воқеаҳоро як хел мефаҳманд ва шарҳ медиҳанд, ки предмети ин ё он амал дорои кадом ҳислатҳо мебошанд. Мо амали иҷрошуда ва аломати ашро ба осонӣ фарқ карда метавонем. Хонанда аллакай, пай мебарад, ки амал иҷро шуда истодааст.

Ҳамин тавр, дар забони адабии тоҷик ҳиссаҳои нутқ дорои хусусиятҳои ба худ хос ва низоми муайяне ҳастанд, ки ҳар кадоме дар ҷумла вазифаи худро иҷро менамоянд. Дар забони адабии тоҷик ҳақ ҳиссаи нутқ мавҷуд аст, ки он ба ду гуруҳ ҷудо мешавад; шашто мустақил ва чорто ёридиҳанда. Ҳиссаҳои мустақилмаъно ба саволҳо ҷавоб шуда, маънои луғавӣ доранд. Исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф, ҳиссаҳои ёридиҳанда пешоянду пасояндҳо, пайвандакҳо, муносибату алоқаи байни калимаю ҷумлаҳоро таъмин менамоянд. Ҳиссаҷа ва нидо ҳиссиёту ҳаяҷонро

ифода карда, ба ҷумла тобишҳои иродавӣ мебахшанд. Ҳамин тариқ морфология як қисми грамматика буда, шакл ва сохти калимаҳоро меомӯзад.

Калима як ҷузъи нутқ буда, дар он як қатор омилҳои гуногун муайян карда мешавад. Бисёр чизҳоро дар заминаи мушаххаси хусусиятҳои морфологӣ равшан кардан мумкин аст, ки таҳлили хеле нозуки забонро талаб менамояд.

Омӯзиши ҳиссаҳои нутқ дар синфи панҷум, омодагии хонандагон аз калима ва ҳиссаҳои нутқ оғоз ёфта, нутқи шифоҳӣ ва хаттиро фарқ карда метавонанд. Хонанда аз рӯи расми дар китоб тасвир шуда савол гузошта аломат ва номи ашро номбар мекунад. Хонандаи ғаҷол бо ёрии омӯзгор дар тахтаи синф номи ашҳои дар тасвир дидаашро менависад, духтарак, мошин, дарахт, ниҳол, бародар, ба ҷӣ кор машғул будани онҳоро низ дар тасвир медонад ва савол мегузорад. Аз рӯи тасвир хонанда аломати аш, амали ашро меомӯзад. Дар хонанда тавачҷуҳ ба маънои семантикии калима ташаккул меёбад. Хонанда ба дарки маънои калима рафта ба калима савол гузошта метавонад. Омӯзгор то мавзуи исм ба хонанда таркиби морфологии калимаро меомӯзад. Пешванд, реша, пасванд, бандак мебошад.

Ҳамин тавр, ба омӯзиши боби морфология оғоз намуда, исро ҳамчун ҳиссаи нутқ меомӯзанд. Хонандагон бо хусусиятҳои морфологии исм шинос шуда, исм номи аш ва ҳодисаҳоро ифода мекунад ва ба саволҳои кӣ, кӣҳо? ва ҷӣ, ҷӣҳо? ҷавоб мешавад. Мисол: Душанбе, истироҳат, китоб, бародар, барқ, офтоб, модар, дониш, деҳқон, хона ва ғайра Аллакай, хонанда аломатҳои морфологии исро омӯхта, исму шумора, хона, хонаҳо, соҳибият, хонаам, номуайяни, хонае, савол гузошта ҷавоб медиҳад. Хонандагон ба калимаҳо савол гузошта метавонанд. Фаҳмиши хонандагон дар бораи категорияҳои лексикӣ ва грамматикӣ калимаҳо васеъ мешавад. Хонандагон мефаҳманд, ки исмҳо ба саволҳои кӣ, кӣҳо? ва ҷӣ, ҷӣҳо? ҷавоб шуда, номи ашро мефаҳмонанд, аломати аш сифат мебошад. Калимаҳо, ки ба саволҳои ҷӣ кор кард? ҷӣ кор мекунад? ҷӣ шуд? ҷавоб мешавад, амал ва ҳолати ашро ифода мекунад феъл меноманд. Хонандагон аз рӯи аломат ва амали предмет, инчунин саволгузори ҷудо кардани ҳиссаҳои нутқро ёд мегиранд. Ғайр аз ин, хусусиятҳои морфологии ҳиссаҳои нутқро аз якдигар ҷудо карда метавонанд. Давидан, рафтан, гиристан, кардан, роҳ рафтан ва ғайраҳо. Аломати морфологии феъл, шахси шумора, замон, намуд, тарз ва сиға мебошад.

Хонандагон аз рӯи саволҳо, аломат, амали предмет ҷудо кардани ҳиссаҳои нутқро ёд мегиранд. Инчунин, шиносии онҳо бо баъзе хусусиятҳои морфологии ҳиссаҳои нутқ ба мушоҳида мерасад. Дар синфҳои дигар хонандагон бо шумора, ҷонишин, бандакҷонишинҳо, замонҳои феъл шиносӣ пайдо менамоянд. Дар синфи ҳафтум хонандагон бо хусусиятҳои морфологии зарф ва навҳои он шинос мешаванд. Ҳангоми омӯзиши ҳиссаҳои нутқ маълумоти умумӣ пайдо мекунанд. Ҳамин тавр, дар синфҳои панҷум, шашум, ҳафтум тартиби омӯзиши ҳиссаҳои нутқ сурат мегирад. Хонандагон бо ҳиссаҳои нутқ шиносии пайдо менамоянд, баъд ба онҳо луғат ва грамматика омӯзонида мешавад. Ин равиш барои муқоисаи ҳиссаҳои нутқ шароити мусоид фароҳам меоварад. Барои аниқ муайян кардани хусусиятҳои мафҳуми грамматикӣ мусоидат менамояд. Омӯзиши ҳиссаҳои нутқ пайдарҳам буда, ба гуфтаи олимон ва тадқиқотчиён ба мақсад мувофиқ аст.

Дар раванди омӯзиши морфология хонандагон хусусиятҳои зерини ҳиссаҳои нутқро меомӯзанд:

- 1.Калима маъно дорад ?
- 2.Ба савол ҷавоб мешавад ?
- 3.Аъзои ҷумла шуда метавонад ?
- 4.Тағйирёбанда аст,категория дорад ?
- 5 .Ба кадом ҳиссаи нутқ дохил мешавад ?

Маънои луғавию грамматикӣ калимаҳо, ҳиссаҳои нутқ, хусусиятҳои шаклӣ ва вазифаи онҳоро дар ҷумла муайян менамоянд. Иваз кардани ҳиссаҳои нутқ системаи флексия мебошад. Дуруст истифода бурдани ҷиҳати услубӣ ,воҳидҳои

грамматикии омӯхташуда дар нутқ ва муошират омили тнқишофи нутқи хонандагон мегардад.

Ба хонандагон маводҳое лозиманд, ки хангоми омӯзиши ҳиссаҳои нутқ, калимаҳо ба фаҳмиши онҳо дастрас бошанд ва ҳиссаҳои нутқро ташкил диҳанд. Вазифаҳои омӯзгор хангоми омӯзиши ҳиссаҳои нутқ аз он иборат аст, ки калимаҳо чӣ тавр тағйир меёбанд, диққати хонандаро ба шаклҳои грамматикӣ ҷалб намуда, тарзи дуруст истифода бурдани онҳоро дар нутқ омӯзонанд. Л. С. Выготский нутқи кӯдакони омӯхта, чунин қайд намудааст, ки онҳо маънои шифоҳиро дарк мекунанд. А. Н. Гвоздев раванди эҷоди хонандаро омӯхта исбот намудааст, ки онҳо ба калима ва ибораҳои нав такя мекунанд. Хангоми нутқи шифоҳӣ морфемаҳои ҳосилшавиро пай намебаранд. Ин вазифаҳо аз хусусиятҳои дарк кардани хонандагон вобаста аст. Вазифаи муаллим дар омӯзиши ҳиссаҳои нутқ аз он иборат аст, ки хонандагонро ба шаклҳои грамматикӣ ҷалб намуда, ба онҳо тарзи дуруст истифода бурдани онҳоро мемӯзонад. Ин вазифаҳо ба хусусиятҳои дарк кардани калима аз ҷониби хонанда вобастаанд. Яке аз мушкилоти хонандагон дар вақти азхудкунии ҳиссаҳои нутқ - ин бисёрфункционалӣ будани калимаҳо мебошад, ки душвории назарраси забон ба категорияи мураккабтарин мегузарад. Пас, вожаҳо метавонанд дар таркиби овоз, ҳарф якхела, вале аз ҷиҳати грамматикӣ гуногун бошанд. Вожаҳо метавонанд хусусиятҳои умумии маъноӣ гиранд. Маъноӣ грамматикӣ метавонад ба маъноӣ луғавӣ наздик бошад. Масалан: калимаи «китоб» - ин калима предметро мефаҳмонад, ба саволи чӣ ҷавоб мешавад, исм аст. Дар ин ҷо ба хонанда фаҳмо аст, ки исмҳо соҳибиятро мефаҳмонанд, хона, хонае, ба саволи чӣ, чиҳо, хонае номуайяни ба исмҳо ишора мекунанд. Ё ин, ки калимаи «торикӣ» нишона аст, аммо ба саволи чӣ ҷавоб мешавад, исм аст.

Агар хонанда ба маъноӣ калима тавачҷуҳ накунад ба хусусиятҳои формалӣ - мантикии ҳиссаҳои нутқ боиси нодуруст савол гузоштан ба калима мегардад. Масалан: «шод шуд» - чӣ шуд? «Насим шод шуд» - чӣ шуд? «шод шуд» ин сифат аст мегӯяд хонанда.

Маъноӣ семантикӣ маъноӣ худи калима ва маъноӣ умумии дар реша бударо дар бар мегирад. Инчунин, «як лаълӣ себ» як табақест себ дорад.

Маъноҳои калимаҳои шинос, ки хонанда ҳаррӯза истифода менамояд хуб дарк мешаванд. Аммо гоҳе хонанда таҷрибаи кофии луғавӣ надорад, дар баъзе ҳолатҳо дар онҳо калимаҳои Ватан, модар, волидайн пайдо мешавад. Хонандагон умумияти калимаҳоро аз рӯи реша набинанд ҳам, медонанд, ки Ватан ҷоест онҳо таваллуд шудаанд, волидон бошанд, падар ва модар, шахсони ба онҳо наздик. Хонанда бояд тафовути ин ду калимаро донанд. Калима маъноӣ грамматикӣ дорад, яъне барандаи категорияҳои муайяни грамматикӣ мебошад. синф, ҳиссаи нутқ, шумора, ҷинс ва ғ.

Маъноӣ грамматикӣ метавонад ба луғавӣ наздик бошад, китоб - ин калима предметро номбар мекунад ва ба саволи чӣ, ҷавоб мешавад, бинобар ин исм мебошад.

Калимаҳо маъноӣ луғавӣ доранд, яъне вазифаи яке аз аъзоҳои ҷумларо иҷро мекунанд. Хонандагон аксар вақт онро бо маъноӣ грамматикӣ омехта мекунанд, зеро амалҳои муайян кардани онҳо бо саволҳои шабех асос ёфтаанд. Мисол; шамоли гарм, чӣ хел шамоли? «гарм», ин сифат аст. Дар ҷумлаи «Бобо аз тахтаҳои курси сохтааст.», хонанда курсии ҷӯбинро тасавур карда мепурсад, кадом? «Курсии, ҷӯбинро» аз чӣ? «Аз тахтаҳои», ҳамин тавр, калимаи тахтаҳо ба саволгузор дар ҷумла илова мешавад.

Дар раванди омӯзиши ҳиссаҳои нутқ мушоҳида ва дарк намудем, ки ҳар як мафҳуми дахлдор дар таърифи он инъикосёфтаҳо дар бар мегирад. Вазифаи ҳар як омӯзгор аз он иборат аст, ки дар азхудкунии ҳиссаҳои нутқ аз рӯи нақшаи таълими мавзӯҳоро тавре тақсим намояд, ки хонандагон аз рӯи барнома ба омӯзиш машғул шаванд моҳияти онҳоро дарк намоянд, кадом аломатҳоро доранд, ба кадом савол ҷавоб мешаванд, бо онҳо корбарӣ намоянд.

Омӯзиши ҳар як ҳиссаи нутқ аз се марҳала иборат буда, маълумоти умумӣ, сохт ва вазифаҳо мебошанд.

Дарси аввал омӯзгор хонандагонро бо чиҳати асосии мафҳум ,маъноии умумии калимаҳои ба ин ҳиссаи нутқ дохилшуда шинос менамояд ва ин маъноро бо масъалаҳои грамматикӣ алоқаманд мегардонад. Хонандагон аз рӯи параметри муайян фарқ кардани калимаҳоро ёд мегиранд. (номи ашӯҳо, ба кадом савол ҷавоб мешавад? ҳамзамон, азхудкунии категорияи шумора оғоз мешавад, зеро он дорои асоси возеҳи аввалин мушоҳидаҳои робитаи семантикии калимаҳои баррасишаванда бо дигар калимаҳо дар ҷумла мебошад. Дар баробари ин хонандагон истилоҳоти расмиро не, балки ивазкунандаи маъноии калимаҳоро истифода мекунанд. (калимаҳое, ки предметро ифода намуда, амал ва хусусияти онро номбар менамоянд). Дар матн калимаҳое, ки аломатҳои равшан ифода ёфтаанд: номҳои ашӯҳо (миз, курси, дар, тиреза, китоб, ручка) ҳаракатҳо (чаҳидан, навиштан) ва аломатҳои ба бачагон шинос (ғамгин, бемор, дард) дохил мешаванд.

Давраи омодагӣ ва азхудкунии хонандагон, дар сатҳи фаҳмиш аз оғоз аз рӯи барнома омӯхтани ҳиссаҳои нутқро дар бар мегирад. Дар давраи аввали омӯзиш хонандагон бо мафҳуми калима шинос шуда, ҳамчун воҳиди нутқ предметҳои гуногун, гурӯҳҳои предметҳоро бо калимаҳо (ашӯҳо, гиёҳҳо, чизҳои тарбиявӣ ва ғайра) дастгирии комилан амалӣ буда, ба объектҳои мушаххаси хонанда асос ёфтааст. Омӯзгор аз хонандагон пурсон мешавад: дар синф моро бисёр чизҳо ихота кардааст, ашӯҳои рӯи мизро муайян кунед. Хонандагон то ҷойи тавонистагӣ ашӯҳои рӯи мизро номбар мекунанд, мо ба онҳо кӯмак намуда, он чизеро, ки дар синф бо чашмонамон мебинем номбар менамоем. Дар гирду атрофи мо предмет бисёр аст. Аммо хонандагон намедонанд, ки дар бораи кадом мавзӯ сухан меравад. Мо ба калимаҳо савол гузошта, атрофи он сухбат орошта барои мушаххас кардани дониши хонандагон ба китоб рӯ меорем.

Сипас хонандагонро ба тасвири графיקии калима шинос мекунем, дар тахтаи синф ашӯро мекашем, калимаҳоро, ки хонандагон тасаввур мекунанд, дар тахтаи синф навишта, онҳо мехонанд. Ҳамин тавр, абстраксия ва омодагӣ барои хондани калимаҳо, мувофиқи ифодаи аслии онҳо тадриҷан сурат мегирад. «Азхудкунии истилоҳот вучуд дорад» калима ба савол ҷавоб мешавад». Иҷрои машқҳо дар ин маврид, калимаҳо аз рӯи маъно ва саволгузорӣ ба калимаҳо, истифодаи китоби дарсӣ сурат мегирад. Хонандагон аз китоби дарсӣ машқро иҷро карда доир ба мавзӯ фаҳмиш пайдо менамоянд, аммо ба хонандагони сустхон мушкили пеш меояд, бинобар ин ҳангоми шиносӣ бо ҳиссаи нутқ як қисми мушаххаси он анҷом дода мешавад. Дар вақти савол гузоштан хонандагон (корҳои амалӣ) бо гурӯҳҳои дигари калимаҳо (аломатҳо, амалҳо) шинос мешаванд.

Мақсади асосии омӯзгор гузаштан аз сатҳи дарк ба сатҳи дониш аст. Ин вазифа бо мақсаднок омӯхтани категорияҳои грамматикӣ хоси ҳиссаҳои нутқ ва нақшаҳои синтаксии он мебошад.

Давраи омӯзиш аз чиҳати вақт бо ба планирии тематикаи китоби дарсӣ мебошад, ки мувофиқи он хонандагон дар асоси барномаи забони тоҷикӣ ҳиссаҳои нутқро меомӯзанд. Дар забони тоҷикӣ категорияи исм бештар ба исм гузаштааст. Сабаби ба исм бештар дохил шудани сифат дар он аст, ки аз ҳиссаҳои дигари нутқ дида ба исм наздиктар мебошад. Сифатҳо гоҳо аломатҳоро ифода мекунанд, ки хоси ин ё он предмет мебошанд. Дар ин гуна мавридҳо аломат маълум мешавад, ки

баробари ифодаи предмет он пеши назар, меояд. Ин гуна сифатҳо ишғол намуда, ба вазифаи вай меоянд. Аз як ҳиссаи нутқ ба дигаре гузаштани калимаҳо протсессии калимасозӣ мансуб мебошад, ки як намуди онро субстантивасия меноманд. Ин мафҳум ба конверсия маҳдуд буда, танҳо як намуди он-ба исм гузаштани ҳиссаҳои дигари нутқро бар мегирад. Ин намуди калимаҳо шакли худро тағйир надода аз ҳиссаҳои дигари нутқ, ба исм мегузаранд. Калимаҳои бо усули калимасозии морфологӣ сохта шуда аксар аломатҳои калимасозе доранд, ки онҳо ба кадом ҳиссаи нутқ мансуб будани он калимаро нишон медиҳанд, калимаҳои, ки бо усули субстантивасия шудаанд ин фикрро гуфтан мумкин нест. Мисол; калимаи «нодон»-ро шунидан замон сифат мегӯед, вале ин калима на танҳо сифат, балки исм ҳам мешавад. Вақте ки «Ба доно ишорат», «ба нодон калтак» мегӯем вай исм аст, на сифат. Ҳангоми муайян намудани ин гуна калимаҳо ва ба кадом ҳиссаи нутқ дохил кардани онҳо ҳам маъно ҳам тасрифоти морфологӣ ва ҳам хусусияту вазифаи синтаксии онҳо ба ҳисоб гирифта мешавад. Ҳамаи он сифатҳои, ки ба исм басо наздиканд, барои фаҳмидани онҳо як ишора кифоя аст ё чудо ё мустақилона истифода мешаванд. Мисол: калимаҳои маҳчабин, хубрӯ, моҳталъат, сияҳабрӯ сифат бошанд ҳам, исро ба хуби ифода мекунанд. Мисолҳои забони тоҷикӣ нишон медиҳад, ки ҳамаи сифатҳои, ки ба инсон хосанд, ҳамчун исм истифода мешаванд. Исмшавии баъзе калимаҳоро фақат дар мавқеҳои муайян фаҳмидан мумкин аст, аммо сифатҳои зиёде ҳастанд, ки онҳо дар натиҷаи истифодаи алоҳидаи дуру дароз асосан ҳамчун исм истифода мешаванд. Калимаҳои пир, кампир, чавон, касал, бегона, азиз, қаҳрамон ва ғайраҳо ба ҳамин гурӯҳ дохил мешаванд. Баъзе калимаҳо ҳамчун исм бисёр серистеъмоланд, ки гоҳо ба сифат будани онҳо шубҳа меафтад. Академик, Бобочон Ниёзмуҳаммадов дар таҳқиқоти илмии «Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик» (Душанбе, 1965с.) чунин изҳори ақида кардаанд, ки «калимаҳои чавон, мӯйсафед, ҳам исм ҳам сифат ҳисоб мешаванд. Калимаҳои чавон, мӯйсафед, сифатанд. Аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигар гузаштан якбора ба амал намеояд. Вай дар давоми асрҳо ва давраҳо воқеъ мегардад. Бинобар ин калимаҳо дар, пояҳои гуногуни гузариш мебошад» [5, с.45]. Сифат ҳамин, ки ба исм гузашт ҳамаи категорияҳои онро қабул мекунанд, сифат, шумора ва ҷонишинро ба худ ба воситаи изофа ва гоҳо бе он ҳам, тобеъ намуда ибораи исми месозад. Таҳқиқотчиёни соҳаи забон қайд карданд, ки сифатҳо баъзан ба вазифаи мубтадо меоянд. Калимаҳои оқил, ҷоҳил, бадгуҳар, мӯйсафед, пир, бемор, нодон ва доно мебошанд. Мисол: Аз хурдон хато, аз калонсолон, ато. (зарбулмасал). Аз ин ҷо хулоса бармеояд, сифатҳои асли ба исм ба воситаи пасванди чамбандӣ мегузаранд. Чӣ хеле ки дар боло қайд намудем, калимаҳои доно ва нодон дар ҳамин шаклашон низ ба исм гузаштаанд. Дар ҷумла бошад, ҳамчун пуркунандаи бавосита истифода шудаанд. Дар забони адабии тоҷик сифатҳои исмшуда, ба вазифаи исм омада бештар шахсро далолат мекунанд. Сифатҳои ғайришаҳси исмшуда, ба вазифаи исм меоянд, нисбатан кам мебошанд. Мисол: кажум, хорпушт, сангпушт, нохун барин сифатҳо ба исм гузаштаанд. «То, кӯҳна нав шавад, кӯҳна ба кор ояд. Кӯтоҳро мону дарозро бур. Ба камаш сабр кун, бисёраш мерасад». Баъзе сифатҳо муштараквазифа буда, танҳо ба инсон, балки исмҳои ғайри инсон низ тааллуқ доранд: «Сер чӣ парвои гурусна дорад. Аз камхӯр, мемонад, аз пурхӯр не. Танашро об ба ҷойи ҷон аст». Баъзе сифатҳо ба исм гузашта, асосан ҳамчун исм истифода мешаванд. Қайд кардан ба маврид аст, ки сифатҳо, ба исм гузашта бошанд, ҳам табиати сифатиашро гум накардаанд. Ин ҳам дар маъно ва ҳам дар шаклҳои морфологӣ ва дар муносибати он бо калимаҳо зоҳир мешавад. Сифатҳои предметонидашуда, ҳам предмет ва ҳам аломати онро дар якҷоягӣ ифода мекунанд. Бисёр сифатҳо ба исм бо аффиксҳои калимасозии сифат гузаштаанд, ки онҳо нишонаи грамматикӣ он ба шумор меравад. Аз сифатҳои исмшуда ҳангоми калимаи нав сохтан, қолиби аз сифат, сохтани калимаҳо истифода мешавад. Сифатҳои исмшуда ба воситаи пасванди «– ӣ» сохта мешаванд: гадоӣ, касалӣ, беморӣ, нодонӣ ва ғайраҳо.

Ҳамин тавр, ба ақидаи М. Турсунов, низ «дар забони тоҷикӣ на танҳо сифатҳо ба исми мегузаранд, балки исмҳо ҳам баъзан ба сифати асли бармегарданд. Бо мақсади ифодаи ҳолату вазъият ё ҳислату аломат, ҳамчун хусусияти ҳоси шахс ё предмети бо ҳуди калима номбурдашуда исмҳои ҷудоғона ба маъно ва вазифаи сифат меоянд» [8, с.24]. Нишонаи грамматикӣ ба сифат баргаштани чунин исмҳо, ғайр аз тағйири маъноӣ номӣ - предмети тавсифӣ боз дараҷаҳои сифати аслиро ба худ қабул кардан ва дар ибораву ҷумла бо исми дигар бо алоқаи тобей ба вазифаи ҷузъи муайянкунанда омадани онҳо мебошад:

Чунон рафт дорои ганҷ аз ҷаҳон,
Ки дарвештар кас равад дар ниҳон.
(Абӯшақури Балхӣ)
Бар ҷони ман зи дил душмантаре нест,
Чу дил душман бувад, чун метавон зист?
(Лохутӣ)

Баъзан калима ҳам ба маъноӣ сифат (исми сифатгардида) барои муайян намудани ҳолати шахс дар шакли дараҷаи муқоисавӣ оварда мешавад.

Адабиёт:

1. Бабанский Ю. Оптимизация процесса обучения / Москва, - 1977. - 251с.
2. Бабанский Ю. К. Проблемное обучение школьников как средство повышения эффективности обучения, Ростов - на - Дону, - 2010. - 180с.
3. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Под. Ред. А. Н. Леонтьева и А. Р. Лурия, - М.. Изд. во АПН РСФСР, 1986, - 386с.
4. Выготский Л.С. Педагогическая психология, - М; педагогика,- 1991 г.
5. Ниёзмұхамедов Б. Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик / Душанбе, - 1965. - 134 с.
6. Рустамов Ш. Ба исми гузаштани сифат // Маҷаллаи илмӣ - методӣ «Мақтаби Советӣ», №3, - 1970. - С. 45 - 51
7. Текучев А. В. Методика преподавания русского языка в средней школе / Изд. 2 - е, перераб, и доп. М. Просвещение, 1986, - 356с.
8. Турсунов. М. Ба сифат гузаштани исм // Маҷаллаи илмӣ - методӣ «Мақтаби советӣ», №9, - 1979. – С 24 - 25.
9. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ / С. Шербоев. Душанбе, Шучоён, - 2009. - 456с.

МОҲИЯТИ ТАРБИЯИ ВАТАНДҶУСТИИ ҶАВОНОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Қаюмов С. Р., Убайдуллоев А. Т.

Сармуаллимони кафедраи педагогикаи умумии

МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи

Академик Бобочон Ғафуров”

Аннотатсия: Мақолаи мазкур ба тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон бахшида шудааст ва дар он муаллифон оид ба Ватан ва ватандорӣ, меҳру муҳаббат ба ватан, ҳимояи марзу буми он, дӯст доштани он маълумот додаанд. Дар мақола ҷой ва мавқеи таълиму тарбия оид ба тарбияи ватандӯстӣ, дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ возеҳу равшан инъикос ёфта, ғ ояи ватан, ватандорӣ ва ватандӯстии гузаштагонӣ мо аз давраҳои қадим то ба инрӯз нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: Ватан, ватандӯстӣ, озодӣ, сулҳ, падар, модар, тарбия, таълим, омӯзгор, Ватан-модар, намуна, ибрат.

Тарбияи ватандӯстӣ дар марҳалаи ҳозираи пешрафти ҳамаи соҳаҳои ҳаёт дар ҳолате мавқеи муҳим пайдо мекунад, ки насли наврас аз сини хурдсолӣ ба ҷамъияти пешқадам, корнамоиҳои меҳнатии одамоне, ки дар Ватани азизи худ содиқона хизмат мекунанд, таъям намуда, нисбат ба душманони ватан ҳисси нафрату адоват дошта бошад. Аз ин ҳулоса бармеояд, ки тарбияи ватандӯстии хонандагон ҳамон вақт

натичаи хуб мебахшад, ки агар вай дар мактаб ҳанӯз аз синфҳои ибтидоӣ оғоз ёбад ва ба ин масъала бояд муаллимон, падару модарон ва аҳли ҷамъият мунтазам машғул шаванд. Зеро бачагони сини хурди мактаб аввалин маротиба оид ба мафҳумҳои ифодакунандаи хислатҳои хубу бадӣ одамон, неку бад маълумот пайдо намуда, аз қори хуб хурсанд ва аз қори бад дилгир мешаванд, ба якдигар ёри расонидан, ба чизу чораи боғча ва хона эҳтиёткорона муносибат қардан ва ғайраҳо аз сӯҳбати муаллимон маълумот мегиранд. Бинобар ин дар рӯҳияи ватандӯстӣ тарбия намудани мактаббачагон аз сини хурди мактабӣ ба мақсад мувофиқтар аст. Вале баъзе омӯзгорони мо чунин изҳори ақида мекунанд, ки дар хусуси масъалаҳои иҷтимоӣ – сиёсӣ, ватандӯстӣ, интернатсионӣ, ҳамкорӣ ва ҳамфикрӣ дар байни хонандагони синфҳои ибтидоӣ сухан қардан мумкин нест, гуё шуури онҳо ба он дараҷа инкишоф наёфтааст, ки дар атрофии ҳодиса ва воқеаҳои ҷаҳон, навигарии илм ва техника фикр кунанд, ин вазифаҳои муаллимони синфҳои боло мебошад.

Муаллим бояд дар раванди таълим тамоми воситаҳои судбахшо истифода намоянд, то ки онҳо фаъолияти донишандӯзӣ ва ҳиссиёти ватандӯстиро дар бачагон ба вуҷуд оваранд.

Ҳамкориҳои волидону аҳли ҷамъият дар тарбияи ватандӯстию интернатсионии талабагон ниҳоят зарур мебошад. Мо бояд доимо ғами онро хӯрем, ки ҷавонон чунон тарбия ёбанд, ки аз бори гарони масъулияти таърихӣ барои тақдирӣ мамлакат, сулҳу амонӣ наҳаросанд. Чунин ҷавононро тарбия намоем, ки на фақат таҷрибаи наслҳои калонсолонро аз бар кунанд, балки бо қорнамоиҳои худ ин таҷрибаро афзун қардонанд ва тақмил диҳанд. Қори иттифоқҳои қасаба ва ҷавонон, қори қоллективӣ меҳнати низ мебошад. Қоллективи педагогӣ дар қори байни падару модарон ва аҳли ҷамъият аз шаклу усулҳои гуногун бояд истифода қаранд. Қоллективи педагогӣ бояд талабагонро дар рӯҳияи эътиқоди дурусти сиёсӣ бипарварад, онҳоро ба меҳнати қоидаҳои ҷамъиятӣ ҳамаҷониба қалб наомяд, дар тарбияи мактаббачагон ва ҷи аҳолии қалонсолон муносибати қомплекси́ро ба амал қарорад. Хуб мешу, ки муаллимони мактаб ин қорро якҷоя бо тарбияи интернатсионӣ, ахлоқӣ ва ҳарбию ватандӯстӣ пайваста ба ҷо оваранд. Дар байни чунин шаклҳои қор бо падару модарон лексияю сӯҳбатҳои муаллимон дар маҷлисиҳои синфӣ ва умумимактабӣ, масалан дар мавзӯҳои «Тарбияи муқоризони боэътимоди сулҳу амният», «Тарбияи ҳарбию ватандӯстӣ дар оила», «Тарбияи ахлоқӣ», «Ахлоқи одоб дар муносибатҳои оилавӣ» ва ҳоказо роли бағоят қалон меқозанд. Мактаббачагон на танҳо ветеранҳои қангро ва барқарорқунандагони соҳти қонститу́сиониро табриқ кунанд, балки ҳуди ветеранҳо ва барқарорқунандагони соҳти қонститу́сионӣ ҳам меҳмони доимии мактаб бошанд. Дар қамъомадҳо ва маҷлисиҳо таҳти унвони «Тоҷикистон ватани ман», «Истиқлолият шаъну шарафи мо», «Ватан-модар» «Иди зафар» ветеранҳо ва барқарорқунандагони соҳти қонститу́сионӣ аз хотироти худ дар қорай эпизодҳои Қанги Бузурги Ватанӣ ва қанги шаҳрқанди нақл мекунанд. Онҳо дар қорай мафҳумҳои «Мардонагӣ», «Ватан», «Ватандӯстӣ» маълумот медиҳанд. Пайшиносони сурх дар навбати худ, дар қорай иштирокчиёни Қанги Бузурги Ватанӣ мавод қамъ мекунанд. Сомониён ва Ворисони сомониён дар рӯзи Артиши миллӣ ва Иди ғалаба ба ветеранҳо дар қои истиқоматишон табриқнома ва гулдастаҳо месупоранд. Қори байни падару модарон ва аҳли ҷамъият натиҷаҳои беҳтарин медиҳанд. Ба шарофати ин фаъолияти қамъиятшиносии талабагон қаланд мешавад, падару модарон ба қори мактабҳо мароқи қалон зоҳир намуда, дар маҷлисиҳо бо хоҳиши том иштирок қарда метавонанд, дар қори таълиму тарбия ба муаллимон ёрӣ мерасонанд. Дар мактабҳо қори тарбияви́ро бе алоқай доимӣ бо қаҳрамонони меҳнат ва қанг тасаввур қардан мумкин нест. Дар тарбияи ватандӯстӣ ва интернатсионии хонандагон ҳуди муаллимон намунаи ибрат меқозанд. Дар мактабҳо ҳатман зарур аст, ки дар мавзӯҳои ватандӯстӣ, дӯстии қалқҳо, ҳамкориҳои байниҳамдигарӣ иншою диктантҳо гузаронида шавад. Барои сифату самарай тарбияи ватандӯстӣ ва интернатсионӣ хусусиятҳои синнусолӣ ва психологӣ, дараҷай қамолот ва маълумотнокии хонандагон бояд ба ҳисоб гирифта шавад.

Тарбияи ватандӯстии мактаббачагон дар рафти корҳои ғоиданокии ҷамъиятӣ хеле равшан зоҳир мегардад. Тарбияи ватандӯстии хонандагон мавзӯи махсуси ғамхории ҷамъият ба шумор меравад.

Дар мактаби имрӯза муаммоҳои тарбияи ватандӯстӣ дар рафти тамоми таълим, пеш аз ҳама дар раванди таълими ғанҳои гуманитарӣ: адабиёт, таърих, ҷамъиятшиносӣ ба амал бароварда мешавад. Вале шаклҳои ин намуди тарбияи мактаббачагон, ки ҳангоми корҳои беруназсинфу беруназмактаб, асоси ташкили корҳои ғоиданокии ҷамъиятии хонандагон сурат мегирад, хеле бисёранд.

Ватандӯстӣ ҳамчун ҷузъи асосии марҳалаҳои тарбия, ҷиҳатҳои муҳими шахсияти инсонро дар раванди корҳои таълиму тарбияи мактаб аз ҷумла дар системаи тарбияи меҳнатӣ ташаккул медиҳад. Муносибати комплексӣ ба системаи тарбияи меҳнати хонандагон на танҳо дар алоқамандии он бо корҳои ғоявӣ сиёсӣ ва ахлоқӣ, балки дар ягонагии таъсири ғаъолияти меҳнатӣ ва муносибати гуногуни ҳамдигарии мактабиён ба амал бароварда мешавад.

Меҳнати ғоиданокии ҷамъиятӣ шакли муҳими ғаъолияти калонсолон ба шумор меравад. Наврасон баробари дар ин ғаъолият иштирок кардан худро дар ҷаҳони пурсамари одамон ҳис мекунад. Дар онҳо системаи нави муносибат ба вучуд меояд, ки ҳамаи ин дар ғаъолияту рафтори наварасон вазифаҳои ҷиддӣ, талаботи баланд мегузоранд. Наврасон асосӣ ба корҳои ғоиданокии ҷамъиятӣ иштирок кардан тасаввур мекунад, ки онҳо аз муносибатҳои танги муҳити оилавӣ берун баромада, дар истехсолоти ҷамъиятӣ иштирок мекунад, мустақилияташон афзун мегардад, шароити нав ба вучуд меояд ва дар ҷунин шароит сифатҳои ахлоқии шахсият, аз ҷумла ватандӯстӣ ташаккул ба инкишоф меёбад.

Таҷрибаи мусбати бисёр мактабҳои кишвар собит меномояд, ки ғаъолияти ғоиданокии ҷамъиятии мактаббачагон дар бобати ташаккули ғаъолонаи асосҳои ҷаҳонбинии васеъ, дар роҳи муносибат ба меҳнат ва илму дониш, шуурнокии сиёсии ва ғаъолнокии ҷамъиятӣ, ахлоқӣ, масъулияти шахрвандӣ, инкишофи дарккунии ғаъол ва маданияти меҳнати фикрӣ барои тарбия намудани наварасон мусоидат менамояд. Ҳамаи ин равияҳо байни ҳам алоқаи мустаҳкам дошта, дар тарбияи одами нав имкониятҳои мусоид фароҳам меорад.

Намуди дигари ғаъолияти ғоиданокии ҷамъиятии мактаббачагон, ки бо воситаи меҳнат дар онҳо ҳисси ватандӯстӣ ташаккул дода мешавад, иштирок дар корҳои донишҷӯёни бинокор мебошад. Наврасҳо дар муддати кӯтоҳи корҳои ғоиданокии ҷамъиятӣ на танҳо дар меҳнати истихсолӣ фарогирифта мешаванд, балки дар тамоми ғаъолияти донишҷӯёни бинокор ғаъолона иштирок менамоянд.

Иштиқори наварасон дар давраи таътил дар корҳои ғоиданокии ҷамъиятӣ барои ташкили таълиму тарбияи меҳнатӣ, интиҳоби касб кӯмаки калон мерасонад. Дар мактаб тарбияи ватандӯстӣ нисбат нисбат ба оила дар доираи васеъ ба роҳ монда мешавад. Муаллим дар ҷараёни таълиму тарбия меҳру муҳаббати хонандагонро нисбати пос доштани табиат, гирду атроф, сарватҳои табиӣ, асбобу анҷомҳои хониш ва ғайраҳо қайд мекунад.

Воситаи муҳимтарин баҳри амалӣ гардонидани тарбияи ватандӯстӣ: китоб, табиат, озмун, вохӯрӣ бо қаҳрамонҳо, саёҳатҳо, муошираҳо, сӯҳбатҳо ва ғайраҳо мебошанд.

Ахтарон низ дар рӯҳияи ватандӯстии бачагон имконияти васеъ фароҳам меоваранд. Ташкили муошираи байнимактабӣ омилӣ ба мустаҳкамкунии таълим ва тарбия. Муаллим метавонад байни мактабҳо саёҳатҳо ташкил намуда, бо амалиёти мактабҳои дигар хонандагонро шинос кунад. Бачаҳо, ки тақлидро дӯст медоранд амалиёти нақӯи дигаронро сарчашмаи амалиёти худ қарор медиҳанд.

Ҳамин тариқа:

Муаллим бояд хонандагонро ба муҳофизати табиат маводҳои ҷамъият даъват намояд.

Дар гузаронидани озмунҳо ғаъолона иштирок намояд.

Муошира, озмун, мусобиқаҳои байниҳамдигарӣ омили бурднокӣ кори таълимию тарбиявиरो ба амал татбиқ намояд.

Кори назариявии тарбияи ватандӯстиро мувофиқи таъб гузаронанд.

Ҳамаи кори хонандагонро талаб кунад ва ба сифати он ҳақиқӣ баҳо гузорад.

Аз хонандагон вазифаи супоридашударо талаб намояд.

Яке аз шаклҳои тарбияи ватандӯстии хонандагон гузаронидани ҳафтаи корҳои ватандӯстӣ аст. Пеш аз оғози он барномаҳои пешкаш карда мешавад. Викторин низ яке аз чорабиниҳои ҳафтаи ватандӯстӣ мебошад.

Ғояи ватандӯстии мардуми мо аз замонҳои қадим арзи вучуд мекунад, ки инро мо дар эҷодиёти даҳонакии халқ баръало дида метавонем. Ватан - модар аз гахвораи зиндагии фард – зодгоҳ сарчашма гирифта, то ба ҳудуди сарзамини маҳбуби миллат: замин, обу ҳаво, куху чаману саҳро ва мардуми азизи он мепайвандад. Беҳуда нагуфтаанд:

«Хоки Ватан аз тахти Сулаймон бехтар,
Хори Ватан аз лолаву райҳон хуштар».

Бале, Ватан муқаддас аст, онро бо сипосгузорику мехрубонӣ аз ҳар гуна нопокиҳо ҳимоя бояд кард, гиромӣ бояд дошт.

Инсон аз модар ватандӯст ва инсонпарвар тавлид намеёбад.

Ин пеш аз ҳама маҳсули тарбия ва ҷомеа аст. Аз ин рӯ насли наврас ҷунон тарбия карда шавад, ки он на фақат кишвар ва мардуми диёри хеш, инчунин тамоми сайёра ва мардуми онро гиромӣ донад.

Тарбияи ҳисси ватандӯстӣ ва инсондӯстӣ дар ҳамаи замонҳо яке аз масъалаҳои ниҳоят вазнин, лек бисёр муҳими ҷамъият ба шумор мерафт ва рафта истодааст. Адабиёти ҳазорсолаи тоҷик саршори идеяи дӯстию хайрандешии инсонҳост. Садҳо образи абадие мавҷуданд, ки маҳз ба хотири инсондӯстию ватандӯстӣ, меҳанпарастию наққориашон аз насл ба насл ёдгор мондаанд.

Ба насли наврас ва ҷавонони имрӯза қимату арзиши идеяи ватандӯстиро дар мисоли ҳаёту эҷодиёти Рӯдакиву Фирдавсӣ, Розӣ, Кайковус, Ғазолӣ, Сино, Берунӣ, Форобӣ, Низомӣ, Хайём, Саъдиву Ҳофиз, Камолу Ҷомӣ, Шохину Аҳмади Дониш барин адибони классик ва Айнию Лоҳутӣ, Пайраву Турсунзода, Ҳабиб Юсуфию Ҳаким Карим, Деҳотию Мирсаид Миршакарбарин родмардони иму адаб фаҳмондан хеле муфид аст.

Ашъори ватандӯстонаи адибони тоҷик ва фолклори он барои тарбияи ҳисси ватандӯстии насли наврас ва ҷавонон нақши бағоят муҳим бозида, онҳоро ба корнамоиҳои нав ба нав баҳри ҳифзу афзун гардонидани иқтидори Ватани азизамон ҳидоят менамояд. Ба ин маънӣ устод Лоҳутӣ фармудааст:

Бародарон, ба Модар - Ватан вафо кунед,
Агар ки сар талаб кунад, ба вай фидо кунед.

Сухомлинский В.А. мазмуни мафҳуми Ватанро ошкор мекунад ва онро бо мафҳумҳои «Инсон», «Маънои зиндагӣ», «Меҳнат», «қарз», «Оила», «Забони модарӣ», «муҳити табиат», «зебой», «муҳаббат», «садоқат», «Анъана» ва ғайра алоқаманд мекунад.

Ҳисси ватандӯстӣ, ҳиссиёти баланди муҳаббат ба Ватан фақат дар натиҷаи системаи томи воситаҳои тарбия, ки ташвиқот, ибрат, ташкили рафтор ва амалиёти хонандагонро дар бар мегирад, ташаккул ёфта метавонад.

Ҳамин тавр, дӯст доштани Ватану муҳаббат варзидан ба он муҳимтарин мавзӯи адабиёти ҳам классикию ҳам муосири моро ташкил медиҳад. «Бӯи ҷӯи Мулиён» гуфтани Рӯдакӣ низ шоҳиди ёди Ватан кардани ӯ буд, ки дар қасидаи машҳураш ин нукта дар тимсоли «шоҳ»-у «Бухоро» инъикос ёфтааст:

Бӯи ҷӯи Мулиён ояд ҳаме,
Ёди ёри мехрубон ояд ҳаме...
Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Шоҳ наздат меҳмон ояд ҳаме.

Зебопарастӣ ва дӯст доштани Ватан дар эҷодиёти Фирдавсӣ мавқеи муҳим дорад. Мафҳуми «Ватан» дар ашъораш бо номҳои «кишвар», «марз», «бум», «хок», «замин» омадааст. Аз мавқеи географӣ Ватанро Фирдавсӣ танҳо дар Эрони ҳамонвақта надида, балки дар масоҳати бузурги Афғонистон, Эрон, Тоҷикистон ва Ўзбекистони кунунӣ мебинад. Бехуда нест, ки: «Самангону Турону Эрон якест», мегӯяд шоир.

Адабиётҳо:

1. Афзалов Х.С., Раҳимов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. Душанбе. 1994
2. Ғафуров Б. Тоҷикон. Душанбе.,1998
3. Кайковус Қобуснома. Душанбе, 1979
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд». № 762, аз 02.08.2011
5. Қодиров Қ.Б. Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик. Душанбе, 1998
6. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи аҷам. Душанбе, 1997
7. Одобнома. Китоби дарсӣ барои синфҳои 3-4. Душанбе, 1996
8. О.Бозоров. Тарбияи ватандӯстӣ ва интернационалӣ дар дарсҳои хониш. Душанбе, маориф 1990.
9. Сабуров Х.М. Афкори педагогии халқи тоҷик. Хучанд, 2003.
- 10.Турсунов А. Эҳёи Аҷам. Душанбе, 1984
- 11.Хусайн Воизи Кошифӣ. Ахлоқи мӯҳсинӣ. Душанбе, 1991.

МАҚСАД ВА ВАЗИФАҲОИ ТАРБИЯИ ОДОБИ МУОШИРАТ ДАР КҶДАКИСТОН ВА ОИЛА

Чалолова Г.С. н.и.п. омӯзгори калони кафедраи
психологияи умумӣ ва педагогӣ

Аннотатсия: тарбияи сифатҳои ахлоқии инсон ба ҳаёти иҷтимоӣ, ғайриҷаҳонӣ ва раванди муошират. Муошират раванди мураккаб аз давраи тифлӣ то охири умри инсон аст. Тарбия ва инкишофи кӯдак, сабру таҳаммул, таъмини муҳити солим муоширати нутқӣ, робитаи мутақобила. Омили муҳими ташаккули худшиносӣ дар кӯдакони синни томактабӣ бо хусусиятҳои илмӣ-фарҳангӣ ва анъанаю одатҳои оилавию милли алоқаманд аст. Калонсолон ба кӯдакон имконияти озодона баён кардани фикру ақидаи ҳештро талқин медиҳад.

Калидвожаҳо: шахсият, психология, муошират, нутқ, муошират

Дар давраи томактабӣ тасаввуроти кӯдак дар бораи худ хеле барвақт, аз дусолагӣ шурӯъ мешавад ва доир ба худ, хусусияту қобилият, имконияту тавоноии шахсӣ ақидаҳои нахустро ҳосил намуда, ҳангоми муколама бо калонсолону ҳамсолон оид ба афзалияту камбудихои худ ва дигарон ибрази ақида менамоянд. Ин амал ифодагари он аст, ки дар кӯдак нисбати қоида ва меъёрҳои ахлоқӣ, аз он ҷумла, одоби муоширату муносибат бо атрофиён, фаҳмишу тасаввуротҳо ба вучуд меояд. Ҳангоми худшиносии кӯдак ҳамчун “МАН- концепсия” шаклгирии худбаҳодиҳӣ, худназораткунӣ ба вучуд меояд.

Аз нигоҳи психологӣ тарбияи омили муҳими ташаккули худшиносӣ дар кӯдакони синни калони томактабӣ мебошад, ки самти инкишофи минбаъда ва вазифаҳои тарбиявии онҳоро муайян месозад. Методҳои тарбия ва инкишофдиҳии худшиносии кӯдакон ба хусусиятҳои милли-фарҳангӣ ва анъанаю одатҳои оилавию милли зич вобаста мебошад. Аз хурдсолӣ дар онҳо тарбияи кардани мустақилӣ, бомақсад будан парвариш меёбад. Калонсолон ба кӯдакон имконияти озодона баён кардани фикру ақидаи ҳешро талқин медиҳанд. Волидон дар муҳити хонавода кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, то барои кӯдакон худро чун ҷузъи ҷудонашавандаи гурӯҳи иҷтимоӣ (оила, гурӯҳи ҳамсолон ва ғайра) ҳис намоянд. Дар чунин ҳол нақши иҷтимоии ҳар як шахс ва мақоми ӯ ҳамчун шахсияти нотақрор эътироф мегардад, ки ба иҷтимоишавии кӯдакон кӯмак мерасонад.

Тадқиқотҳои илмӣ олимон ва таҷрибаи тарбияи кӯдакостону оила нишон медиҳад, ки ба ҳар як одам новобаста ба синнусол, мавқеи иҷтимоӣ (хурдсолӣ, бузургсолӣ, бобою бибӣ, падару модар, хешовандону рафиқ будан), донишмандии муносибати атрофиён нисбати шахсияти худ сазовори муҳаббату эҳтиромро дорад. Аз нигоҳи психологӣ чунин муносибат имконият медиҳад, ки инсон худро ҳангоми муоширату муносибат ҳифзшуда, арзишманд, соҳибэҳтиром эҳсос намуда, ҳолати изтиробнокӣ, афсурдаҳолӣ, нобоварӣ ба одамонро баргараф менамояд.

Изҳори боварӣ ба қувваю нерӯи кӯдак ҳангоми муоширату муносибат бо ҳамсолону калонсолон имкон медиҳад, ки аз дағ алай, дурӯғ гӯӣ, дурӯягӣ, хабаркашӣ, бадгӯфторӣ, напурсида чизеро нагирифтан ва дигар одату хислатҳои бад худдорӣ намояд. Ин амал ба кӯдак имконият медиҳад, ки дар назди мураббӣ волидон сазовори меҳру навозиш, арзишманд будани худро бори дигар дарк намояд ва кӯшиш кунад, ки ба қойда ва меъёрҳои одоби муоширату муносибат риоя намояд. Кӯдак дарк мекунад, ки сазовори таҳсину боварии калонсолону ҳамсолон на ба шахсияти ӯ, балки одоби рафтор, амалу кирдори арзишманди вай аст. Чунин ҳол мусоидат менамояд, ки дар кӯдак сифатҳои худназораткунӣ ва худбаҳодиҳӣ шакл гирад, амалҳои “хуб” ва “бад”-ро мантиқан дарк намуда, вобаста ба муошират ба онҳо риоя намояд.

Одоби муошират фарҳанги ботинии шахс буда, чун ифодагари одоби ахлоқу ҳамида иҷроӣ амалҳоеро дар бар мегирад, ки онҳо дар маврид ва шароитҳои муайян иҷтимоӣ ва раванди муносибатҳои мутақобила ба талаботҳои ботинии шахс мубаддал мегардад. Одоби муоширати ҳар шахс дар оила ва ҷомеа арзиши ахлоқии ӯ мебошад, ки мақом ва эҳтироми ӯро дар доираи муносибатҳои иҷтимоӣ муайян менамояд. Арзиши ахлоқӣ меъёрҳои рафтори одамон дар ҷамъият мебошад, ки ҳодисаҳои иҷтимоӣ, рафтору амали инсон, фаҳмиш ва тасаввуротҳои ӯро дар бораи хубӣ, бадӣ, некӣ ва ғ айраро дар бар мегирад ва мувофиқи талабот ва мавқею замони истифодабарӣ баҳодиҳӣ ва натиҷагирӣ карда мешавад.

Аз нигоҳи педагогӣ калонсол робитаи кӯдак ва ҷомеаро таъмин мекунад. Аз ин рӯ афроди калонсол ба ду гурӯҳ ҷудо карда мешавад; 1) калонсол чун ифодагари арзишҳои маънавӣ тариқи қойда ва меъёрҳои одоби муошират буда, таҷрибаи зиндагӣ онҳоро дар раванди мақсадноки таъсиррасонӣ ба шахсияти кӯдак ҳидоят мекунад; 2) калонсол дар раванди кори таълиму тарбия таҷрибаи иҷтимоиро аз насл ба насл идома медиҳад.

Иҷроӣ рисолати тарбиявии мураббӣ дар муассисаҳои томактабӣ ва волидон дар муҳити оила ба фарҳанги муошират ва риояи қойдаю меъёрҳои одоби ахлоқи миллию умумибашарӣ асос меёбад. Аз калонсолони муассисаҳои томактабӣ ва оила барқарор намудани муоширату муносибати мутақобила дар ҷорҷӯбаи “мураббӣ -кӯдак”, “кӯдак-мураббӣ”, “кӯдак-кӯдак”, “мураббӣ -волидон”, “волидон-кӯдак” дар заминаи баҳисобгирии хусусиятҳои синнусолӣ, фардиву шахсиятӣ, иҷтимоӣ -гендерии кӯдакон пайгирӣ мегардад.

Барқарор намудани чунин маҷмӯи муоширату муносибатҳо мушкилотҳои ба худ хоси ботинӣ -психологиро дорад, ки он ҳама ба таҳлилу татқиқи хусусиятҳои психологӣ ва педагогии масъала ниёз дорад. Психологӣ рус В.Н.Мясишев таъкид менамояд, ки “муошират сарчашмаи асосии инкишофи инсон аст, ки муносибати ӯро дар сатҳи гуногуни фаъолнокӣ, интиҳобӣ, характери мусбӣву манфӣ ифода менамояд” [98:110].

Инчунин ӯ муоширатро чараёни таъсири мутақобилаи шахсиятҳои бо ҳам пайванд ва ихотаёфта мешуморад, ки онҳо ба ҳамдигар таъсири иртиботӣ доранд. Илаву муносибати байни инсонҳо

Масъалаи муошират ҳамчунин таваҷҷуҳи сотсиологҳо ба худ ҷалб намудааст, ки онҳо муносибатҳои ҷамъиятиро (истеҳсолӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, ҳуқуқӣ) ба риштаи татқиқи кашидаанд. (А.М. Андреева, И.С. Кон, Б.Д. Парыгин).

Муаммоҳои муомилаву муносибати байни инсонҳоро бе таҳқику баррасии ҷабҳаҳои психологӣ муошират баррасӣ кардан ғ айри имкон аст, зеро ҳамаи муносибатҳои ҷамъиятию байнишахсӣ маҳз дар заминаи муошират ошкору амалӣ мегардад.

Дар илми психологияи иҷтимоӣ сохтори муоширатро Г.М. Андреева ҳамчун раванди маърифаткунӣ, доништагирии олам аз тарафи одам меҳисобад. Бояд қайд кард, ки дар раванди маърифаткунӣ робита, тавсири мутақобилаи иштирокчиён меҳисобад. Бояд қайд кард, ки дар аввали давраи томақтабӣ нутқи гуфтугӯӣ вазифаи барпосозии муошират ва ба даст овардани иттилоотро иҷро намояд, минбаъд он дар суҳбат, фаъолияти суҳанварӣ ва рисолати муошират вусъат мепазирад. Ин чунин маъно дорад, ки нутқи гуфтугӯӣ кӯдак минбаъд чун калонсол амалҳоро ба таври “муоширату хулосакунӣ, иттилоотгириву ифодакунӣ фикр” дар раванди фаъолият амалӣ ва маърифатӣ истифода мебарад.

Чунон, ки аз таҳлили татқиқотҳои психологӣ, педагогӣ, фарҳангшиносӣ, забоншиносӣ бармеояд, ки “муошират” ҷабҳаҳои гуногуни дунёи ботинӣ ва фаъолияти амалии инсонро дар бар мегирад. Новобаста ба он, ки мафҳуми муошират, фарҳанги муошират, маданияти муошират, одоби муошират шарҳу тавзеҳи гуногун дорад, дар маҷмӯъ он ифодагари сифати маънавий-ахлоқии шахс дар ҳамаи давраи замонавӣ, синнусол, мавқеи иҷтимоӣ мебошад.

Раванди ташаккули сифатҳои ахлоқии инсон ба ҳаёти иҷтимоӣ, фаъолият ва раванди муошират зич алоқаманд аст. Ғ ояи асосии тақмили раванди тарбияи ахлоқӣ ва ташаккули одоби муоширати кӯдак аз ҳудудҳои таҷрибаи фарҳангӣ-таърихӣ дар ҷараёни фаъолият бо ҳамсолону калонсолон мебошад.

Тарбияи одоби муошират раванди мураккаб, печида ва дурудароз буда, аз давраи тифлӣ оғоз мегардад ва то охири умри инсон идома меёбад. Он аз калонсолон на танҳо донишмандони қонуниятҳои хусусиятҳои таълиму тарбия ва инкишофи кӯдак, инчунин сабру таҳаммул, меҳнату заҳмати зиёд, таъмини муҳити солими маънавий-психологӣ, намунаи ибрати нек, ҳаётдӯстиву фарзанддӯстии махсусро талаб мекунанд, то он самти ояндабинӣ дошта бошад.

Муоширати нутқӣ чун намуди фаъолияти дигар сохтори ба худ хоси мураккаби психологӣ маҳсуб ёфта, маром, амал ва натиҷаи худро дорад. Муҳаққиқон мароми муоширати нутқиро муайян намуда, қабул ва шахси дигар додани ахбор, робитаи мутақобилаи иштирокчиёни муошират, таъсиррасонӣ ба объекти муоширатро махсус таъкид менамояд ва дар раванди он қонеъ гардонидани талаботҳои маънавию низ хеле муҳиму арзишманд ба ҳисоб мегиранд (А.р Лурия, А.а. Леонтев).

Ба ақидаи олим М.И. Лисина барои кӯдакон то 7 сола аз ҳудудҳои нутқӣ ҳамчун воситаи муошират се давра дар бар мегирад: айёми то аз ҳудудҳои нутқӣ, яъне давраи омодагӣ ба аз ҳудудҳои нутқӣ шифохӣ (то вербалӣ); ба вучуд оморани нутқ ва рушди муоширати нутқӣ [74;39]. Ба ҳар як давраи номбаршуда омилҳои зиёде таъсир мерасонад, то раванди нутқ мазмун ва тарзи гуфторӣ кӯдак тағйир ёри ёфта ӯ кӯшиш менамояд бо ҳамсуҳбати худ ахбороти муҳиму заруриро ба даст орад.

Ташаккули шахсияти кӯдакон ду ҷиҳат дорад. Яке аз онҳо иборат аз он аст, ки кӯдак тадриҷан ҷаҳони атрофашро мефаҳмад, мавқеи худро дар он муайян мекунад ва ин боиси пайдоиши маромҳои нави муносибату муошират мешавад, кӯдакон зерин таъсири он муносибат ва муоширати нав зоҳир мекунад.

Шаклҳои асосии муносибатҳои падару модарро бо фарзандон ба шарҳи зерин месозанд: 1) “Фосилаи мувофиқ” яъне эҳтиром – муносибати эмотсионаллии муътадилӣ волидайн ба кӯдакон, волидайн кӯдакро ҳамчун шахси ташаккулёбанда бо хусусиятҳои хосӣ ҷинсӣ, эҳтиётҷоту шавқу ҳавасҳои хос қабул мекунад. асоси ин муносибату муоширатро эҳтироми калонсолон ба кӯдак ташкил медиҳад; 2) фосилаи кӯтоҳшуда (баҳамомезишӣ). Марказонида шудани диққати падару модар ба кӯдак аст, яъне оила комилан ба хоштири кӯдак вучуд дорад ва ин тарзи

номатлуби рафтори волидайн ба ҳисоб меравад. Падару модар ба андозаи беш аз ҳад нисбат ба кӯдак таваҷҷӯҳ зоҳир мекунад, доимо зери назорат мегиранд, алоқаҳои иҷтимоии кӯдакро маҳдуд месозанд, кӯшиш мекунад доимо ба вай машварату маслиҳат диҳанд ва мавқеи худро ба кӯдак бор кунанд. Дар ин ҳолат чунин мавқеҳои волидайн ба амал меоянд: а) гузашти аз андозаи зиёд; б) дуруст нафаҳмидани шахсияти кӯдак; в) муносибат намудан бо кӯдак чун бо навзод яъне бе назардошти хусусиятҳои синнусолӣ; г) камолоти иҷтимоӣ ва ғаъолии кӯдакро дарк карда натавоништан; д) кӯдакони роҳбарӣ карда натавоништан; е) дурии маънавии падару модар аз кӯдак.

Мувофиқи гурӯҳбандии дигари анъанавӣ дар соҳаи муносибатҳои оилавӣ тарзи авторитарӣ ва демократии рафторро фарқ мекунад. Тарзи авторитарӣ иборат аст аз ҳокимияти мутлақии волидайн, ки тибқи он бояд кӯдак ба ҳама хоҳишҳои падару модар итоати бечунучароро дошта бошад. Аз ин рӯ, дар синну соли томактабӣ дар кӯдаконе, ки таҳти таъсири ин тарзи муносибату муоширати волидайн калон мешаванд, ҳеҷ гуна ғаъолияти эҷодӣ ва ташаббускорӣ дида намешавад. Педагоги рус Е.А. Аркин таъкид мекунад, ки кӯдакони маҳз дар оила ба таври табиӣ ва дастрас дарси ҳаёт меомӯзанд, чунки ҳар рӯз, субҳу бегоҳ дар симои волидон, бародару хоҳарони калон, бобою бибӣ намунаи гуногуни шаклҳои рафтор сурат мегирад. Он ҳама тарзи гуногуни намуна, суҳан, имою ишора, тарзи рафтор, муносибат ба меҳнатро дар бар мегирад.

Сабабҳои сари вақт ташаккул ёфтани одоби муошират ба талаботи ягона аз тарафи волидону мураббӣ ба шахсияти кӯдак вобаста аст. Кӯдакони мувофиқи синнусол ва рушди психофизиологӣ ташаббускорӣ, мустақиллияти худро зоҳир менамоянд. Дар кӯдакони нисбати ҳамсолону калонсолон, ки ҳангоми муоширату муносибат нисбати онҳо дағ алай, беҳурматӣ, беэҳтиромӣ, ҷазоро истифода мекунанд, ҳиссиёти маҳсус, яъне ҳолати антипатия ба вучуд меояд ва он метавонад сабаби зоҳиршавии ҳиссиёти адоват, кина, буғ з беилтифотӣ гардад.

Аз тарафи атрофиён ҳангоми муошират риояи қойда ва меъёрҳои одоб нисбати кӯдакони замина барои ташаккули ҳиссиёти гуманистӣ -инсонгароӣ мегардад. Барои кӯдакони вобаста ба сатҳи ташаккули таҷриба ва шуури ахлоқӣ гуманизм дар дилсӯзӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, некхоҳию накукорӣ, иззату эҳтиром ва эътирофи шахсияти атрофиён ифода мегардад. Дар оила аз тарафи калонсолон риоя нашудани қойда ва меъёрҳои одоби муошират ба кӯдакони як шакли зӯрварӣ ё худ ҳушунат нисбати онҳо мебошад. Он амалест, ки барои фишорварӣ, маҳдуд кардан ва паст задани ғаъолнокии кӯдак аз ҷиҳати ҷисмонӣ, психологӣ, моддӣ ва маънавӣ истифода бурда мешавад. Набояд фаромӯш кард, ки истифодаи амалҳои зӯрварӣ, ҳушунат нисбати кӯдакони синни томактабӣ сабаби бад шудани саломати ҷисмонӣ ва рӯҳии онҳо гардида, ҳислатҳои бадбинӣ, дамдуздӣ, канораҷӯӣ, никорғирӣ, бераҳмӣ, тарсончакӣ, дурӯягӣ ва ғ айраҳоро пайдо мекунад.

Адабиёт:

1. Лисина М.И. Общение и его влияние на развитие психики дошкольника. Сб. научных трудов. М. 1974-С.209
2. Леонтьев А.А. Педагогическое общение. М; 1979-С 485
3. Лисина М.И. Развитие общения у дошкольников М. 1989
4. Маркова Т.А. Влияние семьи и семейного воспитания на формирование личности ребенка. // Основы дошкольной педагогики. М.1980-229 С.
5. Мачидова Б. Каломи бадеи дар кӯдакистон. Душанбе, 2003-37С.
6. Миралиев А.М. педагогика ва психология Душанбе. Ирфон 2007
7. Мачидова Б. Фаъолиятҳои кӯдакони Душанбе 2004.-211С.
8. Мирхонова Н. Тарбия намудани ҳисси ҳештаншиносӣ ва ватандӯстӣ дар кӯдакони синни томактабӣ. Душанбе.2019.-62С
9. Мясишев В.Н. Основные проблемы и современное состояние психологии отношений человека // психологическая наука В СССР Т.2 М.1960-110-125С.
10. Обидова М.И. Психологияи бачагона Душанбе 2018-195С.

НУҚСОНҲОИ НУТҚӢ ВА САБАБҲОИ ПАЙДОИШИ ОНҲО

Ҳасанов Хуршед

докторанти соли дуҷуми таҳсили Пажӯҳишгоҳи рушди
маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ

Аннотатсия: Дар мақола тарз ва методҳои пешгирии касалиҳои узвҳои садобарор ва дар мавридҳои зарурӣ тарзҳои гуногуни барқароркунии фаъолияти чунин узвҳо мавриди таҳлил қарор ёфтааст. Нуқтаи назари олимони ва пажӯҳишҳои муҳим дар давраҳои гуногун оид ба масъалаи мазкур ибраз гардидаанд.

Вожаҳои калидӣ: овоз, узвҳои садобарор, касалиҳои аппарати садобарор, малакаи дурусти овозбарорӣ, системаи нафаскашӣ.

Баробари рушди шаклҳои гуногуни сохти ҷамъиятӣ соҳаҳои маориф, маданият, фарҳанг низ тараққӣ карда, миқдори одамоне, ки хусусияти касбу корашон бо нутқ ва садо вобаста аст, меафзояд. Дар ин росто мавқеи асосиро шаклگیرӣ ва инкишофи дурусти овози кӯдакон ишғол мекунад. Аз ин рӯ, аҳамияти тарбияи томақтабӣ торафт зиёд гардида, зарурат ба миён меояд, ки кӯдакон ҳаматарафа ба мактаб омода карда шаванд.

Аз рӯзҳои нахустини зиндагӣ кӯдак овозро барои ифодаи эҳсосот истифода мекунад. Яъне вақте ки кӯдак худро бад ҳис мекунад, дардро ҳис мекунад ё гурӯсна мешавад ва ғайра ӯ гиря мекунад. Дар 3-6 - моҳагӣ овози кӯдакон ҷарангосӣ мешавад ва онҳо ба талаффузи овозҳо шурӯъ мекунанд. То 9-моҳагӣ ва баъди он кӯдак аввалин калимаҳоро талаффуз мекунад. Дар ин давра садои эҳсосӣ ба кӯдак ёрӣ мерасонад, ки хоҳиши худастро баён кунад.

Узвҳои садобарори гулӯ дорои норасоӣҳои гуногун буда метавонанд. Бинобар ин, ба вучуд овардани тарз ва методҳои пешгирии касалиҳои узвҳои садобарор ва дар мавридҳои зарурӣ тарзҳои гуногуни барқароркунии фаъолияти чунин узвҳо масъалаи муҳим ба ҳисоб меравад. Касалиҳои аппарати садобарор қобилияти меҳнатии одамро паст карда, баъзан намояндагони баъзе касбу корро аз корашон маҳрум месозанд. Ана, дар ҳамин мавридҳо барқароркунии садо муҳим аст. Ин амал одамро ба фаъолияти меҳнатӣ бармегардонад. Ин корро мутахассиси соҳа анҷом хоҳад дод. Бояд гуфт баробари инкишофи отариноларингология илми фониатрия ба вучуд омад, ки он касалиҳои аппарати садобарорро ташхис намуда, роҳҳои пешگیرӣ ва табобатро муайян месозад. Роҳҳои педагогии барқароркунии овоз бошад, дар қисмати фонопедия омӯхта мешавад.

Мутахассисон номгӯи методҳоро муайян кардаанд: фонӣ, ортопедияи фонӣ, ортофония ва варзиши садоӣ. Дар ҳамаи ин усулҳо як мақсад ба назар гирифта шудааст-барқароркунии садо ба воситаи машқҳои махсус.

Фонопедия- тарбияи малакаи дурусти овозбарорӣ, фаъолияти пайдарпаи аппарати мушакҳои гулӯ ҳангоми фишори минималӣ мебошад. Он ба илми педагогика оид аст. Масъалаи мазкур ба принципҳои дидактикӣ ва физиологияи пайдоиши овоз бояд вобаста карда шавад.

Дар ибтидои асри XX дар илми отариноларингология В. Н. Никитин ва А. С. Иванов, фониатр Е. Н. Мамотин таҳқиқотҳо анҷом дода, ба зарурияти тавассути методҳои педагогӣ ислоҳ кардани овоз ишора карда буданд. Онҳо, ҳамчунин усулҳои ислоҳи функсияҳои овозро пешниҳод кардаанд. Баъди Инқилоби Октябр (соли 1917) мутахассисон Е. Н. Мамотин ва Ф.Ф. Заседателева чандин қорҳои таҳқиқотии хешро анҷом доданд. Дар онҳо машқҳои гуногун барои ба даст овардани овози солим пешниҳод шудаанд.

Барои барқароркунии овоз ҳангоми ҳалалдоршавии овози этиологияи гуногун фонопедияро метавон татбиқ намуд. Солҳои 1930-1940 Е. М. Воронина, К.Л. Гари-Пшеничникова, Ф.Ф. Заседателева дар қорҳояшон барои татбиқи диффиренсиронии машқҳои фонопедӣ дар мавриди касалиҳои гуногуни аппарати овоз, инчунин асосҳои илмии эҳёи овоз нишондодҳои аниқро зикр намудаанд. Дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар назди духтурон ва логопедон масъалаи

барқароркунии овоз хангоми гирифтани мачрӯҳии аппарати овоз дар ҷои аввал буд (М. И. Фомичёв, А. В. Шокина ва ғайра). Соли 1942 монографияи М. И. Фомичёва “Асосҳои фониятрия” бо машқҳои фонепедӣ, ки ба эҳёи овози солим хангоми доштани ягон нақш дар овоз бахшида шуда буд, пешниҳод гардид.

Дар солҳои 50-уми асри ХХ дар қорҳои отариноларингологҳои шӯравӣ нақши эҳёи функцияҳои овозӣ барои барқароркунии иҷтимоии беморон, ки ҷаррохиҳо дар ҳалқ аз сар гузаронидаанд, нишон дода шуд (И. Я. Сендулский, Ф. С. Бокштейн, Д. И. Зимонт, М. И. Светлаков).

Дар ҳамин давра оид ба таҳқиқи сохтори акустикунии овозҳои забони русӣ (А. А. Варшавский, Л. А. Чистович), инчунин, қорҳои амалӣ оид ба фонетика (Р. Л. Зиндер) нашр шуданд. Соли 1962 оид ба усули барқароркунии нутқ дар беморон баъди пурра кандани ҳалқ, ки дар Иттиҳоди Шуравӣ ва хориҷа амалӣ гардонид шуданд, таҳқиқотҳо анҷом ёфтанд. Дар монографияи А. Т. Рябченко, ки соли 1964 нашр гардид, машқҳои фонепедие, ки хангоми норасоии функционалии фонепедӣ тавсия мешаванд, пешниҳод шуданд. Дар қорҳои М. М. Блескина, Т. О. Малина, И. Ж. Руле нишондоҳои амалӣ барои барқароркунии овоз бо роҳи истифодаи машқҳои фонепедӣ хангоми ҳалалдоршавиҳои гуногун пешниҳод гардиданд. Г. Г. Бекбулатов доираи машқҳои фонепедиро барои муолиҷаи баргардонидани овоз баъди шифоёбии чинҳои садо, садопардаҳо муайян намуд.

Пажӯҳишҳои муҳим оид ба сохтори акустикунии нутқи вокалӣ аз тарафи В. П. Морозов гузаронида шуданд, ки аввалин бор имконияти суҳанрониро дар сатҳи донишҳои илмӣ замонавӣ дар бораи асосҳои биофизикунии овози сарояндагӣ ба миён овард. Кори Х. А. Аллоярова низ ба барқароркунии овоз баъди норасоии начандон калон бахшида шудааст. Муайянкунии сохтори акустикунии баландовоз ва механизмҳои он аз тарафи С. Л. Таптапова анҷом дода шуд. Аз тарафи ӯ, инчунин, усули барқароркунии овоз баъди икҷояи нопурраи ҳалқ қор қарда баромада шуд.

Таҳқиқи механизмҳои овозпайдокунии, муайянкунии параметрҳои акустикунии овоз, татбиқи ларингостробоскопия ва геоттографияи электронӣ барои логопедҳо ва духтурон имконияти татбиқи дифференсиронӣ ва қорқарди фонепедиро фароҳам овард. Ҳамин зайд, таҳқиқотҳои геоттографикунии Г. Ф. Назарова, Е. В. Лаврова зарурияти усули аз тарафи Е. Д. Лаврова пешниҳодшударо оид ба барқароркунии овоз хангоми баъзе норасоии аппарати овоз муайян қарданд. Маълумоти электроглотография ва электростробоскопияи аз тарафи А. Г. Рахмишев ва И. И. Ермакова бадастомада имконият доданд, ки норасоии функцияҳои ҳаракати модарзодии ҳалқро хангоми инкишофи нопурраи қор ва тақмили усули ислоҳкунии ринолалӣ ва ринофонӣ муайян қунанд.

Дар қорҳои С. С. Герасимова, Ю. С. Василенко, Т. Е. Шамшиева физиологӣ будани усулҳои муолиҷаи фонепедӣ қайд шудааст. Мақсади асосии дастуре, ки дар даст доред, барои логопедони амалӣ, ки бо барқароркунии овози қӯдақон ва қалонсолон машғуланд, дар амал қорӣ намудани усули барқароркунии овоз хангоми омӯзиши бемориҳои гуногуни аппарати овоз мебошад.

Маълум аст, ки хангоми пайдоиши овоз пардаи ҳочиз (диафрагма), шушҳо, найчаҳои шуш, нои нафас, ҳалқ, гулӯ, таҷвифи бинӣ ва ҷавфҳои изофии он фаъолона иштирок меқунанд. Барои он ки раванди мураккаби овозҳосилшавӣ ва норасоии дуруст фаҳмида шаванд, донишҷӯи анатомия ва физиологияи ин узвҳо зарур аст.

Шуш яке аз узвҳои муҳими системаи нафаскашӣ ба ҳисоб меқарад. Аз рӯи шакл он қонуси нимаро ба хотир меорад, ки қуллааш ба боло равона шуда, асосаш дар болои диафрагма қойгир аст. Шуш аз се сатҳ: берунӣ ё қабурғавӣ, дохилӣ ё байнидеворӣ ва поёни диафрагмави иборатанд. Васеъшавии қафаси сина дар натиҷаи қӯтоҳшавии нафаскашиҳои мушакҳои байниқабурғавӣ, пастшавӣ ва ғафсшавии манораи диафрагма ба вукӯъ мепайвандад, ки минбаъд васеъшавии шуш ва пуррашавии онро бо ҳаво ба миён меорад.

Пайдоиши овозҳои ҳамсадо ва садонок, яъне овозҳо ва калимаҳо аз функсияи роҳи даҳон, ки дар кори дастгоҳи артикулясионӣ иштирок мекунад, вобаста аст.

Ба овози муайян яъне, махсуси таҷвифи резонаторӣ-мавқеи коми мулоим, забон, лабҳо, бинӣ ва ғайра хос аст, зеро, овози дар ҳалқ пайдошуда тобиши муайяни ин ё он овози ҳамсадоро соҳиб мешавад.

Барои хусусиятҳои анатомӣ-физиологии роҳи даҳон, ҳалқ, бинӣ ва ҷавфҳои изофии онро доништан зарур аст. Аппарати садоии одам аз системаи мураккабе ташкил ёфтааст, ки фаъолияти он шакл ва сифати овозро муайян мекунад. Дар раванди пайдоиши овоз шушҳо, найчаҳои шуш, нойи нафас, ҳалқ ва ҷамъи резонаторҳо, ки ба онҳо гулӯ таҷвифи даҳон (роҳи даҳон), бинӣ ва ҷавфҳои иловагӣ дохил мешаванд, иштирок мекунанд. Ҳамаи қисмҳои аппарати садо дар алоқамандии бевоситаи доимии ҳамдигарӣ буда, ба таъсири танзимкунандаи мағзи сар тобеанд.

Тарзи нафаскашии кӯдакон бо бемориҳои ҳалқ бо як қатор хусусият фарқ мекунад. Масалан, нафаскашии рӯякӣ, тамоман вучуд надоштани роҳи пардаи ҳочиз ва ғайра. Нафаскашӣ ва нафасбарории кӯтоҳ мушоҳида мешавад, ки асоси коҳиши нафаскашии фонатсионӣ ба ҳисоб меравад.

Дар рафти бемориҳои органикии ҳалқ ду намуди коҳиш ёфтани овоз: афония ва дисфония ба назар мерасанд.

Афония-пурра вучуд надоштани садо мебошад. Гапзанӣ ба воситаи пичирросзаниҳои дараҷаи мухталиф дастрас аст ва садо дар вақти гиря ва сулфа тамоман вучуд надорад.

Дисфония- халалдоршавии баландӣ, қувва ва лаҳни садои дараҷааш мухталиф аст. Тағйирёбии садо аз функсияи чинҳои садо ва якҷояшавии аппарати нафаскашӣ бо резонатори ҳалқу бинӣ вобастагӣ дорад. Лаҳни садои кӯдак, инчунин аз ҳолатҳои қисмонӣ ва ҳиссии кӯдак вобаста аст.

Адабиёт:

1. Василенко Ю.С. Афонияҳои функционалӣ ва табобати онҳо. Паёми оториноларингология, 1978, №4, 83
2. Лаврова Е. В., Самолубов Э. Т. Барқароркунии овоз ҳангоми дисфонияи функционалии беморон дар ҳолатҳои невротикӣ. Паёми оториноларингология, 1979, №1, с. 17-21
3. Малина Т. О. Нишондодҳои методӣ барои барқароркунии овоз ҳангоми халалдоршавии гуногуни он. Л., 1968
4. Морозов В. П. Сирҳои нутқи вокалӣ. М., 1979
5. Назарова Г. Ф., Лаврова Е. В. Таҳқиқи географии бемориҳо бо норасоҳои функсияҳои овоз (Паёми оториноларингология, 1975, №2, с. 60-62).

ТАРБИЯИ ИҶТИМОӢ ВА МАЪНАВИӢ АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОН ҲАМЧУН ПРОБЛЕМАИ ПЕДАГОГӢ

Мардинаева Мавзуна Шарафидиновна

ҳодими калони илмӣ Пажӯишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Аннотатсия: Таълиму тарбия равандест, ки бояд дар якҷоягӣ ба роҳ монда шуда, он пайваста зина ба зина амалӣ карда шавад. Воқеаҳои замони муосир бори дигар собит мекунад, ки сари вақт таълиму тарбияи дуруст надодан ба фарзандон, инкишоф надодани тафаккур ва ҷаҳонбинии онҳо оқибати ногуворро ба бор меоварад. Санаду барномаҳои қабулшуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки тавачҷуҳи Ҳукумати мамлакат ба ин қишри иҷтимоии ҷомеа чиддист, зеро тарбияи насли наврас, махсусан, ҷавонон яке аз масъалаҳои мубрами ҷаҳони муосир ба шумор рафта, пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии тамоми давлатҳои дунё ба он вобастагии калон дорад. Аз ин рӯ, тарбияи наврасону ҷавонон, вазифаи ҳар як фарди ҷомеа ва муассисаву ниҳодҳои иҷтимоӣ мебошад.

Калидвожаҳо: ахлоқ, инсонпарварӣ, умумибашарӣ, меҳнатдӯстӣ, поквичдонӣ, ташаббускорӣ, услуб, масъулият, саводнокӣ, қобилият.

Тарбияи иҷтимоӣ ва маънавию ахлоқии хонандагон қисми таркибии тарбия буда, он муносибати байни одамонро дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва шахсӣ ба тартиб мебарорад. Ахлоқ ҳамаи муносибатҳои одоби одамонро дар бар мегирад ва яке аз шаклҳои шуури ҷамъият ба ҳисоб меравад. Ахлоқ пеш аз ҳама бо шароити ҳаёти моддии ҷамъият муайян карда шуда, ҳастии ҷамъиятии одамонро инъикос мекунад. Дар баробари тағйир ёфтани сохти ҷамъиятӣ ахлоқи одамон низ тағйир меёбад. Ахлоқ ҳодисаи таърихӣ–ҷамъиятӣ буда, дар ҷамъияти синфӣ характери синфӣ дорад. Тарбияи ахлоқ аз оила оғоз ёфта, дар муассисаҳои томактабӣ ва мактаб идома меёбад. Дар мактаб хонандагон дар рӯҳияи ватандӯстӣ, муносибати демократӣ ба меҳнат, гуманизм, рафоқат, поквичдонӣ, ростқавлӣ тарбия карда мешавад. Моҳияти ахлоқ аз он иборат аст, ки одамизод ва ахлоқ бе ҳамдигар вучуд дошта наметавонад, инсон дар ҳар ҳолат аз рӯйи қоидаҳои мавҷудаи он амал ва зиндагӣ мекунад. Одобу рафторро ахлоқ муайян карда, муносибати одамонро ба аҳли ҳолат, давлат ва истеҳсолот нишон медиҳад. Ахлоқ бо донишу ҳақонбинӣ ва олами ботинии инсон алоқаманд аст; одоб бошад, рафторест, ки дар ҳаракату муносибатҳои ҳар кас ба чашм мерасад. Бояд гуфт, ки ахлоқ оид ба тафовути нек ва бад баҳс карда, роҳи камолот ва хушхлоқ шудани одамонро муайян менамояд.

Бадриддин Ҳилолӣ дар бораи ахлоқ чунин гуфтааст:

Ахлоқ маҷмуаи ҳусну ҷамол аст,

Баҳоре дар камоли эътидол аст.

Тарбияи ахлоқӣ дар асоси арзишҳои миллӣ, маънавӣ ва умумибашарӣ ба амал бароварда мешавад ва вазифаҳои тарбияи ахлоқӣ аз инҳо иборат аст:

-ташаккул додани муносибати неки одам ба ҷамъият;

-барҳам додани камбудихои ахлоқӣ;

-тарбияи интизоми бошууроно;

-инкишофи ҳамаҷаҳади шахсият.

Ташаккул додани муносибати неки одам ба ҷамъият, ин яъне дар рӯҳияи адлу инсоф, фарқ надоштани амалу сухан, инсондӯстӣ, муҳаббат ба ҷамъият ва ватан тарбия кардан аст. Ин вазифаҳоро дар машғулиятҳои дарсӣ, корҳои берунасинфӣ берунамактабӣ амалӣ кардан мумкин мебошад. Барҳам додани иллату камбудихои ахлоқӣ камбудихои ахлоқии бачагон, пеш аз ҳама дар мактаб ва оила ба назар мерасад. Алалхусус, дар мубориза ба нуқсонҳои ахлоқии хонандагон муаллиму волидайн нақши муҳим мебозанд. Мактабу оила дар яқҷоягӣ қор карда, дар фарзандон самимият, ташаббускорӣ, фаъолиятнокӣ, меҳнатдӯстӣ барин сифатҳои хуби ахлоқиро бояд паравариш намоянд. Тарбияи интизоми бошууроно – яке аз вазифаҳои тарбияи ахлоқӣ мебошад, ки дар фаъолияти ҳаррӯза, рафтору кирдор дар муомила бо дигарон, яъне дар ҳақонбинии шахс падиқор мегардад. Танҳо муаллимоне, ки ҳислатҳои некро соҳибанд, ба хонандагон тарзи рафтори дурустро дар ҷамъият ёд дода метавонанд. Инкишофи ҳамаҷаҳади шахсият мақсади он одамоне хушрафторро тайёр кардан аст. Дар ин ҳолат истифода намудани панду ҳикматҳои ахлоқии ниёгонамон ниҳоят муҳим аст. Гуфтам: – чӣ қунам, ки бар табиб ҳоҷат набошад? Гуфт: –кам хӯрдану камхобидану гуфтан. Гуфтам: –аз мардумон ки оқилтар аст? Гуфт: –он ки кам гӯяду беш шунавад ва бисёр донад.

Хусусиятҳои синну соли ва фарди дар тарбияи ахлоқӣ шартӣ муҳими пешрафти қор мебошад. Агар муаллим, роҳбари синф хусусиятҳои хонандагонро донад, самарабахшии қори тарбиявии ӯ меафзояд. Дар мактаб тарбияи ахлоқӣ, ки аз боғча оғоз ёфта идома меёбад, муаллим одатҳои хуби ахлоқиро, ки хонанда дар боғча пайдо кардааст, инкишоф медиҳад. Яке аз хусусиятҳои хонандагони синфҳои ибтидоӣ ин аст, ки онҳо ба қалонсолон бовар мекунанд, супоришҳои онҳоро бечунучаро иҷро мекунанд. Онҳо дар синни 7-10 солагӣ аз қоидаҳои рафтор воқиф гашта, риояи онҳоро зарур мешуморанд. Тарбияи ахлоқии хонандагони синфҳои 5-6

бо як хусусият фарқ мекунанд. Дар ин синну сол хонандагон бисёртар донишони қоидаҳои ахлоқиро пайдо мекунанд, ба одоби рафтори рафиқон ва худашон аз нуқтаи назари танқидӣ баҳо медиҳанд. Шуури ахлоқии ин хонандагон инкишоф ёфта, мафҳумҳои меҳнатдӯстӣ, интизомнокӣ, хоксориву фурутанӣ, адлу инсоф, ва ғайраҳо мефаҳманд.

Одами аз ҷиҳати ахлоқӣ тарбиягирифта шахсест, ки на танҳо донишҳои ахлоқиро аз бар намудааст, балки дар вазъияти ғайриоддӣ чӣ тавр рафтори дуруст карданро медонад. Ҳамин тавр, тарбияи ахлоқии хонандагон бо назардошти хусусиятҳои синну сол ва фардии онҳо бояд ба роҳ монда шавад. Барои таъсиррасонӣ ба онҳо шаклҳо ва услубҳои тарбияи ахлоқӣ ба вуҷуд омадааст, ки ин шаклу услубҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

Ба гурӯҳи якум услубҳои шомиланд, ки бо ёрии онҳо шуури ахлоқӣ, муҳокимаҳо, баҳодихӣ, мафҳумҳо, эътиқод ташаккул меёбад. Сухбати ахлоқӣ, нақлҳо оид ба мавзӯҳои ахлоқӣ одоб, лексияҳо, муҳокимаву конфронсҳо бахшида ба масъалаҳои ахлоқӣ, экскурсияҳо ба ҳамин гурӯҳ дохил мешаванд.

Гурӯҳи дуюми услубҳо ба ташкили ҳаёт ва фаъолияти хонандагон нигаронида шуда, ба пайдо кунонидани таҷрибаи муносибату рафтори ҷамъиятӣ хизмат мекунад. Ба ин гурӯҳ шаклу услубҳои тарбияи ахлоқӣ машқ ва одаткунӣ мутааллиқ мебошад. Фаромӯш набояд қард, ки шаклҳо ва услубҳои тарбияи ахлоқӣ аз якдигар ҷудо, дар алоҳидагӣ гуё истифода мешуда бошанд ҳаргиз чунин нест. Услубҳо ҳангоми ташаккулдиҳии шахсияти том якҷоя дар алоқамандии зич қорбасти мешавад ва ҳамеша бо вазифаҳои тарбия, хусусиятҳои синну соли хонандагон ва дараҷаи тарбиягирифтагашон мувофиқ мебошад.

Хусусиятҳои ташаккулдиҳии тарбияи ахлоқӣ, адабӣ ва педагогӣ буда, дар луғатномаҳо ба маънои баҳо, қимат, қиматбаҳо, кадр меояд. Таҳти мафҳуми арзишҳои руҳҳои махсуси муқараргардидаи иҷтимоии ҷомеаҳо дар назар дорем, ки дар шаклҳои мусбату нек, зебову савобу раво зоҳир мегардад. Ғайр аз ин, арзиш ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ ба ҳодиса ва воқеаҳои ҷамъиятӣ тобишҳои гуногун дода, онҳоро маъқул медонад, ё рад мекунад ва дар ин маъно яке аз меъёрҳои зиндагии инсон дар ҳаёт ба шумор меравад.

Муҳимтарин меъёри арзишҳои умумибашарӣ ин аст, ки ақсарияти халқҳои рӯйи замин онҳоро ҳамчун меъёри зиндагӣ меписанданд. Арзишҳо аз рӯйи аҳамият ва миқдор ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд:

1. Арзишҳои миллӣ
2. Арзишҳои умумибашарӣ

Арзишҳои миллӣ хоси халқҳо ва миллатҳои алоҳидаанд, ки дар тарзи зиндагӣ, анъана, расму ойин ва муносибати онҳо нисбат ба воқеият ифода меёбанд. Арзишҳои умумибашарӣ мутааллиқ ба тамоми башарият буда, ҳазинаи бузургеро мекӯшанд, ки аз сарватҳои маънавии қулли миллатҳо гирд оварда шудаанд. Ҳам файласуфҳо ва ҳам педагогҳо дар байни арзишҳои умумибашарӣ инсон, ҳуқуқ ва бузургии онро дар ҷойи аввал мегузоранд, ки ин табиист. Инсон, ки худ меъмор ва офаридагари арзишҳоест, ҳатман бояд ин мақомро ишғол намояд. Мо - мардуми тоҷик сарфарозем, ки дар ҳазинаи бузурги арзишҳои умумибашарӣ ҳиссаи муайяни ба худ хос дорем.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон арзишҳои умумибашариро ба гулдастаи зебо ва муаттар монанд қарда, таъкид менамоянд, ки «миллати қуҳанбунёди тоҷик ба ин гулдастаи умумӣ як гули бисёр пурҷило ва ба таври ҳамеша тару тоза ҳамроҳ қардааст. Меҳр ба замин, меҳнату меҳнатдӯстӣ, нисбатан устувории оила, майлу рағбат ба дониш, посдории сулҳу ошӣ, зебоиписандӣ, санъат, хоксорию фурутанӣ, камгапӣ, дастархони боз, меҳмондорию меҳмоннавозӣ ҳама арзишҳоианд. Дар ҷаҳон ман халқеро намедонам, ки мисли тоҷик ин қадар дуру дароз, солҳо ва асрҳои зиёде зеро фишори аҷнабиён монда, хуни фарзандонаш рехта бошад. Юнониҳо, арабҳо, шайбониён, теуриён, туркҳо, манғитҳо ҳама дастгоҳи ҷангу хунрезиро ба аспу

аробаҳо бор карда ба ин қаламрав овардаанд. Бо вучуди ҳамин тоҷик зинда монд, мағлуб нашуд, хуввияташро гум накард. Беш аз ин, ба ин рӯзҳо-рӯзҳои истиқлол ва мустақилият расид. Худ аз худ саволе пеш меояд: Кадом қувваи бузург тоҷикро аз маҳву нобудшавӣ нигоҳ дошт? Ин қувваи бузург ақли расои тоҷик, забони ширадор, таърихи пурбор, адабиёти шакарбор, фарҳанги ҷилдор, расму ойину анъанаҳои миллӣ буд ва ин халқро Ҷамшед, Рустам, Хусрави Парвиз, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ, Камоли Хуҷандӣ ва садҳо дигар назар мекарданд.»

Халқҳо ва миллатҳо дорои ду навъи арзишанд: арзишҳои моддӣ ва маънавӣ. Арзишҳои моддӣ, аз ҷумлаи неъматҳои моддӣеанд, ки натиҷаи арақи ҷабин, обилаи кафи дастон буда, талаботи ҷисмонии инсонро қонеъ мегардонанд. Арзишҳои маънавӣ ҷун ватану ватанҳои, меҳнат, сулҳ, дониш, хонавода, фарҳанг, ки маҳсули ақлу хирадманд, рӯҳ ва дили инсонро қонеъ, маънавиётро ғанӣ мегардонанд. Ин арзишҳо:

- офтобро мемонанд, ки бар сари офарандагонаш, яне халқ мудом нуру зиё мебахшанд;

-чароғро мемонанд, ки роҳи халқро дар шаби зулмот равшан месозанд;

-асои гаронбаҳоеро мемонанд, ки ба дасти нобиноён медиҳанд;

-девори бузургро мемонанд, ки ҳастии миллатро нигоҳ медоранд;

-парчамеро мемонанд, ки ягонагӣ ва ваҳдати халқро таъмин мекунанд.

Шартҳои зиндагии имрӯза ба он ишора мекунанд, ки аксарияти волидон қисми зиёди вақти худро дар коргоҳ мегузаронанд. Тарбияи маънавию рӯҳонии хонандагон дар оила таъсире ба заминаи эҳтироми арзишҳои маънавӣ мегузорад. Ин ба он маъно аст, ки дар муассисаҳои таълимӣ низ ба ин масъала диққати махсус дода мешавад.

Омӯзгорон ва волидон бояд кӯшиш кунанд, ки ба фарзандон на танҳо ба донишҳои назариявӣ диҳанд, балки ҳамчунин ба онҳо меҳрубонӣ, инсондӯстӣ, муҳаббат ба табиат ва эҳтиром ба дигаронро зоҳир намоянд. Савод, ахлоқ ва маънавияти хонандагон бояд дар навбати аввал қарор гирад. Аммо аксар вақт шабакаҳои интернетӣ видеоҳоеро пахш мекунанд, ки қаҳрамонҳои ҷаҳон кӯдакон ва муносибати бераҳмонаи онҳо бо ҳамсолон ё ҳайвонот мебошад. Дар ин ҳол дар ниҳоди наврасон муносибати зӯрварӣ тавлид мешавад. Тамоми масъулият барои тарбияи ахлоқӣ ва маънавии хонандагони муассисаҳои таълимӣ бояд ба дӯши калонсолон бимонад, вале иддае аз онҳо айни замон ин вазифаи худро ба сомон намерасонанд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар бисёр муассисаҳо барномаҳои махсуси тарбияи маънавӣ ва ахлоқии хонандагон истифода мешаванд. Вале дар бисёр маврид волидон вазифаҳои худро ба омӯзгорон супориш медиҳанд ва фаромӯш мекунанд, ки худи

онҳо бояд ба ин раванд мусоидат кунанд. Рушди маънавӣ ва ахлоқии хонандагони муассисаҳои таълимӣ ҳадаф ва вазифаҳои зеринро дар бар мегирад:

- ташаккул додани кӯдак ба қобилият ва эҳтиёҷоти рушди маънавӣ;

- таҳкими ахлоқ ;

-тарбияи ватандӯстона ;

- таълими таҳаммулпазирӣ ва эҳтиром ба дигарон.

Дар шароити рушди мунтазами иқтисодии кишвар, таълими ҳисси ватандӯстиву ифтихор аз Ватан вазифаи муҳим дорад. Бо ин пуштибонӣ, аксар вақт тарбияи ахлоқӣ ва маънавии хонандагони муассисаҳо ба миён меоянд.

Таваҷҷуҳи зиёд ба таҳсилоти шаҳрванде, ки кишвари худро дӯст медорад ва ватан дӯст мебошад, шарт ва зарур аст. Бинобар ин, тарбияи ватандӯстӣ муҳимтарин арзиши маънавӣ ва ахлоқӣ ба шумор меравад.

Адабиёт:

1. Ахмедова М.С. Программа и методические рекомендации по педагогике школы. – Душанбе, 2002,
2. Концепсияи миллии тарбия – асоси тарбияи насли созандаю бунёдкор. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-методӣ: Хучанд «Дабир», 2021.-492 саҳ Конвенсия дар бораи ҳуқуқи кӯдак. – Душанбе, 2017
3. Конвенсия дар бораи ҳуқуқи кӯдак. – Душанбе, 2017
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд». – Душанбе, 2018
5. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик. – Душанбе: - 2015, 704 саҳ.
6. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. -144с.
7. Раҳимов Х., Нуров А., Педагогика – Душанбе, «Маориф ва фарҳанг», 2011
8. Туронов С. Муносибати босалоҳият ба таълим. – Душанбе, 2017. 57с.

РОҲУ УСУЛҲОИ ТАЪЛИМИ КАЛИМАСОЗИИ ҲИССАҲОИ НОМИИ НУТҚ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ МОДАРӢ

Келдиёрова Ф. Т.- омӯзгори кафедраи назария ва
методикаи таълими забони модарии
ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров

***Аннотатсия:** Муаллифи мақолаи мазкур қўшиш намудааст дар хусуси калимасозӣ ва мавқеи он дар инкишофи таркиби луғавии забон маълумоти назариявӣ дода, ҳамчунин роҳу усулҳои омӯзонидани калимасозии ҳиссаҳои номии нутқро дар дарсҳои забони модарӣ нишон диҳад.*

***Калидвожаҳо:** забони модарӣ, морфология, ҳиссаҳои номии нутқ, калимасозӣ, исм, сифат, шумора, ҷонишин, усул, пешванд, пасванд.*

Омӯзиши калима ва таҳлили морфологии он яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи морфология маҳсуб мешавад. Калимасозӣ яке аз роҳҳои ғанигардонии таркиби луғавии забон доништа шуда, роҳҳои сохта шудани калимаҳои навро ҳанӯз аз даврони қадим метавон мушоҳида кард ва калимасозии имрӯза маҳсули калимасозии давраҳои пештараи забони тоҷикӣ ба шумор меравад. Вазифаи аввалини олимону адибон ҳам дар он аст, ки онро омӯзанд, дар амалия санҷанд ва аз он истифода баранд ва роҳҳои нави калимасозиро ҷустуҷӯ ва пайдо намоянд.[1, 56]

Маълум, ки калимаҳои сохта ва мураккаб ҳамчун воҳиди мустақили луғавӣ дар забон мавриди истифода қарор гирифтаанд ва имконияти аз онҳо калимаҳои гуногун соختан мавҷуд аст. Дар назар бояд дошт, ки сарчашмаи асосии калимасозӣ таркиби луғавии забон ба ҳисоб меравад ва дар он ҷои асосиро фонди асосии луғавӣ ишғол менамояд. Пас таърифи калимаи сохтара чӣ гуна бояд шарҳ дод? Калимаи сохта калимаҳое ҳастанд, ки ҳангоми ба решаи (асоси) калима ҳамроҳ гардидани пасванд ё пешванд, маъно ва шакли онҳо тағйир меёбад. Дар ҳолати маъноӣ калима дигар нашудан, онро калимаи сохта шуморидан қобили қабул нест. Калимаи сохта ин васлшавии сунъии пешванду пасванд ба реша намебошад, зеро на ҳар як калима ба худ пешванду пасванд қабул мекунад. Дар он ҷузъҳо бо яқдигар аз ҷиҳати маъно мувофиқат кунанд ва мувофиқати байни реша ва пасванду пешванд дида шавад ва асос имконият медиҳад, ки пешванду пасванд ба он ҳамроҳ шуда маъноӣ онро мувофиқи қоидаи забони тоҷикӣ тағйир диҳад. Масалан, на ҳамаи калимаҳо ба худ пешванд қабул мекунанд.

Барои мисол калимаи **қор**-ро мегирем. Агар ба он пешванди –ҳам-ро илова намоем ҳамкор мешавад ва онро қабул мекунад, лекин ба калимаҳои **дарахт**, **дӯст**, **инсон**, **нон** ва ғайраҳо ин пасвандро ҳамроҳ кардан имконнопазир аст.

Пешванду пасвандҳо бо калимаҳое меоянд, ки аз ҷиҳати маъно бо ҳамдигар мувофиқат дошта бошанд.

Баъзе калимаҳо дар таърихи забон бо мурури замон аз таркиби луғ авӣ баромада бошад ҳам, вале ҳамчун асоси калимаҳои сохтаву мураккаб умри тӯлонӣ мебинанд. Ин қабил калимаҳо дар алоҳидагӣ дорои маъноӣ маънии асосӣ набуда, балки маъноӣ аслии онҳоро маҳз илми таърихи забон исбот мекунад. Масалан, вожаи **кад** дар таркиби калимаҳои **кадхудо, кадбону, майкада, донишкада** барои калимаҳо ҳоло ҳам боқист ва маҳз ба туфайли чузъи дуҷум маъноӣ хона доштани када равшан мешавад, ҳоло **кадхудо** ба маънии **соҳибхона, хонадор ва кадбону ба маъноӣ бонуи хона, соҳибхона, майкада** ба маъноӣ хонаи майфурушӣ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Дар ба вучуд овардани калимаҳои сохта нақши реша ва пешванду пасвандҳо хеле бузург аст.

Пешванду пасвандҳои калимасоз барои ба вучуд овардани калимаҳои сохта замина асосӣ мегузорад. Маҳз ба воситаи онҳо наввожаҳо пайдо мешаванд. Пешванду пасвандҳо бар хилофи асоси калима дар алоҳидагӣ ягон маъноро ифода намеkunанд, маъноӣ аслий ва конкретии онро дар таркиби калима муайян кардан имконпазир аст. Дар баъзе мавридҳо пасвандҳо ё пешвандҳо сермаъно будани хешро нишон медиҳанд, яъне бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ омада метавонанд. Масалан, пасванди **тар** ҳам бо сифат, ҳам бо зарф, ҳам бо исм ифода ёфта метавонад: калонтар, зудтар, дӯсттар. Ё ки пешванди –бе бо сифат –беодоб, бо зарф –беист ва бо исм беодобӣ омада метавонад.

Дар боби морфология сохти калимаҳо-калимасозӣ роли хеле муҳим ва ҳалқунанда мебозад, зеро ки бештарини калимаҳо аз ҷиҳати шакл тағйир ёфта, тамоман маъноӣ нав мегиранд, баъзе калимаҳо хурдӣ ва навозишро ифода меkunанд. Як қисм калимаҳои, ки маъноӣ нав мегиранд, аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи нутқи дигари нутқ (исмҳо ба сифат ва зарф; сифатҳо ба исм, зарф ва гайра) мегузаранд ва қисми дигари онҳо мувофиқи маъно ва вазифаашон дар ҳаёти ин ё он ҳиссаи нутқ (аз худӣ исмҳо исмҳои дигар, аз худӣ сифатҳо сифатҳои дигар сохта мешаванд) мемонанд.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки омӯзиши ҳар як ҳиссаи нутқ, масалан, исм, сифат, феъл ва роҳҳои калимасозии онҳо дар синфҳои поёнӣ аз аҳамият дур нест. Дар раvанди кори тадқиқотӣ ҷиҳатҳои гуногуни таълими исм, сифат ва феъл аз илман асоснок карда шуда, калимасозиву ҳиҷосозии онҳо мавриди тадқиқ қарор гирифтааст, ҳамчунин роҳҳои ташаккули омӯзонидани ҳиссаҳои номии нутқ дарёфт карда шуд.[2, 31]

Усули таълими калимасозии исм. Бояд қайд кард, ки калимасозии исмҳо ба воситаи аффиксҳо (ба калимаҳо бо илова гаштани пешванд ва пасвандҳо) ва бо роҳи таркиби калимаҳо ба вучуд меоянд.

Дар забони адабии тоҷик пешванди исмсоз танҳо **ҳам** буда, ба воситаи он исмҳои нав (**ҳамдам, ҳамсоя, ҳаммактаб**) сохта мешаванд. Ба ғ айр аз ин дигар ҳамаи исмҳои сохта ба воситаи пасвандҳои сершумори исмсоз ташкил меёбанд.

Чунончи, ба исмҳои **дутор, оҳан, омӯзиш, боғ, чашм, гул, моҳ, қалам, тоҷик** ва ғ . ба илова гаштани суффиксҳо исмҳои **дуторчӣ, охангар, омӯзишгоҳ, боғ бон, чашма, гулзор, моҳона, қаламдон, Тоҷикистон** сохта мешаванд. [1, 110]

Усули таълими исм дар синфҳои ибтидоӣ чунин ба роҳ монда мешавад:

Нахуст ба тахтаи синф ҷумлаҳои зерин навишта шуда, калимасозӣ, ки номро ифода меkunанд бо ранги баланд ишора карда мешаванд :

Бузу гӯспандон дар **ҷарогоҳ** мечариданд.

Мо дар **истгоҳ** интизори омадани машина будем.

Бародари Салим дар **ҳобгоҳи** омӯзишгоҳи педагогӣ истиқомат мекунад.

Аз ин ҷумлаҳо исмҳои бо ҳарфҳои равшан нишондодашударо ба дафтарагон навишта, ба реша ва пасвандҷудо кунед. Муайян кунед, ки пасванди -гоҳ -(гаҳ) ба решаи калима чӣ маъноро мебарорад.

Пасванди –гоҳ -(гаҳ) исмҳои макон ва замонро мефаҳмонад: хобгоҳ, сахаргоҳ, истгоҳ

Иҷрои машқ .Пешванди –гоҳ-ро ба калимаҳои зерин ҳамроҳ карда исмҳои макон ва замон созед.

Намоиш, даст, тақя, чошт, пеш, дам, пой, умед, чо, қабул, кор, тамошо...

Пасвандҳои –зор, -истон, -дон исми маконро мефаҳмонанд: гулзор, кӯҳистон.

Иҷрои машқ. Ба калимаҳои зерин пасвандҳои –зор , -дон, -истонро ҳамроҳ карда исмҳои макон созед.

Пахта, себ, лола, гул, анор, анҷир, алаф, себарга, дарахт, ток, сиёҳӣ , қалам, намак, чой, алла, гул.

1. Тракторчӣ замини колхозро меронд.
2. Богбон меваҳои боғи мактабро посбонӣ мекард.
3. Коргарон дар завод кор мекунанд.

Усули таълими калимасозии сифат дар дарсҳои забони модарӣ .

Исм аз ҷихати маъно ва вазифаи грамматикӣ ашро ифода мекунад, сифат бошад, ҷигунагӣ , ҳосият ва аломати ашро нишон медиҳад. Сохти сифатҳо агарчи ҳамчун исм ба воситаи аффиксҳо ва бо роҳи таркиб ёфтани калимаҳо ба амал ояд ҳам, аз сохти исмҳо фарқ мекунанд. Дар сохти исм нақши асосиро пасвандҳо мебозанд, дар исмсозӣ танҳо як пешванди ҳам мавҷуд аст ҳалос, дар сохти сифатҳо бошад, ҳам суффиксҳо ва ҳам префиксҳо қариб баробар ба кор бурда мешаванд. [7, 26]

Сифатҳо ба воситаи аффиксҳо аз худи сифатҳо ва аз ҳиссаҳои дигари нутқ сохта мешаванд.

Дар забони адабии тоҷик бо ёрии пасванд сохтани сифат яке аз роҳҳои сермаҳсули калимасозии ин ҳиссаи нутқ ба шумор меравад.

Пасвандҳои сифатсоз аз ҷихати мавқеи калимасозӣ ва истеъмол ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд: сермаҳсул, каммаҳсул ва бемаҳсул:

1) пасвандҳои, ки аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ, аз ҷумла калимаҳои нав, сифат месозанд, пасвандҳои сермаҳсул ном доранд: -ӣ , -нок, -манд, -онаӣ

2) пасвандҳои, ки калимаҳои зиёд сохта, вале доиранд истифодаашон дар сохтани сифатҳои нав маҳдуд аст, пасвандҳои каммаҳсул ба шумор мераванд: -гун, -ак, -ин, -онӣ ;

3) пасвандҳои, ки фақат дар сохтани танҳо чанд калима иштирок мекунанд, пасвандҳои бемаҳсуланд: -осо, -ваш, -ур.

Усули таълими сифат дар синфҳои ибтидоӣ чунин ба роҳ монда мешавад. Нахуст муаллим дар тахтаи синф ибораҳои зеринро менависад:

Косаи сафолин, қошуқи нуқрагин, соати дастӣ , ҷавони боғайрат..

1. Гӯед, ки калимаҳои сафол. Нуқра, даст кадом ҳиссаи нутқ ҳастанд.
2. Агар онҳо бо пасванд ва пешванд омада, сафолин, нуқрагин, дастӣ , боғайрат шаванд, дар он сурат кадом ҳиссаи нутқ мешаванд.
3. Ин калимаҳо ба кадом савол ҷавоб мешаванд?

Агар бо исмҳо пешванд ва пасвандҳои сифатсоз илова карда шаванд, исмҳо ба сифат мегарданд.

Монанди: хонаи сангин, бағи боғайрат, вазифаи хонагӣ

Иҷрои машқ. Зарбулмасалҳои зеринро навишта, сифатҳои нисбиашро гуфта диҳед.

1. Кори бомаслиҳат нақӯ ояд.
2. Олими беамал-занбӯри беасал.
3. Гапи беҳуда ба гӯш намефорад.
4. Кори имрӯзаро ба фардо нагузор.
5. Одами бесавод мисли кӯр аст.

Усули таълими калимасозии шумора дар дарсҳои забони модарӣ .

Бародарам дар синфи дуҷум мехонад. Бисту якуми январмо ба хонаи бибиам рафта будем. Дар синфи 1-ум 29 нафар, дар синфи 2-юм 35нафар, дар синфи 7-ум 29 нафар талаба мехонад.

Пасвандҳои шумораи тартибӣ –ум, - юм мебошад.

1. Агар шумораҳои тартибӣ бо ҳарф навишта шаванд, пасвандҳои онҳо яқоя навишта мешаванд: якум, дуҷум, сеҷум..

2. Агар шумораҳои тартибӣ бо рақам навишта шаванд, пасвандҳои онҳо –ум, -юм ҷудо навишта мешаванд: 9-ум, 1-ум, 2-юм..

Иҷрои машқ. Аз шумораҳои зерин ба воситаи пасванди – ум, -юм шумораҳои тартибӣ созад, шумораҳоро бо ҳарф нависед: 2,3, 4, 15, 17

Ҷумлаҳоеро нависед, ки дар онҳо шумораҳои тартибии зерин бошанд, шумораҳо бояд бо рақам навишта шаванд.

6-ум, 23-юм, 19-ум, 66-ум, 22-юм

Усули таълими калимасозии ҷонишинҳо дар дарсҳои забони модарӣ

Модарамро дӯст медорам. Аз мактабамон омадем. Кабӯтарат имрӯз ба хонаамон парида омад. Саломатиатонро наз нигоҳ доед. Колхозамон беҳтарин намоёндоғонашро ба колхозии ҳамсоя вакил карда фиристонд.

Гӯед, ки калимаҳои «модарам», «мактабамон», «кабӯтарат», «саломатиатон», «намоёндоғонаш» чиро ифода мекунанд?

Пасвандҳои онҳо, ки ба калимаҳо ҳамроҳ шуда, соҳибиятро мефаҳмонанд, ҷонишинҳои соҳибӣ номида мешаванд.

Монанди:

Китобам, китобат, китобамон..

Ҷадвали 1.

Шахсо	Танҳо	бандакҳо	Ҷамъ	бандакҳо
Якум	Қаламам	-ам	қаламамон	-амон
Дуҷум	Қаламат	-ат	қаламатон	-атон
Сеҷум	Қаламаш	-аш	қаламашон	-ашон

Агар калима бо овози садонок ба гайр аз «а» тамом мешудагӣ тамом шавад дар он сурат ҳарфи аввали пасвандҷонишинҳо ба «я» бадал мешавад.

Ҷадвали 2.

Танҳо	Ҷамъ
Бобоям	Бобоямон
Бобоят	Бобоятон
Бобояш	Бобояшон

Пасвандҷонишинҳои соҳибӣ ҳамеша бо бо калима яқоя навишта мешаванд.

Иҷрои машқ. Ҷумлаҳои зеринро нависед, ба ҷойи нуқтаҳо ҷонишинҳои шахсӣ ва пасвандҷонишинҳои соҳибии даркориро гузоред.

1. Муаллим...омад.
2. Собир китоб...ро ба ман дод.
3. Боги мактаб... калон аст.
4. Дарс... тамом шавад, ба назди ман биёед.

Хулоса, калимасозӣ дар қисмати морфологияи илми забоншиносӣ роли хеле муҳим ва ҳалқунанда мебозад, зеро ки бештарини калимаҳо аз ҷиҳати шакл тағйир ёфта, тамоман маънои навро соҳиб мешаванд. Омӯхтани калимасозии ҳиссаҳои нутқ ва таълими он дар дарсҳои забони модарӣ махсусиятҳои ба худ хосро соҳиб буда, боиси ғайр аз таркиби луғавии забон мегардад ва ҳамзамон барои нутқкунанда имконияти саҳеҳу равшан баён кардани фикрро фароҳам меорад.

Хонандагон ҳини омӯзиши калимасозии ҳиссаҳои нутқ дарк мекунад, ки забон ҳамеша дар тағйирот ва инкишофёбӣ қарор дорад ва яке аз сабабҳои васеъ гардидани таркиби луғавии забон ин тавассути аффиксҳо сохта шудани калимаҳо мебошад.

Албатта, тарз ва роҳи усулҳои таълими ҳиссаҳои нутқ, инчунин калимасозии онҳо дар дарсҳои забони модарӣ ба салоҳияти омӯзгор вобастагии зиҷ дорад ва мо то қадри имкон кӯшиш намудем, ки дар боби дуҷуми рисола якҷанд пешниҳодҳои худро оид ба омӯзиши калимасозии ҳиссаҳои нутқ рӯйи қоғ аз оварем.

Адабиёт:

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик ҷилди 1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985.
2. Грамматикаи забони тоҷикӣ қисми 1. Фонетика ва морфология. Китоби дарсӣ барои мактаби олий. Сталинобод, 1956.
3. Ниёзмұхаммадов Б.Н. Забоншиносии тоҷик. Асарҳои мунтахаб. Душанбе, 1970.
4. Ниёзӣ Ш.Н. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. Сталинобод. Нашр. АФ.РСС Тоҷ. 1954.
5. Ниёзӣ Ш.Н. Таркиби морфологии ҷузъҳои феъли номӣ. Мактаби советӣ, 1954, № 4.
6. Ҳусейнов Х. Луғавии терминҳои забоншиносӣ. Душанбе, 1983.
7. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. Душанбе: Шӯҷоиён, 2009, -456 с.

РОҲИ УСУЛҲОИ ТАШАККУЛИ МАДАНИЯТИ ИҚТИСОДИИ КҶДАКОН ДАР РАВАНДИ БОЗӢ

Ахмедова Ф. - ассистенти факултети психологияи
ДДОТ ба номи Садриддин Айни
Лундукова Ч. – докторанти соли дуҷуми
Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомӣ

Аннотатсия: Муаллифон дар мақола оид ба роҳи усулҳои ташаккули фарҳанги иқтисодии кӯдакони синни калони томактабӣ ва хурди мактабӣ фикри ақида ибраз намудаанд. Зикр менамоянд, ки дар рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа ва тарзи ҳаёти оилавӣ муасъалаи мазкур мубрам ҳисобида шуда, ҳамзамон ба инкишофи шахсияти кӯдакон ва хонандагон таъсир расонида, қорқарди роҳҳои нави босамарро талаб менамояд.

Калидвожаҳо: шавқу рағбат, эътиқод, меъёрҳои фаъолият ва рафтор, қобилият ва эҳсосоти иҷтимоӣ, технологияи педагогӣ, бозихҳои нақшдор.

Ба фаъолияти эҷодӣ тайёр кардани мактаббачагон барои ташаккули ташаббуси ҷамъиятӣ, қобилияти хонанда дар муомила бо одамон ва барои ташаккули шахсият замина мегузорад. Дар баробари ин раванд потенциали маданияти хонанда, тарзи ҳаёт ва мавҷудияти ҷамъиятии ӯ, мазмуни субъективии фаъолият ва босамарии онро муайян мекунад. Аз ин мавқеъҳо масъалаи ташаккули фарҳанги шахсияти хонанда, ки мо онро ҳамчун системаи ташаккули шахсии сифатҳои ақл, характер, таҳайюлот, хотира мешуморем, аз ҷониби ҳуди шахс ҳамчун арзиш амалӣ карда мешаванд.

Аз ин рӯ, ташаккули фарҳанги иқтисодии хонанда дар рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа ва тарзи ҳаёти оилавӣ мубрам ҳисобида шуда, ҳамзамон ба инкишофи шахсият таъсир расонида, ташаккул, тағйирёбии доимӣ ва зиддиятнокро ба миён оварда, сохторҳои нави пурмазмунро талаб менамояд.

Ба фаҳмиши мо, фарҳанги шахсияти хонандаро метавон натиҷаи инкишофи сифатҳои дониш, шавқу рағбат, эътиқод, меъёрҳои фаъолият ва рафтор, қобилият ва эҳсосоти иҷтимоӣ фаҳмид, ки дар ниҳояти қор ҳамчун натиҷаи камолот ва инкишофи тамоми системаи самтҳои арзишманди ҷамъиятии шахсият, ки дар фаъолияти инфиродӣ самаранок амалӣ мегардад, дида баромада мешавад.

Таҳлили адабиёти психологию педагогӣ нишон медиҳад, ки муҳаққиқони муосир нишондихандаҳои зерини фарҳанги иқтисодии ташаккулёфтаи шахсияти хонандаи хурдсолро чудо мекунад: дараҷаи азхудкунии мафҳумҳо ва падидаҳои иқтисодӣ, малака ва маҳорати таҳлили соддатарин ҳолатҳо ва вазифаҳои иқтисодӣ, хислатҳои сарфаю сариштакорӣ, меҳнатдустӣ, муташаккилӣ, масъулиятшиносӣ ва ғайра. Ба андешаи мо, чунин хусусияти фарҳанги шахсияти хонанда татбиқи равишҳои аксиологӣ, фаъолият ва контекстиро тақозо мекунад.

Масъалаҳои ташаккули фазилату маданияти хонандаи хурдсол дар назария ва амалияи педагогика аз ҷониби олимони рус П.П.Блонский, П.Ф. Каптерев, А.С.Макаренко, С.Т.Шатский, Н.Пирогов, К.Тимирязев, К.Д.Ушинский, Л.А.Голуб, Н.Н.Тарарухина ва олимони тоҷик М.Лутфуллоев, Ф.Шарифзода, И.Абдуллоев, Б.Мачидова, Л.Иматзода, М.Обидова, М.Нарзуллоева ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Дар ин маврид, академик М.Лутфуллоев чунин қайд мекунад: «Ҳар кас, ки ба тарбия машғул бошад, пеш аз ҳама маданияти тарбияро омӯзад ва баъд аз пай он шавад. Зиндагӣ мантиқе дорад, ки ҳамаамон ҳам тарбиядиханда ҳастему ҳам тарбиягиранда. Бинобар он фарҳанги тарбия дарди ҳамаро давост. Он кас тарбия карда метавонад, ки худ тарбиядида бошад». [4,70]

Бояд қайд кард, ки принципҳои ташаккули асосҳои маданияти иқтисодии мактаббачагони хурдсол фаъолнокӣ ва ташаббуси хонандагон мебошанд, ки онҳо ҳамчун нишондихандаҳои баланди ҳавасмандии азхуд кардани донишҳои иқтисодӣ баромад мекунад. Бе ташаббус ва худфаъолиятӣ омӯзиши хонандагон шавқовар намешавад ва аз амалияи чудо мешавад. Омӯзгорро зарур аст, ки ба фаъолияти хонандагони хурдсол дар гузарондани чорабиниҳои ташаккули асосҳои маданияти иқтисодӣ берун аз дарс аҳамияти калон диҳад.

Ҳамин тариқ, зарурати таъмини рушди сифатҳои шахсияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ мутобиқшуда тавассути азхудкунии фаъолнаи мафҳумҳои иқтисодӣ ва ташаккули тафаккури иқтисодӣ дар корҳои эҷодӣ ва фаъоли амалии беруназсинфӣ, пайвасти инкишоф додани маҳорати онҳо, ки асоси шахсияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ мутобиқшуда мебошад, таъмин карда мешавад.

Меъёри самарабахши ташаккули асосҳои маданияти иқтисодӣ зухуроти ташаббуси онҳо, қобилияти мустакилона кор кардан, хондан, ба ҳамсолон додани дониши худ, дар ҳар як қори муҳим фаъолна иштирок кардан мебошад. Вақте ки шаклу усулҳои машғулиятҳои гузарондашуда ба шавқу ҳаваси хонандагон мувофиқ бошанд, онҳо фаъолияти ҳаваскориро инкишоф дода, дар онҳо ташаббуси эҷодӣ тарбия карда мешавад.

Шаклҳои таълими иқтисодӣ дар системаи корҳои беруназсинфӣ гуногун буда метавонанд: маҳфилҳои иқтисодӣ, меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ, суҳбатҳо, гӯшаҳои мавзӯӣ, шабҳои саволу ҷавоб, экскурсия ба корхонаҳо, сайругашт, рӯзномаҳои деворӣ, озмунҳо, фестивалҳо ва ғайра. Онҳо барои амалӣ гардондани мақсаду вазифаҳои таълими иқтисодии мактаббачагони хурдсол ҳамчун шаклҳои коллективии машғулиятҳои таълимию меҳнатии беруназсинфӣ, ки дар он хонандагон бо ҳамдигар муносибатҳои гуногун ба амал меоянд, муносибатҳои вобастагии ҳамдигарӣ, ёрии ҳамдигарӣ ба вучуд меоянд, имконият медиҳанд.

Дониши иқтисодӣ, қобилият ва маҳорати мактаббачагони хурдсол ба ташаккули мавқеи устувори иқтисодӣ дар ҳалли оқилонаи масъалаҳои маърифатӣ ва амалӣ мусоидат намуда, заминаи зарурии ташаккули шуури иқтисодии мактаббачагони хурдсолро дар зинаҳои минбаъдаи таълим таъмин месозанд.

Нишондихандаҳои ташаккули асосҳои маданияти иқтисодии мактаббачагони хурдсол хислатҳои зерини шахсият мебошанд: сарфакорӣ, сариштакорӣ, масъулиятшиносӣ, муташаккилӣ, коллективизм, самаранокӣ, меҳнатдустӣ, ташаббускорва ғайра. Ин сифатҳо метавонанд дар хонандагони хурдсол вобаста ба ташаккули одатҳои муайяне, ки аз солҳои аввали ҳаёт дар оила ва баъд дар мактаб дар сатҳи зарурӣ қорӣ карда шудаанд, ба андозаи кам ё бештар зоҳир шаванд. Дониш ва малакаи иқтисодии ба даст овардашуда ба хонандагони хурдсол имкон

медихад, ки дар роҳи тарбияи сифатҳои зарурии муҳими иқтисодӣ аз болои худ бештар мақсаднок ва бошууро на кор кунанд.

Ҳамин тариқ, асоси фарҳанги иқтисодии мактаббачагонии хурдсол ва фазои имконпазири динамикаи он, ба ақидаи Л.А. Голуб пеш аз ҳама, дар таҷрибаи андӯхташудаи ҳамкории иҷтимоӣ иқтисодӣ амал мекунад. Аз ин рӯ, ташаккули асосҳои маданияти иқтисодӣ аз нуқтаи назари педагогӣ ба мақсад мувофиқ ташкил намудани таҷрибаи мусбати рафтори иқтисодӣ, яъне ба мақсад мувофиқ ба вучуд овардани шароите мебошад, ки бо дигарон ҳамкорӣ карданро талаб мекунад. Дар баробари ин, таҷрибаи ҳамкории иқтисодӣ мутақобилан ғайи мегардад, ки дар он соҳаи эҳсосотӣ, зехнӣ ва ахлоқӣ ба вучуд меояд ва ба андӯхтани таҷрибаи мусбати муносибатҳо ва муошират мусоидат мекунад. [2,68]

Тарарухина Н. Н. ҳамчун омилҳои ташаккули асосҳои фарҳанги иқтисодии мактаббачагонии хурдсол таълимро чудо мекунад. Ба ақидаи ӯ ташаккули асосҳои фарҳанги иқтисодии мактаббачагонии хурдсол равандест, ки дар ҷараёни он хонандагон бо дастгоҳи концептуалии иқтисод шинос мешаванд, қоидаҳои иқтисодии муносибатҳо ва муносибатҳои мутақобила бо одамони дигарро таълим мегиранд. Дар фаъолияти иқтисодӣ, ки силсилаи машғулиятҳои психологию педагогиро дар бар мегирад, вазифаҳои зерин ба монанди шиносӣ бо мафҳумҳои иқтисодӣ, рафтори иқтисодӣ, шуури иқтисодӣ ва тарбия намудани рафтори иқтисодӣ ва ҳамкорӣ мавриди иҷро қарор меёбанд. [5,14]

Албатта, кор дар самти тарбияи иқтисодии хонандагонии хурдсол мавриди пешниҳоди мавод истифодаи технологияҳои гуногунро талаб мекунад. Барои фаъл гардонидани хонандагон ва нигоҳ доштани шавқу ҳавас ба маводи омӯхташаванда усулҳои фаъоли таълим истифода мешаванд: бозиҳои қорӣ ва нақшбозӣ («Ҷаҳони касбҳо», «Мизи идона», «Робинсон», «Саёҳат ба ҷазираи мубодилаҳо» ва ғайра), бозиҳои компютерӣ ва рӯи мизӣ («Монополия», «Банкир»), баҳсҳо дар мавзӯҳои иқтисодӣ, дарсҳо-озмунҳо («Сарфакори бехтарин», «Конвейер», «Шумо нарххоро медонед» ва ғайра).

Дар ин маврид муносибати баҳодихӣ ба таври қатъӣ инфиродӣ буда, шавқу рағбат ва майли хонандаи хурдсол ба донишҳои иқтисодӣ, хусусиятҳои психофизиологии он вобаста ба синну солро ба назар гирифта мешавад. Зеро синну соли томақтабӣ ва хурди мактабӣ қадами аввалини азхуд намудани донишҳои иқтисодӣ, ибтидои ташаккули сифатҳои иқтисодии шахс мебошад.

Дар гурӯҳҳои омодагӣ ба мактаб ба бозиҳои нақшӣ: «Мағоза», «Шуъбаи алоқа», «Маркази савдо» ва ғайра диққати калон дода мешавад. Қаҳрамонони афсонавӣ (Баҳром, Қандалот, Нахӯтак) метавонанд ба аёдати кӯдакон оянд. Дар ин давра зарбулмасалу мақол ва афсонаҳо васеъ истифода мешаванд.

Дар доираи таълими умумии иқтисодии синфҳои ибтидоӣ ба мафҳумҳои ибтидоии марбут ба таҷрибаи ҳаётии бачагон диққати калон дода мешавад. Мазмуни курсҳои иқтисод ба нақшҳои имрӯза ва ояндаи иқтисодӣ ва иҷтимоии хонандагонии хурдсол (ман фард ва шахрванд, ман соҳибмулк, иштирокчиҳои бозори молиявӣ, ман истеъмолкунанда, ман истеҳсолкунанда) асос ёфтааст. ва ғайра). Барои пешниҳоди маводи назариявӣ роҳҳо ва усулҳои зерин истифода мешаванд: ҳикояҳо, муколама, вазъиятҳои проблемавӣ, ҳикояҳои видеоӣ барои мулоҳиза.

Муносибати баҳодихӣ ба таври қатъӣ инфиродӣ буда, шавқу рағбат ва майлияти кӯдакон ба донишҳои иқтисодӣ ва хусусиятҳои психофизиологии синну солаш вобаста аст. Синни калони томақтабӣ ва ибтидоӣ қадами аввалини азхудкунии донишҳои иқтисодӣ, ибтидои ташаккули сифатҳои иқтисодии шахс мебошад.

Ҳамин тариқ, тавассути кор кардан дар ин барномаи ташаккули фарҳанги иқтисодӣ дар байни кӯдакон ва мактаббачаҳои хурдсол шавқу рағбати онҳоро зиёд намуда, ба олами иқтисод шавқманд кардан мумкин аст.

Адабиёти истифодашуда:

1. Алиев С. Психологияи синну солӣ ва омӯзгорӣ.- Душанбе, 2003
2. Голуб Л.А. Экономическое воспитание дошкольников. М.,2005 – 209
3. Мачидова Б. Педагогикаи томактабӣ. Кисми 1. –Душанбе, 2012.
4. Мустафокулов Т., Назруллоева М. Асосҳои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ.- Кӯлоб, 1993. – 360с.
5. Тарарухина Н. Н. Взаимосвязь экономического и нравственного воспитания в социально-экономической подготовке школьников в современных условиях. Автореферат диссертации на соискание учёной степени канд-та пед. наук. М., 2000.

ТАШАККУЛИ ҲИССИЁТИ МУҲАББАТ БА ВАТАН ДАР КҶДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ МАВРИДИ ШИНОСОӢ БО МУҲИТИ АТРОФ

Нураҳмадзода Р.

унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи
Абдураҳмони Ҷомии АТТ

Аннотатсия: Ташаккули муҳаббат ба Ватан тавассути муҳаббат ба табиати диёр яке аз воситаҳои ошноӣ бо фарҳанги ватанӣ мебошад. Шинос шудан бо табиат машғулияти ҷолиб дар рушди тафаккур, ҳиссиёт ва ҳавасмандкунии эҷодиёти кӯдак аст. Табиат бо ғайриоддӣ, навоарӣ ва гуногунрангии худ дар дили кӯдаконг тааҷҷуб, шодӣ ва завқ, хоҳиши омӯхтани бештарро ба вуҷуд оварда, онҳоро ба баёни эҳсосот ва фикрҳо ташвиқ мекунад. Шарти муҳими тарбияи мазкури кӯдакон ҳамкорӣ бо падару модари онҳо мебошад. Муносибат бо волидон ба ташаккули муносибати ғамхорона ба анъанаҳо ва нигоҳ доштани робитаҳои оилавӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: ташаккули шахсият, сифатҳои ватандӯстӣ, арзишҳои фарҳангӣ, рушди тафаккур, ҳунарҳои мардумӣ, ҳамкорӣ бо падару модар, худшиносии шахрвандӣ

Синни томактабӣ давраи муҳимтарини ташаккули шахсият аст, ки дар он шароити зарурии сифатҳои шахрвандӣ гузошта шуда, тасаввурот дар бораи инсон, ҷомеа ва фарҳанг ташаккул меёбад. Ташаккул додани ҳисси муҳаббат ва дилбастагӣ ба арзишҳои табиӣю фарҳангии зодгоҳашон хеле муҳим аст, зеро маҳз дар ҳамин замина ватандӯстӣ тарбия карда мешавад.

Ташаккули муҳаббат ба Ватан тавассути муҳаббат ба табиати диёр яке аз воситаҳои ошноӣ бо фарҳанги ватанӣ мебошад. Ҳисси меҳру муҳаббат ба Ватан аз ҷиҳати мазмуни он чунон гуногунҷабха аст, ки онро бо ҷанд сухан таъриф кардан мумкин нест. Он тадриҷан дар раванди ҷамъ овардани дониш ва тасаввурот дар бораи олами атроф ташаккул ёфта, аз муҳаббат ба маҳалҳои наздик, зодгоҳ ба воя мерасад.

Бар асоси ин ҳадаф аз бедор кардани меҳру муҳаббат ба Ватан дар кӯдакони синни томактабӣ дар онҳо ташаккул додани ниёз ба қору амали нек, ҳисси мансубият ба муҳити зист ва ташаккули сифатҳои дилсӯзӣ, ҳамдардӣ, қордонӣ, қунҷқовӣ дар муносибат бо табиати диёри худ мебошад.

Дар ин маврид вазифаҳои зерин ҳал карда мешаванд:

- ташаккули муносибати маънавӣ ва ахлоқӣ ба табиати ватан ва ҳисси мансубият ба он;
- ташаккули мавқеи ғаёоли ҳаётии насли наврас.

Барои ноил шудан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои шароитҳои педагогии ба ҳам алоқаманд ва вобастаро фароҳам овардан лозим аст:

- Шиносоӣ бо табиати диёр, хусусиятҳои характерноки он.
- Гузаронидани мушоҳидаҳои мақсадноки ҳолати объектҳо дар ғаслҳои гуногуни сол.

- Ташкили корҳои мавсимии хочагии кишлок дар табиат: коштани гулу сабзавот, шинондани буттаю дарахтон.
- Ташкили фаъолияти эҷодӣ, пурмахсул, бозича барои кӯдакон, ки дар он кӯдак дар фаслҳои гуногуни сол нисбат ба одамон, наботот, ҳайвонот дар робита ба мутобиқ шудан ба шароити нави зиндагӣ ва дар ҳолати зарурӣ дилсӯзӣ ва ғамхорӣ зоҳир менамояд.
- Ҳамкориҳои зиҷ байни мураббӣҳои кӯдакистон ва аъзоёни оилаи хонандагон.

Маҳз бо тарбияи муҳаббат ба табиати ватан ба тарбияи кӯдакони синни томактабӣ ба фарҳанги ватанӣ шурӯъ кардан лозим аст: дар ниҳоят, падидаҳои табиат, ашёҳое, ки кӯдакро аз таваллудаш ихота мекунад, ба ӯ наздиктар ва осонтар дарк мекунад ва ба соҳаи эмотсионалӣ таъсир мерасонад.

Экскурсия як шакли кори тарбиявиест, ки имкон медиҳад мушоҳида ва тағйирёбии ашё, ашё ва ходисаҳо дар шароити табиӣ ташкил карда шавад.

- экскурсия ба табиат
- экскурсияҳои иҷтимоӣ-маишӣ
- экскурсияҳои экологӣ
- экскурсияҳои дорои характери эстетикӣ.

Дар вақти кор бо бачагон синни томактабӣ аз ҳамаи намудҳои экскурсияҳо истифода мебаранд, ки онҳо ба тарбияи меҳру муҳаббат ба табиат ва муносибати бошуурона ва эҳтиёткорона ба он нигаронида шудаанд. Шаклҳои самараноктарини кор инҳоянд: сайру гашти берун аз ҳудуди боғча, сайругаштҳои мақсаднок.

Шинос шудан бо табиат машғулияти ҷолиб дар рушди тафаккур, ҳиссиёт ва ҳавасмандкунии эҷодиёти кӯдак аст. Табиат бо ғайриоддӣ, навоарӣ ва гуногунрангии худ дар дили кӯдаконг тааҷҷуб, шодӣ ва завқ, хоҳиши омӯхтани бештарро ба вучуд оварда, онҳоро ба баёни эҳсосот ва фикрҳо ташвиқ мекунад.

Кӯдакон аз мушоҳида, муқоиса, муқоиса, ҳулосабарорӣ, омӯхтани ақл, нақл ва тавсифи ходисаҳои оддитарини табиат лаззат мебаранд. Раванди маърифат танҳо вақте ба амал меояд, ки кӯдак олами атрофро бевосита мебинад, мешунавад ва ламс мекунад. Ин образҳои боз ҳам равшантар, аз ҷиҳати эмотсионалӣ бой ва хотирмонро ба вучуд меорад. Бачаҳо тадриҷан аз сайру гашт намунаи аҷоибӣ диёри худ, Ватани хурди худро дарк мекунанд. Ҳамаи ин асосҳои аввалини ватандӯстиро мегузорад.

Шиносии кӯдакон бо таърихи ватани худ аз инҳо иборат аст:

— дар кӯдак тарбия намудани меҳру муҳаббат ба оила, хона, боғчаи бачагон, кӯча, шаҳр;

— ташаккули муносибати ғамхорона нисбат ба табиат ва тамоми мавҷудоти зинда;

- тарбия намудани эҳтиром ба меҳнат;
- инкишоф додани шавқ ба анъана ва ҳунарҳои миллий;
- ташаккули дониши ибтидоӣ оид ба ҳуқуқи инсон;
- васеъ намудани тасаввурот дар бораи шаҳрҳо;
- шиносонидани кӯдакон бо рамзҳои давлатӣ (нишон, парчам, суруд);
- ташаккул додани ҳисси масъулият ва ифтихор аз дастовардҳои кишвар;
- ташаккули таҳаммулпазирӣ, эҳсоси эҳтиром нисбат ба халқҳои дигар ва анъанаҳои онҳо.

Ин вазифаҳо дар ҳама намудҳои фаъолияти кӯдакон ҳал карда мешаванд: дар фаъолияти таълимӣ, дар бозихо, дар меҳнат, дар ҳаёти ҳаррӯза - зеро онҳо дар кӯдак на танҳо ҳисси ватандӯстиро бедор мекунад, балки муносибатҳои ӯро бо калонсолон ва ҳамсолон ташаккул медиҳанд.

Ва дар ин ҷо шинос кардани кӯдакон бо ҳунарҳои мардумии минтақаи худ, ҳунармандони мардумӣ аҳамияти калон дорад. Идомаи ин кор шиносонидани кӯдакон бо дигар шаҳрҳои Русия, пойтахт, Сурудду парчам ва герби давлату ноҳия мебошад.

Коре, ки бо ин роҳ ташкил карда шудааст, ба рушди дурусти муҳити солим дар оила, инчунин парваридани муҳаббат ба Ватан мусоидат мекунад.

Кӯдаки калонсоли синни томақтабӣ бояд номи шаҳри худ, кӯчаи худ, кӯчаҳои шафати онро донад, инчунин ба шарафи кӣ номгузори шудааст. Ба ӯ мефаҳмонанд, ки ҳар як одам хонаю чой дорад, дар он ҷо таваллуд шудааст ва зиндагӣ мекунад. Ин талаб мекунад, ки экскурсия дар атрофи шаҳр, ба табиат, мушоҳидаи меҳнати калонсолон, дар он ҷо ҳар як кӯдак дарк мекунад, ки меҳнат одамнро муттаҳид мекунад, аз онҳо ёрии ҳамдигарӣ, донишони кори худро талаб мекунад.

Ва дар ин ҷо шинос кардани кӯдакон бо хунарҳои мардумии минтақаи худ, хунармандони мардумӣ аҳамияти калон дорад. Идомаи ин кор шиносонидани кӯдакон бо дигар шаҳрҳои Тоҷикистон, пойтахт, Суруду милли, Парчам ва Нишон мебошад. Қоре, ки бо ин роҳ ташкил карда шудааст, ба рушди дурусти муҳити мусоид дар оила, инчунин парваридани муҳаббат ба Ватан мусоидат мекунад.

Банақшагирии ин кор аз рӯи мавзӯҳои зерин мувофиқ аст: «Оилаи ман», «Кучаи ман», «Боғчаи бачагони ман», «Шаҳри ман». Кор аз руи ҳар як мавзӯ бояд машғулиятҳои тарбиявӣ, бозихо, экскурсияҳо дар бар гирад. Аз ин рӯ, дар кӯдакистон махсусан муҳим аст, ки шавқу рағбати кӯдакро ба одамони дигар миллатҳо дастгирӣ ва равона созем, дар кучо зиндагӣ мекунад, дар бораи нотақрори табиат ва тарзи зиндагии онҳо нақл кунанд. То ба охир расидани давраи томақтабӣ бача бояд донад: дар мамлақати мо одамони миллатҳои гуногун зиндагӣ мекунад; ҳар як халқ забон, расму оин, санъат ва меъморӣ худро дорад; ҳар як миллат боистеъдод ва аз хунармандон, навозандагон, рассомон ва ғайра бой аст.

Ҳангоми шиносӣ бо диёри худ усулҳои интихоб карда мешаванд, ки барои баланд бардоштани фаъолияти эҳсосии кӯдакон имкон медиҳанд, инчунин шароитро фароҳам оранд, ки онҳо бояд мустақилона ё бо ёрии калонсолон амал кунанд. Инҳо шаклҳои кор, аз қабилӣ: эҷоди ҳикояҳо; фаъолияти эҷодӣ; викторинаҳои таърихи маҳаллӣ; сохтани албомҳо бо зарбулмасалҳои таърихи маҳаллӣ; хондани ҳикояҳо; чузвдонҳо бо тасвирҳо дар бораи олами ҳайвонот ва наботот ва ғайра.

Мутобиқи гуфтаҳои боло мо метавонем самтҳои асосиро, ки ҳангоми шиносӣ кардани кӯдакони синни томақтабӣ бо диёри худ бояд андешида шаванд, муайян кунем.

Инҳо дар бар мегиранд:

- шиносонидани кӯдакони синни томақтабӣ бо табиати атроф;
- шинос шудан бо вижагиҳои шаҳри худ;
- шиносӣ бо фарҳанг ва санъати диёри худ;
- шинос шудан ба кишвари худ.

Шарти муҳими тарбияи мазкури кӯдакон ҳамкорӣ бо падару модари онҳо мебошад. Айни замон ин кор мубрам ва махсусан душвор аст, хушмуомила будан ва сабру тоқати зиёдро талаб мекунад, зеро дар оилаҳои ҷавон масъалаҳои таълиму тарбия ва ташаккули шавқу рағбат ба фарҳанги мардуми худ, шаҳрвандӣ аҳамият намедиҳанд.

Муносибат бо волидон ба ташаккули муносибати ғамхорона ба анъанаҳо ва нигоҳ доштани робитаҳои оилавӣ мусоидат мекунад. Дар охир, метавон гуфт, ки дар давраи томақтабӣ нишондиҳандаҳои муҳимтарини худшиносии шаҳрвандӣ гузошта мешаванд. Дар ин синну сол образҳои тарбия хеле равшан ва қавӣ буда, дар ёди кӯдак муддати тӯлонӣ боқӣ мемонанд, ки дар тарбияи шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ хеле муҳим аст. Ҳамин тариқ, нақши муассисаҳои таълимии томақтабӣ дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ хеле бузург аст.

АДАБИЁТ:

1. Алешина Н.В. Ознакомление дошкольников с окружающим и социальной действительностью.- М.: Элизе Трейдинг, ЦГЛ, 2012.
2. Мачидова Б., Турғунова З. Ватанам ифтихорам. (Таълими конститутсия ва тарбияи ҳештаншиносӣ, ватандӯстӣ). - Душанбе, 2005.
3. Оила ва кӯдакистон: чӣ тавр кӯдакро ба мактаб омода намуд

/Дастури методӣ. Мураттиб Л.Иматова Л. – Душанбе, 2006.

4. Козлова С.А. Нравственное воспитание дошкольников в процессе ознакомления с окружающим миром.-М.: Педагогика,2008.
5. Кондрыкинская, Л.А. С чего начинается Родина?- М., 2004.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ, ВИДЫ И ПРАВИЛА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Махмадкулова О.С. старший преподаватель кафедры общей педагогики,
факультета педагогики ТГПУ
имени Садриддина Айни, e-mail: oisamahmadkul@mail.ru

Аннотация: *Надо отметить, что педагогу и учащимся важно найти оптимальную технологию, при которой можно будет решить поставленные задачи образование. Для этого нужно создать педагогическую технологию и заставить ее эффективно работать. Разрабатывая технологию, педагог продумывает свои роль, место и функции, стратегию и тактику педагогического взаимодействия с учащимся, способы управления педагогическим процессом.*

Ключевые слова: *образования, обучение. педагогические технология, педагог, воспитания, педагогическое профессионализм, метод планирования, организации, применения, оценивания.*

Современное образование ставит перед педагогом и перед учащимся довольно сложные задачи: как субъекты педагогического процесса они должны иметь развитые процессуальные умения, обладать способностью к быстрому оперированию информацией, творческому решению возникающих производственных и учебно-познавательных задач. Поэтому педагогу и учащимся важно найти оптимальную технологию, при которой можно будет решить поставленные задачи.

Что такое педагогическая технология, зачем она нужна педагогу и его ученикам, как ее создать и заставить эффективно работать? Эти вопросы задает любой современный педагог и как можно отвечать на них?

Согласно определению педагога Беспалько В.П., понятие «педагогическая технология» представляет собой технику реализации учебного процесса. Педагог оценивает учебные методики с помощью нескольких факторов управления ими: ручная или автоматизированная, разомкнутая или цикличная, направленная или рассеянная, система для малых групп или индивидуальная репетиторская.

Педагог Муравьев Г.Е. выделяет такие признаки педагогической технологии, которые должны иметь системную совокупность: эффективность, целостность, надёжность, обоснованность с точки зрения науки, нацеленность на результат. При этом Олешков М.Ю. добавляет, что педагогическая технология должна быть универсальной, тиражируемой и воспроизводимой.

В современном мире наблюдаются тенденции поступательного развития в самых разных сферах человеческой жизнедеятельности. То же касается и технологий в педагогической науке. Они направлены, прежде всего, на усовершенствование образовательного процесса.

Результатом правильно созданной и грамотно применённой педагогической технологии должно становиться достижение учащимся заранее запланированных результатов обучения. Для этого важно перейти от теоретической части к практическому применению разработанной технологии. Именно с её помощью ученик получает и осваивает те или иные знания, навыки, умения. Так, в каждом конкретном образовательном учреждении реализуется педагогическая технология, охватывающая весь процесс. При этом у каждого педагога может быть авторская, уникальная, инновационная методика, которая коррелирует с общепринятой, а учащиеся по-своему принимают активное участие в обучении.

В широком смысле педагогическая технология – это систематический метод планирования, организации, применения, оценивания всего процесса обучения и усвоения знаний с учетом человеческих, технологических ресурсов и взаимодействия между ними для достижения наиболее эффективных результатов.

Понятие «педагогическая технология» в нашей стране получило широкое распространение в начале 90 гг. XX в. и стало широко использоваться в теории и практике обучения. Появились термины «технология обучения», «образовательная технология», «технология в обучении», «технология в образовании», которые в педагогической литературе имели множество формулировок в зависимости от того, как авторы представляли сущность технологического процесса.

Какие бывают педагогические технологии?

Педагогические технологии в педагогике можно разделить на три глобальных группы. Это – педагогические способы:

- использующиеся для традиционной классно-урочной системы обучения (для традиционной педагогики);
- требующие перестройки устоявшейся школьной системы;
- нуждающиеся в изменении непосредственно содержания образовательной системы.

Кроме указанного деления, основные педагогические технологии можно классифицировать так:

- общие, локальные, предметные (по уровню, на котором применяются методики);
- социогенные, биогенные (по фактору психического развития);
- свободные, принуждающие, идеалистические, религиозные, материалистические, научные, экзистенциальные и прочие (по философской составляющей);
- массовые, рассчитанные на среднего обучающегося, методики для продвинутого уровня, для компенсирующего обучения, для работы с отклоняющимися учениками (по образовательному уровню учеников);
- догматические, диалогические, иллюстративные, творческие информационные технологии и прочие (по образовательному методу, который доминирует в процессе обучения);
- воспитывающие, общеобразовательные, светские, профессионально ориентированные и другие (по содержанию и структуре);
- нейролингвистические, ассоциативные, развивающие (по способу усвоения знаний);
- художественные, саморазвивающиеся и другие (по тому, какую часть личности помогают формировать);
- классно-урочные, клубные, академические, коллективные, индивидуальные (по форме организации учебного процесса);
- дидактикоцентрические, эзотерические, ориентированные на личность (личностно-ориентированные технологии), свободное воспитание и тому подобное (по подходу к обучающемуся).

Надо учитывать, что в области образования происходит постепенное расширение трактовки термина «технология»: от обозначения технических средств, применяемых в целях образования (обучения), к обозначению процесса постановки и реализации заданных образовательных целей, достижение которых гарантируется оперативной обратной связью вне зависимости от мастерства педагогов и обеспечивается всем арсеналом психолого – педагогических, управленческих и технических средств, методов и форм.

Отличительными качествами педагогической технологии являются: системность, структурированность, расчета и анализа обновленных средств, методов и форм обучения.

В самом общем плане педагогическая технология является средством модернизации дидактической системы. При этом строгое определение целей обучения (чему и для чего?)

должно содействовать отбору и построению содержания (что?), методов и средств обучения (с помощью чего?), организации учебного процесса (как?), а также учитывать степень мастерства педагогов (кто?) и уровень достигаемых результатов обучения (так ли?).

На определенном этапе профессиональной деятельности у педагога возникает потребность обобщить свой опыт, передать его окружающим, утвердиться в эффективности своей работы. Нарботки педагога постепенно обретают форму своеобразной авторской технологии, поскольку отбирается только то, что целесообразно дополняет, расширяет, обогащает методический инструментарий педагога и приносит ощутимый результат в педагогической деятельности.

«Овеществлением» педагогической технологии становится конкретный дидактический модуль: педагог создает проект учебного процесса, как в целом своего предмета, так и применительно к отдельной теме или разделу дисциплины, которую преподает педагог.

Работа педагога по созданию собственной педагогической технологии разделяется на два блока: процесс ее разработки и процесс освоения.

Процесс разработки педагогической технологии в общем виде можно представить как последовательность следующих шагов:

1.Формирование основных идей, установок, определяющих цели и структуру содержания современного образования.

2.Выделение долговременных целей технологии, определяемых с учетом целей и содержания современного образования.

3.Планирование задач обучения в соответствии с необходимым уровнем усвоения материала и ценностями ориентациями учащихся.

4.Отбор содержания обучения на основе:

- определения взаимосвязей между учебными компонентами;
- выделение содержательных единиц учебного материала: идей, понятий, фактов, проблем, закономерностей, теорий и т.д., представленных в определенной последовательности;
- структурирования учебных компонентов в наглядных формах (схемах, таблицах, диаграммах);
- определения требований к уровню усвоения знаний, умений, навыков.

5.Определение видов образовательной деятельности учащихся, методов взаимодействия педагога и учащихся, форм организации учебно-познавательной деятельности.

6. Разработка вариантов заданий в различных видах контроля.

7. Подготовка учебно-методического оснащения технологии обучения.

8. Определение роли, места и функций педагога в системе предполагаемого обучения.

9.Формулирование ожидаемых диагностируемых результатов обучения- учебных достижений учащихся и способов получения обратной связи и рефлексии.

Важным условием эффективной реализации педагогической технологии является доверие педагогическому профессионализму педагога.

Освоение педагогической технологии проходит по следующему алгоритму.

Перед началом внедрения педагогической технологии педагогу следует выделить те условия, в которых будет реализована и разработана им технология. Если при ее создании педагог сначала продумывает, а затем описывает те условия, которые он лично будет учитывать при апробации педагогической технологии, то в момент освоения он должен соотнести те условия, которые выделил он, с теми условиями, которые есть в образовательном учреждении

Затем следует продумать возможные варианты проверки эффективности разработанной педагогической технологии. Эффективность спроектированной технологии обучения проверяется с помощью конкретных критериев и показателей по каждому из компонентов педагогической технологии.

Для педагога – разработчика технологии наиболее существенным является критерий эффективности содержания обучения. Данный критерий позволяет педагогу самому провести анализ построенной педагогической технологии. Этим же критерием пользуются проверяющие деятельность педагога инстанции: администрация школы, отдела образования и т.д.

Важным моментом в освоении педагогической технологии является вопрос о внедрении педагогического опыта педагога, поэтому педагогу- разработчику нелишне подумать о том, где, когда, перед кем и как он будет презентовать свою педагогическую технологию.

При создании педагогической технологии и на этапе ее освоении и внедрения педагогу необходимо помнить, что в образовательной практике понятие «педагогическая технология» рассматривается на трех соподчиненных уровнях.

Общепедагогическом, когда имеют в виду целостную педагогическую систему и термин “педагогическая технология” выступает синонимом этого педагогического явления. Например, педагогическая технология дошкольного учреждения, частной школы, и т.д.

Частно методическом, когда отождествляются понятия “технология” и “частная методика” применительно к работе полного преподавателя в рамках одного предмета. Например, технология преподавания русского языка и литературы, иностранного языка, история и т. д.

Локальном, когда имеют в виду отдельные части учебно – воспитательного процесса. Например, технологич контроля знаний учащихся, технология самостоятельной деятельности учащихся и т.д.

Следует отметить, что педагог – практик чаще всего выходит на два последних уровня. Он или создает педагогическую технологию применительно к своей дисциплине, или занимается совершенствованием ее отдельных дидактических единиц. Кроме того, педагог- предметник занимается разработкой технологии обучения. А классный руководитель – технологией воспитания.

И так, как мы уже наблюдали, педагогическая технология - это сложная система, состоящая из методов, приёмов, которые объединяют концептуально связанные между собой образовательные цели, различные формы, средства, приёмы организации учебного и воспитательного процессов.

Также можно отметить, что педагогическая технология представляет собой как средство гарантированного достижения целей обучения и организованное, целенаправленное, преднамеренное педагогическое влияние и воздействие на учебный процесс, и содержательную технику реализации учебного процесса, и описание процесса достижения планируемых результатов обучения, а также проект определенной педагогической системы, реализуемой на практике.

Литература

1. Брушлинский А.В. Психология мышления и проблемное обучение. – М.: «Знание», 1983.
2. Кудрявцев В.Т. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы. – М.: «Знание», 1991.
3. Лернер И.Я. Проблемное обучение. – М.: «Знание», 1974.
4. Морева Н.А. Современная технология учебного занятия.–М.: «Просвещение», 2007.
5. Подласый И.П. Педагогика М.; «Знание», 2001.

МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ ИҶТИМОИИ ҶАВОНОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Давлатова М. – унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф
ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ
Немонов А. – омӯзгори МТМУ №34, ш. Душанбе

Аннотатсия: Мақсади асосии таҳсилот аз омода намудани шахсияти дорои сифати рақобатпазир, шаҳрванди фаъол ва иҷтимоӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии кишвар мебошад, яъне ташаккули инсонии фаъол, иҷтимоӣ, масъулиятшинос, эҷодкор ва дорои салоҳият аст. Дар мақолаи мазкур таҳлили масъала ва муайян кардани технологияи ташаккули салоҳиятҳои ҷавонон дар ҷомеаи демократӣ буда, дар ин замина тайёр намудани мутахассисони босавод, ташаббускор, масъулиятшинос ва эҷодкору созанда мебошад, мавриди барассӣ қарор ёфтааст.

Калидвожаҳо: салоҳият, салоҳиятноки, ташаккул, ахбороти интиқодӣ, маҳорат ва малакаҳои касбӣ, истеъдод, муқоламаю муносибат, иқтисодиёт, иҷтимоиёт

Дар асоси «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати бунёди намунаи миллии бисёрзинагии таҳсилоти босифат, ҳамгироии системаи ягонаи ҷаҳонии таҳсилот, таъмини эҳтиёҷоти инсон ва талаботи шахсият ба дарёфти донишу хунар ва маълумоти муттасил тадбирҳои зарурӣ андешида, дар ин замина стандарту барнома ва китобҳои дарсиро марҳила ба марҳила вобаста ба зинаҳои таълим таҷдиди назар ва дар муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар низоми таълими ба ташаккули салоҳиятноки нигаронидашударо ба роҳ монанд. [1]

Тавре маълум аст, таҳсилот маҷмӯи муназзами донишҳо дар бораи табиат, ҷамъият, тафаккур, техника, тарзҳои фаъолият, маҳорату малакаҳои амалӣ, таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ, муносибати одамон ба ҳастӣ, муҳити зист, бо якдигар буда, ҳамон вазифаҳоро анҷом медиҳад, ки ҷомеа ва давлат мегузоранд. Ҳама гап рӯи ҳамин аст, ки ҷомеа баҳри манфиати инсон хизмат мекунад, ё баръакс. Дар ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ ҷомеа баҳри манфиати инсон хизмат мекунад. Инсонӣ озод дар ин гуна ҷомеа имконият пайдо мекунад, ки дар доираи қонун озодона амал намуда, кулли қобилияти фардӣ худро зоҳир намояд. Нақши давлат ҳамчун танзимгар дар ин маврид аз он иборат аст, ки вазифаҳои маълумотро ба нафъи ҷомеа равона бисозад.

Муҳимтарин вазифаҳои давлат ҳимояи ҳуқуқҳои конституционӣ ва фароҳам овардани шароити имконият барои ҳамаи табақаҳои иҷтимоии аҳоли оид ба гирифтани маълумоти босифат дар муассисаҳои таълимии давлатӣ мебошад. Давлат пеш аз ҳама фишангҳои худ ва тамоми мақомоти маҳаллии давлатиро вазифадор мекунад, ки ба маълумот ҳамчун ба арзиши олии шаҳрванд ва ҷамъият муносибат намоянд, таъмини маълумоти сифатнокро, ки ба стандартҳои умумиҷаҳонӣ мутобик бошад, зери назорат мегирад.

Вобаста ба ин мақсади асосии таҳсилот аз омода намудани шахсияти дорои сифати рақобатпазир, шаҳрванди фаъол ва иҷтимоӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии кишвар иборат аст, мебошад. Яъне ташаккули инсонии фаъол, иҷтимоӣ, масъулиятшинос, эҷодкор ва дорои салоҳият аст.

Дар робита ба ин, мазмуни таҳсилоти олии касбӣ пеш аз ҳама, ба тарбия ва равнақи салоҳиятнокии ҳар як донишҷӯ яъне “қобилияти маҷмӯии инсон барои мустақилона истифода кардани унсурҳои мухталифи дониш, малакаю маҳорат ва усули фаъолият дар вазъияти муайян (вазъияти таълимӣ, инфиродӣ, касбӣ) маҳсуб ёфта, соҳиб будан ба дониш ва малакаву маҳорат, ки барои фаъолияти пурсамар дар соҳаи муайян зарур аст” нигаронида шудааст, ки он дар самтҳои зерин ифода меёбад:

- салоҳияти ҳалли проблема ва худменҷмент;
- салоҳияти ахборотию информатсионӣ;
- салоҳияти муқоламаю иртиботӣ (коммуникативӣ).

Салоҳияти ҳалли проблемаҳо ва худменечмент, яъне Менечмент ҳамчун фаъолият ва системаи донишҳои илмӣ.

Менечмент маҷмӯи донишҳои илмӣ ва таҷрибаи амалӣ буда, хусусияти умумӣ дорад ва соҳаҳои иқтисодиёт, созмондеҳӣ, ҷомеашиносӣ, равоншиносӣ, ҳуқуқ ва ғайраҳо дар бар мегирад.[4]

Менечмент инчунин фанни таълимие мебошад, ки омӯзиши он аввалин бор соли 1881 дар яке аз коллеҷҳои ИМА аз тарафи Чозеф Вартон оғоз гардид. Имрӯзҳо дар Ғарб менечмент ҳамчун яке аз самтҳои паҳнгардидаи омӯзиши касбӣ ба ҳисоб меравад ва чун элементҳои муҳимтарини тайёр намудани ҳар гуна мутахассис шуморида мешавад.

Ба сифатҳои касбӣ ҳамоне мансуб мебошад, ки ҳар мутахассиси саводнокро муаррифӣ менамояд. Соҳиб будан ба ин сифатҳо танҳо заминаи иҷроиши бомуваффақияти вазифаҳои хизматӣ ба ҳисоб меравад.

Чунончи:

- сатҳи баланди маълумотнокӣ, таҷрибаи истехсолӣ, салоҳият дар ихтисоси интихобшуда;
- назари аниқ, фазилат, дониши чуқури соҳаҳои фаъолияти гуногун;
- кӯшиши доимӣ ба худтакмилдиҳӣ;
- ҷустуҷӯи намуд ва усулҳои нави кор, кӯмак ба атрофиён барои омӯзиш;
- самаранок истифодабарии вақти корӣ ва банақшагирии фаъолияти худ. [3]

Тавре ишора гардид, салоҳият талаботи (меъёри) пешакӣ муқарраргардидаи иҷтимоӣ ба омодагии касбии омӯзгор, ки барои фаъолияти пурсамари ӯ дар соҳаи муайян зарур аст, ба ҳисоб меравад. Салоҳият – маҷмӯи донишҳо, малака ва маҳоратҳои, ки дар раванди фаъолият ташаккул меёбад,

Салоҳиятнокӣ – қобилияти маҷмӯии инсон барои мустақилона истифода кардани унсурҳои мухталифи дониш, малакаю маҳорат ва усули фаъолият дар вазъияти муайян (вазъияти таълимӣ, инфиродӣ, касбӣ) дар умум соҳиби салоҳият будан аст. Фарди фаъол, масъулиятшинос, эҷодкор ва иҷтимоӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии кишвар маҳсуб меёбад.

Аз ин рӯ, таҳқиқоти мо таҳлили масъала ва муайян кардани технологияи ташаккули салоҳиятҳои ҷавонон дар ҷомеаи демократӣ буда, дар ин замина тайёр намудани мутахассисони босавод, ташаббускор, масъулиятшинос ва эҷодкору созанда мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат - Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид менамоянд: «Омӯзгор ҳастии худро ба донишандӯзии фарзандони халқ сарф намояд, онҳоро мисли нури чашми хеш азиз донад, барои босавод, бомаърифат, соҳибхуна ва соҳибкор шудани шогирдон заҳмат кашад ва бо ин васила инсонии комил ба воя расонад».

Дар робита ба таъкидҳои Сардори давлат зимни таҳқиқот ҷиҳати беҳ намудани сифати таҳсилот ва муайян кардани технологияи ташаккули салоҳиятҳои донишҷӯён тадбирҳои зерин амалӣ карда мешаванд.

1. Ҷиҳати муайян кардани технологияи ташаккули салоҳиятҳои ҷавонон таҳқиқоти илмӣ ҳамачонибаи баргузор карда мешаванд;

2. Марҳилаҳо ва роҳу воситаҳои ташаккули салоҳиятҳо – технологияи таълими босалоҳият муайян карда мешавад;

3. Доир ба масъалаҳои ташаккули салоҳиятҳои ҷавонон дар ҷомеаи демократӣ тадқиқоту таҷрибаи давлатҳои пешқадам ва ИДМ ба таҳқиқот мутобик гардонида мешаванд;

4. Тарзҳои фаъолияти навоаронаву эҷодкоронаи устодон ва ҳам донишҷӯён дар ҷараёни тадрису омӯзиш муайян карда мешавад;

5. Диққати асосӣ ба танҳо ба мазмуни таълим (чиро омӯзонем?), балки ба раванди таълим (чӣ тавр меомӯзем?) равона мегардад.

6. Роҳу усулҳои ташаккули қобилияти фаҳмида гирифтани ва сарфаҳм рафтани донишҷӯён ба ин ё он масъала равшан карда шуда, гани гардидани таҷрибаандӯзиашон тавсияҳо пешниҳод карда мешавад.

7. Чиҳати рушди зеҳн ва баҳои воқеъбинона додан ба фаъолияти донишҷӯён намунаи нақшаи баҳодихӣ ва Барнома силлабусҳо омода карда мешаванд;

8. Тарзҳои истифодаи технологияи муосири таълим муайян ва ба устодон манзур карда мешавад;

9. Роҳҳои истифодаи мақсадноки таҷҳизоти техникӣ, технологияи иттилоотии иртиботӣ дар дарсҳо аз тарафи донишҷӯён пешбинӣ карда мешаванд;

10. Бобати малакаҳои навгирифташонро ба таҷриба ва малакаҳои қаблан ҳосил кардашон илова намудани донишҷӯён ва тамоилҳои имконпазири инкишофи ояндаи онҳо муайян карда мешавад;

11. Ба донишҷӯ шароите фароҳам оварда мешавад, ки дар чараёни омӯзишу азхудкунӣ ва машқи малака натиҷаи корашро баҳо дода, таҳлил карда тавонад. Ғалатҳои худро муайян кардаву сабаби содир шуданашро мустақилона, бо ёрии ҳамсабақон ё устодаш ошкор намояд ва корашро дар асоси нишондодҳо такмил диҳад.

Тадбирҳои зикршуда муносибати донишҷӯ ба таълим, муносибати омӯзгору донишҷӯ, донишҷӯ ва маводи таълим тағйир дода, бад – ин васила салоҳияти онҳо ташаккул меёбад.

Чанбаҳои инноватсионӣ лоиҳа: пас аз ташаккули салоҳиятҳои донишҷӯён дар фаъолияти онҳо тағйироти зерин ба амал меояд:

- меъёри фаъолият ва рафтори худро интихоб менамоянд;

- фаъолият ва проблемаҳои монандро ёфта, технологияи ҳалли онҳоро муайян месозанд;

- дар асоси ахбороти интиқодӣ қарори шуурона қабул менамоянд;

- аз далел ва ҳулосаҳои мантиқӣ истифода бурда, ахборотеро кор ва пешниҳод мекунанд (далелҳои айнан, мазмунан нақлшуда ва маводи ахборотиро таҳлил, таркиб ва чамбаст карда, ба система медароранд;

- нутқи гуфторию навиштории донишҷӯён бо забони тоҷикӣ ва дигар забонҳо барои ҳалли вазифаҳои худ дар вазъияти амиқи иҷтимоӣ рушд меёбад;

- фикру андеша ва нуктаи назари худро мувофиқи меъёри забони адабӣ ва одоби муомила баён менамоянд;

- дар муколамаю муносибат бо ҳамзабонон ва намояндагони забонҳо ва фарҳанги дигар, бо одамону гурӯҳҳои гуногунандеша дар вазъиятҳои гуногун бо сабру таҳаммул буда, аввал андеша ва баъд суханашро изҳор менамоянд;

- дар расидан ба мақсад ҳамеша нармбаёну нармсухан мегарданд. [2]

Ба сифати асосҳои муносибати техникӣ ва методологии мавзӯи тадқиқоти илмӣ мазкур принципҳои методологии асоснокгардидаи маъмули муносибати пайдарпай-методологӣ ва сохторӣ – таркибии ҳос ба илми фалсафа, сиёсатшиносӣ, педагогика ва дигар илмҳо баромад мекунанд, ки имконият фароҳам меоварад ба натиҷаҳои хуб, бо истифода аз маводи нисбатан зарур ва васеи соҳавии илмҳои педагогӣ омӯзиши мактаби таҷрибаи кори амалии ҷаҳонӣ бо истифода аз ташаккули салоҳиятҳои ҷавонон барои мустаҳкам намудани арзишҳои миллий дар ҷомеаи демократӣ ноил гардем.

Адабиёт:

1. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030». – Душанбе, 2020. 109 с.
2. Лутфуллоев М. “Педагогикаи миллии халқи тоҷик” – Душанбе Сифат, 2015. 690 с.
3. Модули таълимӣ оид ба татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанни математика.- Душанбе, Сифат 46 с.

4. Модули таълимӣ оид ба татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанни забони тоҷикӣ.- Душанбе, Сифат 36 с.
5. Веснин В.Р. Менеджмент. 2-е издание. М.2005.с.26.
6. <http://shkolazhizni.ru/school/articles/42382/>

НАҚШИ НУТҚ ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ КҶДАК

Ашрафова М. М., Бобоева И. С.
МДТ Донишгоҳи давлатии Хучанд
ба номи академик Бобочон Ғафуров”

Аннотатсия: Зимни омода намудани мақолаи мазкур муаллиф оид ба нақши нутқ дар ташаккули шахсияти кӯдак, омилҳои инкишофи нутқи кӯдак, ҳамчунин дар хусуси азхудкунии маҳсули таҷрибаи ҷамъиятии ҷамъшуда маълумот гирд овардааст. Муаллиф қайд менамояд, ки шахсият мафҳуми иҷтимоӣ буда, дар инсон табиати таърихро фаро мегирад ва дар натиҷаи рушди фарҳанг ба вучуд меояд.

Калидвожа: инкишофи нутқ, ташаккули шахсият, рушд, фарҳанг, марҳила, кӯдак.

Ба ақидаи Л. И. Божович «танҳо одам инсони комил ҳисобида мешавад, ҳайвон — ҳаргиз. Хусусияти муҳимтарини инсон ҳамчун шахс дар он аст, ки вай кодир аст дар садамаҳо ҳукмронӣ кунад ва вазъияти ҳаётро мувофиқи мақсад ва вазифаҳои худ тағйир дода, оромона худро идора кунад. Дар ин ҷунун хислат буданро Л. Божович ба шахсияти комил ишора мекунад, аммо ташаккули шахсият хеле барвақт аз он мешавад ва дар тӯли ҳаёт идома меёбад. Вай қайд мекунад, ки кӯдак вақте ба кулӣ инкишоф меёбад, ӯ бори аввал кӯшиш мекунад ки муқовимати калонсолонро баргарафт карда, зери таъсири тасвирҳои амал мекунад.

Дар баробари ин Н. Корниенко таъкид мекунад, ки шахси ба дараҷаи кофӣ камолоти иҷтимоӣ расидаро инсон номидан мумкин аст ва бинобар ин кӯдаки хурдсолро ханӯз одам ҳисоб кардан мумкин нест.

Ташаккули шахсияти кӯдак дар зери таъсири шароити иҷтимоии зиндагӣ ва тарбияи сурат гирифта, инчунин ба хусусиятҳои модарзодӣ вобаста аст. Ин раванд мантиқ, марҳилаҳо ва қолабҳои худро дорад. Л.С. Выготский дар бораи шахсияти кӯдак ва инкишофи фарҳангии ӯ аломати баробар мегузорад. Ҳамин тариқ, шахсият мафҳуми иҷтимоӣ буда, дар инсон табиати таърихро фаро мегирад ва дар натиҷаи рушди фарҳанг ба вучуд меояд. Л.С. Выготский чунин мавқеъро ба миён гузошт ва исбот кард, ки дар рафти инкишофи равонии соддатарин протсессҳои вучуддошта (дарки хотира, тафаккур, нутқ ва ғайра), ки ба таъсири мутақобилаи мураккаб бо ҳамдигар дохил мешаванд, ба марҳилаи сифатан нав табдил меёбанд. (тафаккури шифоҳӣ, хотираи мантиқӣ, дарки категориявӣ ва ғ.). Ин вазифаҳои олии равонӣ дар рушди доимии динамикӣ қарор доранд ва аз рӯи пайдоиш ва сохтори дохилии худ шаклҳои маҳсули системавии байнифунксиявӣ мебошанд.

Дар давраи муайяни синну сол ҳар як вазифаи равонӣ ба ташаккули шахсият таъсири гуногун мерасонад. Ташаккули шахсият, ба гуфтаи Л.Выготский, дар доираи иҷтимоии он, яъне азхудкунии маҳсули таҷрибаи ҷамъиятии ҷамъшуда сурат мегирад, ки нутқ ҳам ба он тааллуқ дорад. Дар ин ҷо сухан нақши дутарафа дорад. Аввалан, он худ маҳсули фарҳанг ва таҷрибаи иҷтимоист, зеро мазмуни таърихан ташаккулёфтаи таҷрибаи инсонӣ ба шакли шифоҳӣ табдил меёбад, дуюм, дар ҷараёни интиқол ва азхудкунии ин мерос иштирок мекунад.

Дар айёми навзодӣ кӯдак сухан карда намегӯяд, аммо ин синну солро замоне тавсиф мекунанд, ки заминаҳои ташаккули бисёр хислатҳои шахсият, ки дар муошират бо одамон зоҳир мешаванд. Муошират ҳамчун як шарт зарурӣ ва омилҳои муҳими мавҷудият ва иҷтимоӣ шудани кӯдак ҳамчун шахсият амал мекунад. Кӯдак зарурати муоширатро дар худ кашф намуда, дар он натавонад моҳияти иҷтимоии худ, балки хусусиятҳои фардӣ худро низ зоҳир мекунад. Раванди ташаккули шахсият дар соли аввали ҳаёт барои мушоҳидаи беруна пинҳон

мешавад. Сифатҳои шахсӣ дар шакли аллакаӣ ташаккулёфта дар синни дертар пайдо мешаванд. Ба ин хосиятҳо хислатҳои характер дохил мешаванд: меҳрубонӣ , ҷавобгарӣ , хушмуомилағӣ , эътиҳод ба одамон .

Л.С. Выготский дар дастнависи худ «Таърихи инкишофи маданияи кӯдаки муқаррарӣ ва ғ айримуқаррарӣ » дар боби 16 ду лаҳзаи муҳимро қайд мекунад, ки дар солҳои аввали ҳаёт тағ йироти муҳимтаринро омода мекунад, ки асоси тамоми фарҳанги минбаъдари ташаккул хоҳанд дод. Ин тавассути нутқи кӯдак азхуд кардани вазифаҳои иҷтимоӣ ва берун рафтан аз доираи организмологияи табиӣ тавассути истифодаи асбобҳо мебошад. Азхудкунии нутқ боиси аз нав сохтани тамоми хислатҳои тафаккур, хотира ва дигар вазифаҳои ба воситаи гуногунрангӣ таъсиррасонӣ ба ҷаҳон мегардад.

Ташаккули шахсият дар синни барвақтӣ бо ташаккули худшиносии кӯдак алоқаманд буда, лаҳзаи ҳалқунанда дар ташаккули шахсияти кӯдак аст. Вазъияти иҷтимоии тараққиёт аз бисёр ҷиҳат аз вазъияти пештара фарқ мекунад. Фаъолияти маърифатии кӯдак на танҳо ба олами беруна, балки ба ҳуди ӯ низ нигаронида шудааст. Раванди худшиносӣ оғ оз меёбад. Кӯдак худро дар оина дида мешиносад, ба номи ӯ ҷавоб медиҳад ва ҷонишини «ман»-ро фаъолони истифода мебарад. Дар ин синну сол ташаккули шахсият бо азхудкунии нутқи кӯдак алоқаи зич дорад. Ба шарофати нутқ раванди инкишофи худшиносӣ ва умуман, шахсияти ӯ хеле пеш меравад. Л И. Бозович менависад: «Донишҳои умумӣ дар бораи худ якҷоя бо зуҳури нутқ ва ба шарофати он ба вучуд меоянд.. Аввалан, кӯдакони номи ашӯро дар ҷаҳони беруна меомӯзанд, баъд онҳо номи худро бо худ алоқаманд мекунад. Аммо мавҷудияти чунин таносуб маъноӣ онро надорад, ки дар ин давра раванди ҷудо шудан аз олами ашӯ ва дарк кардани худ ҳамчун субъект аллакаӣ ба охир расида бошад. Л И. Бозович пешниҳод мекунад, ки чунин огоҳӣ танҳо бо зуҳури ҷонишини "ман" ба вучуд меояд. Пеш аз ин, кӯдакони муддати тӯлонӣ номи худро барои истинод ба худ истифода мекарданд. Маълум мешавад, ки кӯдак аввал худро ҳамчун ашӯи беруна эътироф мекунад ва вақте ки ӯ ба кулӣ ташаккул меёбад худро мисли ашӯи дигар бо ном мешиносад. Ин синну сол ба даврае рост меояд, ки кӯдакони ба номи ҳар як чиз шавқу ҳавас пайдо карда, захираи луғ авиро зуд бой мекунад. Танҳо дар охири соли дуюм кӯдакони номи худро бо ҷонишини «ман» иваз мекунад .

Аммо чунон ки Р. Немов, — фақат аз рӯи он, ки вай дар нутқи фаъоли худ ҷонишини «ман»-ро истифода мебарад ё не, дар бораи худ ҳамчун шахси аз одамони дигар фарқ мекунад ё не, ҳулоса баровардан мумкин нест. Ӯ чунин мешуморад, ки асоси чунин ҳулосаҳои равонӣ на он чизест, ки кӯдак мефаҳмад, балки барои баҳодиҳии сатҳи инкишофи шахсии нутқи кӯдак дар синни барвақт аз он чизе, ки ӯ мефаҳмад, интиҳоб кардан лозим аст.

Дар инкишофи нутқ ду тараф — фаҳмиши нутқ ва ҳуди раванди нутқ мавҷуд аст. Онҳо бо роҳҳои гуногун ба ҷанбаҳои гуногуни ташаккули шахсияти кӯдак алоқаманданд. Фаҳмиши дарк, фарқияти талабот ва баҳодиҳии рафтори кӯдакро аз ҷониби калонсолон таъмин мекунад. Ин имкон медиҳад, ки рафтор ислоҳ карда шавад. Тавассути муоширати шифоҳии фаъол бо одамони дигар, кӯдак маълумоти асосиро, ки барои рушди шахсии ӯ заруранд, мегирад. Дар давраи аз якуним то ду сол кӯдак ба азхуд кардани меъёрҳои рафтор шуруъ мекунад, масалан, зарурати тозагӣ , итоаткорӣ ва ҳимоя кардани худ.. Дар нутқ муқофоту ҷазои шифоҳӣ , воситаҳои назорат ва худтанзимкунии рафтор мавҷуд аст. Вай инчунин қоидаҳо ва меъёрҳоро риоя мекунад. Ҷиҳатҳои луғ авӣ , маъноӣ , синтаксисӣ ва дигар ҷиҳатҳои гуфтаҳои ба кӯдак нигаронидашуда ҳар қадар бештар инкишоф ёфта бошанд, қудат тобиш ва гуногунрангии таъсири тарбиявино ҳамон қадар аниқтар ва хубтар фарқ карда метавонад.

Сухан ба кӯдак ҳамчун воситаи алоқаи иҷтимоӣ хизмат мекунад, қобилияти суҳанронӣ ба ӯ имкон медиҳад, ки дар ҷараёни муқолама талаботҳои ба ӯ пешниҳодшуда, баҳоҳои аз калонсолон гирифташударо равшан созад ва ба рафтори

одамони гирду атроф таъсир расонад. ки он то хадди имкон ба талаботи инкишофи шахсии у мувофиқ бошад. Тақрибан дар якуним сол кӯдак метавонад аз ҳислатҳои шахсияти худ огоҳ бошад. Кӯдак бо худ сӯҳбат мекунад, баҳо медиҳад дастурҳои дигаронро такрор мекунад, эродҳоро қабул карда ба лӯхтаки худ таъна зада, худро таъриф мекунад - "Ман хубам". Яъне вай нутқро ҳамчун воситаи таъсиррасонии худ, ҳамчун воситаи автостимуляция, тавлиди шакли нави олии рафтор истифода мебарад. Кӯдаки дусола метавонад дар баробари нишон додани ҳислатҳои иродавии худ рафтори одамони дигарро ба талаботи худ тобеъ гардонад, Барои истифодаи ҷонишинҳои «ман», «ту» шуруъ мекунад [4].

Бо азхудкунии нутқ он сифатан аз нав сохта мешавад, раванди инкишофи кудак ҳамчун шахс метезонад. Аз ин рӯ, тасодуфӣ нест, ки аввалин тағйироти назаррас дар психологияи кӯдак дар синни барвақт ба амал меояд. Сухан ҳамчун системаи дуҷуми сигнализатсия, И.П. Павлов ба фаҳмидани механизмҳои физиологияи характери одам диққат дод. Системаи дуҷуми сигнализатсия - системаи махсуси инсонии робитаҳои муваққатии асабӣ дар кортекси мағзи сар дар асоси калима - танзимгари олии рафтори инсон буда, дар идоракунии бошуурокаи ихтиёрӣ зоҳир мешавад, ки бо фаъолияти нутқ ва тафаккури инсон алоқаманд аст.

Дар синни барвақтӣ ва синни томақтабӣ раванди мутғасили ташаккули нутқ ҷараён дорад, ки он ҳамзамон на танҳо ба маърифатнокӣ балки ба инкишофи шахсият ва рафтори кӯдак дохил шуда, онро сифатан дигаргун ва суръат мебахшад. Дар натиҷа равандҳои рӯҳӣ худсарона мешаванд ва барои кӯдак ба зинаи нави баланди инкишофи зеҳнӣ ва шакли олии рафтори марбут ба тафаккури образнок ва шифоҳӣ-мантиқӣ шартҳои зарурӣ ташаккул меёбанд.

Адабиёт:

1. Развитие общения у дошкольников (характеристика основных форм общения со взрослыми у детей от рождения до 7 лет) [Текст] / Под ред. А.В.Запорожца и М.И.Лисиной. М.: Педагогика, 2004. 336 с.
2. Развитие речи детей дошкольного возраста: Пособие для воспитателей дет. сада / Под ред. Ф.А.Сохина 2-е изд., испр. М.: Просвещение, 2000. 223 с.
3. Рождественская, В.И. Воспитание правильной речи у детей дошкольного возраста [Текст] / В.И.Рождественская, Е.И.Радина. М.: Просвещение, 2002. 432 с.
4. Соловьева, О.И. Методика развития речи и обучения родному языку в детском саду [Текст] / О.И.Соловьева. М.: Просвещение, 1966. 176 с.
5. Усова, А.П. Обучение в детском саду [Текст] / Под ред. А.В.Запорожца. М.: Просвещение, 1981. 400 с.
6. . Выготский Л.С. Мышление и речь. Изд. 5, испр.- М.: Лабиринт, 1999. -- 352 с.

УСУЛҲОИ МУОСИРИ ГУЗАРОНИДАНИ МАШҒУЛИЯТИ БЕРУНАЗСИНФӢ ВА ИМКОНΙΑТИ МЕТОДИИ ОН ДАР ИНКИШОФИ НУТҚИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ

Қодирова М. А. - МДТ Донишгоҳи давлатии Хучанд
ба номи академик Бобочон Ғафуров”

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур муаммони муҳимми таълими ибтидоӣ - тарқиқи усулҳои муосир гузаронидани қорҳои беруназсинфӣ ва аҳамияти он дар инкишофи нутқи хонандагони хурдсол мавриди муҳокима қарор дода шуда, муаллиф кӯшиш намудааст, ки усулҳои муосири гузаронидани машғулияти беруназсинфӣ, ақидаву пешниҳоди олимони соҳаро мавриди таҳқиқ қарор дода бошад. Ҳадаф аз омода намудани мақолаи мазкур кӯмаки амалӣ расонидан ба омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ мебошад. Зеро аз фанни забони модарӣ оид ба гузаронидани машғулияти беруназсинфӣ ба монанди дигар фанҳои таълимӣ ягон барномаи алоҳида тарҳрезӣ нашудааст. Дар мувофиқа бо хусусияти синф, имконияти мактаб ва донишу хоҳиши шахсии муаллим бо ҷӣ машғул будани хонандагон дар машғулиятҳои беруназсинфӣ амиқ қарда мешавад.

Калидвожа: машғулияти беруназсинфӣ, инкишофи нутқ, ташаккули шахсияти хонанда, луғатомӯзӣ.

Имрӯз раванди нави таърих бар дӯши давлати тозаистиклоли мо ва кормандони соҳаи илму маориф вазифаҳои басо мураккаб ва пурмасъулро гузоштааст, ки ин ҳам бошад, барои насли нав, барои онҳое, ки ояндаро ба дасташон медиҳем, бояд хазинае ба ёдгор гузорем. Ҳадаф аз ин гуфтаҳо дар он аст, ки нисбати бачагон ғамхору дилсӯз бошем, то аз бузургу тавоно шудани онҳо умедвор шавем. Дар тарбияи насли нави даврони Истиклол муҳим аст, ки ғояҳои озодӣ, демократӣ, худшиносии миллӣ, арҷ гузоштан ва посдорӣ намудани фарҳангу забонамонро пойдор намоем. Аз ин рӯ, тарбияи маънавии кӯдакон, наврасон ва ҷавонон аз вазифаҳои аввалиндараҷаи на танҳо давлат, балки тамоми ҷомеа ба шумор меравад. Бояд қайд кард, ки дар рушди қобилияти зеҳнии кӯдакон, бешак, нақши адабиёт бисёр муҳим аст. Одатан зери ин мафҳум асарҳои сершумори халқӣ, осори пандомези классикони адабиёти форсу тоҷик, инчунин намунаҳои адабиёти ҷаҳонро номбар намудан мумкин аст.

Асарҳои бачагона дар тарбияи маънавию ахлоқӣ ва зебоипарастӣ, дар рушди тафаккури бадеию илмӣ ва парвози ҳаёлотии бачагон мақоми барҷаста доранд. Адабиёти бачагона саршор аз ҷӯшу хурӯши зиндагӣ, шавқу шодӣ, ҳаракату амалиёт буда, бо забони равону сода, оҳанги муассири шоирона ва пур аз самимияту дилгармӣ навишта мешавад, то ки бачагон ҳангоми мутолиа ба шавқ омада, дилашон ба зиндагӣ гармтар гардад. Ҳамчунин, асарҳои бачагона дар тарбияи инсонсозии насли наврас нақши комил дорад ва мисли адабиёти калонсолон муҳимтарин масъалаҳои давр — ҷангу сулҳ, мубориза барои тантанайи адлу инсофу ростӣ, озодию истиқлоли миллӣ ва адолати иҷтимоӣ дар рӯи замин, ҷоннисорӣ дар роҳи саодати халқу Ватани азиз, далерии мардонагӣ, муҳаббат ба арзишҳои муқаддасоти миллию аҷдодӣ, арҷ гузоштан ба анъанаҳои бузурги гузаштагон, ба одобу ахлоқи ҳамида, одамият, таълиму тарбия дар руҳияи олии башардӯстӣ, ҳусни инсон ва ғайраро таҳлилу баррасӣ ва тадқиқ менамояд.

Олим ва педагоги барҷастаи рус К. Д. Ушинский яке аз аввалинҳо шуда, масъалаи аҳамияти фанни хонишро дар системаи таълими ибтидоӣ мегузорад, ҳамзамон вазифаҳои фанни мазкурро таъкид намуда, ҷиҳатҳои таълимию тарбиявӣ онро равшан мекунад. Вай аҳамияти дарси хонишро дар он мебинад, ки кӯдакон тавассути он хусусиятҳои гуногуни забони модариро меомӯзанд. Вай таъкид мекунад, ки «бачаҳо ба ҷаҳони маънавии одамони муҳиташон танҳо тавассути забони модарӣ фаро гирифта мешаванд ва баръакс, муҳит ҳам дар ҷаҳони маънавии кӯдакон ба ҳамон восита – забони модарӣ инъикос мегардад» [1, с.59].

Дар гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ оид ба хониш, ба монанди дигар фанҳои таълимӣ ягон барномаи алоҳида тарҳрезӣ нашудааст. Дар мувофиқа бо хусусияти синф, имконияти мактаб ва донишу хоҳиши шахсии муаллим бо ҷӣ машғул будани хонандагон дар машғулиятҳои беруназсинфӣ амик карда мешавад. Вале, дар интиҳоби мавзӯ бояд маводи омӯхташавандаи дарсҳо ва барномаи таълимӣ ба эътибор гирифта шаванд. Алоқамандии машғулиятҳои синфиву беруназсинфӣ талаботи ногузири ҷараёни таълим маҳсуб меёбад.

Табиист, ки дар машғулиятҳои хониши беруназсинфӣ диққати маҳсус ба инкишофи нутқи шифоҳӣ, хаттӣ ва нутқи алоқаноки кӯдакон равона карда мешавад. Нақлкунӣ, иншо дар жанрҳои гуногун, аз ёд намудани шеърҳо намудҳои маъмули кор дар машғулиятҳои беруназсинфӣ мебошанд. Дар интиҳоби мундариҷаи машғулиятҳои беруназсинфӣ чунин вариант – муаллим барномаи хониш, грамматика ва машқи хатро ба назар гирифтаниш мумкин аст.

Барномаи алҳол амалкунанда оид ба хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба таври ҷиддӣ диққати муаллимро ба самтҳои гуногуни забон ҷалб намекунад. Ҳол он ки, самти аз ҳама муҳим ва диққатҷалбкунандаву самараноки таълими забони модарӣ ин кор бо луғат ва ё луғатомӯзӣ мебошад. Кори луғатомӯзӣ аз ҳуди

хондан ҳам муҳим буда, барои инкишофи тафаккур ва дарки мазмун хеле муҳим махсуб меёбад. Барномаи таълимӣ шиносоии амалии хонандагонро бо мазмуни лексии калима, бо сермаъноӣ, ҳаммаъноӣ, зидмаъноӣ ва дигар мафҳумҳо пешниҳод мекунад.

«Кӯдакон баробари хондани асарҳои нависандагон нуктаи назари худро нисбати он пайдо намуда, дарк мекунанд, ки калимаҳо дар ҳар як маврид бо маъноҳои гуногун истифода мешаванд. Онҳо метавонанд наздикмаънову зидмаъно бошанд. Кӯдакон мефаҳманд, ки барои амиқ баён намудани фикр калимаҳоро дуруст интихоб намудан лозим аст» [1, с.56].

Бо вучуди ин муносибат дар омӯзиши ин ё он ҳодисаҳо дар ҳар як синф роҳҳои бехтаринро ҷудо кардан мумкин аст: дар синфи якум – мушоҳидаи самти овозии забон ва гурӯҳбандии калимаҳо; дар синфи дуюм - дарки мазмуну маънои калима, гуногунмаъноӣ, наздикмаъноӣ, ҳаммаъноӣ ва зидмаъногии калимаҳо; дар синфи сеюм - шиносоӣ бо роҳҳои калимасозӣ, интихоби дурусти калима дар баёни фикр, истифода набурдани калимаҳои якхелаву такрор ва ғайра.

Чунин таснифот аз рӯи синфҳои имконияти ба роҳ мондани алоқамандии мазмуни қорҳои беруназсинфиву машғулиятҳои дарсиро пайдо мекунонад. Қобили тазаққур аст, ки тақсимои мазкурро ба таври қатъӣ ба роҳ мондан мумкин нест.

Қисмати зиёди супоришҳо дар матнҳои алоқанок дида мешавад: (нақлҳо, афсона, чистон, шеър). Вазифаи асосии муаллим нишон додани мавқеи калима дар ҷумла ба ҳисоб меравад. Бинобар ин алоқаи байни машғулиятҳои беруназсинфӣ ва дарсҳои хониш ногузир мебошад. Мазмуни матнҳо хеле гуногун буда метавонад. Аз ҷумла, тасвири мактаббачагон, меҳнати қаҳрамононаи мардум, таърихи кишвар, ғояи сулҳу дӯстии байни халқҳои гуногун ва ғайра. Қори беруназсинфӣ бо хонандагони синфҳои якум бо нақл - суҳбат оид ба аҳамияти забони модарӣ дар ҳаёти мардум, мавқеи он дар муоширати байни инсон, боигарии забон, калимаҳои муқаддасу пурарзиш аз қабилӣ: Ватан, сулҳ, меҳнат, модар, падар ва ғайра. Андешаи то кадом андоза зарур будани забондонӣ, муносибати эҳтиёткорона нисбати он дар тамоми ҷараёни дарс таъкид карда мешавад. Вобаста ба ин этимологияи калима ва ибораҳои зерин: қалам, сиёҳӣ, дафтар, алифбо, хати сурх, аз тахта то тахта; баъзе мавзӯҳои берун аз дарс қоркард карда мешавад; таърихи пайдоиши хат, китобчопкунӣ барои кӯдакон хеле шавқоваранд.

Чунин муносибат дар интихоби мавод барои қорҳои беруназсинфӣ хонандагони ҳурдсол имконият медиҳад, ки шавқи онҳо ба қуллӣ қонеъ карда шавад, таасуроташон оиди самтҳои гуногуни забони модарӣ фаъол гардад ва пойдевори донишашон оид ба лингвистика мустақкам гардад. Мақсади асосӣ ва вазифаҳои машғулияти хониши бадеӣ:

- инкишоф додани шавқи кӯдак ба фанни «хониш», ба забони зинда, нутқ, адабиёт;

- инкишоф додани фаъолияти мустақилонаи хонандагон дар шароити интихоби озод, омӯзонидани онҳо барои дуруст истифода бурдани адабиёти иловагӣ, инкишофи худтакмилдиҳӣ;

- такмил додани донишҳои дар машғулиятҳои хониш ҳосилнамуда, ташаккул додани маҳорат ва малакаи суҳанронӣ;

Баробари гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ принсипи шуглнокӣ, ки шавқу завқи бевоситаи кӯдаконро бедор месозад ва онҳоро ба донишомӯзӣ талқин менамояд, бояд ҳатман риоя карда шавад. Маводу машғулиятҳои гуногуни пешниҳодшаванда бояд хусусияти муаммовӣ дошта бошад. Супоришҳои дар назари аввал душвор кӯдаконро бо муаммонокиаш ҷалб карда метавонад. Барои бедор кардани шавқ, супоришҳои мазкур дар хонандагон руҳияи ҷустуҷӯӣ, фаъолнокӣ, ҳолати ҳуби рӯҳӣ, ки бе онҳо азхудкунии мавод ғайриимкон аст, фароҳам меорад.

Шуглнокиро бо истифодаи бозиҳои дидактикӣ низ омода сохтан мумкин аст. В. А. Сухомлинский, ки ба гузаронидани бозиҳои дидактикӣ хеле эътибори ҷиддӣ

зохир менамуд, чунин навиштааст: «Бозӣ – мафҳуми васеъ ва гуногунҷабҳа мебошад. Кӯдакон на фақат ҳангоми давидан чусту чолокии худро месанҷанд, балки бозӣ метавонад хусусияти эҷодӣ дошта бошад ва дар чараёни он кӯдакон маҳорату таассуроти эҷодии худро такмил диҳанд. Бидуни бозиҳои қувваи ақлӣ (фикрӣ), тасаввуроти эҷодиро талабкунанда чараёни таълим, баҳусус, таълими томақтабӣ ва таълими ибтидоиро тасаввур кардан ғайриимкон аст. Бисёр муҳим аст, ки табиати ҳайратангези муҳити атроф, бозӣ, зебӣ, мусиқӣ, тахайюлот, ки кӯдаконро ихота кардааст, бо воситаи дари синф бафта нашоада». Вале, бояд дар хотир дошт, ки бозӣ дар чараёни таълим ба як роҳи истироҳаткунӣ табдил наёфта, бояд барои расидан ба мақсади таълимии дарс мусоидат намояд, яъне андозаву меъёри муайян дошта бошад [11, с.58].

Шавқмандии фаъоли хонандагон бо истифодаи шаклҳои гуногуни машғулиятҳои беруназсинфӣ алоқамандӣ доранд. Дар таҷрибаи таълими ибтидоӣ чунин шаклҳои машғулияти беруназсинфӣ ба монанди: маҳфил, шабнишинӣ, гӯшаи китоб, рӯзномаи деворӣ, викторина, озмунҳои гуногун ва ғайра маъмуланд. Бисёре аз онҳоро ҳангоми ташкил намудани корҳои беруназсинфӣ хониш бо хонандагони хурдсол гузаронидан мумкин аст. Яке аз вазифаҳои асосии корҳои беруназсинфӣ – бедор намудани шавқи хонандагон нисбат ба хондан буда, бо иштироки аҳли синф гузаронида мешавад. Вариантноки дар гузаронидани машғулият бо истифодаи шаклҳои гуногуни пешниҳоди мавод муяссар мегардад. Масалан, агар дар синфи якум машғулият одатан дар намуди бозӣ – мусобиқа гузаронида шавад, дар синфи дуюм мавқеи асосиро суҳбат ишғол мекунад, дар синфи сеюм бошад суҳбатро нақл, баҳусус, нақли шифоҳӣ пурра мекунад. Машғулият – шабнишиниро метавон дар соати охири соати зарбулмасалу мақолҳои халқӣ ба роҳ монд.

Шакли умумии машғулиятҳои беруназсинфӣ шарҳи худро дар он меёбад, ки ҳар як хонанда имконияти ҳал намудани супоришро пайдо мекунад, одитарин машқҳои забониро иҷро мекунад, мушоҳидаи муназзамро аз болои асосҳои забонӣ ба роҳ меонад. Бояд ба баъзе муаммоҳои ташкилии усули гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ бо хонандагони синфҳои якуму сеюм эътибори ҷиддӣ дода шавад.

Дар машғулиятҳои беруназсинфӣ хонандагони хурдсол на фақат донишҳои худро мустақкам мекунанд, балки маводҳои навро аз худ мекунанд. Барои кӯдакони 7-10 сола маводи навро қисм - қисм пешниҳод мекунанд. Бинобар ин дар синфҳои ибтидоӣ барои як мавзӯ ду соат дарс пешбинӣ шудааст. Синну соли кӯдакон баъзе хусусиятҳои дигари машғулиятро шарҳ медиҳад. Байни машғулиятҳо набудани танаффуси зиёд (на зиёдтар аз як ҳафта). Қобили тазаккур аст, ки вазифаи хонагиро кӯдакон, асосан дар ду – се рӯзи аввал иҷро мекунанд. Онҳо воҳӯрии навро интизор мешаванд, таассуроти якдигарро оид ба асари хондашон тезтар шунидан мехоҳанд, аз муаллим хоҳиш мекунанд, ки дуруст ё нодуруст будани вазифаи хонагиро муайян созад. Барои гузаронидани машғулияти нав шароит ва муҳити мусоид фароҳам меояд ва мавқуф гузоштани ин воҳӯрӣ ба муҳлати дигар мувофиқи мақсад намебошад. Бинобар ин, кор аз болои як мавзӯ ҳамчун силсилаи ба ҳам алоқаманди машғулиятҳои бе фосила пайиҳам омода карда мешаванд. Сипас, метавонад фосилаи дарозтар (муаллим ба мавзӯи нав омодагӣ мегирад) оғоз шавад ва силсилаи нави машғулиятҳо гузаронида шавад. Вақт барои гузаронидани як мавзӯ метавонад гуногун бошад. Масалан гузаронидани викторина «дақиқаи назм» 10-15 дақиқаро талаб мекунад, шакли дигари машғулиятҳо (ба монанди машғулияти «Хушхӯлӣ» - Иди Алифбо) аққалан дар муддати 45 дақиқа гузаронида мешавад. Муаллим, ҳангоми ба нақшагирии кор оид ба ин ё он мавзӯ микдори машғулиятҳо, шакли гузориш ва муназзамии онро муайян мекунад. Ҳангоми омодагӣ ба машғулият мавқеи ҳар як хонандаро ба таври равшан муайян (аз ёд кардани шеър, нақшофарӣ) карда, ҷойҳои норавшани маводро ба онҳо мефаҳмонад, воситаҳои аёниро омода мекунад ва худаш низ

иштирок мекунад. Ҷоизи қайд аст, ки дар чунин машғулиятҳо воситаҳои гуногуни аёни мавриди истифода қарор мегиранд.

Дар ҷараёни машғулиятҳои беруназсинфӣ баҳогузорӣ ба ҷавобҳои хонандагон низ аз аҳамият ҳоли нест. Баҳои панҷбала ин ҷо мавриди истифода қарор дода намешавад. Ҳавасмандкунии хонандагон дар шакли таърифу тавсифи омӯзгор, эълон намудани гурӯҳ ё хонандаи ғолиб, ба назар гирифтани ҳозирҷавобӣ, мушаххасӣ, тасаввуроти васеъ оиди саволҳо амалӣ карда мешавад. Ҳолҳо барои ҷавобҳои дуруст ва тӯҳфа барои гурӯҳ ё хонандаи ғолиб қаблан муайян карда мешаванд.

Аз сабаби он ки дар машғулиятҳои беруназсинфӣ корҳои хаттӣ бештар гирифта мешавад, хонандагон дафтари алоҳида ташкил намуда, супоришҳои аз ҷониби муаллим гирифташонро аз қабилӣ навиштани чистон, тезгӯяк, кашидани расм, часпондани расмҳои тайёр ва ғайраро иҷро мекунанд. Хуб мебуд, агар албоми синфӣ (портфолиои имрӯза) низ ташкил карда шавад. Дар албоми мазкур барои ҳар як мавзӯ саҳифаҳои алоҳида ҷудо мешавад ва хонандагон таассурот, саволҳо, шеърҳо, расмҳои баъди муҳокима, корҳои мустақилона ва ғайраро ҷой медоданд. Албоми мазкур барои ҳар як хонанда бояд дастрас бошад. Дар машғулиятҳои беруназсинфӣ вазифаи хонагӣ хатмӣ нест. Вале, дар фосолаи байни машғулиятҳо, яъне дар вақти холигии хонандагон онҳо метавонанд якҷанд хоҳиши муаллимро аз қабилӣ хондани асари тавсияшуда, шиносӣ бо маводи «Ёбед», «Тақвими беҳтарин», навиштани ҷумлаҳо, кашидани расм, омода намудани ин ё он намуди бозиро иҷро намоянд. Ҳулоса, хонандагон ихтиёран бо шавқу ҳаваси беандоза супоришҳои зиёдеро иҷро карда метавонанд, вазифаи муаллим бошад фақат аз роҳ нишон додан, пешниҳоди маслиҳат оид ба тақмили дониш ва истифодаи дурусти вақт иборат мебошад.

Ҳангоми гузаронидани хонандагон аз як синф ба синфи дигар оид ба баъзе мавзӯҳо (мавзӯҳои нисбатан душвор) машғулияти такрориро ба роҳ мондан мумкин аст. Аз такрори баъзе машқҳои барои кӯдакон маъқул ҳаросидан лозим нест. Дар кӯдакони 8 -12 сола талабот барои такрор хеле бузург аст. «Кӯдак такрори чандинкаратаи нақл то аз ёди пурраи он, тамошои расм, иҷрои бозӣ то ҳадди аъло хеле дӯст медорад» - менависад Н. К. Крупская [9, с.34].

Дар ҷамъбасти ҳар мавзӯ матнҳои махсус интихобшудаи бадеӣ ва илмӣ – оммафаҳм оварда шудаанд. Матнҳои мазкур барои он оварда мешаванд, ки кӯдакон бояд донанд, ки мақсади истифодаи онҳоро дарк намоянд ва бо воситаҳои забонӣ аз наздик шинос шаванд.

Муаллим метавонад матнҳоро бо роҳҳои гуногун: ҳамчун маводи иловагии дарс, асоси дарси дигар, қори беруназсинфӣ – хониши овозӣ («дақиқаи назм», «саҳифачаи наср») истифода барад. Дар ҳар ҳолат мақсади истифодаи он тақмил додани маҳорати хониши овозии кӯдакон маҳсуб меёбад. Хониши ифоданоки муаллим ба кӯдакон имконият медиҳад, ки мазмуни асарро чуқур дарк намоянд, воситаҳои образноки забонро омӯзанд, дар паси калимаҳои матн ҳақиқати ҳаётро бинанд.

Аз рӯи сохт ва усули гузаронидани машғулияти хониши овозӣ онро ба лексия – концерт муқоиса намудан мумкин аст, ки дар он муаллим ҳамчун мусиқашинос пеш аз баромадан ба сахна ба кӯдакон хабар медиҳад, ки барои ҷӣ маҳз ҳамин матнро интихоб кардааст ва онҳо бояд ба ҷӣ эътибор диҳанд. Суҳбат барои санҷидани сатҳи дониши хонанда аз рӯи мазмуни маводи хондашуда кӯмак мерасонад.

Муаллим ҳангоми интихоби матн бояд ба ҷиҳатҳои тарбиявии он эътибори махсус диҳад. Хониши овозии асарҳои гуногун дар кӯдакон хоҳиши хонданро пайдо мекунонад ва бо асарҳои ба ҳамин мавзӯ бахшидашудаи дигар шинос менамояд. Муаллим номи китобро мегӯяд, аз кучо дарёфт карданро нишон

медихад, дар вақтҳои холи хондани онро тавсия медихад, баъзе андешаҳои худро оид ба мазмуни асар пешниҳод менамояд.

Дар фосолаи байни машғулиятҳои шаклҳои дигари дарс, ки мустақилияти хонандагонро талаб мекунад, истифода бурдан мумкин аст. Аз ҷумла, «Кобеду ёбед» ҳамчун феҳрасти китобҳои хониш истифода бурда мешавад. Супоришҳо аз ҷониби муаллим дар картонҳои ғафси калонтар навишта шуда, дар лифофаҳои махсус нигоҳ дошта мешавад ва кӯдакон ҳар вақт лифофаи маъқулашонро мегиранд.

«Тақвими шавқовар» (на фақат матнҳо, балки расмҳо низ оварда мешаванд) ҳамчун рӯзномаи деворӣ ороиш дода шуда, дар синф то гузаронидани мавзуи нав нигоҳ дошта мешавад. Шакли тақвим якхела буда, ин ё он мавзӯро ҷамъбаст мекунад ва бинобар ин доим образи ҳаёлии «Хотиррасонак»-ро офарида, ба таври кӯтоҳ мавзуи омӯхташударо ба хотир меорад. Дар охири тақвим баъзе маълумот, назария, маслиҳат барои пурра ба хотиргирии кӯдак оварда мешавад, ки онро ба таври умумӣ «Гиреҷаҳо барои хотира» номидан мумкин аст. Дар тақвими шавқовар ба таври мунтазам мавод таҳти унвони «Оё Шумо медонед?» оварда мешавад, ки дар он маводҳои шавқовари ба мавзӯ робитадошта ҷой дода мешаванд. «Тақвими шавқовар» ҳамчун сарчашмаи эътимодноку диққатҷалбкунанда метавонад барои дарси ҷамъбасти мавриди истифода қарор дода шавад.

Супоришҳои «Кобеду ёбед» ва «Тақвими шавқовар» аз ҷиҳати мушкิลӣ якхела нест. Баъзе хонандагон дар иҷрои супоришҳо тавассути донишҳои захиравӣ ба осонӣ мебароянд, баъзеи дағар душворӣ мекашанд. Дар ин ҳолат хонандагон бояд барои кӯмак ба калонсолон муроҷиат кунанд, ҷавобҳоро аз китоб ҷустуҷӯ намоянд. Ҷавобҳои нопурраро ба ҳисоб нагирифта, роҳи дурусти иҷрои онро нишон додан зарур аст. Зинаи ҷамъбасти кор дар охири соли таҳсил «Машғулият» шуда метавонад. Масалан, барои хонандагони синфҳои якум - машғулиятҳои «Алифбои мо», «Алифбо – зина барои доноӣ», барои синфи дуюм - «Мо забони модариамонро меомӯзем», «Дуруст сухан мегӯем», барои синфи сеюм - «Зарбулмасал – барои сухан асал», «Бузургиву қудрати забон» ва ғайраро гузаронидан мумкин аст.

Дар охир қайд кардан ҷои аст, ки пешниҳоди коркардҳои мазкурро ҳамчун вариант истифода бурдан лозим аст. Муаллим ҳуқуқ дорад дар гузаронидани машғулиятҳои мазкур бо назардошти имконияти синф ислоҳ дарорад, муназзамиро дар интиҳоби мавзӯ риоя кунад ва тағйири як мавзӯ ба мавзуи дигар «бедард» гузарад. Кам кардани миқдори мавод, тақсими он ба ду қисм раванди корро аз болои мавзӯ вайрон намекунад.

Дар гузаронидани машғулияти беруназсинфӣ муаллим набояд фаъолнокиву шавқмандӣ ва фаъолияти эҷодии кӯдакро фаромӯш кунад. Риояи шартӣ мазкур ба идора кардани тамоми ҷараёни корҳои беруназсинфӣ кӯмак расонида, барои дарёфти вариантҳои қулайи таълиму тарбияи хонандагони хурдсол мусоидат мекунад.

Хониши беруназсинфӣ дар ташаккули шахсияти наврасон, дарки онҳо дар бораи адабиёт нақши калон дорад, зеро муаллим метавонад бо салоҳиди худ он асарҳои бадеиро интиҳоб кунад, ки ба рушди иҷтимоии хонандагони синфи ибтидоӣ таъсири амиқ мерасонанд [10, с.51].

Барномаи таълимии мактаб на ҳамеша ба талабот ва завқи мактаббачагон ҷавобгӯ аст. Шояд баъзе ҷанбаҳои рушди онҳо ба қадри кофӣ ошкор карда нашаванд, бинобар ин дарсҳои хониши беруназсинфӣ ба начот меоянд – хониши асарҳои бадеӣ, ки берун аз барномаи таълимӣ мебошанд, аҳамияти калони таълимӣ ва тарбиявӣ доранд. Барои кӯдакон хониши беруназсинфӣ барои он ҷолиб аст, ки онҳо ба ин намунаи хониш бештар ниёз доранд. Маҳз, хангоми хондани ҳикояҳо, шеърҳо, афсонаҳо, хонандагон мазмун ва ғояи асосии асарро меомӯзанд, тафаккури ҳаёли, ҳисси эстетикӣ, муҳаббат ба забони модарӣ, завқи бадеӣ ва шавқи хонданашонро инкишоф медиҳанд.

Адабиёт:

1. Абдуллина А. А. Обучение младших школьников воссозданию образов художественных произведений: Научно-методические материалы. Часть 1 / А.А. Абдуллина. - М., 1997. – 256 с.
2. Берестнева А. Я. О внеклассном чтении в I-IV классах / А. Я. Берестнева. - М.: АПН РСФСР, 1962. – 156 с.
3. Берестнева Л. О роли чтения / Домашнее воспитание. – 2002. - № 6. – С.15-17.
4. Богданова О.Ю., Леонова С.А., Чертова В.Ф. Методика преподавания литературы / О.Ю. Богданова. – М.: Академия, 2002. – 400с.
5. Боразнова Г. Д. Техника обучения чтению / Початкова школа. – 2002. - № 10. – С.36-38.
6. Бугрименко Е. А., Цукерман Г.А. Чтение без принуждения / Е.А.Бугрименко. – М.: ИНТОР, 1998. – 72 с.
7. Бунеев Р. Н., Бунеева Е.В. Чтение и начальное литературное образование. Программа // Программно-методические материалы: Чтение. Начальная школа / Сост. Т.В.Игнатьева. - М.: Дрофа, 2000.
8. Вилмане Я. Я. Роль внеклассной работы по литературе в системе нравственного воспитания школьников [Электронный ресурс] <http://www.voppsy.ru/issues/1984/844/844080.htm>
9. Крупская Н. К. О детской литературе и детском чтении. Год издания: 1954 Издательство: Детской литературы
10. Гобова Е.С. Понимать детей – дело интересное / Е.С.Гобова. – М.: Аграф, 1997. – 240 с.

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ МАЪРИФАТИЮ ЭҶОДИИ КЎДАКОН ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯ НАВИ ТАЪЛИМ

Салимов З., Окимшоева Р.

унвончуёни Пажухишгоҳи рушди маориф
ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Истиқлолият дар ҷабҳаҳои гуногуни Тоҷикистони тозабунёд дигаргуниҳои азимро ба вуҷуд овард. Дар соҳаи таълиму тадрис низ дигаргуниҳои фикру мулоҳизаҳо, муносибатҳои нави педагогӣ пайдо шуданд. Имрӯзҳо муносибати омӯзгорон ва мураббӣ ба кӯдакон ба тарзи кулӣ тағйир ёфт. Аз он шогирдоне, ки мо имрӯз тарбия мекунем ояндаи Ватани мо ва пешрафти он вобастагӣ дорад. Барои ба натиҷаи дилхоҳ ноил шудан омӯзгорону мураббӣро лозим аст, ки усулҳои гуногуни таълиму тарбияро истифода баранд ва дар якҷоягӣ кӯшиши ҷорӣ намудани муносибатҳои нави таълимиро карда, дар ин ҷараён аз таҷрибаи пешқадам, семинарҳои байналхалқӣ, курсҳои такмили ихтисос, мутолиаи адабиёти бадеӣ баҳра баранд. Ин тақозои замон ва талаботи педагогикаи муосир мебошад.

Мақсад аз он иборат аст, ки омӯзгорону мураббӣро бо усулҳои таълимии ҳозиразамону пешқадам шинос шуда, роҳҳои дурусти истифодаи онҳоро дастрас намоянд. Дар дуруст ташкил намудан ва шавқовар гузаронидани машғулиятҳо дар замони муосир баъзе мушкилиҳо пайдо шуданашон мумкин аст, ки баргараф намудани онҳо бошад, аз маҳорати педагогии ҳар яки мо вобастагӣ дорад.

Технология нави таълим барои амалӣ ҳосил намудани маҳорату малакаҳо, яъне салоҳиятҳо нигаронида шуда, муносибати фаъоли кӯдаконро дар назар дорад ва дар асоси донишҳои пешинаи онҳо ба роҳ монда мешавад. Ин шакли таълим имконияти интиҳоб кардани усулҳои нави корӣ, талаботи онҳоро дар асоснокии зарурияти омӯзиши ахбори нав ва дар ҳамгироии донишҳои нав бо таҷрибаи ҳаёти дошта, талаботи ба амалия нигаронидани таълиму тарбияро дорад.

Ба таври дигар гӯем, дар муқоиса бо усулҳои анъанавӣ, усулҳои инноватсионӣ васеътар ва бештар ба фаъолияти якҷояи кӯдакон на танҳо бо омӯзгор, инчунин кӯдак бо кӯдак ва ба баргараф фаъолияти кӯдакон дар ҷараёни таълиму тарбия

нигаронида шудааст. Мавқеи омӯзгор дар машғулиятҳо равона намудани фаъолияти кӯдакон барои ба мақсади таълимӣ расидан мебошад.

Бинобар ин асоси ташкил намудани машғулиятҳо бо истифода аз технология нави таълим машқ ва супоришҳои интерактивӣ мебошанд, ки аз тарафи кӯдакон бо роҳнамоии мураббия иҷро карда мешаванд. Фарқияти муҳими машқ ва супоришҳои интерактивӣ аз муқаррарӣ дар он аст, ки онҳоро кӯдакон иҷро карда на танҳо маводи омӯхташударо мустақкам мекунад, инчунин ҳамон қадар маводи навро меомӯзанд.

Ҳангоми истифодаи технология нави таълим тарзҳои ташкили якҷоя амал кардан бо кӯдакон, усулҳои коммуникативӣ, тақсимои масъулият барои натиҷаҳо, далеловарӣ дар таълим ҷудо карда шуда, нақши мураббӣ низ аз «таҳқиқотчи» ба «ташкilotчи чараёни таълим, ба роҳбалад ва мушовир» иваз мешавад.

Истифодаи технология нави таълим ба кӯдакон дар муддати кӯтоҳ фикри худро баён кардан, муҳокимаи маъалаҳоро дар шароити мувофиқ дода, ба онҳо барои рушди салоҳиятҳои маърифатӣ эҷодӣ ва аз наздик муошират кардан имконият медиҳанд. Чунин фаъолиятҳо дар машғулиятҳои инкишофи нутқ, шиносӣ бо адабиёти бадеӣ, шиносӣ бо муҳит ва ғайра амалӣ мегарданд.

Дар кӯдакистон масъалаи инкишофи нутқ нақши асосӣ ва бисёр ҳам муҳимро адо мекунад. Аз ин хотир кӯдакони хурдсолро тавре омӯзонидан зарур аст, ки ба одаму олам шиносоии бештареро касб кунад. Меҳру муҳаббаташ ба ҳаёт, муҳити атроф, ҳамнавоан муносибат ба ашёи ихотакарда ва тарзи самаранок истифодабарӣ ва эҳтиёту муҳофизат кардани онҳо, ки дастовардҳои аҷдодон, падарону модарон ва дигар аъзоёни ҷамъиятанд, афзун гардад.

Мувофиқи талаботи технология нави таълим барои рушди салоҳиятҳои маърифатӣ эҷодӣ ва самаранок гузаронидани машғулият омӯзгор аз шаклҳои ташкили қор дар таълими инноватсионӣ аз қабил қор дар гурӯҳҳо, истифодаи бозихоро дар ин маврид риоя кардан, қоидаҳо ва шаклҳои додашударо бо дигар гурӯҳҳо ва байни аъзоёни гурӯҳи худ иваз кардан, вақтро дуруст истифода бурдан; ташкили муҳокимаи қори гурӯҳҳо; қори инфиродӣ, қори дунафарӣ, қори гурӯҳӣ; ҷавоби дурустро ёбед (масалан, истифода аз тест, ки аз расмҳо ва ашёи гуногун иборатанд) баъзан пурра ва ё қисман, ки малакаю маҳорат, фикрронӣ, ба моҳияти мавзӯ сарфаҳм рафтан, қобилиятҳои ҷӯяндагӣ созандагӣ кӯдаконро инкишоф медиҳад, истифода мебарад.

Масъалаи ташаккули салоҳиятҳои кӯдакони синни томақтабӣ мавзӯи муҳим (актуалӣ) ба шумор меравад, зеро ин хусусият дар рушди шахсияти кӯдак дорои нақши бузург аст. Ташаккули салоҳиятҳо барои кӯдакон заруранд, то ки онҳо худро дарк кунанд, имкониятҳои зехниро эҷодӣ дар худ мавҷудбударо ошкор созад ва ҷою мавқеи худро дар зиндагӣ пайдо намоянд. Маҳз салоҳиятҳо ба миён омадани шахсиятро муайян ва дараҷаи истеъдодмандии фардии ӯро муайян мекунад.

Муҳақиқи рус Е.О. Иванова салоҳиятро чун омехтаи донишҳо, маҳорату малакаҳои анъанавӣ бо хусусиятҳои шахсии кӯдакон, ба ҳештаншиносии вай дар рафти фаъолияти маърифатӣ ӯ арзёбӣ мекунад.

Синни томақтабӣ давраи мусоидтаринест баҳри ташаккул додани салоҳиятҳои эҷодӣ. Дар ин давра дар кӯдакон ҳаваси ҳарчи бештар ба таҳсил пайдо мегардад. Маҳз қобилияту истеъдоди эҷодӣ, асоси кунҷовӣ, донишпазирӣ, хоҳиши ба умқи фанни таълимӣ расидан, муқоисаи он бо дигар фанҳои таълимӣ ва натиҷагирӣ карда, ба ҳулосаҳое омаданро ташкил медиҳад. Маҳз салоҳиятҳои эҷодӣ кӯдак муносибати фаъоли ӯро нисбати самтдиҳӣ ва сатҳи қобилиятҳои муайян месозад. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои кӯдакистон рушди қобилиятҳои эҷодӣ ҳар як кӯдак ба шумор меравад. Ҳангоме, ки кӯдак ба омӯзиши як ё якчанд фанҳои таълимӣ шавқу ҳаваси зиёд доард, дар вай қобилияти андешаронӣ, хотира, дарки моҳияти масъалаҳо ва тасаввуроти самарабахштар рушд мекунад. Ҳамаи ин боиси рушди салоҳияту истеъдоди вай мегардад.

Дар тӯли солҳои зиёд масъалаи рушди қобилиятҳои маърифатию эҷодии кӯдакон диққати чиддии намояндагони соҳаро ҷалб намудааст. Ин, пеш аз ҳама, ба афзоиши доимии эҳтиёҷоту талаботи ҷомеаи муосир ба шахсиятҳои ғаёл, ки тавоноии гузоштани масъалаҳои нав ба нав ва пайдо намудани роҳҳои дурусти ҳалли онҳоро дар шароити номуайянии вазъият, зиёд будани вариантҳои имконнопазир интиҳоб, такмили доимии донишҳои захирашуда дар ҷомеаи дошта бошад, зеро «дар замони муосир истеъдод ва ҳунармандии эҷодӣ гарави пешрафти иқтисодӣ ва воситаи ифтихории миллӣ гардидааст. Иҷроиши ин эҳтиёҷоту талаботи ҷомеа, тарбия намудани шахсиятҳои ғаёл ҳанӯз аз кӯдаксистон сарчашма мегирад ва барои аз синни хурдӣ омода намудани кӯдакон омӯхтану азхуд намудан маводи навро бо истифода аз бозиҳои нақшӣ, ҳамчун технологияи нави таълим ва воситаи самараноки аёнии фаҳмонидани мазмуни ақидаҳои нав зарур аст. Онҳо барои азхуд намудани донишҳои нав ва ташаккули салоҳиятҳои маърифатию эҷодии кӯдакон кумак мекунад, инчунин ба онҳо имконияти ба даст овардани маҳорату малакаҳои ёрирасони ғавран истифода намудани донишҳои азхуднамударо медиҳанд.

Бозиҳои нақшӣ – машқи меъёрҳои муайяни муошират, коркарди ғаёлияти оянда, ёрирасони намунаи вазъияти ҳаётиро созида ва диҳандаи имконияти «мағлуб шудан ва ғолиб омадан» дар шароити муайян, рушди салоҳиятҳои маърифатию эҷодии кӯдакон ва хубтар фаҳмидани ҷиҳатҳои равонии онҳо мебошанд. Вақте ки як вазъият ё ҳолати муайян иҷро карда мешавад, иҷрокунандагони бозӣ ба монанди қасоне, ки тамошо мекунад, имконияти дидани масъала ва роҳҳои ҳалли онро пайдо мекунад. Ба ин фазои «ҳамдигарфаҳмӣ» дар ҷараёни бозиҳои нақшӣ мусоидат мекунад.

Бозиҳои нақшӣ ва машқҳо – лаҳзаҳои диққатҷалбкунанда ва шавқовартарини машғулият мебошанд. Вақте ки кӯдакон ягон ғаёлиятро иҷро мекунад, метавонад боиси ҳавасмандии онҳо ва самарабахшии ҷараёни таълиму тарбия ва рушди салоҳиятҳо гардад. Бозиҳои нақшӣ зиёди беҳавсалагӣ, ки бисёр вақт кӯдакону хонандагон ҳангоми аз ҳад зиёд дар як ҷо нишастан бо он рӯ ба рӯ мешаванд, востии хубе мебошад. Усули мазкурро истифода намуда, ба омӯзгорон, мураббӣён лозим аст, ки иштирокчиёни бозии нақширо беихтиёр аз нақшофарӣ ба муҳокимаи таассуроти онҳо ва муҳокимаю ҷамъбасти бозӣ бо аҳли гурӯҳ, ба рушди салоҳиятҳо барад.

Намунаи чанд аз бозиҳои нақширо бароятон пешниҳод менамоем.

Бозии «Дар бешазор»

Бозии мазкур барои дар кӯдакон тарбия кардани меҳру муҳаббат нисбати ҳайвоноту парандагони беша гузаронида мешавад. Он барои фарқ кардани навъҳои ҳайвоноту парандагон низ муфид аст.

Шарти бозӣ:

Аз ҳамаи иштирокчиён хоҳиш карда мешавад, ки чашмҳояшонро пӯшанд ва баранда бозиро оғоз мекунад: «Бегоҳӣ фаро мерасад, дар бешазор ҳамаи ҳайвонот ва ҷонварон ба хоб мераванд. Ҳангоми субҳ дамидан ҳайвоноту ҷонварон аз хоб бедор шуда, ҷуфти худро меёбанд». Иштирокчиёне, ки овози якхела бароварданд, якҷоя шуда гӯё рақс, бозӣ ё сурудхонӣ мекунад. Масалан, рӯбоҳ бо рӯбоҳ, шер бо шер, тӯтӣ бо тӯтӣ ва ғайра.

Бозии «Ин кист?»

Дар ин намуди бозӣ 2 нафар иштирок мекунад. Яке нақши мураббӣ ва дигаре нақши кӯдакро иҷро мекунад.

Шарти бозӣ чунин аст: кӯдак бояд номи ашёро аз рӯи амали он муайян намояд ё баръакс аз рӯи ном амали онро муайян кунад.

Масалан, мураббӣ мепурсад: кӣ месарояд? кӣ кор мекунад? кӣ меомӯзад? кӣ меомӯзонад? кӣ табобат мекунад? кӣ табобат меёбад? кӣ парвоз мекунад? ва ғайра. Кӯдак бояд баробари ҳар як пурсиш ҷавоб гӯяд. Ҳангоми бечавоб мондани савол ҷавобгӯянда мағлуб мешавад.

Бозии «Расмро интихоб намо» мегузored. Расмҳои ашёе, ки кӯдакон онҳоро медонанд (ба монанди расмҳои китоб, дафтар, коса, чойник, себ ва ғайра).

Дар рӯи миз дар назди ҳар як кӯдак чандтоӣ расмро

Мураббӣ ҷумларо мегӯяд, кӯдакон бошанд, расмҳоро бардошта нишон медиҳанд. Яъне кӯдак расми ҳамон ашёро нишон медиҳад, ки дар ҷумла сухан дар бораи он рафта бошад. Масалан, мураббӣ мегӯяд: «Дар кӯза об оварданд». Кӯдакон расми кӯзаро нишон медиҳанд. Дар ин бозӣ кӯдакони аз хама бодикқат ғолиб меоянд.

Бозии «Расми зиёдатири ёбед»

Кӯдакон ба якчанд (2 ва ё 3) гурӯҳ ҷудо мешаванд. Супориш чунин аст: аз байни расмҳои намоиш додаи мураббӣ расми зиёдатири ёбед. Мураббӣ бояд расмҳоро мувофиқи мавзӯ ва мақсади дарс интихоб намояд. Масалан, ҳангоми мустаҳкамкунии мавзӯи ҳайвонҳои хонагӣ расмҳои ҳайвонҳоро намоиш медиҳад, дар байни онҳо расмҳое ҳастанд, ки хоси ҳайвонҳои хонагӣ набошад. (Рӯбоҳ, оҳӯ, паланг ва ғайра). Ғолиб, ҳамон гурӯҳе мешавад, ки тезтар расми заруриро ёбад.

Бозии «Ёбед, ки ин чист?»

Кӯдакон ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд. Мураббӣ калимаҳои парокандаро номбар мекунад, кӯдакон меёбанд, ки сухан дар бораи чӣ меравад. Мисол:

- сафед, калон, дар осмон равуо мекунад (абр)
- гарм, тафсон, дар паси кӯҳҳо пинҳон мешавад (офтоб)
- сурх, зард, сабз, дар тирамоҳ мепазад (себ)

Сарфи назар аз мушкилот машғулият бояд шавқовар, диққатҷалбкунанда ва дастрас бошад, шаклҳои суҳбати озодона, дарёфти муаммоҳо, бозихҳои шавқовар дошта бошад.

Хулоса яке аз мақсадҳои муҳимтарини маориф, ки ҳамоиши самарабахши кӯдаконро ба ҷомеа таъмин месозад, ташаккули ҳадафмандӣ ба фаъолияти эҷодӣ мебошад. Яке аз мақсадҳои иҷтимоан муҳими муосир рушди шахсияти эҷодкор дар раванди таълим ва тарбия ба ҳисоб меравад. Дар таълимгоҳҳо ба кӯдакон бояд эҷодкорӣ омӯзонда шавад, яъне дар онҳо қобилият ва эҳтиёҷ ба ҷустуҷӯ ва дарёфт намудани роҳи ҳалли масъалаҳои таълимӣ ва ғайритаълимӣ рушд дода шуда, ба сӯйи мустақилият ва худсозӣ роҳнамоӣ карда шавад.

Адабиёт

1. Галперин П.Я. К исследованию интеллектуального развития ребенка // К вопросам психологии. - 1969. - № 1. - С. 15-25.
2. Ладиженская Т.А. Обучение связной речи в школе. Методы обучения в современной школе: Сб. статей / Под ред. Н.И.
3. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. –М., 1969.
4. Лутфуллоев М., Иматова Л. Лафзи ширин.- Душанбе, 2005. - 221с.
5. Лутфуллоев М. Осор. Том 4. - Душанбе, 2013.

ТЕХНОЛОГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИГРЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ДОУ

Хасанова Ш., Мамаджанова М.

соискатели Института развития образования
имени Абдурахмана Джами АОТ

***Аннотация:** В дошкольном образовании педагогическая технология представляет совокупность психолого-педагогических подходов, определяющих комплекс форм, методов, способов, приёмов обучения, воспитательных средств для реализации образовательного процесса в дошкольном образовательном учреждении. Самая популярная и востребованная технология применяемая каждый день в детском саду это игровая технология. По характеру педагогического процесса выделяются группы игр, которые обеспечивает единство*

эмоционального и рационального в обучении, они направлены на развитие творчества, инициативности детей, формирование радости.

Ключевые слова: педагогическая технология, сочетание элементов игры, игровая методика, принципы организации, познавательная активность, интеллектуальные игры

Слово «технология» происходит от греческого слова: «techne» - искусство, мастерство, умение и «logos» - наука, закон. Дословно «технология» - наука о мастерстве. Какая технология расцветает в детские годы и сопровождает человека на протяжении всей его жизни?

Игровая технология – это организация педагогического процесса в форме различных педагогических игр. Это последовательная деятельность педагога. Игровые технологии являются составной частью педагогических технологий. Проблема применения игровых технологий в образовательном процессе в педагогической теории и практики не нова. Разработкой теории игры, ее методологических основ, выяснением ее социальной природы, значения для развития обучаемого в отечественной педагогике занимались Л. С. Выготский, А. Н. Леонтьев, Д. Б. Эльконин и др.

Игровые технологии имеют огромный потенциал с точки зрения приоритетной образовательной задачи: формирования субъектной позиции ребёнка в отношении собственной деятельности, общения и самого себя.

Развитие современного общества требует обобщения и систематизации опыта педагогических инноваций, результатов психолого-педагогических исследований. Одним из способов решения этих проблем является технологический подход к организации образовательной работы с детьми.

Сегодня воспитатель в детском саду в своей работе широко использует самые разнообразные педагогические технологии. Педагогическая технология- это процесс, при котором происходит качественное изменение воздействия на обучаемого человека. Виды педагогических технологий очень разнообразны: здоровьесберегающие образовательные технологии, технология проблемного обучения, игровая технология, метод проектов и развитие исследовательских умений, технология ТРИЗ, технология ИКТ и интерактивная, и др. В дошкольном образовании педагогическая технология представляет совокупность психолого-педагогических подходов, определяющих комплекс форм, методов, способов, приёмов обучения, воспитательных средств для реализации образовательного процесса в ДОУ.

Самая популярная и востребованная технология применяемая каждый день в детском саду это игровая технология. Потому что именно игра является ведущим видом деятельности в детском саду, в процессе которой возникают психические новообразования. Дошкольный возраст является уникальным и решающим периодом, в котором закладываются основы личности, вырабатывается воля, формируется социальная компетентность. Игра — наиболее доступный для детей вид деятельности, в которой они отражают свои эмоции, впечатления, окружающую действительность. На современном этапе игровая деятельность в качестве самостоятельной технологии может быть использована:

- для освоения образовательной темы или содержания изучаемого материала;
- как часть образовательной программы, формируемой коллективом ДОУ.

Цель игровой технологии – создание полноценной мотивационной основы для формирования навыков и умений деятельности в зависимости от условий функционирования дошкольного учреждения и уровня развития детей.

Задачи:

1. Достигнуть высокого уровня мотивации, осознанной потребности в усвоении знаний и умений за счёт собственной активности ребёнка.

2. Подобрать средства, активизирующие деятельность детей и повышающие её результативность.

Главный признак педагогической игры в игровой технологии – чётко поставленная цель обучения и соответствующие ей педагогические результаты, характеризующиеся учебно-познавательной направленностью.

Место и роль применения игр в учебном процессе, сочетание элементов игры и обучения во многом зависят от понимания педагогом функций и классификации педагогических игр.

1) В первую очередь следует разделить игры по виду деятельности: на физические (двигательные), интеллектуальные (умственные, трудовые, социальные и психологические).

2) По характеру педагогического процесса выделяются следующие группы игр:

а) обучающие, тренировочные, контролируемые и обобщающие;

б) познавательные, занимательные, воспитательные, развивающие;

в) репродуктивные, продуктивные, творческие;

г) коммуникативные, диагностические, и др.

3) Обширна типология педагогических игр по характеру игровой методики. Укажем лишь важнейшие из применяемых типов: предметные, сюжетно-ролевые (творческие, интеллектуальные игры, игры с готовыми правилами (дидактические, подвижные). Хочу остановить своё внимание на группе игр по характеру игровой методики:

4). По содержанию – музыкальные, математические, социализирующие, логические и т. д.

5). По игровому оборудованию – настольные, компьютерные, театрализованные, сюжетно-ролевые, режиссёрские и т. д.

Рассмотрим группы игр по характеру игровой методики:

I группа предметные игры, как манипуляции с игрушками и предметами. Через игрушки предметы дети познают форму, цвет, объем, материал, мир животных, мир людей и т. п.

Например игра «Чудесный мешочек»

Цель: уточняются, конкретизируются и обогащаются представления о свойствах и качествах предметов, дети овладевают сенсорными эталонами.

«Времена года»

Цель: систематизировать знания детей о явлениях неживой природы. «Найди по листу дерево», «Узнай на вкус», «Найди такой же листик» Цель: помочь различать предметы по качествам и свойствам, развивать наблюдательность. И др. игры.

II группа игры творческие, сюжетно-ролевые, в которых сюжет – форма интеллектуальной деятельности.

Среди авторов современных педагогических технологий выделяется: Технология организации сюжетно-ролевой игры Н. Я. Михайленко, Н. А. Коротковой. Сюжетно-ролевая игра включает в себя сюжет игры, содержание, роль.

Сюжет - сфера деятельности, которая воспроизводится детьми, и представляет собой отражение ребенком определенных действий, событий, взаимоотношений из жизни и деятельности окружающих.

3. Содержание- то, что отражается ребенком в качестве цельного и характерного момента деятельности и отношений между взрослым и их бытовой, трудовой, общественной жизни.

4. Роль- средство реализации сюжета и главный компонент сюжетно-ролевой игры.

Как доказано в исследованиях Н. Я. Михайленко, Е. Е. Коротковой, игры развиваются в следующей последовательности:

- младший возраст – ролевая игра (игра-диалог) ;

-средний возраст – игра с правилами, театрализованная игра;

-старший возраст – игра с правилами, режиссёрская (игра – фантазия, игра- драматизация)

Н. Я. Михайленко выделяет следующие принципы организации сюжетно-ролевой игры в дошкольном детстве:

1. Воспитатель должен играть вместе с детьми.

2. Воспитатель должен играть с детьми на протяжении всего дошкольного детства, но на каждом его этапе следует развёртывать игру таким образом, чтобы дети сразу «открывали» и усваивали новый, более сложный способ её построения.

3. Начиная с раннего возраста и далее на каждом этапе дошкольного детства необходимо при формировании игровых умений одновременно ориентировать ребёнка как на осуществление игрового действия, так и на пояснение его смысла партнёрам — взрослому или сверстнику.

Совместную игру с детьми следует начинать не с придумывания совершенно новых сюжетов, а с частичного изменения — «расшатывания» уже известных; постепенно взрослый переводит детей к всё более сложным преобразованиям знакомого сюжета, а затем и к совместному придумыванию нового. Наиболее удобными для такого постепенного «расшатывания» являются сюжеты известных детям волшебных сказок. Сказка по своей природе родственна игре: она погружает в атмосферу условности, вымысла, чрезвычайно привлекая детей.

Характер игры-придумывания воспитателя с детьми в ходе педагогической работы меняется в следующей последовательности:

1. Совместное «вспоминание» (пересказ известной сказки).

2. Частичное преобразование известной сказки. Начинать преобразование известной сказки проще всего с изменения главного героя, его задачи (искомого объекта, волшебного средства. В дальнейших таких играх взрослый стимулирует детей к внесению большего числа изменений в придумываемую сказку, по сравнению с известной. Для этого целесообразно предлагать начало сказки, соединяя в нем сразу сказочные и реалистические элементы.

3. Придумывание новой сказки с соединением сказочных и реалистических элементов.

Немного поиграем: приглашаю 3-4 педагогов- помощников для демонстрации примера, предлагает их сесть в круг, начинает сказку:

У Умара была сестра, и родители попросили отвезти её в детский сад....

Творческие, сюжетно-ролевые игры познавательного характера не просто копируют окружающую жизнь, они являются проявлением свободной деятельности дошкольников, их свободной фантазией.

III группа игр, которая используется как средство развития познавательной активности детей это игры с готовыми правилами (обычно и называемые дидактическими). С дошкольниками могут быть использованы: игры с правилами; игры с правилами, устанавливаемыми по ходу игры; игры, где одна часть правил задана условиями игры, а устанавливается в зависимости от её хода.

Как правило, они требуют от дошкольника умения расшифровывать, распутывать, разгадывать. Чем искуснее составляется дидактическая игра, тем наиболее умело скрыта дидактическая цель. Оперировать вложенными в игру знаниями ребенок учится непреднамеренно, произвольно, играя.

Лучшие дидактические игры составлены по принципу самообучения, т. е. так, что они сами направляют детей на овладение знаниями и умениями. Обучение, как правило, включает два компонента: сбор нужной информации и принятие правильного решения. Эти компоненты и обеспечивают дидактический опыт детей. Но приобретение опыта требует большого времени. Чтобы обеспечить «приобретение такого опыта», важно научить детей самостоятельно тренировать это умение. Сюда следует отнести

развивающие игры психологического характера: кроссворды, викторины, головоломки, ребусы, шарады, криптограммы и т. д. Дидактические игры вызывают у дошкольника живой интерес к предмету, позволяет развивать индивидуальные способности каждого ребенка, воспитывает познавательную активность.

Ценность дидактической игры определяется не по тому, какую реакцию она вызовет со стороны детей, а по эффективности в разрешении той или иной задачи применительно к каждому ребенку. Результативность дидактических игр зависит, во-первых, от систематического их использования, во-вторых, от целенаправленности программы игр в сочетании с обычными дидактическими упражнениями. Например, в решении проблемы развития познавательной активности необходимо считать основной задачей развитие самостоятельного мышления ребенка. Значит, необходимы группы игр и упражнения, формирующие умение выделять основные, характерные признаки предметов, сравнивать, составлять их, групп игр на обобщение предметов по определенным признакам, умение отличать реальные явления от нереальных, воспитывающие умение владеть собой и т. д.

IV группа игр, интеллектуальных игр: игры-упражнения, игры-тренинги, воздействующие на психическую сферу; интеллектуальные игры типа «Счастливый случай», «Что? Где? Когда?» и т. д. Данные важная составная часть образовательной работы познавательного характера.

Основанные на соревновании, они путем сравнения показывают играющим детям уровень их подготовленности, тренированности, подсказывают пути самосовершенствования, а значит, побуждают их познавательную активность.

Игровая технология обеспечивает единство эмоционального и рационального в обучении, они направлены на развитие творчества, инициативности детей, формирование радости. В процессе игры, вследствие гибкости игровой технологии, ребенок сталкивается с ситуациями выбора, в которых он проявляет свою индивидуальность. Идея вариативности, свободы выбора заданий и организационных форм деятельности – одна из ведущих идей современной педагогики – получает в игровой технологии возможности для своей реализации.

Достоинство игровых технологий обучения заключается в том, что они вызывают у детей повышенный интерес, положительные эмоции, помогают концентрировать внимание на образовательной задаче, которая становится не навязанной извне, а желанной, личной целью. Решение образовательной задачи в процессе игры сопряжено с меньшими затратами нервной энергии, с минимальными волевыми усилиями. Как показывает опыт, действуя в игровой ситуации, приближенной к реальным условиям жизни, дошкольники легче усваивают материал любой сложности.

Литература:

1. Лутфуллоев М., Иматова Л. «Лафзи ширин» /Дастури методӣ. – Душанбе, 2005.
2. Мачидова Б. Каломи бадеӣ дар кӯдакистон. - Душанбе, 2003.
3. Касаткина Е. И. Игра в жизни дошкольника. — М., 2010.
4. Касаткина Е. И. Игровые технологии в образовательном процессе ДОУ. //Управление ДОУ. — 2012. — №5.
5. Пенькова Л. А., Коннова З. П. Развитие игровой активности дошкольников. Источник: <http://doshvozzrast.ru/metodich/konsultac158.htm>
6. Қурбонова Г. Идҳо ва дилхушиҳо дар кӯдакистон. Душанбе, 2012.

НАҚШИ КОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ДАР ТАРБИЯИ ШАХСИЯТИ МАКТАББАЧАҶОН

Ҳабибова О. – мӯзгори калони кафедраи педагогикаи умумии
ДДОТ ба номи С.Айнӣ . e-mail: Oisha-ddo@mail.ru

Дар чомеаи мутамаддин ва рушдѐфта бо мақсади рушду такмили системаи маориф ва фароҳам овардани шароити мусоид баҳри инкишофи хонандагон мувофиқи стандартҳои давлатии таълимӣ низоми нави таълим дар муассисаҳои таълимӣ барои наслҳои оянда таҳия карда шуданд. Дар самти корҳои беруназсинфӣ беруназмактабӣ таъя бо стандартҳои таълимӣ диққати махсус дода мешавад.

Дар доираи «фаъолиятҳои беруназсинфӣ» мутобиқи стандарти давлатии таълим, бояд фаъолияти таълимӣ дар шаклҳои берун аз синф гузаронида шаванд ва мувофиқи барнома ва нақшаҳои таълимӣ фаъолиятҳо ба роҳ монда, сурат гиранд. Корҳои беруназсинфӣ метавонад, албатта дар дохили як муассисаи таълимӣ умумӣ ташкил карда шавад, аммо дар як муассиса шароити мусоидро барои корҳои якҷояи спортивӣ, бадеӣ, рассосӣ, эстетикӣ, ватандӯстӣ ва ғайра шароити пурра муҳайё кардан душвор аст. Ҳалли ин масъалаҳо дар ҳамкориҳои мутақобила бо муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ ба роҳ монда мешавад. Дар концепсияи барномаҳои рушди маориф таъкид шудааст, ки муассисаҳои таълимӣ ва таҳсилоти иловагӣ дар ташаккули майлу қобилият, истеъдод дар худмуайянкунии иҷтимоӣ ва касбии наврасону ҷавонон, барои пешрафти фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ ва эҷодӣ нақши муҳимро мебозад. Илова бар ин, сол то сол нақши муассисаҳои таҳсилоти иловагии кӯдакону наврасон дар таъмини шуғли онҳо, ташкили фароғатӣ, пешгирии ҳуқуқвайронкунии, нашъамандӣ ва дигар зуҳуроти ҷамъиятии ноҳолиг он мунтазам меафзояд.

Давраи наврасии инкишофи кӯдакон бо як қатор дигаргуниҳои мушаххас: рушди худшиносӣ, ҳисси балоғат, гурӯҳбандӣ бо ҳамсолон, боварӣ ба худ ва ҳисси озодӣ ифода ёфтааст, хос аст. Ба ин синну сол таваҷҷуҳи хоса дода мешавад, ки хусусиятҳо ва дигаргуниҳои синни наврасӣ пеш аз ҳама бо ташаккули худшиносӣ, худмуайянкунии касбӣ ва аз нав дида баромадани системаи муносибатҳои шахсӣ тавсиф мешаванд. Наврасро чӣ дар оила ва чӣ дар муассисаҳои таълимӣ дар маркази раванди таълим гузоштан лозим аст. Ин он маъноро ифода мекунад, ки синну сол ва фаъолияти наврас ҳамчун калиди тақомули ӯ мегардад. Ҳар як наврас кӯшиш менамояд, ки дар муҳити солим муносибати инфиродӣ пайдо кунад. Ҳар як комёбӣ ба наврас ҳисси эътимодеро медиҳад, ки барои ӯ хеле зарур аст ва инчунин тамоми муваффақиятҳои ба дастоварда ба наврас ёрӣ мерасонад, ки дар байни ҳамсолон назаррас гардад.

Мақсади корҳои беруназсинфӣ дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ ин ташаккули шахсияти ҷамаҷониба, аз ҷиҳати ахлоқӣ баркамол, эҷодкор ва созанда мебошад. Омӯзгорон, падару модарон, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ бояд дар хотир дошта бошанд, ки ҳар як наврас боистеъдод ва нотакрор аст, онҳоро танҳо лозим аст, ки сари вақт пай бурда, дастгирӣ ва дар раванди таълиму тарбия фаро гиранд.

Корҳои беруназсинфӣ аз машғулиятҳои синфӣ ба кулӣ фарқ карда, аз омӯзгорон шаклу усулҳои муосири корро талаб мекунанд. Усул ва шаклҳои корҳои беруназсинфӣ талаботи наврасонро қонеъ гардонида, дар муносибат бо ҳамсолон одоби муоширатро риоя намоянд ва ба худ эътиқод дошта бошанд. Ҷамаи шаклу намудҳои корҳои беруназсинфӣ аз аҳамияти педагогӣ ҳолӣ нест, ҳар кадоми онҳо дар ҷараёни тарбия қимати худро доранд. Ҳар як шакли ташкили корҳои беруназсинфӣ бо пурмазмунии худ барои рушди ҷамаҷонибаи насли наврас замина гузорад ва шароити мусоид фароҳам оварад. Онҳо хусусияти тарбиявӣ дошта, пурра амалӣ мегарданд. Дар баъзе муассисаҳои иловагӣ дар ташкили корҳои беруназсинфӣ мушқилот ва норасогихо ба ҷашм назаррас аст: ташкилӣ - маблағгузории сусти ҷорабиниҳои беруназсинфӣ, манфиати наврасон ба инобат гирифта намешавад, таваҷҷуҳи пасти наврасону

падару модарон, барои боздид аз муассисаҳои иловагӣ вақти холигӣ нест, мутахассисони баландхаттисос бо сабаби музди ками маош, амалияи ҳавасмандкунӣ вучуд надорад, таҷҳизот ва базаи модӣ суст, ҳамкорӣ бо муассисаҳои таълимии иловагӣ кам ва ғ айра. Ҳоло он ки самтҳои фаъолияти ин муассисаҳо хеле гуногун мебошанд. Мушоҳидаҳо дар фаъолияти корҳои беруназсинфӣ чӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва чӣ дар муассисаҳои иловагӣ нишон доданд, ки дар ташкили корҳои беруназсинфӣ ба ҳама ин норасогӣҳо нигоҳ накарда, омӯзгорон кӯшиш ба харҷ дода истодаанд, ки раванди чорабиниҳоро дуруст ба роҳ монанд. Ҳавасмандгардонии хонандагонро бедор намуда, тавачҷуҳи падару модарон ва дастпарваронро ба ин фаъолият равона созанд, иштироки фаъоли онҳо дар корҳои беруназсинфӣ, ҳиссиёти илмомӯзӣ, сифатҳои ҳамидаи инсониро дар шахсияти онҳо тарбия намуда, то ки дар оянда дар ҷомеа як шахси масъул ва созанда ба воя расанд. Дар ин муассисаҳо хонандагони синфҳои болоӣ тавассути таъсиси барномаҳои таълимии корҳои беруназсинфӣ ҳавасманд гардонида мешаванд. Инчунин шароити мусоиди иҷтимоӣ, фарҳангӣ, худмуайянкунии касбӣ, ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ ва баҳри рушди сифатҳои шахсияти онҳо фароҳам оварда шудаанд. Барномаи мазкур якҷанд ҷанбаҳои натиҷаи бадастовардаи фаъолияти корҳои беруназсинфиро таъмин менамояд, ки он боиси худидоракунии, қонеъгардонии талаботи онҳо, хусусиятҳои илмдӯстдорӣ, худбаҳодихӣ ба фаъолияти хеш ва инчунин иштироки фаъоли онҳо дар корҳои ғойданоки ҷамъиятӣ мегарданд. Намудҳои гуногуни корҳои беруназсинфӣ мавҷуданд, ки тавассути онҳо хонандагон дар фаъолияти хеш имконияти худбаҳодихӣ ва баҳодихиро пайдо менамоянд, ки аз инҳо иборатанд: фаъолияти маърифатӣ; фаъолияти бозӣ; муоширати проблемавӣ - арзишӣ; эҷодӣ бадеӣ; муоширати майшӣ; фаъолияти варзишӣ - солимгардонӣ; фаъолияти туристӣ - кишваршиносӣ; фаъолияти иҷтимоӣ - эҷодӣ ва ғ айра.

Фаъолияти маърифатӣ дар шаклҳои зерин клубҳои интеллектуалӣ (зеҳнӣ), дар самти маҳфилҳои маърифатӣ, факултативӣ, ҷамъияти илмӣ хонандагон, шабнишиниҳои мутолиа китоб, саёҳатҳои маърифатӣ, викторинаҳо, олимпиадаҳо, озмунҳо ва ғ айра ташкил карда мешавад.

Шаклҳои муоширати проблемавӣ - арзишӣ ин мувоҳида, суҳбати этикӣ, баҳсҳои проблемавӣ - арзишӣ ва баҳсҳои мавзӯи мебошанд.

Муоширати майшӣ барои ташаккули донишҳои ҷамъиятӣ, дарки зиндагии воқеӣ ташкил карда мешаванд. Инро дар яке аз шаклҳои маъмули кор ба монанди саёҳати маданӣ ба осорхонаҳо, театр, толори консерти, намоишгоҳҳо ноил шудан мумкин аст.

Шаклҳои асосии фаъолияти бозӣ ин нақшофарӣ, эҷодӣ иҷтимоӣ, санҷишӣ - иҷтимоӣ, қори эҷодии коллективона ва лоиҳаи маълумоти иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд.

Фаъолияти варзишӣ - солимгардонӣ дар шакли сексия, гузаронидани машғулиятҳои спортӣ, суҳбат дар доираи тарбияи ҳаёти солим, иштирок дар корҳои солимгардонӣ ва ғ айра ташкил карда мешаванд.

Ҳамин тавр, раванд ва натиҷаи шаклҳои ташкили корҳои беруназсинфӣ хонандагон омӯзгоронро водор месозад, ки дар ин самт чунин корҳоро ба анҷом расонанд:

– барномаҳои таълимии корҳои беруназсинфӣ бо тамоми нишондоҳо ва натиҷаҳои он пешниҳод карда шаванд;

– интиҳоби шаклҳои корҳои беруназсинфӣ, ки тавонанд ноилгардии натиҷаҳои муайянро кафолат диҳанд;

– ҷо ба ҷогузори натиҷаи мантиқии гузариш аз як самт ба самти дигар;

– баҳо додан ба сифати барномаи таълимии корҳои беруназсинфӣ;

– ташҳиси натиҷаҳо ва фаъолияти самарабахши корҳои беруназсинфӣ.

– ташаккули худбаҳодиҳӣ ва баҳодиҳӣ ба дигарон дар корҳои беруназсинфӣ .

Дар ҳар як муассисаи таълимӣ дар ибтидои соли хониш нақша-чорабиниҳо таҳия карда мешаванд, ки дар он шаклҳои гуногуни корҳои беруназтаълимӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Моҳияти амиқии корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ бо ҳама шаклҳояш, ба тавачҷух, иштироки фаъоли хонандагон дар корҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ , ташаббускорӣ , мустақилиятнокӣ дар рушди майлу хоҳишҳо ва ташаккули қобилиятҳои фардии онҳо иборат аст. Мушкилии роҳбарии педагогӣ дар корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ бо хонандагон дар он аст, ки таъсири омӯзиш бо ҳаёт ва рафтори онҳо на танҳо ба ҷизе нигаронида шудааст, балки ин дар раванди дарс бо таъсири коллектив ва ташкили чорабиниҳои гуногуни беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ амалӣ мегардад.

Ташкил ва гузаронидани чорабиниҳо ва озмунҳои мактабӣ боиси рушду такомули қобилиятҳои маърифатӣ эҷодӣ хонандагон гардида, аз байни онҳо боистеъдод ва лаёқатмандон метавонанд, дар озмунҳои шахрӣ , вилоятӣ , ҷумҳуриявӣ ва берун аз ҷумҳуриявӣ иштирок намуда, сазовори ҷойҳои намоён гарданд.

Корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ барои рушду камолоти маънавӣ ва эстетикӣ хонандагон равона гардида, амалӣ намудани он талаботи мактаби имрӯза аст. Тамошои осорхонаҳои адабӣ - таърихӣ, театр, синамо, ёдгориҳои таърихӣ ва ғайра мансуби чорабиниҳои беруназмактабӣ ва беруназсинфӣ мебошанд. Пас аз тамошои ҷойҳои зикргардида шогирдон дар маҳфилҳо иштирок намуда, фикру мулоҳизоти хешро тавассути суҳбат, саволу ҷавоб ва навиштаҷоти худ баён мекунанд ва бо ҳам баҳсу мунозира менамоянд. Инчунин хонандагон дар озмунҳо ва олимпиадаҳо иштирок намуда, сатҳи дониш, маҳорату малакаҳои маърифатишонро баланд бардошта, дар оянда ҳамчун як шахси масъули ҷомеа дар соҳаҳои гуногун фаъолият менамоянд.

Дар даврони соҳибистиклолии кишвар бо мақсади дарёфт ва рушди истеъдодҳо зиёда аз даҳ шакли олимпиада: анъанавӣ , даставӣ , фосилавӣ , зехнӣ , байналмилалӣ , фаннӣ дар дохили кишвар ва берун аз он доир мешаванд. Ҳар сол олимпиадаҳои ҷумҳуриявӣи фаннӣ дар ҷаҳор давра гузаронида шуда, хонандагони болаёқат метавонанд дар асоси барномаҳои таълимӣ донишу малакаи омӯхташонро дар амал татбиқ намоянд. Масалан, иштироки фаъоли хонандагон дар озмунҳои “Фурӯғ и субҳи доноӣ китоб аст”, “Ҳунарманди сол”, олимпиадаи “Ҷоми пойтахт”, “Илм фурӯғ и маърифат” ва ғ айраҳо боиси рушди қобилиятҳои зехнию эҷодӣ ва худбаҳодиҳии онҳо мегардад.

Омӯзгорон бояд кӯшиш намоянд, ки тавачҷуҳои хонандагонро бештар ба ин самт равона созанд ва натиҷаҳои самарабахшро ноил гарданд.

Қобили зикр аст, ки дар заминаи афзалиятнок, калидӣ ва омили амнияти миллӣ ва рушди иҷтимоӣ номида шудани соҳаи маориф аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон моро водор месозад, ки дар самти корҳои беруназсинфӣ ва беруназтаълимӣ тавачҷух зоҳир намуда, қори муассисаҳои таълимӣ ва муассисаҳои иловагиро боз ҳам устувортар гардонем. Дар раванди татбиқи сиёсати иҷтимоӣ ба масъалаи ислоҳоти маориф ва ба стандарту барномаҳои байналмилалӣ мутобик гардонидани он Ҳукумати мамлакат диққати ҷиддӣ медиҳад. Махсусан дар самти корҳои беруназтаълимӣ муассисаҳои таълимӣ , ки насли наврас ва ҷавонон рушду нумӯъ ёфта, соҳибмаърифату соҳибҳунар бар камол расанд. Ин тавачҷуҳои Ҳукумати мамлакат боиси он гардид, ки дар кишварамон курсҳои ҳунаромӯзӣ , марказҳои омӯзишӣ , варзишӣ , бадеӣ, эҷодкорӣ , тиббӣ , забномӯзӣ ва ғ айра таъсис ёфта, фаъолияти хешро ба роҳ монданд. Зикр кардан ба маврид аст, ки насли имрӯзаи тоҷик дар рушду омӯзиши ҳунар давомдиҳандаи аҷодони хеш буда,

бахри ривочу равнаки касбу хунар саъю кӯшиш менамоянд, то ки хунари ачдодӣ ба нобудӣ наравад. Чуноне ки мутафаккири бузург Бадриддин Хилолӣ фармудааст:

Соҳибхунаре, ки ботамиз аст,
Дар дидаи мардумон азиз.

Дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз сикли фанҳои таълимӣ маҳфилҳо амал мекунанд. Корҳои берун аз синфӣ хусусияти тарбиядиҳандагӣ ва инкишофдиҳандагӣ дошта, иштироқи фаъоли хонандагон дар озмунҳо ва шабнишиниҳо боиси ба даст овардани дастовардҳо мегардад.

Адабиёт

1. Концепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003.
2. Бондарев, В.П. «Выбор профессии» – М. «Просвещение», 1989.
3. Захаров, Н.Н. «Профессиональная ориентация школьников» - М. «Просвещение», 1988.
4. Яременко, Н.И. Учимся, и развлекаемся. Формы внеклассной воспитательной работы /Н. Яременко // Школьный мир. М., – 2008.
5. Рамазонова Р. Таснифоти корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ ғ айри анъанавӣ дар эҷодиёти хонандагон. – Душанбе, 2006.

НАҚШИ КОРҲОИ МУСТАҚИЛОНА ДАР ТАЪЛИМИ СИНТАКСИСИ ФАННИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Қурбонзода Ҳусен Нурмаҳмад

унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Аннотатсия: Ташкил ва баргузориҳои корҳои мустақилона ва озмуну викторинаҳо аз фанни забони тоҷикӣ чиҳати рушду нумӯи забони давлатӣ ва баланд бардоштани завқи китобхонӣ, тақвияти нерӯи зеҳнӣ, инкишофи қобилияти эҷодии донишҷӯёнӣ муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ, баъд аз муассисаҳои таҳсилоти касбӣ мусоидат мекунад. Вазифани аввалиндарачаи ҳар як омӯзгори забони тоҷикӣ имрӯз аз он иборат аст, ки чамъи қувваю имкониятҳои худро дар баробари таълим ва тадриси матнҳо ва порчаҳои назмию насрӣ ба тавсия ва мукамалгардонии дониши грамматикӣ донишҷӯён сафарбар намуда, заминаи тақомули шуури таҳлилий ва аналитикӣ онҳоро фароҳам оварад. Дар ин мақола муаллиф дар бораи нақши корҳои мустақилона дар таълими синтаксиси фанни забони тоҷикӣ натиҷаи таҳқиқоти илмиро пешниҳод намудааст, ки яке аз масъалаҳои мубрам дар таълими фанни забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: фанни забони тоҷикӣ, таълим, синтаксис, донишҷӯ, омӯзгор, донишгоҳ, грамматика.

Фанни забони тоҷикӣ фаннест, ки омӯзиши он барои ихтисосҳои гуногун зарур аст, барои он ки ин фан худшиносии миллии, доништани мантиқ, нерӯи ирода, устуворӣ, истифода кардани фикр, эҷодкорӣ тавачҷухмандиро раванқ медиҳад. Корҳои мустақилона аз фанни забони тоҷикӣ тарафҳои гуногуни ҳаётро инъикос намуда, ба донишҷӯён маълумотҳои зарури ғоиданокро медиҳад. Аз ҳамин сабаб, иҷроиши онҳо донишҷӯёнро дар руҳияи сарфакорӣ, масъулиятнокӣ, ахлоқи ҳамида, меҳнатдӯстӣ ва ростгӯию покқивдонӣ тарбия менамояд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии худ афзалиятнокии соҳаҳои илму маорифро борҳо таъкид намуда, ба рушду нумӯи забони тоҷикӣ аҳамияти аввалиндарача медиҳанд ва доир ба баланд бардоштани сатҳу сифати таълим, қорӣ намудан ва васеъ гардонидани доираи истифодаи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, аз ҷумла шабакаи интернет дар низоми таҳсилот, таъмини самаранокии фаъолияти омӯзгорон ва тақмили малакаи педагогии онҳо тамоми чораҳои заруриро амалӣ мегардонанд. «Забони давлатӣ,

бешубҳа, яке аз арзишҳои бузурги миллӣ ва пояҳои давлатдории миллӣ, гузашта аз ин, нишонаи возеҳи истиқлолияти сиёсӣ ва таҷассумгари таърихи пурнишебу фарози халқи тоҷик маҳсуб меёбад» [8]. зикр намуданд, дар яке аз суҳанронҳои худ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон. Бояд қайд кард, ки аз худ намудани дастовардҳои навини илму техника ва технологияҳои инноватсионӣ дар омӯзиш ва таълими фанҳои забон ва адабиёти тоҷик дар мактабҳои миёна ва олӣ мавқеи асосиро мебозад. «*Танҳо забон аст, ки дар ҳама давру замон таърихи воқеӣ ва ростини миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад*» Эмомалӣ Раҳмон. Вазифаи аввалиндараҷаи ҳар як омӯзгори забони тоҷикӣ имрӯз аз он иборат аст, ки чамъи кувваю имкониятҳои худро дар баробари таълим ва тадриси матнҳо ва порчаҳои назмию насрӣ ба тавсия ва мукамалгардонии дониши грамматикӣ донишҷӯён сафарбар намуда, заминаи такомули шуури таҳлилӣ ва аналитикӣ онҳоро фароҳам оварад.

“Беш аз ин дар ҳазинаи арзишҳои маънавии авлоди башар ҳиссаи намояндагон ва умуман халқи мо зиёдтар аст. Дар ҳамон арзишҳои умумибашарӣ (замин, ватан, оила, инсон, маданият, сулҳ, меҳнат, илму дониш), ки то имрӯз эътироф шудаанд, симо, сират, хусусият - менталитети халқи мо бештар ба чашм мерасад. Дар бобати муносибат ба замин, ватану ватандорӣ, мустақиливу пойдеории оила, ба қадри инсон расидан, фарҳангу маданият, сулҳу ошӣ, касбу ҳунар, афрӯхтани тухми дониш халқи мо мисл надорад. Масалан, арзиши умумибашарии илму донишро бигирем” [2, 10].

Бояд ҳамеша дар назар дошта бошем, ки ҳама гуна ғайолияти инсон ва чамъият тавассути забон сурат мегирад. Ба ибораи дигар, забон воситаи муҳимтарини таҳаввулоти чамъият мебошад. Бесабаб нест, ки мутафаккири бузург Мирзо Абдуқодири Бедил фармуда, ки аз ибтидо то интиҳо ҳама кори олам дар ҳукми суҳан (забон) аст:

*Аз азал то абад чи нав, чи қуҳан
Буд маҳкуми иқтидори суҳан.*

Ин маъниро ҳам илм ва ҳам таҷрибаи таърихӣ халқи тоҷик собит менамояд. Имрӯз илми чамъиятшиносӣ исбот кардааст, ки яке аз аломатҳои муҳими шинохти миллат мавҷудияти забони адабӣ мебошад. Барои ҳамчун миллат шинохта шудани ҳар халқият чаҳор омили иҷтимоӣ зарур мебошад: 1) мавҷудияти сарзамини аҷдодӣ, ки халқ маскун аст; 2) дорои истехсолоти моддӣ будан; 3) соҳиби забони адабӣ будан; 4) дорои анъанаҳои миллӣ – суннатҳои хоси маданияту фарҳангӣ будан. Ба ибораи дигар ғӯем, ҳар халқ, ки даъвои унвони миллатро дорад, бояд Ватани худ, номи худ ва маданияти худро дошта бошад. Бидуни яке аз ин омилҳо миллат чаҳор ишкели бутун пайдо намекунад.

Забон аломати барҷастаи тафаккури хоса, маданияти миллӣ мебошад. Мероси гаронбаҳову нотакрори фарҳанги миллат дар забон ифода мегардад. Забони тоҷикӣ имрӯз вазифаи таърихӣ худро беш аз пеш беҳтар ба иҷро расонида истодааст. Он, қабл аз ҳама, барои насли наврас воситаи бебадали инкишофи шуур ва тафаккур, барои ҳамагон воситаи мубодилаи афкор ва муомилоти моддию маишӣ, барои миллат воситаи вусъати маънавиёт ва илму фарҳанг мебошад. Нашри асарҳои безаволи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Забони миллат – ҳастии миллат» иборат аз ду ҷилд ҷиҳати пойдеорӣ ва мустақамии забони ноби тоҷикӣ аҳамияти беандоза дорад.

Масъалае, ки ба фаҳмиши моҳияти сиёсати забон марбут аст, андешидани тадбирҳои давлатӣ оид ба амали забонҳо дар мамлакат мебошад.

Тадбирҳои, ки дар барномаи Ҳукумат пешбинӣ шуда буд, шароит ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи забони давлатӣ, муайян намудани асосҳои илмию усулии омӯзиши он дар ҳама навъи мактабҳо, муассисаҳои томактабӣ, тадвину танзим ва нашри китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълим, таъбу нашри адабиёт ба забонҳои, ки дар ҷумҳурӣ амал мекунанд, тайёр кардан ва тақмили ихтисоси кадрҳои педагогӣ ва соҳаҳои дигар, беҳтар кардани иштироки воситаҳои ахбори умум дар бобати таракқӣ

ва омӯзиши забони давлатӣ , боло бурдани сатҳи маданияти нутқ ва ғ айраро дарбар мегирифтанд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати қабули қонуни нави забонро ба миён гузошт, ки он таълиф гашт ва пас аз муҳокимаву таҳрир 3 октябри соли 2009 дар Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тасвиб расид. Ин ҳуҷҷати муҳими давлатиро, ки «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ном дорад, бояд қонуни комилан нав ҳисобид. Қонуни мазкур ба мисли пештара на ба ҳамаи забонҳои роиҷи Ҷумҳурии Тоҷикистон дахл дорад, балки он вазъи ҳуқуқӣ ва истифодаи танҳо забони тоҷикӣ (давлатӣ)-ро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин менамояд. Моддае, ки дар қонуни пештара нисбат ба забони русӣ вучуд дошт ва забони русиро «забони муоширати байни халқҳо дар ҳудуди Тоҷикистон» эълон дошт, фуруғзур шудааст.

Ҳоло, ки иқтисоди бозоргонӣ ҳукмфармоӣ мекунад, ҳар муассиса ё корхона меҳодад, ки кормандонаш шахсони ҷавони кордон ва дониши хуб дошта бошад. Аз ин лиҳоз, идораҳои давлатӣ , муассисаҳои тичоратӣ , ташкилотҳои байналхалқӣ ҷавонро ба таври озмун ба кор қабул мекунад, ки дар он масъалаву машқҳо аз фанни забони тоҷикӣ ва саводи грамматикӣ низ мавҷуд мебошад. Бинобар ин, бояд ҳар як донишҷӯ ҳангоми таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд аз мафҳумҳои грамматикӣ ва мантиқӣ бархӯрдор бошанд. Барои ба ин масъалаҳо ҷавоби мушаххас ёфта шарт нест, ки шахс мутахассиси соҳаи филология бошад. Дар ин ҳолат, дар дарсҳо масъалаҳои зехнро низ истифода бурдан лозим аст, ки малакаву маҳорати ҳалли чунин масъала дониши зехнии донишҷӯро такмил медиҳад. Вазифаи мактаби оӣ ба донишҷӯён додани дониши мустақами асосҳои илми дошта, баланд бардоштани малака ва маҳорат ва дар амал татбиқ намудани дониши назариявӣ мебошад. Ҳалли ин масъалаҳо бевосита бо мукамал намудани шаклҳо, методҳо ва воситаҳои омӯзиш ва назорат вобаста аст. Барои ҷавобгӯ будани таълим ба стандарти давлатӣ ва тарбияи кадрҳои баландиқтисос дар мактабҳои таҳсилоти оӣ омӯзгорон бояд аз усулҳои наву самарбахш истифода баранд. Дар раванди омӯзиши фанни забони тоҷикӣ ташкил кардани корҳои беруназсинфӣ дар мавзӯи таълими синтаксис аҳамияти калон дорад. Ба инҳо дохил мешаванд озмунҳо, маҳфилҳои забоншиносӣ , олимпиада, машғулиятҳои иловагӣ , викторинаҳо, шабнишиниҳои саволу ҷавоб ва

ғ айра. Иштирок дар чунин озмунҳо донишҷӯёнро:

- ба беҳтаршавии сатҳи дониш;
- васеъ кардани ҷаҳонбинии грамматикӣ
- фаҳмиши воқеии илми забоншиносӣ ,
- пайдо намудани диққати тафаккур, фикрронӣ ва ғ айра мусоидат мекунад, ки завқи онҳоро ба ин фан зиёд мекунад.

Ташкил ва баргузори озмуни ҷумҳуриявӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” чихати рушду нумӯи забони давлатӣ ва баланд бардоштани завқи китобхонӣ, тақвияти нерӯи зехнӣ, дарёфти чехраҳои нави суҳанвару суҳандон, арҷ гузоштан ба арзишҳои миллию фарҳангӣ, инкишофи қобилияти эҷодӣ, таҳкими эҳсоси худогоҳию

худшиносӣ, такмили захираи луғавӣ, тақвияти ҷаҳони маънавӣ миёни аҳолии кишвар, аз ҷумла хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ, баъд аз муассисаҳои таҳсилоти касбӣ (магистрҳо, аспирантҳо, докторантон, ходимони илмӣ), калонсолон ва намоёндагони касбу кори гуногун (омӯзгорони ҳамаи зинаҳои таҳсилот, кормандони фарҳангу санъат ва дигар табақаҳои аҳолии кишвар) мусоидат мекунад. Инчунин, ҳамасола дар донишгоҳҳо ҳафтаи кафедраҳо ташкил ва гузаронида мешавад. Ҳафтаи кафедраи фанни забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Данғара аз ҷумлаи онҳост, ки дар давоми ин ҳафта дар муассисаи семинарҳои илмӣ, тарбиявӣ, озмунҳои гуногун, дарсҳои намунавӣ, конференсиҳо баргузор мегардад. Устодони кафедра дар асоси нақшаи корӣ ҳар сол 5-7 чорабиниҳои беруназарсиро дар сатҳи баланд мегузаронанд, ки ин ба бедор намудани шавқи донишҷӯён ба ин фан ва ишқишофи нутқи даҳонии онҳо мусоидат менамояд. Ба монанди шабҳои эҷодӣ, масалан аз қисми синтаксиси фанни забоншиносӣ гузаронидан мумкин аст:

1. Ҷумлаи зерин: «Маҳмудҷон дарвозаро кушод, ҳар ду ба ҳавли дароманд» ба кадом намуди ҷумлаи мураккаб тааллуқ дорад?

А) Ҷумлаи мураккаби тобеъ. Б) Ҷумлаи мураккаби пайвасти пайвандакдор. В) Ҷумлаи мураккаби пайвасти бепаивандак. Г) Ҷумлаи сода.

2. Ҷумлаи мураккабе, ки ҷумлаҳои содаи таркиби он баробархуқуқ набуда, яке ба дигаре тобеъ аст, чӣ номида мешавад?

А) Ҷумлаи сода. Б) Ҷумлаи мураккаби пайваст. В) Ҷумлаи мураккаби тобеъ. Г) Ҷумлаи мураккаби бепаивандак. Ғ) Ҷумлаи мураккаби омехта.

3. Ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ чӣ ном доранд?

А) Ҷумлаи баробархуқуқ. Б) Ҷумлаи пай дар пай. В) Сарҷумла ва ҷумлаи пайрав. Г) Сарҷумла ва ҷумлаи баробархуқуқ. Ғ) Ҷумлаи пайрав ва тобеъшаванда

4. Ба пайвандакҳои ҷумлаи мураккаби пайваст кадоми ин гурӯҳҳо мансубанд?

А) Пайвандакҳои шартӣ. Б) Пайвандакҳои сабабӣ. В) Пайвандакҳои мақсад. Г) Пайвандакҳои тобеъкунанда. Ғ) Пайвандакҳои пайвасткунанда.

5. Ҷумлаи пайраве, ки ба тафсил ва эзоҳи хабари сарҷумла омада, бо он ба воситаи пайвандакӣ қиёбаста мегардад, чӣ ном дорад?

А) Ҷумлаи пайрави хабар. Б) Ҷумлаи пайрави мубтадо. В) Ҷумлаи пайрави муайянкунанда. Г) Ҷумлаи пайрави пуркунанда. Ғ) Ҷумлаи пайрави ҳол.

6. Дар ҷумлаи «Ҳар кас ки бештар кор кунад, вай ҳамон қадар ҳам бештар музд мегирад», дар он кадом хели ҷумлаи пайрав истифода шудааст?

А) Ҷумлаи пайрави хабар. Б) Ҷумлаи пайрави мубтадо. В) Ҷумлаи пайрави пуркунанда. Г) Ҷумлаи пайрави муайянкунанда. Ғ) Ҷумлаи пайрави ҳол

7. Ҷумлаи пайраве, ки сарҷумла бо ҷонишинҳои ишоратӣ ифода шудааст, эзоҳ медиҳад, чӣ ном дорад?

А) Ҷумлаи пайрави мубтадо. Б) Ҷумлаи пайрави хабар. В) Ҷумлаи пайрави муайянкунанда. Г) Ҷумлаи пайрави пуркунанда. Ғ) Ҷумлаи пайрави ҳол.

8. Ҷумлаи пайрави ҷумлаи зерин: «Ҷавононе, ки милтиқхояшонро ба даст гирифта буданд, ҷаҳта хеста аз хона баромада давон – давон ба кӯча рафтанд» ба кадом намуди ҷумлаҳои пайрав тааллуқ дорад?

А) Ҷумлаи пайрави мубтадо. Б) Ҷумлаи пайрави хабар. В) Ҷумлаи пайрави муайянкунанда. Г) Ҷумлаи пайрави пуркунанда. Ғ) Ҷумлаи пайрави ҳол

9. Ҷумлаи пайраве, ки мубтадои сарҷумла ба воситаи ҷонишини ишоратӣ ифода гардидааст, шарҳ медиҳад, чӣ ном дорад?

А) Ҷумлаи пайрави мубтадо. Б) Ҷумлаи пайрави хабар. В) Ҷумлаи пайрави муайянкунанда. Г) Ҷумлаи пайрави пуркунанда. Ғ) Ҷумлаи пайрави ҳол.

10. Ҷумлаи зерин ба кадом намуди ҷумлаи пайрави ҳол тааллуқ дорад, муайян намоед: «Бибиоиша то як ҳафта, бе он ки овозе баланд кунад, чун мӯи оташдида ба худ мепечид».

А) Ҳоли тарзи амал. Б) Микдору дараҷа. В) Монандӣ. Г) Макон. Ғ) Замон. Д) Мақсад.

11. Ҷумлаи пайраве, ки микдору дараҷа, микёс ва ҳадди воқеъ шудани амалу холати сарҷумларо эзоҳ медиҳад, чӣ ном дорад?

А) Ҳоли тарзи амал. Б) Микдору дараҷа. В) Макон. Г) Замон. Ғ) Мақсад. Д) Натиҷа.

«Таҷрибаи педагогӣ на танҳо дар кори муаллим ёрӣ мерасонад, инчунин дар назди назария як қатор масъалаҳоро мегузорад. Аз тарафи дигар, амалия на танҳо масъалаҳои заруриро барои аз нуқтаи назари илмӣ асоснок кардан дар назди назария мегузорад, инчунин вай дар бобати дурустӣ ё нодурустии ҳулосаҳои баровардаи назария ёрӣ мерасонад. Маҳз дар натиҷаи амалия самаранокии ин ё он тарз дар таълим исбот мегардад. Баъзан амалия метавонад самаранокии ҳулосаи умумии назария баровардарад намояд» [2, 34].

Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки ба омӯзиши фанни забони тоҷикӣ аҳамияти ҷиддӣ дода, барои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия, тайёр намудани мутахассисони ҷавобгӯӣ талаботи замони муосир, ба донишҷӯён бо маҳорат ва масъулияти баланд, дониш дода шавад. Зеро омӯзиши фанни зикргардида, қобилияти фикрронии ҳар як шахсро ташаккул дода, барои пешбурди соҳаҳои мухталифи давлатдорӣ, хоҷагии халқ ва роҳбарикунанда мусоидат менамояд.

Адабиёт

1. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразования учеб. пособие. М. Просвещение, 1973, - 304с.
2. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир. Воситаи таълим барои донишҷӯёни мактабҳои олии омӯзгорӣ ва донишҷӯёни коллеҷ. 2001. – 339с.
3. Муҳаммадиев М. Принципиҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ . Масъалаҳои забони тоҷикӣ . УДТ. Маориф, 1967, саҳ. 37-45.
4. Ниёзӣ Ш. А. Очеркҳо оид ба грамматикаи забони тоҷикӣ , ҷузъи 7. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ , АФ РСС Тоҷикистон, Сталинобод, 1954, - 49 с.
5. Потиха З. А. Современное русское словообразования. Пособие для учителя, М. Просвещение, 1970, - 384 с.

МАЪРИФАТИ ЭКОЛОГӢ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР ҲИФЗИ МУҲИТИ ЗИСТ

Назарзода Ғолиб - докторанти Пажӯҳишгоҳи рушди маориф
ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ

Аннотатсия: Тарбияи экологӣ шаклу усулҳои таълимро дар бар мегирад, ки ҳамаи ҷанбаҳои масъалаҳои экологиро фаро гирифта метавонанд. Сарчашмаҳои илмии ҷумхуриамонро таҳлил намуда, ба ҷунин ҳулоса омадем, ки такмили тарбияи экологӣ бояд аз муассисаҳои томактабӣ бо мақсади ташаккули малака, маданияти тафакқури экологӣ ва амали экологии насли наврас шуруъ шавад. Вазифа аз он иборат аст, ки минбаъд наслро тарбия намоем, ки ба қадри боигарии табиӣ расида, дар ҳифзи он саҳм гузорад. Барои ноил шудан ба ин мақсад бояд тамоми имкониятҳоро моҳирона истифода намуд.

Калидвожаҳо: донишҳои экологӣ, шуури экологӣ, маърифати экологӣ, ҳифзи табиат, масъалаҳои экологӣ, истифодаи роҳу усулҳо.

Таҳқиқ ва таҳлили раванди ташаккули донишҳои экологӣ вазифаи муҳимтарини ҷомеаи муосир буда, танҳо дар сурати истифодаи маҷмӯии усулҳои таълим дар иҷрои вазифаҳои таълими умумӣ имконпазир аст. Дар ин солҳо ҳукумати ҷумхуриӣ як қатор ҳуҷҷатҳои қабул кард, ки ба ҳалли оптималии проблемаҳои, ки дар ҷумхуриӣ ба миён омадаанд, нигаронида шудаанд. Аз ҷумла, «Қонуни Ҷумхурии Тоҷикистон дар бораи маърифати экологии аҳоли» қабуд гардид, ки «принципиҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, молиявӣ ва иқтисодии сиёсати давлатиро дар соҳаи маърифати

экологии аҳолӣ ба танзим мебарорад». Тоҷикистон, ки ҷузъи ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад, дар марҳилаи кунунии рушд бо сиёсати худ бояд дар ҳалли мушкилоти экологӣ саҳм гузорад. [1]

Дар марҳилаи имрӯза муҳимтарин нишондиҳандаи рушди ҷомеа ва пешравии он тарбияи экологӣ мебошад, зеро проблемаи ҳифзи табиат таҳти таваҷҷуҳи ҷиддии ҷомеаи ҷаҳон қарор дорад. Агар одам вазъияти ҳозираи экологиро надонад, пас барои беҳбудии он ҷорасе дида наметавонад. Дар асоси ин тарбия ва тарбияи экологӣ шакли усулҳои таълимиро дар бар мегирад, ки ҳамаи ҷанбаҳои проблемаи экологиро фаро гирифта метавонанд.

Сарчашмаҳои илмӣ ҷумҳуриамонро таҳлил намуда, ба ҷунин ҳулоса омадем, ки тақмили тарбияи экологӣ бояд аз муассисаҳои томақтабӣ бо мақсади ташаккули малака, маданияти тафаккури экологӣ ва амали экологии насли наврас шурӯъ шавад.

Дар бораи тарбияи фарзандон, маҳз дар бораи таълими ҳаматарафа, ки ҳамаи дигар навъҳои тарбияро дар назар дорад ва бо назардошти тамоми хусусиятҳои онҳо суҳан ронда, мо то ҳол чизе аз ҳама муҳим — тарбияи экологиро аз даст додаем. Як қатор асарҳои Б.Мачидова, З.Қурбонова, С.Н.Николаева, И.Д. Зверев, А.Н. Захлебный, И.Т. Суравегин ва дигарон) таҳлил намуда, дар онҳо нуктаҳои мавҷуданд, ки равиши асосии ҳалли ин масъаларо муайян мекунанд, бояд ба вазифаҳои, ки дар назди педагог гузошта шудаанд, диққат дод. [3;5]

Саволҳо ба миён омада метавонанд: «Ташаккули шуури экологии ҷамъият бо кӯдакон чӣ умумият дорад?», «Тарбияи экологӣ ба кӯдакон чӣ иртибот дорад?», «Дониши экологӣ чист?». Шуури экологӣ маҷмӯи ақидаҳои илмӣ, эстетикӣ, ҳуқуқӣ мебошад, ки робитаҳои экологиро дар таърихи пайдоиш ва рушди муносибатҳои ҷомеа ва табиат ва роҳҳои муносибгардонии ин муносибатҳо инъикос мекунанд.

Ба масъалаҳои тарбияи экологӣ ва шуури экологӣ дахл карда, дар бораи ҳуди илми экология чанд суҳан гуфтаи лозим аст. Ин истилоҳро бори аввал соли 1886 зоологи олмонӣ Э.Геккел ворид кардааст. Ба ақидаи Геккел экология илм дар бораи «ҳаёти хонагии» организмҳои зинда мебошад. Дар байни дигар номҳои ин илм номи «иктисоди табиат» дар асри XIX бештар истифода мешуд. Ин истилоҳ ба масъалаи мувозинати табиӣ, мувозинати намудҳо, ки яке аз масъалаҳои муҳимтарини экология дар марҳилаи мазкур мебошад, таъкид кардааст. [5]

Акнун экология вазифадор аст, ки на танҳо алоқаи байни организмҳо ва қонунҳои фаъолияти системаҳои болои организмро омӯзад, балки шаклҳои оқилонаи муносибатҳои табиат ва ҷамъиятро асоснок намояд. Ҳамин тавр, роли донишҳои экологӣ меафзояд, ки ин ба мо барои ёфтани роҳҳои дурусти ҳалли масъалаҳои тарбияи экологӣ ёри мерасонад.

Таълим ва тарбияи экологӣ як роҳи интиқоли таҷрибаи хиради халқ бо мақсади ташаккули фарҳанги экологӣ мебошад. Ё ба ибораи нависандаи маъруфи бачагона В.В.Бианки: «Ба одамон дар бораи он шодию хурсандии он рузгор, ки фаромӯш мекунанд, беарво мегузаранд, нақл кардан, гуфтаи, фарёд задан, суруд хондан». Ҳамин тавр, протсеси ташаккули маданияти экологӣ бояд ба дониш ва дарки амиқтари он асос ёфтаи ба воситаи муросо қардани одам бо табиат табдил ёбад.»

Фарҳанги экологӣ - қисми таркибии фарҳанги умумибашарӣ ва миллиест, ки маҷмӯи муносибатҳои иҷтимоӣ, арзишҳои ахлоқӣ, меъёр ва усулҳои таъсири мутақобилаи ҷамъиятро бо муҳити зист дар бар мегирад ва меросан барои ташаккулёбии дониш ва маърифати экологӣ дар шуур ва ахлоқи ҷамъиятии одамон дар тӯли ҳаёт ва фаъолияти наслҳо, ки ба ҳаёти солим, болоравии маънавияти ҷамъият, рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодӣ, беҳатарии экологии кишвар ва ҳар фарди алоҳида мусоидат менамояд. Дониши экологӣ - бахши маърифати ҷамъиятиест, ки ба истифодаи бошуурокаи табиат ва таъмини муҳити зисти беҳатар барои инсон равона шудааст. [4]

Дар солҳои охир дар натиҷаи инкишофи босуръати илму техника ба масъалаҳои тарбияи экологии хонандагон ва аҳли ҷомеа аҳамияти ҷиддӣ дода мешавад. Ҷунки ба инкишофи ҳаматарафаи қудак на танҳо муносибатҳои инсонӣ, балки муҳити зист низ

таъсири калон мерасонад. Аз ин рӯ имрӯзҳо барои баланд бардоштани маърифати экологии хонандагон дар мактабҳои маълумоти умумӣ фанни «Экология» омӯзонда мешавад. Мақсади он дар насли наврас тарбия намудани меърҳои муайяни муносибатҳои оқилона ба табиат, парваридани ҳисси масъулият нисбати ба он ва сарфакорона истифода бурдани табиат мебошад. Вале мазмуни таълими экологияи мактабӣ дар як фанни алоҳида инъикос намегардад. Онро дар алоқамандӣ бо фанҳои дигар физика, химия, география ва ғайра ба амал овардан лозим аст.

Қадам омилҳо инсонро водор мекунад, ки ба проблемаҳои экологӣ рӯ оварад. Маълум аст, ки дар солҳои охир шумораи аҳоли дар сайёраи замин хеле афзудааст. Аз ин рӯ талаботи инсон ба озӯқаворӣ зиёд шуда истода инсониятро водор месозад, ки минтақаҳои азими қитъаҳои оламро дигаргун созад. Бинобар ин дар назди ҳар як инсонӣ комил масъалаи бағоят душвор- оқилона истифода бурдани табиат гузошта шудааст. Дар ҳалли ин масъала роҳу воситаҳои самарабахшро ҷустуҷӯ ва истифода кардан лозим аст, то ки табиат ҳаёти солими насли ояндаи инсонро таъмин намояд.

Дар ҷумҳурии мо барои ҳалли проблемаҳои экологӣ диққати бағоят калон дода мешавад. Ва дар назди омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ вазифа гузошта шудааст, ки насли наврасро дар рӯҳи муносибати гуманистӣ ба табиат, покиза нигоҳ доштани обу ҳавои кишвари худ тарбия намоянд. Вазифаи омӯзгорон аз он иборат аст, ки минбаъд наслеро тарбия намоем, ки ба қадри боигариҳои табиӣ расида, дар ҳифзи он саҳм гузорад. Барои ноил шудан ба ин мақсад мутахассис бояд тамоми имкониятҳоро моҳирона истифода намояд. [2]

Чанде пештар яке аз вазифаҳои асосӣ дар ҳифзи табиат ҳимояи ҳайвоноти наботот буд, баъдтар масъалаи манбаи табиӣ ба миён омад. Имрӯз масъалаи муҳофизати муҳити зист барои беҳдошти вазъи сиҳати инсон ва ҷамъият мақоми баланд гирифтааст. Барои ҳамин баҳри ҳифзи табиат бештар ҷалб кардани хонандагон ва баланд бардоштани маърифати экологии онҳо ташкил намудани маҳфилҳо, экскурсияҳо ба табиати маҳал хеле зарур аст. Бо ташаббуси ин корҳо хонандагон рафтору кирдори худро нисбат ба табиат дигар мекунад ва шуурашонро ташаккул медиҳанд. Барои ин хонандагонро бо табиат бештар шинос кардан лозим аст.

Бояд қайд кард, ки дар шароити пешрафти илму техника даҳолати инсон ба табиат хело зиёд мебошад. Ва тарбия намудани хонандагон дар руҳияи табиатдӯстӣ, тоза нигоҳ доштани муҳит яке аз талабҳои муҳими тарбияи экологии мактабҳои маълумоти ҳамагонӣ мебошад. Бояд кӯдаконро аз овони хурдсолӣ нисбат ба табиат муносибати оқилона намуданро тарбия кард. Дар мактаб бошад хонандагон бояд дар тури ёздаҳ соли таҳсил, чи дар рафти дарс ва чи дар корҳои берун аз синфӣ дар бораи проблемаҳои ҳозираи экологӣ ва муҳофизати табиат тасаввуроти ҳамаҷониба пайдо намоянд. Хусусан дар дарсҳои табиатшиносӣ ба муҳофизати набототи ҳайвонот ва афзун гардонидани онҳо диққати калон дода мешавад.

Кӯдакон бояд ба таври нозук дарк кардани зебоии дунёро омӯзанд, нигоҳубини табиатро омӯзанд. Барои ин, калонсолон бояд тамоми кӯшишро ба харҷ диҳанд.

Намудҳои кор бо кӯдакон метавонанд гуногун бошанд:

- экскурсияҳо ва сайругаштҳо;
- нигоҳубини растаниҳо ё ҳайвонот;
- мушоҳидаҳо, таҷрибаҳо ва таҷрибаҳо;
- суҳбатҳо;
- машқҳои бозӣ;
- аудио ва видео.

Ба усулҳои ғайримаъмулии кор диққати махсус додан лозим аст. Кӯдакон ҳама чизи ғайриоддиро дӯст медоранд ва дар ин сурат онҳо бештар тавачҷӯх хоҳанд кард. Идҳои гуногун ва вақтхушиҳои бо экология алоқаманд ба эҳсосоти кӯдакон таъсири саҳт мерасонанд. Кӯдакон мехоҳанд бо табиат муошират кунанд ва таҷриба ва таассуроти худро тавассути фаъолиятҳои гуногун инъикос кунанд.

Гарчанде ки тарбияи муносибати эҳтиромона ба табиат кори осон набошад ҳам, натиҷа ба саъю кӯшиш ва вақт сарф мешавад. Ҳар як хонанда дарк намояд, ки ҳалли масъалаҳои экологӣ бе муҳофизати табиат ва эҳтиёткорона истифода бурдани сарватҳои он номумкин аст. Зеро ҳалли проблемаҳои экологӣ на фақат дар ҷумҳурии мо, балки дар тамоми ҷаҳон дар мадди аввал меистад. Аз ин рӯ барои баланд бардоштани маърифати экологии насли наврас кушиши зиёде ба ҳарч бояд дод.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи маърифати экологии аҳоли. – Душанбе, 2010.
2. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. - 480 с.
3. Мачидова Б., Турғунова З. Шинос намудани кӯдакон бо табиати ғайризинда. - Душанбе, 2005.
4. Николаева С.Н. Теория и методика экологического образования детей: Учеб. пособие для студ. высш. пед. уч. зав-ий. - М.: Изд-ий центр «Академия», 2002. - 336с.
5. Зерщикова Т., Ярошевич Т. Экологическое развитие в процессе ознакомления с окружающим // Дошкольное воспитание. 2005. №7. С.7-9

ИМКОНИЯТҲОИ МУШАХХАСИ МУСИҚӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ХОНАНДАГОНИ ТАҲСИЛОТИ ИБТИДОӢ

Нематов Файзулло Амонович, омӯзгори кафедраи назария ва методикаи тарбияи муסיқӣ -бадеӣ ДДОТ ба номи С.Айнӣ

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳо ва шаклҳои зиёди санъат вучуд доранд. Аммо ҳамаи онҳо каму беш ба ҳиссиёту шуури одам таъсир мегузоранд, майли зебоиро инкишоф медиҳанд, муносибати ғаёлона ба ҳаёт, маданияти ахлоқии шахсро ташаккул медиҳанд. Муסיқӣ яке аз навъҳои эҳсосотӣ ба ҷаҳони ботинии инсон, ба ҳиссиёт ва иродаи ӯ сахтгарин, дарҳол ва бевосита таъсир карда, сипас дар амал ва рафтор зоҳир мешавад.

Муסיқии ҳаётбахш, некбинона ба шунаванда то андозае таъсир карда, ӯро рӯҳбаланд ва олиҳиммат мегардонад, инчунин нисбат ба дигарон самимӣ ва покиза, дар роҳи расидан ба мақсад устувортар мегардонад. Санъат ҳаёт, воқеиятро бо роҳҳои гуногун инъикос карда метавонад. Асарҳои бадеӣ дар ҳар шароит, бо ҳар гуна эътиқоди сиёсии муаллифон ба воқеият асос ёфта, ба он вобастаанд, вале тамоми гап дар он аст, ки муаллиф воқеиятро чӣ тавр инъикос мекунад. Субъекти асосии санъат шахс бо робита ва муносибатҳои худ, бо муошират ва ғаёлияти худ мебошад. Барои санъаткор ҳар он чизе, ки одамиро ихота мекунад, муҳим аст, ин ё он ба рафтору кирдор, рафтори ӯ таъсир мерасонад. Дар ҳар як асари бадеӣ тамоюли арзишмандии муаллиф ба таври возеҳ зоҳир мешавад, ки тавассути эҷоди худ кӯшиш мекунад, ки ин низоми арзишхоро дар ҳаёт мукаррар кунад.

Тарбияи муסיқӣ тафаккури хонандагони таҳсилоти ибтидоиро васеъ намуда, ба ӯ дар бораи таърихи ҷамъият дар давраҳо ва давраҳои гуногун маълумоти васеъ мебахшанд. Моҳияти ҳодисаҳо, самти идеявӣ ва ақидаҳои сиёсии синфхоро кушода медиҳанд, моҳияти ҷамъиятро, ки аз ғамхории ҳақиқӣ дар ҳаққи одам, бо хислатҳои бадеӣ ва эмосионалии он ба онҳо софдилона зиндагӣ ва меҳнат карданро ёд медиҳад. Ин корро осону дилпуруна ба ҷо меоваранд.

Муסיқӣ мисли дигар намудҳои санъат воқеиятро васеъ ва ҳамаҷониба фаро гирифта, ба он баҳои ахлоқӣ медиҳад, бевосита ба олами маънавии инсон муроҷиат мекунад. Фақат ба воситаи ин олам он чиро, ки дар ҳақиқат вучуд дорад, ошкор мекунад, ҷиҳати ахлоқӣ ва эстетикӣ одамиро тағйир медиҳад.

И.С.Кон қайд мекунад, ки дар ҷомеаи муосир дар замони ҳозира «шахси дорои ақли бойтар, ҳаёти пурқуввати эмотсионалӣ, доираи васеи манфиатҳо барои фарқ

кардани худ тавассути нишондодҳои беруна камтар зарурат эҳсос мекунад». Чунон ки Алиев Ю. Б. дуруст менависад, «зебӣ ифодаи сифатҳои ахлоқӣ буда, ба эҳтимолияти зиёд ифодаи ягонагӣ ва якпорчагии ботинӣ буда, бо дилрабоии беруна мукамал мегардад» [5;307].

Музикӣ ва ахлоқро як мақсад - ба вучуд овардани идеали ахлоқӣ муттаҳид менамояд, ки дар он ду принсип - ахлоқӣ ва ақлӣ ба таври органикӣ ба ҳам пайваст мешаванд. Ковалив, В.В боре навишта буд: «Ҳар як миллат идеали ба худ хоси одам дорад ва аз тарбияи худ ин идеал ва шахсиятҳои фардиро талаб мекунад». Ба тарбияи ахлоқӣ дар таҳсилоти ибтидоӣ ва берун аз он баҳо додан душвор аст. Ахлоқ тамоми соҳаҳои фаъолияти инсонро фаро гирифтааст ва мактаб бояд тамоми кушишро ба харҷ диҳад, ки хонандагон аз ибтидо дар дохили муҳити худ монданашон лабиринтҳои мураккабу гуногуни санъатро дарк кунанд, санъати асилро аз сохтагӣ фарқ карда тавонанд [4;33].

Завқи солими музикӣ бояд моҳияти рафтори хонандагон гардад, то ки насли наврас одамони азму иродаи қавӣ , бо неқбинии бузург, садоқати фидокорона ба халқ, ба тантанаи идеяҳои демократӣ дилпуруна тарбия ёбанд. Вазифаҳои маърифатӣ ва ахлоқӣ ва методикаи тарбиявии санъатро ба ҳамдигар муқобил гузоштан ғ айри имкон аст. Бе инъикоси ҳақиқии ҳаёт санъат нақши ахлоқӣ ва тарбиявии худро иҷро карда наметавонад ва ҳақиқати ҳаёт дар санъат агар мувофиқи қонунҳои ҳуди санъат такрор нашавад ва арзиши ахлоқӣ ва аҳамият пайдо накунад, паст мешавад.

Санъат тамоми шаклу намудҳои фаъолияти инсонро дар худ муттаҳид кардааст, он шакли ягонаи конкретии фаъолияти инсон мебошад, ки ҳамаи намуди фаъолиятро дар ягонагии худ аз нав ба вучуд меорад. Дар ин ҷо мо ягонагии дониш, муошират, самти арзиш ва амалияро дар назар дорем. Аз ин рӯ, санъат аз ҷиҳати қобилияти ташаккули шахсияти аз ҷиҳати идеявӣ ахлоқӣ тараққикарда беканор аст. Тавре ки дар боло зикр гардид, методикаи санъати музикӣ қодир аст ба ҳиссиёти хонанда таъсир расонад, ҳамдардӣ кунад ва хоҳиши тағйир додани ҷаҳонро ташаккул диҳад. Таъсири музикӣ беназир, ивазнашаванда аст. Вай дар баробари адабиёти бадеӣ , театр, санъати тасвирӣ вазифаи муҳимтарини ахлоқӣ ва ҷамъиятии ташаккули шахсияти ҷамъатарафа инкишофёфтаре иҷро мекунад.

Давраи таҳсилоти ибтидоӣ давраи бехтарини ошноии хонандагон ба олами зебӣ мебошад. Ҳадафи тарбияи музикӣ ва ахлоқӣ бо талаботи иҷтимоии рушди ҷомеаи муосир асоснок карда шуда, ба ҳадди аксар қонеъ гардонидани манфиатҳои музикӣ ва ахлоқии хонанда нигаронида шудааст. Таҷдиди куллии ҳаёти ҷомеаи мо дар заминаи омилҳои муосирӣ иқтисодӣ , иҷтимоӣ ва сиёсӣ , ки бо тамоми шароитҳои зарурӣ дигаргуниҳои кулӣ доранд, нақши таълими музикаии хонандагонро ҳамчун унсурҳои муҳими рушди худшиносӣ , маданияти шахсии бадеии онҳо баланд мебардорад. Дар таҳсилоти ибтидоӣ таҳкурсии таълими музикӣ гузошта мешавад, ки боиси ташаккули ҷаҳонбинӣ , идеалҳо, завқ ва ниёзҳо мегардад. Дар ин бобат шахсияти муаллим аҳамияти калон дорад. Натиҷаи ниҳонӣ бо санъати музикӣ тарбия намудани хонандагони таҳсилоти ибтидоӣ ба хислати ахлоқӣ , дараҷаи дониш, маҳорати касбӣ ва таҷрибаи ӯ вобаста аст. На танҳо фаҳмидан ва дӯст доштани музикӣ , дар ҳор суруд хондан, ҳаракат карданро бо ритмикӣ ва ба қадри имкон навохтани асбобҳои музикаро ёд додан муҳим аст. Муҳимтар аз ҳама он аст, ки хоҳиш ва қобилияти хонандагон дар истифодаи таҷрибаи музикаии худ дар зухуроти эҷодӣ буда метавонад. Тамоми фаъолияти санъати музикӣ ба иҷрои ин вазифа мусоидат мекунад. Мақсади махсуси методологияи таълими музикӣ, истифода бурдани усулҳои гуногуни кор бо хонандагон аз рӯи намудҳои фаъолияти музикӣ: шунидани музикӣ, сурудхонӣ, ритм, навохтани асбобҳои музикӣ , ки ба ташаккули фарҳанги музикӣ ва ахлоқии хонандагон мусоидат мекунад. Қувваи бузурги таъсири санъати музикаро ба олами маънавии инсон чӣ тавр шарҳ додан мумкин аст?

Хусусияти аввал ин қобилияти ачиби он барои намоиш додани таҷрибаи хонандагон дар лаҳзаҳои гуногуни ҳаёт мебошад. Хонандагон дар натиҷа садои ботантана ва фарахбахши мусиқӣ шод мешаванд, аскар дар чорабиниҳои фарҳангӣ месароянд, суруд ба онҳо таъби махсуси фараҳ мебахшад [2;51].

Мусиқӣ хонандаро тамоми умр ҳамроҳӣ мекунад ва ҳаёти онҳо дар мусиқӣ инъикос меёбад. Санъати мусиқӣ ҳамчун воситаи инкишофи ҳамаҷонибаи шахсияти хонанда, ҳамчун инкишофи мутаносиби қобилиятҳои ақлӣ, меъёрҳои ахлоқӣ, муносибати эстетикӣ ба ҳаёт ва умуман санъат, шароити зарурии ташаккули шахсияти комил мебошад.

Ташкили дурусти тарбияи хонандагони синни хурди мактабӣ низ аз бисёр чихат ба ноил шудан ба ин мақсади олий мусоидат мекунад. Тарбияи ахлоқӣ ба ташаккули қобилияти дарк кардан, эҳсос кардан ва дарк кардани зебоӣ, пайҳас кардани неку бадӣ, мустақилона амал кардани эҷодкорӣ ва бо ин васила ба намудҳои гуногуни фаъолияти бадеӣ ошно намудани онҳо равона карда шудааст. Санъати мусиқӣ яке аз воситаҳои дурахшони тарбияи ахлоқии хонандагон мебошад. Барои он ки ин вазифаи муҳимтаринро иҷро кунад, маҳорати умумии мусиқии хонандагонро инкишоф додан лозим аст.

Хусусиятҳои асосии методикаи мусиқии умумӣ инҳоянд: Аломати аввалини мусиқиро ҳис карда тавонистани характер, кайфияти асари мусиқӣ, эҳсос кардани он чизе, ки шумода мешавад, муносибати эмотсионалӣ зохир карда, образи мусиқиро дарк мекунад. Мусиқӣ шунавандаро ба ҳаяҷон меорад, ҷавобҳоро бармеангезад, падидаҳои ҳаётро муаррифӣ мекунад, иттифоқро ба вучуд меорад.

Садои ритми марш ёро шод, руҳбаланд мегардонад, суруди ғ амангези маросимӣ боиси дилсузӣ мегардад. Ин маъноӣ онро дорад, ки хонанда рӯҳияи сурудро эҳсос кардааст, ки ҳолати рӯҳии шахсро ифода мекунад. Аломати дигари мусиқӣ ин қобилияти шумидан, муқоиса кардан, баҳо додан ба ҳодисаҳои аниқ ва дарк кардани мусиқӣ мебошад.

Дар баробари инкишоф ёфтани мусиқии умумӣ дар хонандагон муносибати эҳсосӣ ба мусиқӣ ташаккул меёбад, шунавоӣ беҳтар мешавад, тасаввуроти эҷодӣ ба вучуд меояд. Таҷрибаҳои хонандагон ранги хоси ахлоқӣ пайдо мекунанд. Методикаи санъати мусиқӣ, ки бевосита ба ҳиссиёти хонанда таъсир мерасонад, шахсияти ёро ташаккул медиҳад. Таъсири мусиқӣ баъзан аз бовар кунондан ва ё дастур додан қавитар аст. Хонандагонро бо асарҳои дорои мазмуни гуногуни эҳсосӣ ва образнок шинос намуда, онҳоро ба ҳамдардӣ ва дарки ҳаёт ташвиқ мекунем. Сурудҳо дар бораи садоҳои Суруди миллӣ, Парчам, Нишон, дар бораи Тоҷикистон ва ҳисси муҳаббатро нисбат ба Ватанамон бедор мекунанд. Рақси мудаввар, сурудҳо, рақсҳои халқҳои гуногун ба урфу одатҳои онҳо шавқу ҳавас ба амал меоварад, ҳиссиёти интернационалиро тарбия мекунад. Боигарии жанрҳои мусиқӣ ба дарк кардани образҳои қаҳрамонона ва таъби лирикӣ, ҳазлу шухӣ ва оҳангҳои рақсӣ ёрӣ мерасонад. Ҳиссиётҳои гуногун, ки аз дарки мусиқӣ ба миён меоянд, таассуроти хонандаро ғ ани мегардонанд, олами маънавии онҳоро ташаккул медиҳанд. Сурудҳои дастаҷамъона, мувоҳисаи мусиқӣ, навохтани муштараки асбобҳо, вақте ки хонандагон бо таҷрибаи умумӣ фаро гирифта мешаванд, ба ҳалли масъалаҳои таълиму тарбия бештар мусоидат мекунанд. Суруд аз иштирокчиён, пеш аз ҳама, ансамбли оҳангӣ -ритмиро талаб мекунад [7;344].

Ҳамин тавр, фаъолияти мусиқӣ барои ташаккули сифатҳои ахлоқии шахсияти хонандагони таҳсилоти ибтидоӣ шароити зарурӣ фароҳам меорад, барои фарҳанги умумии одами оянда заминаҳои ибтидоӣ мегузорад.

Дарки мусиқӣ бо равандҳои равонӣ зич алоқаманд аст, яъне диққат, мушоҳида, заковатро талаб мекунад. Хонандагон садоро мешунаванд, овозҳоро аз рӯи баландӣ муқоиса мекунанд, бо маъноӣ ифодакунандаи онҳо шинос мешаванд, хусусияти семантикии характерноки образҳои бадеиро қайд мекунанд, фаҳмиши сохтори асарро меомӯзанд. Ба саволҳои муаллим ҷавоб дода, пас аз ба охир расидани кор хонанда аввалин донишҳоро ҷамъбаст ва муқоиса мекунад. Характери умумии

сурудро муайян мекунад, пай мебарад, ки матни бадеии суруд бо воситаҳои мусиқӣ равшан ифода ёфтааст. Ин кӯшишҳои аввалини баҳодиҳии ахлоқӣ фаъолияти хуби равониро талаб мекунанд ва аз ҷониби омӯзгор роҳнамоӣ карда мешаванд. Мисли дигар намудҳои санъат, мусиқӣ низ аҳамияти тарбиявӣ дорад. Дар он ҳодисаҳои ҳаёт инбикос ёфтаанд, ки хонандаро бо идеяҳои нав бой мегардонанд. Масалан, суруди «Ватани дил»-и Бозор Собир, Оҳанги Саидкул Билолов-ро шунида, тантана, баландӣ, шодмонии одамонро, ки Ватани моро васф мекунанд, ҳис мекунанд.

Тоҷикистон, Тоҷикистон,

Ҳар кучое рафта аз оф уши ту.

Доманамро ман такидам раҳ ба раҳ дар ҳар қадам,

Пои худро раҳ ба раҳ афшонда рафта бар заминат.

Аз замини камзаминат,

Гарди хоке кам нагардад.

Нақарот:

Тоҷикистон, Тоҷикистон,

Мекунам шукри каму бисёри ту,

Мекунам шукрона аз озарму аз озори ту.

Аз ту ман сарват намехоҳам,

Ватан ҳастӣ бас аст,

Бо хасу хорат баробар зиндагӣ кардан бас аст.

Ҳар кучое санг дидам,

Даст бурдам бар сараш чун, бар сари фарзанди хеш,

Бо навозиш гуфтам ўро аз Бадахшон кандаанд,

Тифли ширхори маро аз банди пистон кандаанд.

Нақарот:

Тоҷикистон, Тоҷикистон,

Мекунам шукри каму бисёри ту,

Мекунам шукрона аз озарму аз озори ту.

Аз ту ман сарват намехоҳам,

Ватан ҳастӣ бас аст,

Бо хасу хорат баробар зиндагӣ кардан бас аст. [3;7].

Барои аз ҷиҳати ахлоқию равонӣ инкишоф додани дарки мусиқии хонанда, ки ҳаёл ва тахайюлотро бедор мекунанд, ҳамаҷониба онҳоро дастгирӣ кардан лозим аст. Вақте ки калонсолон дар назди хонанда вазифаҳои эҷодӣ мегузорад, фаъолияти ҷустуҷӯӣ ба вучуд меояд, ки фаъолияти хуби рӯҳиро талаб мекунад. Масалан, дар сурудҳои хонанда бадеҳанавозӣ мекунад, варианти ба худ хоси оҳангро меофарад, кушиш мекунад, ки матни бадеиро бо оҳангҳои ифодакунанда мувофиқ кунад.

Дар машғулиятҳои мусиқию ритмикӣ, махсусан дар таҳсилоти ибтидоӣ хонанда бо завқи зиёд эҷод мекунад, ҳаракатҳои рақс, сурудхониро ба ҳам мепайвандад. Рақси халқӣ, имову ишора ва махсусан драматизатсияи мусиқӣ хонандагонро таҳсилоти ибтидоӣро ба тасвири манзараи ҳаёт, тавсифи характер бо истифода аз ҳаракатҳои ифодакунанда, шеваи чехра ва калимаҳо водор мекунад.

Адабиёт

1. Алиев Ю. Б. Методика музыкального воспитания детей от детского сада к начальной школе. М.: Педагогика, 1998. - 138 с.
2. Асафьев Б.В. Музыка в современной общеобразовательной школе. Избранные статьи о музыкальном просвещении в образовании. М.: Педагогика. 1986. - 86 с.
3. Бозор Собирро. Тоҷикистон. Душанбе: 2022
4. Ковалив, В.В. Методика развития ладовысотного слуха. В.В.Ковалив. Методика музыкального воспитания в начальной школе: учебное пособие. под ред. Н.Н. Минск. 1998. 75с.
5. Кон И.С. Социология личности. М.: Педагогика. 1957. - 387 с.

6. Образцова, Т. Н. Музыкальные игры для детей [Текст]. Т.Н. Образцова. - Москва - Лада, 2005. - с .232. 94
7. Рамазонов Д. Мусикӣ воситаи асосии дилхушии кӯдакони таҳсилоти томактабӣ . [Матн] Рамазонов Д. 2023. 342-345
8. Хайруллоев Б. Методикаи таълиму тарбияи суруд ва мусикӣ дар синфҳои ибтидоӣ . [Матн]. Хайруллоев Б. Душанбе.2019.-191.

ЭФФЕКТИВНЫЕ ФОРМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ДОШКОЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ И СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА

Кодирова Нигина Исмаиловна,
Тешаева Сафиямо Саломовна
соискатели Института развития образования
имени Абдурахмана Джами АОТ

***Аннотация:** В статье анализируются ведущие принципы взаимодействия воспитателей современной дошкольной образовательной организации с родителями воспитанников, предложены рекомендации по выстраиванию эффективного взаимодействия между воспитателями ДОО и родителями воспитанников.*

***Ключевые слова:** взаимодействие воспитателей и родителей, принципы взаимодействия, функции взаимодействия.*

Масштабные преобразования в обществе, реформирование системы образования, сложные социально-экономические условия в современном мире требуют необходимости поиска и разработки новых подходов к реализации задач образовательной работы в ДОО. Согласно Концепции модернизации таджикского образования семья должна быть активным субъектом образовательной политики [3].

Достижение стратегических целей модернизации образования возможно только в процессе постоянного взаимодействия в образовательной системе ДОО с различными представителями, в том числе с семьями воспитанников, как социальными партнерами. В законе Республики Таджикистане «Об образовании» определены «общие принципы и положения, регулирующие отношения в системе образования».

Одной из задач государственного стандарта дошкольного образования является «обеспечение психолого-педагогической поддержки семьи и повышения компетентности родителей (законных представителей) в вопросах развития и образования, охраны и укрепления здоровья детей» [8].

Усиление воспитательной и образовательной функции дошкольного образовательного учреждения, а также изменения, происходящие в жизни общества, обуславливают необходимость совершенствования форм и способов взаимодействия с семьями воспитанников. От совместной работы представителей дошкольной образовательной организации и родителей зависит дальнейшее развитие дошкольника [4].

От качества работы ДОО зависит уровень педагогической культуры родителей, а, исходя из этого, и уровень семейного воспитания детей. Перед ДОУ стоит важная задача использовать большой воспитательный и образовательный потенциал семьи в рамках педагогического взаимодействия. Содержание работы с родителями реализуется через разнообразные формы и методы.

Главное, правильно и целенаправленно спланировать работу по взаимодействию с родителями воспитанников. И от совместной работы педагогов и родителей зависит дальнейшее развитие детей дошкольного возраста. И именно от качества работы педагогов ДОО зависит уровень педагогической культуры родителей, а, значит, и уровень развития дошкольника.

Мы выделяем следующие принципы взаимодействия с родителями воспитанников:

1. Преимущественность согласованных действий.

Взаимопонимание семьи и детского сада состоится при согласованности воспитательных целей и задач, позиций обеих сторон, «выстроенных по принципу единства, уважения, и требований к ребёнку, распределения обязанностей и ответственности».

2. Гуманный подход к выстраиванию взаимоотношений семьи и ДОО – признание достоинства, свободы личности, терпимости к мнению другого, доброе, внимательное отношение всех участников взаимодействия.

3. Открытость по отношению к семье воспитанника. Индивидуальный подход – учет социального положения, традиций, интеллектуального и культурного опыта родителей.

4. Эффективность форм взаимодействия ДОО и семьи зависит от умения выделить наиболее важные проблемы сторон. Формы выбираются в зависимости от интереса семьи, возможностей ДОО, региональных, социально-экономических, психологических условий.

5. Доброжелательный стиль общения педагогов с родителями. Позитивный настрой на общение является тем самым прочным фундаментом, на котором строится вся работа педагогов группы с родителями.

6. Сотрудничество. Эффективно будет создание атмосферы взаимопомощи и поддержки семьи в сложных педагогических ситуациях, демонстрация заинтересованности коллектива детского сада разобраться в проблемах семьи и искреннее желание помочь.

7. Динамичность. Детский сад должен находиться в режиме развития, а не функционирования, представлять собой мобильную систему, быстро реагировать на изменения социального состава родителей. Их образовательные потребности и воспитательные запросы. В зависимости от этого должны меняться формы и направления работы детского сада с семьей.

8. Обратная связь необходима для изучения мнения родителей по различным вопросам воспитания [8].

Ценности: сотрудничество и диалог между педагогами и родителями, эмоциональный комфорт ребенка и его развитие в соответствии с задачами возрастной ступени развития. При организации взаимодействия с родителями перед воспитателями стоят следующие основные задачи установление сотрудничества детского сада и семьи в вопросах преемственности воспитания детей дошкольного возраста и создания системы психолого-педагогического сопровождения родителей в процессе образования ребенка в период дошкольного детства:

1. Расширять представление дошкольников и их родителей о семье, как величайшей общечеловеческой ценности. Воспитывать в детях уважительное отношение ко всем членам семьи.

2. Реализовывать дифференцированный подход к родителям различного типа, применяя индивидуальный подход – к каждой конкретной семье.

3. Ежегодно разрабатывать новую систему массовых мероприятий с родителями, план взаимодействия, организовывать совместную общественно значимую деятельность и досуг родителей и воспитанников.

4. Создавать комфортную обстановку для воспитанников ДОО, родителей (законных представителей) и всех членов конкретной семьи, атмосферу сотрудничества, доброжелательности.

5. Применять различные формы сотрудничества с родителями, как традиционные, так и инновационные.

6. Вовлекать их в совместную с детьми дошкольного возраста творческую, социально-значимую деятельность, направленную на повышения авторитета воспитателя.

7. Пропагандировать опыт успешного семейного воспитания.

8. Создавать благоприятные условия для совместной деятельности с родителями [6].

Для достижения цели эффективного взаимодействия с семьями и родителями воспитанников воспитателям ДОО в работе важно учитывать следующие принципы: - компетентности; - соблюдения прав и свобод ребенка; - соблюдение прав родителей на осуществление выбора средств и методов воспитания;

- добровольности;
- соблюдения педагогической этики;
- целенаправленности;
- вариативности;
- открытости и доверия;
- развития и сотрудничества;
- тактичность;
- комплексности;
- открытости.

Работа с родителями – это взаимосвязанная цепочка, реализующая различные функций:

- лично ориентированную;
- направленную на самоопределение, актуализацию личной ответственности, снятие ограничений и раскрытие ресурсов родителей;
- содержательную - направленную на решение проблем;
- инструментальную;
- позволяющую выработать навыки анализа реальных проблемных ситуаций, сформировать умения коллективной деятельности, овладеть навыками самоорганизации и самоуправления;
- коммуникативную;
- функцию сплочения родительского коллектива как совокупного субъекта педагогической деятельности ;

В своей работе по взаимодействию с родителями и семьями воспитанников воспитатель реализует основные направления деятельности:

- информационно-просветительское;
- организационно-посредническое;
- организационно-педагогическое.

Организация работы по взаимодействию с родителями воспитанников дошкольного образовательного учреждения должна организовываться следующим образом:

1. Работа планируется по запросу родителей (результатам опроса), а также годовыми задачами дошкольного образовательного учреждения и рекомендациям специалистов (педагога-психолога, учителя-логопеда, дефектолога и др.).

2. Количество форм работы, количество мероприятий, количество применяемых методов и средств взаимодействия с родителями зависит от выявленных запросов, потребностей законных представителей, психологических особенностей конкретной возрастной категории воспитанников, особенностей родителей, остротой проблем [7].

Формы взаимодействия с родителями могут быть разными в зависимости от темы, контингента родителей, задач и многого другого. Например, такие:

- круглый стол;
- художественно-эстетическая деятельность;
- психолого-педагогический тренинги;
- мастер-классы;
- дискуссии;
- игры и упражнения;
- разрешение педагогических ситуаций;
- моделирование проблемных ситуаций;
- обсуждение и распространение опыта семейного воспитания;

- презентации; - видео просмотры по организации жизни дошкольников в детском саду и многие другие [5].

Для эффективности результатов взаимодействия воспитателя с родителями необходимо при первой встрече озвучить, рассмотреть и откорректировать права и обязанности участников такого взаимодействия. Современная семья является одним из главных институтов формирования личности ребенка дошкольного возраста. Деятельность представителей семьи и педагогов ДОО в интересах ребенка может быть успешной только в том случае, если они станут союзниками, что позволит им лучше узнать дошкольника, увидеть его в разных ситуациях, понять, прочувствовать, а значит, наметить свою идеальную траекторию развития любимого малыша.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст]: Учебник для высших учебных заведений / Г.М. Андреева. М.: Инфра-М, 2013. 192 с.
2. Атнахова, Л.Н. Новые подходы, квалификация, мастерство. Методическая служба как условие развития профессиональной компетентности педагогов ДОУ [Текст] / Л.Н.Атнахова // Дошкольное воспитание. 2008. № 3. С. 15–17.
3. Белая, К.Ю. Методическая работа в ДОУ. Анализ, планирование, формы и методы. Творческий центр [Текст] / К. Ю. Белая. М., 2008. 96 с.
4. Данич, О.В. Коммуникативная компетентность воспитателя дошкольного учреждения [Текст] / О.В. Данич, Н.В. Крицкая, А.Ф. Солодкова // Современные проблемы социально-гуманитарных наук. 2016. – №1 (3). С. 46 – 49.
5. Доронова, Т.Н. Взаимодействие дошкольного учреждения с родителями [Текст] / Т.Н. Доронова, М.: Сфера, 2002. – 114 с.

ҶАНБАҶОИ ТАЪРИХИИ ИСТИФОДАИ БОЗИҶО ДАР ТАҶРИБАИ ПЕДАГОГӢ

Мадалиева Гулдаста
унвонҷӯи пажӯишгоҳи рушди маориф
ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур сухан оиди бозиҳои дидкатикӣ дар дарсҳои математика меравад. Бозиҳои дидкатикӣ на танҳо шавқовар аст, балки кӯдаконро ба фикркунӣ водор месозад, дар онҳо мустақилият, ташаббускориро тарбия мекунад, ҳамнишинӣ бо рафиқони хубро меомӯзад. Ба бозиҳои дидактикӣ ҷалб гардидани кӯдакон сабаби ба осонӣ аз худ кардани барномаи дарсӣ гардида, дар онҳо дониш, маҳорату малакаро ташаккул медиҳад ва сатҳи фаҳму дарки онҳоро тақвият мебахшад. Аз ин рӯ истифодаи бозиҳои дидактикӣ дар дарсҳои математика раванди таълимро шавқовар гардониди, вазъу ҳолати равонии кӯдаконро болида месозад, мушқилоти дарсомӯзиро бартараф карда, диққати хонандагонро бештар ба дарс ҷалб мекунад.

Калидвожа: бозӣ, дидактика, математика, хонанда, тарбия, таълим, дониш, ташаккул, барнома, фаъолият, дарс, усул, синну сол, тафаккур, кӯдак, зехн.

Инкишофи бозӣ аз бозиҳои халқӣ сарчашма мегирад, аслан бозии бачагона барои дарки фалсафии аҳамияти педагогии бозӣ интиқол ёфт. Аллакай дар замони қадим, бозӣ дар дараҷаи категорияи онтологӣ вучуд дошт. (160). Ин воситаи тавоноии инкишофи маънавӣ ва ҷисмонии одам мебошад. Афлотун бозиро воситаи муҳими таълиму тарбия медонад. «Инсонӣ озод таваллуд шуда набояд ягон илмро ғ уломона омӯзад. Агар баъдан барои бартараф кардани мушқилот маҷбур шавад, кори бадтар намешавад, аммо донише, ки ба рӯҳ маҷбуран ворид карда мешавад, ноустувор аст. Ба фарзандони худ бо зӯр не, балки бо бозича илм диҳед, то ки майли табиӣ ҳар касро мушоҳида кардан мумкин гардад». (133, с. 321) Афлотуни бузург дар бораи усулҳои таълим чунин ҳарф зада буд. Афлотун ба вазифаи ҷубронкунандаи бозӣ бештар тавачҷуҳ зоҳир мекунад, на ба вазифаи тарбиявии он.

Вай ба он мазмуни дидактикӣ намедиҳад, накши бозиро дар байни лаҳзаҳои дарс чиддӣ гузоштааст, (54). «Коргар ба истироҳат эҳтиёҷ дорад ва бозӣ барои истироҳат мувофиқ аст, ҳар гуна машғулият бо меҳнат ва стресс алоқаманд аст, бинобар ин бозихоро қорӣ кардан лозим аст, ки барои онҳо вақт дуруст интихоб карда, гӯё ба онҳоро ба сифати дору пешниҳод кардан лозим, зеро ҳаракат дар вақти бозӣ ба шарофати оромии нафс ва лаззату истироҳат фароҳам мегардад» (18, с.678).

Дар замони қадим муносибати дугона ба бозӣ - ҳамчун усули таълим ва ҳамчун механизми ҷубронкунанда зоҳир мегардид. Я. А. Коменский дар китоби «Мактаби модарӣ» дар бораи истифодаи бозӣ ҳамчун воситаи тарбиявӣ аз синни хурдсолии кӯдак нақл мекунад. Муаллиф дар очерки бо номи «Пампедия» дар бораи усулҳои сухан меронад, ки бояд ба онҳо амал кард, то ки бача аз кори душвор, монанди хондан лаззат барад. "Ҳар мактаб метавонад як бозии универсалӣ шавад, агар мо кӯшиш кунем, ки инстинкҳои табииро ҳангоми зухур кардани онҳо дуруст ва нарм фармоиш диҳем. Охир, табиати одам гӯё ӯро ба он чизе, ки хоси инсон аст, даъват мекунад, дар ин маврид магар аз манъ кардан дида роҳнамоӣ кардан осонтар нест?" (77, с. 198).)

Дар баробари ин «Дидактикаи бузург» диққатро ба синну сол мувофиқ будани усули бозӣ ҷалб мекунад. "Ҳама чиз бояд дар бозӣ ва рақобат мувофиқи синну сол анҷом дода шавад. Агар одам дар қувваю маҳорат бо каси дигар мусобиқа кунад, худаш ҳам пешакӣ кори дидаю доништа ба даст оварад ва боварӣ дошта бошад, ки барои анҷом додани кори хирадмандона ҳама чиз мавҷуд аст» (77, с. 200).

Дар давраи Эҳё идеяҳои қадим таҷдид гардида, маъноӣ нав пайдо мекунанд, муддати тӯлонӣ маҳдуд, пинҳон, ҳамчун зухуроти воқеии инсон дар инсон, бештар бо таълиму тарбия алоқаманданд. (51)

Идеяҳои омӯзиши бозиро Ҷ. Локк дар «Андешаҳо дар бораи тарбия» боз ҳам инкишоф додааст: «...ин кайфияти шукуфонест, ки табиат оқилона синну сол ва характери бачаҳоро муайян кардааст, ба он ташвиқ кардан лозим аст, ки неруи онҳо ҳифз карда шавад. Барои инкишоф додани қувва ва беҳтар кардани саломатӣ нисбат ба паҳш кардан ва шарм доштан мукофот додан лозим ва ҳунари асосӣ маҳз дар он зоҳир мегардад, ки ҳар чизеро, ки кӯдакон бояд машғул шаванд, ба бозиву дилхушӣ сурат гирад» (99, с. 286).

Бояд гуфт, ки омезиши таълим бо бозӣ, ба гуфтаи Локк, пеш аз ҳама ба синни барвақтии кӯдакон дахл дорад. Локк ба ҷузъи ҳавасмандии бозӣ, қобилияти бедор кардани шавқу рағбат ба дониш ва хоҳиши омӯхтани он диққати махсус медиҳад.

Жан Жак Руссо Локкро барои истифодаи усулҳои номусоиди бозӣ интиқод карда, чунин мешуморад, ки таълиму тарбия бояд мувофиқи синну сол ва манфиатҳои кӯдак ҳангоми бозӣ сурат гирад, ӯро водор кунад, ки дар ҷараёни бозӣ фикр кунад, эҳсосот ва иродаашро тақон диҳад, ба ҳислат, ақлу кирдори ӯ таъсир расонад. Дар осори И. П. Песталотси бозӣ ҳамчун усули асосӣ ба ҳисоб меравад.

"Усули ман бозӣ аст. Фақат бо ҳамин гуфтан мехостам, ки усули ман кӯдакро аз ҷиҳати раванӣ ба фишори ақлонӣ омода мекунад. Ин на танҳо барои кӯдак инкишоф додани тафаккури амиқро осон мекунад, балки ба фаъолияти минбаъдаи ӯ таъсири мусбат мерасонад. Танҳо дар ин бобат усуре, ки он омӯзишро ба бозӣ табдил медиҳад, муҳим аст, аммо ба он дараҷае, ки ӯ намегузорад, ки фишори зарурӣ барои кӯдак аз табиати ақли ӯ душвортар шавад, ба ҳамон андоза ӯ намехоҳад, ки таълимро хеле осон кунад ва ба ин васила ба рушди кӯдак монеъ шавад. Ин бешак ба қобилияти раванӣ, ки ба хусусиятҳои психологӣ ӯ мувофиқ аст".

И. П. Песталотси «усул»-и худро дар мубориза бар зидди тарафдорони маорифи лафзӣ, ки воситаҳои бесамари тарбияро пешниҳод мекарданд, тасдиқ кардааст. Он барои ташаккули ақл, ҳиссиёти ахлоқӣ ва рафтори кӯдак як системаи бисёрмарҳиларо ба вучуд меорад. Пеш аз ҳама ба гуфти Песталотси, дар бачаҳо эҳтиром кардан ба одамони дигарро ташаккул додан лозим аст. Вай ба тарзи аз рӯйи присип нав масъалаи ба назар гирифтани хусусиятҳои синну сол ва фардии инкишоф ва тарбияи кӯдакро ҳал мекунад. Вай диққатро ба он ҷалб мекунад, ки кӯдакони

калонсол ба бачагон бо хошиши том ва фойданок таълим медиҳанд ва онҳо ба осонӣ ва хеле зуд шарҳу эзоҳ доданро меомӯзанд. Дар натиҷа, ин ба барқарор шудани робитаҳои иҷтимоӣ байни кӯдакон мусоидат мекунад.

Ф Фребел ба бозиҳо баҳои махсус медиҳад. Вай ба хусусияти дидактикии бозиҳо, ки дар таълиму тарбияи томактабӣ истифода мешаванд, аҳамияти махсус додааст. "Бозиҳо як тасвири озод ва машқҳои ҳама гуна навъҳо мебошанд"- гуфтааст Фребел. (184)

«Бозиҳо, яъне машғулиятҳои озод, се навъанд: онҳо моҳият ё тақлид ба зиндагӣ, ё сабабҳои мустақили чизҳои омӯхта ва ё дарсомӯзӣ мактаб мебошанд. Ё онҳо офаридаҳои комилан мустақил ва тасвири ақли ҳар навъ ва дар ҳама гуна маводҳо мебошанд.

Худи бозиҳо метавонанд бозиҳои ҷисмонӣ, ки қувват ва маҳоратро инкишоф медиҳанд ё танҳо ифодаи болоравии ботинии зиндадилӣ ва шодмонӣ бошанд; бозиҳо, ки бо ҳиссиёти беруна алоқаманданд, масалан машқ додани гуш, рустшавакон ва ғ., ки чашро машқ медиҳанд, тирандозӣ, ранг кардан ё бозиҳои ақлонӣ, ки мулоҳизаро талаб мекунад, бозиҳо дар тахта ва ғ айра. Бозиҳои охир ба тартиби дигар гузошта шуда, аксар вақт, гоҳо мувофиқи ҳадафи асли, рӯҳияи бозӣ ва талабот шарҳ дода мешаванд» (184, с.305-306).

Ба ақидаи Фребел, бозӣ як фаъолияти табиӣ кӯдакест, вазифаи таълими ибтидоӣ ба маънои оддии калима омӯختан нест ва дар ташкили бозӣ ифода меёбад. Кашфи бозӣ аз ҷониби Фребел фаромӯшнашаванда аст, ки қисми ҷудонашавандаи тамоми омодагии минбаъда мегардад. Гузашта аз ин, Фребел ба чунин савол ҷавоб медиҳад: бозиро чӣ гуна бояд ташкил кард? Бозиро тавре ташкил кардан лозим аст, ки дар он дарси оянда пешбинӣ карда шавад. Давоми бозиро бо дарс фаро гирифтани лозим аст, ки ин дар дараҷаи баландтари фаъолият қарор мегирад.

«Ин кӯшишҳо барои кӯдакон ба воситаи бозӣ амалӣ мегардад, ин меҳнат ройгон ва ҳамзамон гуворо аст.

Кӯдак аз рӯзҳои аввали ҳаёташ аз ҷаҳони беруна таассурот мегирад. Ин таассурот қувваҳои ҷисмонӣ, ахлоқӣ ва рӯҳии ӯро ба ҳаяҷон меоранд. Аз ин рӯ мекушад, ки онҳоро дар амали ҳаррӯзаи худ пайдо кунад.

Ҳама чизе, ки кӯдакро ихота мекунад, ба ӯ танҳо як бесарусомони роҳро ҳам мекунад. Гуногунии ашёи гирду атрофаш барои ҳиссиёташ, ки ҳанӯз инкишоф наёфтааст, хеле бузург аст, то онҳоро фарқ карда тавонад. Бо амалҳои инстинктӣ ҳидоят ва раҳнамоӣ кардан, бо ҳосиятҳои ашё ошно намудан, ин аст, ки аслан ибтидоӣ тарбияро ташкил медиҳад. Барои расидан ба ин ҳадаф бояд аз синни хурдӣ як силсила бозиҳо ва машғулиятҳо тартиб дода шавад, ки ҳам тафаккур ва ҳам ҷисми кӯдакро инкишоф диҳанд» (184, с. 10-11).

Ҳангоми таълими синфҳои болоии мактаб дар хориҷа танҳо унсурҳои алоҳидаи бозиҳо ва усулҳои бозӣ истифода мешаванд. Рӯ овардан ба бозиҳо танҳо дар таҷрибаи муассисаҳои таълимии хусусии алоҳида дида мешавад, масалан, дар коллеҷҳои англисӣ бозиҳои зехнӣ истифода мешаванд.

Д. Тейлор ва Р. Уолфорд шартҳои таърихӣ «зуҳури бозиҳо дар синфхона»-ро таҳлил намуда, қайд мекунад, ки пайгирӣ кардани хати рост дар таҳияи усулҳои таълими бозӣ ниҳоят душвор аст. (178, с.1).

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозӣ сарчашмаҳои ғани зухур ва заминаи бебаҳои этникӣ дорад. Унсурҳои нахустини бозӣ дар фарҳанг ва дин инъикос ёфта, муносибати дугонаи нисбат ба зуҳури бозӣ дида мешавад. Аз як тараф бозӣ ҳамчун замина барои ташаккули шахсияти кӯдак муҳим арзёбӣ мешавад ва ҷониби дигар бозӣ масъалаи на он қадар муҳим дониста шуда, ҳатто гоҳо манъ карда мешавад. Бозӣ характери синфӣ надорад, вале гоҳо баъзе аз бозӣҳо вобаста ба тавоноии иқтисодӣ ё мавқеи иҷтимоӣ мавриди истифода қарор медиҳанд.

Дар охири асри XVII – ибтидои асри XIX аввалин тадқиқоти педагогии мақсадноки фаъолияти бозӣ ба миён омаданд, ки он боиси инкишофи илмҳои фалсафӣ ва психологӣ гардид. Бозӣ ҳамчун воситаи таълим ва инкишофи

ҳамаҷонибаи шахсияти кӯдак омӯхта шуда, дар доираи раванди таълим мавзӯи омӯзиши махсус қарор мегардад. Ин тамоюлҳо ҳам дар Русия ва ҳам дар хориҷи кишвар ба мушоҳида мерасанд (51).

Дар педагогикаи асри XIX мафҳуми «Тарбия тавассути таълим» ба вучуд омада, дар амал татбиқ гардид, бозиҳо ба дидактика фаъолон дохил карда шудаанд. Асоси пурра ва муфассали психологию педагогии истифодаи бозиҳо дар педагогика К. Д. Ушинский додааст. Вай бозиро чун як фаъолияти табиӣ ва «фаъолияти озоди кӯдак» мефаҳмад, ки «маҳз дар чараёни бозӣ тамоми тарафҳои рӯҳи инсон ташаккул меёбад» (180, с. 475) Ушинский тавсия медиҳад, ки майлу хоҳиши мушаххаси бачаҳо ҳарчи бештар ба назар гирифта шавад. Ҳангоми идоракунии фаъолияти бозӣ ҳамчун воситаи омӯзиш, як қатор қоидаҳо ба назар гирифта лозим аст:

1. Бояд бозиҳо дуруст интихоб карда шаванд; .
2. Бояд бо қоидаҳои бозӣ шинос шуд;
3. Набояд маҷбур шуд, то бозиҳо қобилияти ҷалбкунии худро ҳамчун фаъолияти озод аз даст диҳанд;
4. Бозиҳо бояд ба меъёр ва оқилона бо дигар усулҳо якҷоя карда шаванд.

Андешаҳои Ушинский дар асарҳои П. Ф. Каптерев («Дар бораи бозиҳо ва дилхушии бачагон» ва ғ айра) боз ҳам инкишоф ёфтанд. Каптерев ҳолат ва рафти умумии бозии бачагонро таҳлил намуда, аҳамияти бозиро на танҳо дар таълиму тарбия, балки барои инкишофи кӯдак низ нишон додааст (66, с. 109).

Асарҳои К. Д. Ушинский ва пайравони ӯ масъалаҳои назариявии бозиро ошкор намуда, барои назарияи фаъолияти бозиҳо замина ба вучуд овард, аммо дар баробари ин, бояд гуфт, ки дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар таҳқиқи бозиҳои бачагона имкони истифодаи бозиҳо дар таълим ва тарбия, барои кӯдакони синни томактабӣ ҳатмӣ донист. Ин барои тадқиқоти минбаъда вобаста ба имконот ва қонунҳои истифодабарии бозиҳо дар таълиму тарбияи наврасон ва хонандагони калонсол заминаи мусоид фароҳам кардааст (51, 101, 169).

Омӯзиши падидаи бозӣ ба Выготский Л. С. имкон дод, ки аҳамияти психологии бозиро баррасӣ кунад:

«Кӯдак ҳамеша бозӣ мекунад, вай маҳлуқи бозигар аст, аммо бозии ӯ маънои бузург дорад. Ба синну сол ва шавқу ҳаваси ӯ комилан мувофиқ буда, чунин унсурҳо дар бар мегирад, ки боиси ташаккули маҳорату малакаи зарурӣ мегардад» (29, с. 123). ,

Баъд Выготский даврандешии бозиҳо дар ҳаёти кӯдак нишон дода, қайд мекунад, ки дар синни мактабӣ бозиҳо аҳамияти калон доранд: бозӣ таҷрибаи зиндаи иҷтимоӣ , таҷрибаи коллективии кӯдак аст, аз ин лиҳоз вай воситаи ҳатмии тарбия намудани маҳорату малакаи иҷтимоӣ мебошад (29, с. 125).

Выготский инчунин дар бораи маънои бозӣ сухан ронда, чунин таъриф медиҳад:

"Бозӣ як системаи оқилона ва мақсаднок, банақшагирифташуда, аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳамроҳшудаи рафтор ё сарфи энергия аст, ки тибқи қоидаҳои маълум амал мекунад. Он бо сарфи меҳнати энергия аз ҷониби калонсолон шабеҳи худро дарёфта, ошкор мекунад, ки аломатҳои он бо аломатҳои бозӣ комилан мувофиқат мекунад, ба истиснои натиҷаҳо. Ҳамин тавр, бо фарқи объективӣ, ки дар байни бозӣ ва меҳнат вучуд дорад, имкон медиҳад, ки онҳо ба ҳамдигар муҳолифи кутбӣ ҳисоб кунем. Дар ин маврид табиати психологии онҳо комилан мувофиқ меояд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки бозӣ шакли табиӣи меҳнати кӯдак, шакли фаъолияти ба ӯ хос, тайёрӣ ба ҳаёти оянда мебошад. (32, с. 128).

Минбаъд Выготский дар таҳқиқи худ чунин нишон медиҳад, ки «бозӣ зухуроти қобилияти равонии аллақай баркамол буда, дар он таҳайюлот ва фантазия зухур меёбад» (32, с. 128).

Сикорский И. А. дар китоби «Рӯҳи кӯдак» аз аҳамияти бузурги бозӣ барои рушди рӯҳии кӯдак сухан меронад.

«Зарурият ва ғоиданокии бозиҳои зеҳнӣ барои рушди равонӣ умуман равшан аст, вале махсусан барои он, ки ба воситаи онҳо як идеяи умумии норавшан ва ноустувор ба як идеяи инфиродӣ ва мушаххас табдил ёбад, хеле муҳим аст.

Дар бозиҳои зеҳнӣ як ишора ё сигнали равонӣ дода мешавад, ки метавонад боиси репродуксияи муайян гардад. Агар бозиҳо моҳирона ташкил карда шаванд, ба он таваҷҷӯҳи карда мешавад ва ба тарзи асроромез дар хотираи инсон дубора тавлид гардидани тамоми силсилаи фикрҳо ва тасвирҳои эҳтимоли, ки ба зеҳни кӯдак марбут аст, таконе ба вучуд меоранд. (159, с. 151).

С. И. Гессен ва В. В. Зенковский чунин мешуморанд, ки «бозӣ шакли асосии меҳнати кӯдакон аст. Бо вучуди ин, байни мафҳумҳои бозӣ ва бозигарӣ фарқ кардан лозим аст. Бозӣ барои кӯдак ҷиддӣ аст, ҳатто барои ӯ кор нест, ки дар он доираи пурраи тасаввурот, ки ба бозӣ характери пластикӣ медиҳад, инчунин бо ҳам пайвастанӣ ҳаёлот ва воқеиятро медиҳад вучуд дорад. Ин албатта хеле муҳим аст. (38, с.77)

Ғ айр аз ин, Зенковский ақидаи Сикорскийро инкишоф медиҳад, ки «вазифаи бозӣ аслан дар шинохти воқеияти атроф нест, гарчанде ки он қисман ба ин ҳам хизмат мекунад, балки дар он аст, ки ба фаъолияти кӯдак чунин шакл дода шаванд, ки бе дурӣ аз воқеият, алоқаи бевоситаро бо он сустр карда, ба он асарҳои фантастикоро ҷорӣ намояд. Вазифаҳои биологии бозиро танҳо ба шарофати тасаввуроти кӯдак ҳал кардан мумкин аст, ки он ашёро аз нав эҷод мекунад, аз тарафи дигар бошад, барои кашфи тамоми қувваҳои дар кӯдак ғиғзшуда ғазои озод мекушояд. (56, с.32)

П. И. Пидкасистӣ ва Ж. С. Хайдаров шакли ташкилии фаъолияти бозиро (дар асоси шумораи субъектҳои фаъолияти бозӣ) муайян мекунанд.

Шакли инфиродии бозии як шахс, бозӣ бо худ (бозиҳои виртуалӣ), бо ашё ва аломатҳо (расм кардан, эҷод кардан, сурудхонӣ ва ғ айра) мебошад, ки мубодилаи иттилоот дар дохили субъекти бозӣ (автофаъолият) сурат мегирад.

Шакли инфиродӣ - фаъолияти як бозигар дар системаи моделҳои мустақим ва аксуламал аз натиҷаи амали ҳадафи гузошташуда ё дилхоҳ (шоҳмот, бозиҳои компютерӣ, бозиҳо бо ҳайвонот ва ғ.) иборат мебошад.

Шакли ҷуфтшуда – бозии як шахс бо шахси дигар (одатан дар муҳити рақобат) – бозиҳои варзишӣ, бозиҳои рӯйимизӣ ва ғ.

Шакли гурӯҳӣ - бозии се ё зиёда рақибон дар давоми; мусобиқаҳо, ки бо ҳамин мақсад (викторинаҳо, бозиҳои карта ва ғайра) амалӣ мегардад.

Шакли дастаҷамъӣ - бозии гурӯҳӣ, ки дар он рақобати байни бозигарони алоҳида бо дастаҳои рақиб (бозиҳои ҳарбӣ, тичоратӣ, варзишӣ ва ғ.) иваз карда мешавад.

Шакли оммавӣ - як бозии ягонаи такрорӣ мустақим ва фикру мулоҳиза, ки аз як ҳадафи умумӣ, дар як вақт аз ҷониби миллионҳо одамон (телевизион ва ғ айра) дунбол карда мешавад. (132, с. 18-24).

Шакли сайёравӣ - Бозиҳои олимпӣ ва ғ айра.

Адабиёт:

1. Я. А. Коменский “Мақтаби модарӣ” .
2. Я. А. Коменский “Дидактикаи бузург”.
3. Ҷ. Локк “Андешаҳо дар бораи тарбия.
4. Д. Тейлор ва Р. Уолфорд “Зухури бозиҳо дар синфхона” (178, с.1).
5. П. Ф. Каптерев “Дар бораи бозиҳо ва дилхушии бачагон” (66, с.109)
6. И. А. Сикорский “Руҳи кдак” (159, с.151)

ТАРБИЯИ ҲАРБӢ-ВАТАНДӢСТӢ ВА ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ

Зарифов Насрулло Маҳмадуллоевич,
Донишгоҳи Давлатии Данғара

Таҷрибаи давлатдорӣ халқҳои олам собит менамояд, ки ҳастии ҳар давлату ҷомеа ва рушди озодонаи ҳар як фарди он маҳз ба ҳисси миллии ватандӯстӣ кафолати муҳимтарини бақои миллату давлат вобастагии мустақим дорад. Мо бояд фаромӯш насозем, ки мардуми Тоҷикистон масъулияти ҳифзи манфиатҳои миллӣ, таҳкими пояҳои давлатдорӣ, таъмини амнияти суботи кишвар ва ободиву пешрафти мамлакатро ба зиммаи мову шумо вогузор намудааст.

Ҳарчанд худшиносии миллӣ аз гузаштагонанон ба мо мерос монда бошад ҳам, баъди соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи нави худшиносии миллӣ оғоз гардид. Дар ин давра дар Тоҷикистон вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дигар гардида, арзишҳои моддиву маънавӣ ҳам иваз шуданд.

Чи тавре Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд мекунанд: «Ҷавҳари худшиносии миллӣ аз дӯст доштани Ватан, модар, забон, таърих ва арзишҳои таърихиву фарҳангӣ сарчашма гирифта, ба ташаккули шахсиятҳои дорои ҷаҳонбинии солиму пешрафта боис мегардад».

Худшиносӣ василаи асосии ба маънавият расидани инсонро ҷомеа мебошад. Худшиносии миллӣ ин решаи миллат аст, агар мактаби миллӣ заиф бошад, миллат пароканда ва нопадид мегардад. Бинобар ин, бояд баҳри мустаҳкам гардонидани мактаби миллӣ, ки ҷузъҳои асосии он ватанпарастӣ, ҳештаншиносӣ ва худшиносӣ мебошад, чораҳои зарурӣ андешид.

Дар ҳақиқат, ҳар як инсони боимону оқил бояд ифтихор намояд, ки дар тӯли солҳои Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Пешвои миллат чи қадар дигаргуниҳои кулӣ дар бобати ба эътидол овардани вазъи сиёсӣ иқтисодии мамлакат, дарёфт намудани роҳи рушди босуботи иқтисодӣ иҷтимоии кишвар ва дар ин асос баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум ба амал омадааст. Ҳарчанд ки роҳи тайнамудаи Тоҷикистон дар ҷодаи ваҳдату якпорчагӣ ҳамвору яксон набуд, вале мардуми шарафманди мо ба хотири таҳкими пояҳои давлатдорӣ миллӣ, ҳифзи марзу буми аҷдодӣ, сарчамъии миллат, густариши фазои сулҳу оромӣ ва тақвияти худшиносии миллӣ саъю талошҳои бесобиқа анҷом доданд ва итминони комил дорам, ки наслҳои оянда аз онҳо ҳамчун намунаи ватандориву ватандӯстӣ ёд хоҳанд кард. Ҳар як фарди бонангу номус ва худогоҳи ҷомеа бояд ҳамеша дар хотир дошта бошад, ки танҳо истиқлолияти озодӣ омили муҳимтарини пайдории давлат ва бақои миллат мебошад ва вазифаи ҳамаи мост, ки ба хотири ҳифзу тақвияти ин муқаддасоти миллӣ пайгирона кӯшиш намоем.

Бо мақсади таҳкими боз ҳам бештари ин дастовард зарур аст, ки мафҳумҳои истиқлолияти озодӣ ва ваҳдати миллӣ ба ғояи ҳамешагии созанда ва муттаҳидкунандаи ҷомеаи Тоҷикистони демократӣ ва ҳуқуқбунёду дунявӣ табдил дода шаванд.

Зеро ин мафҳумҳо дар қалбу шуури шаҳрвандони кишвар ҳисси эҳтиром ба Тоҷикистони азиз ва муқаддасоти Ватанро устувор сохтанд ва ба онҳо эътимод бахшиданд, ки миллати куҳанбунёди тоҷик метавонад танҳо бо ҳамин ғояҳои наҷотбахш қорҳои бузурги ободкориву созандагиро ба анҷом расонад ва барои наслҳои оянда як кишвари ободу зеборо ба мерос гузорад. Марҳалаи начандон тӯлонии таърих собит сохт, ки тоҷикон дар ҳақиқат миллати соҳибмаърифату тамаддунсоз, ватандӯсту ватанпарвар ва сулҳпарвару таҳаммулгаро буда, метавонанд бо ваҳдату сарчамъии худ ҷомеаи пешрафтаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявиро бунёд намоянд.

Шукрона аз он бояд кард, ки имрӯз давлати моро дар арсаи ҷаҳонӣ бо фарҳангу тамаддуни бояш эътироф намуда, миллати тоҷикро ҳамчун миллати куҳанбунёд ва бофарҳангу соҳибтамаддун мешиносанд. Яке аз рукнҳои худшиносии миллӣ ин донишҳои таърих, фарҳанг, забон, расму оин ва дарк намудани вазъии имрӯзаи миллат мебошад.

Тоҷикистон дар тури таърих ба дастовардҳои моддию маънавий, фитрати фарҳангофарин ва маърифатбунёди худ дар ҷаҳони муосир бо дарёфти мақому манзалат ифтихорангез ноил гардидаанд. Ифтихор аз таърихи куҳанбунёди хеш вақте пайдо мешавад, ки аз он огоҳ бошӣ, онро мояи омӯзиш, ибрат ва шукуҳмандӣ бидонӣ, зеро ки надонишҳои таърихи фарҳангу тамадун, забон, адаб, урфу одат ва анъанаҳои миллӣ дар пешғаҳи қавми ноогоҳ ҳукми мурдари дорад. Саҳифаи пурмуқтавою рангин ва рӯзгори равшани миллати мо дар тури таърих бо талошу муборизаҳои ҷавонмардони шуҷои миллат, сарлашкарон ва садҳо зиёиёну сиёсатмодарони шарафманди дигар таъям буд.

Ҳар як шахрванди кишвар бояд ҳисси миллӣ дошта, аз зинаҳои ташаккулёбӣ ва нақши он дар ҷомеаи имрӯза огоҳ бошад, ки ин яке аз самти асосии тарбия намудани ҷавонон ба ҳештаншиносӣ ва ватандӯстӣ, мебошад.

Таъмини иттилоотӣ-фаҳмондадиҳӣ – ташаккули ватандӯстӣ, қарзи конституционӣ, омода будан ба хизмати шоиста ба Ватан ҳамчун муҳимтарин арзишҳо дар тафаккур ва ҳиссиёти ҷавонон, махсусан дар робита бо манфиатҳои давлат ва ҷомеа; истифодаи фаъл, ба ин мақсадҳо истифода бурдани воситаҳои ахбороти оммавӣ, хусусан матбуоти даврии ҳарбӣ дар баробари бартараф намудани қолабҳо ва комплексҳои мавҷудаи манфӣ зарур аст. Яъне, ба хотири бедор намудани ҳисси ҳарбӣ-ватандӯстӣ зарур аст, ки нисбат ба фаъолияти ҳимояи давлат ва манфиатҳои миллӣ иттилооти зарурӣ дар байни ҷавонон паҳн карда шавад.

Дар шароити Тоҷикистон, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки миқдори муайяни ҷавонон хоҳиши хизмат ба Ватанро надоранд. Аз ин хотир таъминоти иттилоотӣ бояд дар байни ҷавонон васеъ гардонида шавад. Маҳз тариқи фаҳмондадиҳӣ, аз худ намудани донишҳои муайяни илмӣ метавонад, ки ҷавонро ба хизмати Ватан ҷалб намояд.

Таъминоти педагогӣ ва методӣ – таҳияи бунёдии маҷмӯи барномаҳо ва усулҳои таълимӣ ва махсуси ташкил ва гузаронидани корҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар шаклҳои гуногуни он, истифодаи тамоми шакли воситаҳои педагогӣ бо назардошти хусусиятҳои категорияи алоҳидаи ҷавонон: инкишоф додан ва такмил додани шакли усулҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ; нашри мунтазами адабиёти дахлдор, ки ин самти фаъолиятро дар бар мегирад, бо дарназардошти навоариҳо, таҷрибаи пешқадами таълимӣ ва таълимӣ; комиссияҳои байниидоравӣ ва байниминтақавай оид ба амалӣ намудани ҳадафу вазифаҳо оид ба ташаккули шахрвандӣ ва ватандӯстӣ дар байни ҷавонон ба хизмати шоиста ба Ватан; таҳияи модели татбиқи чорабиниҳои асосии таълими ҷавонон дар минтақаҳо;

Хулоса, масоили дар боло зикргардида, ҳар як шахсро ҳушдор медиҳад, ки худшиносии миллӣ ва ватанпарастиро шиори доимии хеш қарор дода, баҳри ободию устувории давлати соҳибистиқлоламон саҳми арзандаи хешро гузорад. Нагузорад, ки ягон қувваи носолиму ғаразнок теша ба решаи пайдории ваҳдати миллию рушди иқтисодии давлати мо зананд.

Адабиёт:

1. Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Ватандӯстӣ арзи садоқат ба Ватан, миллат ва давлат аст» Нашрияти «Садои мардум» соли 2014. с 4-6.
2. Шамсов И. «Эй қаҳрамони миллат» соли 2017, с. 1-4.
3. Эмомалӣ Раҳмон. Фарҳанг ҳастии миллат аст. -Душанбе; Матбуот- 2001.-37с.
4. Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат-Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2015.

СТАНОВЛЕНИЕ МИРОВОЗЗРЕНИЯ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКА И СПОСОБЫ ЕГО ФОРМИРОВАНИЯ

Ризоева Нигинамо

соискатель Института развития образования
им.Абдурахмана Джами ОАТ

***Аннотация:** Формирование мировоззрения является одной из задач воспитания, неотъемлемой частью целенаправленного организованного процесса формирования и социализации личности. В Национальной концепции воспитания Республики Таджикистан уделяется внимание роли общества в воспитании и сохранении нравственных ценностей и самовоспитанию как важному фактору формирования нравственных ценностей, поскольку в связи с глобализацией возникли угрозы нравственным ценностям. Интенсивное формирование личности в подростковом возрасте делает этот процесс достаточно благоприятным для овладения диалектико-материалистической концепцией мира. Изучая систематические курсы основ наук, подростки совершают более глубокий анализ предметов и явлений реальной действительности, находят в них черты сходства и различия, взаимной связи и причинной обусловленности, устанавливают закономерности и движущие силы исторического процесса, приходят к самостоятельным мировоззренческим выводам и обобщениям.*

Проблема формирования мировоззрения рассматривалась в работах В.В. Воронов, В.Н. Мощанский, И. Я. Лернер, Г. Е. Залесский, И. В. Сысоенко, В. М. Щуревич, Е.И.Кукушкина, Е.Б. Логунова, В.П.Иванов, А. С.Макаренко, В.А.Сластенин, И.Ф. Исаев и др.

В своих работах отечественные ученые Т. Атохонов, М. Орифи, Р. Амиров, И. Обидов, М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, К. Б. Кодиров, Б. Рахимов, А. Нуров, Х. Рахимзода, С. Сулаймонова Б. Маджидова, Н. Юнусова, Д. Латифзода, Дж. Файзализода, А. Мирализода, и другие обратились к педагогическому наследию своих предков, в результате чего появилось множество исследований, в которых рассматриваются основные вопросы развития педагогических идей таджикских мыслителей.

Мировоззрение-это система взглядов на объективный мир и место человека в нем, на отношение человека к окружающей его действительности и к самому себе, а также обусловленные этими взглядами основные жизненные позиции людей, их убеждения, идеалы, принципы познания и деятельности, ценностные ориентации.

В любом обществе всегда есть много разнообразных философских доктрин, которые по-разному осмысливают современную культуру, всю историю человечества и будущее. Они дают не только разные решения обсуждаемых проблем, но и по-разному решают вопрос об их выделении, по-разному определяют области своей компетенции.[7, с.14]

Каждый человек свободен в выборе своего мировоззрения, однако он не может быть свободным от общественных отношений. В мировоззрении человека всегда проявляются черты определенного соответствующего времени, которые определяют общие жизненные ориентации людей, их стиль мышления, представления о реальности. Здесь уместно говорить о мировоззрении эпохи.

В основе мировоззрения лежит миропонимание, то есть совокупность определенных знаний о мире. Эти знания и представления относятся не только к настоящему, но и к прошлому, и к ожидаемому будущему. Они скрепляют в единое целое духовный мир людей. На основе таких знаний и представлений возникали, формировались и развивались традиции во всех сферах человеческой деятельности.

Интенсивное формирование личности в подростковом возрасте делает этот процесс достаточно благоприятным для овладения диалектико-материалистической концепцией мира. Изучая систематические курсы основ наук, подростки совершают более глубокий анализ предметов и явлений реальной действительности, находят в них черты сходства и различия, взаимной связи и причинной обусловленности, устанавливают закономерности

и движущие силы исторического процесса, приходят к самостоятельным мировоззренческим выводам и обобщениям. [6, с.23]

Актуальная потребность подросткового возраста - стремление к самоутверждению, поиск своего места в мире. Удовлетворение этой потребности расширяет круг общения подростка, выводит его за пределы своего индивидуального опыта, дает толчок формированию идеалов и жизненных установок. Вместе с тем для подростков характерны неустойчивость суждений, взглядов, неадекватная самооценка, преувеличенная склонность к подражанию. В этих условиях важно побуждать учащихся к самостоятельной и обоснованной оценке явлений.[6, с.18]

Подростковый возраст сложен еще и тем, что именно в это время происходит становление мировоззрения личности. Предпосылками к его формированию являются, во-первых, приобретение определенной суммы знаний, жизненный опыт, во-вторых - способность к абстрактному мышлению, обобщению накопленных знаний и опыта.

В раннем подростковом возрасте понятия «кем быть» и «каким быть» еще, как правило, не дифференцируются. Главное - быть хорошим человеком, героем, а вопрос, как это осуществить, еще не ставится. Для подростка характерна завышенность уровня притязаний, что в определенном смысле полезно, так как стимулирует его к преодолению жизненных трудностей. Но тот же завышенный уровень в других условиях может способствовать развитию эгоизма, вседозволенности, а нередко - формированию асоциального поведения.

Важным моментом социального самоопределения является выбор профессии. Профессиональная ориентация - сложный и многоступенчатый процесс.

Обычно выделяют несколько этапов профессионального самоопределения: первый - детская игра; второй - подростковая фантазия; третий - предварительный выбор, где различные виды профессии оцениваются уже не только с точки зрения интересов подростка, но и с точки зрения его способностей и социальной значимости профессии; и, наконец, четвертый этап - практическое принятие решения, выбор конкретной специальности. Поздний выбор профессии, так же как и чересчур ранний, нежелателен.

В мировоззрении проявляется единство внешнего и внутреннего, объективного и субъективного. Субъективная сторона мировоззрения состоит в том, что у человека формируется не только целостный взгляд на мир, но и обобщенное представление о самом себе, складывающееся в понимании и переживании своего "Я", своей индивидуальности, своей личности. У человека, достигшего того уровня развития, когда его можно назвать личностью, все свойства и качества приобретают определенную структуру, логическим центром и основанием которой становится мировоззрение.

Способы формирования мировоззрения подростков могут относиться как к обучению, так и к воспитанию. **Способы:**

Словесные:

-*Объяснение.* Это монологическая форма изложения. К объяснению чаще всего прибегают при изучении теоретического материала различных наук, решении химических, физических, математических задач, теорем, при раскрытии коренных причин и следствий в явлениях природы и общественной жизни.

-*Рассказ.* Этот метод предполагает устное повествовательное изложение учебного материала, не прерываемое вопросами к обучаемым. Этот метод предполагает устное повествовательное изложение учебного материала, не прерываемое вопросами к обучаемым. Возможно несколько видов рассказа - рассказ-вступление, рассказ-изложение, рассказ-заключение. Цель первого - подготовка учащихся к восприятию нового учебного материала, которое может быть проведено другими методами, например, беседой. Этот вид рассказа характеризуется относительной краткостью, яркостью, эмоциональностью изложения, позволяющий вызвать интерес к новой теме, возбудить потребность в ее активном усвоении. Во время такого рассказа в доступной форме сообщаются задачи деятельности учеников.

-Лекция. Как один из словесных методов обучения учебная лекция предполагает устное изложение учебного материала, отличающееся большой емкостью, чем рассказ, большой сложностью логических построений, образов, доказательств и обобщений. Лекция, как правило, занимает все занятие, в то время как рассказ занимает лишь его часть. Как один из словесных методов обучения учебная лекция предполагает устное изложение учебного материала, отличающееся большой емкостью, чем рассказ, большой сложностью логических построений, образов, доказательств и обобщений. Лекция, как правило, занимает все занятие, в то время как рассказ занимает лишь его часть.

-Беседа. Метод беседы предполагает разговор преподавателя с учениками. Беседа организуется с помощью тщательно продуманной системы вопросов, постепенно подводящих учеников к усвоению системы фактов, нового понятия или закономерности. Метод беседы предполагает разговор преподавателя с учениками. Беседа организуется с помощью тщательно продуманной системы вопросов, постепенно подводящих учеников к усвоению системы фактов, нового понятия или закономерности.

Наглядные

-Метод иллюстраций предполагает показ ученикам иллюстративных пособий, плакатов, таблиц, картин, карт, зарисовок на доске, плоских моделей и пр.

-Метод демонстраций обычно связан с демонстрацией приборов, опытов, технических установок, кинофильмов, диафильмов и др.

Практические методы

-Упражнения. Под упражнениями понимают повторное (многократное) выполнение умственного или практического действия с целью овладения им или повышения его качества. Упражнения применяются при изучении всех предметов и на различных этапах учебного процесса. Характер и методика упражнений зависит от особенностей учебного предмета, конкретного материала, изучаемого вопроса и возраста учащихся.

Упражнения по своему характеру подразделяются на устные, письменные, графические и учебно-трудовые. При выполнении каждого из них учащиеся совершают умственную и практическую работу.

На формирование мировоззрения в равной степени влияют как обучение, так и воспитание. И так как мировоззрение - очень широкое понятие, то не следует забывать ни об одном из его аспектов. Важнейшей частью формирования научного мировоззрения, формирования понятий и природе и окружающем нас мире является обучение предметам естественнонаучного цикла. Так же важно обучение предметам естественнонаучного цикла, и др. которое успешно достигается различными методами обучения. Также важнейшим аспектом формирования мировоззрения является воспитание личности. В равной степени важны трудовое воспитание, экономическое воспитание, эстетическое воспитание, физическое воспитание и т.д.

Список литературы

1. Азаров Ю.П.. Искусство воспитания - М: 1985.
2. Дмитриева Т.М. Формирование мировоззрения личности школьника средствами изобразительного искусства Ярославль: Изд - во ЯГПУ, 2005.
3. Жигун О.Ю. Формы и методы работы по нравственному развитию личности подростка // Пазашкольнае вихаванне. Серыя «У дапамогу педагогу. - 2010.
4. Краткий словарь по философии -М: 1982.
5. Особенности формирования Я-идеала и Я-будущего в подростковом возрасте // Тезисы докладов итоговой научной конференции АГПУ. Астрахань, 1999. С. 30.

НАҚШИ ШАРИКОНИ РУШД ДАР ТАТБИҚИ УСУЛҲОИ ФАЪОЛИ ТАЪЛИМ

Ниёзӣ Акбар Неъмат- н.и. п, дотсенти кафедраи МТИ-и ДДБ ба номи
Носири Хусрав, niezov.1961@mail.ru

Аннотатсия: Дар мақолаи мавриди назар муаллиф асосан дар бораи дастовардҳои сӣ соли истиқлолият дар соҳаи маорифро аз нуқтаи назари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвари соҳибистиклоламон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳлилу баррасӣ намуда, аз он изҳори қаноатмандӣ менамояд, ки сиёсати сулҳҷӯёна ва “дарҳои кушода” имкон доданд, ки шарикони рушд дар пешрафти ҳаматарафаи соҳаи маориф, аз ҷумла роҳандозӣ намудани усулҳои фаъоли таълим саҳми назаррас гузоранд. Муаллиф барои тақвияти фикрҳои хеш аз фаъолияти Лоихаи ЮСАИД “Биё, ҳамроҳ биомӯзем” ва дигар Лоихаҳои амалкарда дар ДДБ ба номи Носири Хусрав ёдовар мешавад. Аз натиҷаи таҳқиқи мавзӯи муаллиф ба чунин хулоса меояд, ки ҳамкориҳои судманди Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зерсохторҳои он бо Лоихаҳои байналмилалӣ, ки дар рушди сифати таҳсилот, тақмили ихтисоси омӯзгорони ҳамаи зинаҳои таҳсилот, ҷопи барномаву дастурҳои таълимию методӣ бо истифода аз усулҳои интерактивӣ имконият медиҳанд, ки ба рушди манфиатҳои маърифатии донишҷӯён мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: Истиқлолият, соҳаи маориф, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, усулҳои фаъоли таълим, Лоиха, сифати таҳсилот, тақмили ихтисоси омӯзгорон, рушди манфиатҳои маърифатии донишҷӯён.

“Бунёди миллат аз маориф оғоз меёбад ва ғамхорӣ нисбат ба маориф – сармоягузори барои рушди нерӯи инсонӣ ва ояндаи ободии давлат ва Ватан мебошад”

Эмомалӣ Раҳмон

Воқеан ҳам, яке аз ҳадафҳои муҳимтарине, ки дар самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат ва Ҳукумати мамлакат қарор гирифт ин бунёди маорифи миллӣ ва воридгардидан ба фазои таҳсилоти байналмилалӣ ба шумор меравад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвари соҳибистиклоламон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олӣ (21.12.2021) сӣ соли истиқлолияти озодии Ватани маҳбубамонро ҳаматарафа таҳлилу баррасӣ намуда, ин давраи муҳими таърихи халқи куҳанбунёдамонро “давраи саъю кушишҳои ватандӯстона ва заҳмату талошҳои созанда ба хотири ҳифзи истиқлолият, озодии Тоҷикистон, пешрафти давлат ва ободии Ватан” [1] арзёбӣ намуданд.

Воқеан ҳам, ин сӣ соли истиқлолият, дар баробари дигар соҳаҳо ба соҳаи маориф низ тақони ҷиддӣ бахшид ва дар ин ҷода Ҳукумати мамлакат ба рушди соҳаи маориф, таълиму тарбияи насли наврас, баландбардоштани сатҳи сифати таҳсилот, омодакардани кадрҳои баландихтисос, баландбардоштани сатҳи касбияти омӯзгорон дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот ва ба талаботи замона ҷавобгӯӣ будани онҳо эътибори аввалиндараҷа зоҳир намуд. Воқеан ҳам, сиёсати сулҳ ва “дарҳои кушода” – и давлату Ҳукумати Ҷумҳурӣ, хосатан сиёсати маорифпарваронаи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон имкон доданд, ки шарикони рушд ҳам дар пешрафти соҳаи маориф, аз ҷумла тақмили ихтисосу бозомӯзии омӯзгорони ҳамаи зинаи таҳсилот, ҷопи барномаву стандарт, дастуру роҳнамо, китобҳои бачагона ва дар ин замина таъмини фаъолияти самаранокии китобхонаҳо, амалӣ намудани усулҳои фаъоли таълим, тақмили усулҳои хониш, эҷоди барномаҳои телевизионӣ барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва ғайра саҳми назаррас гузоранд. Яке аз ниҳодҳои байналмилалӣ, ки самтҳои фаъолияти он ба дастгирии соҳаи маорифи кишварамон равона карда шудааст, ин Лоихаи “Биё, ҳамроҳ биомӯзем” (солҳои 2016 – 2021 ба номи Лоихаи “Ҳамроҳ бихонем” амал мекард) ба шумор меравад, ки он аз ҷониби Оҷонсии рушди байналмилалӣ ИМА татбиқ карда мешавад.

Дастоварди муҳиме, ки Лоиха амалӣ намуд, ин таҳияи барномаи курсҳои таълимӣ барои ихтисоси “Таҳсилоти ибтидоӣ” – и факултетҳои омӯзгории муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии ҶТ мебошад. Дар асоси модулҳои таълимии Лоиха барнома ва дастурҳои методӣ барои донишҷӯёну омӯзгорони

муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии омӯзгорӣ таҳти унвони “Технологияи рушди салоҳиятҳои хониши хонандагон синфҳои ибтидоӣ ” (барои ихтисоси 1 – 010201 “Таҳсилоти ибтидоӣ ” муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии омӯзгорӣ) таҳия гардид. Соли таҳсили 2020 – 2021 Лоиха барномаи мазкурро дар коллеҷу донишгоҳҳои пилоти Чумҳурии Тоҷикистон аз озмоиш гузаронид.

Дар озмоиш шумораи муайяни омӯзгорону донишҷӯёни коллеҷу донишгоҳҳои пилотӣ ширкат доштанд ва доранд. Дар асоси натиҷаҳои бадастомада Вазорати маориф ва илми Чумҳурии Тоҷикистон доир ба ҳамроҳ кардани барномаи мазкур ба нақшаи таълими донишқадаю донишгоҳҳо ва коллеҷҳои омӯзгорӣ барои солҳои таҳсили 2020 – 2021 фармоиш ба имзо расонид, ки ин амал дар 22 муассисаҳои миёна ва олии касбии чумхурӣ роҳандозӣ гардид. Ҳамин ҳамкориҳои судманд ва дастгирии молиявии Лоиха имкон дод, ки аз ҷониби мурағибон доир ба фанни тақвияти салоҳиятҳои хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ барномаи таълим дар доираи 4 кредит маводи методӣ барои омӯзгорон ва донишҷӯён таҳия ва ҷоп намуда, дастраси истифодабарандагон гардонад. Барномаву маводи методии “Технологияи рушди салоҳиятҳои хониши хонандагон синфҳои ибтидоӣ ” (Душанбе-2020) дар асоси усулҳои инноватсионии таълим таҳлил гардида, ҳамкориҳои фаъоли донишҷӯ бо омӯзгор, омӯзгор бо донишҷӯ, донишҷӯ бо донишҷӯ ҳаматарафа ба назар гирифта шуда, онҳо омӯхтани маводи таълими технологияҳои кор барои ташаккули салоҳиятҳои касбӣ ба омӯзгорони оянда, рушди салоҳияти методии онҳо дар таълими хонишро дар назар дошта, дар татбиқи усулҳои муосир дар дар раванди таҳсилоти касбии педагогӣ мусоидат мекунад. Ҳамчунин, барномаи фан шаклаҳои гуногуни кори мустақилонаи донишҷӯён, хусусиятҳои кори мустақилона, роҳу воситаҳои самараноки ташкили кори мустақилонаро дар бар мегирад. Дар он тарзи банақшагирии мавзӯи пешниҳодгардида, салоҳиятҳо, мавзӯ, тақсими соатҳо ва навъҳои гуногуни кор, нақшаи дарсҳои назариявӣ, фаъолияти омӯзгору донишҷӯён дар машғулиятҳои амалӣ, мундариҷаи кори мустақилонаи донишҷӯён таҳти роҳбарии устод, супоришҳо барои кори мустақилонаи донишҷӯён тавсия шудаанд. [6] Таълими фанро он омӯзгороне роҳандозӣ намуда истодаанд, ки дар омӯзишҳои ташкилнамуаи Лоиха иштирок намуда, аз тақмили ихтисос гузаштаанд.

Ёдовар мешавем, ки роҳандозӣ гардидани таълими ин фан дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ ин давоми мантиқии Лоихаи арзёбии хониш дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёна мебошад.

Президенти Чумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат, Ҳангоми суҳбати худ ба ифтихори Рӯзи дониш (1.09.2019 ш. Душанбе) қайд намуданд, ки “мо сиёсати давлатии худро дар соҳаи маориф ба сӯи наздикшавӣ ба меъёрҳои байналмилалӣ ва ворид шудан ба фазои ҷаҳонии таҳсилот равона сохтаем” [2]

Вобаста ба ин дастури супоришҳои роҳбари олий, Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав чун дигар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар сиёсати давлатиро дар соҳаи маориф пуштибонӣ намуда, фаъолияти таълимӣ, илмӣ ва тарбиявии хешро ба меъёрҳои байналмилалӣ ва ворид шудан ба фазои ҷаҳонии таҳсилот равона намудааст. Ҳамин аст, ки дар давраи истиқлолият чандин Лоихаҳои гуногунро амалӣ намудааст, ки бештари самти онҳо ба беҳтар намудани сифати таҳсилоти олии касабӣ ва мутобиқ кардани он ба талаботи бозори меҳнати дохил ва хориҷи кишвар дар доираи Стратегияи миллии рушди соҳаи маориф нигаронида шудааст. Лоихаи рушди таҳсилоти олии Чумҳурии Тоҷикистон “Татбиқи муносибати салоҳиятнок тавассути истифодаи методу шаклҳои интерактивии таълими донишҷӯён” аз ҷумлаи он Лоихаҳоест, ки мақсаду вазифаҳои он ин баланд бардоштани маҳорати методии ҳайати профессорону омӯзгорони кафедраҳои педагогика, психология ва методикаҳои хусусӣ бо назардошти истифодаи муносибати салоҳиятнок ва татбиқи методу шаклҳои интерактивии таълими донишҷӯён тавассути гузаронидани тренинҳо, семинарҳо, конференсияҳо, таҳлил, нашр ва паҳн намудани тавсияҳои таълимию методӣ оид ба истифодаи шаклҳои фаъоли таълим мебошад. Лоихаи мавриди назар аз ду қисмат:

1. Баланд бардоштани маҳорати методии ҳайати профессорону омӯзгорони кафедраҳои педагогика, психология ва методикаҳои хусусӣ ;

2. Татбиқи шаклу методҳои таълими интерактивии донишҷӯён бо назардошти муносибати салоҳиятнок иборат буда, коллеҷи педагогии Нарваи донишгоҳи Тартуи Ҷумҳурии Эстония, Донишгоҳи давлатии педагогии Москваи Федератсияи Россия, Донишгоҳи Осиеи марказии Қирғ изистон ва Ассотсиатсияи тафақури интиқодии Тоҷикистон шарикони татбиқи Лоиха башумор мерафтанд. Лоиха аз ҷониби Бонки ҷаҳонӣ маблағгузорӣ гардида, татбиқи он аз 30.11.2018 то 31.05.2020 сурат гирифт.

Дар баробари роҳандозӣ гардидани мақсаду вазифаҳои Лоиха ва самтҳои онҳо ду маҷмӯаи таълимию методӣ : “Асосҳои технологияи замонавии таълим” (183 саҳ) ва “Маҳорати педагогӣ ” (204 саҳ) (Мурағтбон: Абдурахимов Қ.С., Бобоева Г.Ш., Ниёзӣ А.Н., Гулов А.С., Бохтар – 2020) ба ҷоп расонида шуд. Маҷмӯаҳои мазкур аз барнома, дастури омӯзгор ва дастури донишҷӯён иборат буда, онҳо барои истифодаи омӯзгорон ва донишҷӯёни ихтисосҳои омӯзгорӣ , шунавандагонии курсҳои тақмили ихтисос, худомӯзӣ , магистрантон, докторантҳо ва методистон тавсия шудааст. Истифодабарандагон ҳангоми мутолиа ва омӯхтани маводи дастур доир ба вижаҳои технологияи замонавии таълим, технологияи раванди педагогӣ ; технология ва методҳои таълим; технологияи омӯзиши лоихавӣ ; технологияи таълими интерактивӣ ; технологияи таълими тавачҷӯҳ ба ташаккули шахсият, тағйироти ғайриҷабҳии омӯзгор ва муносибат ба арзёбии натиҷаҳои ғайриҷабҳии таълими хонандагон дар татбиқи технологияҳои замонавии таълим, роҳҳои бунёди муҳити таълим, аҳамияти фазои ахбор, асосҳои муносибати босалоҳият ва масъалаҳои умумии маҳорати педагогӣ шинос мешаванд. Айни замон маҷмӯаҳои мазкур ҳамчун дастури методӣ аз ҷониби омӯзгорону донишҷӯён мавриди истифода қарор дорад.

Ҳамин тавр, ҳамкориҳои судманди Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зерсохторҳои он бо Лоихаҳои байналмилалӣ , ки дар рушди сифати таҳсилот, тақмили ихтисоси омӯзгорони ҳамаи зинаҳои таҳсилот, ҷопи барномаву дастурҳои таълимию методӣ бо истифода аз усулҳои интерактивӣ имконият медиҳанд, ки ба рушди манфиатҳои маърифатии донишҷӯён мусоидат намояд. Айни замон, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ усулҳои инноватсионии таълим истифода шуда истодаанд, афзалиятнокии арзишҳои ахлоқиро дар бар гирифта, ба ташаккули ҳамаҷонибаи муттаҳассисони соҳибкасби соҳаи маориф мусоидат менамояд. Ин ҳамкориҳои тарафайн имкон медиҳанд, ки дар самти ислоҳоти соҳаи маориф ва амалӣ гардидани мақсаду вазифаҳои “Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” мусоидат намояд. Зеро яке аз вазифаҳои калидии стратегияи ин “баланд бардоштани сифат ва аҳамияти соҳаи маориф дар ҳамаи сатҳҳо” [3] ба шумор меравад. Зеро тавачҷӯҳи хоса зоҳир намудан ба сатҳи сифати таҳсилот, ҷорӣ ва татбиқ намудани усулҳои пешқадами муосир маҳаки асосии дастури супоришҳои роҳбарияти олии кишварро ташкил медиҳад. Ҳамин нуктаҳо дар суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ифтихори Рӯзи дониш (1.09.2021 ш. Душанбе) ба тариқи зайл инъикос гардидааст: “Мо бояд ба сатҳи сифати таҳсилот аз ҳарвақта дида, бештар тавачҷӯҳ зоҳир намоем, дар ҳамаи зинаҳои таълим усулҳои пешқадамро ҷорӣ созем...” [2]

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ “Дар бораи саматҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ ” (ш. Душанбе, 21.12.2021)
2. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ифтихори Рӯзи дониш (1.09.2019 ш. Душанбе)
3. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.09.2020, №526)
4. Абдурахимов Қ.С., Бобоева Г.Ш., Ниёзӣ А.Н., Гулов А.С., “Асосҳои технологияи замонавии таълим” (Бохтар – 2020, 183 саҳ)

5. Абдурахимов Қ.С., Бобоева Г.Ш., Ниёзӣ А.Н., Гулов А.С., “Маҳорати педагогӣ” (Бохтар – 2020, 204 сах)
6. Барнома ва маводи методӣ барои омӯзгорону донишҷӯён аз фанни “Технологияи рушди салоҳиятҳои хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ” барои ихтисосҳои 1-01.02.01 “Таҳсилоти ибтидоӣ” – и муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии омӯзгорӣ .
Мурағибон: Гулов А., Раҷабов З., Олимова Ф., Каримов Т., Исқандарова Г., Ниёзӣ А., Алиханова С., Бобоева Г., Раҷабов М. Душанбе – 2020.

ОСОРХОНА – МАХЗАНИ ИЛМУ МАЪРИФАТ

Абдулов Ҷамолиддин

ходими илмии Осорхонаи маорифи
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Истиқлолият барои рушди тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа заминаи воқеӣ гузошт. Маҳз Истиқлолият буд, ки мо ба мероси таърихиву фарҳангии миллати хеш боз наздиктар шавем ва онро дақиқиназарона мавриди омӯзиш истифода қарор диҳем.

Тарғибу ташвиқи осори таърихӣ фарҳангӣ аз муҳимтарин вазифаҳои осорхона мебошад. Мероси фарҳангӣ ҳамчун баёнгари рӯҳи миллӣ, расму оин ва хотираи таърихӣ дар тарбия ва ташаккули шуур, ҳисси ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ аҳамияти муҳим дорад. Дар ин робита, муассисаҳои фарҳангӣ ҳамчун институтҳои иҷтимоӣ, саҳм гирифта, барои аз як насл ба насли дигар интиқол додани арзишҳои миллӣ мусоидат менамоянд. Дар ин радиф осорхонаҳо мавқеи хоса доранд.

Барои ба низоми нави рушд ворид шудани осорхонаҳо, қабл аз ҳама, қабул шудани асноди ҳуқуқӣ меъёрӣ шароитҳои заруриро фароҳам овард. Ҳали бештари масоили марбут ба рушду тақмили осорхонаҳо инъоси воқеии худро дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» (с.1997) пайдо карданд. Қонуни мазкур барои сифатан беҳтар намудани ҳифзу нигоҳдории сарватҳои фарҳангӣ ва мавриди омӯзишу тарғиб қарор доранд.

Дар рӯҳияи инсондӯстӣ, ватанпарварӣ, бунёдкорӣ, сулҳхоҳӣ, илмомӯзӣ, некахлоқӣ, худшиносӣ, ҳифзи осори фарҳангӣ, моддию маънавии ниёгон ва дигар ахлоқи ҳамидаи инсонӣ муосир тарбия намудани намояндагони кишварҳои гуногуни сомеъа яке аз нақшаҳои умдаи фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ва вобаста ба ин, мақоми осорхонаҳо дар амал шудани ин нақшаҳои тақдирсоз аз ҷониби Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба хубӣ дарк шуда, тақмили таҳкими минбаъдаи фаъолияти осорхонаҳо дастгирӣ меёбад. Аз ин ҷост, ки ба проблемаҳои мавҷуда нигоҳ накарда, солҳои охир ба фаъолияти осорхонаҳо дар сатҳи давлатӣ аҳамият дода мешаванд. Дар навбати худ осорхонаҳо вазифадоранд, ки дар пешбурд ва амалӣ намудани сиёсати фарҳангии давлатӣ бештар саҳмгузор бошанд.

Рисолати азалии осорхона гирдоварӣ, омӯзиш, ҳифзу тарғиби ёдгориҳои таърихӣ, таҳқиқи осори маданияти моддию маънавий ва иҷтимоии инсонҳо дар давраҳои гуногун мебошад. Дар ҳақиқат осорхона ҳамчун муассисаи махсуси фарҳангӣ дар ҷомеа нақши бузург мебозад.

Осорхона дар пешрафти таълиму тарбия ва инкишофи ҷаҳонбинии ҷавонон кумаки амалӣ мерасонад. Ба омӯзгори фанни таърих ва омӯзгорони дигар фанҳо имконият медиҳад, ки аз бозёфтҳо (нигораҳо) ва ғӯшаи осорхонаҳо дар дарсҳои худ ҳамчун ағният истифода намоянд.

Осорхонаи маориф маркази маърифатӣ мебошад, ки дар он осори ҳама гуна имрӯзаи маорифи Тоҷикистон маҳфуз аст.

Осорхонаи маориф соли 1960 бо ташаббуси яке аз собиқадорони маориф, маорифчии боистеъдод, устои касби худ Аҳмад Раҳимзода ва Вазорати маориф ташкил карда шудааст у аввалин сарвари осорхона Аҳмад Раҳимзода буд.

Осорхонаи маорифи сумхуриявӣ то соли 1996 ҳамчун муассисаи алоҳида амал мекард. Аз моҳи майи соли 1996 ҳамчун шӯъба дар назди инситути педагогӣ амал кард. Пас аз таъсисиёбии Академияи илмҳои педагогӣ яъне аз соли 2002 инҷониб Осорхонаи маориф ба зерсохтори Академияи илмҳои педагогӣ ворид карда шуд. Осорхона дар ташкил намудани осорхонаҳои мактабӣ, ҷамъоварию маводҳои зарурӣ барои ба тартибдорӣ ва ҷобачогузорию нигораҳои осорхона, ташвиқу тарғиби таҷрибаи пешқадами педагог, саҳмгузор аст.

Барои тарғиби таҷрибаи педагогии пешқадам як қатор корҳои зарурӣ ба ҷо оварда мешаванд.

Дар Осорхонаи маориф ба кори таҷрибаи пешқадам ва омӯзгорони навобар диққати ҷиддӣ дода мешавад. Барои мустаҳкам намудани заминаи иҷтимоию педагогӣ ва доимо онро аз маводи зарурӣ пурра намудани осорхона кормандони илмии он бо шӯъбаҳои маорифи ноҳияю шаҳрҳои ҷумхуриамон алоқа доранд.

Осорхона дар давоми мавҷудияти худ ҳуҷҷатҳои зиёди нодир, амсилаҳо, аксҳоеро, ки тараққиёти маорифро инъикос менамоянд, гирд овардааст. Кормандони илмии осорхона бо ғраҳҳои беҳтарини педагогӣ алоқаи зич барқарор намуда, ҳуҷҷатҳои ба даст овардари таҳлили илмӣ намуда, қору сохтори маорифро ба таври бояду шояд ба омма мефаҳмонанд.

Яке аз корҳои асосии осорхона ташкил ва гузаронидани намоишҳои педагогии назариявӣ мебошад. Осорхона ба омӯзгорон, кормандони муассисаҳои томактабӣ, донишҷӯён баҳри омӯхтани таърихи маорифи халқ ёрии бегаразона мерасонад. Ҳар сол ба осорхона зиёда аз ҳазор нафар меҳмонон ташриф меоранд, ки як қисми онҳо меҳмонони хориҷӣ буда, дар Китоби сабтҳои фикру дархостҳо, хулоса ва таассуроти худро дар бораи фаъолияти осорхона ва ходимони илмии он қайд менамоянд.

Дар рафти фаъолият, таҳлил ва мушоҳида намудани кори Осорхонаи маориф осорхонаҳои мактабӣ ҳангоми сафарҳои хидмати доир мегарданд, ҳамчун объекти мушоҳида қарор мегиранд. Корманди илмии осорхона вазифадор аст ки ба ҷавонони имрӯза паҳлӯҳои гуногуни кори осорхона ва аҳамияти тарбиявӣ доштани онро шарҳ диҳад. Ҳар як сӯҳбату вохӯриҳо дар осорхона бояд ҷунон ба роҳ монда шавад, ки ҷавонон аз ин вохӯриҳо баҳравар гарданд, доираи ҷаҳонбинии худро васеъ намоянд, аз ҷиҳати маънав, тарбияи воқеъ, гиранд.

Ҳамзамон, ёдрас қардан лозим аст, ки Осорхонаи маориф аввалин осорхона дар Осиёи Миёна мебошад. Ҳамин гуна Осорхонаи маориф дар Ашқобод ҳам мавҷуд аст.

Президенти кишварамон Эмомалӣ Раҳмон нисбати арзишҳои таърихии халқамон чунин иброз намудааст: «Омӯхтани таърихи халқамон танҳо ба хоҳири донишгари гузашта нест, балки он дурнамоест, ки роҳи ояндаи миллат ва пешомадҳои давлатдориро равшан намуд, барои худогоҳии миллӣ, ваҳдати ягонагӣ ва рушду такомули таърихи наслҳои оянда хизмат мекунад».

Дар осорхонаи маориф мебошад, ки бисёр нигораҳои нодирро ҷолиби диқат вусуд дорад. Амсилаҳои «Мактаби кӯҳна» «Мадраса», асбобҳои хатнависию асрҳои 18-19, «Фалок» - асбоби ҷазодихӣ, китобҳои Ҳоҷа Ҳофиз, Бедил, Фузули ва ғайра, ки бо ҳуруфоти арабӣ навишта шудаанд ва аз рӯи онҳо дар мадрасаҳои Самарқанду Бухоро ва Ҳисори бостон дарс мегуфтанд. Ҳамзамон, дастурҳое бо ҳуруфоти лотинӣ, ки он соли 1930 қабул карда шуда буд, низ гирд оварда шудаанд.

Дар бораи фаъолияти аввалин омӯзгороне, ки барои зидди маҳви бесаводӣ, барои барқарор намудани ҳаёти нав мубориза бурдаанд, маълумот ва маводи муайян ҷамъ оварда шудааст. Аз ҷумла доир ба маҳфилҳои омӯзишӣ, ки дар он занону духтарон савод меомӯхтанд. Расму ҳуҷҷатҳои дигар аз таърихи ташкилшавии аввалин мактабе, ки дар қовоқии дарахти Чинор ҷойгир шуда буд (июли 1920) аз қушодашавии яке аз аввалин мактабҳо дар шаҳри Душанбе (соли 1920) шаҳодат медиҳанд, ки бо тариқи ҳашар мактабро аз лой сохтаанд ки барои хонандагону

донишчӯён ин ҳам дарс ҳаст ва ҳам намунаи гузашта ба имрӯза, ки имрӯз дар кадом сатҳ илм меомӯхтанд.

Ба монанди ин дигар нигораҳои нодиру чолиби диққат ва тарбиявидошта, ки аз дидани чунин нигораҳо маълумотҳо оиди онҳо шунида дар худ ҳисси ватандӯстӣ ва илмомӯзӣ боз ҳам зиёдтар мегардад. Инчунин ҳар бинадае, ки макети қатли аввалин муаллимаҳоро дар Ҳойт, ки 1-уми апрели соли 1929 ба вуқӯъ омадааст, бо меҳнати хонандагони мактаби №20 бо омӯзгор Фролов Ф.Г. таҳсин мегӯянд, «Киштӣ» ҳам офаридаи дасти хонандагону муаллимон мебошад. Нафақат талабагонро, балки меҳмононе, ки ба ин осорхона меоянд дар тааҷҷуб мемонад, ки наҳод ин офаридаи дасти хонанда бошад ва ба монанди дигар маводҳои осорхона дидан намуда таасуроти хубе барои худ мегиранд.

Осорхонаи «Маориф» - и Академияи таҳсилоти Тоҷикистон маҳзани илму маърифат мебошад. Ҳар бинадае, ки ба ин ҷо ташриф меорад аз дидани ин макони фарҳангӣ ғизои маънавӣ гирифта, ба дигарон низ тавсия медиҳанд, ки аз ин осорхона дидан намоянд. Инчунин дар баробари ин дар осорхона вохурӣ бо муаллифони китобҳои дарсӣ, конференсу семинарҳо баргузор мегардад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои Миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22.12.2016. Душанбе: «Шарқи Озод», 2016.- 63 с.
2. Мероси Ниёгон Душанбе «Дониш»- и АМИ Тоҷикистон №22 2020. 134-135 с.
3. Эмомалӣ Раҳмон- Пешвои миллат- Душанбе: Маориф, 2016.- 414с
4. Эмомалӣ Раҳмон. Фарҳанг ҳасти миллат аст. – Душанбе: матбуот, 2001.- 37с.

ТАШАККУЛИ НУТҚИ ОБРАЗНОКИ КӯДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ ТАВАССУТИ АМСИЛАСОЗӢ

Шарифиён Муқаддас Холиқзода

– дотсенти кафедраи назария ва методикаи тарбияи томактабии МДТ
“Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров”,
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аннотатсия: Мақола оид ба истифодаи усули амсиласозии нутқ дар раванди ташаккули нутқи образноку фасеҳи кӯдакони синни томактабӣ баҳс мекунад. Маълуми ҳамагон аст, ки кӯдак тавассути расмҳо ва воситаҳои аёнӣ олами атрофро дарк менамояду мураббии эҷодкор метавонад рамзҳо, пиктограммаҳо ва тарҳҳоро истифода барад, ки он бахотиргириро осон, андозаи хотирро васеъ ва нутқро ташаккул медиҳанд. Истифодаи васеи ин усул дар мақола инъикоси худро дарёфтааст.

Калидвожа: кӯдакони синни томактабӣ, маҳорати нутқ, нутқи образнок, амсиласозии нутқ, мнемотехника, пиктограмма, тарҳ.

*Ба кӯдакон омӯзиши панҷ калимаи навро супориш диҳед вай дергоҳ
беасос азият мекашад, вале бист калимаро бо алоқамандии расм пешниҳод
намоед, ӯ ин калимаҳоро ба зудӣ аз худ мекунад.*

К.Д. Ушинский

Тоҷикистон чун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар соҳтмони давлати ҳуқуқбунёди демократӣ ва дунявӣ қадамҳои устувор ва боварибахш гузошта, пай дар пай пеш рафта истодааст. Аз ин рӯ, ҷомеаи демократӣ ба одами аз ҷиҳати ҷисмонӣ солиму бардам ва аз ҷиҳати рӯҳию маънавӣ тараққикарда ниёз дорад [5]. Ҳамин гуна одами ҳаматарафа рушдфтаро маҳз дар муҳити оила ва кӯдакони тарбия карда, ба воя расонидан мумкин аст, ки ӯ ватандӯсти ҳақиқию ватанпарвар, ҳудогоҳ ва инсондӯст бошад. Бинобар ин, яке аз вазифаҳои кӯдакони аз хурдсолӣ тарбия

намудани кӯдакон дар рӯҳияи маърифати ахлоқӣ, ҷаҳонбинии илмӣ, донишҳои амиқу саҳеҳ ва омӯзонидани техникаю технологияи навин ба ҳисоб меравад.

Барои амалӣ гардидани ҳадафҳои худ мо бояд заминаи илмию методӣ ва имконоти техникий кӯдакистонро мунтазам беҳтар намоем. Бо ин мақсад доништан ва мавриди истифода қарор додани техникаю технологияи замонавӣ, истифодаи наслҳои нави компютерҳо, омӯхтани забонҳои модарӣ ва русию англисӣ ва то ба мактаб рафтани кӯдакон ёд додани малакаҳои нутқи алоқанок ва гуфтугӯиро бо чанд забон зарур аст. Барои ин бояд мураббияҳое, ки дар боғча қору фаъолият менамоянд, чандин забони хориҷиро донанд ва бо забонҳои хориҷӣ бо кӯдакон дар муошират бошанд. Рушду нумӯи ояндаи миллат, мактабу маориф ва ҷомеа ба доништани забонҳои хориҷӣ ва истифодаи техникаю технологияи рушдёрфта ва таъсири се ниҳоди иҷтимоӣ: оила, мактаб ва ҷомеа марбут аст.[4]

Яке аз вазифаҳои калидии таълими томактабӣ инкишоф додани нутқи кӯдак маҳсуб меёбад[2]. Нутқи дурусту равону салис гавари таълими самараноки кӯдакон мебошад. Кӯдаконе, ки норасоии нутқӣ доранд, фикри худро бо душворӣ баён мекунанд, бо ҳамсолону калонсолон як хел муносибат мекунанд. [1]

Методистист, педагоги машҳури рус Е.И.Тихеева қайд менамояд, ки маҳорати нутқи алоқанок дар ҳолати фаъолияти мақсадноку мунтазами мураббӣ чи дар ҷараёни машғулият ва чи дар берун аз он ташаккул ва инкишоф меёбад. Бинобар ин мураббӣ – педагогро зарур аст, ки тамоми шароити имконияти мавҷударо истифода бурда, кӯдаконро барои озодона, муназзам ва шавқовар баён намудани фикр омӯзонад.

Муаммои асосӣ дар инкишофи нутқи алоқанок солҳои охир дар зиёд будани шумораи кӯдаконе, ки ноқисии нутқ доранд, дида мешавад. Ин ҳолат бештар дар он дида мешавад, ки солҳои охир волидайн бо кӯдакони худ кам машғул мешаванду қариб бо ҳам афсонаҳои намекунанд. Кӯдакон бештари вақти худро бо компютер, телевизор, телефон, смартфон, планшет мегузаронанд, ки ин ба зиёд шудани меъёри маълумот оварда мерасонад. Бинобар ин мураббӣро зарур аст, ки машғулиятро ба таври шавқовар, завқангез, инкишофдиҳанда ба роҳ монанд.

Воситаи самараноки инкишофи нутқ ин аённокӣ ва ё истифодаи воситаи аёнӣ ба шумор рафта, истифодаи рамзҳо, пиктограммаҳо, тарҳҳо бахотиргириро осон, андозаи хотирро васеъ ва нутқро ташаккул медиҳанд.

Қисматҳои схемаву тарҳҳо

- Расмҳои ашёӣ

- Тасвирҳои суробӣ

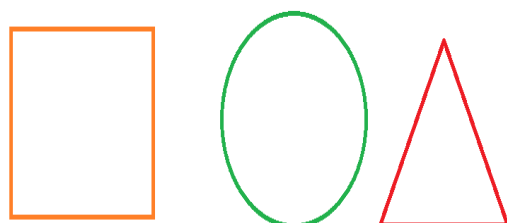
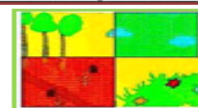
- Фигураҳои геометрӣ

- нақшаҳо ва аломатҳои шартӣ

- Худудҳои возеҳ – усули наққунии қисматҳо

Воситаи аённокӣ – ин дарки хусусиятҳои хоси барномаи омӯхташаванда ва кор бо ивазкунанда он мебошад.

Ба туфайли истифодаи воситаҳои аёни дар кӯдакон хоҳиш нақлкунӣ пайдо мешавад: онҳо ашро номбар мекунанд, аломати хоси мегӯянд, ҳаракати онро шарҳ медиҳанд.

Воситаҳои аёни барои бой намудани захираи луғавии кӯдакон барои фаҳмидан тахмин кардани чистон, барои нақлкунӣ, аз ёд намудани шеър, барои нақли тасвири мавриди истифода қарор дода мешавад.

Кӯдакони синни томақтабӣ хеле нарм буда, ба таври осон таълим мумкин аст, вале онҳо зуд хаста мешаванд, шавқашон нисбати машғулият тез гум шуданаш мумкин аст. Усули аённокӣ бошад, чараёни таълимро осон ва раванди ба хотиргириву азхудкунии маводро тез гардонид, кӯдаконро ба дарки маъноӣ асосӣ, банизомдарории дониш, инкишофи равандҳои маърифатӣ – хотир, диққат, ҳаёл, тафаккур, ки бо инкишофи нутқи алоқаи бевосита дорад, меомӯзонад.

Амсилаи аёни – ин таҷаддуи хусусиятҳои маводи омӯхташаванда, ҷонишини онро тартиб додан ва қорбарӣ намудан аст.

Мнемотехника – ин системаи метод ва усулҳост, ки ба хотиргириро самара баҳшида, таҷаддуд ва сабти маълумотро таъмин менамоянд

Мнемотаблица – ин схемаест, ки дар он маълумоти аниқе ҷойгир карда мешавад.

Дар чараёни истифодаи усули аённокӣ кӯдакон бо пешниҳод намудани маълумот дар шакли тарҳӣ- модел шинос мешаванд. Ба сифти ивазкунандаҳои шартӣ метавонанд: шаклҳои геометрӣ, суробҳо, пиктограммаҳо, ангораҳо, аломатҳои шартӣ истифода намоянд.

Истифодаи усули аённокӣ дар чараёни таълими нақлкунии кӯдакон

Нақл маҳорати ҷудо намудани қисмати асосии матн, алоқаманд намудани қисматҳои таркибии он, сипас омода намудани нақлро дар назар дорад. Барои нақли ҳикояҳои афсонаҳо аз пиктограммаро истифода бурдан мувофиқи мақсад аст.

Пиктограмма – аломати истифодакунандаи хусусиятҳои хоси объект, ашро, ҳодисаву воқеаҳо, ки асосан тариқи схемаву ҷадвал (тарҳ) нишон дода мешавад. Истифода бурдани пиктограмма дар таълими нақл ба хотиргирии асар, сипас ҳуди нақлро бо таъя ба тасвириҳои графикӣ осон мекунанд. Истифодаи пиктограммаро беҳтар мешуд аз афсонаҳои барои кӯдакон шинос “Се хирс”, “Шалғам” оғоз намудан беҳтар аст, зеро бо мурури замон дар кӯдакон хоҳиши мустақилона ба нақшагирии афсона ва ё ҳикояи маълумшудаашон пайдо мешавад.

Тарҳи афсонаи «Шалғам» барои кӯдакони синни хурди томақтабӣ.

Истифодаи усули аённокӣ дар таҳия намудани таълими нақл аз рӯи расми мазмуннок:

Ҳикоя аз рӯи расми мазмуннок аз кӯдакон маҳорати чудо намудани симоҳои асосии амалкунанда, алоқаи байни онҳо қайди хусусиятҳои хоси композитсияи расм, ҳамчунин фикр намудани сабабҳои ба вучуд омадани ҳолати мазкур, яъне мураттаб сохтани оғоз ва анҷоми нақро талаб мекунад, вале кӯдакон бошанд симои амалкунандаро мешуморанду халос. Барои он, ки камбудии мазкур баргараф карда шавад, ба кӯдакон барои дарёфти мазмуни асосии матн кӯмак расонидан лозим аст. Ба сифати унсурҳои амсила (модел) расмҳо, тасвиrotи суробӣ, тасвири тарҳии расмҳо лозиманд.

Истифодаи усули аённокӣ дар таълими мураттаб намудани нақл аз рӯи расми тасвирии табиат (пейзаж).

Барои кӯдакони синни томақтабӣ мураттаб намудани нақл аз рӯи расм тасвирии табиатдошта душвор аст, зеро дар расмҳои мазкур (объект) ашёҳои зинда мавҷуд нестанд. Ба сифати унсурҳои амалии нақли ашёи табиат хизмат мекунад. Ҳангоми кор бо расм (пейзаж) ба кӯдакон чудо кардани ашёҳои асосии расм, тамошои он номбар кардани намуди берунӣ, хусусиятҳои хоси тасвир, алоқамандии байни унсурҳои расм, яқоя намудани ҳикояҳои хурд ва мураттаб намудани нақли алоқанок кӯмаки мураббӣ зарур аст. Ҳамчунин метавон усули нақли қисматҳои алоҳидаро ба роҳ мондан аз манфиат кам намебуд. Кӯдакон дар оғоз нақро оид ба қахрамонҳо ва қисматҳои алоҳидаи расм омода мекунад. Сипас бо ёрии онҳо ҳикоячаҳои хурдак тайёр менамоянд. Расми барои нақл интихобшуда ба чор қисм чудо карда шуда, ҳар яки онҳо пинҳон карда мешавад (бо картонҳо ранга рӯшон пӯшонидани мешавад). Кӯдак бо навбат картонҳоро гирифта (аз чор қисми чудошуда) оид ба ҳар як қисмат нақл мекунад, сипас ҳикоячаҳоро ба ҳам алоқаманд мекунад.

Истифодаи усули аённокӣ дар таълими нақли эҷодӣ:

Мураттабозии нақли эҷодӣ аз кӯдак муҳорати махсуси фикр ва тафсили пурраи нақро бо ҳамаҷуз чӯзьяташ пешниҳод менамояд. Ба кӯдак намудани нақл пешниҳод карда мешавад ва он бошад унсурҳои амсила ва мазмуни онро ҷудо намуда, аз рӯи онҳо нутқи алоқанок мураттаб месозад.

Яке аз усулҳои инкишофи малакаи нақли эҷодӣ ба кӯдакон омӯзонидани нақл аз рӯи суроб буда, ба сифати унсурҳои суроби ҳайвонот, растанӣ, одамон пешниҳод карда мешавад. Хусусияти хоси унсурҳои мазкур дар он аст, ки тасвирҳои суробӣ назар ба расм образи муайянро пешниҳод менамояд (бе кушодани мазмуни расм бошад ҳам). Кӯдакон суробҳоро аз рӯи сифатҳои мазмунашон ҷудо менамоянд. Дар зинаҳои минбаъдаи кӯдак мустақилона сужети афсона ё ҳикояро фикр намуда, суробро мувофиқи таҳаюлоташ интиҳоб менамояд.

Барои он, ки оид ба инкишофи нутқи самарабахш гардад, истифодаи бозиҳои дидактикии калимасозӣ бозиҳои рӯимизии навишташуда, машқҳои нутқи низ ногузир аст. Онҳо дар якҷоягӣ бо усули аённокӣ барои инкишоф ва ташаккули нутқи тафаккур, хотир, диққати кӯдакон шароити мусоид фароҳам меорад.

Дар натиҷаи кор оид ба инкишофи нутқи алоқанок бо усули аённокӣ дар кӯдакон муҳорати аз ҷиҳати грамматикӣ дуруст, алоқанок ва бо низоми ифода кардани фикр ташаккул меёбад. Кӯдакон ба саволҳои ҷавоби дуруст пешниҳод кардан, дуруст саволгузори намудан, нақли афсона ва тавсиф намудани расм ва ғайраро меомӯзанд. Дар кӯдакон нутқи диалогӣ такмил меёбад ва онҳо бемамониат суҳбатро уҳда карда метавонанд.

Адабиёт:

1. Бородич А. М. Методика развития речи детей: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1981. – 255 с.
2. Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон». - Душанбе, 2013. 125 с.
3. Лутфуллоев М., Иматова Л. Лафзи ширин. – Душанбе, 2014. – 233с.
4. Мачидова Б. Педагогикаи томактабӣ / Б. Мачидова, М. Иззатова. – Душанбе: Ирфон, 2012. –Қ.2.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 23-юми январӣ соли 2015.
6. Ушакова О.С. Методика развития речи детей дошкольного возраста: пособие для воспитателей детского сада / О.С. Ушакова, Е.М. Струнина. – М.: Владос, 2003.
7. Шакирова А.А. Влияние наглядного моделирования на развитие связной речи детей дошкольного возраста [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nsportal.ru/detskiy-sad/razvitie-rechi/2014/03/24>

ОМӮЗИШИ НИЗОМИ НАВИ ТАЪЛИМИ САЛОҲИЯТНОКӢ АЗ ФАНИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР МУАССИСАӢОИ ТАЪЛИМӢ

(дар синфҳои ибтидоӣ)

Рафибаева Н. И.

омӯзгори кафедраи педагогикаи умумӣ
МТД “Донишгоҳи давлатии Хучанд
ба номи академик Б.Ғафуров”

Аннотатсия: Дар ин мақола зарурияти гузариш ба низоми таълими салоҳиятнокӣ, ҷӣ будани салоҳиятнокӣ, шароитҳое, ки барои гузариш ба таълими салоҳиятнокӣ мусоидат мекунад, оварда шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки барои гузаштан ба таълими салоҳиятнокӣ стандартҳои нави дониш, яъне хонанда натиҷаи дониш, малака ва муҳоратро дар амал барои масъалаи ҳаёти истифода мебарад. Дар мақола мушқилиҳо, масъалаҳое, ки дар раванди таълими забони англисӣ оварда шуда, роҳҳо, воситаҳо ва усулҳои ҳалли мушқили гуфта шудааст.

Калидвожаҳо: салоҳият, таълими салоҳиятноқӣ, усулҳои фаъоли таълим, муносибати таълими салоҳиятноқӣ.

Соли 2016 дар зинаи таҳсилоти ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии низоми таълими салоҳиятноқӣ қорӣ карда шуд. Олимон ва аҳли таҳқиқ борҳо таъкид карданд, ки ҷомеаи башарӣ ҳамеша дар рушду инкишоф буда, тамоми соҳаҳои ҳаёт давра ба давра, марҳила ба марҳила тақомул меёбанд, пеш бидуни ҷунун раванди зиндагии одамон беҳтару фарогиртар нахоҳад буд. Барои ҳамқадами замон ва мутобиқ ба пешрафти илму техника будани аҳли ҷомеа, пеш аз ҳама, насли наврас соҳаи маориф масъулияти азиме ба дӯш дорад.

Мувофиқи талаботи Стратегияи миллии рушди маориф то соли 2030 низоми маориф, ба хусус, мундариҷа ва раванди ҷараёни таълимро ислоҳоти ҷиддӣ интизор аст. Ислоҳоти мазкур гузариш ба муносибати босалоҳиятро дар таълим тақозо менамояд. Муносибати салоҳият чист ва барои гузариш ба ин муносибат чӣ зарурат пеш омадааст?

- Салоҳият – маҷмӯи дониш, малака ва маҳоратҳои ба ҳам пайванде, ки ба ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳаётӣ (иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ) ва маърифатӣ равона карда мешаванд. Рушди босуръати илму техника ва тағйир ёфтани муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар назди соҳаи маориф талаботи навро пеш мегузорад. Пешрафти технологияҳои муосири иттилоотӣ ва зиёд шудани имконияти дастрасӣ ба он аз қорандони соҳаи маориф тақозо мекунад, ки хонандагону донишҷӯён ба таълиму тарбия фаро гирифта шаванд, онҳо тавонанд бо воситаи нави иттилоотӣ қор карда, онро барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, рушд ва инкишофи ҷомеа истифода намоянд.

Аз ин рӯ, дар ҳама гуна давлати тамаддунпарвар ва фарҳангиро ба соҳаи маориф ва тақомули пайвастаи он диққати ҳамешагиву махсус зоҳир карда мешавад.

Албатта, муҳимтарин масъала дар ин соҳа марбут ба таълиму тарбия аст. Аксари тадбирҳои, ки дар соҳаи маориф андешида мешаванд, ба тақмили сифати таҳсилот ва бештар самаранок гардидани машғулиятҳои гуногони таълимию тарбиявӣ равона карда шудааст.

Таълими салоҳиятноқӣ муносибатест, ки дар он таҷриба ҳамчун маҳаки асосӣ шинохта мешавад, дониш ҳамчун заминаи илмӣ шинохта шуда, барои санҷиши ақидаи шахсӣ, раванди фаъолияти таълим ва натиҷаҳои он истифода карда мешавад. Дар ҷумҳурии тозаистиклоли мо, махсусан дар давоми солҳои охир дар соҳаи маориф навгонҳои самаровар мутобиқ ба руҳияи замон ва инкишофи илму техника ворид карда шуданд. Таҳрири нави нақшаву барномаҳои таълимӣ, таҳияи китобу дастурҳои пурмӯҳтавои дарсӣ, қорбасти усулҳои фаъоли таълим, истифодаи васеи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва амсоли инҳо аз ҷумлаи ҳамин гуна тадбирҳоианд. Ҳадаф аз ин ҳама навгонҳо тақмили мундариҷаи таҳсилот ва боло бурдани сатҳи саводнокию фаъолиятмандии шогирдон мебошад, бо ҳамин мақсад аз соли таҳсили равон дар таълимгоҳҳои мамлакат низоми нави таълим, ки таълими салоҳиятноқ номида шудааст, қорӣ гардид. Алҳол ин низом танҳо дар синфҳои ибтидоӣ истифода бурда мешавад, вале дар давоми солҳои оянда дар зинаҳои дигари таҳсилот низ аз ин низом истифода хоҳанд қорд.

Стандартҳои нав ташаккули дониш, малакаву маҳоратҳои барои имрӯз ва ояндаи Тоҷикистон заруриро таъмин намуда, таълимро ҳамчун раванди омӯзиш дар тӯли ҳаёт таъкид мекунанд. Низоми нави таълим низ ба мақсади мутобиқ сохтани натиҷаҳои таълим ба талаботи ҳаёт равона мегардад. Яъне дар натиҷаи таълим хонанда дониш, малака ва маҳораташро дар амал барои ҳалли масъалаҳои ҳаётӣ истифода барад. Раванди таълим ва инкишоф беохир аст. Шояд барои пурра аз худ қордани баъзе салоҳиятҳо як умр сарф қорда шавад ва баъзеашон мумкин аст, тамоман аз худ қорда нашаванд. Аз ин лиҳоз низоми таълими салоҳиятноқии хонандагон раванди омӯзишро дар тӯли ҳаёт тақозо мекунад.

Аксари низомҳои таълимӣ анъанавӣ ба азхудкунии мавзӯӣ нигаронида шудасст, яъне омӯзгорон хонандагонро ба азхуд кардани мавзӯӣ ва аз ёд кардани маълумот водор менамоянд. Чунин муносибат ба таълим дар гузашта муносиб буд, аммо дар замони ҳозира, ки андозаи дониш бо суръат зиёд мегардад, дар раванди таълим диққати асосӣ бояд ба ташаккули малакаҳои омӯзишии хонандагон равона гардад, то онҳо тавонанд дониши зарурӣ ва маълумоти мушаххасро интихоб карда, истифода баранд. Дар стандартҳои фанни забони англисӣ ба истифодаи дурусту моҳиронаи забони англисӣ бо мақсади муошират ва ҳалли масъалаҳои ҳаётан зарур диққати махсус дода мешаванд.

Акнун барои омӯзгорон мафҳумҳои «хонандагон чиро меомӯзанд?» ва «чӣ тавр меомӯзанд?» аз саволи «ба хонандагон чӣхоро меомӯзонанд?» муҳимтар аст. Барои баъзеҳо омӯзондан ва омӯختан (аз худ кардан) як маъно дорад, аммо бояд дар хотир дошт, ки агар омӯзгор нодуруст дарс диҳад, ҳатто дар ҳолати дарси зиёд додан ҳам азхудкунӣ метавонад самарабахш бошад.

Дар низоми таълим ва арзёбии салоҳиятноки ба дониш, малака ва маҳоратҳои воқеии хонандагон диққати махсус дода мешавад. Усул, муносибат ва воситаҳои таълими забони хориҷӣ аз таълими забони модарӣ фарқи калон дорад. Таълими забони модарӣ дар шароите ба роҳ монда мешавад, ки хонанда бо ин забон дар хона, мактаб, кӯча ва дигар мавзео сӯхбат мекунад, онро аз овони кӯдакӣ мешунавад ва бо он муошират мекунад. Таълими забони хориҷӣ бошад, доираи маҳдуди муошират дорад. Хонандагони хурдсол имконияти ками шунидани гуфтугӯи дигарон ва муоширатро бо ин забондоранд. Бо назардошти ин омилҳо, таълими забони англисӣ як навъ мушкилотеро ба миён меорад. Ин ҳам маҳдуд будани доираи муошират бо ин забон аст. Дарс ягона муҳити асосии муоширати хонандагони хурдсол бо ин забон ба шумор меравад. Бо дар назардошти ин омил ҳар як соати дарсӣ бояд самаранок ва мақсаднок истифода шавад. Ҳангоми омӯзиши забони англисӣ дар машғулиятҳои таълимӣ ба корҳои беруназсинфӣ аҳамияти махсус дода мешавад. Ба ин васила малакаҳои умумитаълимиро дар хонадагон ташаккул дода, майлу хоҳиши доимии такмил додани сатҳи забондонии онҳоро тарбия намуда, дар дарсҳо роҳу усулҳои гуногуни корҳои мустақилона ба роҳ монда мешаванд.

Барои ин ба мисолҳо, суратҳои ранга ва нақшаҳо бояд бештар таъкиқ кард. Маводи дидактикӣ ва сабти овозҳо низ хеле муфид мебошад. Ба хонандагон ёд додани истифодаи мустақилона аз луғат, китобҳои дарсӣ, маълумотномаҳои грамматикӣ, кишваршиносӣ инчунин воситаҳои таълимӣ зарур аст. Истифодаи доимии синфхонаи лингофонӣ ва компютерӣ вақтҳои берун аз дарс барои корҳои мустақилонаи хонандагон, ташаккули талаффуз, нутқи шифоҳӣ ва техникаи хониш зарур аст. Омӯختани забони англисӣ ҳамчун воситаи муомилаи байниҳамдигарии хонандагону муаллим тавассути забони омӯхташаванда амалӣ мегардад.

Маҳақи асосии таълими забони англисӣ ҳамчун забони хориҷӣ мусаллаҳ гардонидани хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо малакаҳои заминавии забониву муоширатии забони англисӣ аст.

Салоҳиятҳои ҳамаи фанҳо дорои хусусиятҳои зеринанд:

- аз рӯи принципи аз содда ба мураккаб тартиб дода шудаанд. Омӯзгорон метавонанд салоҳиятҳои синфи пешина ва баъдинаро мушоҳида карда, мутаносибан раванди таълимро аз оғоз то анҷом ба нақша гиранд. Ин муносибати спиралӣ татбиқи барномаи таълим мебошад, яъне салоҳиятҳои, ки дар ин синф муаррифӣ шудаанд, дар синфҳои минбаъда такмил дода мешаванд. Дар сатҳи ҳар як синф талабот бо салоҳиятноки мураккабтар мегардад.

- мувофиқи самтҳои асосии таълимии фанҳо гурӯҳбандӣ шудаанд. Аз ин лиҳоз тартиби пешниҳоди салоҳиятҳо (малака ва маҳоратҳо) ба тартиби пешниҳоди маводи китобҳои дарсӣ мувофиқат мекунад.

- хусусиятҳои арзёбӣ дошта, мушоҳида мешавад ва азхудкунии салоҳиятҳо тавассути нишондиҳандаҳо муайян мегардад.

- дар таҳияи салоҳиятҳо усули зинавӣ истифода шудааст, яъне омӯзгор барои хонандагон имконияти салоҳиятнок шуданро фароҳам меоварад ва дар сатҳи синфҳои минбаъда ба хонанда имконияти ташуққули бештар дода мешавад. Ҳамин тавр, хонанда дараҷаи баландтари салоҳиятнокиро азхуд карда, ташаккул медиҳад.

Хонанда кадом амалҳоро иҷро метавонад бикунад? Дар ин низом аҳамияти муҳим доранд. Дониш дар низомии таълимии салоҳиятнокӣ чӯзӣ таркибии малака ҳисоб шуда, барои санҷидан, муқоиса кардан бо намуна, ислоҳи ғалатҳо истифода мешавад. Салоҳият паймади амали дониш, малака ва маҳорат аст. Дар низомии таълими салоҳиятнокӣ муносибатҳо ва раванди таълим хусусиятҳои ба худ хос доранд ва ин хусусиятҳо муносибати хонандаро ба таълим, нақши омӯзгорро дар раванди таълим, муносибати омӯзгору хонандагон, хонандагону маводи таълим ва муносибати байни ҳамдигарро муайян мекунанд.

Умуман, низомии таълими салоҳиятнокӣ бозгӯи талаботи муосир нисбат ба омӯзиши босамари хонандагон мебошад ва татбиқи он дар зинаҳои болоии таҳсилот низ айни муддаост.

Адабиёт:

1. Ҳафтаномаи «Омӯзгор» № 1 (12069) 6.01.2017
2. Ҳафтаномаи «Омӯзгор» № 3 (12071) 20.01.2017
3. Ҳафтаномаи «Омӯзгор» № 4 (12072) 27.01.2017
4. Роҳнамои фанни забони англисӣ барои синфи 4- ум; Душанбе, «Маориф» 2016
5. Роҳнамои фанни забони модарӣ барои синфи 4 –ум; Душанбе «Маориф» 2016
6. Модули 1 Низомии таълими салоҳиятнокӣ (дастур барои омӯзгор) Душанбе - 2016
7. Модули 2 Банақшагирии дарс дар асоси стандартҳо, китоби дарсӣ ва замимаҳо (дастур барои омӯзгор) Душанбе -2016

БАҲШИ 2. ИЛМҶОИ ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ
РАЗДЕЛ 2. ЕСТЕСТВЕННЫЕ, ТОЧНЫЕ И МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ
SECTION 2. NATURAL, EXACT AND MATHEMATICAL SCIENCES

**«МАТЕМАТИЗИРОВАННАЯ ПОЭЗИЯ» КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ
ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ**

Наджмиддиниён А.М.

директор Института Развития Образования
имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана,
кандидат физико-математических наук, доцент

Буриев Б.Б.

ведущий научный сотрудник Института развития
образования имени Абдурахмана Джами
Академии образования Таджикистана

***Аннотация:** В статье подчеркивается, что математики Ближнего Востока и Средней Азии в средние века были не только теоретиками, но и заложили реальные основы многих научных теорий. Авторы приводят пример из работы ученого Мухаммада Наджмуддина Хана (XVI-XVII вв.), который в своем трактате по алгебре «Аль-Джабр валь Мукобала» доказал важную теорему, выражающую связь между коэффициентами и корнями исправленного квадратного уравнения с одним неизвестным в стихотворной форме. Подчеркивается что, изучение опыта и анализ богатого научно-педагогического наследия математиков Ближнего Востока и Центральной Азии способствует формированию творческих способностей учащихся и становится важным в воспитании патриотизма и национальной гордости.*

***Ключевые слова:** научно-педагогическое наследие, математическая поэзия, развитие способностей, творчество, научное мировоззрение, национальная гордость, патриотизм и самосознание, научное наследие, история науки*

Знание – результат процесса познания действительности, ее отражение в человеческом сознании, проверенное общественной практикой и логически упорядоченное. Знание – основное средство накопления и передачи культурно – исторического опыта в процесс общественного развития.

Связь естествознания с гуманитарными дисциплинами имеет слабое отражение в практике школьного курса математики.

Если говорить конкретнее - связи, преподавания математики с литературой, в особенности с поэзией, вообще нет. Однако, интересна возможность ознакомления школьников с математическими основами стихосложения, с частотными словарями, с вероятностным подходом к рифме и т. д., т. е. с вопросами, примыкающими к математической лингвистике. Но пока в школе нет элементов теории вероятностей и элементов статистики, о подобных проблемах можно говорить лишь как о материале для занятий математического кружка, кстати, некоторый опыт в этом отношении уже имеется. Но все это проблематично, относится к старшим классам и, если быть точным, отражает применение математики к поэзии, а не связь с ней.

Значение и необходимость изучения исторических сведений науки в школьном курсе обучения общепризнанны.

Опыт изучения и анализ богатого научно педагогического наследия ученых-естествоиспытателей Среднего и Ближнего Востока, а также Средней Азии в период средневековья показывает, что эти ученые не только были теоретиками, развивали и заложили основы многим научным теориям, они одновременно были и педагогами, готовили учеников. По их научным трактатам и комментариям проводились занятия в медресах, т.е. из их трудов мы черпаем и педагогические идеи. Эти идеи содержать в себе вопросы методологии педагогики, проблемы образования и его воспитания, цели и принципы обучения, методы и средства воспитания, цели принципы обучения, методы и средства воспитания, проблемы формирования научного мировоззрения личности.

Можно считать, что ознакомление учащихся с богатым математическим наследием ученых естествоиспытателей Средней Азии, Ближнего и Среднего Востока, а также многочисленные примеры из жизни и творчества ученых естествоиспытателей и целенаправленное использование их в процессе обучения и воспитания не только будет полезным, но и воспитывает чувство национальной гордости и могут быть полезными для формирования научного мировоззрения и математического мышления учащихся общеобразовательных школ Республики Таджикистан.

Важно подчеркнуть, что математика по силе своих научных методов и характеру их приложения в других науках занимает особое положение и оно помогает в познании окружающего нас мира, а также в формировании научных понятий и создании научных теорий. Однако, эрудированные учителя математики не упускают возможности обратить внимание учащихся на некоторые факты литературы, связанные с историей математики. Имеются в виду прежде всего отдельные страницы биографий литераторов и математиков. Так, учащиеся всегда с интересом узнают о том, что А.С. Грибоедов и А. И. Герцен закончили физико-математическое отделение Московского университета, что резолюция о допуске к приемным экзаменам на прошение Л.Н. Толстого написана ректором Казанского университета Н.И. Лобачевским, что позднее Лев Толстой с огромным увлечением преподавал яснополянской школе многие предметы, в том числе и математику. И в тоже время профессора-математики С.В. Ковалевская и Ч. Доджсон – и не одни они – были настоящими писателями, причем если произведения Софьи Васильевны (драма «Борьба за счастье», роман «Нигилистка», «Воспоминания о детстве» и др.) ныне все – таки известны лишь специалистам, то произведения английского профессора, выступавшего в литературе под псевдонимом Льюис Керролл («Алиса в Стране чудес», «Алиса в Зазеркалье» и др.), с каждым годом приобретают все большую и большую популярность во всех странах мира. Сильное впечатление на школьников производит упоминание о том, что одна из любимейших песен В.И. Ленина «Смело товарищи в ногу» написано поэтом Леонидом Родином (1860–1900), известным деятелем российского революционного движения, по образованию вовсе не литератором, а естествоиспытателем! Прекрасный пример настоящей многогранности истинно талантливых людей!

Труднее отыскать и привести на уроках математики подходящие примеры использования фактов математики и математических образов поэтами и писателями. Диапазон таких примеров очень широк. Приведем некоторые из них.

Найдите на уроках геометрии в VII-VIII классе три-четыре минуты и прочитайте вслух шутовское и одновременно глубокое вступление к новелле «Квадратура круга» столь любимого молодёжи О'Генри, где автор размышляет о прямолинейности искусственного и гибкости натурального. Тут есть чему улыбнуться и над чем серьезно задуматься!

Особое распространение в классной и внеклассной работе по математике получило использование стихов для придания уроку занимательности. Обычно это делается так. Либо рифмуется известная школьникам истина (теорема, аксиома), либо фабула какой-то задачи излагается в стихах, чтобы сделать эту задачу более привлекательной, либо наконец, мы надеемся на силу поэтического слова, стараясь убедить наших учеников в необходимости работать над предметом.

Можно также привести пример такой «математизированной поэзии» из истории таджикско-персидской математики. Примером может послужить «Рисола ал-джабр ва ал мукобала» или «Трактат о действиях и противопоставлениях» Мухаммада Наджмуддинхана таджикского математика и поэта XVI-XVII вв. написанный в стихотворной форме. Известный математик и поэт, имел прозвище «Глава судей». Из его работ по математике пока известен и сохранился трактат «Рисола ал - джабр ва ал мукобала» или «Трактат о действиях и противопоставлениях».

В трактате в основном приведены постановка и примеры решения линейных и квадратных уравнений, решения уравнений второй степени (квадратных уравнений),

извлечение кубического корня из целых чисел, и решения других конкретных задач и упражнений.

Одним из основных примечательностей трактата в том, что в нём первые были приведены теория алгебры линейных и квадратных уравнений, а также все изложения в нём приведены в стихотворном риторическом стиле на таджикском языке. Что является одним из срезных новшеств в истории таджикской литературы, а также таджикской математики.

Важно подчеркнуть, что решения задач были приведены и великим алгебраистом Мухаммад ал Хорезми, в частности решения шести видов квадратных уравнений до Мухаммада Наджмуддинхана (ещё в VIII - IX в.в.), а также, в работах другого таджикского ученого мыслителя Омара Хайяма также были приведены решения вышеназванных уравнений. Однако, отличительная особенность тракта Мухаммада Наджмуддинхана «Трактат по алгебре» в том что все решения в нем даны в поэтическим словом или математической поэзией. В частности «ал-джебр» а «вал мукабала» он изложил в стихах.

Ал – джебр

При решении уравнения

Если в части одной,

Безразлично какой,

Встретится член отрицательный,

Мы к обеим частям,

С этим членом сличив,

Равный член придадим,

Только с знаком другим, -

И найдем результат, нам желательный.

Вал – мукабала

Дальше смотрим в уравнение,

Можно ль сделать приведение,

Если члены есть подобны,

Сопоставить их удобно.

Вычитая равный член из них,

К одному приводим их.

Хотя это работа выполнена в стихотворном виде и здесь наряду с математической теорией можно увидеть и его некоторые дидактические мысли.

В введении трактата Мухаммад Наджмуддинхан обращается к своему ученику со следующими словами:

«О, ты, у которого яркий ум,

С ясной мыслью

Глубоким взглядом на те задачи, что интересующийся,

Здесь привел, перед тобою,

Воспользуешься замечательными способами

Для получения желаемого (результата),

Если эти задачи своим талантом врожденным

Осилишь, то нет тебе равных в эпохе;

(Значить,) и в восстановлении и противопоставлении искусен,

И (ты) справишься с этой наукой.

Затем посредством гипотез мудрецов

Прокомментируй с вещью неизвестное.

Тогда то, что спрашивается,

Заключается в вещи.

Если так продолжишь своё рассуждение

Дойдешь до решения уравнения».

В этих поэтических строках прослеживаются требования ученого к обучающему, при этом он опирается на идеи своих предшественников, особенно к мыслям **аль-Фараби** и **аль – Беруни**, которые считали, что постижения науки – дело труднодостижимое и путь к нему далек.

Кроме того, «Трактат по алгебре» Мухаммад Наджмуддинхан здесь особо отмечает такое требование, чтобы ученик при решении алгебраических уравнений должен быть искусным в восстановлении и противопоставлении» (т.е. в ал-джабре и ал-мукабале) Хорезми.

В «Трактат по алгебре» трактате Мухаммад Наджмуддинхан доказал важную теорему о соотношениях между коэффициентами приведенного квадратного уравнения с одним неизвестным и его корнями, которая в современной математике известна как, «Теорема Виета», в честь известного французского математика Франсуа Виета (1540-1603).

Рассказ А.П.Чехова «Репетитор», может быть, не слишком понятен современному пятикласснику, а методы решения арифметических задач, забытые гимназистом Петей, ныне никем уже не принимаются. Но и использование писателем процесса решения математической задачи в качестве фабулы рассказа, и сама задача могут служить повышению интереса учащихся к уроку.

Приведенные примеры, естественно, должны быть подготовлены учителем заранее, что конечно, заметят и ученики. Но очень хороши и полезны как бы случайные отступления и ссылки в область литературы, появляющиеся на уроке благодаря каким-то конкретным ситуациям.

Этот перечень примеров можно продолжить, несомненно, соответствующие отступления и вставки превосходным образом украшают урок, но умение отыскивать и применять их в значительной степени зависит уже не от профессиональной и специальной подготовки педагога, а от его общей культуры.

Особенное распространение в классной и внеклассной работе по математике получило использование стихов для придания уроку занимательности. Обычно делается так. Либо рифмуется известная школьная истина (теорема, аксиома), либо фабула какой то, задачи излагается в стихах, чтобы сделать эту более привлекательной, либо, наконец, мы надеемся на силу поэтического слова или поэзии, стараясь убедить наших учеников в необходимости работать над предметом.

Конечно, в такой работе мы должны руководствоваться по- видимому, во – первых, требованиями самой математики – достоверность информации, корректность постановки задачи, убедительность аргументации и т.д. и, во – вторых, требованиями, которые ставит перед собой поэзия, ибо поэтическое слово независимо от того, произнесено ли оно на уроке литературы, дома, по радио, по телевизору или на уроке математики, остается словом поэтическим и должно обладать силой эмоционального воздействия, быть высокохудожественным.

Таким образом, средневековые ученые – энциклопедисты оставили заметный след в истории мировой науки и культуры. В их произведениях, написанных преимущественно на арабском языке – языке науки на средневековом мусульманском Востоке, а также на персидском языке выразительно представлена картина общественно- политической и научной жизни этой эпохи.

Литература

1. Б.В. Гнеденко. Формирование мировоззрения учащихся в процессе обучения математике. М:- 1982, 143 с.
2. И.Х. Каримова, Ф.Шарифзода, С.Э.Негматов. Актуальные проблемы поликультурного и полилингвального образования в Таджикистане. Душанбе, 2018,174 с.
3. Кодиров Б.Р. Межпредметные связи: Инновация и творческое мышление учащихся. Душанбе - 2006, 172 с.

4. Сатторов А.Э. Педагогические идеи ученых – естествоиспытателей Ближнего Востока и Среднего Востока IX – XVII в.в. «Дониш».2009, 173 с.
5. Воспитание школьников в процессе обучения математике. Из опыта работы /Составитель Л.Ф.Пичурин –М.: Просвещение.,1981. – 160с., ил.
6. Сатторов А.Э. О методике использования достижений ученых Средневекового Ближнего Востока и Среднего Востока в процессе обучения математике. Ирфон.,2010, 139 с.
7. В.Д.Чистяков. Математические вечера в средней школе. Учпедгиз. Москва-1958.
8. Б.Буриев. «Роль математической поэзии в развитии коммуникативных способностей школьников». Применение инновационных технологий в преподавании математических дисциплин в школе и в вузе. Сборник материалов всероссийской научно- практической конференции., Борисоглебск 2013, ООО «Кристина и К», 198 с.
9. Б.Буриев. «Аъамияти масъалаҳои таърихи дар инкишофи қобилияти дарқунии хонандагон дар раванди омӯзиши математика». Маводи конференсияи байналмиллалии илми методӣ». «Проблемаҳои муосири математика ва таълими он». Кўрғонтеппа-2013, 521с.(саъ.210-212)
10. Б.Буриев. «Нақши назми риёзи дар беъдошти қобилияти муоширати хонандагон дар ӯраҳои омӯзиши фанни математика». Маълаллаи «Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон».- Душанбе: «Сино» (3/5(118)), соли 2013.(с.236-239).

CONSIDERATION OF HUMAN CAPABILITIES IN MASTERING ENGINEERING SCIENCES

F.A.Mamadaliyev , doctor of physics and mathematics (DSc), holder of the title of "Higher Education Excellence" of the Republic of Uzbekistan. Email : fozil.bek.80@mail.ru

B.T. Khaminov , doctor of philosophy (PhD) in technical sciences, associate professor.

Z. Dj. Ablullaev , senior teacher of the "Engineering technologies" department .
Tashkent State Technical University named after Islam Karimov, Kokan branch, "Engineering technologies" department.

Abstract: *This article presents the scientific conclusions and the results of observations and experiments obtained as a result of observing the issues of the dependence of the speed of a person's ability to read and sleep on the personal characteristics and characteristics of the educational environment.*

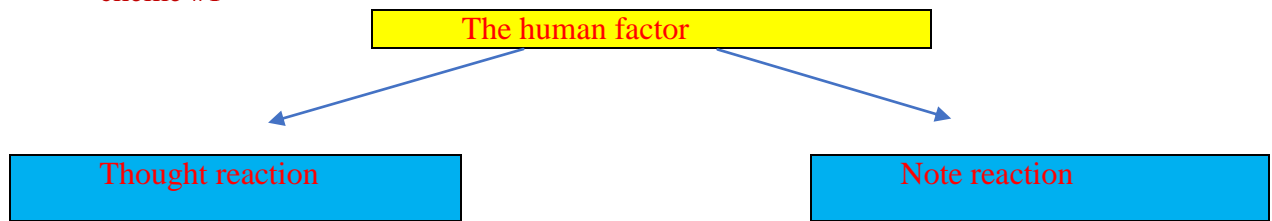
Keywords: *thought opportunity, note reaction, thinking reaction, response reaction, mental observation, critical analysis.*

One of the important aspects of mastering engineering sciences is evaluated by the attention of the human factor to the external environment and the reality of the response. Now, based on the results of long-term observations, a comprehensive study of this issue is focused on defining the perspectives of observations dedicated to finding solutions to a number of problematic issues that have yet to be answered.

Before starting the analysis of thoughts and the processes related to them, we consider it necessary to have information about the capabilities of a person in this direction. If you ask the students if they know the capabilities of a person, the answer is likely to be ambiguous. The student, as a free will, does not know about his personal reserves, nor about the possibilities of the individual in general. All this interferes and slows down the work on oneself, improvement of personal qualities, it is self-he makes the mistake of thinking that it will appear by itself.

Scientists unanimously believe that each person has an average equivalent set of abilities that exist in the body in the form of predispositions. The range of these inclinations is so wide and the number of different specialties is so great that almost everyone can find their calling.

cheme #1

In this regard, we can safely say that there are no mediocre people, but there are people who do not do their job. Each person has a truly great potential inherent in his nature.

An example of this is memory, in which case it is difficult to imagine human life at all. If there was no memory, a person would not have knowledge, would not have the appearance of labor, would not be sick. It would be impossible without memory.

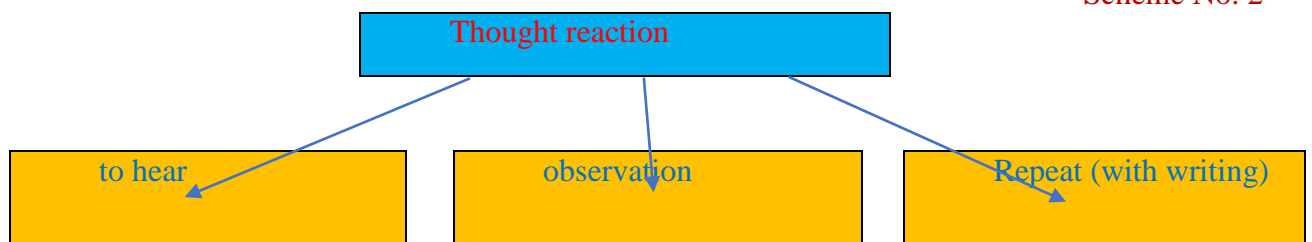
History knows many people who have an amazing memory, either taken as a gift of nature or developed through training. For example, historical facts testify that the great encyclopedist scholars Muhammad al-Khorazmi, Abu Rayhan Beruni, Abu Ali Ibn Sina did not forget what they heard for decades, or the composer MA Balakirev accurately repeated the melody of PI Tchaikovsky heard two years ago.

It is said that the great general Amir Temur knew all the soldiers of his two hundred thousand army by sight.

The famous Soviet scientist AFioffe used a table of logarithms from memory. Academician SACHaplygin remembers the numbers of all the phones he used .

The above examples show memory as a gift of nature to man, but those who do not have such a wonderful innate memory should not despair. If you have strong willpower, any person can significantly improve his memory, thinking, etc., by systematic work on himself.

Scheme No. 2

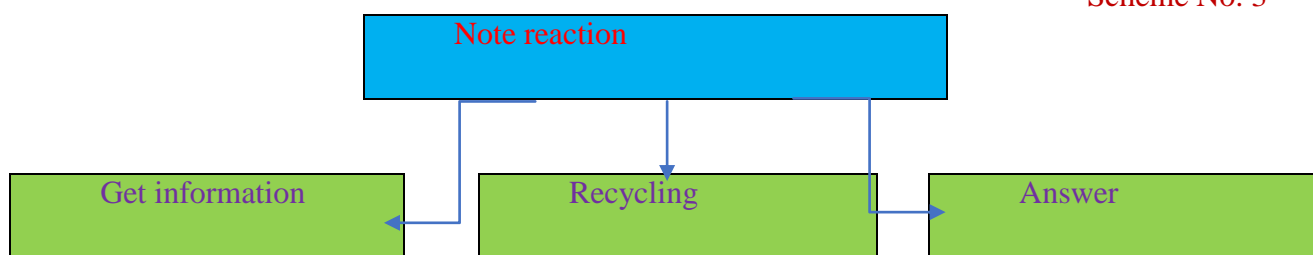

Among other human faculties, our emotions also attract attention. American scientists have discovered that in the human nasal cavity, microparticles from the blood accumulate, with the help of which people can receive the Earth's magnetic field lines, for example, when birds migrate over long distances. However, people do not use this device and therefore its sensitivity is significantly blurred.

But if a person often needs to use this or that analyzer, then the development of this analyzer reaches great heights. For example, master grinders can see gaps of 0.6 microns, while the average person can see gaps of 10 microns.

Experienced textile workers distinguish up to 100 shades of black. Artists notice deviations when the ratio of compared objects does not exceed 0.006 of their size.

The above examples clearly prove the inexhaustible potential of man, which is fully revealed by those who believe in him, who strive to develop him and who do this through tireless, systematic work.

It should be remembered that a person can improve the potential of his existence, and even enrich it, which helps with the plasticity of high nervous activity. I.P. Pavlov wrote: "The most important, strongest and most lasting impression of the higher nervous system is the learning of movement...it is the extreme plasticity of activity, its great power: nothing remains flexible, and everything is always it canif achieved, good results will be changed if the relevant conditions are fulfilled".

The sooner a person starts working on himself, the more successful he will be in developing his organs and personality, because the younger the organism, the higher its plasticity (ability to change and develop). But we must not forget that it is never too late to start working on yourself and achieve great success. Talents and abilities in the field of a certain activity, science or art can manifest themselves and develop both in adolescence and in adulthood. This should serve as an incentive for self-improvement at any time.

The natural scientist Edison said about this:

"Genius is 1% inspiration and 99% perspiration." This was proved by the Greek orator Demosthenes, who had a weak speech (burr) and a very weak voice. However, his tenacity, determination and tenacity allowed him not only to perfect the technique of public speaking, but also to develop his voice and overcome his duty. Demosthenes tried to drown out the noise of the sea by reading poetry for hours on the seashore. To get rid of the burr, he practiced putting small stones in his mouth for many years. As a result, Demosthenes became one of the most famous orators of Ancient Greece.

References:

1. F.A. Mamadali y . « Calculation of the parameters of the Egyptian triangle » LAP Lambert academic publishing. 2021 year. FRG.
2. F.A. Mamadaliyev. « Calculation of parameters des aä gyptischen Dreiecks». Verlag. Unser Wissen. 2022. FRG.
- 3 . T. Joraev and others. Basics of higher mathematics. T. " Uzbekistan ", 1995. First name .
4. Sh.Y. Pulatov, FAMamadaliyev., "Higher mathematics" study guide, Tashkent- 2020. " Renaissance Press"

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ОСНОВ КОМПЬЮТЕРНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ВОПРОСОВ МЕХАНИКА В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Джураев Х.Ш.

доктор физико-математических наук, профессор кафедры вычислительных машин, систем и сетей Таджикского национального университета

Сайдахмадов И. С.

соискатель Бохтарский государственный университет имени Носири Хусрава.

Восидов Ш.Ю.

кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры «Вычислительные машины, системы и сети» физического факультета ТНУ

Соответствующий с преобразование обучение и комплексным внедрением информационных и коммуникационных технологий в сферу образования, которые

выступают как новые источники и как новые способы получения информации, а также как педагогический инструментарий, позволяющий достичь определенных результатов в обучении. Информационными образовательными технологиями являются все технологии в сфере образования, использующие специальные технические информационные средства (компьютер, аудио, кино, видео) для достижения педагогических целей [1]. В связи с этим, для модернизации системы высшего образования выдвигает во многих случаях требования к изменению методики профессиональной подготовки студентов с использованием зарубежного опыта и принципов Болонской декларации с внедрением информационных и коммуникационных технологий. Например, для выполнения конкретной профессиональной деятельности будущему выпускнику вуза потребуются знания, умения и навыки таковой, а также базовые ценности и мотивированное применение этих способностей, что представляется в обобщённом виде концепцией компетенций. Классификатор компетенций выпускника вуза охватывает широкий диапазон прав и функций специалиста: ключевые над- профессиональные (социальные, межличностные, личностные), общепрофессиональные (познавательные, ценностно-ориентационные, коммуникативные, технические, эстетические, физические), профессиональные (технологические, проектировочно-конструкторские, научно-исследовательские, организационно-управленческие, производственные) [2, 3]. Следовательно, дать студенту возможность овладеть этими знаниями и умениями профессорско-преподавательскому составу вузов придётся перераспределить задачи в областях своих компетенций: предметно-цикловых, предметных и меж-предметных. В академической и вузовской среде постоянно обсуждаются как теоретические, так и прикладные проблемы компетентного подхода в нашей системе образования [3].

В данной работе дано практический подход такого перераспределения в области межпредметной компетенции интеграции знаний и методологий при освоении учебного материала на примере внедрением информационных и коммуникационных технологий в сферу образования. Подобный предметный анализ реальной деятельности вуза поможет уточнить некоторые дискуссионные методологические и общетеоретические вопросы. В частности, это вопросы освоения студентами технических вузов знаний навыков математических, численных и компьютерных моделирования.

Но эти предметы либо не изучаются совсем, либо на их освоение отводится слишком мало времени на старших курсах, чаще всего в виде факультативов. При этом все понимают, что для того, чтобы овладеть этими знаниями подобные задачи нужно решать систематически. Общий уровень компьютерной пользовательской грамотности молодого поколения позволяет сделать основной формой деятельности учащихся на первых курсах самостоятельную работу студентов. Со стороны преподавателей требуется направление активных действий студентов в русло понимания сути рассматриваемых и моделируемых процессов. И тогда эффективность формирования умений ставить, моделировать, решать и трактовать полученные в ходе моделирования данные возрастает многократно. Понятно, что такое выделение часов на междисциплинарные вопросы является не обязательным, но желательным пунктом учебно-методических рекомендаций профессорско-преподавательскому составу вузов. Противоречие между необходимостью формирования широкого математико-логического мышления будущих инженерных кадров в процессе обучения их на первых курсах и ограниченностью отведённого на это учебного времени авторы пытались разрешать всегда, когда была возможность перекинуть междисциплинарные связи.

Как же связать компьютерное моделирование, принципы алгоритмизации с преподаванием таких предметов как теоретическая механика, теория механизмов и машин? Для ответа рассмотрим определения этих дисциплин. В частности, компьютерное моделирование – это метод решения задачи анализа или синтеза сложной системы на основе использования ее компьютерной модели. Суть компьютерного моделирования заключена в получении количественных и качественных результатов по имеющейся

модели. Теория механизмов и машин - научная дисциплина, которая изучает строение (структуру), кинематику и динамику механизмов в связи с их анализом и синтезом. Как видим и там, и там анализируются и синтезируются сложные системы.

Анализ механизма с помощью пакетов прикладных программ в научной и практической деятельности инженеров и конструкторов хорошо известен [3-6]. Решение задач анализа облегчается при визуализации кинематики рассматриваемого механизма. Для этого авторы предлагают рассмотреть пакет Simulink – набор блок-диаграмм, моделирующих условия дизайна твердотельных машин и их движений на основе классической ньютоновской динамики сил и моментов. Используя систему графики MATLAB, средства визуализации Simulink позволяют отобразить и анимировать плоские и пространственные модели машины и в ходе компьютерного моделирования.

Компьютерной модели позволяет также научиться правильно управлять объектом, апробируя различные варианты управления на модели этого объекта. Экспериментировать в этих целях с реальным объектом в лучшем случае бывает неудобно, а зачастую просто вредно или вообще невозможно в силу ряда причин (большой продолжительности эксперимента во времени, риска привести объект в нежелательное и необратимое состояние и т. п.).

Таким образом, можно сказать, что компьютерное моделирование нужно:

- 1) для того чтобы понять, как устроен конкретный объект: какова его структура, основные свойства, законы развития и взаимодействия с окружающим миром;
- 2) для того чтобы научиться управлять объектом (или процессом) и определить наилучшие способы управления при заданных целях и критериях;
- 3) для того чтобы прогнозировать прямые и косвенные последствия реализации заданных способов и форм воздействия на объект.

Хорошо построенная модель, как правило, обладает удивительным свойством: ее изучение дает некоторые новые знания об объекте-оригинале. Это, безусловно, очень важное свойство, играющее притягательную роль для лиц, занимающихся изучением моделей.

Процесс построения и исследования модели называется моделированием. Существует несколько приемов моделирования [7], которые можно условно объединить в две большие группы: материальное (предметное) и идеальное моделирование.

Компьютерное моделирование является важнейшим видом идеального моделирования, при котором исследование объекта осуществляется посредством создания модели, сформулированной на языке компьютере (языке программирования), и использованием тех или иных компьютерных методов для ее исследования. Путь заманчивой, но, чтобы оценить все его достоинства и недостатки, необходимо подробно разобраться в содержании понятия «компьютерная модель», которое играет столь важную роль в современной науке. Собственно, компьютерная модель и моделирование не являются изобретениями прошедшего века. Так, в физике метод компьютерного моделирования, если пользоваться нынешней терминологией, используется издавна и весьма успешно. Со времен Галилея описание физического явления или процесса считается достоверным, если оно выражено с помощью числовых величин.

Некоторые из этих величин измеряются непосредственно в наблюдениях явлений природы, для определения других формулируются математические компьютерные модели. Откуда берутся эти модели, как формулируются на языке математики и компьютере, в виде уравнения и выражения, их составляющие? Эти уравнения или выражения есть запись на языке математики и компьютеры законов природы, которые управляют интересующим нас физическим процессом. Как правило, это законы сохранения: закон сохранения вещества (вещество не может ни появляться из ничего, ни бесследно исчезать), закон сохранения энергии и т. д. Законы эти носят эмпирический характер, они не выводятся ни из каких других известных формул, а являются отражением нашего многовекового опыта наблюдения явлений природы. Несмотря на то, что за прошедшее

время человек чрезвычайно расширил сферу своих научных интересов – от микромира до бескрайних просторов Вселенной, с выполнением основных физических законов все обстоит благополучно. В этом гигантских масштабов пространстве ученые не наблюдали пока ни одного события, которое поколебало бы нашу уверенность в справедливости этих законов.

Для иллюстрации изложенного обратимся к наглядному и простому примеру [10] - камню, падающему на землю с небольшой высоты.

а) Причину его падения установил еще Ньютон, сформулировав знаменитый закон тяготения, в соответствии с которым любые два тела притягиваются с силой, прямо пропорциональной произведению их масс и обратно пропорциональной квадрату расстояния между ними. Если в качестве упомянутых двух тел фигурируют камень и Земля, выражение для силы притяжения приобретает вид:

$$F = G \frac{mM}{R^2},$$

где m и M — масса камня и масса Земли, R — расстояние между центрами притягивающихся тел, G — постоянная. В нашем случае можно считать, что расстояние между центром камня и центром Земли практически совпадает с радиусом Земли. Далее, если на тело действует сила F , то его движение описывается вторым законом Ньютона:

$$ma = F$$

Входящая сюда величина m есть вновь масса камня. Названные два закона Ньютона полностью определяют простейшую математическую модель заинтересовавшего нас физического явления – падения камня на поверхность земли. Чтобы ее получить, нужно свести вместе обе выписанные выше формулы:

$$ma = G \frac{mM}{R^2},$$

то есть все тела у поверхности земли падают с одинаковым ускорением:

$$a = G \frac{M}{R^2}, \quad (1)$$

которое называют ускорением силы тяжести и обозначают обычно буквой g . Его величина, определенная из эксперимента, составляет 9,8 м/с. Последнее уравнение и является простейшей математической моделью рассматриваемого нами несложного физического явления – падения тела. Для определенности, правда, в математическую модель следует включить равенства, задающие исходное механическое состояние нашего конкретного камня, – высоту H , с которой он падает, и скорость v_0 , точнее, вертикальную ее составляющую, которая была ему сообщена в начальный момент. Если, например, камень отпустили без толчка, то $v_0 = 0$.

Математическая модель построена, теперь, решая ее, можно получить исчерпывающее описание процесса падения тела. Это движение оказывается равноускоренным, и, например, на любой момент времени t можно указать высоту h , на которой находится тело, и скорость v :

$$h(t) = H - \frac{gt^2}{2}, \quad v = gt. \quad (2)$$

Экспериментальное наблюдение полностью подтверждают теоретические результаты, предсказанные с помощью этой математической модели. Означает ли это, что рассмотренная нами математическая модель исчерпывающим образом описывает падение любого тела? Очевидно, что нет. Например, парашютисты приземляются на поверхность Земли. Независимо от того, на какой высоте спортсмены покинули самолет и сколько времени находились в воздухе, приземляются все они с одной и той же скоростью. Этот пример противоречит построенной выше математической модели (1) и следующим из нее

формулам (2). Однако большого секрета здесь нет. Ясно, что причина отмеченного несоответствия в сопротивлении воздуха, которое мы не учли.

б) 1) Выберем масса камня m , масса Земли M , расстояние между центрами притягивающихся тел R и постоянная величина G ;

2) Определяем силы притяжения двух тел, камень и Земля: $F = G \frac{mM}{R^2}$;

3) Если на тело действует сила F , то его движение описывается вторым законом Ньютона: $ma = F$;

4) Сравнивая в пункте 2) и 3) получаем тела у поверхности земли падают с одинаковым ускорением: $a = G \frac{M}{R^2}$;

5) Механическое состояние нашего конкретного камня, – высоту H , с которой он падает, и скорость v_0 ;

6) Находим движение равноускоренным, и, например, на любой момент времени t можно указать высоту h , на которой находится тело, и скорость v :

$$h(t) = H - \frac{gt^2}{2}, \quad v = gt.$$

Задача 1. Материальная точка движется вдоль положительного направления оси x так, что ее скорость меняется по закону $v = \alpha x$, где α - размерная постоянная. Принимая во внимание начальные условия: $t = 0$ и $x = x_0$, найти уравнение движения материальной точки, ее скорость и ускорение в зависимости от времени.

Решение. Из условия задачи следует следующая связь между скоростью и пройденным расстоянием к моменту времени t :

$$v = \frac{dx}{dt} = \alpha x.$$

Это уравнение представляет собой дифференциальное уравнение первого порядка с разделяющимися переменными. Его решение имеет вид:

$$x(t) = x_0 e^{\alpha t}.$$

Из этого кинематического уравнения движения материальной точки дифференцированием по времени можно получить искомые равенства для скорости и ускорения:

$$v(t) = \alpha x_0 e^{\alpha t} = \alpha x$$

и

$$a = \alpha^2 x_0 e^{\alpha t}.$$

Задача 2. Движение материальной точки задано кинематическими уравнениями $x = a \cos(\omega t)$, $y = b \sin(\omega t)$.

Найти траекторию движения материальной точки, ее скорость и ускорение.

Решение. Исключая время, получаем траекторию движения:

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 1.$$

Траекторией является эллипс с полуосями a и b . Скорость определяется через производную по времени:

$$\dot{x} = -a\omega \sin(\omega t), \quad \dot{y} = b\omega \cos(\omega t).$$

Модуль скорости равен:

$$v = \sqrt{\dot{x}^2 + \dot{y}^2} = \omega \sqrt{a^2 + (b^2 - a^2) \cos^2(\omega t)}.$$

Ускорение точки находим через вторую производную по времени:

$$\ddot{x} = -a\omega^2 \cos(\omega t), \quad \ddot{y} = -b\omega^2 \cos(\omega t).$$

Модуль ускорения равен:

$$w = \sqrt{\ddot{x}^2 + \ddot{y}^2} = \omega^2 \sqrt{a^2 + (b^2 - a^2) \sin^2(\omega t)}.$$

Так как норма радиус-вектора $r = \sqrt{x^2 + y^2}$, то $w = \omega^2 r$. Сравнивая проекции ускорения с проекциями радиус-вектора, замечаем, что в данном движении $\vec{w} = -\omega^2 \vec{r}$ вектор ускорения направлен по радиусу к центру, то есть это ускорение является центростремительным ускорением.

Литература

1. Селевко, Г.К. Энциклопедия образовательных технологий. Т. 2. / Г.К. Селевко // — М.: НИИ школьных технологий. -2006. -816 с.
2. Медведев В., Татур Ю. Подготовка преподавателя высшей школы: компетентностный подход // Высшее образование в России. – 2007. – № 11. – С. 46–56.
3. Жукова М., Кубрушко П. Подготовка преподавателей технических вузов к проектированию учебно-программной документации // Высшее образование в России. – 2008. – № 9. - С. 3–10.
4. Зиборов, К.А. Решение векторных уравнений кинематики механизмов с помощью программы Mathcad / К.А. Зиборов, И.Н. Мацюк, Э.М.Шляхов // Теория механизмов и машин. 2008. №1. Том 6. С. 64-70.
5. Зиборов, К.А. Силовой анализ механизмов с помощью программы Mathcad / К.А. Зиборов, И.Н. Мацюк, Э.М. Шляхов // Теория механизмов и машин. 2010. №1. Том 8. С. 83-88.
6. Бертяев, В.Д. Теоретическая механика на базе Mathcad: практикум / В.Д. Бертяев // – СПб.: БХВ-Петербург. 2005. – 752 с.
7. Гриняев, Ю. В. Методы математической физики: учебное пособие / Ю. В. Гриняев, Л. Л. Миньков, С. В. Тимченко, В. М. Ушаков // -Томск : Эль Контент, 2012. — 148 с.
8. Евграфов, А.Н. Компьютерная анимация кинематических схем в программах Excel и MathCAD / А.Н. Евграфов, Г.Н. Петров // Теория механизмов и машин. 2008. №1. Том 6. С. 71-80.
9. Восидов, Ш.Ю. Математическое моделирование как средство решения задач по курсу классической механики / Ш.Ю. Восидов // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. -2017. -№3/7(2).-С.207 - 209.
10. Восидов Ш.Ю., Нугмонов М., Джураев Х.Ш. Математическое моделирование учебных задач как основа исследовательской деятельности студентов / Ш.Ю.Восидов., М. Нугмонов., Х.Ш. Джураев // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. - 2019. -№8. - С.262 - 267. С.258 - 263.
11. Русаков, В.С. Механика. Методика решения задач. Учебное пособие. / В.С. Русаков, А.И. Слепков, Е.А. Никанорова, Н.И. Чистякова. // -М.: Физический факультет МГУ. -2010. -368 с.
12. Мещерский, И.В. Задачи по теоретической механике. / И.В. Мещерский // – СПб.: Изд-во «Лань», 1998. – 448 с.

ОМУЗИШИ ТАЪРИХИ РИЁЗИЁТИ НИЁГОН ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛИ ҚАҲОНБИНӢ, ТАРБИЯИ ИФТИХОРИ МИЛЛӢ, ВАТАНДӢСТӢ ВА ҲИССИ ХУДШИНОСИИ НАСЛИ ҚАВОН

Бӯриев Бахтиёр Болтаевич

ходими пешбари илмии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон
buriev1956mailru@mail.ru

Аннотатсия: Дар мақола аҳамияти омӯзиши таърихи ғурағановати риёзиёт, махсусан математикаи Осӣи Миёна ва Шарқи наздик, маълумотҳо оид ба алломаҳои риёзиёт ва кашфиётҳои онҳо дар соҳаи илми риёзӣ, пешниҳодҳои оид ба ворид намудани омӯзиши элементҳои таърихи математикаи Осӣи Миёна ва Шарқи Наздик дар ҷараёни таълими математика баён шудааст.

Шинос намудани хонандагон бо таърихи математикаи Шарқи Наздик ва Осиёи Миёна ба ташаккули ҷаҳонбинии насли ҷавон, тарбияи ҳисси ифтихори миллӣ, ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ мусоидат менамояд. Ҳисси баланди ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ дар хонандагон пеш аз ҳама дар ҷараёни таълими онҳо, дар дарс ва машғулиятҳои беруназарсӣ тарбия карда мешавад.

Калидвожаҳо: ташаккул, ҷаҳонбинӣ, ифтихори миллӣ, ватандӯстӣ ва эҳсоси худшиносӣ, математика, унсурҳо, мероси илмӣ, таърихи илм, мафҳумҳо, методология, амалия, тадқиқот, маъно, дониш, иттилоот

«Арҷ гузоштан ба фарҳангу таърихи бостонии миллат ва омӯхтани он, инчунин, аз худ кардани мероси ҷовидонаи садҳо ва ҳазорон нафар фарзандони фарзонаи халқамон, яъне шоирону адибон ва олимону мутафаккирони барҷастаи миллат вазифаи ҳар як соҳибватан мебошад»²

Эмомалӣ Раҳмон

Дар амалигардонии ҳадафҳои «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму фан»(с.2020-2040), ки бо ибтиқори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эълон гардидааст, тавачҷуҳ кардан танҳо ба рушди илмҳои дақиқ ва мусаллаҳ гардонидани толибилмон бо навгониҳои илму техника кифоя набуда, эътибор додан ба омӯзиши таърихи илмҳои риёзӣ низ муҳим арзёбӣ мегардад.

Муҳимият ва ҷиддияти ин масъала, дар он зоҳир мегардад, ки то вақтҳои охир мероси илмӣ ва фарҳангии илмҳои табиатшиносӣ ва дақиқро танҳо ба арабҳо мансуб мешумориданд. Гарчанде, мероси илмию фарҳангии таърихи халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла, тоҷикон васе паҳн шуда бошад, ҳам асрҳо тарғиб мекарданд, ки математика тавассути асарҳои олимони Юнони Қадим ва Европа ташаккул ёфтааст⁷.

Чунончи, дар курси мактаби миёна номи танҳо Евклид, Пифагор, Архимед, Виет, Нютон ва дигарон бо забон гирифта мешуданд. Масалан, агар номи Ал-Хоразмӣ хотирнишон шавад ҳам, онро ҳам ҳамчун олими араб мешумориданд.

Таҳти истилоҳи «арабҳо» олимони Шарқи Наздик ва Миёнаро дар назар дорем, ки онҳо баъди истилои арабҳо дар асри VIII асарҳои худро бо забони арабӣ, забони дин ва давлат (чи тавре, ки олимони Европа асарҳои худро бо забони латинӣ эҷод мекарданд) таълиф менамуданд.

Қайд кардан ҷои асосӣ аст, ки дар асрҳои XVIII-XIX аз ҷониби як қатор олимону муҳаққиқон ихтирооти калон иҷро гардид, ки онҳо ба таърихи риёзиёти мамлакатҳои Шарқи Миёна ва Шарқи Наздик, махсусан ба мамлакатҳои Осиёи Миёна тааллуқ доранд.

Тавассути асарҳои Л. А. Сейидо (1808-1875), Ф. Розен (1805-1837), Ф. Вепка (1826-1864), Г.Зутер (1884-1922), Э. Витман (1825-1928), К.Шой (1877-1925) доир ба математикаи Шарқи асримиёнагӣ маводи фаровони амалӣ ташхис шудааст. Аз ҷумла, туфайли ба забонҳои аврупой тарҷума ва интишор шудани асарҳои математикии Ал-Хоразмӣ, Умари Хайём, Ал-Берунӣ ва дигар олимони Осиёи Миёна онҳо ҳаёти дубораи худро аз сар гузарониданд.

Таҳқиқоти олимони даврони шӯравӣ собит кард, ки халқҳои Осиёи Миёна дар соҳаи таърихи математикаи ҷаҳонӣ мероси хело ҳам оламшумул ва ғанӣ доранд. Олимони даври шӯравӣ аввалин шуда алломаҳои шарқи асримиёнагӣ, аз ҷумла математикаи асримиёнагиро дар инкишофи андешаи математикии ҷаҳонӣ дуруст муайян карданд.

Дар омӯзиши эҷодиёти мактаби математикии Улуғбек ин олимону навигарҳои зиёд дохил карданд. Шарқшиноси бузурги шӯравӣ В.В.Бартолд тавассути асарҳои худ «Улуғбек ва Хоҷа Аҳрор», «Улуғбек ва замони ӯ», «Маданияти исломӣ» ва «Таърихи ҳаёти маданияи Туркистон» ва ғайраҳо барои таҳқиқи омӯхтани таърихи мактаби илми Самарқанд заминаи хуб гузошт⁷.

Шиносой бо таърихи илму фан барои ҳар як фард муҳим бошад, вале барои омӯзгоре, ки тамоми ҳастияшро бо ин фан алоқаманд кардааст, дониستاني қонуният ва давраҳои асосии инкишофи он аҳамияти махсус дорад.

Омӯзгорон аз таҷрибаи хеш медонанд, ки ворид шудан ба таърихи фанни омӯхташаванда, нақлҳои кутӯҳ аз таърих ва ба вучуд омадани мафҳумҳо, ҳосият, андеша ва натиҷаҳои фанни дар хонандагон ҷи гуна рӯҳбаландӣ ва «чунбиш»-ро ба амал меорад. Инчунин маълум аст, ки ҳалли масъалаҳои чандсад сол пеш пешниҳодшудаи донишмандонро хонандагон бо қадам эҳсосот ҳал менамоянд.

Ҳавасмандии бештарро ба фанни таълимӣ, ҳамзамон ташкил намудани шароити муфид барои азхуд намудан ва дар хотир нигоҳ доштани маводи омӯхташаванда муайян менамояд. Аз бар намудани донишу маълумотҳо аз таърихи математика ба омӯзгор дар фаъолияти ояндаи ӯ хело зарур мебошад. Хусусан, доштани маълумот аз таърихи математика, ба ӯ дарк кардани арзишҳои донишҳои математикӣ, ки бевосита бо тағйирёбии талаботи давру замон рӯй медиҳанд, фароҳам меорад. Аз ин ҷо мо барои худ хулоса мебарорем, ки минбаъд ҳам мазмуни таълими математика бетағйир наместонад. Аз ин рӯ, суҳбатҳоро, ки омӯзгор оид ба таърихи математика бо хонандагон мегузаронад, муҳим ба ҳисоб рафта, онҳо дар ҷавонон имконияти бедор намудани қобилияти азхудкунӣ ва боварино бо имконияти худ бештар мегардонанд. Донишҳо аз таърихи математика барои омӯзгор дар муайян намудани аҳамияти математикаро дар инкишофи фанҳои дигар имконияти бештарро фароҳам меоранд. Мо пеш муайян кардем, ки таърихи математика дар тадқиқи асосҳои методологии масъалаҳои ҳуди математика, махсусан дар пайдоиши мафҳумҳо ва нақши онҳо дар тараққиёти математика қувваест, бузург.

Хулосаҳои, ки ҳанӯз солҳои 50-уми қарни гузашта аз тарафи муҳаққиқони таърихи фан ҷиҳатҳои дигари таърихи математика қайд шудааст, дар он аст, ки аҳамияти он барои тараққиёти ҳуди математика ва омӯзиши амиқи равандҳои инкишофи тафаккур муҳим аст, «барои он, ки фан дар барои тафаккур масъалаҳои ҳудро ҳал карда тавонад, мумкин аст, ки масъалаи ҷи тавр таърихан инкишоф ёфтани тафаккур ҳаматарафа омӯхта шавад. Дар бораи он фикр кардан мебоист, ки ҳангоми навиштани таърихи фан дар омӯзиши метод ва усулҳои тафаккур ҷои махсус бояд барои таърихи фан дода шавад. То ин дам».³

Насли ҳозираи тоҷик вазифадор аст, ки ба гузаштаи илми худ, фаъолияти олимони он шинос шуда, ин ҳазинаи хирадро ба манфиати халқи худ истифода барад.

Барои ташаккули қобилияти фикрронии насли наврас математикони ин сарзамин хизматҳои босазо карданд.

Математикони Осиёи Миёна аввалин шуда системаи даҳии позитсиониро дар тамоми ҷаҳон паҳн намуданд, системаи ҳисоби шастии бобулиёнро такмил доданд, алгебраро ҳамчун фанни алоҳида (асри IX) ҷудо карданд, таълимотро дар бораи қасрҳои инкишоф доданд; онҳо аввалин шуда қасрҳои даҳиро қашд намуданд (асри XV), қимати адади π -ро дар дараҷаи ниҳоят саҳеҳ ҳисоб карданд, тригонометрияро чун мусалласоти инкишоф доданд ва онро фанни алоҳида сохтанд.

Гарчанде ки нақш ва аҳамияти кашфиётҳои олимони Шарқи Наздику Осиёи Миёна дар минтақаҳои инкишофёфта муайян шуда бошанд ҳам, аммо онҳоро олимони Осиёи Миёнагӣ ҳисоб намекарданд, яъне то чанд муддат муаррихон-математикони Аврупои Ғарбӣ олимони Шарқи Наздику Миёнаро эътироф намекарданд ва онҳоро ба «арабҳо» нисбат медоданд⁸.

Танҳо баъди Инқилоби Октябр барои омӯхтани мероси маданияи бекорхобида, барои равандаи маданияти миллӣ шароит фароҳам оварда шуданд. Тадқиқ ва омӯзиши таърихи илми Осиёи Миёна диққати олимони ва мутахассисони соҳаи илмро ба худ ҷалб намуд ва дар ин ҷода қорҳои илмӣ-тадқиқотии зиёд гузаронида шудаанд.

Дар ин самт таҳқиқотҳои олимони машҳури собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба монанди А.П.Юшкевич, Б.А.Розенфельд, Г.Н.Қорӣ-Ниёзов, П.Г.Булгаков, Г.П. Матвиевская, А.К. Кубесов, М.М. Рожанова, С. Х. Сирожиддинов, Х.Х.Тиллашев, М.Э.Бадалов,

Г.Д.Мамедбейли ва дигаронро қайд кардан чоиз мебошад. Дар асоси таҳқиқотҳои онҳо бо мақсади омӯзиши дастнависи олимони - табиашиносони Шарқи наздик ва Осиёи Марказӣ дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ мактаби илмӣ таъсис дода шуда, ба туфайли онҳо инкишофи илм дар Аврупо вусъат гирифтааст. Дар ин мактаб олимони зиёд ба камол расидаанд.⁸

Аз ҷумла, Г.С. Собиров, А.Комилӣ, И. Хочиев, И.Д. Файзиев, Х.Ф. Абдуллозода, Л.М. Фридман, У.К. Шерматова, М.Н. Нуъмонов, Қ. Б. Қодиров, Б.Р.Қодиров, А.Э. Сатторов ва дигарон низ дастпарварони ҳамин мактаб мебошанд.

Дар солҳои охир дар ин соҳа асарҳои илмӣ зиёд ба майдон омаданд. Дар масъалаи зерин таҳқиқотҳои педагогии олимони ҷумҳуриямон Б.Р. Қодиров, А.Э.Сатторов, Қ.Б.Қодиров, Х.Афзалов, М.Орипов, А. Паҳлавонов ва дигаронро қайд кардан ба маврид аст⁸.

Бо таърихи математикаи Шарқи Наздик ва Осиёи Миёна шинос намудани хонандагон ба ташаккули ҷаҳонбинии насли ҷавон, тарбияи ҳисси ифтихори миллӣ, ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ мусоидат менамояд. Ҳисси баланди ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ дар хонандагон пеш аз ҳама дар ҷараёни таълими онҳо, дар дарс ва машғулиятҳои беруназдарсӣ тарбия карда мешавад.

Ақидаҳои ватандӯстӣ, шуури миллӣ дар талабагон дар асоси донишҳои амиқ ва ҳамаҷониба дар бораи гузаштагони дурахшони он ташаккул дода мешавад. Донистани осори гузаштаю ҳозираи мамлакати худ дар хонандагон ҳисси меҳри Ватан ва ҳештанштносиро мустаҳкам мегардонад.

Таҳқиқотҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки дар тараққиёти математика дар халифати араб (асрҳои аз IX то XIV) дар 500 соли охир саҳми олимони математика, намоёндагони Осиёи Миёна ва Шарқ хело беназир буд.

Кашфиёти олимони риёзидони асримиёнагии Шарқ дар соҳаҳои илми математика аз зеринҳо иборат буданд:

а) дар соҳаи арифметика:

- 1). Системаи шастрақамаи позитсиониро такмил доданд;
- 2). Кашф намудани касрҳои даҳӣ;
- 3). Коркарди усулҳои аз адад баровардани реша;
- 4). Аввалин дар таърихи математика барои ҳамагуна нишондиҳандаҳои натуралӣ истифода намудани формулаи бинومي Нютон;
- 5). Васеъ намудани мафҳуми адади ҳақиқӣ (мусбат);

б) дар соҳаи алгебра:

- 6). Алгебраро ба фанни алоҳидаи математикӣ табдил додан;
- 7). Дар геометрияи ченкунӣ ва тригонометрия алгебраи ададиро истифода намудан ва кашф шудани як усули махсуси ҳалли як намуди муодилаи кубӣ;
- 8). Тартиб додани назарияи геометрии ҳалли муодилаҳои кубӣ.

в) дар соҳаи геометрия:

- 9). Таҳқиқотҳои муҳим дар соҳаи таърихи геометрияи ғайриевклидӣ оиди назарияи хатҳои рости параллелӣ;

г) дар соҳаи тригонометрия:

- 10). Ташкил намудани системаи тригонометрияи ҳамвор ва сферикӣ;
- 11). Ҳисоб кардани ҷадвалҳои хело ҳам дақиқ ва пурраи тригонометрӣ.

Хизматҳои олимони риёзидони Осиёи Миёна ва Шарқ дар тараққиёти илмҳои дақиқ беназир аст. Ҷанӯз аз дарсҳои аввали алгебраи мактабӣ хонандагон огоҳ ҳастанд, ки калимаи «алгебра» аввалин бор аз тарафи олими намоёни Осиёи Миёна Мӯсо ал-Хоразмӣ ба илм дохил карда шудааст. Аз калимаи «ал-ҷабр» калимаи ҳозираи «алгебра» пайдо шуд.

Қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоии инсон тавассути инкишофи фанҳои математика, астрономия ва дигар илмҳои табиӣ ва барои ин тақомули ҳисоббарорихо ва пайдо гардидани усулҳои нав ба инкишоф ва васеътар бурдани таҳқиқотҳои илмӣ-амалӣ сабаб гардиданд. Дар ин соҳа олимони мардумони гуногун

дар Осиёи Марказӣ, Бағдод ва дар дигар минтақаҳо корҳои эҷодии муштарак ҳам бурданд ва ба натиҷаҳои зиёди илмӣ низ ноил гаштанд.

Барои мутамаказ намудани олимони фанҳо дар даври ҳукмронии халифа Маъмун (813-833) дар Бағдод «Байтул-Ҳикмат» («Хонаи донишмандӣ») ташкил гардид. Дар назди он китобхонаи калон ва расадхона (обсерватория) сохта шуд. Дар расадхона олимони ба мушоҳидаҳо ва сохтани асбобҳои гуногуни ситорашуноӣ машғул буданд. Ба қор дар «Байтул-Ҳикмат» олимони зиёд аз мамлакатҳои гуногун ҷалб шуда буданд, аз ҷумла аз Осиёи Марказӣ: Муҳаммад Хоразмӣ, Аҳмад Фарғонӣ, Аббос Ҷавҳарӣ ва дигарон дар ин даргоҳи илм бо фаъолияти илмӣ машғул буданд.

Чун замони ҳукмронии арабҳо буд, натавонанд забони давлатӣ - арабӣ, балки забони илм, яъне забони фан низ арабӣ буд. Аз ин сабаб, олимони Осиёи Миёна ва олимони дигар миллатҳо: форсҳо, ўзбекон, тоҷикон, туркманҳо, озарбойҷонҳо ва дигарон низ асарҳои худро бо забони арабӣ менавиштанд ва дастхатҳои онҳо низ асосан бо забони арабӣ то замони мо нигоҳ дошта шудаанд.

Дар ин давр ба омӯзиш, таҳлил ва навиштани шарҳҳо ба асарҳои олимони машҳури Юнон ва Ҳиндустон эътибори бештар дода мешуд.

Тарҷумаи асарҳои олимони Юнон ва Ҳиндустон ба забони арабӣ байни олимони мавқеъӣ бештар дошт. Масалан, «Ибтидо»-и Евклид (асри III то милод), «Дар бораи қура ва силіндр», ва «Ченкунии давра»-и Архимед (Иқлидус) асри III то милод), «Алмагест»-и Птоломей (асри II) ба забони арабӣ тарҷума гардид ва ба дигар асарҳои илмӣ зиёде шарҳҳо навишта шудаанд. Шогирди Хоразмӣ Собит ибн Қурро як чанд асари риёзидонии юнонро ба забони арабӣ тарҷума кардааст. Танҳо нусхаҳои арабии «Дар бораи ҳафт кунҷ» ва «Леммаҳо»-и Архимед, китобҳои III, VI, VII-уми «Ибтидо»-и Евклид то замони мо омада расидаанд.

Олимони риёзидони Осиёи Миёна донишҳои ба дастовардашонро сайқал дода, соҳаҳои таҳқиқотҳои гуногунро дар математика кашф намуданд ва бо кашфиётҳои нав илми риёзиро ғанӣ гардониданд.

Вале, дар таърихи математика баъзе ақидаҳои ғалат ҳам мавҷуд буданд. Масалан, ақидае мавҷуд буд, ки гӯё математикони Осиёи Миёна дар асрҳои IX ва XV ба навгониҳо не, балки танҳо бо омӯзиши асарҳои математикони юнон машғул буданд ва танҳо дар ҳолатҳои алоҳида хулосаҳои пешинаро мукамал гардониданд.

Аммо, беасос будани чунин ақидаҳоро натиҷаи таҳқиқотҳои зиёди дар соҳаи таърихи математика бурдаи олими намоёни шӯравӣ А.П. Юшкевич собит намуд. Ӯ дар мақолааш «Математикаи халқҳои Осиёи Миёна дар асрҳои IX ва XV» чунин қайд кардааст: «Масъалаи асосӣ дар ин аст, ки математикони Осиёи Миёна (асрҳои IX-XV) на танҳо ба асарҳои олимони гузашта таъсири микдори расониданд ё давом додаанд, балки ба таҳқиқотҳои нави математикӣ равиши нав бахшиданд, ба сохтани математикаи нав аз ҷиҳати сифат оғоз намуданд ва барои ҳамин фанро бо кашфиётҳои аҳамияти аввалиндараҷа бой гардониданд».

Таърихи математика–таърихи инкишофи ғояҳои математикӣ ба ҳисоб меравад. Вале, тарғибгарони ин ғояҳо аввало худӣ намояндагон, олимони ҳар як давр ба ҳисоб мераванд.

Дар ҷараёни омӯзиши осори ниёгонамон, бо тасаввуротҳои умумии инкишофи илми математика, алоқамандии илми математика ва ҳаётро дар мисолҳои мушаххаси инкишофи он ошно мегардем. Ин алоқамандӣ аввало дар ҳалли масъалаҳое, ки аллома сахм гузоштааст, ва бо забони илмӣ, ки ӯ бо мо гап мезанад, намоён мешавад. Дар ин бора академик С.И.Вавилов чунин қайд мекунад: «Таърихи илм бо таърихи ғоя маҳдуд набуда, он бо одамони зинда пайваستا буда, баробар бо хусусиятҳои онҳо, бо қобилияти онҳо ва шароитҳои иҷтимоии мамлакат ва давру замон вобаста аст»⁷.

Дар рӯйхати алломаҳои бузург, ки бо меҳнати сангини онҳо илми математика ба вучуд омадааст, мутафаккирони ва олимони зиёди Осиёи Марказӣ низ ҳастанд. Аз ҷумла, кашфиётҳои оламшумули математикони Осиёи Марказӣ, ки дар асрҳои VIII-XV эҷод карданд, басо муҳим арзёбӣ мегардад. Маҳз дар ҳамин давр фанҳое

инкишоф ёфтаанд, ки онҳо асоси илми математикаро ташкил дода, дар ҳоли ҳозир номи математикаи элементариро гирифтааст.

Мо, ҳақ дорем бо гузаштаи илми худ, бо олимони математика ва кашшофони Осиёи Миёна ифтихор кунем. Дар қатори онҳо Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Мусо ал-Хоразмӣ (783-850) ва Абурайҳон Муҳаммад ибни Аҳмад ал-Берунӣ (973-1048), Абӯнаسر Муҳаммад Таркон ал-Фаробӣ (870-950), Муҳаммад ибни Муҳаммад Абулвафо (940-998), Абдулҷуд Муҳаммад ибни Лайс (асри XI), Абунаسر Мансур ибни Алӣ (асрҳои X-XI), Абӯалӣ Хусейн ибни Абдуллоҳ ибни Сино (980-1037), Ал-Хутайлӣ ибни Турк ё Абдулҳамид ибни Восеъ (асри IX), Муҳаммад Ҳамид ибни ал-Хидир ал-Хўҷандӣ (тақ.с.1000 вафот кардааст), Абусаид ал-Аббос ал-Ҷавҳарӣ (асри IX), Салоҳиддин Мӯсо ибни Муҳаммад Қозизодаи Румӣ (1360-1437), Ғиёсиддин Ҷамшед ибни Масъуд ал-Кошӣ (тақ.с.1430 вафот кардааст), Аловуддин Алӣ ибни Муҳаммад Алӣ Кушчӣ (соли 1474 вафот кардааст), Насируддин Тӯсӣ: Хоҷа Муҳаммад ибни Муҳаммад Абӯ-ҷаъфар Насируддин Тӯсӣ (1201-1264), Муҳаммад Тӯрағай Улуғбек (1398-1449), Умари Хайём-Ғиёсиддин Абдулфаттоҳ ибни Иброҳим Умари Хайём (1048-1131), Латиф Муҳаммад ибни Бобо (маъруф бо номи Бобокалон ас-Самарқандӣ, асри XVII), Муҳаммад Наҷмуддинхон (асрҳои XVI-XVII) ва номи нафарони зиёдеро овардан мумкин аст, ки онҳо дар шароити душвор на баҳри шухрати шахсӣ ва ё давлатмандӣ, балки ба манфаати халқи худ исроркорона меҳнат кардаанд, чунки ба ояндаи дурахшони Ватани худ боварӣ доштанд. Масалан, Хайём дар рисолаи алгебравии худ дар бораи мавқеи олимони суҳан ронда, аз гардиши фалак шикоят мекунад. «Мо шоҳиди ҳалок гардидани олимони будем. Аз инҳо шумораи ками бисёр азиятдида мондаанд. Дар ин давра барои тақомул додани илм тақдирӣ саҳт ба онҳо монез шуд. Қисми зиёди онҳо, ки шакли зоҳириашон олимсимо буд, ҳақиқатро рупӯш намуда, дар илм сохтакорӣ мекарданд ва худро донишманд меҳисобиданд. Ва агар онҳо шахсеро дучор оянд, ки ҳақиқатро дӯст медораду онро чувтучӯ дорад, мекӯшанд ва шахсе, ки дурӯғ ва риёкориро рад мекунад, онҳо вайро манбаи таҳқир ва масҳараи худ мепиндоштанд»³.

Чунин ҳолат на фақат ба замони Хайём хос аст. Масалан, Насуриддини Тӯсӣ дар асри XIII чунин навиштааст: «Ман аксарияти бобҳои китобамро дар шароити ниҳоят вазнин, ки аз он бадтар набояд шавад, дар ҳолати ошуфтагӣ навиштам. Ман китоби мазкурро дар чунин шароите навиштам, ки ҳар лаҳза он ғазбаи фаришта оташи дӯзахро меафрӯхтанд ва аз болои он оби ҷӯшон мерехтанд. Дақиқае нест, ки ҳолати ошуфтагӣ ва нооромӣ маро афзун накунад. Ҳақиқатан олим ҳақ буд, ки чунин гуфтааст: «Ман худро дар ҳалқаи бадбахтӣ мебинам. Ман сангам дар миёни ин ҳалқа». Ман чӣ кор ҳам мекардам, вақте, ки дар тӯли тамоми ҳаётам ғайр аз ҳодисаҳои пушаймонӣ ва андӯҳи доимӣ вақти холиро надидаам»².

Аз ҳаёт ва фаъолияти олимони Осиёи Миёна, ки эҷодиёти онҳо дар шароити ниҳоят вазнин гузаштааст, мисолҳои зиёд овардан мумкин аст.

Дар айни замон омӯзиши таърихи илми ватанӣ нишон медиҳад, ки олимони ватандӯсти мо, бо тафаккур, мардонагӣ, истидогарӣ ва матонати худ ҳамаи душворихоро бартараф карда, тавонистанд ва дар замони худ дар бисёр соҳаҳои математика мавқеи асосиро ишғол намоянд⁵.

Баёни таърихи гузаштагони мо, саҳми арзандаи онҳо дар илми математика дар талабагон ифтихори миллӣ ва ҳисси ватанпарастиро тарбия мекунад.

Ҳангоми омӯзиши саҳифаҳои таърихи математикаи Шарқи Наздик ва Осиёи Миёна дар ҷараёни дарс ва ҷорабиниҳои беруназдарсӣ, мисолҳои дурахшони мероси маданияти халқи худ, комёбиҳои математикҳои алоҳидаи ин сарзаминҳоро ба хонандагон нишон дода, ҳамеша робита ва мақоми математикони Осиёи Миёнаро дар илми ҷаҳонӣ қайд кардан лозим аст. Ва он ақидаеро қайд кардан ниҳоят муҳим аст, ки мероси маданияти ва илмии ҳар як халқ, аз ҷумла халқҳои Осиёи Миёна ва тоҷик аз ҷумла меросу хазинаи тамоми халқҳои собиқ мамлақати шӯравӣ мебошад.

Мисли халқҳои Осиёи Миёна комёбиҳои тамоми халқҳои бародари мамлакати мо ва тамоми ҷаҳон ва дар навбати аввал халқи рус ва дигар халқҳоро истифода мекунанд.

Яке аз усулҳои муҳими методии истифодаи элементҳои таърихи математикаи Шарқи Наздик ва Осиёи Миёна дар таълими математика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд муқаррар намудани робитаи байни фанҳои математика ва таърих бошад. Ин принцип аз он иборат аст, ки элементҳои таърихи математика ба курси математикаи мактабӣ на ҳамчун фани мустақил, балки ҳамчун заминаи муайяни таърихӣ дохил карда шавад ва зимни он сабабҳои таърихии инкишофи математика, сабабҳои нашъунамо ва таназзули илм дар ин ё он давраи таърихи халқи тоҷик нишон дода шавад. Бо ин, ҳама диалектикаи тараққиёти математикаро чун илм ошкор намудан, дар ҷои даркорӣ таърихи математикаро бо инкишофи ҳозираи он дар мамлакати мо ва дар тамоми ҷаҳон алоқаманд кардан зарур мебошад.

Чунин шакли истифодаи элементҳои таърихи математикаи Шарқи Наздик ва Осиёи Миёна дар таълими математика ба ташаккули ҳисси ифтихори миллӣ баҳри халқи худ, ҳисси ватандӯстӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии насли наврас ва толибилмони ҷумҳурии мо кумак мерасонад.

Донишҷӯи осори гаронбаҳои олимони риёздони Осиёи Миёна ва Шарқ дар хонандагон шавқу завқро нисбат ба илми математика афзун мегардонад⁴.

Бинобар ин, ворид намудан ва омӯзиши элементҳои таърихи пурғановати математикаи Осиёи Миёна ба стандарт ва барномаи таълимии фан талаботи замони буда, омӯзиш ва ташҳиси онҳо дар баробари таърихи умумии математикаи ҷаҳонӣ мақому манзалати аҳамияти математикаи Осиёи Миёнаро дар таърихи умумии ин фан бештар мунаввар мегардонад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки талаботи мазкур дар сурати ба барномаи таълими ворид гардидани элементҳои таърихи математикаи Осиёи Миёна иҷро мешаванд.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохили ва хориҷии ҷумҳурӣ» (ш. Душанбе, 26 декабри соли 2019). «Шарқи Озод»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. КВД КТН, хиёбони Саъдии Шерозӣ, 16. 47 саҳ.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохили ва хориҷии ҷумҳурӣ» (ш. Душанбе, 26 январи соли 2021). Нашриёти «Шарқи Озод»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. КВД КТН, хиёбони Саъдии Шерозӣ 16. 48 саҳ.
3. Хайём О. Первый алгебраический трактат. Перевод С.А. Красновой и Б.А.Розенфельда. «Историко-математические исследования», вып. XV, с.70
4. Туси Мухаммад Насирэддин. Сборник по арифметике с помощью доски и пыли. Перевод С.А. Ахмедова и Б.А.Розенфельда. «Историко-математические исследования», вып. XI, 1963, с.25
5. М. Аҳадова Ёрта Осиёлик машҳур олимлар ва уларнинг математикага доир ишлари. –Т.: «Ўқитувчи», 1983.-216 с.
6. Б.В.Гнеденко. Формирование мировоззрения учащихся в процессе обучения Математике. М.: «Просвещение», 1982.-144 с.
7. Б.Қодиров. Истифодаи материалҳои риёзиёти тоҷик. Душанбе. 1992.-36с.

CALCULATING THE PERIMETER AND SURFACE OF THE EGYPTIAN TRIANGLE FORMULAS AND METHODS

technologies", doctor of physics and
Foziljan Abdullaevich Mamadaliev,
Tashkent State Technical University Kokand branch,
Associate professor of the Department " engineering mathematics (DSc).
Phone: +99897 590 98 77, e-mail: fozil.bek.80@mail.ru

Annotation: This article presents procedures and methods for solving practical problems using the new properties of the Egyptian triangle. Using these methods, you can solve all the problems that can be solved using the Egyptian triangle by optimal methods.

Keyword: This article is dedicated to the creation of the most optimal methods of teaching standard geometric shapes, which are considered relevant today, and the development and improvement of modern methods of calculating the sizes of this triangle.

This is it do n't take this in the day current h is the calculated standard geometric of shooting forms the most optimal methods create h amda this to the triangle about sizes count modern methods work what work _ h am works on improvement . _

Perimeter in calculation everyone of the parties the total and surface in calculation catheters of the product half we will continue .

this method as follows is written :

$$P_D = a + b + c, (1)$$

$$S_{Dn} = \frac{ab}{2}, (2)$$

This formulas triangle surface and perimeter count common formula to be , Egypt triangle surface and perimeter to count too possibility creates _ This on the ground P_D is a triangle perimeter , S_D of the triangle surface .

Egyptian (Pythagorean) triangle perimeter and surface calculation works triangles for common through the formula that is done if increased too will be Egyptian (Pythagorean) triangle perimeter and surface in the calculation the first in order Egypt triangle perimeter and surface size through too to find possible will be This calculations done increase for created formulas as follows is represented by :

$$P_{Dn} = n \cdot P_{D1}, (3)$$

$$S_{Dn} = n^2 \cdot S_{D1}, (4)$$

1. Methods of calculating the sides, hypotenuse, perimeter and surface of the Egyptian (Pythagorean) triangle using ordinal numbers.

All the dimensions of the Egyptian triangle can be calculated by means of an ordinal number, that is, a number that is a multiple of it. The legs and hypotenuse of an Egyptian triangle of any order can be calculated using the following formulas:

$$a_n = n \cdot a_1, (5)$$

$$b_n = n \cdot b_1, (6)$$

$$c_n = n \cdot c_1, (7)$$

Egypt of the triangle perimeter order number through this formula using account will be :

$$P_{Dn} = 12 \cdot n, (8)$$

Egypt of the triangle surface while order number through the following formula using x i sob will be :

$$S_{Dn} = 6 \cdot n^2, (9)$$

2. Perimeter through surface calculation and surface through perimeter calculation methods .

Egypt of the triangle perimeter and surface between dependence (7) and (8) formulas mutually ratio get the way with to determine movement we do

As in (8) / (7) in this case ratio we get :

$$\frac{s\Delta n}{P\Delta n} = \frac{6 \cdot n^2}{12 \cdot n} = \frac{n}{2}$$

equation (14). that is , the proportion to us account for demand being carried out P_{Dn} and s_{Dn} of mutually dependence formula to find possibility by creating gives :

$$S_{Dn} = \frac{n}{2} \cdot P_{Dn} , (11)$$

$$P_{Dn} = \frac{2}{n} \cdot S_{Dn} , (12)$$

This method study , first in order is located triangle sizes remembering to stay with easily done is increased and optimally facilitates the calculation process.

(i.e $a_1 = 3$, $b_1 = 4$, $c_1 = 5$, $s_{D1} = 6$, $P_{D1} = 12$).

allows to achieve high efficiency in teaching geometry and related subjects and their related departments in practice . At the same time, it leads to an increase in the quality and level of scientific and creative thinking of students.

Literature .

1. FA Mamadaliev . "Calculation of the parameters of the Egyptian triangle" LAP Lambert academic publishing. 2021 year. FRG .
2. FA Mamadaliev . « Calculation of Egyptian parameters _ Dreiecks ". Verlag. Unser Wissen . 2022. FRG.
3. T. _ Joraev and others _ High mathematics basics . Т. _ " Uzbekistan " , 1995 . Part I. _
4. Sh . Y. _ Pulatov , F. _ A. _ Mamadaliev . , " High mathematics " study guide , Tashkent - 2020 . " Renaissance Press"

БА МУАЛЛИМОНИ ОЯНДАИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ОИД БА ИСТИФОДАИ МЕТОДИ МОНАНДИ ҲАНГОМИ ОМУӢИШИ АМАЛҲОИ АРИФМЕТИКӢ

Бегимов Хусен Худоярович

номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоӣ, Донишгоҳи
давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садрриддин Айни.

Тел: (+992) 985762634, E-mail: begimovhusen@gmail.com

Аннотатсия: Дар ин мақола омӯзгорони ояндаи синфҳои ибтидоӣ ҳангоми омӯзиши қонунҳои амалҳои арифметикӣ дар синфҳои ибтидоӣ, ки ҳангоми дарсҳои математика омӯхта ва таҳлил карда мешаванд, бо истифодаи методии аналогия шинос мешаванд. Бояд гуфт, ки татбиқи чараёни омӯзиши қонунҳои амалҳои арифметикӣ бо мақсади қор карда баромадани роҳҳои баланд бардоштани сифат ва самаранокии таълими рӯзӣ ва донишдони маъноӣ асосии амалҳои арифметикӣ, робитаи деталҳо ва натиҷаҳои онҳо, чун инчунин қонунҳои амалҳои арифметикӣ яке аз талаботи асосии программаи таълими математика дар синфҳои ибтидоӣ мебошад.

Калидвожаҳо: таҳсилот, таълим, тарбия, дониш, малака, маҳорат, барномаи таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ, амалҳои арифметикӣ, хосиятҳои амалҳои арифметикӣ, робитаи байни амалҳо, қонуниятҳои математикӣ, масъалаҳои матнӣ математикӣ, истифодаи методҳои гуногуни математикӣ, муассисаҳои таълимӣ.

Метод ва усулҳои таълими математика дар раванди таълими хонандагони синфҳои ибтидоӣ, ҳангоми азхудкунии донишҳои нав бо бунёди тафаккури гуногун зич алоқаманданд. Ҳар як мулоҳиза дорои сислсила хулосаҳост. Дар мантиқи математикӣ намудҳои асосии хулосабарорӣ ба таври зерин ҷудо карда мешаванд: дедуктивӣ, индуктивӣ ва аз рӯи монандӣ (аналогия).

Қобилияти эҷодии хулосабарорӣ дар ҷараёни омӯзиши ҳама гуна фанҳои таълимӣ зарур мебошад, аммо дар дарсҳои математика ташаккули чунин малакаҳо аз ҳама бештар лозим аст, зеро ки мазмуни мучҷараи ин фан маълум аст. Зарурати методи хулосабарорӣ дар ҳар як марҳилаи ташаккули мафҳумҳо ва андешаҳои математикӣ ҳангоми таҳлили масъалаҳои матнӣ ва ҳалли муодилаҳо ба миён меояд.

Дар шароити тағйирпазирии таҳсилоти ибтидоӣ бо мақсади ташаккули маҳорати хулосабарорӣ ба назар гирифтани муқаррароти асосӣ аз нуқтаи назари барномаи нав мазмуни курси математика ва методҳои таълими он муайян карда мешавад.

Аҳамияти масъалаҳои таҳқиқшаванда дар он аст, ки донишҷӯ мантиқ маданияти тафаккурро баланд мебардорад, қобилияти фикрронии бештар салоҳиятнокиро инкишоф медиҳад, муносибати интиҳодиро нисбат ба андешаи худ ва дигарон ташаккул медиҳад. Ва инчунин ба хонандагон омӯзонидани қонунҳо ва шаклҳои тафаккурро ботариқи бошуурона истифода бурдан ва дар асоси ин фикр қардани муайян месозад [3].

Масъалаи ташаккули самарабахши амалҳои арифметикӣ дар тарбияи хонандагони хурдсол яке аз масъалаҳои мураккаб ва баҳсталаби илми педагогикаи муосир мебошад. Аз як тараф, он талаботи ҷомеаро инъикос мекунад ва ҳангоми таълими хонандагон қобилияти худшиносии пурра, азхудкунии мустақилонаи дониш ва амалӣ намудани самаранокӣ фаъолияти гуногун доранд; шавқу ҳаваси олимонро ба ҷустуҷӯи роҳҳои ташаккули амалҳои аз ҳад субъективии хонандагони хурдсолро инъикос менамояд. Аз тарафи дигар, ин нишон медиҳад, ки системаи муосири таҳсилоти ибтидоӣ бо ташкили низоми кредитии раванди таълим ва таъмини методи он барои мубориза бо омилҳои объективӣ ва субъективӣ, ки ташаккули донишҳои умумии маърифатии хонандагонро муайян мекунад ва ба фаъолияти онҳо баҳогузори карда мешавад.

Омӯхтан ва азхуд намудани амалҳои арифметикӣ аз тарафи хонандагон ин як қисми таркибии таълими математика дар синфҳои ибтидоӣ мебошад. Донишҷӯ маъноӣ мушаххаси амалҳои арифметикӣ, муносибати байни элементҳо ва натиҷаҳои онҳо, инчунин қонунҳои амалҳои арифметикӣ яке аз талаботи асосии барномаи таълимии математикаи синфҳои ибтидоӣ мебошад [6].

Ҳар яке аз чор амалҳои арифметикӣ бояд дар шури хонандагони хурдсол бо он масъалаҳои мушаххасе, ки татбиқи онро талаб мекунад, мустақкам пайваст карда шаванд. Маъноӣ амалҳо асосан дар асоси иҷрои амалҳои арифметикӣ бо маҷмуи объектҳо ва системаи масъалаҳои матнӣ мувофиқ дода мешавад. Дар асоси онҳо алоқамандӣ ва натиҷаҳои амалҳо, алоқамандии байни амалҳо, хосиятҳои онҳо ва муносибатҳои математикии омӯхташуда ба шури хонандагон оварда мешаванд.

Курси математикаи синфҳои ибтидоӣ хосиятҳои ҷойивазкунӣ ва гурӯҳбандии ҷамъ ва зарб, инчунин хосияти тақсмоти зарбро нисбат ба ҷамъ ва тарҳ ба таври шабеҳият омӯзонда мешавад.

Хосияти ҷойивазкунии зарб ҳангоми тартиб додани ҷадвали зарби ададҳои якрақам ва сарф истифода бурда мешавад.

Қонуни гурӯҳбандӣ дар синфҳои ибтидоӣ ба таври дақиқ баррасӣ карда намешавад, аммо дар якҷоягӣ бо қонуни ҷойивазкунӣ ҳангоми зарб қардани адад ба хосили зарб истифода мешавад.

Қонуни тақсмоти зарб нисбат ба ҷамъ дар синфҳои ибтидоӣ бо мисолҳои мушаххас баррасӣ карда мешавад ва онро қоидаҳои зарб қардани адад ба сумма ва суммаро ба адад меноманд.

Хусусияти ивазкунии зарб ҳангоми тартиб додани чадвали зарбкунии ададҳои якрақама васеъ истифода карда мешавад. Қонуни ассотсиативӣ дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба таври возеҳ баррасӣ карда намешавад, аммо дар якҷояшавӣ бо қонуни ҷойивазкунии ҳангоми зарб кардани адад ба адад истифода карда мешавад. Қонуни тақсимоти зарб нисбат ба ҷамъ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо мисолҳои мушаххас баррасӣ карда мешавад ва онро қоидаҳои зарб кардани адад ба ҷамъи адад мегӯянд. Баррасии ин ду қоида ро мулоҳизаҳои методологии дидактика мегӯянд.

Ҳангоми ташаккули дониш дар бораи хосиятҳои амалҳои арифметикӣ дар байни хонандагони хурдсол аз методи монандӣ низ истифода бурдан мумкин аст. Ин технология чӣ гуна ташаккул меёбад, мо дар ҷараёни дарси математика муайян карда метавонем. Бо мақсади муайян намудани қобилияти хонандагони хурдсол оид ба истифода аз методи монандӣ ҳангоми иҷрои супоришҳо бо истифода аз хосиятҳои амалҳои арифметикӣ кори назоратӣ гузаронида метавонем.

Иҷрои кори назоратӣ аз чор марҳала иборат аст:

1. Тақсимотро аз рӯи намуна иҷро кунед:

$$85 \times 6 = (80 + 5) \times 6 = 80 \times 6 + 5 \times$$

$$98 \times 8 =$$

$$65 \times 5 =$$

2. Дар хотир доред, ки чӣ тавр рақами дурақамаро ба рақами якрақама зарб мезанед: $67 \times 5 = (60 + 7) \times 5 = 60 \times 5 + 7 \times 5 = 300 + 35 = 635$

Бо истифода аз ин намуна, рақами серақамаро ба рақами якрақама зарб кунед:

$$926 \times 9 =$$

$$832 \times 8 =$$

$$778 \times 7 =$$

3. Қоидаи зарб задани ҷамъ ба адад, қоидаи зарб задани фарқ ба ададро дар хотир нигоҳ доред:

Ҳангоми зарб кардани адад ба сумма $(a+b)$ ба адади c , шумо бояд ҳар як истилоҳро ба ин адад зарб кунед ва ҳосили ҳосилшударо илова кунед:

$$(a+b) \times c = a \times c + b \times c$$

Ҳангоми зарб кардани фарқи $(a-b)$ ба адади c , шумо бояд камшаванда ва тарҳшавандаро ба ин адад зарб кунед ва фарқияти ҳосилшударо аз ҳосили аввала кам кунед:

$$(a-b) \times c = a \times c - b \times c$$

Бе ҳисоб муқоиса кунед:

$$(82+22) \times 6 * 82 \times 6 + 22 \times 6$$

$$(65+23) \times 8 * 65 \times 8 + 23 \times 8, \dots$$

$$(88-46) \times 6 * 88 \times 6 - 46 \times 4$$

$$(84-36) \times 9 * 84 \times 9 - 36 \times 9, \dots$$

4. Масъаларо бо роҳҳои гуногун ҳал кунед ва нишон диҳед, ки кадом қоида ҳалли умумӣ шуда метавонад:

Масъала: Дар таваккуфгоҳи мошинҳо 12 қатори 20 мошин ва 14 қатори 30 мошин гузошта шудааст. Ҳамгӣ дар таваккуфгоҳ чанд мошинро ҷойгир кардан мумкин аст?

Намуна.

Масъала: Хонандагон 8 қатор 16 бех ниҳоли зардолу ва дар 8 қатор 18 бех ниҳоли себ шинонданд. Ҳамагӣ хонандагон чанд дарахт шинонданд?

Ҳал: I. $16 \times 8 + 18 \times 8 = 272$ (б.д.). Ҷавоб: Ҳамагӣ хонандагон 272 бех дарахт шинонданд.

II. $(16+18) \times 8 = 272$ (б.д.). Ҷавоб: Ҳамагӣ хонандагон 272 бех дарахт шинонданд.

Баробарии $(16+18) \times 8 = 16 \times 8 + 18 \times 8$ - хосияти тақсимоти зарбро нисбат ба ҷамъ ифода мекунад.

Дар супориши якум намунае дода шуд ва талаб карда шуд, ки супоришро мувофиқи намуна иҷро намоянд. Баъди таҳлили натиҷаҳо гуфтан мумкин аст, ки хонандагон дар иҷрои ин супориш ягон душворӣ надоштанд ва онҳо бо намуна хуб кор карда метавонанд.

Дар супориши дуюм ба хонандагон намунае дода мешавад, ки дар он рақами дурақамаро ба рақами якрақам зарб кардан лозим аст. Ва пешниҳод карда мешавад, ки масъалаи шабеҳи намуна иҷро карда шавад, аммо танҳо зарби адади серақам ба рақами якрақам аст. Аз натиҷаҳо дида мешавад, ки аксарияти хонандагон аз уҳдаи ин вазифа баромада, танҳо баъзе хонандагон душворӣ кашидаанд, ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки хонандагон аз методи монандӣ ба осонӣ истифода бурда метавонанд.

Дар супориши сеюм аз хонандагон хоҳиш карда мешавад, ки қоидаи зарбқунии адад ба адад ва қоидаи зарб задани фарқро ба адад дар хотир дошта бошанд. Ва он гоҳ ифодаҳоро бидуни арзёбӣ муқоиса карда метавонанд. Дар иҷрои ин супориш ягон душворӣ набуд, зеро ки хонандагон қоидаҳоро нағз медонанд ва онҳоро бо воситаи амалҳо ба осонӣ татбиқ карда метавонанд.

Дар супориши чорум аз хонандагон хоҳиш карда мешавад, ки масъаларо бо роҳҳои гуногун ҳал кунанд ва нишон диҳанд, ки кадом қоида умумияти ин методҳои ҳал мебошад. Чунин масъала ва роҳҳои ҳалли он низ дода шудааст. Аксарияти хонандагон масъаларо дуруст иҷро карданд, вале баъзеи онҳо душворӣ доштанд. Аз ин рӯ, барои он ки хонандагон ҳангоми ҳалли масъалаҳо ҳосиятҳои амалҳои арифметикиро бештар азхуд намоянд, аз рӯйи ин намуди масъалаҳо корҳои иловагиро иҷро кардан ба мақсад мувофиқ аст.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки аксарияти хонандагони хурдсол маҳорати иҷрои масъалаҳоро аз рӯйи қонунҳои амалҳои арифметикӣ бо истифода аз методи монандӣ ташаккул додан ба маврид аст.

Барои ташаккул додани технологияи монандӣ дар хонандагони хурдсол масъалаҳои зеринро пешниҳод кардан мумкин аст:

* намуна пешниҳод карда шуда, талаб карда мешавад, ки масъала маҳз мувофиқи намуна иҷро карда шавад;

* пешниҳод кардани масъалаҳое, ки дар онҳо намуна дода шудааст ва иҷрои масъала аз рӯйи монандӣ (аналогия) бо намуна, вале дар шароити тағйирёфта талаб карда мешавад;

* пешниҳод кардани супоришҳое, ки ҳисобқуниро талаб намеkunанд;

* масъалаи ба ин монандро иҷро кунед;

* масъаларо муҳокима карда, бо ёрии методи монандӣ ҳал кардан ба маврид аст.

Методи монандӣ дар курси математикаи синфҳои ибтидоӣ мавқеи асосиро ишғол мекунад. Ҷустуҷӯии методи монандӣ ё фарқияти байни ашё тафаккури моро ба сатҳи баланд мебардорад. Хонандагони хурдсол малакаю маҳорати таҳмин кардан, қобилияти донишҷӯи чизи номаълумро меомӯзанд, инчунин таҳқиқи мантиқии ашё ва ҳодисаҳои воқеии атрофро азхуд меkunанд.

Ҳамин тариқ, оид ба истифодаи методи монандӣ дар таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ тавсияҳои гуногуни методӣ таҳия шудаанд. Онҳо маҷмуи маводҳои дидактикиро ташкил медиҳанд, ки барои истифодабарии методи мазкур дар омӯзиши мафҳумҳо, қонунҳои амалҳои арифметикӣ, қонунҳои гуногуни математикӣ, ташаккули малакаҳои умумии таълимӣ истифода бурдан ба маврид аст.

APPLICATION OF A ROTOR-FILTER DEVICE IN THE CLEANING OF COAL DUST AND RESEARCH OF ITS EFFECTIVENESS.

Isomidinov Azizjon Salomidinovich

t.f.b., PhD, dotsent Farg'ona politexnika instituti

Respublika Uzbekistan

a.s.isomidinov@ferpi.uz

[+998911317653](tel:+998911317653)

Xomidov Xushnudbek Rapiqjon o'g'li

assistent., Toshkent davlat texnika universiteti Qo'qon filiali

Respublika Uzbekistan

xomidovxushnudbek207@gmail.com

[+998911414550](tel:+998911414550)

Annotation: *In the article, the energy consumption and cleaning efficiency of the rotor-filter apparatus that cleans dusty gases with a wet method is theoretically and experimentally investigated, and the optimal parameters of the device are determined using the mathematical planning method. Based on the results of the experiment, the optimal parameters of the device for the dust removal process selected for the sample are set to the standard state.*

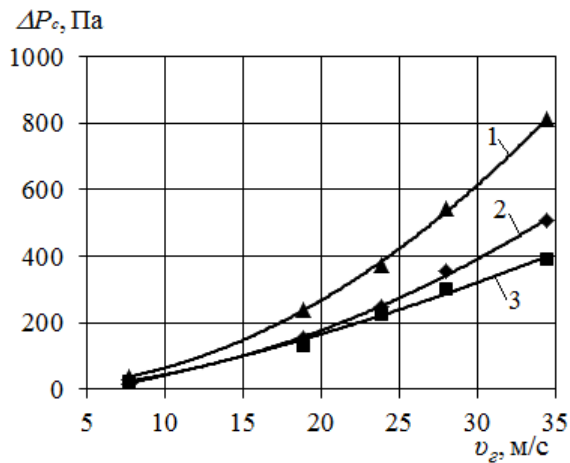
Key words: *rotor - filter device, filter mesh material, active surface, wet method, hydraulic resistance, kaolin dust, local resistance coefficient, working surface, nozzle*

In the experimental determination of the hydraulic resistance of the device, the ventilation effect was not formed due to the fact that the frequency of rotations of the rotor had an insignificant effect on the gas flow. Therefore, liquid (water) is not given and liquid (water) given the frequency of rotation of the rotor was not taken into account in the experimental determination of the hydraulic resistance of the device .

The following parameters of the variable factors in determining the hydraulic resistance of the device without liquid supply , $\sum S_{act} = 0.202 \text{ m}^2$, 0.229 m^2 and 0.268 m^2 active surface filtering materials are installed in sequence on the rotor, and each installed active surface $y_g = 7 \div 35$ The intermediate step up to m/s was increased by 4 m/s . In the experiments, the frequency of revolutions of the rotor is averaged at $n = 25 \text{ rev/min}$, and the gas density is $\rho_g = 1.29 \text{ kg/m}^3$ (for air) was selected. Taking into account the influence of the external environment during the experiments, the temperature for the water and gas system was set at $20^\circ \text{C} \pm 2$. The results of the experiment are presented in Appendix 7.

The results obtained from the experiment were processed using EXM, and the dependence of the hydraulic resistance on different values of the variable factors was studied in the case that no liquid was supplied to the rotor-filter. Based on the obtained experimental results, a graph of comparison of hydraulic resistance as a function of gas velocity was constructed. (Figure 3.9).

As can be seen from the graph shown in Figure 3.9, the gas velocity is small $y_g = 7.67$ filter material active surface in m/s value $\sum S_{act} = 0.202 \text{ m}^2$, $\sum S_{act} = 0.229 \text{ m}^2$ and $\sum S_{act} = 0.268 \text{ m}^2$ values increase , $DP_s = 23$ From Pa to $DP_s = 38 \text{ Pa}$ led to work . Gas velocity When $y_g = 34.4$ m/s was increased, an increase in hydraulic resistance was observed. This can be explained by the fact that at low velocities, the flow becomes sparser, and at higher velocities, the flow becomes denser.

1 – active surface when $\sum S_{act} = 0.268 \text{ m}^2$; 2 – active surface when $\sum S_{act} = 0.229 \text{ m}^2$; 3 – active surface when $\sum S_{act} = 0.202 \text{ m}^2$.

Figure 1. Water is not given q q q hydraulic the height of q DP_c of the gas velocity y_g depending on

If the change of hydraulic resistance is $10 \pm 2\%$ at gas velocity $y_g = 7.67 \text{ m/s}$, then $y_g = 7 \div$ When changing in the range of 35 m/s , (1) and (2) the intermediate increase of the hydraulic resistance in the cuts of the active surface is $35 \pm 2\%$, (2) and (3) the intermediate increase of the hydraulic resistance in the cuts of the active surface is $15 \pm 2\%$.

Using the method of least squares, the following empirical formulas were obtained for the graphic dependences presented in Figure 1 [90 ; p. 124-136, 91 ; p. 216-231.].

$$DP_c \text{ when } \sum C_{act} = 0.202 \text{ m}^2 \text{ of the gas velocity } y_g \text{ depending on depending on;}$$

$$\Delta P_s = 0.1556 y_g^2 + 7.696 y_g - 49.457 \quad (R^2 = 0.9914) \quad (3.5)$$

$$DP_c \text{ when } \sum C_{act} = 0.229 \text{ m}^2 \text{ of the gas velocity } y_g \text{ depending on depending on;}$$

$$\Delta P_s = 0.40 y_g^2 + 1.3551 y_g - 8.725 \quad (R^2 = 0.9986) \quad (3.6)$$

$$DP_c \text{ when } \sum C_{act} = 0.268 \text{ m}^2 \text{ of the gas velocity } y_g \text{ depending on depending on;}$$

$$\Delta P_s = 0.715 y_g^2 - 1.1086 y_g + 4.738 \quad (R^2 = 0.9993) \quad (3.7)$$

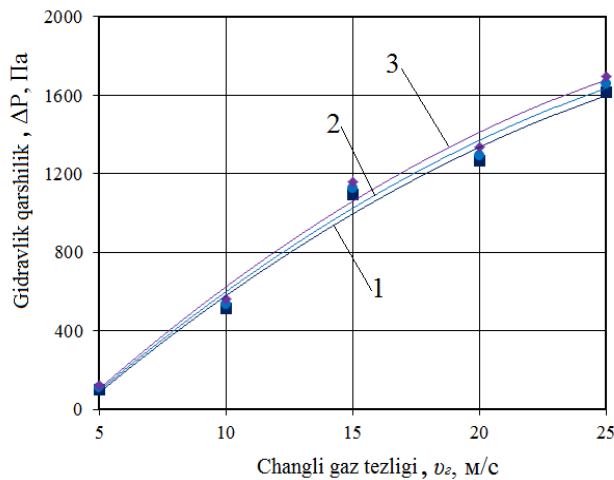
The thickness of the liquid film formed on the surface of the filter in a device with a given liquid increases with the increase of the active surface . This situation significantly affects the air flow.

In the rotor-filter device, the liquid ejected from the nozzle (7) through the filter (8) spreads evenly on the active and passive surfaces of the filter (3) and forms a film on the surface of the filter (3). The closeness of the gap between the rotor-filter (3) and the screen (8) ensures that the dusty gas hits only the liquid film on the active and passive surfaces perpendicularly. The film attracts dusty gas to itself, is in contact, mixes and gives part of its kinetic energy. The working liquid collected in the liquid bath (5) located in the lower part of the device washes the dust particles caught on the surface layer of the rotating rotor-filter and brings the filter into working condition. The thickness of the film increases depending on the amount of liquid supplied. The thicker the film, the better the cleaning efficiency. But it causes an increase in hydraulic resistance. In addition, the thickness of the film also causes an increase in the drop of liquid leaving the device with air [43 ; 13-14-b, 44 ; 54-61-b, 45 ; 27-35-b, 46 ; pp. 36-45]. Film thickness research is a complex process. Usually, the amount of liquid consumed is taken into account in the study of cleaning efficiency and energy consumption, depending on the hydraulic resistance of the device. Since the study of the thickness of the film is not included in the task of the ongoing scientific research, the hydraulic resistance of the liquid-fed device was studied for different values of liquid consumption, gas velocity, the ratio of active surface to passive surface, and gas density [10; 54-58 p]. The results of the general experiment on determining the hydraulic resistance are presented in Appendix 7 .

Taking into account the multifactorial nature of the research on determining the hydraulic resistance of a device with a given liquid, comparison graphs of hydraulic resistance were

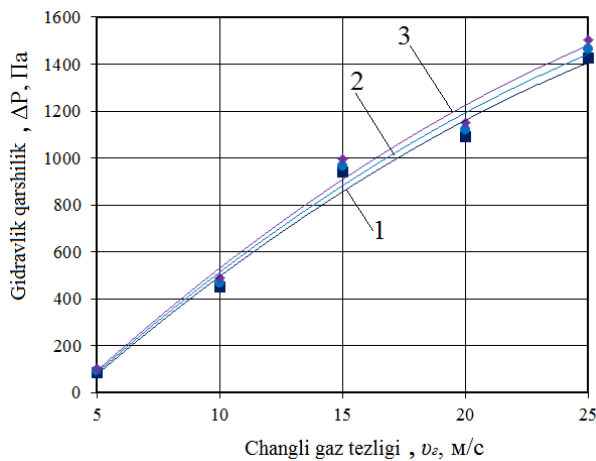
constructed only for high loads. Experiments on the density of the mixture of air and nitrate sodium salt dust $r_g = 1.88 \text{ kg/m}^3$ carried out in the value. The amount of dust in 1 m^3 of air was determined to be 489.7 mg/m^3 .

The air entering the contact element is the angle of inclination of the hatch opening $\sin b =$ When it is 30° :

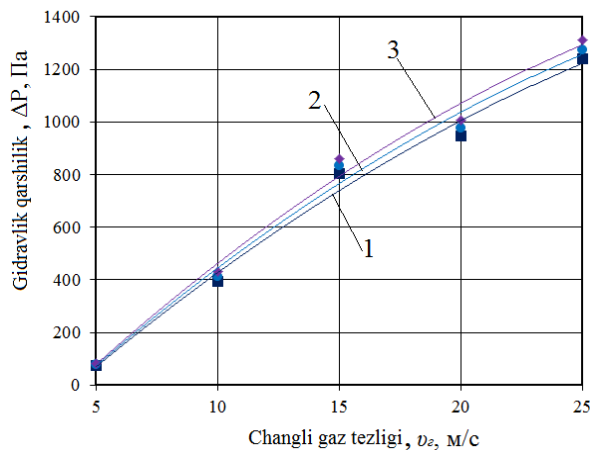
1 – active surface when $\sum S_{act} = 0.268 \text{ m}^2$; 2 – active surface when $\sum S_{act} = 0.229 \text{ m}^2$; 3 – active surface when $\sum S_{act} = 0.202 \text{ m}^2$.

Figure 2. The hydraulic pressure of a given blow of water q DP_{cb} of the gas velocity y_g dependence on (when $d_{sh} = 1 \text{ mm}$ and $r_g = 1.88 \text{ kg/m}^3$ –const)

1 – active surface when $\sum S_{act} = 0.268 \text{ m}^2$; 2 – active surface when $\sum S_{act} = 0.229 \text{ m}^2$; 3 – active surface when $\sum S_{act} = 0.202 \text{ m}^2$.

Figure 3. The hydraulic pressure of a given blow of water q DP_{cb} of the gas velocity y_g dependence on (when $d_{sh} = 2 \text{ mm}$ and $r_g = 1.88 \text{ kg/m}^3$ –const)

1 – active surface when $\sum S_{act}=0.268 \text{ m}^2$; 2 – active surface when $\sum S_{act}=0.229 \text{ m}^2$; 3 – active surface When $\sum S_{act}=0.202 \text{ m}^2$.

Figure 4. The hydraulic pressure of a given blow of water q DP_{sb} of the gas velocity y_g dependence on (when $d_{sh}=3 \text{ mm}$ and $r_g=1.45 \text{ kg/m}^3$ –const)

From the data given in Figures 3-4, it can be seen that the gas velocity $y_g = 7 \div 35 \text{ m/s}$ with an intermediate step of 4 m/s , the active surface of the filtering mesh material is $\sum S_{act} = 0.202; 0.229$; With an increase of 0.268 m^2 , it was observed that the highest value of hydraulic resistance increased from $DP_{sb}=1450 \text{ Pa}$ to $DP_{sb}=2094 \text{ Pa}$ for $d_{sh}=1 \text{ mm}$, $S_{water}=0.141 \text{ m}^3/\text{hour}$ –const. The intermediate step between the values of $\sum S_{act}=0.202 \text{ m}^2$ and $\sum S_{act}=0.229 \text{ m}^2$ of the active surface was $DP_{sb}=251 \text{ Pa}$, and between the values of $\sum S_{act}=0.229 \text{ m}^2$ and $\sum S_{act}=0.268 \text{ m}^2$ DP was $sb=393 \text{ Pa}$.

$DP_{sb}=1872 \text{ Pa}$ increased to $DP_{sb}=2477 \text{ Pa}$ for $d_{uu}=2 \text{ mm}$, $S_{water}=0.168 \text{ m}^3/\text{hour}$ –const. The intermediate step between the values of $\sum S_{act}=0.202 \text{ m}^2$ and $\sum S_{act}=0.229 \text{ m}^2$ of the active surface was $DP_{sb}=166 \text{ Pa}$, and between the values of $\sum S_{act}=0.229 \text{ m}^2$ and $\sum S_{act}=0.268 \text{ m}^2$ DP was $sb=439 \text{ Pa}$. It was observed that $DP_{sb}=1986 \text{ Pa}$ increased to $DP_{sb}=2603 \text{ Pa}$ for $d_{uu}=3 \text{ mm}$, $S_{water}=0.168 \text{ m}^3/\text{hour}$ –const. The intermediate step between the values of $\sum S_{act}=0.202 \text{ m}^2$ and $\sum S_{act}=0.229 \text{ m}^2$ of the active surface was $DP_{sb}=144 \text{ Pa}$, and between the values of $\sum S_{act}=0.229 \text{ m}^2$ and $\sum S_{act}=0.268 \text{ m}^2$ DP was $sb=473 \text{ Pa}$.

Using the method of least squares, the following empirical formulas were obtained for the graphic dependences presented in Figures 3-4 [91; 249-253-b] .

when $d_{sh}=1 \text{ mm}$ and $r_g=1.88 \text{ kg/m}^3$ –const ;

$$\sum C_{act}=0.202 \text{ m}^2 ; DP_{sb}=1.2245 y_g^2 - 1.5615 y_g + 26.39 \quad (R^2 = 0.9925)(3.26)$$

$$\sum C_{act}=0.229 \text{ m}^2 ; DP_{sb}=1.447 y_g^2 - 1.3463 y_g + 20.436 \quad (R^2 = 0.9988)(3.27)$$

$$\sum C_{act}=0.268 \text{ m}^2 ; DP_{sb}=1.752 y_g^2 - 0.7154 y_g + 24.753 \quad (R^2 = 0.9981)(3.28)$$

when $d_{sh}=2 \text{ mm}$ and $r_g=1.88 \text{ kg/m}^3$ –const ;

$$\sum C_{act}=0.202 \text{ m}^2 ; DP_{sb}=1.3291 y_g^2 + 11.04 y_g - 75.205 \quad (R^2 = 0.9996)(3.29)$$

$$\sum C_{act}=0.229 \text{ m}^2 ; DP_{sb}=1.414 y_g^2 + 13.352 y_g - 90.285 \quad (R^2 = 0.9999)(3.30)$$

$$\sum C_{act}=0.268 \text{ m}^2 ; DP_{sb}=1.656 y_g^2 + 19.122 y_g - 125.05 \quad (R^2 = 0.9993)(3.31)$$

when $d_{sh}=3 \text{ mm}$ and $r_g=1.88 \text{ kg/m}^3$ –const ;

$$\sum C_{act}=0.202 \text{ m}^2 ; DP_{sb}=1.7131 y_g^2 - 1.601 y_g + 6.6182 \quad (R^2 = 0.9997)(3.32)$$

$$\sum C_{act}=0.229 \text{ m}^2 ; DP_{sb}=1.825 y_g^2 - 1.0224 y_g + 1.2864 \quad (R^2 = 0.9999)(3.33)$$

$$\sum C_{act}=0.268 \text{ m}^2 ; DP_{sb}=1.8382 y_g^2 + 14.992 y_g - 91.37 \quad (R^2 = 0.9999)(3.34)$$

From the three-stage experiments conducted to determine the hydraulic resistance, it can be concluded that the film is strengthened due to the thickening of the liquid film formed on the surface of the filter mesh material and the increase of the active surface. This, in turn, causes an increase in hydraulic resistance. In addition, the change in the speed and density of the gas supplied to the device has a significant effect on the hydraulic resistance. As a result of the increase in hydraulic resistance, the cleaning efficiency is improved, but the energy spent on dust gas cleaning increases as desired. Therefore, achieving high cleaning efficiency at minimum values of hydraulic resistance is an important issue. Using the results of an experiment to determine the hydraulic resistance, we will consider the effect of the cleaning efficiency of the device.

The results of the experiment on determining the hydraulic resistance and the research work of KTSemrau [16] were used in the study of the cleaning efficiency of the device. From the research work of KTSemrau it is known that the cleaning efficiency depends on the hydraulic resistance of the device and does not depend on the size and construction of the device. In this case, the total energy consumption should be spent on cleaning dusty gases using liquid [20,22,53]. Based on the above, the influence of the hydraulic resistance of the structure on the cleaning efficiency was studied. In the experiments, the following limits of variable factors, the diameter of the liquid nozzle $d_{uu}=2 \text{ mm}$ [47], liquid consumption $Q_{water}=0.071 \div 0.272 \text{ m}^3/\text{h}$, the intermediate step increased by $0.060 \text{ m}^3/\text{h}$, the diameter of the filter hole $d_f=3 \text{ mm}$, the angle of

installation of the contact element to the rotor $\alpha = 30^\circ$; 45° and 60° the number of contact elements is 12, corresponding to the installation angle; 8 and 6 pieces, gas speed $y_g = 5 \div 25$ m/s. The intermediate step up to m/s was increased by 5 m/s. In the experiments, the frequency of rotations of the rotor was set at an average value of $n = 25$ rev/min [28-30], gas density $\rho_g = 1.45$ kg/m³ for a mixture of kaolin and fireclay dust with air (in which dolomite dust in 1 m³ of air is set at 490, 4 mg/m³ according to PDK requirement and GOST-23672-79). Taking into account the influence of the external environment during the experiments, the temperature for the water and gas system was set at $20^\circ\text{C} \pm 2$. The obtained experimental results are presented in Table 1.1.

Table 1.1

Determined values of device cleaning efficiency depending on surface contact element

y_g , m/s	Q_{water} , m ³ /hour	$\alpha = 60^\circ$	$\alpha = 45^\circ$	$\alpha = 30^\circ$
		η_{RFA} , %	η_{RFA} , %	η_{RFA} , %
5	0.071	86.17	93, 28	93, 58
	0.086	86.49	94, 89	94.98
	0.130	89.73	95, 43	95, 65
	0.147	94.68	96, 88	96, 96
	0.168	96.81	97, 19	97, 91
10	0.071	86.51	93, 75	93, 99
	0.086	87,28	95, 48	95, 78
	0.130	91.65	96, 25	96, 94
	0.147	95.46	97, 38	97, 96
	0.168	97.78	97, 48	97, 99
15	0.071	87, 17	93, 36	93, 93
	0.086	88, 21	95, 63	95, 98
	0.130	92, 48	96, 78	96, 99
	0.147	95, 71	97, 98	98, 48
	0.168	97, 57	98, 95	99, 17
20	0.071	88, 97	95, 67	95, 97
	0.086	93, 29	96, 43	96, 83
	0.130	93, 78	97, 92	98, 75
	0.147	96, 65	99, 45	99, 65
	0.168	97.59	99, 51	99, 71
25	0.071	92, 71	95, 83	96.67
	0.086	93, 96	97.66	97, 98
	0.130	94.75	98, 75	99, 35
	0.147	97, 79	99, 29	99, 51
	0.168	98, 14	99, 47	99.87

The results of the experiment show that the expansion of the angle of installation of the contact element on the rotor reduces the pressure lost in the device, but has a negative effect on the cleaning efficiency. On the contrary, narrowing the angle of installation of the contact element on the rotor increases the number of elements, which in turn determines the increase of the contact surface and the improvement of cleaning efficiency. One of the technical

requirements for this type of devices is to increase the contact surfaces with low energy consumption and thereby improve the cleaning efficiency.

The following values were accepted as optimal parameters in the experimental studies conducted in order to use different constructions of the surface contact element of the rotor-filter device and to evaluate its effect on the device's hydraulic resistance and cleaning efficiency. The mathematical planning method and the PLANEX program were used to obtain the values [57-59].

- the diameter of the surface contact element filter hole $d_f=3$ mm ;
- the diameter of the nozzle hole $d_u = 2$ mm ;
- 1 m^3 of air from dust particles $Q_{water} = 0,04\text{ m}^3/\text{l}$;
- the speed of gas supplied to the device $y_g = 2,5$ m/s ;
- hydraulic resistance of the device $DP_s=2.7\text{kPa}$;
- cleaning efficiency of the device $\eta_{RFA} = 99.45\%$

References.

1. Исомидинов А.С. Разработка эффективных методов и устройств очистки пылевых газов химической промышленности: Дисс. ... PhD. – Ташкент, 2020. – 118 с.
2. Abdurasul Davronbekov, Islomjon Qoxorov, Xushnubek Xomidov, and Abrorjon Maxmudov. "SYSTEMATIC ANALYSIS OF PROCESS INTENSIFICATION IN HEAT EXCHANGE PRODUCTS" Scientific progress, vol. 2, no. 1, 2021, pp. 694-698.
3. Adhamjon, Akbarov, and Nurmatov Sardor. "METHODOLOGY OF GRAPHIC COMPETENCE DEVELOPMENT OF FUTURE ENGINEERS BASED ON AN INNOVATIVE APPROACH." American Journal of Technology and Applied Sciences 7 (2022): 10-12.
4. Abdullaevich, Mamadaliev Foziljon, Yuldashev Bilol Iqboljon o'g'li va Akbarov Farrux Faxriddin o'g'li. "KVADRAT TENGLAMALARNI ECHISHNING ANANAVIAN VA NONANAVIAN USULLARINING NAZARIY ALOQASI MUAMMOLARI VA ECHIMLARI." (2023).
5. Xomidov, X., Rabbimov, E., & Baxriddinova, D. (2023). CALCULATION OF THE DISPLACEMENT OF THE OSCILLATING BEARING ACCORDING TO THE INTENSITY OF THE RADIAL PRESSURE. Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 2(17), 198-199.
6. Xomidov, Xushnubek, Dilnora Bakhridinova, and Sarvinoz Khusanova. "CALCULATION OF HEAT EXCHANGE IN DRYING DEVICES." Молодые ученые 1.5 (2023): 90-91.
7. Xomidov, X., Baxriddinova, D., & Xusanova, S. (2023). QATTIQ YOQILG'INI ISSIQLIK BERISH QOBILYATINI ANIQLASH. Наука и инновация, 1(10), 159-162.
8. Akmalxonovich, K. A., Dzhorayevich, A. Z., & Rafiqjon o'g'li, X. X. (2023). CALCULATION OF OPERATING MODES OF CARDS TRANSFERS OF THE EXPERIMENTAL DIGGER FOR HARVESTING TOPINAMBUR. British Journal of Global Ecology and Sustainable Development, 16, 121-126.
9. Akhmadjonovich, E. N., Salomidinovich, I. A., & Aliyorovich, O. X. (2022). EXPERIMENTAL DETERMINATION OF THE INDUSTRIAL APPLICATION AND DETERMINATION EFFICIENCY OF FLUID GASES CLEANING APPARATUS BY CONTACT ELEMENT METHOD. American Journal of Technology and Applied Sciences, 7, 72-78.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК

Турдалиев Авазбек Турдалиевич,

доктор биологических наук (DSc), доцент.

Заместитель директора по научной работе и инновациям Кокандского филиала Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова

Телефон: +998990508644, E-mail: avazbek1002@mail.ru

Аннотация: В статье представлена информация об эффективности использования интерактивных методов в преподавании естественных наук студентам в сфере высших учебных заведений и приведены аспекты их отличиях и преимуществах от других методов.

Ключевые слова: преподавания, метод, педагогическая технология, интерактивные методы, естественные науки.

В настоящее время использование педагогических технологий в системе образования все более расширяется, показывая свой положительный и высокий эффект. Особенно в высших учебных заведениях наблюдается большой спрос на педагогические технологии. При проведении предметов на основе педагогических технологий учитываются особенности, законы, предмета, виды предметов, количество учащихся и другие факторы.

Сегодня при обучении естественным наукам используется ряд педагогических технологий, в частности, «Мозговой штурм», «Т-схема», «Бумеранг», «Кейс-стади», «Кластер», «Экспресс», «Круговая беседа», «Блиц», «Проект», «Вывод», «Бинго», «Мини-тест», «Вставка», «Интервью», «Сможете ли вы подумать», «Модульное обучение» и другие интерактивные методы показали высокие результаты.

Использование вышеперечисленных методов обучения в образовательном процессе неразрывно связано с образовательным процессом современными педагогическими и информационными технологиями и в результате совершенствования внедряемых методов служит углублению теоретической и практической интеграции естественные и специальные науки.

В. П. Беспалько подробно описал необходимость внедрения педагогических технологий в учебный процесс и говорит, что «Педагогическая технология - это проект процесса формирования личности, который может гарантировать педагогический успех независимо от мастерства учителя» [1].

Как мы знаем, «Технология» состоит из двух греческих слов — «технос» (techne) — мастерство, искусство и «логос» (logos) — наука.

Понятие «интерактив» происходит от английского слова «interest», что означает «inter» — вместе, «act» — действовать. Интерактивное обучение – это, прежде всего, коммуникативное обучение, в ходе которого происходит взаимодействие преподавателя и ученика [2].

Развитые страны накопили большой опыт в сфере образовательных технологий, и в то же время они эффективно используются. Хотя в Узбекистане накапливается определенный опыт в этом плане, существует и ряд проблем. В эффективности методов обучения важен правильный выбор методов обучения, и об этом важно помнить учащимся.

Для достижения высокой эффективности в процессе преподавания естественных наук можно использовать следующие методы:

Споры. Разделив учебную группу на две группы, дискуссия по теме проводится в форме обмена идеями.

Исследовать. Это исследовательский метод, позволяющий обучающимся самостоятельно выполнять некоторые исследовательские работы, т.е. лабораторные, практические занятия, дипломные и курсовые проекты, дипломные работы, их написание и анализ поставленных целей и результатов.

Ледокол. Метод, направленный на разрушение «барьера» между учителем и учеником.

Игры. Деловые или ролевые (ситуационные) игры – это разновидность проблемной задачи. Только здесь вместо текстового материала инсценируется жизненная ситуация, в которой учащиеся играют роли.

Еще одним важным условием урока является составление плана и сценария урока, то есть точность плана определяет полувыполнение урока.

В результате наблюдений выяснилось, что в ходе урока, когда учитель использует мозговой штурм, общий мозговой штурм, кейс-стади, 6х6х6, мозговой штурм, Т-схему, кластерный и другие методы, эффективность запоминания и понимания учащихся высока.

Использование интерактивных методов в преподавании естественных наук является одним из важных практических мероприятий, требующих высоких знаний и исследований от профессоров и преподавателей.

Ниже приведен пример плана урока на 80 минут [3]:

Процесс урока. 1. После приветствия учащихся во вводной части преподаватель посещает групповой журнал. Затем он задаст вопросы по предыдущей теме и объявит новую тему, объявит ее цель и ожидаемые результаты (10 минут).

2. Для хорошего усвоения темы преподаватель-преподаватель делит студентов на 4 группы. Группы разделяются с помощью цветных бумажек. Он начинает читать вопросы по очереди. Затем группа, подготовившая ответ на вопрос, поднимет красный листок бумаги и этой группе будет задан вопрос. Здесь какая группа первой возьмет красную бумажку, та и выйдет вперед (10 минут).

3. Профессор-преподаватель дает новую информацию для завершения темы (15 минут).

4. После этого каждой группе раздается конверт со схемой. Они ставят вопросы по цифрам в конвертах, которые соответствуют планам в схеме, а профессор кладет на доску белый лист с правильными цифрами. Группам придется проверить, что они сделали, и сказать, что не так (15 минут).

5. Исследование: Группы высказывают свое мнение (10 минут).

6. Обсуждение и оценка: Группа и каждому ученику (15 минут).

Домашнее задание: Запишите ответы на вопросы или дайте другое задание по теме. (5 минут).

На основании вышеизложенного в результате наблюдения относительно преподавания естественных наук были сделаны следующие выводы.

Использование интерактивных методов в процессе обучения естественным наукам не только увеличивает знания обучающихся, но и привлекает их к творческому исследованию и мышлению.

Можно отметить, что студенты запоминают научную информацию следующим образом: на лекции - 5% от того, что они услышали, при чтении - 10% от того, что они прочитали, при просмотре видео-картинок, выставок - 20% от того, что они увидели, когда демонстрация опыта - 30% увиденного и услышанного, в дискуссии - то, что обсуждали вместе, 40%, в упражнении - 50% прочитанного, написанного, сказанного, в деловой игре - 75% проекта, самостоятельно прочитал, проанализировал метод и представил данные.

В настоящее время при обучении естественным наукам целесообразно использовать консультативную, бинарную, проблемную, наглядную формы лекций, а высокая эффективность достигается при использовании интерактивных методов, методов «Т-схема», «Мозговой штурм», «Кластер». Разделение классов на небольшие группы и проведение дискуссии также хорошо работают при нетрадиционных методах обучения.

На занятиях профессор-преподаватель должен объяснять учебный материал на основе наглядных пособий с целью формирования у студентов определенных понятий, а в

результате информационной или самостоятельной работы студенты должны представить, воспринять, запомнить и применить информацию, полученное через свои органы чувств.

Использованная литература:

1. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии образования. - М., 1995.
2. Меликузиева М., Мамажонова Х. Методические рекомендации для учителей по обучению с использованием интерактивных методов обучения. -Т. 2014.
3. Турдалиев, А. Т. «Табиий фанларни ўқитишда интерфаол методлардан фойдаланишнинг самарадорлиги». 2018. С. 46-47.

ОЗМОИШИ КОМПЮТЕРЇ ВА ҲИСОББАРОРИИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ГЕОМЕТРЇ БАРОИ ТАҲҚИҚИ ШАКЛҲОИ ГЕОМЕТРЇ (ДАР МИСОЛИ ЭЛЛИПСИ ГАРИЗОНТАЛӢ)

*Шарофиддин Ю. – ассистенти кафедраи методикаи таълими математикаи Донишгоҳи
давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав*

*Ҷўраев Х.Ш. - д.и.ф.-м., профессори кафедраи мошинҳои ҳисоббарор, системаҳо ва
шабакаҳои ДМТ*

*Восидов Ш.Ю. –н.и.п., ассистенти кафедраи мошинҳои ҳисоббарор, системаҳо ва
шабакаҳои ДМТ*

Аннотатсия: Дар фишурда озмоиши компютерӣ ва ҳисоббарории ҳалли масъалаҳои геометрӣ барои таҳқиқи шаклҳои геометрӣ дар мисоли сохтани эллипси гаризонталӣ ҳамчун усулҳои эҷодии илмӣ, техникӣ ва барномавӣ муоина шудааст.

Калидвожаҳо: озмоиш, таҳқиқ, модел, компютер, эллипс.

Ҳаёти ҳар як шахс бо равандҳои моделсозӣ ва моделҳои гуногун алоқамандӣ дорад. Истифодаи воситаҳои гуногуни таълим, макетҳо дар солҳои мактабӣ, озмоишҳои лабораторӣ, таҳияи нақшаҳо, тарҳрезӣ ва ҳисоб кардани дастгоҳҳои воқеӣ ва равандҳо, сохтани назарияҳои навҳо ва мақсадҳои гуногун - мисолҳои истифодаи моделҳо ва моделсозӣ мебошанд, вақте ки объектҳо ва равандҳои воқеӣ бо айёнияти онҳо иваз карда мешаванд [1.Саҳ 3].

Мафҳуми моделсозии математикӣ, геометрӣ, физикӣ, биологӣ ва ғайраҳо дар даҳсолаи охир дар адабиёти илмӣ, хусусан дар соҳаҳои илмҳои табиатшиносӣ ва технология бо суръати баланд ривочу равнақ ёфтааст. Дар замони имрӯза раванди бештари ҳалли масъалаҳо тасаввур кардан то андозае душвор аст, ки агар дар амалияи худ аз усулҳои моделсозии математикӣ истифода набарад.

Озмоиши компютерӣ ва ҳисоббарории ҳалли масъалаҳои геометрӣ барои таҳқиқи шаклҳои геометрӣ раванди интиҳоб ва таҳлили ҳолатҳои таҷрибавӣ ба ҳисоб рафта, бештар фаҳмидани роҳҳои ҳалли масъаларо такмил медиҳанд. Ҳангоми сохтани моделҳои математикии масъалаҳои геометрӣ, барномарезии замони муосир барои тағйир додани фарзияҳо, муқоисакуниҳо ва пешгӯиҳо муфид мебошад. Таҳқиқи шаклҳои геометрӣ бо ҳаёти ҳаррӯзаи мо зич алоқамандӣ дорад.

Бинобар рушди босуръати технологияи компютерӣ ва қариб дар тамоми соҳаҳои ҳаёт ба он оварда расонд, ки имрӯз мутахассиси салоҳиятдори ҳар як соҳаи илм бояд соҳаи компютерро хуб донад ва бо забони барномасозии ба соҳаи худ мувофиқро бо таври зурурӣ аз бар намояд [2. Саҳ 4] .

Озмоиши компютерӣ ва ҳисоббарории ҳалли масъалаҳои геометрӣ падидаҳо дар шакли модел тавсиф мекунад. Шаклҳои геометрие, ки дар асоси шартҳои масъала пайдо мегарданд, табдилдиҳиҳои визуализатсиониро дар шакли апарати математикӣ пешниҳод менамояд. Дар аксар мавридҳо шаклҳои геометриро тавассути муодилаҳо тавсиф кардан мумкин аст, агар коркарди математикии он, модели он ва табдилдиҳии геометрии графикҳои тасвирёфтаи муодилаҳо мувофиқат кунанд.

Истифодаи моделсозии математикӣ дар таҳқиқоти илмӣ торафт васеъ ва самараноктар мегардад. Аксарияти рисолаҳое, ки аз рӯи ихтисосҳои табиатшиносӣ ва соҳаҳои муҳандисию техникӣ маълуманд, бо таҳия ва истифодаи моделҳои мувофиқи математикӣ алоқаманданд [3.Саҳ 5].

Озмоиши компютерӣ ва ҳисоббарории ҳалли масъалаҳои геометрӣ барои таҳқиқи шаклҳои геометрӣ ба истифодабарандагон имкон медиҳад, ки раванди ҳалли масъалаи геометрӣ ҳамон тавре, ки системаҳои математикӣ ба онҳо имкон медиҳанд, таҷриба намоянд.

Ҳисоббарории ҳалли масъалаҳои геометрӣ барои таҳқиқи шаклҳои геометрӣ мутобиқати байни координатҳои ададӣ ва нуқтаҳои геометрӣ имкон медиҳад, ки усулҳои математика ба геометрия ва баръакс татбиқ карда шаванд. Дар раванди озмоиши компютерӣ ва ҳисоббарории ҳалли масъалаҳои геометрӣ маҷмӯи ҳалли муодила ба шакли геометрӣ табдил меёбад.

Ҳангоми ҳалли масъалаҳо доир бо эллипси гаризонталӣ маҷмӯи нуқтаҳое, ки дар тасвирунии эллипс нишон дода мешаванд, бояд шартҳои дар масъала гузошташударо қонеъ карда тавонанд. Ин нуқтаҳои тасвирифта ҳангоми ҳалли масъалаҳо дар мисоли сохтани эллипси гаризонталӣ барои муайян кардани

хосиятҳои сохторҳои геометрӣ муодилаи намуди $\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 1$ истифода мешаванд.

Нуқтаҳои дар расми 1 тасвирифта сохтори умумии эллипси гаризонталӣро ташкил медиҳанд.

Барои тасвири нуқтаҳое, ки ҳангоми ҳалли масъала ба вучуд меоянд, аз истифодабаранда малака ва маҳорати истифодабарии алгоритми ҳалли масъалро бо ёрии моделсозии математикӣ талаб намуда, ҳамчун воситаи муҳим арзёбӣ мегардад.

Қайд кардан бомаври аст, ки аз рӯи нуқтаҳои тасвирифта омӯзгор дар раванди таълим ҳангоми таҳқиқи шаклҳои геометрӣ дар мисоли сохтани эллипси гаризонталӣ бо таври айёни муфассал маълумотҳо пешниҳод карда метавонад. Илова бар ин, тасвири ҳама намуди эллипсҳо, новобаста аз он ки эллипси тасвирифта дар ибтидо дар марказ ҷой гирифтааст ё не, меҳвари x ё y ҳамчун меҳвари асосӣ вучуд дорад. Мисоли сохтани эллипси гаризонталӣ аз муодилаи додашуда вобастагӣ дорад.

Мақсади асосии мо аз ташаккул додани тафаккури озмоиши компютерӣ ва ҳисоббарории ҳалли масъалаҳои геометрӣ барои таҳқиқи шаклҳои геометрӣ дар мисоли сохтани эллипси гаризонталӣ мебошад. Қайд кардан бомаврид аст, ки шаклҳои геометрие, ки дар асоси шарти масъала сохта мешаванд, аз донишҳои гирдовардашудаи геометрӣ вобастагӣ дорад.

Акнун бо яке аз масъалаҳои гуфтаҳои дар боло зикргардидаро тасдиқ намудан ҳалли масъалаеро оид ба эллипси гаризонталӣ муоина менамоем, ки раванди моделсозии математикии компютериро дар ҳалли масъалаҳои геометрӣ инъикос карда тавонад. Ҳамчун намунаи озмоиши компютерӣ ва ҳисоббарорӣ масъалаи зеринро меорем.

Масъала. Дар асоси эллипси додашудаи намуди

$$\frac{x^2}{5^2} + \frac{y^2}{3^2} = 1 \quad (1)$$

марказ ва фокусҳои он муайян карда шавад?

Марказ ва фокусҳои эллипси додашудаи (1) чунин аст: $O(0,0)$; $F_1(-4,0)$ ва $F_2(4,0)$;

Маълум аст, ки $\frac{(x-h)^2}{a^2} + \frac{(y-k)^2}{b^2} = 1$. Марказ ин $(h,k) = (0,0)$ ва $a^2 = 25$

ё $a = \pm 5$; $b^2 = 9$ ё $b = \pm 3$; $c = \sqrt{a^2 - b^2} = \pm 4$. Координатаҳои фокус $(h-c, k)$ ва

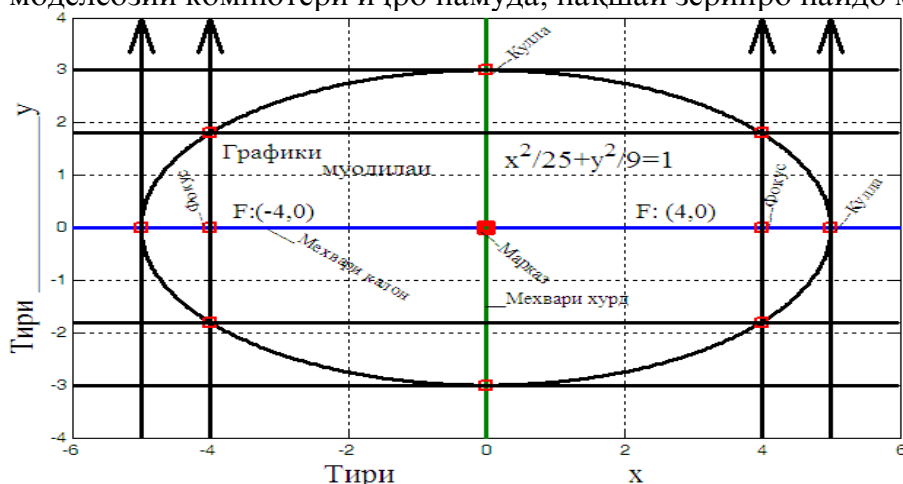
$(h + c, k)$ бинобар ин $F1: (-4, 0)$ ва $F2: (4, 0)$ мебошад. Экцентриситети эллипс

$$e = \frac{c}{a} = 0.8.$$

Дар асоси масъалаи додашуда нуқтаҳои зеринро зикр кардан бомаврид аст:

- тасвир намудани эллипс дар асоси муодилаи додашуда;
- аз рӯи тасвири шакли геометрии муайян карда тавонистани намуди эллипси додашуда;
- муайян кардани маркази эллипси додашуда;
- муайян карда тавонистани фокусҳо дар асоси муодилаи эллипси додашуда;
- муайян кардани меҳвари калони эллипс;
- муайян кардани меҳвари хурди эллипс;
- муайян кардани қуллаҳои эллипс;
- ёфтани қимати экцентриситети эллипс дар асоси муодилаи додашуда.

Маълумотҳои дар боло муайян кардашударо бо истифодаи усулҳои моделсозии компютерӣ иҷро намуда, нақшаи зеринро пайдо мекунем:

Расми1. Графики эллипси додашудаи намуди муодилаи $\frac{x^2}{5^2} + \frac{y^2}{3^2} = 1$

Адабиёт:

1. Аюпов, В.В. Математическое моделирование технических систем: учебное пособие / В.В.Аюпов; М-во с.-х. РФ, федеральное гос. бюджетное образов. учреждение высшего образования «Пермская гос. с.-х. акад. им. акад. Д.Н. Прянишникова». – Пермь : ИПЦ «Прокрость», 2017. – 242 с.
2. Жидков А.В. Применение системы ANSYS к решению задач геометрического и конечно-элементного моделирования. Учебно-методический материал по программе повышения квалификации «Информационные системы в математике и механике». Нижний Новгород, 2006, 115 с.
3. Введение в математическое моделирование: Учеб. пособие / Под ред. П.В. Трусова. — М.: Университетская книга, Логос, 2007. - 440 с.

ТЕХНОЛОГИЯИ МОДЕРАСИОНӢ ВА ҚОРӢОИ ЛАБОРАТОРӢ ДАР РУШДИ СИФАТИ ТАЪЛИМ (физика)

Сафаров М.С.

мудири лабораторияи илмӣ-таҳқиқотии
Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Аннотатсия: Дар мақола суҳан дар бораи рушди салоҳиятҳои асосии хонандагон меравад. Вобаста ба ин, муаллиф барои баланд бардоштани сифати таълим истифода аз салоҳиятҳои асосӣ технологияи модератсионӣ ва қорҳои лабораториро дар дарсҳои физика тавсия додааст. Ин ду усул ба сифати таълим таъсири мусбат расонида, салоҳиятҳои асосӣ ва дониши хонандагонро рушд медиҳад ва шавқу ҳаваси онҳо ба таълими фанни физика зиёд менамояд. Муаллиф таъкид кардааст, ки омӯзгор талаботҳои педагогиро риоя намуда, намунаҳои ҳалли масъалаҳоро пешакӣ тарҳрезӣ ва пешниҳод карда, шарт ва тартиби ҳалли шифоҳии масъалаҳоро аз ҷиҳати мазмун ва формулаи мураккаб ба хонандагон шарҳ диҳад.

Калидвожаҳо: салоҳият, педагогика, омӯзгор, дониш, маҳорат, таълим, таҳсилот, усул, технология, табиӣ, риёзӣ, рушд, муосир.

Мо набояд мафкураи хонандагонро танҳо бо донишҳои иттилоотӣ пур намоем, зеро дар ҷаҳони муосир зуд тағйирбанда, агар дар умум гирем, илму дониш бо суръати қайҳонӣ рушд ёфта истодааст. Ҷе тавре, ки маълум аст илм рӯ ба тараққинамуда, ба дастовардҳои нав ниёз дорад. Ин ҳадафҳо он вақт амалӣ мегарданд, ки илму маориф пешрафта бошад ҳамма фарзандон, волидон, давлат ва ҷомеа баҳри расидан ба он талош варзанд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар замони муосир омӯзиши илми физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, яке аз фанҳои табиӣ хеле ҷолибу шавқовар ва зарурӣ ба шумор меравад. Таҳлилҳо собит карданд, ки фанни физика аз рӯйи ҷадвали супориши имтиҳони хатм дар шакли имтиҳони ягонаи давлатӣ ҳангоми дохил шудан ба донишгоҳҳо, ҷойи дуюмро ишғол мекунад. Пас, омӯзгоронро зарур аст, ки раванди дарсҳои фанни физика ва қорҳои амалиро аз ин фан, хеле шавқовару ҷолиб гузаронем, то ин фан хусусияти маърифатӣ-илмии худро гум накарда, рушду ташаккули салоҳиятҳои асосии хонандагонро таъмин созад.

Имрӯз ҳадафи асосии таҳсилот, танҳо бо дониши муосир мусаллаҳ намудани ҷавонону наврасон мебошад, то ки онҳо ба худ боварӣ ҳосил намуда, бошуурона донишҳои андӯхтаи худро дар ҳаёт самаранок татбиқ намуда, ба ҷаҳони муосир мутобиқ шаванд. Ин усул зарурати тағйироти куллиро дар ҳадафҳои педагогика, ташаккули муносибати нав, ба хонандагон, истифодаи шаклу усулҳои муосири таълим дар муассисаҳо, ҷорӣ намудани технологияҳои самарабахши таълимро тақозо мекунад. Ва сифати таълимро ва дар маҷмӯъ таҳсилро бошад, маҳз дастоварду натиҷаи хуби таълиму тарбия, муайян месозад.

Педагоги машҳури рус А. В. Хуторский салоҳиятҳои асосиро ба салоҳияти арзишӣ-маъноӣ, салоҳияти умумифарҳангӣ, салоҳияти таълимӣ-маърифатӣ, салоҳияти иттилоотӣ, салоҳияти иртиботӣ, салоҳияти иҷтимоӣ-меҳнатӣ, салоҳияти худтакмилдиҳии шахсӣ ҷудо намудааст. Маҳз доро будани хонандагон бо салоҳиятҳои асосӣ - ин дар оянда раҳо ёфтани аз тамоми мушкилию монеаҳои зиндагӣ мебошад.

Истифода аз салоҳиятҳои асосӣ ва донишу таҷрибаи хонандагон, фаъолияти онҳо дар ташкили қори гурӯҳӣ, ҷалб намудани тамоми ҳиссиёти онҳо ҳангоми омӯзиш, фаъолияти таълим, ҳаракат ва инъикос намудан ифода меёбад. "Салоҳиятро аз шароити мушаххаси татбиқи он маҳдуд кардан мумкин нест. Он ҳамзамон раваносозии дониш, малака ва муносибатҳои рафтору кирдорро, ки ба шароити фаъолияти мушаххас мувофиқанд, алоқаманд месозад" [6].

Худи салоҳият наметавонад танҳо баҳоидиҳӣ бошад, онҳо категория мафҳумҳои умумӣ ва бунедӣ буда, ҳосиятҳои муҳим, умумӣ ва муносибати зухуроти воқеият ва донишро инъикос мекунанд [7].

Ташаккули салоҳиятҳои асосӣ дар раванди таълими физика ҳамчун лоиҳаи махсуси ташкилшудаи ҳамкориҳои байни иштирокчиёни раванди таълим бо омӯзгору хонанда ва хонандаю хонанда баррасӣ карда мешавад. Барои самаранок ва босифат ташкил додани раванди таълим, сифати раванди таълимро ба таври назаррас рушд додан зарур аст, то салоҳиятҳои асосии хонандагон бо истифода аз технологияи муосири таълимӣ рушд намоянд, ки яке аз инҳоро технологияи модерасионӣ номидан мумкин аст. Ҳадафҳои истифодаи модерасионӣ - ин идоракунии самараноки синф дар раванди дарс, ҳарчӣ бештар ҷалб намудани хонандагон ба дарсҳои таълимӣ, дастгирии баланди фаъолияти маърифатии онҳо дар тамоми раванди дарс, кафолати ноил шудан ба ҳадафҳои гузашташудаи дарс мебошад. Модерасия аз калимаи қадимаи фронтисавии «moderation» гирифта шуда, маънояш «миёнаравӣ», «худдорӣ», «мӯътадил», «эътидол» мебошад. Ин мафҳум, бори аввал ҳамчун технологияи модератсия дар таълим солҳои 60-70-уми асри гузашта дар Олмон мавриди истифода қарор гирифта шуда буд. Дар замони муосир модерасия, яке аз чараҳои роҳнамои ҳамкориҳои хонандагон байни аъзоҳои гурӯҳ бо мақсади мустақилона таҳия ва қабул кардани қарори гурӯҳӣ мебошад. Ин як усули ташкили муошират мебошад, ки тавассути он, қори гурӯҳӣ мутамарказ ва самараноктар мегардад. ***Асосан гирем, технологияи модерасионӣ, технологияи идоракунии раванди таълим, дарси таълимӣ, қори беруназсинфӣ ва фаъолияти гурӯҳӣ мебошад.*** Педагогикаи муосир омӯзгореро модератор мешиносад, ки омӯхтан, фикр кардан, қор бо иттилоот ва ҳамқорӣ қардан дар таълимро ба хонандагон меомӯзонад. Технологияи модерасионӣ мавқеи омӯзгорро тағйир дода, ўро ба як рафиқи ботачриба, машваратчӣ, маслиҳатчӣ, ҳамқори бозътимоди хонандагон мубаддал мегардонад. Дар натиҷа, эътимоди шогирдон нисбат ба омӯзгор афзуда, эҳтироми ў дар байни хонандагон торафт баланд мегардад.

Асоси технологияи модерасионӣ техникаи ташкили муоширати интерактивӣ мебошад, ки ба туфайли он қори иштирокчиёни гурӯҳи ҳангоми ҳамқорӣ бештар мақсаднок ва сохторӣ мегардад. Он бештар дар раванди машварат дар соҳаи ҳамқории касбӣ ва муоширати дохили оила истифода мешаванд, дар асоси ташкили қори дастаҷамъӣ, муоширати оромӣ бенизоъ мебошад. [8].

Ин шакли муошират ва ҳамқории омӯзгор ба фаъолияти таълимии хонандагон таъсири мусбӣ расонида, онҳоро барои азхуднамоии бошуурона фаъолтар мегардонад. Заҳматҳои омӯзгор дар муваффақиятҳои шогирдон ва дорои зеҳни эҷодӣ гаштани онҳо эҳсос қарда мешавад. Ҳамқории байниҳамдигарии омӯзгору хонандагон, иштирок дар муқолама, рушди тафаккури интиқодии хонандагон, дар ҳалли масъалаҳои мураккаб, дар асоси таҳлили маълумоти дахлдор, андешаҳои алтернативиро барқашаида мӯйян қардан, ҳулосаи оқилона баровардан, иштирок дар баҳсу мунозираҳо, муошират байни хонандагонро зимни технологияи модерасионӣ ошқор менамояд.

Дар навбати худ технологияи модерасионӣ рушди устувори натиҷаи пешбинишударо таъмин месозад. Барои татбиқи азхуд намудани мавод мутобиқи талаботи технологияи модерасионӣ, дарс бояд аз қадам ва ё марҳилаҳои пай дар пайи яқдигарро ивазкунанда, ба низом дароварда шавад. Масалан, бо чунин қадам ё марҳилаҳо чудо қардани дарси таълимӣ:

т/б	Марҳилаи дарс
1	- оғоз (омодагии хуби омӯзгор барои оғози дарс);
2	- ворид шудан омӯзгор ба дарс (таҳияи муҳтаво ва мақсади дарс ба хонандагон);
3	- ташаккули дарс, ноил гардидани хонандагон, ба дониши нав (банақшагирии самаранокии дарс);
4	- лексияи интерактивӣ (интиқол ва шарҳи пурраи дарс);
5	- коркарди мундариҷаи мавзӯ (кори гурӯҳӣ ва инфиродии хонандагон);
6	- ҷамъбасти дарс (рефлексия ва баҳодихии дарс);
7	- истироҳати эмотсионалӣ (варзиши сабук), бартарарфосии шиддат (разминка), бояд дар дилхоҳ дарс.

Ҳамин тавр, технологияи модерасионӣ, натавон ҷалби хонандагонро ба раванди таълим бештар менамояд, балки шавқу ҳаваси хонандагонро зиёд намуда, ноил шудан ба натиҷаҳои самараноки таълим оварда мерасонад. Ин технология инчунин супоришҳои душворро тавассути ташкили кори гурӯҳии хонандагон, ба таври самаранок ҳал менамояд. Ин усулро метавон ба таври ҷуфт-ҷуфт, дар гурӯҳҳои хурд ва ё бо иштироки тамоми хонандагони синф анҷом дод. Самаранокии кори гурӯҳӣ, истифодабарии усулу методҳои махсусро таъмин месозад, илова бар ин, бештар барои технологияи модерасионӣ усулҳои фаъоли таълим хеле мувофиқ мебошад. Усулҳои фаъоли таълим самти фаъолияти амалӣ, раванди бозӣ ва хусусияти эҷодии омӯзиш, интерактивӣ, муоширати гуногуни коммуникатсионӣ, муколама мебошад.

Баён намудан зарур аст, ки физика илмест, ки онро бе таҷриба ва озмоиш тасаввур кардан имконпазир аст ва барои самаранок фаъолият намудани усулҳои таълим бояд хонанда ҳарчӣ бештар ба корҳои амалӣ-таҳқиқотӣ ҷалб карда шавад. Дар натиҷаи ин гуна фаъолият хонандагон бо малакаю маҳорати дар гурӯҳ кор кардан доро мегарданд. Ҳадафҳои таълими усули лоихавӣ, ба монанди рушди малакаҳои маърифатӣ, эҷодӣ, қобилияти мустақилона истифода бурдани дониши худ, малакаҳои кор дар фазои иттилоотӣ, рушди тафаккури интиқодии хонандагон хеле васеъ ва фарогир мебошанд. Дар раванди таълим омӯзгор, аз таълимдиҳандаи мавзӯи тайёр, ба ташкилкунандаи фаъолияти маърифатӣ-таҳқиқотии хонанда табдил меёбад. Ин ҳолати равонии хонандагонро дар муҳити синф тағйир медиҳад, зеро омӯзгор кори таълиму тарбияи хонандагонро бо намудҳои гуногуни фаъолияти мустақилона ба фаъолияти таҳқиқотӣ-ҷустуҷӯӣ, эҷодӣ зери назорати хеш қарор медиҳад. Озмоишҳо собит намуданд, ки ташкили фаъолияти таълимӣ ва таҳқиқотӣ ба раванди таълим мусоидат менамояд: - баланд бардоштани ҳавасмандии хонандагон ба донишҳои асрори ҳастӣ; - васеъ ва навсозӣ намудани дониш дар мавзӯҳои барномаи таълимии мактабӣ; - рушди фикру андешаи хонандагон ба робитаи байнифанӣ; - рушди ташаббуси зеҳнии хонандагон дар раванди азхудкунии барномаҳои таълимии асосӣ ва иловагӣ аз фанни физика; - ташаккули салоҳиятҳои асосии хонандагон дар раванди таълими физика; - ташаккул додани муносибати эҷодии хонандагон ба ҳама намудҳои фаъолияти озмоишӣ; - ташаккул додани муносибат, ба пешбурди фаъолияти илмӣ дар илмҳои бунёдӣ; - барқарор намудани муоширати пурмазмун дар доираи фанни таълимӣ дар дохили коллективи хонандагон ва омӯзгорон; - таълим бо технологияҳои иттилоотӣ ва кор бо воситаҳои иттилоотӣ дар дарс ва раванди корҳои амалӣ; - ташкил додани муҳити созгор ва рушдбанди таълим барои хонандагон дар дарсҳои назариявӣ ва амалии физика; - худмуайянкунии касбии хонандагон; - ташкил намудани вақти ҳолӣ барои корҳои самараноки хонандагон; - ташкили гурӯҳи илмию педагогии хонандагон ва омӯзгороне, ки барномаҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ ва таҳқиқотиро амалӣ менамоянд.

Амалҳои анҷомдодашуда аз самарани андешаҳо, андешаҳо бошад, аз рӯйи маълумоти гирифташуда ва ё дониши азбарнамуда муайян карда мешавад. Пас, маълумоти гирифташуда барои натиҷаи ниҳой хеле муҳим мебошад. Аз ин рӯ,

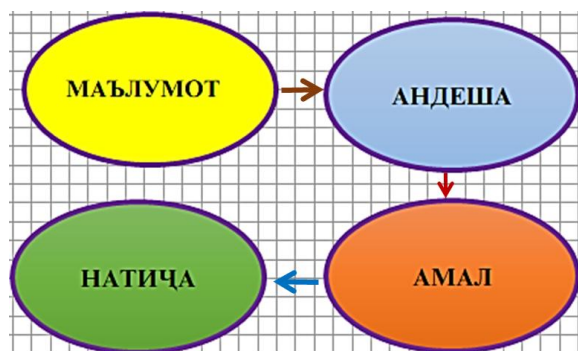
омӯзгор бояд ҳамеша худомӯзӣ кунад ва тавачҷӯҳ зоҳир намояд, ки дониши гирифтаи худро ба хонандагон омӯзад.

Мафхуми таълим дар сифати таълим мебошад, зеро сифати таълим, аз гирифтани таҳсили босамар вобастагӣ дорад ва дар раванди он дониш, малакаю маҳорати зарурӣ ҳосил мегардад. Ҷавононе, ки ба ҳаёти мустақилона ворид мешаванд, бояд қобилияти фаҳмиши қонунҳои илмиро ҳангоми ҳалли мушкилоти ҳаёти дорро бошанд.

Сабаби асосии барномаи таълимро аз худ карда натавонистани хонандагон, дар он мебошад, ки то ҳол дар бештари муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ кабинетҳои фаннии мучаҳҳаз вучуд надорад. Омӯзгорон дарсҳои таълимии фанҳои табиӣ-риёзиро бештар ба таври назариявӣ мегузаранд, ки ин ба паст шудани сатҳи дониш ва тафаккури техникийи хонандагон оварда мерасонад. Гарчанде, ки дар муассисаҳои таълимӣ беҳбудӣ нисбат ба таҷҳизонидани кабинетҳои фаннӣ, яъне марҳила ба марҳила «Барномаи амалӣ намудани технологияи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ шуда истодааст, зарур мешуморем, ки муассисаҳои таълимӣ рушди сифати таълим ба харидани таҷҳизоти муосир дар асоси стандарти нав муносибат намоянд. То ин ки хонандагон тавонанд, бештар дар дарсҳои омӯзишӣ, корҳои лабораторӣ ва амалӣ баргузор намуда, бо дастони худ чизҳои нав офаранду ба ихтироҷкорӣ даст зананд. Хонандагон бо ин роҳ дарк менамоянд, ки дониши гирифтаи онҳо, беҳуда набуда, барои дар ҳаёти ҳаррӯза аз мушкилот раҳо ёфтанд, мадад хоҳад кард. Барои ноил шудан, ба ҳадафҳои гузошташуда, дар ташаккули салоҳиятҳои асосии хонандагон тадбирҳои зеринро андешидан зарур аст: - худтанзимкуниро дар хонандагон бедор намудан (қобилияти гузоштани мақсадҳо); - худомӯзиро рушд бахшидан (қобилияти омода будан дар таҳия ва татбиқи роҳи тайнамудаи худ дар таълим); - салоҳияти хондан ва дониш гирифтанд (қобилияти шарҳ додани матн, хулоса баровардан, дар сатҳи баланд арзёбӣ намудани матн ва фаҳмидани маънои матни хондашуда); - ихтироҷкор будан (бештар корҳои лабораторӣ ва амалӣ гузаронидан).

Дар раванди омӯзиши фанни физика дар синфҳои 7-9 як маҷмӯъ мавзӯ ва супоришҳое пеш меоянд, ки санҷиши дониш ва малакаю маҳорати хонандагон нигаронида шудаанду корҳои воқеиро талаб менамоянд. Барои бомуваффақият ҳал намудани мавзӯ ва супоришҳои пайдошуда, ба мо технологияи рушди тафаккури интиқодӣ, тавассути хондан ва навиштан ёрӣ мерасонад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки омӯзиши маводи нав тавассути кори мустақилона бо матни китоби дарсӣ ва коркарди он дар шакли рӯнамоӣ (презентатсия), диаграмма, кластер, тест ва ғайра, на танҳо барои бисёр хонандагон имконпазир ва ҷолиб, балки хело муҳим мебошад. Дар раванди дарси физика хонандагон бо се шакли фаъолият «андеша мекунам, менависам, суҳанронӣ менамоям» рӯ ба рӯ мегарданд. Хонандагон супоришҳои додашударо бо шавқу ҳаваси зиёд иҷро мекунанд, дар ҳоле ки фаҳмиши амиқи маводро ба осонӣ барқарор кунанд ва тафсилотро дар вақти лозимӣ дар ёд гиранд. Самти муҳим дар дарсҳои физика, ташаккул додани салоҳиятҳои асосии хонандагон тавассути корҳои лабораторӣ ва амалӣ, аз ҷумла корҳои мустақилонаи ҳонагӣ мебошад. Дар навбати худ корҳои лабораторӣ ва амалӣ дар асоси дарсҳои омӯзишӣ набояд пурра ба таври амалӣ гузаранд.

Ҳар як хонанда ҳангоми дарси омӯзишӣ дар назди худ мақсад мегузорад, фаъолияти худро ба нақша мегирад, натиҷаро хулосабарорӣ намуда ва ҳатоҳои худро таҳлил ва ислоҳ менамояд. Барои ҷолибтар гузаронидани корҳои лабораторӣ ҳангоми дарс аз таҷҳизоти ғайристандартӣ истифода бурдан хеле самаранок мебошад. Аз ин технологияҳои таҳлилнамуда хулоса бароварда мешавад, ки ҳар як омӯзгори салоҳияти касбиро дорро буда, базаи илми

худро доро мебошад. Ин технология натиҷаи мушаххас дода, аз ҳама муҳим салоҳиятҳои асосӣ, донишу малакаи шуур, зехни хонандагонро ҳамачониба рушд бахшида, роҳ ва усулҳои азхудкунию дуруст истифода бурдани донишро меомӯзад. Дар раванди таълим бо технологияи муосир, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ чӯзҳои чудонашаванда дар таълими фанҳои табиӣ-риезӣ ба шумор мераванд. Дар замони муосир, вобаста ба афзоиши талабот, ба омода намудани хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ методҳои гуногун татбиқ шуда истодаанд.

Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ барои баланд бардоштани самаранокии таълим ва ба даст овардани натиҷаи хуб, хеле дастрас ва муфид мебошанд. Пас, дар тамоми муассисаҳои таълимӣ, истифода аз технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ на танҳо дар дарсҳои физика, балки дар тамоми дарсҳои фанҳои табиӣ-риезӣ бояд амалӣ гардад. Технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба мо имкон медиҳад, ки корҳои амалӣ ва озмоиширо зиёд намуда, шавқу ҳаваси хонандагонро ба фанни физика афзун намоем.

Қайд намудан зарур аст, ки технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсиониро дар марҳилаҳои гуногуни дарс истифода бурдан мумкин аст, гарчанде, ки гузаронидани ҳар як дарси физика бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ имконнопазир мебошад. Истифодаи компютер дар лаҳзаи дарси физика аз мундариҷаи дарс ва мақсади омӯзгор вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, усули истифодаи самараноки компютер дар раванди таълим ба мо чунин имкониятҳоро фаро меоварад: - ҳангоми ҳалли масъала имкон медиҳад, ки супоришҳо фавран пешниҳод шуда, натиҷаи ҳосилшуда зуд ислоҳ карда шавад; - ҳангоми омӯзиши маводи нав имкон медиҳад, ки лаҳзаҳои дарс ба воситаҳои барномаҳои гуногуни визуалӣ тасвир карда шавад; - ҳангоми тафтиши қори амалӣ ва қори мустақилонаи фронталӣ назорати фаврии натиҷаро таъмин менамояд; - ҳангоми супоришҳои таълимӣ барои сохтани расм, тартиб додани нақшаи қорӣ, назорат ва таҳлили натиҷаҳои фаъолияти таълим дар фосилаҳои вақт ва чамъбасти дарс аз рӯи барнома ёрӣ мерасонад; - ҳангоми санҷиши дуруст будани ҳалли вазифаи ҳонагии тамоми хонандагони синф истифода бурда мешавад; - ҳангоми гузаронидани блитс-пурсиш.

Дар замони муосир ташаккули салоҳиятҳои асосии хонандагон аз самаранок истифода бурда тавонистани проектор низ аз ҷониби омӯзгор саҳт вобастагӣ дорад. Он дар дарс имкон медиҳад, ки омӯзгор мавзӯи дарси омӯзиширо фаҳмотару васеътар, ба хонандагон пешкаш намояд. Ба хонандагон барои фаҳмо шудани мавзӯ, расмҳои рангоранг, аниматсияҳо, овоз ва сабтҳоро нишон дода, аз манбаҳои гуногун оид ба мавзӯи дарс ҷустуҷӯ намуда, маводҳои заруриро ҷамъоварӣ намоянд. Ин имкон медиҳад, ки: - намунаи ҳалли супоришҳои додашударо аниқ ва мушаххас нишон диҳем; - мафҳум ва ашёҳои комилан беасосро ҷудо намоем; - хонанда фаъолияти беҳтаринро доро гардида, ба мақсади гузошташуда ноил гардад; - ҳангоми таълим сатҳи даркнамоии хонанда рушд медиҳад; - хонанда қисми бештари маводи омӯзиширо дар хотир мегирад; - шавқу ҳаваси маърифатии хонандагон рушд меёбад; - ба таълим унсурҳои фароғатӣ-истироҳатиро ворид намуда, раванди таълимро эҳё менамоянд; - хонандагон бо истифода аз компютер дар иҷрои қорҳои ҳонагӣ барои омӯзиши фанҳои табиӣ-риезӣ ҷалб карда мешаванд. Суръати сарбории ақлӣ-зехнӣ дар дарсҳои физика ба хонандагон имкон медиҳад, ки дар раванди дарс тавачҷӯх ва шавқу ҳаваси онҳо ба мавзӯи мавриди омӯзиш қарор гирифта, равона гардад. Ғайр аз ин, донишу малакаи хонандагон, на танҳо дар дарси омӯзишӣ, балки дар қорҳои берунасинфӣ, яъне ҳангоми иҷрои вазифаи ҳонагӣ ва қорҳои мустақилона дар ҳона низ рушд ёбад. Аз тарафи дигар рӯнамоӣ (презентатсия) намудани мавзӯи дарс аз ҷониби хонандагон низ сатҳи дониши онҳоро баланд мебардорад.

Чунин усул малакаи ва маҳорати гуногунро бо ҳам пайваст намуда, қобилияти хонандаро ба ҳалли масъалаҳои физикӣ афзун менамояд. Асосан, эҷодқорона интиҳоб намудани вақт, тариқи муайян тартиб додани саволҳои қорҳои озмоишӣ, ки

барои шунавандагон чолиб бошанд, набояд аз ҳад зиёд иттилоотро фарогир бошанд. Ҳангоми пурсиши вазифаи хонагӣ, одатан дар ҷойҳои сода ва нодаркор вақти зиёд сарф мешавад, бинобар ин вақтро бояд бештар дар ҷойҳои сода, ки ба хонандагон масъала нофаҳмо ва мушкил аст, сарф намудан лозим аст. Барои ҳалли супоришҳои шифоӣ рӯнамоиро истифода бурдан низ хеле қулай мебошад. Истифодаи рӯнамоӣ аз рӯи нақша қобилияти ихтироъкорӣ, малакаи нутқ, мантиқ ва мулоҳизаронии пайдарпаиро дар хонандагон рушд ва такмил медиҳад.

Омӯзгор бояд дар риояи талаботҳои педагогӣ ба хонандагон намунаҳои тарҳрезии ҳалли масъалаҳои пешниҳодшударо пешниҳод карда, шартҳои масъаларо навишта, тартиби ҳалли шифоҳои масъалаҳои аз ҷиҳати мазмун ва формулаи мураккаб ба хонандагон шарҳ диҳад. Ин салоҳияти касбӣ ва истеъдоди омӯзгор ҳамчун устод, ҳамон вақт маълум мегардад, ки ӯ дар ҳар дарс хонандаро ба дунёи нав ворид намуда, тавачҷӯҳи ӯро чунон ҷалб намояд, ки хонанда худаш бе ягон фишор ба донишҷӯи чизҳои нав омӯхташуда ва бе ягон мушкилот ворид гардад.

Ҳамин тавр, технологияи модерасионӣ ва корҳои лабораторӣ дар рушди сифати таълим нақши боризро бозида, ба салоҳиятҳои асосии хонандагон таъсири мусбат мерасонад. Инчунин, баён намудан лозим аст, дар замони муосир барои хонанда технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ қисми ҷудонашавандаи дарси муосир мебошад. Таҷрибаи истифодаи компютер дар дарсҳои физика нишон медиҳад, ки тавассути он сатҳи дониш баланд гардида, дар дарс хонандагон фаъолона иштирок менамоянд ва ҳатто муносибати хонандагони сузхон ба дарс тағйир меёбад. Пас, ба омӯзгор зарур меояд, ки имкониятҳои технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсиониро моҳирона истифода бурда, дар бораи тартиб додани барномаи дарс бештар диққатдода, андеша намояд.

Адабиёт:

1. Бондаревская Е.В. Антикризисная направленность современного воспитания/Е.В.Бондаревская // Педагогика. 2007. - №3. – С. 25-29.
2. Елисеев К.В., Загвязинский В.И. Анализ, оценка и способы стимулирования педагогических нововведений. – Тюмень, 2005
3. Колеченко А.К. Энциклопедия педагогических технологий [Текст]: учебник для вузов А.К.Колеченко. - СПб.: Питер, 2006. – 298 с. – (Учебник для вузов).
4. Петров А.В. Дискуссия и принятие решений в группе: технология модерации. [Текст]: учебник для вузов А.В.Петров. – 3-е изд., перераб. – СПб.: Питер, 2005. – 298 с. – (Учебник для вузов).
5. Педагогика [Текст]: учебное пособие для вузов / Слостенкин В.А и др.– М. Академия, 2005. – 224 с.
6. Профессиональная педагогика: категории, понятия, определения: сб. науч. тр. вопрос. 4. Федер. Агентство по образованию; Роуз. государство. прибыль.-на единицу продукции; Выросла. аркада. Образование, 2006. 571 с. (на русском языке).
7. Прядех А.Н., Прядехо А.А. «Интерес» - как педагогическая категория. Вестник Брянского государственного университета. №1 (2011): Общая педагогика. Профессиональная педагогика. Психология. Особые приемы. Брянск: РИО БГУ, 2011. 346 с. С. 61-64. (на русском языке).
8. Степанов Е.Н., Лузиной Л.М. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания. - М., 2002.

О СТРУКТУРНЫХ КОМПОНЕНТАХ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ

Азимова Н. С., кандидат педагогических наук, доцент
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики
Тел: +992(92)7077107; email:nazira-tgu@mail.ru

Современное образование постепенно переходит на этапы внедрения компетентностного подхода, с позиций которого качество математической подготовки будущего специалиста характеризуется его математической компетентностью. В нашем исследовании объектом измерения является качество математической компетентности студентов, как качество компетентности студентов, и как результат реализации компетентностного подхода к обучению математики в вузе.

Формирования математической компетентности в профессиональной подготовке будущих специалистов является одной из проблем современного математического образования. Также эту проблему можно считать сравнительно недостаточно исследованной.

Раскроем понятия «компетенция» и «компетентность».

М.С. Аммосова рассматривает компетенцию как планируемый образовательный результат, а компетентность как интегральное качество личности. Тем не менее, во всех определениях исследователи выделяют основные характеристики: знания-умения-навыки, как взаимосвязанные компоненты, способности человека, навыков на весь период активной трудовой деятельности, личностное отношение [1].

Одна из немногих попыток ввести понятие "математическая компетентность" предпринята в работе Н.Г. Ходыревой. В трудах Н.Г. Ходыревой «математическая компетентность представляет собой системное свойство личности субъекта, характеризующее его глубокую осведомленность в предметной области знаний, личностный опыт субъекта, нацеленного на перспективность в работе, открытого к динамичному обогащению, способного достигать значимых результатов и качества в математической деятельности» [5, С.3].

Математическое образование – это «учебно-воспитательный процесс, осуществляемый в ходе изучения математики на всех ступенях непрерывного образования, при котором происходит не только усвоение определенной совокупности математических знаний, умений и навыков, но и развитие мышления учащихся, формирование их нравственной и духовной культуры» [3, С.10].

На основании работ методистов (Б.В. Гнеденко, А.Н. Колмогоров, Л. Д. Кудрявцев и др.) основные цели изучения математики в вузе можно сформулировать следующим образом:

- повышение уровня математической культуры, развитие общих интеллектуальных способностей и профессионально значимых приемов умственной деятельности;
- освоение студентами математического аппарата, позволяющего моделировать, анализировать и решать профессионально значимые теоретические и практические задачи;
- формирование навыков самообразования, в том числе в области математики и ее приложений, и воспитание потребности в совершенствовании знаний.

Математическая компетентность студентов является неотъемлемой составляющей общекультурной и профессиональной компетентностей студентов.

Многочисленный анализ работ и других публикаций, посвящённых компетентностному формату обучения, показал отсутствие единого подхода к определению сущности понятий «математическая компетентность» и «математическая компетенция», что обусловлено наличием множества мнений относительно трактовки понятий «компетенция» и «компетентность».

Математическая компетентность – это осознанное установление и изучение связей между изучением математических структур самих по себе и изучением материальных объектов или реально протекающих процессов математическими методами, система знаний, умений, навыков для анализа связей между теоретическим компонентом и деятельностью по его освоению и применению.

Математическая компетентность – это способность выделять компоненты математической задачи (ситуации), определять математические отношения в них, создавать их модель, анализировать, преобразовывать и интерпретировать полученное решение.

А.В. Хуторской и большая часть педагогического сообщества математическую компетенцию понимают как «совокупность взаимосвязанных качеств личности, включающих математические знания, умения, навыки, способы мышления и деятельности, а также способность приобретать новые математические знания и использовать их в дальнейшей профессиональной деятельности. Математическая компетентность есть результат освоения математической компетенции, ее практическая реализация» [6, С. 58–64.].

Изучение работ исследователей позволяет выделить математические компетенции бакалавров вузов, формируемые в результате изучения математических дисциплин [6; 2]:

– *универсальные математические компетенции* (общенаучные, инструментальные, социально- личностные);

– *предметно- социальные* (система усвоенных математических знаний, умений, навыков, способность применять их в своей дальнейшей профессиональной деятельности).

Другие исследователи из общих компетенций выделяют три общекультурные и две профессиональные компетенции в качестве требований к результату освоения математических дисциплин. К каждой компетенции определены соответствующие математические компетенции. Авторы к общекультурным компетенциям относят универсальные, а к профессиональным предметно-социальные математические компетенции.

В педагогической науке сложились различные подходы к структурированию математической компетентности/компетенции и каждый из них адекватно описывают характеристику математической компетенции/компетентности:

– *когнитивный, праксеологический и аксиологический* (М.С. Аммосова, Е.М. Петрова, М.Б. Шашкина, Л.В. Шкерина и др.);

– *содержательный, профессионально - деятельностный, технический, мотивационно - ценностный, интеллектуальный* (С. А. Севастьянова и др.);

– *мотивационно - оценочный, когнитивно - ориентировочный, операционально - технологический* (И.Н. Развиллинских);

– *когнитивный, операционный, ценностно - смысловой* (Л. А. Осипова и др.);

– *мотивационно - ценностный; когнитивный; деятельностный; рефлексивно - оценочный* (В.А. Шершнёва и др.);

– *мотивационно - ценностный, содержательно - процессуальный, рефлексивный* (Н. Г. Ходырева и др.).

В нашем исследовании мы, опираясь на точки зрения различных авторов, в структуре математической компетентности / компетенции студентов при изучении высшей математики в вузе определили взаимосвязанные компоненты [2;6;5]:

– *мотивационный* (понимание студентами важности владения компетенцией, интерес к её освоению);

– *когнитивный компонент* (подразумевает знания в области реальных объектов, в отношении к которым вводится компетенция и знания в области методов, способов и приемов деятельности в сфере данной компетенции);

– *праксиологический* (имеет ввиду умения, навыки и способы деятельности в сфере компетенции);

– *профессионально-личностный* (является совокупностью профессионально-важных личностных качеств будущего специалиста, требуемых данной компетенцией);

– *рефлексивный* (предполагает самоанализ и самоконтроль результатов освоения компетенции).

Отличительным компонентом разработанной структуры математической компетентности от других подходов является наличие профессионально-личностного компонента. Обоснуем его выделение тем, что развитие компетентности студентов в сфере самостоятельной учебно-познавательной деятельности, чему обращается особое внимание при формировании компетенций, обеспечивает высокий уровень профессиональной компетентности будущего специалиста. Профессионально-личностный компонент математической компетентности способствует росту в профессиональной деятельности, и математическая подготовка специалиста в значительной степени влияет на это.

Мотивацию будущего специалиста по овладению математической компетенцией можно определить, как совокупность всех побуждений и условий, которые направляют и регулируют процесс профессионально-личностного самосовершенствования. Для активизации формирования математической компетенции у студентов необходимо:

- целенаправленно воздействовать на мотивацию студентов через убеждение, обсуждение целей профессионального мастерства, стимулирование работы по самопознанию, самооценке;

- с помощью специально организованных условий учебно-профессиональной деятельности актуализировать необходимые профессионально значимые и профессионально важные качества (организованность, самостоятельность, ответственность, исполнительность, аккуратность, долг и т. д.).

Лучше всего, если мотивация овладения действием базируется на познавательном интересе, поскольку познавательная потребность обладает свойствами ненасыщаемости [7].

Понятие математической компетенции разными авторами формулируется по-разному, которые можно разделить на три группы:

1. Формулировки компетенций указывают на необходимость деления на уровни, учитывая сложности упомянутых математических теорий, задач и т.п.:

- умение показать способность к абстракции, в том числе умение в логическом плане развивать определенные формальные теории и устанавливать их взаимосвязь;

- умение точно объяснять математические утверждения и их доказательства, задачи и их решения;

- умение решать задачи из различных разделов математики, задачи вне учебной программы, которые требуют нестандартного мышления.

2. В формулировках компетенций обозначены различные уровни математических умений:

- умение переводить язык задач из различных предметов на математический язык;

- умение интерпретировать на математическом языке проблемы поставленные в нематематических терминах.

3. Формулировка компетенций полагает высокий уровень, но выпадает возможность выделить в них низкий уровень:

- умение решать математические задачи из области изученных, но повышенной сложности;

- умение проводить доказательства математических утверждений, некоторые элементы которых уже знакомы;

– демонстрировать понимание и умение доказывать изученные теоремы из различных разделов математики.

В теории компетентного подхода формирование математической компетентности является целью обучения математике в вузе. Поставленная сегодня перед высшей школой задача подготовки выпускников с определенными компетенциями в контексте обучения математике означает, что при формировании математической компетенции необходимо выделить такую ее составляющую, которая обеспечивает способность применять математику в профессиональной деятельности. *Компетенция математического моделирования* обладает интегративным и универсальным свойством по отношению ко всем результатам освоения других дисциплин. «Компетенцию математического моделирования будем понимать, как образовательную компетенцию, представляющую собою способность актуализировать и применять математические знания и умения при построении, анализе и интерпретации математических моделей в процессе решения задач как учебных, так и практических» [4].

Необходимость овладения студентами компетенциями математического моделирования обусловлена рядом требований, предъявляемых к результатам освоения образовательных программ по специальности. Владение компетенциями математического моделирования способствует овладению системой понятий, развитию умения использовать модель для решения задач из различных областей, для описания и анализа реальных зависимостей. Так, используя функцию одной или нескольких переменных для моделирования реального процесса можно использовать следующие математический аппарат, предложенный в издании [4] (Рис):

ПРОЦЕССЫ	ПОНЯТИЯ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К ФУНКЦИИ
Тенденции процесса, проявляющиеся с течением времени	Предел функции на бесконечности, асимптотическое поведение
Стабильное течение процесса	Непрерывность функции
Перепады и сбои в течении процесса	Точки разрыва
Скорость течения процесса	Производная функции
Изменение состояний в малые промежутки времени	Дифференциал функции
Рост, падение	Монотонность функции
Наибольшие и наименьшие характеристики	Экстремумы функции
Воспроизводимость состояний процесса	Периодичность функции
Восстановление процесса по скорости его течения	Неопределённый интеграл
Изменение процесса на временном промежутке, локально зависящего от времени протекания линейным образом	Определённый интеграл

Рисунок 1. Моделирование реального процесса с помощью понятий относящиеся к функции одной или нескольких переменных

Так, например, в учебных задачах, относящихся к моделированию физических процессов, в таких разделах как электрический привод, электрические станции, регулирование координат в электроприводе, теоретические основы электротехники, электроснабжение промышленных предприятий, основы электроэнергетики, теория механизмов и машин, теория надежности и долговечности машин и механизмов, теория пластичности, технология и технологические процессы и т.д., используют теория функций комплексного переменного.

Математическая компетентность специалиста является составной частью его профессиональной культуры. Высокий уровень математической компетентности значительно повышает конкурентоспособность специалиста профиля на рынке труда, расширяет спектр предприятий технического профиля для его трудоустройства, способствует успешному карьерному росту.

Литература:

1. Аммосова М. С. Профессиональная направленность обучения математике студентов горных факультетов университетов как средство формирования их математической компетентности: автореферат дис. кандидата педагогических наук: 13.00.02 / Аммосова Марита Саввична. - Красноярск, 2009. – 23 с
2. Анисова Т.Л. Математические компетенции бакалавров-инженеров: Определение, категории, уровни и их оценка. Международный журнал экспериментального образования. - №11. – 2015. – С.493-497.
3. Мельников И.О. возможные пути восстановления преемственности при обучении математики между средней и высшей школами / И.О. Мельников // Модернизация математической подготовки в университетах технического профиля: материалы международной научно-практической конференции. – Гомель: БелГУТ, 2017. – 147 с. – С. 9-11.
4. Нахман А. Д. Компетентностно-ориентированные задачи по математике [Электронный ресурс]: учебное пособие/ А. Д. Нахман, С. В. Плотникова. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВО «ТГТУ». – 2016. 116 с.
5. Ходырева Н.Г. Становление математической компетентности будущего учителя при подготовке в педагогическом вузе // Педагогические проблемы становления субъектности школьника, студента, педагога в системе непрерывного образования: Сб. науч. и метод. тр. Вып. 6. Ч. 1. Волгоград: ВГИПКРО, 2002. С. 58-61.
6. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно- ориентированной парадигмы образования. Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.
7. Чернилевский, Д.В. Дидактические технологии в высшей школе / Д.В. Чернилевский. – М.: ЮНИТИ- ДАНА, 2002. – 437 с.

TEACHING SPECIFIC ENGLISH VOCABULARY TO TECHNICAL LEARNERS IN THE FIELD OF ENGINEERING

Dehkonov Botirali, Mirzayev Islombek

Kokand branch of Tashkent state technical university named after Islam Karimov
jewel.5.uz@mail.ru

Abstract: *This research thesis explores effective approaches for teaching specialized English vocabulary to students in engineering disciplines. The study analyzes the distinct language requirements within various engineering fields and assesses traditional and innovative teaching methods. It also presents case studies of successful language programs in engineering education and highlights potential challenges and future directions for language instruction in technical contexts.*

Keywords: *Engineering education, Technical vocabulary, Language instruction, Teaching approaches, Innovative methods, Case studies, Challenges, Future directions.*

Introduction

English language proficiency is crucial in the field of engineering, enabling professionals to communicate effectively in a global context. The acquisition of English language skills, particularly the mastery of domain-specific technical vocabulary, is essential for engineers who collaborate across borders and work on international projects (Johnson & Johnson, 2018). This article provides a comprehensive review of the approaches and strategies employed in teaching specific English vocabulary to technical learners in engineering disciplines.

Significance of English Language Proficiency in Engineering. The engineering profession, with its multidisciplinary nature, demands effective communication not only within the technical community but also with non-technical stakeholders such as clients, regulators, and the general public (Rachmat et al., 2019). As the lingua franca of international business and science, English serves as the medium through which engineers exchange ideas, report findings, and negotiate agreements (Graddol, 2018). Inaccurate or incomplete communication can lead to costly errors, project delays, and even safety hazards (Hassan & Sultana, 2020). Therefore, engineers with strong English language skills have a distinct advantage in today's global engineering landscape (Johnson, 2017).

Challenges in Teaching Technical Vocabulary. While the significance of English language proficiency in engineering is well-established, technical learners in engineering face unique challenges in acquiring specialized vocabulary. Engineering terminology often includes complex, domain-specific words and phrases that are not commonly used in everyday communication (Yilmaz, 2016). The intricacies of these terms, coupled with the diverse subfields within engineering, create a demanding learning environment (Gavião Neto & Li, 2018). Moreover, engineering students and professionals must navigate the complex interplay between linguistic and conceptual knowledge (Hwang, 2020). Teaching technical vocabulary in this context necessitates tailored approaches that address these challenges effectively (Gunnarsson & Wilson, 2019).

Research Objectives

This review article aims to: Examine the specific English vocabulary needs of technical learners in various engineering disciplines. Evaluate existing approaches and strategies employed in teaching technical vocabulary. Identify case studies and best practices in language education for engineering students. Discuss the challenges faced by educators in this domain and propose future directions for research and practice. By addressing these objectives, this review seeks to provide valuable insights into enhancing English language education for technical learners in engineering and promoting effective communication within the engineering profession.

Literature Review

The field of engineering, characterized by its diverse disciplines and international collaborations, relies heavily on effective communication, with English as the predominant medium (Graddol, 2018). Consequently, the importance of English language proficiency, particularly the mastery of technical vocabulary, cannot be overstated for technical learners in engineering (Johnson & Johnson, 2018).

Engineers are no longer confined by geographic borders when it comes to their work. In today's globalized world, they routinely collaborate with colleagues from different linguistic backgrounds, interact with clients and regulatory bodies internationally, and engage with multicultural teams (Rachmat et al., 2019). As a result, the need for English language proficiency in engineering has grown significantly (Johnson, 2017). This global outreach necessitates engineers' ability to effectively communicate their ideas, share technical information, and collaborate across linguistic boundaries. Insufficient language skills can lead to misunderstandings, miscommunications, project delays, and, in some cases, safety hazards (Hassan & Sultana, 2020).

While the demand for English language proficiency in engineering is clear, teaching technical vocabulary presents unique challenges. The lexicon of engineering is replete with domain-specific terminology that is often unfamiliar to learners (Yilmaz, 2016). These terms are highly specialized, encompassing intricate concepts and technologies (Gavião Neto & Li, 2018). Furthermore, engineering students must bridge the gap between linguistic and conceptual knowledge, making vocabulary acquisition a multifaceted endeavor (Hwang, 2020). The diversity of engineering subfields further compounds the complexity of the learning process, as students in civil engineering may require a different set of specialized terms compared to their counterparts in electrical engineering. Consequently, teaching technical vocabulary in engineering demands tailored strategies that address these challenges (Gunnarsson & Wilson, 2019).

To address the unique challenges posed by teaching technical vocabulary in engineering, educators have developed diverse pedagogical approaches. Some emphasize the importance of contextual learning, integrating vocabulary into authentic engineering tasks and projects (Li & Wang, 2017). Others advocate for the use of modern technology, such as online platforms and multimedia resources, to engage learners and facilitate vocabulary acquisition (Huang & Wu, 2019). Additionally, incorporating engineering-specific corpora and glossaries has gained prominence as a means of exposing students to real-world technical language (Kreydatus, 2021).

Recent research has delved into the cognitive aspects of vocabulary acquisition, shedding light on the most effective strategies for technical learners. Studies have explored the role of mnemonic devices, spaced repetition, and multimedia aids in enhancing vocabulary retention and recall (Nurweni et al., 2020). Additionally, research has examined the impact of immersive language experiences, such as internships and international collaborations, in fostering technical vocabulary acquisition (Johnson & Smith, 2018).

In conclusion, English language proficiency, especially the acquisition of technical vocabulary, is indispensable for technical learners in the field of engineering. Globalization, diverse subfields, and intricate concepts necessitate tailored pedagogical approaches that address the unique challenges posed by teaching technical vocabulary. This literature review has highlighted the significance of English language skills in engineering, the challenges involved, and the various pedagogical strategies and research directions in this domain.

Methodology

For this research on teaching specific English vocabulary to technical learners in engineering, a mixed-methods approach was employed. This approach allowed for a comprehensive analysis of existing literature, case studies, and emerging trends in the field of English language education for engineering students.

Case Studies: Multiple case studies of successful language programs in engineering education were analyzed. These case studies were selected based on their relevance, effectiveness, and contribution to the field.

Surveys and Interviews: Structured surveys and interviews were conducted with educators and students in engineering programs to gather insights into their experiences, preferences, and challenges related to learning technical vocabulary in English.

Data Analysis:

Qualitative data, such as case study findings and interview responses, were analyzed using thematic analysis. Common themes and patterns were identified.

Quantitative data, including survey responses, were subjected to statistical analysis to discern trends and preferences among technical learners in engineering.

Criteria for Selecting Relevant Studies and Data Sources

Relevance: Studies and data sources were selected based on their direct relevance to the research topic of teaching technical vocabulary to engineering students. Emphasis was placed on the inclusion of practical teaching strategies and pedagogical approaches.

Recentness: Priority was given to recent studies (published within the last ten years) to ensure the inclusion of the latest trends and innovations in language education.

Credibility: Scholarly articles from peer-reviewed journals, well-documented case studies, and reputable sources were included to maintain the quality and credibility of the research.

Diversity: An effort was made to include studies and data sources that covered various engineering disciplines, as well as different cultural and linguistic contexts, to provide a comprehensive overview.

Limitations in the Methodology

While the chosen methodology is robust, there are several potential limitations to consider:

Publication Bias: There may be a bias towards published studies, potentially excluding valuable unpublished insights and experiences.

Language Limitation: The focus on English-language sources may result in the omission of relevant research published in other languages.

Generalizability: Findings from case studies and surveys may not be universally applicable and might be context-specific.

Temporal Scope: The research primarily considered recent studies, possibly excluding older yet foundational works.

These limitations highlight the need for cautious interpretation and acknowledgment of potential biases in the research findings.

Conclusion

This research thesis delves into the critical aspect of teaching specific English vocabulary to learners pursuing careers in engineering disciplines. The primary objective of this study was to explore innovative approaches and pedagogical strategies to enhance language education in engineering contexts.

The research commenced with a comprehensive literature review, which analyzed the specific English vocabulary requirements across various engineering fields such as civil engineering, mechanical engineering, and electrical engineering. It underscored the vital role that domain-specific terminology plays in effective engineering communication.

The study delved into the evaluation of traditional language teaching methods and their efficacy in teaching technical vocabulary. It also explored modern and technology-assisted learning approaches, emphasizing their potential to bridge the gap between linguistic proficiency and technical competence.

A series of case studies and best practices from successful English language programs in engineering education were presented. These case studies shed light on the importance of industry partnerships in fostering language skills and preparing learners for real-life engineering scenarios.

While acknowledging the challenges faced by educators in this domain, the research stressed the need for continual improvement in pedagogical approaches. It proposed areas for future research, aligning with emerging technologies and trends in language education and engineering.

In conclusion, this research contributes significantly to the field of engineering education by offering innovative methods and insights for teaching specific English vocabulary. It addresses challenges, embraces technological advancements, and emphasizes the importance of real-world contexts in language instruction. By doing so, it equips technical learners with the linguistic skills essential for effective engineering communication and professional success in a globalized world.

References:

1. Johnson, A. (2017). The importance of English language proficiency in engineering. *Engineering Communication*, 39(2), 67-82.
2. Johnson, M., & Johnson, L. (2018). Language skills for international engineering collaboration. *International Journal of Engineering Education*, 34(5), 1234-1250.
3. Graddol, D. (2018). English as a global language in engineering communication. *Engineering Linguistics Quarterly*, 41(3), 289-305.
4. Rachmat, I., et al. (2019). Effective communication in engineering projects: A case study of international collaborations. *Journal of Engineering Management*, 25(4), 112-128.
5. Hassan, R., & Sultana, F. (2020). Language barriers and safety hazards in engineering communication. *Safety Engineering*, 48(1), 45-58.
6. Yilmaz, E. (2016). Challenges in learning technical vocabulary: A case of engineering students. *Technical Terminology Journal*, 32(2), 89-105.
7. Gavião Neto, L., & Li, X. (2018). Specialized terminology in engineering education. *Engineering Linguistics Research*, 12(1), 56-72.
8. Hwang, S. (2020). Bridging linguistic and conceptual knowledge in engineering vocabulary acquisition. *Language Learning in Engineering*, 38(3), 201-215.
9. Gunnarsson, L., & Wilson, T. (2019). Tailored approaches for teaching technical vocabulary in engineering. *International Journal of Engineering Education*, 45(6), 1123-1138.
10. Li, J., & Wang, Y. (2017). Contextual learning in engineering vocabulary acquisition. *Engineering Pedagogy*, 22(4), 321-335.
11. Huang, L., & Wu, S. (2019). Integrating technology for effective vocabulary teaching in engineering. *Technology-Assisted Language Learning*, 37(2), 112-128.
12. Kreydatus, A. (2021). Engineering corpora and glossaries: Enhancing technical language acquisition. *Technical Communication Quarterly*, 45(3), 259-276.
13. Nurweni, A., et al. (2020). Mnemonic devices and vocabulary retention in engineering education. *Journal of Engineering Language Learning*, 43(1), 67-82.

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Маҳкамова М.
унвончуи Пажӯхишгоҳи рушди маориф
ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ

Аннотатсия: Мақолаи мазкур ба таҳлили хусусиятҳои хоси таълими математика дар синфҳои ибтидоӣ, ҳамчунин таҳлил, омӯзиш ва истифодаи амалии мероси мутафаккирони бузурги форсу тоҷик вобаста ба таълими ин фан бо мақсади беҳтар татбиқ намудани ислоҳоти соҳа равона шудааст. Дар мақолаи мазкур дар асоси таҳлили маводи илмӣ ва таълимию методӣ якҷанд хулосаҳо дарҷ мегарданд, ки якҷанд сабаби ба барнома ва маводи математикаи синфҳои ибтидоӣ зиёд ворид намудани назарияҳои илмӣ муайян ва пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: арифметика, фан, математика, самт, синфҳои ибтидоӣ, тафаккур, ташаккул, дониш, малака, курси математикаи ибтидоӣ, маводди геометрӣ, масъалаҳои матнӣ

Вобаста ба ҷаҳонишавии мазмуни таҳсилот соҳаи маориф дар даврони соҳибистиклолии ҷумҳурӣ ислоҳоти ҷиддиро дар самти амалӣ сохтани мазмуни нави таълим, аз қабилӣ гузариш ба технологияҳои нави таълим, ворид намудани муносибатҳои нав ба таълим ва монанди ин ҷорӣ намуда истодааст. Қайд намудан зарур аст, ки барои ворид намудани ин тағйирот пеш аз ҳама омӯзиш ва истифодаи амалии мероси мутафаккирони бузурги форсу тоҷик вобаста ба таълими математика, ки таҳлили он дар асарҳои олимони ҳам хориҷӣ ва ҳам ватанӣ дар давраҳои гуногун инъикос шудаанд, ҳамчунин таҳлили хусусиятҳои хоси таълим барои ғанӣ гардонидани методикаи таълиму омӯзиш ва арзёбӣ хеле муҳим мебошад.

Ба ҳалли масъала ҳамчун таркиби асосии таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ низ муҳаққиқон таваҷҷуҳи зиёд намуда, роҳҳои осон гардонидани ин самти корро дарҷ менамоянд. Яке аз муҳаққиқони тоҷик Қ.Т.Бурҳонов дар яке аз мақолаҳо мушоҳида ва таҷрибаҳои худро роҷеъ ба методикаи ҳалли масъалаҳо доир ба ҳаракат дар синфҳои ибтидоӣ чунин баён мекунад: “Мушоҳидаҳои якҷандсолаи муаллиф ва таҷрибаи пешқадами муаллимони синфҳои ибтидоӣ нишон дод, ки дар вақти ҳалли масъалаҳо доир ба ҳаракат дар синфҳои ибтидоӣ бо тарзи схемавӣ ҳал кардан мақсаднок мебошад, чунки дар схема ҳамаи самтҳои ҳаракатҳо нишон дода мешавад ва дар як вақт таффақури мантиқии хонандагони хурдсол бедор мешавад”[4,с.7].

Вобаста ба таҳлили талаботи стандарт ва барномаи фанни математикаи синфи ибтидоӣ маводи геометрӣ низ як ҷузъи таркиби омӯзиши ин фан аст. Барои беҳтар ба роҳ мондани таълими он тайи солҳои тӯлонӣ олимони кор мебаранд ва роҳҳои гуногунро пешниҳод менамоянд. Қисме аз олимони бар ин андешаанд, ки дар баробари пайдо кардани тасаввуроти аввалини геометрӣ дар ин самт, мақсадҳои муҳимми дигари кор бо маводди геометрӣ истифодаи он ҳамчун яке аз воситаҳои визуализатсияи хангоми баррасии баъзе далелҳои арифметикӣ мебошад. Илова бар ин, дар марҳилаи ибтидоии омӯзиши математика робитаи байни арифметика ва геометрия ба роҳ монда мешавад, то доираи донишҳои арифметикии аз ҷониби хонандагон бадастомада васеъ карда шавад.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки гарчанде маводди геометрӣ дар тамоми солҳои таҳсили синфҳои ибтидоӣ омӯхта шаванд ҳам, аммо ташаккули баъзе малакаҳои амалии он вобаста ба сохтани фигураҳо (шаклҳо)-и геометрӣ ва андозагирӣ дар хонандагон хеле заиф рушд ёфтаанд. Агар яке аз сабабҳои асосии ин омил тарзи таълими анъанавӣ боис шуда бошад (дар назар аст, ки омӯзгорон танҳо ба омӯзиши маълумоти назариявии маводи геометрӣ бештар таваҷҷуҳ мекунанд), ба назари мо паҳлӯи дигари он дар муайян накардани мушкилоти хонандагон ва саривақт нарасонидани кумакҳо аз ҷониби омӯзгор мебошад. Таҳлили сарчашмаҳо нишон медиҳанд, ки ин мушкилот ҳатто солҳои тӯлонӣ идома дорад ва дар ин масъала Ю.М. Колягин низ чунин менигорад: “Таҷриба нишон медиҳад, ки сарфи

назар аз мавҷудияти маводи геометрӣ дар курси математикаи синфҳои I-III, аксарияти хонандагон дар охири синфи III дар бораи мафҳумҳои геометрӣ танҳо маълумотҳои аввалиндарачаро медонанд, ки дар синфҳои ибтидоӣ гузаштаанд.

Бояд зикр намуд, ки хусусиятҳои назариявӣ ва методологии омӯзиши курси математика дар рисолаҳои фалсафӣ ва ахлоқи яке аз бузургтарин донишмандон, шоир, равоншинос, файласуф, омӯзгор ва адиби бузурги форсу тоҷик Абуалӣ ибни Сино равшан дарҷ гардидааст. Бо шарофати таҳқиқ, омӯзиш ва тарҷумаи рисолаҳои Сино аз забони арабӣ ба русӣ, аз ҷониби доктори илмҳои фалсафа Саидрахмон Сулаймонӣ, барои муҳаққиқон имкони бештари омӯзиш ба вуҷуд омад. Асари мазкур имкон медиҳад, ки муҳаққиқон ва хонандагонро ба омӯзиши андешаҳои Абуалӣ ибни Сино ошно созад, ки дар бораи он мувоҳидаҳо ҳам дар Шарқ ва ҳам дар Ғарб хеле бисёранд. Абуалӣ ибни Сино барои шарҳи назария аз мисолҳои хеле сода ва фаҳмо истифода бурда, исботҳои мушаххас меорад. Дар мисоли зерин мо натавонем алоқамандии байни фанҳои физика ва математика, ки имрӯз меомӯзанд, балки ҳамгироии омӯзиши ин ду фанро низ дида метавонем: “Агар ҳаракат нашавад, ки бартарият ва пайдарҳамиро дар масофа ба вуҷуд орад, пас вақт шумора надошт. Аммо, вақт ҳаракатро бо ду роҳ ҳисоб мекунад: усули якум он аст, ки [вақт] онро андоза мекунад [ҳаракат] ва дуввум миқдорро тавассути вақт, нишон медиҳад. Нишондиҳии миқдор баъзан чунин аст, ки чизи ченшаванда тағирёбандаро нишон медиҳад ва баъзан чунин нишон медиҳад, ки тағирёбанда он чизеро, ки чен карда мешавад нишон медиҳад. Ҳамин тариқ, баъзан масофа ченаки ҳаракатро нишон медиҳад “ду фарсанг (воҳиди дарозӣ, ки ба 2250 метр баробар аст – шарҳи мо) роҳ” ва баъзан ҳаракат андозаи масофаро нишон медиҳад ва мегӯянд: “Дар масофаи парвози тир”. Аммо яке бузургӣ (масофа)-ро нишон медиҳад ва дигаре миқёси ҳаракатро нишон медиҳад”[2,с.441].

Б.А. Розенфелд бошад ба тафаккури мантиқии математикӣ диққати махсус додани Умари Хайёмро таҳлил намуда, як тавсияи муҳимми методологиро меорад, ки онро чунин баён намудан мумкин аст: барои ба даст овардани дониши дақиқи геометрӣ хонанда бояд доир ба ҳар як мафҳум андешаронӣ кунад ва онро мувофиқи шарти пешакӣ омӯзад.

Саҳми доктори илмҳои физика-математика Гадоӣбой Собировро дар омӯзиш ва таҳқиқ намудани мероси илмии соҳаи математикаи Осиёи Миёна қайд намудан зарур аст. Номбурда, хусусиятҳои инкишофи математика ва дигар фанҳои табиатшиносии олимони асрҳои X- XVII -и Осиёи Миёна ва Шарқи Наздикро бо мақсади дастраси хонандагон гардонидан таҳқиқ намуда, якчанд асарҳои илмиро мерос гузоштааст. Яке аз андешаи муҳимми Г. Собиров дар он аст, ки барои дуруст омӯختан ва таҳқиқ намудани асарҳои математикӣ олимони Осиёи Миёна инкишофи илми математикаро даврандӯш намудааст: “Барои амиқтар аз худ намудан ва тадқиқ кардани асарҳои математикӣ ва астрономии олимони Осиёи Миёна шароити иқтисодӣ ва сиёсии онҳоро ба эътибор гирифта, инкишофи илми математикаро дар Осиёи Миёна ба се давра чудо кардан дуруст меояд.

Давраи якум аз охири асри VIII то охири асри X, давраи дуввум аз асри XI то охири асри XIV ва давраи сеюм аз асри XV то нимаи якуми асри XVII-ро дар бар мегирад”[5,с.14].

Ҳамчунин Г. Собиров нақши олимони Осиёи Миёнаро дар инкишофи илми математика таҳқиқ намуда, сабабҳои асосии инкишофро дар шароити баланди маданияи маишии халқ, сохтмони мадрасаҳои расадхонаҳои бузург, дар як мактаби илмӣ-тадқиқотӣ муттаҳид намудани ҳамаи олимони бузурги он давра, алоқамандии зичи математика бо дигар фанҳо ва алоқии илмии олимонро дарҷ менамояд. Бояд қайд намуд, ки муҳаққиқи мазкур ба масоили алоқамандии математика бо адабиёт дар осори олимони Осиёи Миёна тавачҷӯҳи хоса намуда, махсусан онро ҳамчун як хусусияти дигари инкишофи илми математика мепиндорад: “Хусусияти дигари инкишофи математика дар ин давра боз дар он аст, ки байни математика ва адабиёт

низ алокамандӣ дида мешуд, ки қоидаҳо, теоремаҳо ва мафҳумҳои математикӣ дар ҳамон давр бисёртар бо назм навишта мешуданд”[5,с.14].

Барои дақиқтар таҳлил намудани ақидаҳои, ки мо таҳқиқ кардан мехоҳем, ба маводи даврони дигари таърихӣ, яъне тоинқилобии Россия ва даврони Шӯравӣ доир ба фанни мазкур назар андозем. Зарурати масъалаи мазкур аз он иборат аст, ки омӯзиши фан дар ин давра тағйироти муайянеро ба вучуд оварда, барои муқоиса ва муайян намудани далелҳо дар таҳқиқоти мо имкони бештарро фароҳам меорад.

Штокало И. З. даврони тоинқилобии Россияро таҳлил намуда, доир ба гуногунии шаклҳои мактаб ва вобаста ба нафарони имтиёзноки ҷомеа равона кардани таълимро дарҷ менамояд. Ҳамчунин, қайд мекунад, ки дар доираи шаклҳои гуногуни муассисаҳои таълимӣ, таълими математика танҳо аз гирифтани донишҳо, ки дар доираи ададҳои натуралӣ бо омӯзиши чор амали арифметикӣ равона шуда буд, маҳдуд мегашт: “Системаи таълими математикаи мактабӣ дар мамлакати мо роҳи хеле мураккаби рушдро тай кардааст. ... таълими математикии аксари кӯдакон бо гирифтани дониш дар мактаби ибтидоӣ маҳдуд буд, яъне, бо ҷаҳор амалҳои арифметикӣ дар доираи ададҳои натуралӣ ва маълумоти оддӣ дар бораи касрҳо”[6,с.17].

Таҳлили мақолаҳои Б.Н. Белый, Г.Г. Маслов нишон медиҳад, ки тамоюли ворид намудани маводи назариявӣ ба барномаҳои курси математикаи мактабӣ аз солҳои 20–30-юми асри гузашта оғоз гардидааст. Сабаби асосии онро муаллиф дар набудани барномаҳои ягонаи таълими математика мепиндоранд: “Дар солҳои аввали фаъолияти мактаби меҳнатӣ барномаҳои ягонаи математика вучуд надоштанд. Муаллимон аз маводи муваққатие, ки аз ҷониби Комиссариати халқӣ ҳамчун лоиҳаи барномаҳо нашр шуда буданд, таҷрибаи қаблро истифода карда, мутобиқи ҳадафҳои мактаб мундариҷаи навро ба таълим ворид мекарданд. Солҳои 1920-1924 Комиссариати халқӣ оид ба маориф барномаҳои намунавии ғайриҳатмиро нашр кард, ки дар онҳо кӯшиши навсозии курси математикаи мактабӣ ба рӯҳияи талаботи ғояҳои пешрафтаи байналмилалӣ педагогӣ сурат гирифтааст”[6,с.25].

Бо дар назардошти таҳлили андешаҳои мазкур ва хулосаҳои қаблӣ гуфтан мумкин аст, ки ҳамин таҳлилҳо боис ба он гардиданд, ки мутобиқсозии маводди таълимии математикаи даврони мазкур яке аз заминаҳои муҳимми давра ба давра ворид кардани назарияҳои бештар ба таълими фан ва умуман ба таҳсилоти математикӣ дар ҷумҳурии мо гардиданд.

Рӯйхати адабиёт

1. Абдулақимова Ҷ. А. Методикаи истифодаи маводи таърихӣ дар ҷараёни таълими математика дар донишгоҳҳои тамоюли омӯзгорӣ. /Ҷ. А. Абдулақимова: дисс. ... ном. илм. педаг. – Бохтар, 2018 – 158 с.
2. Абуали ибн Сина, Избранное, том 1-ый «Восточная философия», Перевод и комментарии Саидрахмона Сулаймони. - Душанбе – Ашгабат, 2003.
3. Берунӣ, А. Китоб-ут-тафҳим ли авоили саноат- ит-танчим. – Душанбе: Дониш, 1973. – 286 с.
4. Бурҳонов Қ.Т. Методикаи таълими масъалаҳо доир ба мавзӯи ҳаракат дар таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ/ Қ.Т. Бурҳонов // Паёми Донишгоҳи Омӯзгорӣ. – 2014. - № 2(57). – с. 3-8.
5. Г. Собиров. Инкишофи математика дар Осиёи Миёна (асрҳои XV – XVII), нашри 2. – Душанбе: “Ирфон”, 1966. – 136 с.
6. Зайцева С.А. Методика обучения математике в начальной школе/ С.А. Зайцева, И.Б. Румянцева, И.И. Целищева. – М.: Гуманитар. изд. Центр ВЛАДОС, 2008. – 192с.